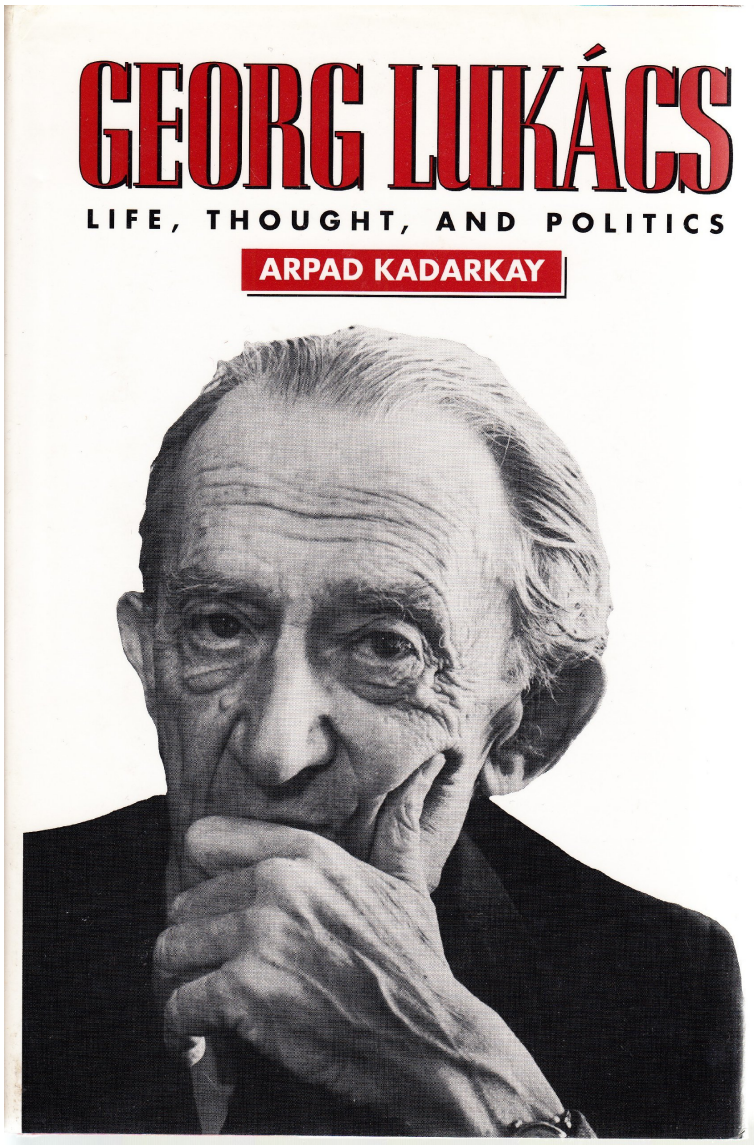

GEORG LUKÁCS
LIFE, THOUGHT, AND POLITICS
ARPAD KADARKAY

LUKÁCS GYÖRGY ÉLETE GONDOLKODÁSA ÉS POLITIKA
KADARKAY ÁRPÁD

Bevezetés

Nincs másik teljes körű életrajz Lukácsról angol nyelven, amely életének minden aspektusát lefedi. Ebben a könyvben megpróbáltam valamit átadni életének menetéről és minőségéről. Mint ilyen, ez egy portré, nem elmélet Lukácsról, aki összeomló birodalmak és felemelkedő forradalmak korában élt.

Rengeteg információ és kommentár létezik Lukácsról, és maga a válogatás folyamata is egy bizonyos álláspontot sugall. Azonban ezt a könyvet sem azért írtam, hogy mentegetőzzek érte, sem azért, hogy becsméreljem, hanem hogy megmagyarázzam és megértsem, bemutassam, ki is volt valójában. Magában a szövegben nem vitatkozom kifejezetten senkivel, és nem foglalok állást másokkal szemben vitatott kérdésekben. Azonban Lukács egyik értelmezőjével, akivel valójában nem értek egyet, maga Lukács az. Felesége kérésére, halálos betegen, Lukács egy önéletrajzi vázlatot írt "*Megélt gondolkodás*" címmel, amelyben azt állította, hogy feladata nem annyira az egyedi életének bemutatása, hanem inkább az, hogy miként vált egy "társadalmi típus", egy marxista képviselőjévé. Kétségtelen, hogy Lukács élete felületesen nézve hasonlít sok más magasan képzett, intelligens és aktív forradalmi marxistáéra: megszületett, tanult, lázadt, publikált, vitatkozott, megöregedett, meghalt. Ám ennek a bonyolult férfinak az élete — akit egyszerre ünnepeltek, szatirizáltak és gyakran megaláztak — belső drámát hordoz, amely elég lebilincselő ahhoz, hogy bármely életrajzíró lankadatlan figyelmét lekösse.

Nyomon követhetjük életében azokat a mozgásokat, amelyek Lukácsot, az iskolás fiút, aki Norvégiában látogatta bálványát, Ibsent, odavezették, hogy életét századunk vezető marxista értelmiségijeként fejezze be. Kevés kortársa élete vetekszik Lukács rendkívüli utazásaival, külső és belső értelemben egyaránt, a huszadik század szellemi tájain. Bár marxistaként egy jobb, ha nem is boldogabb jövővel azonosította magát, Lukács saját világa száműzetésekkel, megaláztatásokkal és szenvedéssel volt átszőve. És éppen sorsa fordulataiban, nem pedig annak csúcspontjain mutatkozott meg elméjének valódi természete.

Életrajzíróként megpróbáltam megragadni azt a kulcsfontosságú területet, ahol a külső és belső változások érintkeznek egymással. Mély belső válságából Lukács a kommunizmust választotta. Elkötelezett gondolkodóként, írásaival és cselekedeteivel Lukács hozzájárult a körülötte lévő világ történelmi változásainak felgyorsításához, amelyek nem voltak kevésbé hevesek, mint saját belső átalakulásai. Több mint elégedett leszek, ha sikerült hű képet adnom e különböző változási szintek finom átfedéséről és Lukács hosszú, belső utazásairól. De egyetlen modern gondolkodó sem zavarbaejtőbb, összetettebb és egyenetlenebb, mint Lukács. És ha nem sikerült igazságot tennem életével, gondolkodásával és személyiségével kapcsolatban, talán mások pótolni fogják hiányosságaimat.

Életrajzíróként kiváltságom volt, hogy sok éven át szoros kapcsolatban állhattam Lukács-csal. Hosszú, nehéz és időnként feszültségekkel teli utazásom végén ezzel a rendkívüli emberrel sajnálattal búcsúzom tőle, és tisztelettel adózom előtte. Egy ember csak segítheti vagy hátráltathatja annak a kornak a kilátásait, amelyben él; de élete visszatekintve kifejezheti azt a tényt, hogy az a korszak elmúlik. A kommunizmus összeomlásával Lukács élete további történelmi jelentőséget kap, mivel forrásává válik egy olyan korszak végére vagy beteljesülésére való visszatekintésnek, amelynek kilátásai oly nagy mértékben meghatározták az ő életét.

1. Pál József
2025. June 11. at 8:19:00
A "fin de siècle" kifejezés franciául azt jelenti, hogy "századvég" 1. Ez egy szellemi-kulturális mozgalom volt a 19. század és a 20. század fordulója körüli évtizedekben, különösen elterjedt Közép-Európában 1. A történelemben ez az 1880 és az első világháború kezdete közötti időszakot jelenti, amely a németajkú országokban Jahrhundertwende kifejezéssel ismert 1. A fin de siècle kifejezés francia nyelvű változatban terjedt el és maradt fenn, mert elsősorban franciák voltak az első művészek, akik különös érzékenységgel érzékelték az időszakot jellemző mély változásokat 1.

Köszönetnyilvánítás

Ez a könyv hosszú ideje készül, és örömmel ismerem el és tisztelem azokat, akik lehetővé tették. Először is, az évek során élveztem a Nemzetközi Kutatási és Csereprogramok Tanácsának nagylelkű támogatását. Másodszor pedig szerencsésnek érzem magam, hogy személyesen ismerhettem Lukácsot; nemcsak kedvességgel fogadott, de nagylelkűen osztotta meg velem az idejét, és fiatal kutatóként páratlan lehetőséget adott számomra, hogy áttekintsem hatalmas tudományos birodalmát.

Lukácson keresztül ismertem meg Heller Ágnest és Fehér Ferencet, akik sokféleképpen segítették a kutatásomat. A Lukács műveinek hosszú éveken át tartó olvasása során megtanultam tisztelni Fehér Ferenc ítéletét, aki Lukács műveinek egyik első magyar szerkesztője volt. Sokkal tartozom Heller Ágnesnek, a New School for Social Research Hannah Arendt filozófiaprofesszorának is, aki felbecsülhetetlen értékű kritikai olvasatot nyújtott e könyv kéziratához.

Az írás magányos művészet, de ennek a könyvnek az utolsó szakaszaiban sok ember segítsége és bátorítása kísért végig. Az első köszönet szavai Leszek Kołakowskinak szólnak, aki a könyv kéziratának különböző szakaszait olvasta el, részben vagy egészben. Kołakowski hite és bátorítása tartotta bennem a lelket, míg háromkötetes klasszikusa, a Marxizmus fő áramlatai ösztönzőleg hatott rám, különösen az előszóban tett megjegyzése: „könnyen belátható, hogy Marx olvasatát sokkal inkább Lukács, mint más kommentátorok befolyásolták."

Mivel ez a könyv ilyen hosszú időn keresztül számos szakaszon ment keresztül, kézirat formájában sok tudós olvasta és véleményezte mindkét oldalon az Atlanti-óceánon. Nagy hasznomra váltak Harry Levin, a Harvard Egyetem összehasonlító irodalom professzor emeritusának megjegyzései, aki arra is időt szakított, hogy végigvezessen Shakespeare univerzumán, amely Lukácsot is lenyűgözte. Különösen nagy becsben tartom Bruce Mazlish, az MIT Arnold Toynbee történelem professzorának meleg kollégialitását és kedvességét, és hálás vagyok neki az észrevételeiért és kritikai javaslataiért a kézirat kapcsán. Walter Adamson, az Emory Egyetem Dobbs szellemtörténet professzora bőkezűen segített az egész kézirat gondos áttanulmányozásában. Lee Congdon professzor, a James Madison Egyetemről, szintén értékes észrevételekkel járult hozzá a kézirathoz. Külön szeretném kifejezni hálámat David McLellannek – Karl Marx páratlan életrajzának szerzőjének – inspiráló levelezéséért, jól időzített bátorításáért és számos kedvességéért.

Hálával tartozom azoknak a könyvtáraknak és archívumoknak is, amelyek segítették és megkönnyítették kutatásomat. A fin de siècle kapcsán a Bodleian Könyvtár, az Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtára és az Indiana Egyetem Lilly Könyvtára voltak a fő források. A kiadott és kiadatlan anyagok tekintetében meg kell említenem a Harvard Egyetem Houghton Könyvtárát, valamint Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárat, a Magyar Tudományos Akadémiát és a Petőfi Irodalmi Múzeumot. Különösen szeretnék köszönetet mondani Csanak Dérának, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának vezetőjének udvarias segítségéért. Hálás vagyok a Harvard Orosz Központnak a támogatásáért, valamint a Harvard Olasz Reneszánsz Tanulmányok Központjának a Villa I Tattiban, Firenzében, amiért lehetőséget biztosított számomra, hogy sok nemzet tudósaival találkozhassak. A firenzei Casa Buonarroti-ban szerencsém volt elsőként megvizsgálni Charles de Tolnay irodalmi hagyatékát, amely alapvető nyomokat és információkat tartalmazott a korai Lukács-kutatásokhoz.

A Lukács Archívumban, a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében, Budapesten, amely szellemi otthonom távol az otthonomtól, élveztem az intézet igazgatója, Sziklai László,

valamint egy felkészült kutatói csapat - Mesterházi Miklós, Bendl Júlia, Ambrus János, Mezei György, Lenkei Júlia - együttműködését és segítségét. Szeretném elismerni Rozsics István rendkívüli szerepét is kutatásomban. Nagylelkűen bocsátotta rendelkezésemre ritka könyvekből álló nagy gyűjteményét, bőkezűen megosztotta velem az adott korszakra vonatkozó mélyreható ismereteit, és számos látszólag felderíthetetlen forrás nyomára bukkant.

Köszönetet szeretnék mondani Jean Starobinski professzornak, a Genfi Egyetem professor emeritusának, aki kedvesen megosztotta velem személyes emlékeit az 1946-os Lukács-találkozásáról, valamint alapvető archív anyagokat bocsátott rendelkezésemre könyvemhez. E. J. Hobsbawm professzor Londonban készségesen válaszolt Lukácshoz írt levelezésével kapcsolatos kérdéseimre, csakúgy mint Ralph Miliband a London School of Economics and Political Science intézményében a sajátjára vonatkozóan. Szavakkal ki sem tudom fejezni Stephen Spender nagylelkűségéért érzett hálámat, aki a költői szellemet emberi és intellektuális életébe átültetve lenyűgöző információkkal látott el Lukácsról. Hatalmas köszönettel tartozom továbbá Milovan Djilasnak is azért az információért, hogy klasszikus műve, *Az új osztály*, reakcióként született a Laszló Rajk tragikus bukása és kivégzése. Hálás vagyok François Fejtőnek is Párizsban, Sartre közeli barátjának, hogy segített tisztázni számomra Sartre nézeteit Lukácsról.

Szeretném feljegyezni a sok konkrét kedvességet, amit az alábbi kollégáim tanúsítottak a Puget Sound Egyetemen: Michael Veseth professzor kétszer is elolvasta a teljes kéziratot, és amikor szükség volt rá, szakértő módon új erőt adott a lelkemnek. Michel Rocchi professzor átnézte a francia fordításokat, míg David Tinsley professzor a német fordításokat ellenőrizte. David Lupher professzor nagy szolgálatot tett nekem azzal, hogy fáradhatatlanul ellenőrizte Lukács műveiben található klasszikus hivatkozásokat. Harmon Zeigler kollégámban, aki Phil M. Phibbs Kiemelt Politikai Tudományok Professzora, bölcs tanácsadóra találtam. Bátorításukért, a kézirat egészének vagy egyes részeinek elolvasásáért, valamint a Lukács és más kapcsolódó témák kapcsán folytatott tartalmas beszélgetésekért hálásan köszönöm Mott Greene professzornak, a John Magee Kiemelt Professzorának, valamint értékes kollégámnak, Donald Share professzornak. Köszönetet mondok továbbá két egykori tanítványomnak, Karen Uffelmannek és Merten Johnsonnak, akik elolvasták és véleményezték a kézirat első részét.

A kollégáimnak és barátaimnak szóló köszönetnyilvánításomon túlmenően szeretném tiszteletemet kifejezni egyetemem, a Puget Sound Egyetem iránt is, amely mintegy tíz évvel ezelőtt gyakorlatilag védnöksége alá vette kutatásomat, és annak befejezéséig anyagi támogatást és erős erkölcsi támaszt nyújtott. Minden szerző arról álmodik, hogy megtalálja kéziratának ideális szerkesztőjét, és én az én ideális szerkesztőmet John Davey-ben, a szerkesztőségi igazgatóban találtam meg, akinek gondossága és energiája nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy kéziratom olvasható könyvvé váljon. Hálás vagyok Stephen Ryan-nek, a korrektornak, nem a vesszők rutinszerű elhelyezéséért, hanem a sok javaslatért és kérdésért, amelyek hozzájárultak a kézirat javításához. Öröm volt együtt dolgozni Sarah McNamee-vel, az asztali szerkesztővel, valamint a Basil Blackwell hozzáértő és barátságos munkatársaival. Érdeklődésük a könyv iránt igazán örvendetes volt.

Végül pedig különös köszönettel tartozom a feleségemnek és a családomnak, amiért elviselték engem és szinte kizárólagos kötődésem Lukácshoz, miközben ezen a könyvön dolgoztam.

Első rész
Századfordulós Budapest
(1899-1906)

Apák és fiúk

. . és a kötelék megrepedt apa és fia között.
Shakespeare

Az apák előfeltételezik a fiak döntéseit.
Lukács

Két évvel Marx 1883-as halála után megszületett a huszadik század legnagyobb marxista gondolkodója, akit a világ Georg Lukács néven ismer, eredetileg György Bernát Löwinger néven látta meg a napvilágot 1885. április 13-án Budapesten. A fiút körülmetélték, majd ötéves korában, 1890 októberében apja megváltoztatta a család nevét Lukácsra. Volt egy bátyja, János (1884–1944), és egy húga, Mária vagy Mici (1887–1980). Öccse, Pál (szül. 1889) hároméves korában meghalt. Zsidó származásúként, katolikus országban nevelkedve, majd protestánssá válva Lukács a legmélyebb és legszélesebb értelemben testesítette meg az elidegenedést. Volt benne démoni bátorság, hogy megbélyegezze és elátkozza saját létezését. Lukács először tízéves korában tűnik fel számunkra, amikor már tudatosan elhatározza, hogy lebontja saját természetét, és önmagát szülők nélkül teremti újra. Egy új létforma iránti elkötelezettsége Byron Sardanapalus című művének pátoszának ellentétét tükrözte.

Az emberi élet legelső
Pillanata női kebelből fakad,
Első apró szavaidat az ő ajkai tanítják meg.
(Sardanapalus, 1. felvonás, 2. jelenet)

A gyermekek és szüleik közötti, valamint a szülők és gyermekeik közötti kapcsolat örökös vonzerővel bír. Lukács szülők iránti haragja, különösen édesanyja iránt, különösen lenyűgöző. Tisztelet a szülőknek? Soha! Lukács számára a szülői kapcsolat úgy tűnt, mintha a végzet pecsétjét hordozná. Nem tehetünk igazságot Lukácsnak, és nem is érthetjük meg bonyolult személyiségét, amíg nem ismerjük fel, mennyire képviselte ő és apja az apa-fiú konfliktust, amely a századfordulóra jellemző. Ő volt a lázadó fiú archetípusa, akinek az önmaga megteremtésére irányuló akarata egyengette útját a hírnév és a nagyság felé.

Apja, Lőwinger József (1855–1928), egy nagy család bibliai Benjáminja, olyan meteorszerű karriert futott be, amelyet kevesen értek el az ő idejében. Lukács apai nagyapja, Lőwinger Jakab, aki takácsmesterként dolgozott Szegeden, egy erős zsidó hagyományokkal rendelkező dél-magyarországi vidéki városban, csupán legidősebb fiát tudta iskolába küldeni. Apai nagyanyja, Pollák Júlia Galíciából érkezett Magyarországra a zsidó bevándorlók első hullámával a 19. század elején. Lukács apjának tizenhárom évesen abba kellett hagynia az iskolát, és egy kereskedőcsaládnál tanoncként dolgozni kezdett. Tizennyolc évesen banktisztviselő lett, huszonnégy éves korára pedig az Anglo–Osztrák Bank fiókigazgatója. 1906-ban kinevezték a Magyar Általános Hitelbank igazgatójává, amely a dualizmus egyik vezető pénzintézete volt. Lőwinger József, az önerejéből boldoguló ember, aki több nyugat-európai nyelvet is beszélt, Magyarország egyik vezető pénzügyi szakemberévé vált.

Lukács tisztelte apja eltökéltségét és kitartását. De különösen büszke volt dédapjára, Pollák Zsigmondra, a talmudista tudósra, akitől úgy hitte, örökölte tudásszomját és filozofikus elméjét. Lukács élvezettel mesélte a történetet könyvmoly talmudista őséről, aki gyermekeit rokonai irgalmas gondjaira bízta.

Lukács anyja, Adél Wertheimer (1860–1917), Budapesten született, de német anyanyelvű volt. Egyike volt Kelet-Európa legrégebbi és leggazdagabb zsidó családjainak, amely család egészen a 14. századig tudta visszavezetni származását. A család eredetileg Németországból származott. Egyik tagja, Samson Wertheimer,[1] aki több Habsburg uralkodó alatt is vezető pénzügyi szakemberként tevékenykedett, I. Lipót kinevezése révén Magyarország főrabbija lett. Adél nagybátyja, Eduard Wertheimer (1848–1930), publicista és történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Adél testvére, a tehetős kereskedő Wertheimer József pedig Lukács keresztapja lett.

Visszatekintve az életére, Lukács írta,

> Közismert tény, hogy egy kapitalista családból származom, Budapest Lipótvárosából... amelynek életét és értékeit gyerekkorom óta nem kedvelem... Apám üzleti tevékenysége révén szoros kapcsolatban álltunk a patrícius családokkal és azok dzsentri-bürokratáival. Kritikus hozzáállásom velük szemben természetes volt. Már korán radikális érzéseket tápláltam az egész hivatalos Magyarországgal kapcsolatban. Az éretlenségemet tükrözve ez az érzés az élet minden területére kiterjedt, a politikától az irodalomig, és az „éretlen" szocializmus formáját öltötte.[2]

Egy "*Megélt gondolkodás*" című önéletrajzi vázlatában Lukács tagadta, hogy zsidó származása bármilyen hatással lett volna fejlődésére. Némileg könnyedén magyarázta apja független zsidó állam iránti támogatását azzal, hogy Lukács József, aki ambiciózus ember volt, Budapest első zsidó konzulja akart lenni. Gyermekkora zsidó hatását epizodikusnak jellemezte, amely csupán egy "protokollt" követett, beleértve a zsidó esküvőkön, születésnapokon és temetéseken való kötelező részvételt. 1904-ben, Baden-Badenben nyaralva édesanyja levelet írt éles eszű fiának, akinek beceneve Duczy volt.

> Nem akartam innen elmenni anélkül, hogy ne írjak neked néhány sort. Nem mintha elhalmoztál volna hírekkel. Ismerve a lustaságodat, nem foglak ezért megszidni. Mici és én nagyon hiányoltunk, és örülünk, hogy velünk leszel, bár nem vidám körülmények között. Mici különösen fél azoktól a családi jelenetektől, amelyek elkerülhetetlenek a zsidó temetéseken. Őszintén szólva én sem kedvelem ezeket az érzelmi jeleneteket. De mit tehetünk?[3]

Bár folyékonyan beszélt németül, franciául és angolul, Lukács soha nem tanult meg héberül. "Sosem jutott eszembe" – mondta –, "hogy a zsinagógában elhangzó vagy énekelt szavaknak bármilyen jelentése lenne."[4]

A Lukács család teljesen asszimilálódott. Érdekes módon József Lukács Illés Handlert választotta fia magántanárának. Az eredetileg jogvégzett tanár magyarosította nevét Hevesire. Mintha csak az asszimilált zsidók kettős identitását hangsúlyozná, Lukács levelezésében és baráti körében Hevesit következetesen „Dr. Handlerként vagy Hevesiként" emlegették. Mindössze hét évvel volt idősebb Lukácsnál (szül. 1878), s egy előkelő zsidó családból származott. Testvére, Hevesi Simon, Budapest zsidó közösségének kiemelkedő alakja volt: Budapest központi

---

[1] A zsidó közösség összessége a császár földjein, 1703, VII/27.

[2] Lukacs, Magyar irodalom - Magyar kultúra [Hungarian literature — Hungarian culture], ed. Ferenc Fehér {Gondolat, Budapest, 1970}, pp. 5-6.

[3] Anya Lukácshoz, 1904. szeptember 16., LAK.

[4] Lukács, Curriculum Vitae, ed. Janos Ambrus (Magvetd, Budapest, 1982), P.11

zsinagógájának főrabbija, a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője, az Országos Rabbiegyesület elnöke, valamint elismert Kant-szakértő. A tanár szoros kapcsolatban állt kivételes tehetségű tanítványával. Iskolai tanulmányai során kimagasló teljesítményt nyújtott és olthatatlan tudásvággyal rendelkezett, Lukács igazi „aranyfiúja" volt. Nem hibázott, és nem is hibáztatták. Anyja bosszantására Lukács szerkesztett egy fiatalos, a Punch lapot utánzó kiadványt. A tanár-diák közti bensőséges kapcsolatot jól mutatja, hogy Hevesi nemcsak hogy nem aggódott emiatt, hanem közreműködött a kézzel írott példányok elkészítésében is. A kihívó című *Ifjú Magyarország* nevet kapta gyermekes öröm a felső polgárság sznobként és ostobaként való karikírozásában. Lukács egyik maró paródiája egy üresfejű társasági hölgyeményről kellemetlenül közel talált otthonra. Az utalások túl átlátszóak voltak ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyják őket. Ez súlyos szülői cenzúrát eredményezett. Az összes példányát az „offenzív" *Ifjú Magyarországnak* elkobozták, és Lukácsnak "lemondania" kellett mint szerkesztő. Megriadva azonban nem maradt: barátját, Benedek Marcellt nevezte ki szerkesztőnek, és újra kiadta a folyóiratot, most már *Tavasz* címmel. Csak Benedek félénksége és a szülői tekintély iránti tisztelete vetett véget Lukács ifjúkori merészségének. Az a gyalázatos dolog, amit kigúnyolni és eltiporni kellett, saját patrícius családja volt.

Mondani sem kell, hogy Lukács anyját aligha szórakoztatta fia radikális debütálása. Abban az életkorban, amikor a legtöbb iskolásfiú játékokkal és jegyekkel foglalkozik, Lukács a családból és önmagából való szabadulást kereste. Apja, aki 1882 óta szabadkőműves volt, és később a budapesti Patrícius Páholy ceremóniamestere lett, viszont látszólag nem zavartatta magát Lukács szabad szellemétől. Vallásilag felvilágosult, politikailag liberális és kulturálisan asszimilálódott zsidóként József Lukács csodálta fia szenvedéllyel teli törekvéseit, amelyek egy kozmopolita kultúra felé irányultak. Tehetsége és ambíciója révén elérte a társadalmi felemelkedést, és büszkén asszimilálódott a magyar kultúrába. Bankárként és vállalkozóként nagyra értékelte azt a „nemesi" státuszt, amit végül megszerzett. Asszimilációját hivatalossá tette, amikor 1890-ben magyarosította nevét „Lukács"-ra. A magyarországi zsidók, hálájuk jeleként, amiért elfogadták őket és otthont biztosítottak számukra, őszinte erőfeszítéseket tettek a nemzeti életbe való beilleszkedésre. Lukács apja sem volt kivétel. 1901-ben József Szegedi Lukács néven nemesi címet kapott, amelyet visszamenőleg 1899-re datáltak.[5] 1906-ban udvari tanácsos lett, majd személyes barátja és tanácsadója István Tiszának, az arckonzervatív államférfinak és miniszterelnöknek. Más, nemesi származásra vagy címre vágyó zsidókhoz hasonlóan József Lukács is jelentős összeget fizetett nemesi címéért. Amikor éppen azon fáradozott, hogy átadja a címet lánya férjének, Richard Lessnernek, Mici ezt írta: „A nemesi cím átruházása jól halad — bárcsak nem kerülne ilyen sokba. Több mint 3000 korona."[6]

Amikor Lukács megkapta a Krisztina Lukács-díjat (nincs rokonság) "*A modern dráma fejlődéstörténete*" (1911) című művéért, büszke apja Firenzéből írt neki: „Tájékoztatni fogom Tiszát a díj nyertesének kilétéről."[7] József Lukács az államférfi-hazafi Gróf Tisza Istvánt (1861–1918), a feudális arisztokrácia leginkább osztálytudatos képviselőjét „gondviselésszerű alaknak" tekintette, és az egyetlen „tisztességes politikusnak, akinek elvei és meggyőződései vannak."[8] Bár Lukács apja teljes asszimilációt szorgalmazott, míg apai nagyszülei megőrizték zsidó hitüket. „Egy országhoz

---

[5] Béla Kempelen, Magyar nemes csalddok (10 vols, Grill Károly, Budapest, 1913), vol. 6, p. 439. See also, Magyar Zsidd Szemle 23, no. 3 (1906), p.304,

[6] Maria (Mici} to Lukács, 13 November 1912, LAK.

[7] Father to Lukács, 14 February 1912, LAK.

[8] Father to Lukács, 7 June 1912, LAK.

tartozunk," mondta, „nem egy valláshoz."[9] Látszólag meglehetősen megfontolt indokokból Lukács 1907-ben áttért az evangélikus hitre. Senki sem tudja biztosan, miért csak ilyen későn — huszonkét éves korában — keresztelkedett meg, vagy mennyire vette komolyan a keresztségét. Ellentétben későbbi bálványával, Hegellel, Lukács soha nem jelentette ki nyíltan: „Evangélikus vagyok, és a filozófián keresztül gyökerezem az evangélikusságban."

Lukács a Budapesti Evangélikus Gimnáziumba járt, pontosabban a Pesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnáziumba, amelyet egy generációval korábban Theodor Herzl is látogatott. Mire Lukács beiratkozott, az oktatás nyelve, a tankönyvek és az értesítők már magyar nyelvűek voltak, nem németek.[10] A gimnáziumnak kivételes tanárai voltak, akik kivétel nélkül saját szakterületük specialistái voltak. Nem meglepő tehát, hogy az Evangélikus Gimnázium, Budapest legjobb magániskolája, sok megtért zsidó család gyermekét vonzotta, köztük Lukácsot is. Fénykorában az iskola olyan kiemelkedő személyiségeket nevelt, mint a matematikus és a számítógép keresztapjaként ismert Neumann János, a fizikus Wigner Jenő, a felfedező Stein Aurél, a karmester Doráti Antal és a zeneszerző Kálmán Imre.

Érdekes módon az egyházi anyakönyv Richard Lessnert tünteti fel Lukács protestáns keresztapjaként.[11] Lessner személyes barátja volt Ady Endre (1877–1919) költőnek, akinek költészete lenyűgözte Lukácsot. Később Lessner feleségül vette Lukács húgát. Mici és Lessner 1907-es házassága sem boldog, sem szerencsésnek nem bizonyult. Lukács József sokat várt vejétől, aki a bankban dolgozott az ő beosztottjaként. Bár alkalmazkodó és bőkezű volt, gyakran veszekedett Lessnerrel, akit sodródó, céltalan embernek tartott. Házassága válságba került, Mici 1912-ben bizalmasan elmondta Lukácsnak, hogy…

> Az utóbbi időben sokat gondolkodom a váláson. Ricki és Papa egyáltalán nem jönnek ki jól. Állandóan veszekednek, és csúnya jelenetek zajlanak. Impulzív módon Papa mellé állok, és ez rosszul néz ki. Szeretek valaki mást, és ő is szeret engem. De nem tehetünk mást, mint feladjuk, és barátok maradunk. Ő is házas. Amikor a házunkba jön, szörnyű helyzetben élek. Elmegyünk sétálni és beszélgetünk... Ó, az élet néha olyan furcsa tud lenni! Ez derült égből villámcsapásként ért.[12]

Bár Lukács tisztelte az apját, gyűlölte az anyját. Az ő gőgös, polgári arisztokratikus modorával, az otthoni matriarchális despotizmussal és az üres társadalmi rituálékkal szemben folyamatosan lázadt. Anyja elfoglalt társasági ember volt, ritkán tartózkodott otthon. Ezért a házimunka a nővérére, Micire hárult. Ezt nehezményezve, ő sokat panaszkodott Lukácsnak az „elnyomó" otthoni helyzetről, és megkérdőjelezte a szabadságát az utazásra, valamint azt, hogy „hajléktalan" legyen Európa fényűző szállodáiban és panzióiban. „Miért kellene feláldoznom magam valamiért?" – kérdezte a bátyjától, aki éppen Weimarban tartózkodott, hogy Goethét és a művészetet tanulmányozza. 1906 végén Berlinben Lukácsnak írt levelében a húga ezt mondta: „Bárcsak azt tehetném, amit te, egyszerűen csak elutazhatnék. Habozás nélkül elmennék. Legalább van nekem Rozsi [Hofstadter], és együtt megvetjük az öregasszonyt [az anyjukat]."[13]

Lukács családjának története összhangban van a dualizmus korának vezető történészének megállapításaival, miszerint a magyar zsidók Közép-Európában a teljes és „sikeres asszimiláció"[14]

---

[9] Mici Lukács, "Emlékeim Bartókról, Lukács Györgyről és a régi Budapestről," in Magyar Zenetörténeti Tanulmányok, ed. Ferenc Bonis {Zeneakadémiai kiadó, Budapest, 1977), p. 385.

[10] Andrew Handler, Deri: The Life and Times of Theodor Herzi, University of Alabama Press, 1983), pp. 90-3.

[11] Evangelical Church Register (Budapest), 1907/205-58.

[12] Mici 1o Lukács, 11 August 1912, LAK.

[13] Mici to Lukacs, November 1906, LAK.

[14] Robert A. Kann, "Hungarian Jewry during Austria-Hungary's constitutional period, 1867-1918," foumal of Social Studies 7 {1945}, p. 357.

legjobb példáját nyújtják. Azonban az ős, akire Lukács a legnagyobb büszkeséggel tekintett, apai nagyapja volt, egy zsidó férfi, aki 1849-ben harcolt Kossuth Lajos lázadó seregében a Habsburgok ellen. Szegeden hirdette ki Kossuth, elismerve a zsidók 1848-as Habsburg-ellenes forradalom melletti támogatását, a zsidók emancipációját. Ugyanebben az évben Alfred, Windisch-Grätz hercege, miután leverte az 1848-as forradalmat, végrehajtási rendeletet írt alá, amely figyelmeztetett: bárkit, akinél Kossuth emancipációs kiáltványa megtalálható, „akasztással" büntetnek. A zsidókat különösen figyelmeztették, hogy ne működjenek együtt az áruló Kossuthtal. Bár Lukács sosem érdeklődött különösebben a genealógia távoli témája iránt, csillogó szemmel állította, hogy nagyapjától örökölte a forradalmi géneket. Függetlenül attól, mit lehet állítani a gének vándorlásáról, tény, hogy Lukács zsidó származása felkeltette érdeklődését a miszticizmus iránt. Lukács „lélektestvére", Balázs Béla 1914-ben azt állította, hogy Lukács nemcsak felfedezte és vállalta zsidó mivoltát, hanem ez az önfelfedezés ösztönözte élénk érdeklődését Martin Buber munkái iránt. Valószínű, hogy Lukács zsidósága hozzájárult ahhoz, hogy marxistaként hangsúlyozza a német felvilágosodásban Kanttól Marxig húzódó folytonosságot.

Ahogy George Steiner helyesen megjegyezte,[15] „a zsidók nyelve Közép-Európában 1870 és 1920 között a klasszikusokra hangolódott." És Lukács nyelve tele van klasszikus utalásokkal. A klasszikusok egyetemes értékekre épülő civilizációról beszélnek. Ugyanakkor a közép-európai zsidókat, még az olyan hitehagyottakat is, mint Lukács, visszatartották saját, helyi nyelveik. 1911-ben Giovanni Papini, aki Lukács magyar kulturális risorgimentójának mintájául szolgált, ezt írta: „Tudom, hogy a magyarok valóban léteznek, láthatók és tapinthatók. De semmit sem tudok a kultúrájukról és szellemükről. Tudom, hogy Magyarországon sok érdemes ember él. De nem fogunk róluk tudni, amíg csak magyarul írnak."[16]

Nem csoda tehát, hogy Lukács érzéketlen maradt a magyar kultúrával szemben. Egy „jobb" és „más" életre törekedve átkot mondott az osztály és a család érzelmi kötelékeire. Dühös támadásaiban a családi értékek ellen az önmegvetés elemei is felfedezhetők. Valóban, önmegvetése a kétségbeesés határát súrolta. És ahogy kétségbeesése és belső küzdelmei a kreativitás felé sodródtak, azzal vádolták, hogy „nem magyar." Ez már előrevetítődött abban a fiatal fiúban is, aki, bár kétnyelvű családban – magyar és német – született, kínzó élményt okozott édesanyjának azzal, hogy magyarul beszélt hozzá, egy olyan nyelven, amelyet anyja soha nem tudott teljesen elsajátítani.

Korán árván maradva Lukács anyját egy bécsi nagybátyja nevelte fel, és egész életében bécsinek vallotta magát. Kultúrája és anyanyelve is német volt. Az a néhány levél, amelyet Lukácshoz írt, német nyelven íródott. Ez nem meglepő, hiszen a századfordulón a magyar zsidók körülbelül egynegyede beszélt németül, és 1910-re az ötödük ezt jelölte meg anyanyelveként.[17] Theodor Herzl például úgy hivatkozott magára, mint „németül beszélő, magyarországi zsidóra."[18] A magyar kapitalizmus aranykorában a zsidók a népesség mintegy 5 százalékát tették ki, és a leggyorsabb ütemű népességnövekedéssel rendelkeztek a multietnikus birodalomban. A kapitalizmus, a kultúra és a pénzügy gyakorlatilag döntően zsidó kézben volt. 1896-ban például az akkori 1600 millió forintnyi bankbetét körülbelül 30 százalékát zsidók irányították.[19] Ahogyan az egyik vezető magyar történész megfogalmazta: „A zsidó szellem nemcsak úgy ragadja meg Budapestet, mintha egy

---

[15] George Steiner, On Difficulty and Other Essays (Oxtord University Press, New York, 1978), pp. 50-2.

[16] Giovanni Papini, "Letter to Hungary," Világ, 23 December 1911.

[17] Georg Barany, Magyar Jew or Jewish Magyar?", Canadian-American Siavic Studies 8 (spring 1974), pp. 1-44.

[18] The Complete Diaries of Theodor Herz{, ed. Raphal Patai {5 vols, Herzl Press, New York, 1969), vol. 1, p. 171].

[19] Herman Zichy (ed.}, Magyar zsidok a mifiéniumon {Budapest, 1896), p. 47.

hatalmas konglomerátum lenne, hanem döntő befolyást gyakorol a nemzet politikai és kulturális életére."[20]

1917-ben a Huszadik Század című folyóirat, amely egy forrongó nemzedék szócsöve volt, kérdőívet terjesztett a „zsidókérdésről." Szerkesztője, Jászi Oszkár, aki közeli barátja volt a Lukács családnak, nemcsak a zsidók „lélekhez" való kapcsolódását vonta kétségbe, hanem úgy érezte, hogy a zsidó kultúra valamiképpen idegen attól, amit ő „keresztény-római" kultúrának nevezett. Akárcsak Lukács, Jászi is asszimilálódott zsidó családból származott. Ő is fellázadt apja polgári világa és annak kötelességalapú erkölcse ellen. Ugyanakkor Jászi nem kedvelte az újonnan emancipálódott zsidókat — sápadt, szakállas alakokat, akik falvakban jelentek meg, nehéz zsákok alatt görnyedve, amelyekben semmi más nem volt, csak lenfonal vagy rongyok. Ezek a sápadt, görnyedt figurák, akik nyomában kutyák ugattak — hiszen melyik kutya kedveli az ilyen súlyos zsák alatt hajló alakokat — Jászit zavarba ejtették, és emlékeztették, ahogy életrajzírója fogalmaz, saját „őstörténetére."[21]

Akárcsak Marx, akinek anyja egy magyar rabbi családból származott, Jászi is az antiszemita zsidó démonjának terhét viselte, és úgy érezte, hogy a vallásváltás nem kínál megoldást a zsidók számára. Jászi véleménye szerint egy kereszténnyé vált zsidó „a titokzatosság árnyékát veti, egyfajta érzést" olyan dolog volt, amiről jobb volt nem beszélni otthon vagy másokkal.[22] Bár Jászi tartózkodott attól, hogy a bolsevizmust zsidó termékként bélyegezze meg, mégis úgy érezte, hogy a zsidók pszichológiai beállítottsága fogékonnyá teszi őket a forradalmi eszmék iránt. Hannah Arendt hasonló következtetésre jutott. A zsidó polgári család apa–fiú konfliktusában látta meg az alapját annak, hogy a fiúk hajlamosak voltak a radikalizmusra. Walter Benjamin apjával való konfliktusát kommentálva így írt: „Általában ezek a konfliktusok úgy oldódtak meg, hogy a fiúk zseniálisnak vallották magukat, vagy, számos jómódú családból származó kommunista esetében, az emberiség jólétének szentelték életüket." Ez a leírás Lukácsra is illik, aki azokat a társadalmi rituálékat és protokollok szigorú betartását azonosította a zsidósággal, amelyeket megvetett és semmibe vett. Lukács legmarkánsabb tehetsége kezdetben az volt, ahogyan „spontán lázadásait" megrendezte a társadalmi normák és konvenciók ellen. Amikor anyja megfeddte, mert nem üdvözölte a vendégeket, így válaszolt: „Én nem hívtam meg őket." De már fiatalon megmutatkozott az a függetlenség és behódolás ciklusa is, amely később marxista pályafutását jellemezte. Összefoglalva provokatív összezördüléseit anyjával, megjegyezte: „Egy dolog biztos, nem voltam vad, lázadó gyerek. Nem létezik vak zendülés a rend és kötelesség ellen. Korán rájöttem, hogy nem lehet lázadni az ostobaság ellen, és jobb alávetni magunkat azoknak a dolgoknak, amelyek érthetetlennek tűnnek."[23]

Ez a leírás Lukácsra is illik, aki a zsidókat azokkal a társadalmi rituálékkal és merev protokollbetartással azonosította, amelyeket ő megvetett és figyelmen kívül hagyott.

Lukács legszembetűnőbb tehetsége eleinte a társadalmi normák és konvenciók elleni „spontán lázadásainak" színrevitelében mutatkozott meg. Amikor anyja megdorgálta, amiért nem köszönt a vendégeknek, így válaszolt: „Én nem hívtam meg őket." Azonban már fiatalon megmutatkozott benne az a függetlenség és alávetettség ciklikussága, amely későbbi marxista pályafutását is jellemezte. Anyjával folytatott provokatív csatározásait így összegezte: „Egy dolog biztos, nem voltam vad, lázadó gyermek. Nincs olyan, hogy vak lázadás a rend és kötelesség ellen. Korán

---

[20] Gyula Szekfű, Három nemzedék (Budapest, 1938), p. 338.

[21] Péter Hanák, Jászi Oszkár dunai patridtizmusa (Magvető, Budapest, [985),

[22] Oszkár Jászi, Emlékeimből: szülőföldemen, eds. György Litván and János F. Varga (Budapest, 1982}, p. 548.

[23] See Hannah Arendt's introduction to Walter Benjamin, [{luminations: Essays and Reflections, ed. Hanna Arendt tr. Harry Zohn, (Schocken Books, New York, 1968), p. 29,

2. Pál József
2025. June 11. at 9:27:00
A "demitasse" kifejezés magyarul "findzsa" vagy "kis kávéscsésze" jelentéssel bír 1. Ez egy kis méretű csésze, amelyet általában erős feketekávé, például espresso vagy café noir fogyasztására használnak

felfedeztem, hogy az ostobaság ellen nem lehet lázadni, és jobb engedelmeskedni azoknak a dolgoknak, amelyek érthetetlennek tűnnek."[24]

Könnyű felismerni a Tonio Kröger-szindrómát Lukács családi kapcsolataiban. Thomas Mann novellájában Tonio, Kröger konzul fia, kötelességtudóan betartja patrícius családjának „protokollját", részt vesz teadélutánokon és táncórákon. Bár közel sem hasonlít a zöld kocsiban utazó cigányhoz, Tonio tisztaságra és szabadságra vágyik. Lukácsot szintén jó modorra és arra tanították, hogy legalább külsőleg tartsa be osztályának illemszabályait. Mégis könyörtelen „gerillaháborút" folytatott szülei ellen. Még serdülőkori írásai, főként az 1902 és 1903 közötti színházi kritikái is bizonyos arroganciát, ha nem leereszkedést tükröznek, amit egy tizenhét éves fiatal mutat, aki úgy érzi, hogy a sors nagy dolgokra jelölte ki. Balázs önigazoló formulája szerint a zseni lehet arrogáns, másoknak „jónak" kell lenniük.[25]

De ellentétben Tonio Krögerrel, aki szerette „tüzes anyját", Lukács megvetette teljesen konvencionális anyját. „Az igazi nő, az anya" – írta –, „a végtelen utáni vágy legmélyebb ellentéte."[26] Gyűlölete anyja iránt még annak halála után sem enyhült. Akaratos és osztálytudatos asszonyként gondosan válogatta ki Mici kérőit, és – ahogy Mici Lukácsnak panaszkodott – inkább a pazar Leopold negyed aranyifjait részesítette előnyben, amelyet régi német kereskedők, mesteremberek családjai és jómódú magyar zsidók laktak.

Miután megtapasztalta családja polgári bűneit és hazugságait, Lukács soha nem törölte ki azokat emlékezetéből. Heidelbergi jegyzetfüzeteiben (1910–13), amelyek hat sűrűn teleírt, puha fekete borítós jegyzetfüzetből állnak, és Emerson naplóihoz hasonlíthatók, elméjét szellemes epigrammák forrásaként mutatja be, s itt mondta ki ítéletét: „A zsidók a polgárság karikatúrái."[27] Nem meglepő módon Lukács erkölcsi szókincse már korán bővült és sokszorozódott kegyetlen paródiákkal, felháborodással és a méltatlan kiváltságokkal és gazdagsággal szembeni ellenszenvvel. Az első dokumentálható társadalmi érzelmei a neheztelés és a harag voltak. Ez bizonyítja, hogy a közös lakóhely nem jelent közös értékeket. Ahol gazdagság van, ott sérül a lélek. Lukács lelke sem volt kivétel. Intuitív módon felismerte, hogy szülei és ő maga is osztályuk és annak értékei rabjai.

Míg József Lukács a civilizációt az iparral, a törvénnyel és a pénzzel azonosította, fia Adyval együtt hangoztatta, hogy „az arany és a vér" tönkreteszik a világot. Nem meglepő, hogy Franz Alexander, akinek apja Lukács akadémiai mentora volt, a századfordulós Budapesten a „nyugati elme átalakulását" látta. Az Alexander és Lukács családok, amelyeket kölcsönös érdekek és barátság kötöttek össze, olyan polgári apákat láttak, akik egy progresszív, nemzeti-liberális kultúra megteremtésén fáradoztak, amely elősegítené a platóni polgárok „szellemi tulajdonságainak"[28] fejlődését az állam szolgálatában. Ám a fiúk csekély tisztelettel viseltettek az apák liberális koordinátái – a rend, a harmónia és a haladás – iránt. Az Alexander és Lukács családokban Marxot legtöbbször csak vacsora utáni „demitasse" mellett említették meg. Valójában, Lukács dühös viszonyulása ellenére osztályához, nem mutatott „komoly" érdeklődést Marx iránt, akinek nyílt materializmusa nemcsak a szellemet fosztotta meg trónjától, hanem ellentétes volt a fiúk „idealista, esztétikai orientációjával és az ember magasabb szellemi erőibe vetett megingathatatlan hitével."[29]

2

[24] Lukics, Curriculum Vitge, p. 11.

[25] Béla Balázs, Napló (2 vols, Magvető, Budapest, 1982}, vol. 2, p. 141, Since Balázs's published diary 1s an expurgated version, I also consulted and used the manuscript version: MS 5023/1-2 (1899-1922); MS 5024/ (1923-1949); MS 5024/2 (January—Fcbruary 1940-March 1945}, all in MTA,

[26] Lukács, [fjukori művek (1902/-1918) [Early works|, ed. Arpád Timár{Magvető, Budapest, 1977), p. 295.

[27] Lukács, Heidelberg Notebooks, vol. 1, p. 77, LAK.

[28] Franz Alexander, The Western Mind in Transition {Random House, New York, 1960), p. 44.

[29] Ihid., p. 46.

Lukács korai érzelmei kifejezetten antimaterialisták voltak, az antimaterializmus vállalása talán minden modern, kiváltságos, képzelőerővel és érzékenységgel bíró fiatal szívből jövő kiáltása. A gimnáziumban lenyűgözte a ferences szegénység, egy olyan spiritualitás, amely az anyagi javaktól való teljes szabadságon alapul, amelyek elterelik a lelket: *Nihil habentes, omnia possidentes* (Akiknek semmijük sincs, mindennel rendelkeznek). Itt szembesülünk Lukács ellentmondásos indíttatásaival. Az önmagát arisztokratikusan értékelő attitűdje, amelyben büszkén csatolta nevéhez a „von" előtagot, finoman keveredett a ferences alázattal, a semmi iránti vággyal vagy az élet ellentétének keresésével. Valójában Assisi Szent Ferenc „abszolút igazsága" és a ferences „életművészet" maradandó benyomást tett Lukácsra és néhány barátjára.[30] Bűntudat és kötelességtudat eszméivel terhelve Lukács spirituális aszkézise elszánt kísérlet volt a megszokott értékrend megfordítására fejlődés sorrendje, vagy legalábbis átmeneti megkönnyebbülést hoz diszharmonikus énjének. Még marxistaként is Lukács továbbra is merített inspirációt és lelki táplálékot Szent Ferenctől. Könyvtárában Chesterton „Assisi Szent Ferenc" című könyvének példányán ott találhatók Lukács jellegzetes ceruzás jegyzetei, különösen az utolsó fejezetben, „Szent Ferenc testamentuma."

Lukács édesanyjának életmódja éles ellentétben állt a ferences aszketizmussal. Bár tanárként képezték ki, sokkal otthonosabban mozgott a szalonokban, mint az osztálytermekben. Lukácsot fájdalmasan zavarba hozta, ahogy anyja a budapesti szalonokban művelt pillangóként könnyed eleganciával röpködött. Rousseau-hoz hasonlóan Lukács visszavonult a társasági élettől egy magányos létbe, amely már-már embergyűlölettel határos volt, és hiú, képmutató büszkeséggel töltötte el saját erényei miatt. Magányos állapotában Lukács szellemi rokonokra lelt a könyvekben és saját gondolataiban.

Könyvmoly szokása az elmélyült gondolkodásra csak arra volt jó, hogy leleplezze a polgári társadalom lelketlenségét. Ám szenvedélye a könyvek iránt a gimnázium tudományának uralkodójává tette. Tanárai felismerték és tisztelték tehetségét. Képes volt néhány óra alatt elolvasni egy háromkötetes regényt, majd pontos összefoglalót adni a történetről. Egy alkalommal, amikor elaludt az órán, tanára lábujjhegyen osonva körülötte megjegyezte: „Hadd aludjon. Szegény fiú fáradt."

Lukács élete talán legboldogabb időszakát barátjával, Benedek Marcellel (1886—1969) töltötte egy festői faluban, Kisbaconban, Erdélyben (ma Románia területén). 1899 végén Benedek így írt Lukácsnak: „Amint tegnap elmentél, elolvastam az esszédet. Bár a címe nem volt inspiráló, amint elolvastam az első oldalt, nem tudtam letenni. Kiadatnod kellene. És Isten, ahogy olyan szépen írtad a reformációról, segíteni fog nekünk."[31] Egy szép utazásáról számolva be az erdélyi Alpok festői vidékein, Benedek hozzátette: „Most már tisztán látom Byront." A két barát levelek sokaságát váltotta Spinozáról, Kantról, Byronról és Shakespeare-ről. „Ha Coriolanusról akarsz beszélgetni, csak gyere el hozzám" – mondta Benedek Lukácsnak.[32] Akárcsak Lukács, Benedek is korán érő fiatal volt, aki „kutyául" élt, egész nap magolva. Panaszkodott Lukácsnak, hogy nem talál időt zenét szerezni, és hozzátette:

> Ezt folytatni fogom szeptemberig. Akkor a zene kerül az első helyre, a jog pedig a tizedikre. Kérdezd meg a delphoi jósdát, mikor vagy hogyan tudom befejezni az iskolai vizsgáimat. Meglátogattam Drezdát, és részt vettem egy Schubert koncerten. Ezután egész nap a galériákban barangoltam, és tanulmányoztam a reneszánsz mestereket, különösen Giorgionét. Egy könyvet olvasok Napóleon Szent Ilonán töltött időszakáról. Olyan, mintha [Johann Peter] Eckermann írta volna, akit szeretek és

---

[30] Lajos Fiilep, "Firenzei jegyzetek," M3 4577/52 in MTA, pp. 2-3.

[31] areell Benedek to Lukics, 30 December 1899, LAK.

[32] Marcell Benedek to Lukacs, 15 October 1902, LAK.

> csodálok. Bárcsak Oroszország adhatna nekünk egy Napóleont. Mert senki sem gondolkodott és cselekedett úgy, mint Napóleon.[33]

Hogy biztosak legyünk benne, a korán érett Lukács és Benedek is olyan fiúk voltak, akik szerették a házi cseresznyét, a fegyvereket és a Kisbacon körülölelő erdőt. Vallási vitájukra és a lélek, valamint a halhatatlanság kérdésére utalva Benedek ezt írta Lukácsnak: „Most, hogy megszabadultam ezektől a gyötrő gondolatoktól, hadd adjak hozzá valami könnyedebbet. Itt van két fiatal gólyánk, az egyiket, a lábai miatt, Marcinak [Benedek], a másikat pedig, hosszú, erős csőre miatt, Gyurinak [Lukács] neveztük el."[34]

A gólyák mellett ott voltak a lányok. A két barát egy színdarabot írt közösen, amelynek címe — mi más is lehetne? — Első szerelem. Valójában Lukács elküldte a darabot Zágonyi Erzsébetnek, a kisbaconi tanítónőnek, akit a Benedek–Lukács levelezésben Prepaként emlegettek, és aki Lukács iránt nemcsak irodalmi érdeklődést mutatott. Számára a vidéki élet örömei romantikával keveredtek. Tizenhat évesen egy nyolcoldalas életbánatot írt egy falusi tanítónőnek, aki körülbelül tíz évvel volt idősebb nála.

Lukács Benedek falujába tett látogatása után Erzsébet írt neki,

> Vissza Budapestre, egyszerűen nem tudod, mi az a tél. Bárcsak itt lennél velünk. Többet jelentene, mint az összes bölcs orvos receptje a budapesti életstílushoz. Ha csak láthatnád, milyen gyönyörű az erdő télen – mint egy menyasszony fehér ruhájában, gyémántként csillogva. Hidd el, nem is olyan rossz faluban élni. Minden nap beszélünk rólad, és bárcsak gyakrabban találkozhatnánk.[35]

Lukács gyakori látogatója volt Kisbaconnak, és kapcsolata Erzsébettel, egy lelkész lányával egyre bensőségesebbé vált, vallásról folytatott párbeszédeik pedig egyre élénkebbek lettek. Hogy Lukacs lelki mérlege a vallás felé billent, azt egy leveléből is kiderül, amelyet barátja és iskolatársa, Marcell Hammerschlag írt:

> Azt írtad, hogy „egy keresztény halványulást komolyan lehet venni." Miért húztad alá ma? Vajon a mi korunk nem keresztény? Rajtad kívül senkit sem ismerek, aki ne lenne legalább háromnegyed részben keresztény. Azt írtad, hogy a keresztény típus lényege a praxis. Ez az oka annak, hogy Tolsztoj egyesekhez vonzó. Igaz, prédikál, de a dogmáit is megéli.[36]

Nem meglepő módon Elizabeth tiltakozott az ellen, hogy Lukács ateistának nevezze.

> Hiszek Istenben és hinni is akarok. Azt állítod, hogy a természet erői tartják fenn az univerzumot. Én Istent látom mögötte. Sajnos a hitem már nem olyan naiv, mint korábban, és már nem hiszek a túlvilágban és a feltámadásban. De ellentétben veled, én más fényben látom a halhatatlanságot. Bármennyire is büszke az ember a tudására, hit nélkül körbe-körbe jár. Hadd kérdezzem meg: mi haszna van a szkepticizmusodnak és a kételyeidnek, ha fáradságos kutatás után arra a következtetésre jutsz, hogy Isten halott? Elégedettebb vagy boldogabb vagy ettől? Készen állsz jobban elfogadni az életet, mint mi? Ezerszer nem. Az élet gyönyörű minden küzdelmével együtt, feltéve, ha megőrizzük a hitünket...
> Ui.: Miféle őrült ötlet az, hogy csúnyának tartod magad? Tiltakozom.[37]

A szerelem képes kanonizálni az embereket. Lukács első románca a nő, mint ideál kanonizálásának aktusa volt. A szerelmeslevelek mellett fiatal kori színdarabjait is elküldte Erzsébetnek, köztük egyet, amelynek címe Kokn Gabriel (1901). Címe szinte bizonyosan Ibsen

---

[33] Marcell Benedek to Lukács, n.d., LAK.

[34] Moarcell Benedek to Lukiacs, 29 July 1801, LAK.

[35] Erzsébet Zágonyi to Lukács, 19 January 1901, LAK.

[36] Marcell Hammerschlag to Lukács, 28 August 1904, LAK.

[37] Erzsébet Zigonyi to Lukics, 14 July 1901, LAK.

3. Pál József
2025. June 11. at 10:02:00
A "peregrinus" kifejezés latin eredetű, és jelentése "vándor" vagy "idegen". Az ókori Rómában a peregrinusok olyan személyek voltak, akik nem voltak római állampolgárok, hanem idegenek, akik Rómában vagy a római birodalom területén éltek. A középkorban a peregrinus kifejezés gyakran utazó zarándokokat jelölt, akik vallási célból utaztak különböző szent helyekre.

A dokumentumban, amelyet jelenleg olvasol, a "peregrinus" kifejezés Lukács György életének és gondolkodásának kontextusában jelenik meg. Lukácsot gyakran vándorló, peregrinus szellemként jellemzik, aki Európa különböző szellemi tájain utazott, és élete során számos belső és külső

John Gabriel Borkman (1896) című művéből származott. Sajnos egyik Lukács-féle ifjúkori színdarab sem maradt fenn. Azonban Benedekkel és másokkal folytatott levelezéséből nyilvánvaló, hogy Lukács, mint feltörekvő drámaíró, bálványait — Ibsent és Strindberget — utánozta. A *Modern Drámában* Lukács megható tisztelettel adózott Strindberg „robbanékonyságának”:

> Strindberg tragédiáinak egyetlen témája van: az örök, kibékíthetetlen küzdelem férfi és nő között; a nemek harca az uralomért; a kozmikus szerelem, vagy inkább kozmikus gyűlölet, amely Strindberg erotikájában azonos. Az emberek egyszerre szeretnek és gyűlölik egymást. Nem tudnak egymás nélkül élni, lelkük és testük alá van rendelve egymásnak. Az emberek arra vannak ítélve, hogy megsemmisítsék egymást, vagy halálra marcangolják egymást.[38]

Nem meglepő módon Strindberg könyve, az Inferno, egy éles önarckép egy nagy szellemről, akit az őrület ragadott magával, lenyűgözte Lukácsot, aki tragikus helyet tulajdonított a zsenialitásnak a modern kultúra sivár pusztaságában. Lukács egyik drámájáról, amely találóan a Furcsa emberek címet viselte, Erzsébet így írt neki:

> Miért ne legyél idealista? Akár tudsz róla, akár nem, idealista vagy — de a saját módodon. Az, aki azt hirdeti, hogy az életnek nincs értelme — ami igaz —, mégis élhet szép életet. Az ember értelmet adhat az életének. Ez az idealizmus. Kicsi pisze orrúm, nagyon szeretlek. Nem vagy boldog?[39]

Bátor erőfeszítései, hogy boldoggá tegye Lukácsot, hiábavalónak bizonyultak. Meghívva őt a szerelem feltérképezetlen birodalmának felfedezésére, egy fagyott magányos lelket talált. Nem jut eszembe jobb kép, mint Dürer „A lovag, a halál és az ördög” című művének központi alakja — a páncélos lovag, aki rettenetes útját járja, következményekkel mit sem törődve, mégis remény nélkül. Ilyen lovag volt Lukács. Már Elizabeth-tel való románcát is beárnyékolták a kételyek, hogy vajon egy férfi és egy nő megtalálhatják-e egymásban az ideált. Első szerelem című darabjukról beszélgetve Benedek jelentőségteljesen megjegyezte: „Tévedsz, az élet nem értelmetlen. Ostoba kételyeidnek nem szabad elfojtaniuk a tehetségedet.”[40]

Anna Lesznai félig fiktív önéletrajzában bensőséges portrét fest Lukács édesanyjáról. Egy társas összejövetelen egy fotelban ült, sápadtan és levert hangulatban, panaszkodva romló egészségi állapotára. „De a gyerekeim kételkednek bennem. Továbbra is eljárnak otthonról, magamra hagyva engem.”[41] Valaki megpróbálta felvidítani, emlékeztetve rá, hogy Lukács éppen most tért vissza Heidelbergből. „Ó, Gyuri,” sóhajtott fel, „nem sok hasznomra van otthon. Úgy tűnik, mindig máshol jár az esze.” Lukács egyetértett Simmel nézetével, miszerint az otthon „másodlagos eredetiségű”, és hogy a nők, mint feleségek és anyák, még nem érték el az „objektív szellem” státuszát egyetlen kulturális konfigurációban sem.[42] Nem csoda hát, hogy Lukács vándorló, peregrinus szellemmé vált!

Kortárs beszámolók szerint Lukács édesanyja sok tekintetben Ibsen Kísértetek (1881) című darabjának Mrs. Alvingjének megtestesülése volt. Ez a darab Lukács saját bevallása szerint „döntő” hatással volt világnézetére és olvasási szokásaira. Az, hogy ő és húga azonosulni tudtak a Kísértetekkel, ezzel a szomorú és szürke családtörténettel, egyértelműen kiderül levelezésükből. Miután 1910 májusában megnézték az előadást, húga így írt neki: „Láttam a Kísérteteket, és

---

[38] Lukács, A modern dráma fejlődésének története [History of the development of modern drama] (2 vols, Franklin, Budapest, 1911), vol. 2, p. 55.

[39] Erzsébet Zágonyi to Lukács, 22 January 1904, LAK,

[40] Marcell Benedek to Lukács, 5 August 1901, LAK.

[41] Anna Lesznai, Kezdetben volt a kert {2 vols, Szépirodalmi, Budapest, 1966), vol. 1, p. 690.

[42] Georg Simmel, On Wamen, Sexuality, and Love (Yale University Press, New Haven, 1984), p. 97.

majdnem belehaltam az izgalomba. Hihetetlen előadás, különösen Mrs. Alving és Oswald."[43] Lukács és húga édesanyjukban Mrs. Alvingot látták, aki, bár társadalmi normák tekintetében hagyományosan jámbor volt, sosem nézett szembe azzal a végső igazsággal, amely a személyiség meghatározhatatlan mélységeiből fakad. Lukács szerint édesanyját nem érdekelték a dolgok „valódi" mivoltukban, sem gyermekeinek „hiteles szükségletei."

4 A múlt kísértetei inkubuszként nehezedtek Ibsenre. Az a motívum, hogy a fiú szenved az apa bűnei miatt – legyenek azok erotikusak vagy társadalmiak – erőteljesen jelen van a *Kísértetek* című művében. Az igazi tragédia azonban Mrs. Alving őszintétlen élete volt, és az, ahogyan ez hatással volt a gyermekeire. Milyen gyermekek születhetnek egy szívében megkeseredett anyától? Lukács soha nem tudta megbocsátani apjának, hogy szeretetet mutatott felesége iránt. Nem csoda, hogy Ibsen darabja kísértette Lukácsot és a húgát! Az utolsó jelenetben Mrs. Alving ott áll elpusztult fia fölött, kezében egy üveg méreggel. Amikor megkérdezték, hogyan képzelte el a végkimenetelt, Ibsen nevetett, és azt válaszolta: „Nem tudom... soha nem álmodnék arról, hogy eldöntsek egy ilyen nehéz kérdést."[44]

Ibsen drámája Lukács saját drámája volt. És valóságos volt. Ahogyan Mrs. Alving „tékozló fia" Oswald, úgy Lukács is többnyire Európában utazott, művészetet és könyveket szívva magába. Időnként hazatért, és édesanyja örömmel fogadta, akárcsak Mrs. Alving: „Ah, drága, kedves fiam... még mindig gyengéd szívvel gondol az anyjára!"[45] De Lukács sosem használta ki az alkalmat, hogy „megtanulja, milyen is egy jól rendezett otthon." Szinte kizárólag szellemi körökben élt — ez volt az igazi otthona. Sejthetjük Lukács érzéseit, miközben a színpadon hallgatta Mrs. Alving vallomását:

> Megtanítottak nekem különféle dolgokat a kötelességről és hasonlókról, és én egyszerűen csak hittem bennük. Végül minden a kötelességre vezethető vissza — az én kötelességemre és az övére, és... Attól tartok, elviselhetetlenné tehettem az otthont szegény apád számára, Oswald.[46]

Ahogyan Ibsen drámájában, amely az Alving örökség súlyos múltjával küzd, Lukács anyjával való kapcsolatában is ott volt a fiú kétségbeesett kísérlete, hogy megtalálja az örökségéért való felelősség terhét. Ibsen jól ismert eszköze, amely a bűntudat szétterjesztésére épít, és a tisztes, ám kicsapongó apára utaló szörnyű sejtés, aki kacérkodó cselédlányokkal játszadozik, Lukács fölött is sorsként lebeghetett. Apja temetésén egy feketébe öltözött, vonzó hölgy várt, míg a gyászolók távoztak, majd ibolyacsokrot – az elhunyt kedvenc virágát – helyezett a sírra. Ibsen drámája Lukács saját kérdését játszotta el: Milyen jogaink vannak önmagunkkal szemben egy szeretet nélküli házasság által tönkretett és kísértetek által üldözött családban?

Lukács Ibsen *Kísértetek* című művében saját édesanyjának dramatizált változatát látta. Strindberg *Az apa* (1887) című drámájában pedig megerősítést talált abban a hitében, hogy a nő az ellenség. Ugyanakkor mindkét darabban a múlt végzetszerű jelenléte lebeg a nemek harca felett. Mennyire azonosult Lukács Strindberg tragédiájával, az abból is nyilvánvaló, hogy ragaszkodott hozzá, hogy a társalapítóként működtetett Thália Színház színre vigye azt. A Thália színpadi rendezője, Hevesi Sándor (1873–1939), a magyar színházi élet vezető alakja nyíltan közölte vele, hogy egy Strindberg-darab bemutatása nem praktikus, ráadásul Budapesten alig ismerik az írót.[47]

---

[43] Mici to Lukács, 5 May 1910, LAK.

[44] Haivdan Koht, Life of Ibsen (Benjamin Blom, New York, 1971), p. 329.

[45] Henrik Ibsen, Ghosts, tr. James Walter McFarlane, in The Oxford Ibsen Oxford University Press, New York, 1961-1977), vol. 5, p. 358.

[46] Ibid., p. 413,

[47] László Bánóczi to Lukács, 1905, LAK.

4. Pál József
2025. June 11. at 10:05:00
Az "inkubusz" kifejezés egy mitológiai lényt jelöl, amely a középkori európai folklórban és vallási hiedelmekben jelent meg. Az inkubusz egy démon, amely éjszaka meglátogatja az alvó embereket, különösen a nőket, hogy szexuális kapcsolatot létesítsen velük. Az inkubuszok gyakran ábrázolták férfi alakban, és úgy tartották, hogy képesek voltak álmokban megjelenni és az áldozatokat kimeríteni, sőt, néha halálra is kínozni.

A dokumentumban, amelyet jelenleg olvasol, az "inkubusz" kifejezés Ibsen drámájában, a "Kísértetek" című műben jelenik meg. A dráma egyik központi motívuma, hogy a múlt bűnei és titkai, mint egy inkubusz, kísértik a jelen szereplőit, különösen a főszereplő Mrs. Alvingot és fiát, Oswaldot 1.

Lukács azonban hajthatatlan maradt. Teljesen elragadta Strindberg állítása, miszerint az egészséges, érzéki szerelem többnyire kihuny a házasság nevű üzleti tranzakcióban. Túl jól tudta, hogy szülei házassága inkább hasonlított üzleti partnerségre, mint szerelmi kapcsolatra.

Aligha volt véletlen, hogy Lukács ifjúkori drámáit rokonság fűzte Ibsen késői darabjaihoz — legszembetűnőbben a *Kis Eyolfhoz* (1894), *John Gabriel Borkman* (1896) és *Amikor mi, halottak feltámadunk* (1899). Kétségtelen, hogy Lukács *Kohn Gabriel* című művét, amelyet Benedek „családi drámának" nevezett, Ibsen *John Gabriel Borkman*ja ihlette. Ahogyan az idős Ibsent, úgy a fiatal Lukácsot is betegesen lenyűgözte az a család, amelynek drámája a férj és a feleség közötti háromszög mintájára épül, és az, ahogyan tönkrement életük kihat a fiuk sorsára. Ibsen darabjában Borkman bankár, aki pénzért házasodott. Lukács korai írásaiban érezhető a kimondatlan gondolat, hogy apja szégyenteljesen átváltotta a szerelmet kereskedelmi valutára. József Lukács „a társadalom oszlopa" volt. Mégis, fia – hasonlóan Ibsenhez John Gabriel Borkmanban – gyanította, hogy tehetséges és ambiciózus apja, amikor még szegény volt, talán pénzre cserélte a szerelmet. Adel, aki korán árvaságra jutott, örökölte a nagy Wertheimer-vagyont. Lukács számára szülei mintha igazolták volna Kant hírhedt meghatározását a házasságról, amely szerint az „két különböző nemű személy közötti kapcsolat, amely az egymás szexuális jellemzőinek létfontosságú és kölcsönös birtoklására szolgál." Nem lehet nem észrevenni Lukács korai rettegését attól, hogy a házasság árucikként jelenjen meg. Ibsen darabjában Ella Rentheim, aki szerette Borkmant, beszél arról a sötét titokról, amely Lukács családjának is titka volt.

> Eila: Megölted bennem a szerelmet... Érted, mit jelent ez? A Biblia egy titokzatos bűnről beszél, amelyre nincs bocsánat. A nagy bűn, amelyre nincs bocsánat, az a szerelem meggyilkolása az emberi lélekben...
>
> Borkman: De ne feledd, hogy én egy férfi vagyok. Nőként te voltál a legértékesebb dolog a világon számomra. De végső soron egy nőt mindig helyettesíthet egy másik...
>
> Eila: Ez volt a tapasztalatod, miután feleségül vetted Gunhildet?
>
> Borkman: Nem. De... birodalmat akartam építeni magamnak, és ezáltal jólétet teremteni több ezer és ezer ember számára...
>
> Eila: Régebben viccelődtem a terveiddel. Kérdezgettem, vajon fel akarod-e ébreszteni „az arany szunnyadó szellemeit."[48]

Talán nem is kellene meglepődnünk azon, hogy Lukács heidelbergi jegyzetfüzeteiben gyakran előfordul a „tönkrement házasság" kifejezés, és hogy kiterjedt olvasmányokat folytatott ebben a témában francia színdarabokról. Ahogyan Lukács fogalmazott: „Nincs szerelem a házasságtörő házasságban."[49] Milyen sötét gondolatokat kavarhatott fel Strindberg Lukácsban, amikor *Az apa* című művében Goethét idézte: „Egy férfinak bizalommal kell lennie a saját gyermekeivel szemben"! Nem sok magyarázat szükséges ahhoz, hogy megértsük, miért dob a darab hőse egy égő lámpát a feleségére a második felvonás végén. Ez a rendkívüli jelenet akár Lukács családjában is megtörténhetett volna.

Lukács nyíltan neheztelt apjára, amiért tisztelettel bánt a feleségével: „Apám nagy tisztelettel viseltetett anyám iránt. Én értékeltem apámat a kemény munkájáért és intelligenciájáért. De az, hogy ennyire nagyra tartotta anyámat, sértett engem, és időnként meg is vetettem ezért. Valójában csak akkor alakult ki szoros kapcsolat köztünk, amikor apám – nagyrészt az én unszolásomra – kritikusabb lett anyámmal szemben."[50] Lukács durvasága anyjával szemben gyakori

---

[48] Henrik Ibsen, John Gabriel Borkman, tr. James Walter McFarlane, in The Oxford Ibsen, vol. 8, p. 198.

[49] Lukács, Heidelberg Notebooks, vol. 4, p. 31.

[50] Lukács, Curriculum Vitae, p. 12,

feszültségekhez vezetett közte és apja között. Elidegenedve családjától, Lukács tekintélyt parancsolt látszólagos értékével és képességeivel, éles nyelvével, rettenetes dühkitöréseivel és depressziós rohamaival. A távolság egy korán érő fiú és anyja között nem is lehetett volna nagyobb, mint a Lukács családban. Egy szinte kézzelfogható szakadék tárul elénk, amely gyakran elválasztotta Lukácsot kortársaitól is. Korai életének sajátos minősége – egyensúlyhiány, boldogtalanság és a polgárság iránti engesztelhetetlen gyűlölet – élete végéig kísérte őt. Lukács gyermekkorának mélyülő családi válsága megalapozta a polgársággal szembeni leküzdhetetlen előítéleteit. Az értelmetlenül gyötrő viszályok anyjával és a finom családi kötelékek megszakadása egy kezdő Sziszüphosz képét idézi fel, aki kavicsokat gurít, mielőtt megtalálná a sziklát. Micsoda könyörtelen próbatétel lehetett ő az anyja számára! Egy hollandiai családi nyaralás során anyja demonstratívan elutazott tiltakozásul fia elviselhetetlen viselkedése ellen. Lukács panaszkodott, hogy Heidelbergben több megértést talál, mint Budapesten, mire apja nyersen így tanácsolta: „Kérdezd meg magadtól őszintén, vajon valaha is olyan udvarias és kedves voltál otthon bárkivel, mint amilyen kétségtelenül vagy a barátaiddal Heidelbergben. Arra tippelnék, hogy azt válaszolod: ott más értékek érvényesülnek, mint itt. Lehet, hogy igazad van, de ne felejtsd el, hogy ez csupán a te véleményed."[51]

Tolsztoj megfigyelése, miszerint minden boldog család hasonlít egymásra, de minden boldogtalan család a maga módján boldogtalan, Lukács boldogtalan családjában sem talált kivételre. Gyermekkorára emlékezve Mici ezt írta:

> Nem voltunk mindig boldogok, mert a család, amely oly sokat adott nekünk, nem mindenben felelt meg az ízlésünknek. Apánk egész nap dolgozott, és mindent biztosított a családjának. Anyánk társasági ember volt, és a felső-középosztálybeli értékeket képviselte. Ez feszültséget és konfliktusokat okozott a családunkban. Gyuri különösen kritikus volt, és vonakodva fogadott el dolgokat. Elszigetelődve gyakran veszekedett anyával és a testvérével. Később, Gyuri junior évében, apánk megpróbálta jobban megismerni és megérteni őt. De ezek az erőfeszítések ritkák és kevéssé gyakoriak voltak. Gyuri családi harcai nagyban segítettek nekem nemcsak az emberekkel való kapcsolatok kialakításában, hanem a barátaim kiválasztásában is.[52]

Lukács nemcsak az anyját, hanem magát az életet is megvetette. „Életemben először" – mondta legközelebbi barátjának, Leo Poppernek 1911-ben –, „jó fiú vagyok. Nem mulattat ez téged? Engem igen. Emlékszel a beszélgetésünkre a humorérzékem hiányáról? Nos, most már van. Ez bizonyítja az elméletemet, miszerint egy szar alaknak, egy tehetetlen csomónak lenni inspirálja az ember humorérzékét."[53] Az anyjával folytatott „háborúja" sokféle formát öltött. Gyerekként, amikor fellázadt az illem és a protokoll ellen, anyja bezárta őt a sötét kamrába. Ha ez kora délután történt, Lukács azonnal bocsánatot kért, és kiengedték. De ha késő délután zárták be, nem volt hajlandó visszavonni szavait, jól tudva, hogy apja bármelyik pillanatban hazaérkezhet. Valóban, apja várható érkezése előtt öt perccel kiszabadult. Gyűlölte a kötelező baden-badeni látogatásokat, és megvetette az ottani, általa társadalmi élősködőknek tartott embereket. Benedek bölcsen azt tanácsolta Lukácsnak: „Viselkedj rendesen, és légy kellemes Baden-Badenben... Röviden, ne légy makacs, és talán békén hagynak."[54]

A végső kérdés, amelyet Lukács a szokásos mértéken túl felnagyított, hogy miként változtathatnánk magunkon a jobbá válás érdekében, ősi kérdés, ám halálos kétértelműséget is felfedhet. Néha könnyebb megváltoztatni a világot, a saját akaratunkhoz hajlítani, mint saját magunkat megváltoztatni, vágyainkat újradefiniálni és új irányba terelni. Lukács ifjúsága ezt

---

[51] Father to Lukács, 13 August 1912, LAK.

[52] Mici Lukács, "Emlékeim," pp. 390-1

[53] Lukács to Leo Popper, 27 August 1911, LAK.

[54] Marcell Benedek to Lukács, 29 June 1901, LAK.

megerősíti. Az ifjúsághoz illő tisztelet, az a hódolat és tartózkodás az ősi, megbecsült értékek előtt, az a hála a föld iránt, amely szüleinket táplálta, és a szent hely iránt, ahol nagyszüleink imádkozni tanultak – mindez nem jelentett Lukács számára tartós kötelezettséget. Ifjú lelke ösztönösen hajtotta, hogy bárhová elinduljon, bármilyen áron. A fiatal Lukácsban lángolt és pislákolt egy heves, veszélyes kíváncsiság egy felfedezetlen világ iránt, amelyet kísértett a család, a kötelesség és az otthon iránti megvetés, az emberek iránti hidegség és elidegenedés, valamint a házassághoz való meggyalázó hozzáállás.

Mindez talán belső, diadalmas borzongást keltett Lukácsban, amely arra utalt, hogy győzelmet aratott. De kinek a fölött aratott győzelmet? Elsősorban az anyja fölött. Mint ilyen, ez egy rejtélyes, kérdésekkel teli győzelem lett volna, de Lukács első és legnagyobb győzelme mindazonáltal. Sok tekintetben Adél Wertheimer nem volt a megfelelő anya tehetséges fia számára. Másfelől Lukács sem volt a megfelelő fiú az anyja számára. Ahogyan Rousseau bölcsen megjegyezte az Émile-ben: „Nincs anya, nincs gyermek. Kettejük között a kötelességek kölcsönösek, és ha ezeket az egyik oldalon rosszul teljesítik, a másik oldalon is elhanyagolják."[55] Lukács maga úgy nyilatkozott, hogy a családja nem sokat számít „kategorizált értelemben". Hogy mit értett ezalatt, azt Popper menyasszonyának vallotta be: „A család az a hely, ahol nyugodtan élhetünk, és anélkül, hogy pazarolnánk az energiánk vagy szellemünk, finom és önzetlen módon befolyásolja mások lényegét a saját lényegünkön keresztül."[56] Lukács bátyja, János, aki később egy náci koncentrációs táborban vesztette életét[57] (1944), Mama kedvence volt. Lukács tagadta, hogy bántotta volna anyja részrehajlása. Mégis, élvezettel jegyezte meg, hogy édesanyja valójában külön tanárt fogadott, hogy segítse őt, Lukácsot, a tanulmányaiban, szemben „kockafejű" bátyjával. Benedek csábító bizonyítékokat kínál arra, hogy Lukácsot nyugtalanította anyja bőkezű figyelme bátyja iránt. Egy Lukácsnak írt levelében Benedek így fogalmazott: „Érdekes, hogy még azok az ismerőseink is, akik nem ismernek téged, és még kevésbé értenek meg, sokkal jobban kedvelnek, mint a kedves bátyádat. Tudod, mire gondolok. De otthon más a helyzet."[58]

Lukács kiterjedt levelezésében nincs egyetlen kedves vagy szeretetteljes utalás sem az anyjára. Még a barátai is gúnyos megjegyzéseket tettek róla. Amikor Lukács barátja, László Bánóczi arról tájékoztatja, hogy meghívta húgát, Micit reggelizni a gyönyörű Margitszigetre, hozzáteszi: „Anyád is csatlakozhat hozzánk, ha sikerül felkelnie. Tegnap migrén miatt ágyban maradt."[59]

Köztudott, hogy Lukács nem volt könnyű gyerek, de felnőttként sem volt az. Saját módján azonban az anyja törődött vele. Egy szerető anya és egy tévelygő gyermek mindig együttérzést ébresztenek. Lukácshoz írt levele fia huszonnyolcadik születésnapján megható kifejezése az anya szeretetének fia iránt:

> Túl jól tudom, milyen messze állunk egymástól, és milyen kevés melegséget érzel irántam. Nem sokat tehetek ez ellen... Az anyai szeretet kifejezése mindig is teher volt számodra. Nem tudom, miért érzem szükségét, hogy írjak neked, de remélem, megbocsátasz érte. Jobb lenne, ha nem tárgyalnánk, miért vagyunk ennyire eltávolodva egymástól. Maradjon eltemetve, de ne feledve. Most hallod először és utoljára, hogy mit szenvedtem az évek során. Semmi sem áll távolabb tőlem, mint hogy félreértett anyának tűnjek. Nagyon sajnálom a kapcsolatunkat. Minden akadály és eltávolodottságunk ellenére szeretném elmondani neked, kedves gyermekem, hogy a szívemben határtalan szeretet van irántad. Veled vagyok utazásaidban és terveidben. Imádkozom érted, és sikert, boldogságot kívánok az életben... Kérlek, ne dobd el a levelemet, és ne utasítsd el a szeretetemet... Csak azt kívánom, bárcsak

---

[55] Jean-Jacques Rousseau, Emile, or On Education, tr. Allan Bloom {Basic Books, New York, 1979), p. 46.

[56] Lukács, Napló- Tagebuch, 1910-1911 |Diary] (Akadémia Kiadd, Budapest, 1981), p. 46.

[57] Lukács to Beatrice de Waard, 22 December 1910, LAK.

[58] Marcell Benedek to Lukács, 29 June 1901, LAK.

[59] László Bánóczi to Lukács, | May 1906, LAK.

5. Pál József
2025. June 11. at 10:24:00
A "un grand honnête homme" kifejezés franciául van, és jelentése "egy nagy becsületes ember". Ez a kifejezés általában olyan személyre utal, aki nemcsak becsületes és tisztességes, hanem kiemelkedő erkölcsi értékekkel és jellemmel rendelkezik. Az ilyen ember nemcsak a törvényeknek és szabályoknak megfelelően él, hanem magasabb erkölcsi normákat is követ, és példaként szolgál mások számára.

A dokumentumban, amelyet jelenleg olvasol, a "un grand honnête homme" kifejezés Lukács György apjára, József Lukácsra vonatkozik. József Lukácsot úgy jellemzik, mint egy ritka és kivételes embert, akit Thomas Mann szeretettel "bölcs öreg Lukácsként" emlegetett. Politikai bálványai Ramsay MacDonald, John Maynard Keynes és Philip Snowden voltak, és Karl Polányi szerint "az apád egy angol ember"

> megkaphattam volna a saját anyám szeretetét, még ha ő is olyan távoli lett volna lelkileg és szellemileg tőlem, mint amilyen te vagy."[60]

Lukács kapcsolata az apjával, aki a századfordulós Budapest egyik legfigyelemreméltóbb alakja volt, ugyanolyan összetett és szomorú volt. Nővére kimondta a sötét igazságot engedékeny, mégis birtokló apjukról, amikor 1910-ben ezt írta Lukácsnak: „Papa hozzászokott, hogy mindenkinek sokkal többet adjon, mint amit valójában megengedhet magának. Soha nem gondol arra, hogy esetleg nekem is vannak szükségleteim. Hét évre vagyunk itt lekötve, és ezen nem tudunk változtatni. Szerintem ez az elrendezés ostobaság. Nem annyira miattam, inkább a gyerekek miatt, akik ugyanazokkal a dolgokkal néznek szembe, mint mi."[61] Sok tekintetben Lukács kapcsolata az apjával összehasonlítható Franz Kafka kapcsolatával az ő apjával.[62] Híres "*Levél apámhoz*" című művében Kafka ezt írta:

> Mindig elrejtőztem előled, a szobámban, a könyveim között, őrült barátokkal vagy extravagáns ötletekkel. Soha nem beszéltem veled nyíltan; soha nem mentem hozzád, amikor a zsinagógában voltál, soha nem látogattalak meg Franzesbadban, sőt valójában soha nem mutattam semmiféle családi érzést: soha nem érdeklődtem az üzlet vagy más ügyeid iránt.[63]

Távolítsd el Kafka nevét és más konkrét részleteket, és ez Lukácsról és az apjáról szóló leírás lesz.

Minden ambíciójával és hiúságával együtt Lukács apja megtestesítette azt a ritkaságot, amit a franciák úgy neveznek: un grand honnête homme. Thomas Mann szeretettel utalt rá „bölcs öreg Lukácsként." Politikai bálványai Ramsay MacDonald, John Maynard Keynes és Philip Snowden voltak, az a vám- és jövedéki hivatalnok, aki az Egyesült Királyság első két Munkáspárti kormányában pénzügyminiszter lett, majd vikomt címet kapott. „Az apád egy angol ember," mondta Karl Polányi Lukácsnak.[64] Mint sok outsider (kelet-európai zsidó) pénzügyi szakember, József Lukács is Angliát csodálta, mint a jogállamiságon alapuló liberális demokrácia modelljét. Ő volt az élő példája Isaiah Berlin megjegyzésének, miszerint egy egyedi „affinitás létezik a zsidók és az angolok között."[65] Magyarországi bankárként és vezető pénzügyi szakemberként Lukács apja a józan észt és az angol liberális nézeteket ötvözte. Fia, aki meg volt győződve arról, hogy a polgári élet ki van fosztva az életerőtől, Hofmannsthallal vigasztalódott.

> A jelenünk üres és komor,
> Ha a megszentelés nem kívülről jön.[66]

Ha példát szeretnénk találni azokra az emberi forrásokra, amelyek a kettős monarchiát sújtó konfliktusokat és bénultságot okozták, nem kell messzebbre tekintenünk, mint a Lukács család. Itt tanúi lehetünk az apák és fiúk korszakalkotó konfliktusának. Ahogy Freud is megfigyelte a századfordulós Bécsben,

---

[60] Mother to Lukács, 8 April 1913, LAK.

[61] Mici to Lukács, 11 July 1910, LAK

[62] István Hermann, Lukács György élete (Gorvina, Budapest, 1985), p. 30.

[63] Franz Katka, Letter to His Father, tr. Ernst Kaiser and Eithne Wilkins (Schocken Books, New York, 1966}, pp. 7-9.

[64] Karl Polányi to Lukács, | January 1912, LAK.

[65] Isaiah Berlin, Personal Impressions (Penguin, New York, 19803, p. 33.

[66] Quoted in Carl E. Schorske, Fin-de-Sitcle Vienna (Vintage Books, New York, 1979}, p. 17.

> Társadalmunkban ma az apák hajlamosak kétségbeesetten ragaszkodni ahhoz, ami megmaradt az immár szomorúan elavult patria potestas intézményéből; és egy író, aki – mint Ibsen – műveiben előtérbe helyezi az apák és fiak ősi küzdelmét, biztos lehet abban, hogy ilyen hatást vált ki.[67]

Az az „hatás", amire Freud itt utal, az a „ellenségesség csírája", amely benne rejlik a függetlenségre törekvő fiúk és zsarnoki hatalmú apjuk kapcsolatában. A dolgok Budapesten sem voltak sokkal másképp.

Lukács apja idealizálta Tisza Istvánt. Fia Adyra esküdött. Az interbellum időszak vezető magyar történésze, Szekfű Gyula, egyszer ellentétes képekbe sűrítette Tiszát és Adyt. „Sokan csodálkozni fognak" – írta Szekfű –, „hogyan lehet egymás mellé helyezni Tiszát és Adyt. Az egyik az erkölcsi rendet képviseli, a másik az anarchia és a beteges dekadencia költője."[68] Mégis, az államférfi és a költő a „terméketlen magyar sorsot szimbolizálták egy zavaros korban." Semmi sem világít rá jobban az apák és fiak közötti értékkonfliktusra, mint Tisza Adyról alkotott jellemzései: „bohóc", „lázító" és „sátán." Egyszer Tisza Adyt a „magyar kultúra fáján élő levélbogárhoz" hasonlította. Szekfű szerint a magyar értelmiségiek azt a kevés marxizmust is, amit ismertek, Ady „átkozódó forradalmi verseiből" merítették.

Ady megváltoztatta Lukács életét. Egy puritán és szegény kálvinista családból származó Ady üstökösként robbant be a századfordulós nemzedék életébe. Helye és szerepe a magyar kultúrában összehasonlítható Dosztojevszkij orosz kultúrában betöltött szerepével. Dosztojevszkij regényeiben filozófiai példázatokat olvashatunk polifonikus hangnemben, és halljuk a vádoló lelkiismeret könyörtelen suttogását; Ady költészetében olyan alakokat találunk, akik saját lelkük körül táncolnak, világító felismeréseket és az őrület határát súroló sértéseket kiáltva. Már Adyról írt esszéjében (1909) Lukács szembeállította a feudális Magyarországot és a forradalmi Oroszországot. Bár mindkét nemzet mély gyökerekkel rendelkezik a nem-nyugati talajban, Dosztojevszkij regényeinek és Ady költészetének helyszíne mindig az ember lelke – amely nem ismer földrajzi határokat. 1909 márciusában Jászi Oszkár így tájékoztatta Adyt: „Lukács írni fog a verseidről. Úgy érzem, hogy a számtalan kritikus közül, akik üdvözölték költészetedet, a döntő és legfontosabb történelmi szempontokat figyelmen kívül hagyták. Talán Lukács felfedez majd néhány dolgot, amit [Hatvany] Lajos nem látott."[69]

Dosztojevszkij *A félkegyelmű* című regényének olvasása közben Balázs ezt jegyezte fel naplójába: „Hiszek, mélyen hiszek a magyar lélekben. Keresem azt a nagy magyar szomorúságot, amely rágja a lelkemet. Elhatároztam, hogy drámát írok *Magyarok* címmel. Ez a magyar pusztaságot, a körülöttünk lévő nagy szomorúságot és a magyar Nirvána tragédiáját fogja ábrázolni."[70] Ahogyan Dosztojevszkij az ember szépség utáni szomjúságáról beszél, Ady nemzedéke a „kenyéréhségről és a szépség éhségéről"[71] szólt. Ahogy egy megfigyelő írta: „A művészet és a proletár világnézetek egyre közelebb kerülnek egymáshoz. Az élet megújításával a művészet kiegészíti a proletariátust."[72] A századfordulós Budapesten a kérdés, hogy „Marx vagy Mallarmé?" nem volt annyira szélmalomharc, mint amilyennek tűnhet.[73]

---

[67] Sigmund Freud, The Interpretation of Dreams, tr. James Strachey {Basic Books, New York, 1965), p. 290.

[68] Szekfű, Három nemzedék, p. 367.

[69] Oszkár Jászi to Endre Ady, 10 March 1909, MTA.

[70] Balázs, Napló, vol. 1, p. 462.

[71] Ernő Beresztovszky, "Éhe a szépnek," Nyugat | (1909), p. 266.

[72] Ibid.

[73] Gyula Hellenbart, "George Lukács und die ungarische Literatur" (Ph.D. dissertation, Hamburg University), p. 40.

Habár Ady Lukács életuntságának pesszimista malmára hajtotta a vizet, lírai költészete valójában az ember esztétikai újjászületése felé való hősies törekvést hirdette és előlegezte meg. Ez a vágy az esztétikai újjászületés iránt erőteljes nyomot hagyott Lukács korai műveiben, akár tetszett neki, akár nem. Ez magyarázza, miért tisztelte és támogatta Lukács Ady lírai teljesítményét. Lukács volt az első, aki azt állította, hogy Ady „én" képe egyesíti a költőt és a filozófust, vagyis a szubjektívet és az objektívet. Ami Lukácsot lenyűgözte, az az volt, hogy Ady lírai állapotában a világ tiszta eszmei megjelenítésével találkozott. Ennek a legvilágosabb kifejezése Ady szenvedélyes kiáltványa a szépség Kanti felfogása ellen, amely azt érdektelen dologként kezeli:

> Idővel a művészet és az élet egymásra talál. Küzdenünk kell ezért az ölelésért, és meg kell vezekelnünk minden Júdás-csókunkért... Mikor fog ez megtörténni? Talán egy évezred múlva. Talán soha. De törekednünk kell rá és élnünk érte. Különben az életünknek nincs értelme. Vagy meg kell ölnünk magunkat, vagy el kell pusztítanunk mindent, ami létezik.[74]

Lukács Adyt a „süllyedő világ" reménysugarának tekintette. Mindketten áttértek, és lényegében kívülállók, legjobb esetben is peremhelyzetű emberek voltak. Miután egy éjszakát együtt mulattak Adyval a vidéki Nagyváradon, Karl Polányi azt mondta, hogy a költő „nagyon dicsérően" nyilatkozott Lukácsról.[75] A zsidó és kálvinista szubsztrátumok termékeként Lukács és Ady egész képsorozatokat hoztak létre, amelyek hirtelen váltásaikkal és „új világok" felé való száguldásukkal éles ellentétben állnak a kor uralkodó értékeivel. Ugyanakkor Ady és Lukács peremhelyzete műveiket a tiltakozás-vallomás csábító minőségével ruházta fel.

Ady vallástalan vallásosságában, Lukács kifejezésével élve, a kálvinista és katolikus elemek együtt léteznek és kiegészítik egymást. Bár Ady gonosztevői és szentjei többnyire magyar brokát egyenruhát viselnek, imáik és átkai kálvinista Theatrum Mundiban zajlanak. Amikor megjelent André Gide La Porte étroite című műve (1909), Ady „gyönyörűen fontosnak" találta, hogy Gide félig protestáns. A vegyes házasságból született gyermekek, mondta Ady, komolyabban veszik Istent és a vallást. Karl Polányi egyik 1911-es jegyzetében ez áll:

> Az Istent tagadók, az ateisták, egykor szabadgondolkodóknak nevezték magukat. De azt a szakaszt már rég magunk mögött hagytuk. Az ateisták között sok az előítéletes szűklátókörű, reménytelen lelkek, akiket bárminek lehet nevezni, csak szabadgondolkodóknak nem. De a vallási lelkiismeret előkészítheti a legmerészebb szellemi lázadást, és a szabad gondolat mártírjai között Názáreti Jézus örökre az első marad.

Gide könyvében Isten nem tény, hanem probléma, nem birtok, hanem cél. Ady azonosulása Gide protestantizmusával kifejezett volt:

> Sosem találtam senkit, akinek a kreatív-emberi fejlődése közelebb állna az enyémhez, mint Gide-é... Az ő ősei is protestáns pásztorok voltak, és bármennyire is művész akar lenni, ő is prédikátor. Szabadgondolkodó vagyok... mégis, nem ismerek ennél szebb kifejezését, mint az Isten iránti nyugtalan, kritikus törődés. Vagy-vagy: vagy megtalálja az ember, vagy végül elutasítja Őt, az emberiség leírhatatlan megkönnyebbülésére.[76]

Ady megrögzött protestáns volt, és kevés élet tartalmaz annyi lemondást, mint az övé. A modern magyar irodalom egyik vezető alakja, Németh László (1901–1975) azt állította, hogy Lukács, Jászi és Hatvany Lajos alkották a „zsidó forradalmat" a századforduló kultúrájában. Németh jelentősnek találta, hogy mindannyian Adyhoz fordultak: „Az az apró zsidó elit, amely szövetségre lépett az új magyar irodalommal [Adyval], nem csupán ördögi ravaszságból, hanem a legjobbakban közös,

---

[74] Quoted by Oszkár Jászi, Művészet és erköles {Grill Károly, Budapest, 1908), p. 153.

[75] Edith Hajós to Lukács, 1 July 1909, LAK.

[76] Endre Ady, Összes prózai művei (10 vols, Akadémia Kiadd, Budapest, 1972}, vol. 10, p. 25.

időtlen együttérzésből merített ihletet."[77] Németh szerint ez a zsidó elit rendkívül komolyan vette az esztétikát. Mivel nem találták meg a modern emberben az esztétikai értékeket, az esztétikát az eszmék birodalmába helyezték át. Nem csekély iróniával vegyítve, a kálvinista Ady líraian fejezte ki Lukács esztétikai ideáljait. Ahogyan Németh fogalmazott:

> Még a magától elidegenedett kelet-európai irodalomban is példátlan, hogy egy nemzet ilyen erővel tudja kifejezni önmagát egyetlen emberben. Ady meggyőzően bizonyította irodalmunk felszínességét, és új utakat nyitott az elveszett értékek felé. Az egész nemzeti fejlődést kérdésessé tette... Ady puszta létezése is félelmetes kritika volt. Azoknak, akik közel álltak hozzá, gyűlöletet kellett érezniük. Ha valóban nagy költő, és nem született halva, akkor talán nincs is hiteles magyar irodalom, csupán évszázadokon át tartó vágyakozás utána.[78]

Lukács Adyban egy rokonlelket látott, akinek elfojthatatlan dühe a realizmus érzékével párosult. Lukács úgy érezte, hogy ez az értelmi indulat erkölcsi nagyságot kölcsönöz Ady lírai támadásainak az átkozott magyar valóság ellen. Németh kifejező képe szerint Ady a magyar Oidipusz volt. Lukács pedig idealizálta Szophoklészt.

A Lukács családot dráma övezte. Míg Ady a nemzetet egy virágzó akasztófához hasonlította, Lukács apja élvezte megszerzett nemességét és társadalmi státuszát. Az 1896-os millenniumi ünnepségek idején, amikor a hazafias láz önünneplés orgiájába torkollott, hogy megemlékezzenek a honfoglalásról és az államalapításról 896-ban, József Lukács a kamera elé állt. Ennek az alacsony termetű férfinak a mellkasa büszkén dagadt ünnepi egyenruhájában. Jobb kezében ékköves kardot szorított, baljában pedig, mint egy jogart, tollas kalapot tartott. Az egész kép kifejezi annak a vidéki zsidónak az örömét, aki elérte hatalma csúcsát udvari tanácsosként és Tisza István személyes barátjaként. Ehhez hasonlítsuk Adyt, aki megfeddte a millenniumi lázban égő nemzetet, amiért a hun legendákon élősködik, és megtorlást jövendölt azokért a „beteg" évszázadokért, amelyek szürke nekropolisszá változtatták Magyarországot.

Ady nemcsak hogy megtagadta a nemzeti élmény örökérvényűségét, hanem lerombolta az azt körülvevő mitikus bástyákat is. Nem csoda, hogy Ady puritán látásmódja, amelyet a gonosz iránti felfokozott érzékenység jellemzett, visszhangra talált a zsidó származású Lukácsban! Ady „tüzes forradalmat" szított Budapest fiainak lelkében, miközben megragadta az apák ellen fellépő, szinte kollektív Ödipális lázadás lényegét is. Az apák és fiak közötti kötelék megrepedése jelezte az emberi rend megbomlását Budapesten, valamint a hagyományos értékek felbomlását. Míg az apák a nemzeti értékeket védelmezték, addig a fiak Kierkegaard, Nietzsche, Dosztojevszkij, Ibsen, Wilde és Shaw műveinek mohó olvasásával jelezték disszonanciájukat. Egyik vagy másik módon, ezek az írók inkább kérdéseket vetnek fel, mintsem megerősítenének. Mindenekelőtt örömüket lelik a disszonanciában, és szinte érzéki gyönyörrel rombolnak azért, hogy újraépítsenek értékeket. A klasszikus műveltség összeomlásával szembesülve Dante így írt,

> A legrégebbi időkben a szülők vallása,
> az ártatlanság mellett, önmagában is elegendő volt
> az üdvösség biztosításához.[79]

De Lukács családjában sem ártatlanság, sem megváltás nem volt.

1906 őszén Baden-Badenben nyaralva Lukács találkozott a rejtélyes Rózsi Hofstadterrel, és ajánlotta őt apjának a családi villa alkalmazottjaként. Lukácsnak jelezve, hogy apjuknak nincs kifogása, Mici hozzátette: „De nem mondhat igent, amíg nem ismeri őt. Látni akarja Rózsi Hofstadtert Budapesten. Laci [László Bánóczi] is tudni szeretné, hogy Rózsi jön-e. De nem

---

[77] László Németh, Kisebbségben (Tanu Konyvtár, Kecskemét, 1939), p. 52.

[78] Ibid., p. 54.

[79] Dante, Paradise, tr. Louis Biancolli {Washington Square Press, New York, 1966), 32, 130.

fogadhatunk be valakit anélkül, hogy ismernénk, és Laci túl fiatal az ilyen 'érzékeny' ügyekhez bájos Rózsi Hofstadter[80] minden szempontból megfelelt az elvárásoknak. Csatlakozva a Lukács családhoz, mindenkit elbűvölt. Nemcsak Mici barátja és társa lett, hanem Lukács jövendőbeli feleségének, Gertrud Bortstiebernek is szoros barátnője. Valójában semmi szokatlan nem volt Rózsiban, egy szerencsétlen déclassée-ben, aki kénytelen volt bájára és szépségére támaszkodni. Ami Lukács „jóságát" illeti abban, hogy menedéket adott neki, az részben egy serdülő arisztokrata érzéki mohóságából, részben lelkiismeretből fakadt. 1907 júliusában Mici így írt Lukácsnak: „Jó ötlet volt, hogy kivontad magad a családi körből. Otthon rossz a levegő, és fogalmam sincs, mi történt. Szeretném hallani a véleményedet, és nem érdekel, mit mond Mama és János. Igaz, hogy már nincs ugyanaz a kapcsolatod Rózsival?"[81]

Azonban a dolgok váratlan fordulatot vettek, amikor Rózsi kapcsolatba került Zsigmond Kotányival (1855–1929), Lukács apjának legjobb barátjával. Kotányi, aki mérnöki végzettséggel rendelkezett és szintén áttért zsidó volt, magas pozícióba emelkedett a monarchiában. Udvari tanácsosként címerei és kitüntetései szinte minden európai udvarból egy egész bekezdést tesznek ki hivatalos életrajzában. Mici és Lukács levelezésében Kotányi „Mélti"-ként szerepel, ami a „Méltóságos" szarkasztikus magyar rövidítése.

Lukács megvetette Kotányit, akinek állandó jelenléte a Lukács-villában hozzájárult Lukács „otthontalanság" érzéséhez. Kotányi „viszonya" Rózsival eleinte rejtve maradt a nyilvánosság előtt, de hamarosan ismertté vált. „Sokat beszélnek róla" – írta Mici 1910 júniusában Lukácsnak Berlinbe.[82] Végül Kotányi vett szeretőjének egy kedves kis fészket Budán. „Ma este" – írta apja Lukácsnak 1912-ben – „elmegyek meglátogatni Rózsit Budán. Boldog a szeretőjével, de szenved miatta."[83]

Mind Mici, mind Lukács nehezteltek apjuk szoros kapcsolatára Kotányival. Mici keserűen jegyezte meg Lukácsnak, hogy apjuk közelebb áll Kotányihoz, mint "hozzánk." Szenvedéllyel és meggyőződéssel beszélt a "generációk közötti konfliktusról." Ilyen konfliktus nyilvánvalóvá vált, amikor Kotányi kísérlete kudarcot vallott, hogy a nemzeti vasút igazgatója legyen. Míg József Lukács felháborodottan és letörten reagált arra az "igazságtalanságra," amely megakadályozta Kotányi felemelkedését a csúcsra, Mici leplezetlen örömmel írt Lukácsnak.

> Nem tudok hozzászólni ehhez, de örülök, hogy haladunk előre, és a régiek kiszorulnak. Az ifjúság számára ez mindig jó. Amikor mi is megöregszünk, zavarni fog minket, ha a fiatalok a helyünkre vágynak. Nem tudom, min dolgozik Papa, de úgy tűnik, hogy egy pozíciót szeretne biztosítani „Méti"-nek. Remélem, nem fektet bele túl sok energiát és erőfeszítést, mert mások jobban megérdemlik, mint „Méti", aki nagyon gazdag.[84]

Rózsi Hofstadter Lukácshoz írt fennmaradt levelei arra utalnak, hogy választás elé állította: vagy az ő barátságát, vagy Kotányiét válassza. Mivel ismerte Lukács másvilági hozzáállását a nőkhöz, Kotányit választotta. Utolsó levele Lukácshoz, amely 1911 decemberében kelt, amikor Lukács már elhagyta Firenzét, az azonnali tapasztalat kétértelműségét árulja el:

> Valahogy ösztönösen tudtam, hogy a távozásod döntő lesz a sorsod és az otthonérzeted szempontjából. Azt is éreztem, hogy van egy lehetőség – de csak te tudtad, hogyan –, hogy itt tartsunk

---

[80] Mici to Lukács, 1906, LAK.

[81] Mici to Lukács, 23 July 1907, LAK.

[82] Mici to Lukács, 23 June 1910, LAK.

[83] Father to Lukács, 13 August 1912, LAK.

[84] Mici to Lukács, 5 May 1910, LAK.

téged. Tudom, hogy végleg elveszítettünk. Budapest persze nem vetekedhet Firenzével. Mégis tovább reménykedem.[85]

[85] Rozsi Hofstadter to Lukcs, 19 December 1911, LAK.

2

Thália Társaság

A színpad a meztelen lelkek és sorsok birodalma.

Lukács

Lukács színház iránti rajongása — a világi katedrális iránti vonzalma — tizenéves korából ered. Szenvedélyes színházszeretőként — nevezhetnénk akár színházmániásnak is — Lukács első nyilvános szereplése drámakritikusként történt a Magyar Szalon hasábjain. Drámakritikusként mintegy negyven darabot értékelt 1902 és 1903 között. Miután 1902-ben kitüntetéssel érettségizett a gimnáziumban, édesapja egy Norvégiába szóló vasúti jeggyel és egy Ibsenhez szóló ajánlólevéllel ajándékozta meg. Benedek gratulált Lukácsnak Ibsennel való találkozásához, és ezt írta neki: „Kérlek, meséld el szó szerint a beszélgetéseteket Ibsennel. Biztos vagyok benne, hogy kívülről megtanultad az egész társalgást."[1] Mici, Lukács húga, szintén nagy hatással volt bátyja élményére: „Most rajtam a sor, hogy gratuláljak neked. El sem tudom képzelni, hogyan sikerült ténylegesen beszélned Ibsennel. Tudom, hogy én csak ott álltam volna, elképedve, és szótlanul."[2]

Lukács idealizálta Ibsent, az ikonoklasztát, aki, mint egy fehér sörényű Sámson, ledöntötte a polgári társadalom oszlopait. „Az öreg Ibsennek hálásnak kellene lennie neked" – írta Benedek Lukácsnak 1901-ben, hozzáfűzve csodálkozva: „Mégis, mekkora az apanázsod, hogy mindenkinek tudsz adni egy példányt a könyveiből?" Ibsen bűvöletében, miután 1902-ben meglátogatta, Lukács bőkezűen osztogatta Ibsen könyveit az embereknek. Zágonyi Erzsébet 1903-ban ezt írta neki: „Köszönöm, hogy gondoltál rám, és elláttál Ibsennel. Elfelejtetted feltüntetni az árat. Forgattam a könyvet ide-oda, de nem láttam rajta az árat. Kétlem, hogy a németek ingyen adták volna ki."[3]

Ibsen éppen egy második szélütéséből lábadozott, amelyet 1901-ben szenvedett el, amikor Lukács nevelője kíséretében meglátogatta őt. Bár Ibsennek nehézséget okozott a járás, és beszéde is kissé sérült volt, elméje ugyanolyan ragyogó maradt, mint korábban. Ibsen nyugtalan démonja, amely kérdéseket tesz fel és kutatja az emberek szívét, a feddő és a látnok az egész életére megbélyegezte Lukácsot. Tizenhét évesen Lukács Ibsent tekintette az összehasonlíthatatlan mesternek, aki Shakespeare-nél is jobban küzdött meg az élet titkával. Mindenekelőtt Lukács Ibsen teljes közömbösségét csodálta a művészeti közízlés, a barátok és a szent tehénként kezelt elvek iránt. És Ibsenhez hasonlóan Lukács is saját belső hősiességének fényében kívánt járni. Élete végéig Lukács osztotta Ibsen meggyőződését, hogy a drámaírónak rá kell kényszerítenie a közönséget alapvető elvek újragondolására, amelyeket sosem kérdőjeleztek meg komolyan, és szembe kell néznie a társadalmi visszaélésekkel. Ezért volt Lukács számára Ibsen „társadalmi" darabjainak olvasása olyan, mintha Marxot olvasna. Ibsenre a legbelsőbb lényével reagálva Lukács „a legmagányosabb" embernek nevezte őt. Barátja, Benedek 1909-ben azt mondta Lukácsnak, hogy bár Mici félt Ibsen bölcsességétől, ő is „Ibsen-rajongó", ezért nem kell túlságosan aggódnia. Az ifjú Samsonok, Ady és Lukács, lenyűgözve álltak Ibsen dramaturgiai kísérletei előtt az etika, az erkölcs és a szexualitás terén. Miután azt állította, hogy Kierkegaard teológiája Ibsen drámáinak alapvető valósága, Unamuno hozzátette: „A szexuális szerelem nem Ibsen drámáinak központi kérdése, nem

---

[1] Marcell Benedek to Lukács, 200 August 1902, LAK.,

[2] Mici to Lukács, n.d., LAK.

[3] Erzsébet Zágonyi to Lukáes, 5 October 1903, LAK.

ez az egyetlen konfliktusforrás. A szeretet inkább nem testi vágyként, hanem az ember szellemi és mentális korlátjaként jelenik meg."[4]

Fel kell ismernünk azt is, hogy Ibsen dicsőséges átmenete a norvég ismeretlenségből az európai hírnévbe visszhangra talált Lukácsban. A magyar kultúra komor sivatagában Lukács lelkesen azonosult Fausttal:

> Ki fog engem tanítani? Mit kell kerülnöm?
> Vagy mennem kell, amerre az ösztön hajt?[5]

Benedek sürgette Lukácsot, hogy dolgozzon Goethe-tragédiáján, és megjegyezte: „De hol találod meg azt a közönséget, amely megérti az ebédlőasztali tragédiáidat?"[6] Környezete miatt elkeseredve Lukács testvéri kapcsolatot alakított ki Ibsen hőseivel – Branddal, Peer Gynttel, Rosmerrel, Hedda Gablerrel –, akik azon dilemmával küzdenek, hogyan alakítsák életüket egy félig zárt társadalomban. Lukács maga is csapdában érezte magát abban, amit barátja, Max Weber később a „szolgaság házának" nevezett. Lukács bizonyos mértékig vonzódott Ibsenhez, mivel a dráma az egyik legtársaságibb művészeti forma. „Egy nemzet hangulatának változásai" – írta Martin Esslin – „a drámán keresztül válnak láthatóvá... Ez teszi a drámát a politikai változás igen erőteljes jelzőjévé és eszközévé."[7]

Lukács kulcsszerepet játszott a Thália Színház megalapításában 1904-ben. A Thália repertoárja, egészen megszűnéséig 1908-ban, tükrözte Lukács növekvő elégedetlenségét a nemzeti kultúrával szemben. Már fiatal drámakritikusként írt első recenziójában kijelentette, hogy amit az, hogy valami új, nem feltétlenül jelenti azt, hogy modern is. Még serdülőként Lukács a drámát a közönség és a színpad közötti kollektív reakcióként határozta meg. Ez a visszacsatolási hatás a színpad és a közönség között a központi témája *A modern dráma fejlődéstörténete* című művének, amely lényegében a Thália-élményből nőtt ki. Egy szerkesztőségi cikk a „Thália testvéreként" jellemezte őket, ahogyan ismertté váltak, amint

> egy kis csoport férfi, akik komolyan vették a színházat, nem üzleti vállalkozásként, hanem a művészet szolgálataként. Talán a Thalia kissé túl komolyan vette magát. Ezek a fiatalemberek, többnyire diákok és lelkes dilettánsok, túlértékelték saját munkájukat. Tagadhatatlanul harsány volt a hangjuk, és modoruk sem volt éppen az, amit a fiataloktól elvárnánk. Ennek ellenére nem tagadhatjuk fontosságukat. Az intézmény által bölcsen figyelmen kívül hagyva, pénz- és befolyáshiányban szenvedve, ezek a fiatalemberek sikerrel jártak az ellenséges színházi világban.[8]

A Thalia alakuló ülése 1904 januárjában zajlott le. Az eseményen mintegy harminc fiatal értelmiségi vett részt, akik a művészet, a színház és az akadémiai élet területeit képviselték, köztük a zeneszerző Kodály Zoltán és a költő-librettista Balázs Béla. A Thalia Testvérek meggyőződéssel hitték, hogy a magyar színház a legalacsonyabb szintű szórakoztatássá süllyedt, repertoárja pedig az 1850-es évek szintjén ragadt, ezért elhatározták, hogy a modern drámát bevezetik a magyar közönség számára.

Lukács alig múlt tizennyolc éves, amikor André Antoine párizsi Thédtre Libre-jét és Otto Brahm berlini Freie Bühne-jét a modern színházi társulatok mintaképeinek nyilvánította. Mindkettő avantgárd irányzatot képviselt, és a realista drámaírók – Ibsen, Strindberg és Gerhart Hauptmann – felé való elmozdulást jelezték. A művészet területén a Thalia tehát kissé nagyratörően két kísérleti

---

[4] Miguel de Unamuno, Perplexities and Paradoxes, tr. Stuart Gross {Greenwood Press, New York, 1968), p. 53.

[5] J. W.von Goethe, Faust, tr. Louis MacNeice (Oxford Universiey Press, New York, 1961), p. 27.

[6] Marcell Benedek to Lukács, 12 July 1901, LAK.

[7] Martin Esslin, An Anatomy of Drama (Abacus, London, 1978}, pp. 31-2.

[8] Új Idők, 12 April 1908,

színházat vett alapul. Társ-alapítóként és feltörekvő drámaíróként Lukács a színpadot az emberek erkölcsi fejlődésének előmozdítására kívánta felhasználni. Meg volt győződve arról, hogy a Thalia erőteljes esztétikai varázsa vonzza majd a nézőket és erkölcsileg is felemeli őket. Végül a Thalia, amelyet Lukács apja és néhány gazdag barátja bőkezűen támogatott, művészeti sikert, de pénzügyi kudarcot hozott. Lukács bőkezű apjától kapott jelentős zsebpénze nagyrészt a színészek fizetésére és a bérleti díj fedezésére ment el. A Thalia igazgatója, Bánóczi László, aki szintén társalapító volt, 1906-ban közölte Lukáccsal, hogy a színház működőtőkéje, amely magánadományokból származott, körülbelül 4 000 korona volt.[9] Befolyásos arisztokraták, mint Alfonz Rothschild és Méric Kornfeld (1885–1967), Lukács egyik iskolatársa az Evangélikus Gimnáziumból, az évek során nagylelkű adományozóknak bizonyultak a Thalia számára. A Lukács család pedig más módon is aktívan támogatta a Thaliát Jozsef Lukics „állandó" otthont adott neki a Széchenyi utcai házában. Lukács oktatója pedig a Thália jogi képviselője lett, és tagja volt annak ellenőrző bizottságának is.

Nem meglepő, hogy a Thalia-t áthatotta Ibsen drámai szelleme. Gyula Juhász költő egy ott látott Ibsen *A mesterépítő* című előadására visszaemlékezve így írt:

> Milyen igaz és üdítő a norvég ember! Az előadás után, amikor visszatértünk a zajos, profán budapesti éjszakába, ifjúságunk és szegénységünk ellenére elbűvölve és boldogan, erősen és gazdagon éreztük magunkat... A Thália bemutatott minket Hebbel-lel, Hauptmann-nal, Strindberg-gel, I Annunzio-val. Ők inspiráltak bennünket arra, hogy friss levegőt és az új élet viharait követeljük a színpadon.[10]

A modern drámában Lukács azt mondta, hogy Ibsen minden olyan kérdést felvetett az emberi eszményekről és az élet problémáiról, amelyek „számunkra" fontosak.[11] Még Lukács barátai is kissé belefáradtak Ibsen iránti megszállottságába. Ahogyan Hammerschlag fogalmazott: „Nem akarok Ibsenről beszélni, mivel alig ismerem.[12] Jó író. De ahhoz, hogy beillesszem abba az exkluzív klubba, amit javasolsz, tanulmányoznom kellene, hogy megállapíthassam: minden műve, akárcsak Nietzsche-é, a középpont felé vezet. Rendben, el fogom olvasni Ibsent." Ibsen hősei és hősnői izgalomba hozták Lukácsot, mert „az idealizmus fanatikus harcosaiként" dacolva korukkal átalakították azt.[13] Lukács nemcsak lefordította *A vadkacsát*, ami talán Ibsen egyik legpesszimistább darabja, hanem mintegy negyvenhét alkalommal próbáltatta is a bemutató előtt. Amikor Lengyel Menyhért, aki a filmvilágban Melchior Lengyel néven ismert és olyan klasszikusokhoz kötődik, mint a To Be or Not to Be és a Ninotchka, megnézte A vadkacsa budapesti bemutatóját, így írt: „A darab lenyűgözött. Egy új világ nyílt meg előttem, úgy éreztem, hogy a dráma az a műfaj, amelyben kifejezhetem önmagam. Félig kábultan vonatra szálltam, hazautaztam Kassára, és néhány napig alig beszéltem valakivel. Esténként otthon maradtam és megírtam az első darabomat."[14]

Nyilvánvaló, hogy Ibsen néhány drámája párhuzamba állítható Lukács saját életével kapcsolatos érzéseivel. Lelkesedett Ibsen "*Vadkacsa*" című művéért, mert az drámai formában ábrázolta családjával kapcsolatos nyugtalanságát és aggodalmait. A kereskedő és gyártulajdonos, Haakon Werle házában tokaji bort isznak és vakondosdit játszanak. Werle fia, Gregers egy "igazi házasságról" beszél, amely nem hazugságokra és titkolózásra épül. A párhuzamok egyértelműek:

---

[9] László Bánóczi to Lukács, 27 November 1906, LAK.

[10] Gyula Juhász, "Thalia," Délmagyarország, 26 April 1919,

[11] Lukács, A modern dráma fejlődésének története [History of the development of modern drama| (2 vols, Franklin, Budapest, 1911}, vol. 1, p. 434.

[12] Marcell Hammerschlag to Lukács, 28 August 1904, LAK.

[13] Lukács, A modern dráma, vol. 1, p, 539,

[14] Menyhért Lengyel, Életem könyve (Gondolat, Budapest, 1987), p. 51.

Werle és fia, Gregers konfliktusa ugyanazt a feszültséget tükrözi, mint József Lukács és fiatalabb fia közötti ellentét.

Lukács támogatta és ápolta az elégedetlenséget, mint az „új" kultúra kapujában elkerülhetetlenül megjelenő állapotot, egyfajta purgatóriumot. Miután elbűvölték Lukács esszéi, amelyeket a Nyugatban publikáltak, a tizenkilenc éves Karl Mannheim levelet írt a szerzőnek, és javasolta, hogy együtt kutassák Dostoevszkijben fellelhető „boldogság törvényeit". Ahogyan Mannheim fogalmazott: „Dosztojevszkij élete és világa hasonlít a miénkre viszontagságaiban, beteljesületlenségében és torzulásaiban. Ady és Dosztojevszkij életünk részei. Van-e bárki, akitől többet tanulhatnánk, mint tőlük?"[15] Ennek az eszmények iránti áhítatos vágyódásnak az abszurditása abban rejlik, hogy ezek könnyen önkínzás eszközeivé válhatnak. Pontosan ez az eszmények általi végtelen gyötrődés, az a tény, hogy az egyik ember látomása a másik ember mérge, amit Ibsen ironikus darabja, A vadkacsa bemutat. Gregers Werle idealista küldetése az, hogy lerántsa az illúzió fátylát egy önelégült és képmutató polgári háztartásról. Azonban a fiú féktelen idealizmusa még pusztítóbb, mint az apa önelégült realizmusa.

Ebben a darabban Ibsen megerősítette Lukács számára saját tapasztalatát, miszerint a polgári család dühöket rejt, amelyek Ibsen képe szerint „mocsárgőzöket" bocsátanak ki, amelyek erkölcsileg mérgezik az életet. És hogy leleplezze a polgári élet képmutatását, a Thália színház *A vadkacsát* gyári munkásoknak adta elő. Annak érdekében, hogy a darab társadalmi üzenete érthető legyen, Lukács túlszárnyalta Shaw-t azzal, hogy a Thália előadásait egy prológussal nyitotta meg, amely elmagyarázta a darab „társadalmi" vonatkozásait. Benedek szerint, míg a munkások élvezték a Thália előadásait, a polgári közönséget rá kellett venni, hogy részt vegyen azokon. Úgy tűnik, ez a Lukács család tagjaira is vonatkozott, akik nem vettek részt a bemutatón. Másrészt a Thália sikeres volt a baloldali körökben. A Szociáldemokrata Párt napilapja így írt: „Valljuk be, a Thália felkavarta a nyugodt magyar színházi életet. Bemutatta a közönségnek azokat a drámaírókat, akik a modern dráma reneszánszát teremtették meg." Nem meglepő módon a politikai hatalmak forradalminak tekintették a Thália tevékenységét.[16]

Lukács igazolva érezte magát azáltal, hogy Ibsen *Babaháza (1879)* vonzotta a gyári munkásokat. Ám Ignotus, a Nyugat igényes szerkesztője disszonáns megjegyzést tett, mondván, hogy csak a darab második felvonása, ahol Nora sálakba burkolózva tarantellát táncol, aratott nagy sikert a munkások körében.[17] Ignotus azonban támogatta a Tháliát, és dicsérte elkötelezettségét a „társadalmi" eszméket közvetítő darabok iránt. „A Thálián kívül" – tette hozzá – „nincs irodalmi színházunk."[18] Másrészt Bánóczi, a Thália igazgatója és később a Szociáldemokrata Párt vezető alakja arra a következtetésre jutott, hogy a Thália „sehová sem tart" munkásszínházként. Lukács ezzel nem értett egyet. Későbbi éveiben visszatekintve úgy vélte, hogy azt állította, hogy a Thalia „új precedenst" teremtett Európában azzal, hogy bevezette a modern drámát a munkások számára.[19]

Színházi vállalkozása összegzéseként Lukács így írt: „A legtöbb művészi forradalom inkább hatalmi kérdés, semmint eszmei."[20] Érdekes módon Ady szkeptikus maradt a Thália törekvésével kapcsolatban, amely a tömegek felvilágosítását célozta. Valójában Ady elutasította az egész társadalmi színház fogalmát: „Ezer Antoine, ezer Freie Bühne és ezer Thália Társaság sem tudja ezt

---

[15] Karl Mannheim to Lukács, 5 January 1912, LAK.

[16] Népszava, 2 October 1908.

[17] Szerda 1, no. 6 {1906}, pp. 289-91.

[18] Szerda 1, no. 5 (1906), p. 247.

[19] Lukács, Ifjúkori művek (1901-1918} |Early works], ed. Árpád Tímár (Magvető, Budapest, 1977), p. 180.

[20] Lukács, A modern dráma, vol. 2, p, 92.

megvalósítani. Bármennyire nemes és őszinte is a cél, minden kísérlet, amely a művészetet közkinccsé akarja tenni, zsákutcába vezet."

Lukács problémáját tovább súlyosbította az is, hogy nem értett egyet Thália Társulatbeli testvéreivel a repertoár kérdésében. Benedek a hagyományos darabokat részesítette előnyben, és javasolta, hogy keressék meg a népszerű írót, Herczeg Ferencet (1863–1954), hogy írjon darabot számukra. „Tudom, hogy Herczeg nem modern drámaíró" – írta Lukácsnak –, „de a jelenléte biztosítaná, hogy írna egy darabot a Tháliának."[21] Lukács megvetette Herczeget, és hallani sem akart a darabjairól. Amikor ragaszkodott Strindberghez, Benedek kifakadt: „A fene egye meg. Lehet, hogy Strindberg *Apája* olyan jó, amilyennek mondod, de nem akarok folytatásokat a Tháliában, és különösen nem akarok bukásokat egy éven belül. Felháborít a te isteni felsőbbrendűséged az állítólagos butaságom felett, csak mert nem bírom elviselni Strindberget és Hauptmannt."[22] A Thália színpadának rendezője, Hevesi Sándor, a magyar színház kiemelkedő alakja, Benedek oldalára állt, és egyenesen kijelentette Lukácsnak, hogy a különös és összetett Strindberget „nehéz" színpadra vinni. Ennek ellenére a Thália bemutatta Strindberg darabját, *Az apa* című művet 1905 márciusában, de nem Lukács fordításában, ahogyan eredetileg tervezték. Másrészt, amikor *Paul Mongre Doktor a becsületéért* című darabja megjelent a Neue Rundschauban (1904), Hevesi tájékoztatta Lukácsot, hogy „elsőrangú és nekünk íródott," és Lukácsnak nemcsak hogy tetszett Mongre – egy álnév, amely Nietzsche követőjére utal –, de le is fordította a darabot magyarra. Mongre kísérteties sorai:

> Anyák, anyák. Engedjétek szabadon Faustot.
> Alázatos emberek bíznak Istenben,
> De ti a szerencsére fogadtok.

megpendített egy érzékeny húrt Lukácsban.

Amikor a Thália 1904. november 26-án megnyitotta kapuit egy gyermekszínházban, Mongre darabjának, a Goethe fivéreknek és Edward Brandes® Látogatásának bemutatójával indított. Budapest nem volt éppen Lukács lábai előtt a Thália három egyfelvonásosának bemutatóestje után. Bármit is gondolt a nővére ezekről a nyitóelőadásokról, később megfeddte Lukácsot és a Thália fivéreket: „Ti őrült kölykök. Akármi is vett rá arra, hogy egyetlen estén Schnitzlert, Maeterlincket, Strindberget és Goethét adj elő? Ennek semmi értelme. Valami összeillőbbet kellene színpadra vinni. Négy darab egy este olyan, mintha egy vak ember lapozgatna." Arra ösztönözte a bátyját, hogy válasszon olyan darabokat, amelyek „fiatal nőknek" szólnak Budapesten, akik ugyanazokért a dolgokért küzdenek, amelyeket Ibsen is dramatizált. Feminista nézeteket hangoztatva Mici komolyan írt a bátyjának: „Ne adj elő olyan darabokat, amelyeket fiatal nők nem látogathatnak vagy nézhetnek meg. Érted? Okos vagy, de nem értheted, mit akarunk és mire vágyunk."[23]

Hogy Lukács ifjúkori színművei vajon osztoztak-e nővére nézeteiben, vitatható kérdés, mivel egyik sem maradt fenn. E tekintetben Marx szerencsésebb volt. Az ő darabja, az Oulanem és szatirikus regénye, a Skorpió és Felix továbbra is felkeltik a tudósok érdeklődését, még ha Bruce Mazlish szavaival élve ezek az irodalmi próbálkozások „borzalmasak" is.[24] Nincs közvetlen bizonyítékunk arra, mennyire voltak „borzalmasak" Lukács darabjai. Később, miután felfedezte a filozófiát, Lukács, mintha Platón bírálatait követve cselekedett volna, elégette színműveit, és

---

[21] Marcell Benedek to Lukacs, 13 January 1904, LAK.

[22] Marcell Benedek to Lukács, 12 July 1904, LAK.

[23] Mici to Lukács, 12 July 1904, LAK.

[24] Bruce Mazlish, The Meaning of Kar! Marx (Oxford University Press, New York, 1984}, p. 30.

megkérdőjelezte drámaírói képességeit. Barátja megnyugtatása és lelki támogatása érdekében Benedek így írt Lukácsnak,

> Rendben. Jó szándékkal minden hónapban emlékeztetni foglak arra, hogy az írásaidnak van célja. Mondanom sem kell, valószínűtlen, hogy az emberiség tőled tanulná meg, hogy a párbajozás gonosz dolog. Mégis, az erkölcstelenségedből ugyanúgy tanulhatunk, mint Spinozától. Ha csak tíz ember azok közül, akik valaha részt vettek Spinoza előadásain, hazafelé sétálva az ő gondolataira gondoltak a vacsorájuk helyett, akkor már megérte írni.[25]

Spinozával való analógia felállításával Benedek kiemelte Lukács aszketikus idealizmusát és az érzelmekhez, köztük a szerelemhez való intellektuális hozzáállását. Lukács egyik „elégetett" darabja, az Idegen emberek, amelyet gondosan lemásolt és elküldött Erzsébetnek,[26] drámai módon mutatta be a testi bűnösök vagy híres szerelmesek sorsát. A darab hősnőjét Bánóczi javaslatára Dante Poklának Francescájáról mintázták. Amikor Dante leereszkedik a Pokol második körébe, ahol a testi bűnösöket örökké viharos szelek sodorják, beszélni akar a híres szerelmessel, Francesca da Riminivel. Ő elmeséli

> Szerelem, mely sosem engedi, hogy a szeretett ne szeressen vissza,
> Oly gyönyörrel lobbantotta lángra szívemet e férfi iránt,
> Hogy, amint látod, még most sem hagyott el engem.
> És a szerelem volt az, ami egy halálba vitt minket.
> A Nyereség otthona várja azt az embert, aki megölt minket.[27]

Ez minden, amit Dante el tud viselni, és „elájul, mint egy holtan összeeső test."

Bármi is volt Elizabeth véleménye Lukács „halálra esésének" dramatizált változatáról a testi szerelem és annak következményei kapcsán, egyértelmű, hogy a dráma, különösen a tragédia teremtette meg számára azokat a feltételeket, amelyek a legkedvezőbbek voltak intelligenciája kibontakoztatásához. Megbízható források szerint Lukács már fiatalon élénk érdeklődést mutatott a színház iránt. Gyerekként Lukács és Benedek családi körben adták elő Ibsen, Strindberg és Hauptmann darabjait. Lukács imádott színpadon szerepelni és beszélni. Hírhedté vált – a hírnév gonosz ikertestvéreként – színpadi dühkitöréseiről is. Edmond *Rostand Cyrano de Bergerac* című darabjának egyik előadásán például dühösen levonult a színpadról, miközben ezt mormolta: „Nem szeretem, ha Isten nagy orral száll le a földre."[28] Jelentőségteljes, hogy családjával szembeni neheztelését azzal is kifejezte, hogy ragaszkodott hozzá, hogy Rostand La Princesse lointaine című művében a „rossz" apa szerepét játssza.

Későbbi éveiben Benedek visszaemlékezett ifjúsága „rettenetesen okos és felnőtt Lukácsára", aki elidegenedetten, távolságtartóan és megszakítva emelkedett az élet és a család fölé, és ritkán, ha egyáltalán, szállt le az ő szintjükre. Lukács apja szinte szent türelemmel viselte fia dacosan találékony szellemét. Valójában a Modern Dráma alapos olvasása feltárja, hogy Lukács a családdal való elégedetlenséget a legmagasabb fokra emelte. A műben vannak olyan részek, amelyek világosan megmutatják, hogyan befolyásolhatja egy megkeseredett élet azt, ami hűvösen objektív munkának tűnik. Lukács Frank Wedekind (1864–1918) elemzése egyértelműen önéletrajzi jellegű. A modern abszurd színház közvetlen előfutáraiként Wedekind meglepő drámái az otthontalanság és az elszigeteltség sajátos nyelvén íródtak. Wedekind, akárcsak Lukács, fellázadt apja és a polgári társadalom filiszterizmusa ellen. „Az volt a célja, hogy intellektuálisan megragadja és kifejezze a

---

[25] Marcell Benedek to Lukács, 5 August 1901, LAK.

[26] Erzsébet Zágonyi to Lukács, 22 January 1904, LAK.

[27] Dante, Hell, tr. Louis Biancolli {(Washington Square Press, New York, 1963, 3, 103-7.

[28] Marcell Benedek, Naplómat olvasom (Szépirodalmi, Budapest, 1963),p- 76.

kaotikus modern társadalmat”[29] – írta Lukács. Wedekind tragédiája, a Frühlings Erwachen (1891), amelynek témája három serdülő ébredő szexualitása egy fojtogató polgári miliőben, ami az egyiküket öngyilkosságba, a másikat abortusz általi halálba taszítja, Lukács így kommentálta: „Wedekind drámája a gyermekek sorsáról szól, akiknek szenvedéseit és szorongásait egykor a szülők is átélték, ám ez a sors a szülők számára felfoghatatlan. Sem a jóindulat, sem a megértés, sem az értelem nem bizonyul hatékonynak. Végül minden szülő tehetetlenül és összezavarodva áll, amikor a katasztrófa bekövetkezik.”[30] Milyen élmények sűrűsödtek Lukács képében a Modern Drámában a családról, mint „eltérő sorsok szimfóniájáról”? És milyen gennyes sebek kényszerítették arra kérte őt, hogy írja meg abban a műben, hogy a gyerekek a „jelentéktelenség igája” alatt szenvednek, és hogy a szülők — az objektív világ — azt teszik, amit kell? Ez a kereső, aki gazdag, de keserű múlttal a háta mögött élt, csak az elidegenedés és elutasítás képein keresztül tudta megvalósítani értékeit. Bármennyire is próbálkozott, még elméleteiben is Lukács visszazuhant saját legyőzetlen és legyőzhetetlen énjéhez. Ez erkölcsfilozófussá tette Lukácsot egy olyan iskolában, ahol Kierkegaard és Nietzsche voltak a kiemelkedő versenytársai. Saját életéből merített — ahogyan Kierkegaard és Nietzsche is tették írásaikban —, amikor azt írta: „Az élet olyan, mint egy nagy cirkusz. Tragikus módon mindenki halálosan komolyan játssza a bohóc szerepét, akinek komikus kötéltánca a halált jelenti.”[31]

Lukács „kiirthatatlan átkát”, hogy mások, különösen a saját családja félreértik, barátja, Benedek is osztotta. Egy uralkodó apja árnyékában élve panaszkodott Lukácsnak,

> Az otthoni helyzetem elviselhetetlen. Apám természetének ilyen jellege örökkévalóságig elegendő. Ezzel a sötét árnyékkal a kapcsolatunk felett már nem tudok otthon maradni. A kapcsolatunk valószínűleg tragédiába torkollik. Szeretném kikérni bölcs tanácsodat erről. Azon gondolkodom, hogy álnéven publikálom komoly munkáimat.[32]

Annak ellenére, hogy Benedek és Lukács kreatív önfényezése és a szerelem iránti eksztázisaik megvoltak, mindketten Dante-val azonosultak, akit Oscar Wilde börtönképekkel vesz körül.

> .. . börtönöm vak rácsai mögött
> Birtoklom azt, mit senki el nem vehet,
> Szerelmemet, és a csillagok minden dicsőségét.

Bár különböztek jellemükben és világnézetükben, a két barát egy dologban közös volt: otthon is „otthontalanok” voltak. Egyik anyja teadélutánján, amely Lukács számára fárasztó és unalmas esemény volt, odafordult Benedekhez, és hangosan megjegyezte: „Ne aggódj, ebben a társaságban te egy kivételes személy vagy, egy keresztény a pogányok között.”[33]

Kisbaconban Benedek szegény parasztgyerekekkel játszott. Mégis Lukács volt az, aki felvilágosította Benedeket arról, hogy „létezik olyan dolog, mint a szociális kérdés. És hogy hárommillió falusi proletár él a legnyomorúságosabb körülmények között, és az úgynevezett szociális kérdést nem néhány ‘lélektelen agitátor’ találta ki és tartja fenn.”[34] Benedek radikálisnak nevezte Lukácsot. Erzsébet is megérezte ezt. Egy megható levélben Lukácsnak leírta az életet Kisbaconban.

---

[29] Lukács, A modern dráma, vol. 2, p. 378.

[30] Ibid., vol. 2, p. 378.

[31] Ibid., vol. 2, p. 380.

[32] Marcell Benedek to Lukács, 29 May 1910, LAK.

[33] Benedek, Naplómat olvasam, p. 82.

[34] Ibid., p. 77.

> „A templomharangok gyászosan zúgnak. Egyik tanítványomat temetik – egy szegény, rongyos fiút. A halál megszabadította őt nyomorúságos életétől, és mégis gyászolom őt. A szülei lassan sétálnak a kis koporsó mögött. Talán megkönnyebbültek, hogy most egy éhes szájjal kevesebbet kell etetniük. És ruháit viselhetik kisebb testvérei. Többé nem látom majd az éhségtől sovány arcát. Az ülőhelye üres marad. Feltételezem, hogy Budapesten nem szokás gyászolni egy nyomorult kisfiú halálát. A szülők visszatérnek a temetőből. Az anya megjegyzi a kísérőjének, hogy egyik másik fia, aki szintén beteg otthon, talán már nem él sokáig. Amint láthatod, a nyomor kiolthatja az anyai szeretetet. És még csak nem is szomorít el bennünket, amikor közelről látjuk, mennyire nyomorúságos a napszámosok élete.[35]

Az, hogy Elizabeth, egy alázatos iskolai tanár, képes volt érzékeny társadalmi kérdéseket felvetni és megvitatni Lukáccsal, aki gazdagságba és kiváltságok közé született, bizonyítja a bizalmát Lukács radikális beállítottságában és abban az erkölcsi indíttatásában, hogy ésszerűen és lelkiismeretesen, emberségesen éljen.

1906-ban Lukács, aki már ekkor is belső vívódásokkal és az élettel szembeni elégedetlenséggel küzdött Budapesten, beiratkozott a Kolozsvári (ma Cluj, Románia) tartományi egyetemre, hogy jogot és politikatudományt tanuljon Bódog Somló vezetésével. Tanulmányai Kolozsváron, amely hírhedt „diplomagyárnak" számított, pusztán formalitásnak bizonyultak. Senki más, mint Somló sógora, Bádnóczi adta Lukácsnak két professzor nevét, akik „megtanították", hogyan szerezze meg gyorsan a Doctores Scientiarum Politicarum fokozatot. Bánóczi biztosította Lukácsot arról is, hogy a két professzor megígérte, felgyorsítják az egész diploma-„ügyet".[36] A kolozsvári egyetem bőrkötésű értekezési évkönyve ezt az bejegyzést tartalmazza: „Dominus Georgius Lukács de Szeged annorum 21, religionis mosaicae, locus natalis Budapest, in Doctorem Scientiarum Politicarum promotis die 6 mensis Octobris annis 1906."[37] Doktori értekezése politikatudományból, bár szerepel a diplomáján, soha nem került elő.

Hogy Lukács kiérdemelte-e vagy megvásárolta politikatudományi diplomáját, továbbra is nyitott kérdés. Bár akadémiai szempontból jelenléte Kolozsváron talán meggyőzőtlennek tűnhet, személyes okok is vezették oda, nevezetesen Bódog Somló (1873–1920) miatt, aki vezető tagja volt annak a fiatal avantgárd csoportnak, amely Jászi és Ady körül formálódott. Lukács Somló jogprofesszori kinevezését győzelemként üdvözölte az ügy érdekében, amelynek „sok katonája van közöttünk."[38] Somló elkötelezettségéről volt híres, hogy egy teljesen új generációt tanítson,[39] és valóságos hősként tekintettek rá a fiatal radikálisok körében. Sokakat felkavart. 1903-ban Somló konzervatív kollégái a nagyváradi egyetemen, ahol akkoriban tanított, memorandumot nyújtottak be a kultuszminiszternek, követelve elbocsátását azzal az indokkal, hogy tanításai és írásai aláásták az állam jogi alapjait. Amikor Ady a megtámadott akadémikus védelmére kelt, a „Somlé-ügy" országos üggyé nőtte ki magát. Egy szenvedélyes cikkében a költő így kiáltott fel: „Egy magyar tudóst akarnak tönkretenni, csak mert gondolkodik. Az ő bűne, hogy Spencer evolúciós elméletét hirdeti, értelmezi annak törvényeit és az oktatást pártolja."[40]

Ady szenvedélyes védelme, amelyet a Huszadik Század folyóirat is támogatott, hasonló tiltakozásokat váltott ki olyan európai neves személyiségektől, mint Sidney Webb, Benedetto Croce és Antonio Labriola. A kulturális miniszter gyorsan felismerte az akadémiai szabadság fontosságát, és ejtette a Somló elleni vádakat. A radikális triumvirátus – Somló, Ady és Ervin Szabó, a magyar

---

[35] Erzsébet Zágonyi to Lukács, 1 March 1901, LAK.

[36] László Bánóczi to Lukács, 30 April 1906, LAK.

[37] University of Cluj's Yearbook (1906-9), vol. 3, p. 123,

[38] Lukács to Bódog Somló, 14 February 1909, LAK.

[39] Louis Varjassy, Révolution, bolchevisme, réaction { Jouve et Editeurs, Paris, 1934), p. 10.

[40] Endre Ady, "Gyilkosági kisérlet a Nagyváradi egyetemen," Nagyváradi Napló 23 May 1903.

marxizmus „atyja” – igazolva érezte magát a „bűzlő hungarikum vénülő konzervativizmusával” szemben.[41] Lukács túlzó megvetése a „vénülő konzervativizmus” iránt egyre mélyebb árnyékot vetett Benedekkel való kapcsolatára. Az 1905-ös koalíciós kormányról szólva Lukács „bőgő szamaraknak” nevezte a liberálisokat, köztük Benedek apját is, akik imádták az „alku” nevű politikai őrületet.

Még az Evangélikus Gimnáziumban, Lukács úgy emlekedett fel, mint egy diszharmonikus hang Imre Madách nemzeti klasszikusa, Az ember tragédiája ellen. Ami felkeltette haragját, az a bizánci jelenet volt. Ez a keresztények közötti teológiai vitára összpontosít, amely arról szól, hogyan kell helyesen írni a Szentháromság nevét. „Homousian” vagy „homoiusian” legyen? Amikor Lucifer azt mondja, hogy az „i” betű döntő fontosságú, Ádámot hívják, hogy döntse el, ki az eretnek. Ádám azt tanácsolja a keresztényeknek, hogy felejtsék el az „i” betűt, és egyesüljenek az ellenségeik elleni harcban.

> Adjátok fel, barátaim, az „én”-t
> Nagyobb áldás vár az áldozatra
> A Szent Sírért való küzdelemben.[42]

Ádám hitetlenkedve nézi, hogy a keresztények készek meghalni egy „i” betűért. De Lucifer számára a hit nevű titokzatos dolog mindent felülír. Bár önmagát ateistának vallotta, Lukács támogatta Lucifert, aki így kiáltott fel: „Mi másért halna meg egy keresztény, ha nem a hitéért?”[43] Végül Lucifer azok mellé áll, akik megkötözve és megvetve „rohannak a mártíromságba.”

Nem különbözve Emersontól, Lukács az erdő állataira redukálta a politikusokat — mászniuk kell, vagy kúszniuk. Benedek különösen sértőnek találta Lukács politikus-karikatúráját, amely behízelgő, beteges és középszerű fajtának ábrázolta őket. Benedek válaszában minden sor egy áthidalhatatlan szakadék volt:

> Két világban élünk, és nem tudunk kommunikálni. Az utolsó két leveledet áthatotta a politika, és mennyire visszataszító egy koalíciós kormány. Azonban a koalíció nem valami mesterséges, hanem egy természetes politikai fejlemény, amit Georg Lukács éppoly kevéssé tud megváltoztatni, mint [István] Széchenyi — aki kétségtelenül jobb ember, mint te és én. Nemzetünknek minden joga megvan arra, hogy koalíciós kormányt válasszon és támogasson. Pont. ... Nemcsak hogy lebecsülöd Magyarország kulturális értékeit, de a lelkét sem ismered... Ami pedig az apámat illeti: felhatalmazott, hogy közöljem veled, büszke arra, hogy azokhoz a söpredékhez és őrültekhez tartozik.[44]

Benedek sértett reakciója felidézi a nemezis ősi doktrínájának képét, egy olyan erőt, amely az univerzumban őrködve nem hagy büntetlenül semmilyen túlkapást. Lukács nyilvánvalóan megsértette barátja politikai érzékenységét, és alábecsülte családi kötelékeinek makacs erejét, bármilyen megfeszítettek is voltak azok. Ami Benedeket különösen bántotta, az Lukács ragaszkodása volt ahhoz, hogy a vele való teljes gondolati és lényegi egyetértés barátságuk előfeltétele, sőt, annak döntő próbája is. Ez a nagyzási hóbort egy uralkodó természet által is megerősítést nyert. Ez azonban nem démonizálja Lukácsot. Csupán szimbolizálja őt, mintegy az összeomló értékek elsőszülöttjeként a századfordulós Budapesten. Ő az a ritka zarándok, akikből csak egy-kettő akad egy nemzedékben, aki megvan a hite és bátorsága, hogy kitartson és merjen mindvégig.

---

[41] Ervin Szabó to Bédog Somló, 19 June 1903, Párttörténeti [ntézet {Budapest), Ervin Szabé Archive, MS Fond. 729.

[42] Imre Madách, The Tragedy of Man, tr. William Loew {The Arcadia Press, New York, n.d.}, p. 85.

[43] Lukács, Magyar irodalom — Magyar kultúra [Hungarian literature — Hungarian culture|, ed. Ferenc Fehér (Gondolat, Budapest, 1970}, p. 131,

[44] Marcell Benedek to Lukács, 30 July 1905, LAK.

A zarándoklat előérzete lebegett Lukács feje felett, amikor tizenöt évesen apja könyvtárában felfedezte Max Nordau Degeneráció című művét. A könyv lenyűgözte őt, akárcsak Henry Adams-t, aki néhány oldalt elolvasva így írt: „aztán elfogott a szédülés, mert azt hittem, hogy egy álomban találok ki egy könyvet."[45] Adams „nevelése" ekkor kezdődött, ahogy Lukácsé is, Nordau szenzációs bestsellerével.[46] Ami Adams-et és Lukácsot lelki rokonokká tette, a hatalmas különbségeik ellenére, az az volt, hogy gyűlölték a századukat, és mindenekelőtt a demokratikus lét esztétikai hiányosságait. Mivel nem kapták meg a világot a saját feltételeik szerint, pokolra kárhoztatták azt. Adams 1918-ban halt meg, abban a kataklizmában, amelyet oly régóta megjósolt. Lukács pedig nemcsak megérezte a változás irányát, hanem energiáit a modern kultúra bukásának szentelte.

Nordau megmutatta neki, mennyire dekadens a modern élet, és mindenekelőtt azt, hogy a társadalomkritika az „önfelfedezés" útja.[47] Ennek eredményeként Nordau, Baudelaire, Verlaine, Swinburne, Zola, Ibsen és Tolsztoj lettek Lukács „útjelző táblái" az olvasás során. Egy megváltást poliglott tevékenységeken keresztül kereső zsidóként Nordau polemikus viharzást zúdított a modern kultúrára. Például Wagnert „a romantika trágyadombján utolsóként kinőtt gombának" nevezte, Ibsent pedig „rosszindulatú, antiszociális együgyűnek" minősítette.[48] Itt láthatjuk a furor Nordauicus teljességében.[49] Egy magyarországi rabbinikus családban született, Nordau szimbolizálta a szakítás az eredetével, amikor megváltoztatta nevét Simon Maximilian Siidfeldről Max Nordaura. A radikális szándék nyilvánvaló a Siid-Feld Nord-Aura való változtatásában, ami párhuzamba állítható Bauer Balázzsá és Löwinger Lukácssá való átalakulásával.

Nordau Európa fin de siècle korszakát a „nemzetek alkonyának" nevezte, és végítéletszerű ítéletet mondott a civilizáció felett. Maga Lukács is úgy írt, hogy a századforduló embere mindent megkérdőjelezett, beleértve saját „szép álmait" is.[50] Nordau szerint művei annak a beteg embernek a „kétségbeesését" közvetítik, aki úgy érzi, hogy lassanként haldoklik. Akárcsak Nordau, aki a huszadik századi civilizációt járványhoz hasonlította, és az elfajulás és dekadencia prognózisát állította fel, Lukács később a modern társadalmat a „tökéletes bűnösség" állapotába írta át. Nordau bestsellerét, A mi civilizációnk konvencionális hazugságai (1895) című művet akár Rousseau is írhatta volna, ha másfél évszázaddal később él. Nordau a haladás sötétebb oldalát bemutatva Rousseau-i hangot ütött meg: „A világcivilizáció egy hatalmas kórterem, a levegőt sóhajok és jajgatások töltik meg, és mindenféle szenvedés látható, amint gyötrődik az ágyakon."[51] Bár például Shaw jóváhagyta Nordau csípős stílusát, vitatta annak bizonyítékait: „Több bizonyítékkal tudnám igazolni, hogy Nordau egy elefánt, mint amennyivel ő bizonyította, hogy legnagyobb embereink degenerált őrültek."[52] Viszont Lukács egyetértett Nordau tételével az emberi rend teljes összeomlásáról, az emberiség hirtelen zuhanásáról egy túlfűtött kultúrából a dekadenciába. A

---

[45] Henry Adams to Charles Milnes Gaskell, 20 June 1895, in Letters of Henry Adams, 18921918, ed. W. C. Ford {Boston, 1938), p. 71.

[46] For an extensive treatment of Nordau, see Linda L. Maik, "Nordau's Degeneration; the American controversy," Journal of the History of Ideas 50} {October-December 1989}, pp. 607-23,

[47] Lukács, Curriculum Vitae, ed. János Ambrus (Magvető, Budapest, 1982), p. 14

[48] Max Nordau, Degeneration {New York, 1893), pp. 194, 407.

[49] P. M. Baldwin, "Liberalism, nationalism, and degencration: the case of Max Nordau," Central European History 13 (June 1980), pp. 99-120.

[50] Lukács, A modern dráma, vol. 2, p. 185.

[51] Max Nordau, The Conventional Lies of Our Civilization (William Heinemann, London, 1895}, p. 1.

[52] George Bernard Shaw, "A degenerate's view of Nordau," in Selected Non- Dramatic Writings of Bernard Shaw, ed. Dan H. Lawrence {Boston, 1965), p. 372.

magyar közegben a dekadencia nem annyira az unalmat, hanem inkább egy belső fordulatot, a halál iránti morbid vonzódást jelentette.

Az emberi lét alkonyi állapota Lukács korai műveiben vitathatatlan. A kortárs élet „lélektelenségére" vonatkozó bizonyítékokat keresve, az 1910-es években írt művei ugyanazt a katasztrófa- és alkonyhangulatot közvetítik, amely az alternatív vízió keresésével párosul, és amely megtalálható Nietzschénél, valamint T. S. Eliot „Waste Land" (1922) című művében is, amely a huszadik század legnagyobb hatású angol nyelvű verse. Akárcsak Lukács „Lélek és formák" (1911) című esszéi, Eliot verse is egy szinten az író érzelmi széthullásának bemutatása. Eliot kulturális hanyatlást feltáró lenyűgöző katalógusa alig különbözik Lukácsétól. Mind Eliot verse, mind Lukács esszéi az élesebb látás által hozott hit felé vezető emelkedő utat hirdetik. Bár a „Waste Land"-et gyakran a háború utáni generáció szellemi kimerültségéről szóló modernista kommentárként olvassák, ugyanakkor Eliot bűntől a megváltáshoz vezető útját is feltérképezi. Figyelemre méltó módon Lukács esszéi is egy nyugtalan lélek megváltáskeresésének személyes feljegyzéseként születtek. Valójában Eliot birtokában volt Lukács esszéinek egy példánya, amelyet Párizsban vásárolt meg, és ő lehet, hogy olvasta őket abban az időszakban, amikor a pusztaországot írta.

De Nordau civilizáció elutasítása volt az, ami maradandó benyomást tett Lukácsra. Nordau látnoki ereje, amellyel képes volt leértékelni a modern kultúrát, az ő degenerációról szóló átfogó diagnózisa, valamint az a hajlama, hogy válogatás nélkül alkalmazza a degeneráció fogalmát a művészetre és irodalomra, és társadalmi kozmoszt kárhoztató messianizmusa — mindez továbbra is kísértette és foglalkoztatta Lukácsot hosszú küzdelmében az emberiség megmentéséért. Sajnos Nordau esztétikája, amely erős bűntudattal és kárhoztatással terhes, szintén nyomasztotta Lukácsot. Nordau soha nem tudott elszakadni esztétikai felfogásának szűk körétől, amely szerint egy műalkotás erkölcsisége képezi esztétikai értékének alapját. Továbbá e felfogás szerint egy műalkotás erkölcsi mélysége és szélessége határozza meg alkotójának erkölcsi józanságát vagy éppen őrületét. Következésképpen egy műalkotás és alkotója elsősorban erkölcsileg dicsérendő vagy kárhoztatható.

Bár a degeneráció, amikor emberi ügyekre alkalmazzák, egy kétértelmű és kétséges fogalom, mégis vonzó volt Nordau számára, aki az embert zarándokként látta: „Járd be a világot, és kérdezd meg minden országban, ahová eljutsz: Lakik itt elégedettség? Van itt béke és boldogság? Mindenhonnan ugyanazt a választ kapod majd: Menj tovább, nálunk nincs meg az, amit keresel." Nordau megtanította Lukácsnak, hogy a modernitás egy „nagy hazugság," hogy a szervezett vallás „az európai megfelelője az indián sámánnak," hogy a liberális politika „komolytalan," és hogy a demokrácia „a negativizmus apoteózisa." Nordau elítélte a kongresszust és a parlamentet, mert sem Rousseau, sem Goethe, sem Kant, sem Carlyle nem lenne megválasztva, hogy képviselje az embereket ezekben a testületekben.

Minél inkább siránkozott Lukács Nordau szűkítő hatása alatt a polgári társadalom sivár üressége miatt, annál negatívabbá vált az életszemlélete. Ahogy Hazlitt, akit a fiatal Lukács csodált, megfogalmazta: az az ember, akinek semmi jót nem tud mondani az életről, olyan, mint „egy osztriga apály idején, amely friss hírekre tátog."[53] A „friss hírek" vagy, ahogy Lukács nevezte, egy „csoda" hiánya öngyilkos hangulatait váltotta ki. Ironikus módon ez vezette el a család újrafelfedezéséhez: „Sosem tudom meghatározni. A legtöbben közülünk fantasztikusak vagyunk fantázia nélkül. Valószerűtlen emberek, akik a földhöz ragadtak, realisták realizmusérzék nélkül. Érdekes módon Mama és Papa hasonlítanak ebben. Bár a családban egyedül én tanultam meg tisztán látni, még én sem tudom megragadni a megfoghatatlan valóságot."[54]

Időnként Lukács úgy érezte, hogy „lukácsi" értékek lakoznak benne.

---

[53] William Hazlict, Tuble Talk (Bell and Baldy, London, 1869}, p. 263.

[54] Lukács, Curriculum Vitae, p. 452.

De alaposabb megfontolás után úgy találta, hogy ilyen értékek lehetetlenek az adott körülmények között. tudatában az élet igazi értelmetlenségének. Végül Lukács zaklatott önmagára a halál gondolatát ruházta: Élek, mert nem vagyok hajlandó feladni. Vagy teljesen 'Lukács' vagyok, és ezért tudat alatt kerülöm a valóságot, vagy az öngyilkosság az én valóságom. Számomra ez az egyetlen valóság."[55]

Tudatában annak, hogy Lukács képtelen megválaszolni azt a kérdést, miért hiányzik életéből a cél, Edith Hajós, Balázs első felesége és Lukács bizalmasa, sürgette őt, hogy olvassa el Kipling "A reformerek" című versét, amelynek hőse

> . . meg fogja tagadni és elveti
> Otthonának bálványait;
> És a Szükségszerűségnek megfizeti
> Fogadalmainak rendíthetetlen adóját.[56]

Lukács halálról és öngyilkosságról szóló menyegzői lakomái elárulták a „lélek gyötrelmét"[57] a századforduló idején. „Kiderül" – írta neki Bánóczi –, „hogy az öreg generáció nem csupa tej és méz. De ez olyasmi, ami miatt nem kellene sokat aggódnunk."[58]

---

[55] Ihid.

[56] Edith Hajós to Lukács, 15 December 1910, LAK.

[57] Ottokár Prohászka, "A XIX század szelleme," Alkotmány, 25 December 1899, p. 7.

[58] Laszlo Banaczi to Lukdcs, 1908, LAK.

3
Veszélyes barátságok

Legyen a lélek biztos abban, hogy valahol az univerzumban újra találkozik barátjával...

Emerson

„Térj vissza a társadalomba” – kérlelte Lukács apja panaszosan Odüsszeusz-fiát. Az apát boldogtalanság és aggodalom töltötte el fia fanatikus ragaszkodása miatt Leo Popperhez (1886–1911). Popper, akinek apja tehetséges zenész volt, 1900-ban a Zeneakadémián tanult, 1903-ban Budapest rangos Képzőművészeti Akadémiáján volt kivételes hallgató, majd 1906-ban a nagybányai művésztelepen festészetet tanult. Kreatív törekvéseit Budapesten elutasították, mígnem barátságot kötött Karl Kraus-szal, aki cikkjeit a Die Fackelben (1910–11) publikálta. Popper jegyzetfüzetének egyik bejegyzése szerint: „A honvágy ostoba szó. Mikor fog az ember ugyanúgy érezni, mint Karl Kraus Bécsben?” Popper ifjúságának nagy részét szanatóriumokban töltötte, és írásai – Rilke hatása alatt – a hétköznapi élettől való elfordulást sugározzák, a szenvedés megszentelésére és annak művészetté való átlényegítésére törekedve.

Egyik levelében Edith Hajósnak Lukács a „könnyed beszélgetéseink sötét árnyairól” tesz említést. Barátságában Popperrel, aki tüdőbajban haldoklott, Lukács megtapasztalta a halál vetette sötét árnyékot. 1910 februárjában Edith értesítette Lukácsot, aki éppen a Cap Martin Hotelben tartózkodott a francia Riviérán: „[Dezső] Czigány komor dolgokat mondott Leóról. Azonnal délre kellene utaznia. Ha tudsz valamit tenni ez ügyben, kérlek, tedd meg.” Lukács részletes jelentéseket kért Poppertől egészségi állapotáról, miközben ontológiailag és kognitívan is a teljesség keresésében merült el. Popper rendszeresen beszámolt Lukácsnak a halál felé vezető útjáról:

> A testhőmérsékletem megemelkedett, és a második héten 300 grammot híztam. Itt vagyok, ismét a sötétséggel szembenézve, nem tudva, mi történik mi fog történni. Minden, még az itt tartózkodásom folytatása is a jövő heti vizsgától függ... Közben egy szép, tiszta és kényelmes ágyban fekszem, és őrült Thomas Mannt, Knut Hamsunt, Chestertont és Henry Jamest olvasok, és írni is fogok, ha eszembe jut valami. Egyébként csak várom, hogy a sorsom eldőljön, így vagy úgy.[1]

Lukács archívumában még Popper kórházi kartonjai is fellelhetők, amelyek cikcakkos vonalai a halál közeledtét jelezték. Ahogy a halál egyre közelebb került, Popper élete olyan teljességet, egyfajta „életformát” öltött, amely Lukácsnak elérhetetlen maradt. Lukács Popperről írt nekrológját a Logos szerkesztője elutasította azzal az indokkal, hogy „Ez nem egy nekrológ, hanem egy művészetelmélet.”[2] A nekrológ azt állította, hogy Popper túllépett az empirikus életen, és elérte azt az életet, amilyennek „lennie kellene.” Heidegger szerint „Mások halála” mindenre felkészít minket. „Az emberek eltávolodnak tőlem” – vallotta Lukács Poppernek –, „de ha a te dolgaidról van szó, újra élek.”[3] Szenvedélyesen kötődve haldokló barátjához, Lukács kísérletezett a halál gondolatával. Angolul írta Poppernek: „Mások elhagynak. Minden elhagy. Csak te maradsz.” Ahogy Heidegger fogalmazott: „Mások halálát nem tapasztaljuk meg valódi értelemben; legfeljebb csak ‘mellettük vagyunk.”[4]

---

[1] Leo Popper to Lukács, 7 October 1910, LAK.

[2] Lukács to Paul Ernst, 15 November 1911, LAK.

[3] Lukács to Leo Popper, 9 November 1910, LAK.

[4] Martin Heidegger, Being and Time (Harper and Row, New York, 1962), p. 282

6. Kadarkay Árpád
2025. April 20. at 17:06:00
Dolgozom, tehát vagyok.

Lukács Firenzében kapta meg nővére táviratát Popper haláláról (1911. november 21.). Lehet, hogy részt vett barátja hamvasztásán Drezdában, de Karl Polányi egy ismeretlen nőnek írt levele, amelyben Popper temetését írja le, azt kérte, hogy továbbítsák Lukácsnak.

> Tegnap eltemettük Leót. A temetés szomorú életét iróniával koronázta meg. Szomorú, zavaros és meglehetősen komikus temetés volt. Egy csúnya teremben ültünk. Az orgona játszani kezdett, és egy bronz urna lassan elhaladt az oltár előtt. Senki sem tudta vagy sejtette, hogy Leó hamvai abban nyugszanak... Csak álltunk ott. Végül egy virágkosárral, tele krizantémokkal közeledett hozzánk egy teremőr, és azt mondta, hogy távozhatunk.[5]

Lukács meg akarta jelentetni Popper irodalmi hagyatékát. Polányi azonban „éretlennek" ítélte, és őszintén szólva irodalmi érték nélkülinek. „Küzdöttem Popper Dialógusa a művészetről című művével" – írta Lukácsnak –, „de sekélyes és tele van Hebbel-idézetekkel. Nem lehet kiadni. A versei is rosszak."[6]

Barátja halála felerősítette Lukács munkamániáját. Polányi Cecília, akit „Mama Cecil"-nek hívtak, és akinek szalonjában megismerte első igazi szerelmét, Seidler Irmát, azt mondta, hogy Lukács kedvenc mottója a következő volt: *Laboro ergo sum.*

Lukácsot úgy írta le, mint egy „sápadt ifjút remegő ajkakkal, aki a sötétségbe mered és látomásokat lát."[7] A munka, mint sors vagy megváltás eszméje minden formájában visszatér Lukács műveiben. Ahogy Popper élete lassan kihunyt, Lukács még inkább az írásban keresett vigaszt, megalkotva azokat az esszéket, amelyek első könyvévé álltak össze. Popper halálával szembesülve Lukács viselkedése vallomásszerűvé vált: „Valami még mindig a munkához köt bennem. Nem aláztam meg magam eléggé."[8]

Azon belső épülés mellett, amely a túlélő szenvedéseiből fakad, Lukács írásai ebben az időszakban az életben maradás szégyenét is tükrözik. A „halálban-élet és életben-halál" 9emberfeletti állapotának megidézésével Lukács korai esszéi egy olyan világba vezetnek bennünket, amelyet a betegség és a halál keretez, így egyszerre morbid és különös. Ezek az esszék – ahogyan Popper mondta – a „lélek gyászos lakomáját"[9] közvetítik. Ironikus módon éppen a „haldokló" Popper tárta fel Lukács előtt az élet értelmét. Lukács akkori kedvenc szerzője, Hofmannsthal szavaival élve: „Mivel életem halál volt, legyen hát halál az életem."[10] Végül is egy hétköznapi ember hajlamos menekülni a halál elől. De egy „autentikus" ember nem félhet a haláltól, mert az felfedi létének lényegét.

Mindez morbidnak és kétértelműségekkel terheltnek hangzik, annál is inkább, mivel Lukács sűrítette jelentéseit elliptikus állításokba, mint például: „Az ember magányos, mert hazatért, lényének otthonába, és ez tragikus beteljesülése."[11] Lukács számára az otthon a magányt és a tragédiát jelentette, soha nem az állandóságot, a bizalmat és a kölcsönös kötelezettségek szilárd szolgálatait. Popper halálával magánya megkétszereződött, mert már nem oszthatta meg azt lelki testvérével. A halál nemcsak „másik" énjét, tükörképét rabolta el Lukácstól, hanem megfosztotta attól a kiváltságtól is, hogy önmagát a „másikban" fejtheti meg. Valahol barátja elvesztése

---

[5] Karl Polányi to Lukács, 26 November 1911, LAK.

[6] Karl Polányi to Lukács, 5 May 1912, LAK,

[7] Cecilia Polányi to Lukács, 1908, LAK,

[8] Lukács, Curricufum Vitae, ed. János Ambrus (Magvets, Budapest, 1982), p-441.

[9] See Magyar Hirlap, 27 April 1910, p. 2.

[10] Hugo von Hofmannsthal, "Der Tor und der Tod," in Poems and Verse Piays, ed. Michael Hamburger, with a preface by T. 8. Eliot (Pantheon New York, 1961), p. 134,

[11] Lukács, Balázs Béla és akiknek nem kel! Béla Balázs and his detractors] (Kner Izidor, Gyoma, 1918), p. 92,

felerősítette Lukács egocentrikus érdeklődését és morbid önvizsgálatait. Az én, amely egykor a kiváltságos másik felé fordult – „Ó, barátom!" –, most már csak önmagához fordulhatott. Itt láthatjuk Popper rendkívüli jelentőségét Lukács életében. Popper nélkül saját egyediségébe volt visszavetve, amely most már csak fele volt a korábbinak. Fél-életében Lukács kettős terhet cipelt. Elhunyt barátja testvéri tekintetének élt és alávetve élt.

Popper elvesztésével Lukács Catullusszal együtt zengte:

> Soha többé nem beszélhetek veled, vagy hallhatom a hangodat?
> Vagy láthatom az arcodat, amely számomra drágább az életemnél?
> Legalább örökké szeretni foglak.[12]

De meg kell értenünk, hogy ez az „örök" kötődés talán hídul szolgált Lukács viharos életének zuhatagai és szakadékai felett és megszakított élet. Nyilvánvaló, hogy kötődése Popperhez túlmutatott a barátság kötelességein. Egyedül Popper értette meg, állt mellette, és azonosult Lukáccsal. Barátságában Popperrel Lukács azt kívánta megmutatni, hogyan lehet teljes odaadással élni. Lukács korai írásaiban semmi sem emelkedik ki annyira, mint az a meggyőződés, hogy az ember élhet a „másikért". Mégis, éppen ez a spirituális testvér iránti megszállottság, aki nem volt pótolható, alakította át Lukács barátságait oly módon, hogy figyelmen kívül hagyhatta a családot, a szokásokat és a társadalmat. Azok közül a barátok közül, akiket műveivel és emlékeivel tisztelt meg, senki sem volt intimebb, mint Popper. Polányi azonban már nagyon korán megérezte, hogy Popper halála lehetőséget adott Lukácsnak arra, hogy felhívja a figyelmet az életben maradt „másikra" — saját magára, Lukácsra. Lukács Popper halálával kapcsolatos levelére válaszolva Polányi így írt: „Hetek óta nem olvastam el a leveledet Leo haláláról. Féltem hallani a hangodat, mert olyan közel álltál hozzá. Leo halála óta újraolvastam munkáidat, és értékeltem azok érdemeit és hibáit. Most másként látom a dolgokat."[13] Polányi gyanította, hogy Lukács erőteljes elhatározása Popper emlékének megőrzésére saját nagyságát is szolgálta. Popper középszerű irodalmi hagyatéka nem volt arányban azzal a babérkoszorúval, amelyet Lukács font számára.

Lukács korai barátságaiban érdekes mintázatot figyelhetünk meg. Következetesen és kitartóan ő maradt barátai hírnevének és értékének egyedüli letéteményese és garantálója. A fiatal Lukács számára a tökéletes barátság két emberből állt. Nem lehetett megosztani vagy tovább osztani. Teljes odaadása, először Popperrel, majd Béla Balázzsal, mindenki más kizárásával, megfeszítette Lukács viszonyát apjával. Mégis semmi sem tudta eltávolítani a fiatal Lukácsot barátaitól. Popper esetében még a halál sem.

Még Balázs is túlzásnak találta Lukács „megváltás a halálban" elképzelését. „A halál a semmi" – vágott vissza Balázs –, „és élet utáni értelmet keresni olyan, mintha a gerincoszlopot a testen kívül helyeznénk el."[14] Lukács azzal érvelt, hogy Szókratész boldogan halt meg, mert tudta, mennyire „értelmetlen" az élet. A szokratészi daimónban, Lukács sötétebb és vakabb oldalában, megragadhatunk néhány valódi tényt a keletkezésükben. Lukács a filozófiát az emberi kétségbeesés termékeként írta le. Balázs ugyanezt állította a Halálesztétikájában, amelynek mottója Schopenhauer kijelentése: „A halál a filozófia valódi ihlető zsenije vagy Musagetese, és ezért határozta meg Szókratész a filozófiát a halálra való felkészülésként."[15]

Érthető módon Lukács apja nem volt túl boldog amiatt, hogy fia a halál metafizikai szálait szőtte, és gyakran tett kirándulásokat Gilgenbe és Davosba, hogy Popperrel legyen. Lukács

---

[12] See The Complete Essays of Montaigne, tr. Donald M. Frame (Stanlord University Press, Stanford, 1963), p. 144.

[13] Karl Polányi to Lukács,] January 1912, LAK.

[14] Béla Balázs to Lukács, January 1911, LAK.

[15] Arthur Schopenhauer, The World as Will and Representation, tr. E, F,]. Payne (2 vols,; Dover, New York, 1966), vol. 2, p. 463.

bátorítására a halálosan beteg Popper eljegyezte a holland származású festőnőt, Beatrice de Waardot (1888–1962). Popper úgy írta le Beatrice-t Lukácsnak, mint a „kristályosodási” folyamat megtestesítőjét, amelyet Stendhal halhatatlanná tett a „salzburgi gally” képében.

> Találtam egy embert, akivel megoszthatom a sorsomat. Ő úgy szeret, amilyen vagyok, és a legnagyobb csoda az, hogy kibírta azt a folyamatot, amely a szeretetétől az ismeretéig vezetett. Ez a nő mindent elviselt, és a folyamat során nagyságban nőtt. Mindenek felett most mélyebben szeret, mint valaha... Olyan csodák közepette élek, amelyek miatt újra és újra elveszítem önmagamat – ami végül is jobb is így.[16]

Stendhal Szeretet című könyvében, amelyet Lukács és Popper is nagyra értékeltek, szerepel a híres kép:

> A salzburgi sóbányákban bedobnak egy lombtalan, téli ágat az egyik elhagyott járatba. Két-három hónappal később kihúzzák, és ragyogó kristályréteg borítja. A legkisebb gally, amely alig nagyobb egy cinege karmánál, csillogó gyémántok galaxisaival van kirakva. Az eredeti ág már nem felismerhető. Amit én kristályosodásnak nevezek, az egy mentális folyamat, amely minden történésből új bizonyítékokat von le a szeretett személy tökéletességére.[17]

De az a „salzburgi ág”, amely lenyűgözte Lukácsot, és amelynek Popper volt az alapja, apja, József Lukács atyai figyelmeztetését váltotta ki fiának: „Olyan vagy, mint én. Mindig szükségem volt valakire, és mindig volt is valaki, aki megfélemlített. Először Klein, aztán [Móric] Kornfeld, és most valaki más. Nem annyira a nagyobb eredményeik, hanem az akaratuk és annak megnyilvánulásai bűvöltek el és tartottak fogva.”[18] Figyelmezteti Lukácsot, hogy az „alacsonyabb rendűségi” komplexusa az istenített barátaival szemben csak tragédiához és fájdalomhoz vezethet. Egy kasszandrai látomás bontakozik ki levelében:

> Most Leo Poppert egy szent piedesztálra helyezed, messze föléd emelve. Adja Isten, hogy ne csalódj benne annyira, mint Bánócziban. Remélem, mindkettőnk érdekében, hogy barátaid iránt megőrzöd azt a nyugodt és néha szinte félelmetesen kegyetlen objektivitást, amelyet másokkal szemben tanúsítasz. Te magad is elismerted, hogy szabadságot adok neked a fejlődéshez, ezt nagy hitem és szeretetem miatt teszem irántad. Mindent feláldoznék azért, hogy egy napon ünnepeljenek és híressé válj. Legnagyobb boldogságom az lenne, ha egy napon úgy ismernének, mint György Lukács apját. Ezért szeretnélek megóvni további csalódásoktól, és azt szeretném, ha barátaid kiválasztásakor arra az arisztokratikus szellemre támaszkodnál, amely személyiséged egészének része.[19]

Apja könyörgései és figyelmeztetései Lukács felé, hogy térjen vissza a társadalomba, hatástalanok voltak. Lukács hideg elszántsággal hárította el apja szeretet- és baráti ajánlatát. Amikor Rózsi Hofstadter olvasta esszéit, úgy vélte, hogy azok „távolságtartását és hidegségét” tükrözik. Lukács levelezése a húgával egyfajta megcsonkított létet árult el, amelyet az érzelmek és a család elvesztése kísértett. Belső kényszertől hajtva, hogy az élet nehéz terhét szilárd természetes kötelékek nélkül viselje, a magány képei nemcsak Lukács „családjává”, hanem – korai sztoikus hatását tükrözve – közönségévé és társaságává is váltak. Nem véletlen, hogy az elidegenedés gondolata átszínezi Lukács korai műveit, és marxistaként minden szinten meghatározta a közösségi élethez való viszonyát.

Nem meglepő módon a fiatal Lukács is a barátság emelkedett formájában találta meg a család pótlékát. A barátságokat közvetlen látomásokká alakította át a tökéletes emberi kötelékekről. Az eszményi barátság metafizikai értékeit magasabb rendűnek tartotta természetes családja genetikai

---

[16] Leo Popper to Lukács, 6 January 1909, LAK.

[17] Stendhal, Love, trs Gilbert Sale and Suzanne Sale (Penguin, New York 1988), p. 45.

[18] Father to Lukács, 23 August 1909, LAK.

[19] Ibid.

kötelékeinél. Az eszményi barátság lehetővé tette Lukács számára, hogy lerázza magáról azokat az örökletes nyomokat, amelyek családjához kötötték. Volt ebben valami szokratészi. Szókratész igazi családját nem az a család jelentette, amelyet Xanthippéval alapított, hanem a barátai. Barátai tették lehetővé Szókratész számára, ahogyan Lukács esetében is, hogy túllépjen a hétköznapi családon. Mindkét esetben az intellektus felsőbbrendűsége és az egyetlen cél iránti elkötelezettség választott családot hozott létre és formált meg. Lukács választott családja nemcsak hogy ellenszenves volt természetes családjával szemben, hanem megkérdőjelezte annak jelentését és érvényességét is. Valójában korai műveinek nyelve is kétségbe vonja a család vagy a társadalom parancsainak való engedelmesség kötelezettségét.

Lukács apja soha nem utasította vissza fia kéréseit, és ritkán még fia barátainak kéréseit is. A fiatal Lukács tisztán és visszavonhatatlanul adta oda barátainak és szellemi gyermekeinek azt, amit apjától megtagadott — önmagát — miközben apja fáradhatatlanul és egyetlen szó nélkül finanszírozta Lukács vándor életét, örökös európai tartózkodásait, amelyeken gyakran elkísérte Balázs, egyszer pedig Bartók Béla. Finanszírozta Benedek németországi tanulmányútját, és támogatta Popper menyasszonyát is, ami arra késztette Karl Polányit, hogy angolul dicsérje Lukácsot: „Az apád igazi kincs.” 1910-ben Lukácsnak írt levelében apja ezt mondta:

> Mrs. Polányi meglátogatta Leót Gresben, és nagyon betegnek találta. Megemlítette, hogy szegény, és szüksége van dolgokra. Lehetséges lenne, hogy Popper menyasszonyának küldjek 500 koronát, amit Leo kényelmének javítására kellene fordítani? De erről ő nem tudhat. Írj, és mondd el, mit gondolsz erről.[20]

Lukács azonban, ismerve Popper érzékenységét és annak valószínűségét, hogy megtudhatja, ellenezte ezt. Lukács maga évi mintegy 10 000 márka bőkezű juttatásban részesült. Ezen felül minden járulékos költségét is fedezték. Ezek jelentősnek tűntek, mivel kifinomult ízlése magában foglalta a különleges kötésű könyvek, az egyedi készítésű könyvespolcok és az ezüst fogpiszkálótartók iránti vonzalmat. Lukács apja emellett azt is javasolta, hogy finanszírozza a Neue Blätter egy különszámát, amely kizárólag fia írásainak lenne szentelve. 1911 elején ezt mondta Lukácsnak,

> Csak egy baleset vagy idő előtti halálom kényszeríthet arra, hogy megváltoztasd az életed. Igaz, hogy ha meghalnék, kevés örökség jutna neked, amíg édesanyád él. Ő örökli az egész vagyont, és neked nem lenne meg az anyagi eszközöd és bevételed ahhoz, hogy biztosítsd a függetlenségedet. De ha Isten is úgy akarja, és nem távozom azelőtt, hogy eljönne az én időm, meglesz mindened, amire szükséged van ahhoz, hogy úgy alakítsd az életed, ahogy szeretnéd. Amíg látsz engem, nincs okod aggódni. Minden hibám ellenére bízhatsz bennem. Mindkettőnknek drasztikusan meg kellene változnia ahhoz, hogy ez másképp legyen.[21]

Több alkalommal is előfordul apja leveleiben a következő mondat: „Ha akarod, segíthetek Balázsnak,” vagy „Biztosítom számára a kényelmes tartózkodást Párizsban.”

Popper halála furcsa fordulatot hozott Lukács másokhoz fűződő kapcsolataiban. Kettejük közül a haldokló Popper volt a derűsebb és érzelmileg jobban hangolt az életre és a valóságra. Csak rövid élete akadályozta meg, hogy életigenlése konkrét formát öltsön, és hatást gyakoroljon Lukácsra. Halála üres űrt hagyott Lukács életében. Ernst Bloch és Balázs mindketten harcot vívtak azért, hogy betöltsék Popper testvéri és szimbolikus szerepét Lukács életében. Amikor Lukács arra panaszkodott, hogy "félreértik" és elszigetelődöttnek érzi magát, Popper vigasztalta őt azzal, hogy ez bizonyítja nagyságát egy olyan kultúrában, ahol a felszínes dolgok könnyen láthatóvá válnak

---

[20] Father to Lukács, 9 December 1910, LAK.

[21] Father to Lukács, 4 February 1911, LAK.

mindenki számára. Popper számára Lukács örökké Gyurimain maradt. A György magyar beceneve a Gyuri, innen ered a Gyurimain – Gyuri marad.

1911 elején Lukács találkozott Ernst Blochhal, akit Poppernek „született filozófusként" írt le, Hegeli típusúnak, valamint olyan személyként, „aki sokat segített neki." Abban az évben Lukácsnak nagy szüksége volt segítségre. Irma Seidler májusban öngyilkosságot követett el, és Popper novemberben meghalt. Bloch tűnt arra hivatottnak, hogy Popper helyét betöltse. 1912 nyarán Bloch, Lukács és Emma Ritók együtt nyaraltak Firenzében. Miután Balázs Simmel szemináriumán megismerkedett Emma Ritókkal, megjegyezte: „Kétlem, hogy viszonyunk lesz. Más világban él. Furcsa, hogy még nem találkoztam olyan nővel, akinek filozófiai egyenrangúságát elismerném. De felsőbbrendűségét magától értetődőnek ismertem el."[22] Bár csúnyácska vénkisasszonynak találta, Don Juan mégis elbűvölte sajnálatot érzett iránta: „Szegény lány. Hamarosan negyvenéves lesz, és senki sem simogatta meg így."

Emma Ritodk "A Lélek kalandorai" című roman-à-clef-jében antiszemita karikatúrákat rajzolt Blochról, Ferenc Baumgartenről, Balázsról és Lukácsról. A címet Simmeltől kölcsönözte, aki a kalandort olyan típusnak határozta meg, aki – legyen szó Erosz vagy a filozófia kereséséről – kiemelkedik „az emberi történelem szokásos menetéből."[23] Ritodk a Lukács-kör tagjait olyan kalandoroknak látta, akik az emberi lét kiszámíthatatlan elemeit – legyen az Balázs Erosza, Bloch Istene vagy Lukács filozófiája – kiszámíthatónak tekintették, és így összhangba hozhatónak egy „életformával." Baumgarten nyíltan bevallotta Lukácsnak: „Természetemnél fogva kalandor vagyok. Halálos veszély az emberekkel társulni. De újra és újra engedek a szenvedélynek, amely a romboló emberek felé hajt. Le décadent aime ce qui le divorce."[24] Balázs különösen azonosult egy bohém „életformával":

> Rémisztő, mennyire vonzódom az üres, nyomorúságos bohém söpredékhez, hogy Istenről filozofáljak borba fojtott prostituáltak ölében... A polgári közegben csak úgy lehet létezni, ha az ember a csavargókhoz és számkivetettekhez tartozik. A kitaszítottaknak is megvan a maguk szigete. Valami groteszkül fájdalmas van abban, ha valaki, aki tisztességes családból származik, vándorrá és számkivetetté válik. Egy számkivetett a számkivetettek között.[25]

Emma Ritodk regényét olvasva Balázs felkiáltott: „Milyen nagyszerű nemzedék a miénk!" Simmel „A kalandor" (1911) című esszéjében felismerhetjük Balázst, Blochot és Lukácsot. Nemcsak hogy „az élet folytonosságából" kiestek, de mindegyikük a maga módján kereste saját titokzatos szükségletét az élet meghaladására. Simmel a kalandorok egy konstellációját mutatta be az erotikustól a filozófiaiig. Akárcsak Don Juan, Balázs az Érosz kalandora volt, míg Lukács a szellem kalandora. A harmadik kalandortípust Emma Ritook Blochról mintázta – ő volt a legromlottabb és legszenvtelenebb az összes kalandor közül.

Már 1912-ben Heidelbergben Bloch (1885–1977) némileg kétes hírnévnek örvendett. Prófétai modora irritálta Max Webert, aki ezt katolikus „lelkészuralomként" jellemezte. Kolakowski monumentális munkájában, a Marxizmus fő áramlatai című tanulmányában azt írta, hogy Bloch nemcsak egy „teljes metafizikát" próbált ráerőltetni a marxizmusra, hanem feltárta annak „neoplatonikus gyökereit"[26] is. Ugyanez vonatkozik Lukács 1920-as évekbeli marxizmusára is. Úgy

---

[22] Béla Balázs, Napló (2 vols, Magvető, Budapest, 1982}, vol. 1, pp. 370-1.(But see n, 25 to ch. | ahove.)

[23] Georg Simmel, "The Adventurer," in Simmel, On Individuality and Social For[rrésc,' ed. Donald Levine {University of Chicago Press, Chicago, 1971), p- 189,

[24] Ferenc Baumgarten to Lukács, 3 June 1912, LAK.

[25] Balázs, Napló, vol. |, p. 593.

[26] Leszek Kolakowski, Main Currents of Masrxism, tr. P. S, Falla (3 vols, Oxford University Press, New York, 1981), vol. 3, pp. 421-9.

tűnt, hogy Bloch és Lukács is inkább az égő csipkebokorból merítették elképzeléseiket, semmint a filozófiából. Bloch odáig ment, hogy azt állította, a kommunizmus, ha egyszer felépül, legyőzni a halandóságot. „A lehető legkedvesebben fogalmazva" – írta Kolakowski –, „ez minden bizonnyal a legkomolytalanabb ígéret, amit valaha politikai mozgalom nevében tettek."[27]

Érdekes módon Lukács és Bloch kapcsolatában volt egyfajta kétértelműség, ha nem is tartózkodás Lukács részéről. Bloch volt az, aki keresett és ragaszkodott egy szoros, testvéri kötelékhez, és tiltakozott, hogy nem nyugszik, amíg Lukács ugyanabban a „kategóriában" nem említi őt, mint Poppert.[28] 1916-ra, négy év intenzív levelezés után, Bloch már az „elhagyott" szerető volt. Lukácshoz írt levelei tele voltak szemrehányásokkal, könyörgésekkel és kérésekkel barátságuk „decrescendo"-ja miatt.[29] Ezek a levelek egy olyan elme végső összegzését jelentik, amely saját fontosságától volt megrészegülve. Bloch nem tudta megérteni, hogyan lehetnek ő és Lukács ennyire távol egymástól barátként, annak ellenére, hogy „világtörténelmi együttlétük" volt. Bár szorosan részt vettek egymás munkájában, amelynek középpontjában a misztikus idealizmus és az apokaliptikus messianizmus állt (a Weber-körben evangélisták néven ismerték őket), Bloch és Lukács mégis érthetetlenek voltak egymás számára. Bloch feltételezett egyfajta intimitást Lukáccsal, és úgy érezte, hogy hozzáférhetők egymás számára, mert „egyikünk sem objektív gondolkodó a kierkegaardi értelemben."[30]

Lukács barátja, Emma Ritoék leleplezte és felfedte Bloch igazi arcát, aki kalandor volt, gazdag örökösnő után kutatva, lehetőleg olyat keresve, akinek „autója és szakácsa" is van.[31] Firenzében Emma mogorván és csendben volt kénytelen végighallgatni Bloch előadását a „magasabb" életről. Bloch nyomott hangulatban volt, mert egy német karmester, akivel éppen találkozott, gazdag feleséggel rendelkezett, és „előkelő életet" élt. Bloch szégyentelen kalandor volt, amit ő „klasszikus erotikának" nevezett. Ez a kifejezés valójában pénzért kötött házasságot jelentett. Miután találkozott egy tizenöt éves örökösnővel, dicsekedett Lukácsnak a lány jövőbeli potenciáljáról mint leendő menyasszonyról. Amikor bemutatták Else Fiessernek, aki egy tehetős zsidó családból származott, egy levélben értékelte Lukácsnak Else „piaci értékét" a konkrétumok szintjén. Else „legalább egymilliót fog örökölni, és később akár hárommillióra is számítani lehet."[32] Bloch úgy vélte, a filozófiának boldogsághoz és élvezethez kell vezetnie. Vagyon utáni vágyától vezérelve Lukácshoz fordult tanácsért, hogyan szervezzen „véletlen" találkozókat ezzel vagy azzal az örökösnővel.

Lukács, aki nem volt éppen egy hétköznapi könyvfilozófus, teljes mértékben támogatta Bloch „klasszikus erotikáját." Emma Ritodk felháborodott. Bloch pártját fogva Lukács elutasította Emma erkölcsi kifogásait, mondván, hogy azok „elégtelenek." Úgy tűnik, Bloch Emmával is próbálkozott „klasszikus erotikájával," aki egy meglehetősen jómódú családból származott. A mögötte hagyott firenzei ménage à trois után Emma igyekezett visszaszerezni azt az „integritást és jóságot," amit Firenzében elveszített. Szerelmet akart és együttérzést, még akkor is, ha ez „rossz jóságot" (schiechie Gute) eredményezett. A férfiak megtarthatják „embertelen jóságukat" – közölte Lukács-csal –, mivel elég erősek ahhoz, hogy viszonozzák. Különösen bosszantották azonban Bloch és Lukács azon próbálkozásai, hogy a filozófiát vallássá alakítsák. A vallások alapítói próféták voltak – vágott vissza –, míg Bloch és Lukács csak „professzorok," akiknek szellemi rugalmassága lehetővé tette számukra, hogy kicsússzanak az aszketikus élet fogságából. A vallás kérdése Lukács

---

[27] Ibid., vol. 3, p. 437.

[28] Ernst Bloch to Lukács, 1 August 1915, LAK.

[29] Ernst Bloch to Lukács, 1 November 1916, LAK.

[30] Ernst Bloch to Lukács, 11 November 1916, LAK.

[31] Emma Ritoók to Lukács, 23 June 1912, LAK.

[32] Ernst Bloch to Lukács, 12 February 1912, LAK.

emlékeztetése szerint az ember és Isten kapcsolatáról szól, nem pedig a filozófia és Isten kapcsolatáról. Tudni szerette volna, pontosan mi Lukács kapcsolata a valláshoz, mivel az ő evangéliuma az volt, hogy „nyílt életet nem élhetünk, ha nem vagyunk szentek."[33]

Emma Ritook finom utalása Bloch és Lukács kifinomult ízlésére és kicsinyes mentalitására a levelezésükből is kiderül. Amikor Bloch egy Wedgwood vázát ajándékozott Lukácsnak, hangsúlyozottan feltüntette annak árát. Bár „metafizikai testvériséget" fogadtak egymásnak, a testvéri pár pénzen és ajándékokon, sőt még az egymásnál elfogyasztott ételeken is vitázott. Egy antik szőnyeg láttán Lukács emlékeztette Blochot arra, hogy felhasználhatná az összeget, amellyel tartozott neki. „És mindezt," fortyant fel Bloch, „amikor az apád minden anyagi szükségletedet kielégítené, ha csak megemlítenéd."[34] Ugyanakkor nem valószínű, hogy Lukács József akár egy ujját is mozdította volna, hogy fedezze fia kölcsöneit az „erkölcsileg beteg" Bloch számára.

Bloch rábeszélte Lukácsot, hogy szerezzen neki meghívót egy vaddisznó- vagy szarvasvadászatra Magyarországon. Lukács Edith Hajds-hoz fordult, aki társadalmi kapcsolatairól volt ismert, hogy elszállásolja barátját. Kissé meglepődve, Edith azt mondta Lukácsnak,

> Nem hívhatom meg Blochot egy vaddisznóvadászatra csak azért, mert a barátod, ráadásul nem is vadász. Jól tudod, hogy a vaddisznóvadászok nem értelmiségiek, legfeljebb egy könnyed operettet láttak, és alig tudnak valamit azokról a drámákról, amelyekről Bloch szeret beszélni. Nos, írj, és mesélj többet arról, hogy milyen ember, és megpróbálom meghívni őt egy vaddisznóvadászatra.

Bár Edith nagylelkű asszony volt, elege lett Blochból, és nem kertelt Lukiccsal: „Ha a helyedben lennék, vennék Blochnak egy egyirányú vonatjegyet, majd a szent barátság nevében megmondanám neki, hogy menjen a pokolba. Mit akar Heidelbergben? Csak zavar téged, és tönkreteszi az esélyeidet. Remélem, összevesztek, és kidobod őt."[35]

Bloch úgy érezte, hogy ahhoz, hogy képes legyen az emberek elméjét filozófusként a kiválóság felé vezetni, nem hagyhatja figyelmen kívül a saját örömeit és boldogságát. Ingerlékeny intellektusa gyöngyök tengerén és borostyánfelhőkön lebegett. Semmit sem tartott abból vissza, hogy a filozófia lámpását a gazdagság gerendáira akassza. Semmit sem bízva a véletlenre, Bloch felkereste Lukács apját, aki kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett az európai bankkörökben, hogy utánajárjon a lehetséges menyasszonyok anyagi helyzetének. Lukács felháborodott apja kemény szavakat intézett fiához:

> Te ennek az embernek az erkölcstelen befolyása alatt állsz, akinek nevetséges viselkedése és reakciója, amikor visszautasítottam a kérését, még az én türelmemet is próbára tette. Csak azért, mert nem voltunk hajlandók elviselni a furcsaságait, Te anélkül, hogy átgondoltad volna a dolgokat, és figyelembe vetted volna más emberek érzéseit, konfliktust láttál ott, ahol nem volt. Valószínűleg azért van ez, mert amennyiben rajtam múlik, minden kívánsága és szükséglete ki van elégítve. Következésképpen azt feltételezed, hogy ez mindig és mindenben így lesz... Ahelyett, hogy elgondolkodnál azon a lehetetlen helyzeten, amelyet saját magadnak és nekünk teremtettél azzal, hogy meghívtál egy vendéget, akinek a kérését nemcsak magam, hanem az a nő miatt is el kellett utasítanom, minket hibáztatsz mindenért anélkül, hogy beismernéd saját hibádat. Ez nagyon igazságtalan és méltatlan hozzád.[36]

Lukács válasza Mici bátyjának írt következő leveléből következtethető ki:

> Papa nem azért sértődött meg a leveled miatt, vagy annak tartalma miatt, hanem azért, ahogyan megírtad. Más hangulatban hagytad el otthonod, mint általában, és ezért okozott fájdalmat a leveled. Mindenki számára érthető, hogy ha Budapesten élnél, saját külön helyed lenne. De Papa a leveledből

---

[33] Balázs, Napló, vol. 2, p. 178.

[34] Ernst Bloch to Lukács, 6 March 1914, LAK.

[35] Edith Hajós to Lukács, 29 July 1910, LAK.

[36] Father to Lukács, 21 October 1912, LAK.

> arra is következtetett, hogy ha csak néhány hétre látogatnál Budapestre, egyáltalán nem jönnél haza. Ez bántja őt, és Bloch rád gyakorolt hatását okolja emiatt. Ami az élettől való elidegenedésedet illeti, amit ilyen könnyedén beismersz, azon nem lehet változtatni. Vonakodom megbeszélni a „Bloch-ügyet", mert engem is érint. Amikor először találkoztam Blochhal, rögtön tájékoztatnom kellett volna Papát, és vissza kellett volna utasítanom az együttműködést veled... Ahogy fogalmazod, tárgyilagos (sachlich) kapcsolatod van vele, és figyelmen kívül hagyod a személyiségét. Védekezésképpen azt állítod, hogy az embereket izgatja Bloch. Ez nem egészen igaz.[37]

A „Bloch-ügy" után Lukács azzal fenyegetőzött, hogy elköltözik a családi villából. Finom iróniával az apja emlékeztette, hogy egyedül aligha tudná kielégíteni Bloch drága ízlését. Ennek ellenére az apja továbbra is a „szeretet nyelvén" beszélt: „Csak a szeretet nyelvén tudok szólni hozzád, figyelmeztetve, hogy ne add át magad a magánynak. Goethe-nek igaza van: aki eltemetkezik a magányban, hamarosan magányossá válik. Nem szolgál semmi jót, ha számkivetettként, remeteként élsz azok között, akiket ismersz, és akik szeretettel vesznek körül."[38]

A magány volt Lukács nemzedékének ópiuma. Mielőtt Lukács megtanulta volna a szeretet és ragaszkodás nyelvét, a magány nyelvén beszélt. Feltűnő tehetsége először a gondolat és publikáció társadalmi világában robbant be, az elidegenedés kimeríthetetlen témáján, amely megtagadja az ember teljességét. Az embert egy magányos zarándokhoz hasonlította, aki, akárcsak Krisztus, „egyedül jár." Meggyőződése volt, hogy a szükségszerűség az értelemben rejlik, nem pedig a szeretetben, és feltételezve, hogy inkább tudni, mint szeretni képes, Lukács úgy hitte, rendelkezik azzal az erkölcsi erővel, hogy lemondjon saját vérrokonságáról. Saját nézőpontjából értékektől – szentektől és profánoktól – való elszakítottságában arra törekedett, hogy olyan keresővé váljon, akit sem család, sem múlt nem köt. Minden nemzedék arra törekszik, hogy meghódítsa és lerombolja a régi templomokat. De kevés nemzedék a modern időkben vetekedhet Lukács nemzedékének találékonyságával, energiájával és elszántságával az új világ csíráztatásának kísérletében.

Lukács nemzedéke a magány privát ajtaján lépett be a történelembe. A kísértetekkel teli családok sötétségéből Lukács és barátai észrevétlenül a történelem fényébe kerültek, és a magány csapdájába esve kiszolgáltatottá váltak a közelgő események kegyelmének. Ahogyan Lesznai Anna megjegyezte: „Olyan korszakban nőttünk fel, amikor mi — magányos obeliszk a polgári sivatagban — a 'határtalant' és az 'abszolútot' posztuláltuk a nagyság előjátékaként."[39] Még az angyali Bartók is, aki a legkevésbé valószínű hódító volt a káosz felé vezető úton, így írt édesanyjának: „Jól tudom, hogy sorsom lelki magány. Bár keresem az ideális társaságot, csalódásra vagyok ítélve."[40]

Oszkár Jászi szintén hangsúlyozta az értelmiségiek „rettenetes hajléktalanságát" és nyomorúságát. Ahogy Lukács barátja, a filozófus Béla Zalai (1882–1915) írta: „Magányunk egyforma, mert ugyanazt a társaságot tartjuk fenn, és türelmesen elfogadjuk… Zarathustra kilenc évig élt a vadonban anélkül, hogy megszűnt volna örülni szellemének. Magány nélkül apró létünk egy fillért sem érne."[41]

Martin Buber megkülönböztette a hajléktalanság és a lakhatás korszakait. Lukács hajléktalanságának korszaka még a sátor rögzítésére szolgáló négy cöveket sem birtokolta. Nem csoda, hogy Bloch Lukácshoz írt levelei hermetikus lánggal égtek: „Továbbra is egy más élőlényektől mentes királyságban találkozunk. E királyságon kívül szalmakalapjainkról, vagy más dolgokról ismerjük fel egymást, mintha mindenki más Hekuba lenne..."[42] És nem csoda, hogy

---

[37] Mici to Lukács, 28 October 1912, LAK.

[38] Father to Lukács, 21 October 1912, LAK.

[39] Anna Lesznai, "Jegyzetck," MS 3670/431 in PIM.

[40] Bartók breviárium (Zeneműkiadó, Budapest, 1974), p. 79.

[41] MS Fond. [1I, 1893, in OszK.

[42] Ernst Bloch to Lukács, 16 August 1916, LAK.

Lukács vigaszt a szükségszerűségben keresett: „Szenvedélyesen vágyunk, hogy megszabaduljunk gyötrelmes magányunktól, mégis ami a legközelebb áll hozzánk, az az örök magány finom gyönyörűségei."[43]

Emma Ritók megragadta Lukács magányának teljes mélységét. 1911-ben egy faluban nyaralva éjjelente vágyakozva hallgatta az ifjúság vidám, dionüszoszi mulatozása az ablaka alatt az utcán.

Aztán ezt írta Lukácsnak: „Ha merném, szerelmet és dalt, részegséget és boldogságot kívánnék neked."[44] A Lukács Kör tagjaként Anna Lesznai egyszer írt egy verset „Ki soha nem született meg?" címmel. Kétségbeejtő sorai,

> Zarándokútra indultam,
> Egy Odüsszeiára, elítélve az elidegenedésre és a magányra,[45]

egyfajta elégiák az ifjú Lukács számára.

---

[43] Lukács, Soul and Form, tr. Anna Bostock (MIT Press, Cambridge, Mass., 1974), p. 87.

[44] Emma Ritoók to Lukács, 23 June (911, LAK.

[45] Nyugat 2 {1908), p. 138.

4
A nietzschei pillanat

Az ősi társadalmi rend minden hatalmas birodalma a semmibe vész – mert hazugságra épülnek.
Nietzsche

József Lukács, aki nemesi rangot kapott és elkötelezett volt a monarchia iránt, fenntartotta a jogállamiságot és a társadalmi rendet, amelyet fia elutasított – erőfeszítést és pénzt fektetett egy jog által szabályozott társadalmi rendbe, miközben Lukács egy új „életformával" akarta helyettesíteni a dekadens, „bűnös" társadalmi rendet, amelyet a művészet egységesítő, nem elnyomó paradigmája inspirált. A Lukács családban fennálló pszichológiai és értékkonfliktusok a szükségszerűség, a végzet rendelete alatt álltak. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as romjain Lukács, a marxista tűnt elő. Mannheim, aki bensőségesen ismerte Lukács szellemi fejlődését, így írt: „Az emberek a lélekkel foglalkoztak, hogy irányíthassák üdvözülésük útját."[1] Ennek a fejezetnek a tárgya Lukács, a marxista kialakulásának kezdetei a századforduló kultúrájából.

A millennium múlt aranyozott üllője és a modernitás kalapácsa között őrlődve Lukács Kant, Kierkegaard és Nietzsche útján haladt „Marx, Engels és Lenin"[2] felé. Ebben az eszmék káoszos forgatagában Nietzsche gyakorolta a legnagyobb hatást Lukácsra. 1903-ban Lukács Nietzsché-t és Ibsent korának „legnagyobb" prófétájaként hirdette. „Nietzsche királysága nem e világból való" – mondta –, „mégis az ő ideálja az Übermensch (felsőbbrendű ember), aki olyan magasan áll a kortárs emberek felett, mint mi az emberszabású majmok felett."[3] Bár Lukács ragaszkodhat ahhoz, hogy a modernitás és a „nagy emberek" ellentétesek, mégis ünnepelte azokat az embereket, akik „virtuózok a szegénységben", és akiknek túláradó gazdagsága nem szorítható korlátok közé.[4] Lukács „a lélek orgiasztikus diadaltánca", amely a polgári élet leértékeléseként szolgált, kétségtelenül Nietzschei eredetű. Mind az esszéje Sternről, mind „A tragédia metafizikája" című írása – amely eredetileg az *A Szellem* című folyóiratban jelent meg 1911 márciusában, amelyet Lukács Lajos Füleppel közösen alapított – erősen Nietzsche A tragédia születése című művének hatását viseli magán. Popper egyértelműen kijelentette, hogy ezek az esszék nem tartalmazzák Lukács saját gondolatait.[5]

Nietzsche átható hatása a századfordulós Budapesten nem meglepő, hiszen sehol sem érezték nagyobbnak az igazság és a valóság közötti ellentétet. Nietzsche jelenléte Lukács heidelbergi jegyzeteiben éppoly meghatározó, mint a Modern dráma fejlődéstörténetében. Minden olyan téma kapcsán, amely felkeltette Lukács figyelmét – irodalmi stílus, háború, boldogság, Erosz, vallás, végzet –, Nietzsche-hez fordult, aki Lukács bővülő szellemi életének központi alakjává vált. Nietzsche volt az a nyersanyag, amelyből Lukács szelleme formálta meg ragyogó gondolatait. Jelzésértékű például Lukács Nietzsche-hez fűződő impulzusainak, hogy azt állította, Euripidész Héraklész című műve a tragédia végét jelöli.[6] Ez tisztán Nietzsche-i gondolat, aki Euripidészt szokratikusnak és racionalistának tartotta. Lukács ünnepélyes tekintéllyel ismételte meg Nietzsche igazságtalan állítását, miszerint a Héraklészben szokratikus kérdések merülnek fel, és –

[1] Karl Mannheim, Ideology and Utopia, trs Louis Wirth and Edward Shils {Harcourt, Brace and World, New York, 1936}, p. 20.

[2] László Bóka, Arckévázlatok és tamulmányok (Akadémia, Budapest, 1962), p. 137,

[3] Lukács, Ifjúkori művek (1901-1918) [Early works|, ed. Arpád Timár {Magvető, Budapest, 1977}, p. 49.

[4] Ibid., p. 259.

[5] Leo Popper to Lukács, 25 October 1909, LAK.

[6] Lukács, A modern dráma fejlődésének története (2 vols, Franklin, Budapest, 1911), vol. 1, pp. 153-4.)

Nietzschéhez hasonlóan – a racionális Euripidészt a színpad filozófusának nevezte. A Modern drámában Lukács Nietzsche nyomdokain haladva Szophoklész művészetét a tragédia szimbólumaként és paradigmaként jellemzi, amely olyan művészeti forma, amely egyetlen nagy egyén szenvedésére és pusztulására épül. Lukácshoz hasonlóan Nietzsche is hellenocentrikus megközelítést alkalmazott a drámához. Lukács a klasszikus tragédiában a hellén akarat átváltoztató tükrét látta: az emberbarát Prométheuszt marcangoló sas; a bölcs Oidipusz szörnyű végzete, aki bűnök örvényébe sodródik; Oresztész gyásza és fájdalma, akit Apollón arra rendelt, hogy megölje anyját, aki meggyilkolta apját. Mindenekelőtt a Modern drámában Lukács a tragédia „platonizálódásáról" beszél, amely gondolat analóg Nietzsche állításával, miszerint Szókratész, a platóni „dráma" dialektikus hőse megölte a tragédiát. Lukács szerint a „bölcs ember" (Szókratész) nem lehet tragédia alanya. A bölcs ember, akárcsak a „vallásos ember", csak külső erők által pusztítható el. Következésképpen az ő halála „nem zárja le az életet. Halála nem valaminek a lezárása, így tehát nem is tragédia."[7] Egy kiadatlan kéziratban, a „Két út és nincs szintézis" (1911) című munkájában Lukács Szophoklész és Shakespeare tragédiáit állítja szembe, mint a klasszikus és a modern dráma paradigmatikus példáit. Mivel Szophoklész a „lélekkel", Shakespeare pedig az „élettel" foglalkozik, ők ellentétes pólusai egymásnak, szintézis és kompromisszum nélkül. Ennek központi inspirációja ismét Nietzsche, aki Shakespeare-t, mint „embert" dicsőítette, s legjobb tragédiáját Brutusnak szentelte, akinek független szellemét Lukács is nagyra becsülte.

Lukács szerint Hamletet soha nem lehet konceptualizálni, gyötrődő „élete" kicsúszik a szavak közül, mert más anyagból van — a többi csend. Nem meglepő, hogy a heidelbergi jegyzetfüzetekben Nietzsche segítségével hatol Lukács az élet néma szakadékába, hogy hangot adjon neki a beszéddel. Nővére alkalmi színházi társa, Ödön Wildner megjegyezte Nietzsche „veszélyes" hatását a magyar életre. Azok, akik az „sas magasságokba" akartak emelkedni, mentorukat Nietzschében, a „jó európaiban" találták meg.[8] Wildner, aki lefordította magyarra az Így szólott Zarathustrát, nem kételkedett abban, hogy Nietzsche azokhoz szól, akik magányukban egy „jobb életre" vágynak. Lukács nemzedékének dühös és társaságtól visszahúzódó fiai különös nyugtalanságtól hajtva éltek. Előttük csak az üresség tátongott, csak saját lépteik visszhangját hallották, és semmi szilárdabbat nem találtak, amiben megkapaszkodhattak volna, mint kétségbeesett lelküket. A huszadik század első évtizedében Magyarországon magányos emberek visszhangzottak, akik életüket egy erkölcsi és intellektuális forradalomra tették fel, amely át akarta formálni világukat. Ez az, amit Lukács nemzedékében a nietzschei pillanatként jelölünk meg.

Bécs mellett Budapest is az egyik legrobbanékonyabb modernitási próbálkozás színhelye volt.[9] Robert Musil Bécsben a hanyatló Osztrák–Magyar Monarchiát „Kakániának" nevezte. Ez a kifejezés a K.u.K. (császári és királyi) rövidítésből származik, de németül „szarországot" jelent. Lukács Budapesten még tovább ment, és Magyarországot az „a semmi szakadékának"[10] nevezte, amely képtelen az újjászületésre. Nem alaptalanul hívták fel a figyelmet magyar tudósok Lukács és Wittgenstein párhuzamára,[11] noha Lukács diszkomfort-metafizikája, amelyet a modern élet sivárságából szőtt – egy olyan életéből, amelynek nyomasztását csak misztikus menekülések enyhíthették –, éppen ellentéte volt Wittgenstein gondolkodásának, aki azt mondta,

---

[7] Ibid., vol. 1, p. 46.

[8] Ödön Wildner, Nietzsche romantikus korszaka (Politzer, Budapest, 1907), p. ix.

[9] Karl E. Schorske, Fin-de-Siécle Vienna {Alfred A. Knopf, New York, 1980).

[10] Lukács, [fjúkori művek, p. 199.

[11] István Hermann, Lukács György élete (Corvina, Budapest, 1985}, p. 207; and especially Kristóf Nyiri, A monarchia szellemi életéről {Gondolat, Budapest, 1980), pp. 108-32,

> Ha boldogtalan vagyok, és tudom, hogy boldogtalanságom egy súlyos ellentmondást tükröz köztem és az élet valósága között, semmit sem oldottam meg... amíg el nem érem azt a legfőbb és döntő felismerést, hogy ez az ellentmondás nem az élet hibája, hanem az enyém, amilyen vagyok... Az az ember, aki elérte ezt a felismerést, és ragaszkodik hozzá, valamint aki legalább újra és újra próbálja egész életében ezt megvalósítani, vallásos.[12]

Ahogyan Bécs megszülte Wittgenstein „misztikus realizmusát",[13] úgy érlelte a századfordulós Budapest Lukács miszticizmusát és az ő érzelmi menedékkeresését a zsidó kabbalizmusban. A spanyol származású író, Jorge Semprún, akinek műveit Lukács csodálta, írta az El desvanecimiento című regényt, amelynek hőse álomjeleneteiben Wittgenstein és Lukács Bécsben élnek. Semprún hőse Wittgenstein Tractatus Logico-Philosophicus (1922) című művének halálról és halhatatlanságról szóló rejtélyeivel küzdve tűnődött: „Találkozhatott-e Wittgenstein és Lukács Bécsben?" Mindketten ott éltek és ott írták a könyveiket. Igaz, hogy nem ugyanazok foglalkoztatták őket, de az emberek találkoznak filozófiai különbségeik ellenére is. Talán egy kávéházban vagy valamilyen szellemi körben találkoztak."[14]

Wittgenstein azt mondta, hogy a „boldog ember világa egészen más, mint a boldogtalané."[15] Ezt senki sem tudta jobban, mint Lukács. Tanára és mentora, Simmel a miszticizmust az utolsó menedéknek nevezte azok számára a vallásos egyének számára, akik még nem tudnak teljesen megszabadulni minden „transzcendentális" irányítástól. Lukács és Wittgenstein egyaránt olyan világból származtak, amely saját súlya alatt omlott össze, és egy olyan kultúrában rekedtek, amely nem tűnt alkalmasnak arra, hogy válaszoljon spirituális szükségleteikre. Wittgenstein Tractatusa és Lukács Lélek és forma című műve egyaránt a 1914 előtti európai kulturális válság reprezentatív termékei. Mindkét mű közvetíti azt a tragédiát, unalmat és szeretetlenséget, amely behatolt a közép-európai tudatba. Az „örökkévalóság a jelenben"[16] azon pillanatai után kutatva, amikor a világ misztériuma és önmagunk etikai lényként való megítélése összetartozik, Lukács Wittgensteinhez hasonlóan saját kétségeinek és kétségbeesésének reprezentatív nyelvét kereste. Létezésünk misztériuma foglalkoztatta őket, amely előtt az értelem néma marad. Mindketten úgy tekintettek az emberre, mint egy összetört óriásra, aki képtelen nyelvileg kifejezni alapvető aggodalmait, így a csend és a gesztusok világába kényszerül. Az ember, aki a szakadék felé néz, már nem az ég felé beszél. Éppen ellenkezőleg, Lukács korai műveiben az ember lefelé sodródik a csend és a gesztusok irányába. Bár az életet az értelemkeresés hajtja, ez az értelem kimondhatatlan. Ezért Lukács számára a kimondhatatlan előtti csend sajátos méltósággal bír.

A modern kultúra erkölcsi vákuuma – vagy legalábbis annak létezésébe vetett hite – ébresztette fel Lukács transzcendencia iránti éhségét. Ez egy nietzschei ressentimentben és egy metafizikai bosszúban öltött testet az ellen, amit Lukács „könnyes valóságnak" nevezett. Nyelve tele van metafizikai kifejezésekkel, és „nem magyaros" stílusa, amelyet kritikusai gyakran bírálatak, tudatosan a felforgatás eszközeként szolgált. Nemcsak hogy használta a klasszikus metafizikai ellentétpárokat, mint a „lélek" és a „világ" vagy a „látszat" és a „valóság," de célja volt e megkülönböztetések felszámolása is. Ennek eredményeként Lukács fogalmaira és azok használatára, nem beszélve következtetéseiről, az egyértelműség hiánya nehezedik. Szinte

---

[12] Paul Engelmann, Letters from Ludwig Witigenstein, tr. L. Furtmillller and ed. B. F. McGuinness {(Basil Blackwell, Oxlord, 1967), pp. 75-7.

[13] Adrian Kuzminski, "Showing and saying: Wittgenstein's mystical realismn," Yale Review (summer 1979), pp. 500-18.

[14] Jorge Semprun, El desvanecimients (Ignazio Iglesias, Badalona, 1979}, p. 64.

[15] Ludwig Wittgenstein, Traclatus Logico-Philosophicus, tr. C. K. Ogden {Harcourt, Brace and Co., New York, 1922}, § 6.43.

[16] William Barrett, The lilusion of Technique (Doubleday, Garden City, NY, 1978), p. 35.

lehetetlen pontos jelentéseket tulajdonítani Lukács „lélek," „igaz," „jó" és „gonosz" fogalmainak. Bár ezek a kifejezések kibújnak a konceptuális logika alól, meghatározták szókincsét és felerősítették erkölcsi hangvételét. Lukács korai esszéi absztrakt szavakkal „táncolnak," célja pedig az volt, hogy megingassa, szétválassza és szétoszlassa a „könnyes valóságot."

Lukács tehát úgy hitte, hogy abban az időben él, amit Nietzsche „omladozó, sokszínű, beteg és furcsa kornak" nevezett.[17] Hasonló érzések inspirálták Németh híres passzusát is:

> A magyar sors egyben emberi sors is. És a végzet helyi gonosztevőinek és angyalainak csupán le kell vetniük magyar öltözéküket, hogy az örök fogalmak – Élet, Halál, Isten – vegyék körül őket a kálvinista Theatric Mundi színpadán. Magyarország a metafizika, vagy pontosabban a teológiai szemlélet különleges iskolája… Hiába keres az ember Nyugaton olyan vallást, amely szorongásból született, mégis képes azt meghaladni. Csak az ószövetségi zsidók és Dosztojevszkij oroszai keverték össze a nemzeti kétségbeesést az Istenükkel.[18]

Még a pragmatikus Jászi is beszélt generációjának zavaros és széttöredezett értékeiről. A századfordulós Budapesten az ember társadalmi élet iránti hajlandósága kihívások elé került és aláásódott. „Társadalmunk ellen: az elszigetelődés és a tehetségek pusztítása"[19] – olvasható Lukács egyik bejegyzésében a heidelbergi jegyzetfüzeteiben. Az antiszociális fiak, akik elutasították a családot és a társadalmat, olyan körökben gyülekeztek, ahol az erotikus és aszketikus értékek újabb és újabb vágyakká értek, amelyek szembekerültek a társadalmi normákkal. Ezek a dühös fiak, akik mindannyian úgy érezték, hogy életük eltorzult és emberi tapasztalataik megkeseredtek, meg voltak győződve arról, hogy saját antiszociális létükből új kultúra születhet. Ez különösen igaz volt a Lukács Körre – amelyet vasárnapi körnek vagy „Vasárnaposoknak" is neveztek, mivel tagjai vasárnap esténként találkoztak Balázs otthonában a budai Naphegyen.

A Lukács-kört gyakran hasonlítják a heidelbergi akadémiai, félig nyilvános Weber-körhöz. Ez azonban meglehetősen félrevezető. Valójában Lukács köre inkább egy platóni szimpóziumhoz hasonlított, ahol az intellektuális eszmecsere barátok és „rokonlelkek" közötti bensőséges beszélgetések formájában zajlott a szépségről, a szerelemről és a lélekről. Valójában a Lukács-kör, amelyet 1915-ben formalizáltak, idealizmusa és metafizikája mellett – Balázst és Lukácsot „az új idealizmus új embereinek" nevezték[20] – okkult utalásokat tett például Madame Blavatsky „Az Ízisz fátyla" című művére. Lukács követői körében a filozófia és az apróbb erotika is keveredett. A hivalkodóan cölibátusban élő Fülep Lajos rendszeresen megverte szeretőjét, hogy bizonyítsa jóságát. Lukács egyszer így jellemezte Fülepet: „Keresztény, akinek lelkiismerete az aszkézis és a munka felé hajlik. Hiú, büszke, és alázatos a nagyság iránt."[21]

A Vasárnaposok, többnyire radikálisan túlvilági „a gondolkodás arisztokratái", együtt léteztek az úgynevezett Bembe Körrel és a Galileo Körrel. A Bembe Kör tagjai - a név az alábbiakból ered Budapest első Bolzano Körének magyar kezdőbetűi avantgárd és fauvista stílust tükröztek. A kör vezető szelleme Varga Jenő (1879-1964) volt, aki az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosaként szolgált, majd később jelentős akadémiai karriert futott be a Szovjetunióban. Varga

---

[17] Friedrich Nietzsche, The Compiete Works, ed. Oscar Levy (18 vols, T. N. Foulis, London, 1909-24), vol. 15, p. 418.

[18] László Németh, Kisebbséghen (Tani Könyvtar, Keeskemét, 1939), p. 56.

[19] Lukics, Heidelberg Notebooks, vol. 3, p. 49, LAK.

[20] Világ, 19 December 1911, p. 8.

[21] Lukács to Leo Popper, 9 October 1910, LAK.

korai munkái, Lukácséhoz hasonlóan, Weber és Simmel[22] alapos tanulmányozását mutatják. A Bembe Kör védőszentjei Kant, Bolzano, Husserl és Freud voltak. Sándor Ferenczin (1873-1933) keresztül – akit Freud „budapesti püspökeként" ismertek, és aki megalapította a Budapesti Pszichoanalitikai Társaságot (1913), valamint a Bembe Kör tagja is volt – Varga megismerkedett Freud munkásságával.

Budapest nemcsak a marxista Lukácsot adta a világnak, hanem a pszichoanalitikus szakma néhány vezető alakját is. Valóban, a freudizmus számos magyar értelmiségit vonzott, kezdve Géza Róheimtől és Ferenczitől – aki Lukács közoktatásügyi népbiztossága alatt 1919-ben a budapesti egyetem pszichológiai tanszékét vezette –, egészen Sándor Radóig, Michael Bálintig és René Spitzig. Ahogyan Paul Robinson is rámutatott, a freudizmus, akárcsak a marxizmus, lehetőséget kínált a magyar értelmiségieknek, hogy hozzáférjenek a nyugat-európai kultúrához.[23] Ezek a „túlfejlett" értelmiségiek, Mannheim kifejezésével élve, alternatívát kerestek a magyar nyomorúság helyett. Maga Lukács is megjegyezte a magyar értelmiségiek megváltás és újjászületés iránti mohó étvágyát:

> Mindenhol a magyarok a legmodernebbek. Milyen szánalmasan groteszk, hogy ők minden új művészeti és filozófiai mozgalom radikális vezetői! Ez annál is groteszkebb, mert amennyiben őszinték és valóban magyarok, nem tudnak azonosulni a nemzeti kultúrával. És a régi európai kultúra, a mi szemszögünkből nézve, haszontalan. Csak a jövő tartogatja egy nagyon is szükséges emberi közösség ígéretét.[24]

Ennek az emberi közösségnek a kilátásai a Galileo Kör számára is fontosak voltak. Egyetemi hallgatók által szervezett kör, amely Adyt idealizálta, és vendégelőadói között szerepelt Eduard Bernstein és Werner Sombart is, többek között. A kör elnöke egyértelműen megfogalmazta célját: „Nem álmodunk véres harcokról és diadalmas csatákról. Őszinte reményünk, hogy a mi generációnk különbözni fog az előzőtől azáltal, hogy nagyobb elkötelezettséget mutat a társadalmi igazságosság iránt."[25] A Galileo Kör elnökeként Karl Polányi 1908-ban írt Lukácsnak, meghívva őt egy szimpóziumra: „Kérlek, gyere el, érdekesnek ígérkezik. Hozz magaddal néhány embert, akiket érdekelhet a téma. Küldd el azoknak a címét, akiket szerinted meg kellene hívnunk. Részt vennél a vitában is? A téma a tudományos igazság kontra művészi igazság. Kétségtelen, hogy van mondanivalód az utóbbi témában. Nincs közvetlen bizonyíték arra, hogy Lukács részt vett volna a szimpóziumon és megvitatta volna a „művészi igazságot."[26] Azonban 1910 februárjában valóban előadást tartott a Galilei Körben a festészet életerejéről és fejlődéséről. „Az elágazó út" című előadása nyílt állásfoglalást jelentett az impresszionizmus mellett.

A galileaiak, bár összességében gyakorlatias, józan gondolkodású csoportot alkottak, szintén szembesültek azzal, amit Polányi az emberi lét „megoldhatatlan disszonanciájának" nevezett. Polányi a művészetet és az irodalmat az emberi lét jobbításának eszközeiként tekintette. Polányi szerint míg Goethe „lírai" módon fejezte ki a disszonanciát, addig Jézus és Ady az emberek lelkiismeretét „ébresztették fel", és ösztönösen vezették az emberi nyájat, mint egy pásztor. Jézus és

---

[22] Varga „Ekenomicheskie problemi revolucii v Kitaje" című cikke, amely a Planovoe Hozjaistoo 1925. 12. számában jelent meg, szorosan követi Weber „Konfuzionismus und Taocismus" című esszéjét, amely megtalálható a From Max Weber: Essays in Sociology című kötetben, H. H. Gerth és C. W. Mills fordításában és szerkesztésében (Oxford University Press, New York, 1946), 414–441. oldalakon. Varga 1918-as „The reign of money in war and peace" című röpirata jelentős mértékben merít Simmel „A pénz filozófiája" (1910) című művéből, csakúgy, mint Lukács „Történelem és osztálytudat" című munkája.

[23] See Paul Robinson, The Freudian Left (Harper and Row, New York, 1969), pp. 79-80.

[24] Lukács, Ifjúkori művek, p. 248,

[25] László Rubin, "A Galilei Kör története," Századunk 3, no. 8 (1928), p. 469.

[26] Karl Polányi to Lukács, 9 December 1908, LAK.

Ady „nagy ébresztőként”, az emberek vigasztalójaként és megmentőjeként való egyenlősítése azt jelzi, hogy az erkölcsi és esztétikai értékek találkoztak a századfordulós Budapesten. Valóban, ahogy Lukács is tekintett a saját körére, Polányi Jézus kijelentésében látta a Galilei Kör programjának summáját: „Azért jöttem, hogy ne békét hozzak, hanem harcot, harcot fiú és apa, leány és anya között.” A főként tartományi középosztályból származó zsidó diákokból álló galileaiak elkötelezett aktivisták voltak. A „társadalmi valóság” szilárdabb megértésével és kevesebb égi eksztázissal, mint Lukács, Polányi így szólt hozzá: „A művészetről és az életről komolyan és harciasan beszélsz.”[27]

Polányinak igaza volt. És ez a harciasság volt az, amit Lukács csodált Adyban, akinek képei, esküvel és átokkal megkötve, Nietzsche szibillai gondolatainak magyar változatai voltak. Nietzsche hatása Adyra elsöprő volt. Kevés író fogalmazott meg olyan pusztító vádiratot saját nemzete ellen, mint Nietzsche és Ady. Aligha nevezhető költői fellengzésnek, amikor Ady azt mondta, hogy ő Nietzsche „tudatos árnyéka”, aki Németországot „Európa síkságának”[28] nevezte. Ady Magyarországot a „sötétség börtönéhez” hasonlította a civilizált Európa közepén. Megosztotta Nietzsche diagnózisát, miszerint egy politikai halálán lévő nemzet művészeten és kultúrán keresztül fiatalodik meg, és fedezi fel újra szellemét. Nietzsche-hez hasonlóan Ady képei is szétzúzzák az idők bölcsességét, hogy helyükbe a kor divatos eszméit állítsák.

> Egy ágon vagyok, felszabadulás és bilincs
> Hit elleni tiltakozás és
> Egy messiási vétó.

Ady szó szerint Nietzsche gondolatait írta át dalszöveggé:

> Ma a nagy hazugság
> Az igazság a holnap.

Akárcsak a nagy német értékátértékelő, Ady lázadt, átkozódott, és „új dalt” énekelt az „új lélekről” egy olyan társadalomban, ahol a „holnap hősei” - lényegében ugyanazok, mint Nietzsche „a holnap fiai” -

> Már tudtuk, hogy a halálbagoly
> Vidáman huhogott a fejünk felett.

Lukács bevallotta, hogy amit Marxban nem tudott megérteni, annak lényegét – több olvasás ellenére – intuitívan megragadta Ady költészetében. Paradoxonnak tűnhet, hogy egy költő, akinek nyelve biblikus és protestáns, kikövezte Lukács útját Marx felé. Magyar kontextusban azonban ez nem meglepő. Amikor a fiatal Mannheim megkérdezte Lukácsot, hogy milyen hiteles forrásból tanulhatná meg a filozófia nyelvét, Lukács érdekes választ adott: „Azt tanácsolta, hogy vegyem meg Kempis Tamás Krisztus követése című művét, Pázmány Péter 1624-es fordításában, amelyet rendkívül értékes munkának tartott. Amikor megemlítettem Károli Gáspár Biblia-fordítását, Lukács azt mondta, azt is csodálja.”[29]

A híres sarló-kór, amelyet először Rousseau említett, Adyban találta meg modern hangját. Lukács volt az első, aki azt állította, hogy Ady versei „görcsök”, amelyek „mindent és mindennek

---

[27] Karl Polányi to Lukács, 18 August 1968, LAK.

[28] The Portable Nielzsche, ed. and tr. Walter Kaufmann {Viking, New York, 1954), p. 508.

[29] Mátyás Sárközi, “The influence of Georg Lukács on the young Karl Mannheim in the light of a newly discovered diary,” Slavonic and East European Review 7 { July 1986), p. 436.

az ellentétét" tartalmaznak.[30] És Ady valóban képes volt pogány támadást indítani Krisztus ellen, majd térdre borulni, átölelni a keresztet, és könnyek között kiáltani fájdalmában,

> Krisztus, költőm, szent alak,
> Eladtalak Téged.

Nietzsche-hez hasonlóan Ady isteni szarkazmusa, a Krisztussal és Dionüszosszal folytatott káprázatos, változékony játékai nagy hatással voltak Lukácsra. Figyelemre méltó, hogy Lukács, akárcsak Ady, megpróbált az élet disszonanciáiból olyan tompa akkordokat kicsiholni, amelyek Isten füléhez érhetnek el, és hogy Lukács, miközben arany babérkoszorúkat próbált fonni a művészet és a vallás számára a modern drámában, szorosan követte mind Adyt, mind Oscar Wilde-ot abban, hogy a művészetet és a vallást összekapcsolja. Krisztust a művészetekkel összekötve Wilde azt állította, hogy Krisztus nemcsak „Giotto művészetét és Dante Isteni színjátékát" ihlette, hanem „Baudelaire A romlás virágait és az orosz regényekben megjelenő szánalom hangját" is.[31]

Lukács korai gondolatai tükrözték azt a spirituális elszigeteltséget, amelyet Ady költői látomása világít meg. Ady ezt a spirituális elszigeteltséget a kálvinista örökségből merítette, ahogyan Hawthorne és Emerson is. Az énfogalom, Ady számára éppúgy, mint Lukács esetében, egy olyan társadalomban gyökerezett, amely nemcsak kohéziójától, hanem transzcendens jelentésétől is megfosztatott. De Ady számára a spirituális hontalanság a kulturális, majd a társadalmi megújulás előjele volt. Ahogy 1907-ben kifejtette: „Hiszem és vallom, hogy forradalmi megújulás elkerülhetetlen Magyarországon... A társadalmi és politikai világban ez még csak nyugtalan zúgásként hallatszik. De az irodalomban, a művészetben és a tudományban már ott van a villámcsapás bizonyossága."

Lukács intellektuális és koncepcionális szigort adott Ady lírai támadásainak az „ázsiai" nemzet ellen, amelyek a nyugati dolgok iránti kíváncsiságból fakadtak. Ha Lukács vándorolt, Ady is az volt. Nem bírta elviselni a „tatárok szagát" Budapesten, ezért Párizsba menekült, hogy abszintot kortyoljon kávéházakban, és siratókat énekeljen a „nomád lovas nemzetről." „A vizek színén," írta Ady Nietzsche-re jellemző biblikus képekkel, „a kultúra félelme lebeg," ami ázsiai. „Nem tudsz írni semmiről," panaszkodott egyszer Elza Stern Lukácsnak, „csak arról, mennyire gyűlölöd Budapestet! Szomorú."[32] Lukács nemzedéke Magyarországot „kompországnak" nevezte, amely Ázsia és Európa között ingázik. Valamilyen formában ez a nemzedék kialakította saját Drang nach Westen-jét. Ez nem élettér utáni birodalmi törekvést jelentett, hanem vágyat, víziót és programot a kulturális értékek megszerzésére, arra, amit Lukács „filozófiai kultúrának" nevezett.

A századforduló Budapestjén a Nyugat metafizikai reményt, az eszmények iránti kötelességet és azt az etikai imperatívuszt szimbolizálta, amely Ady szavaival élve a „dunai Ázsia" leküzdésére irányult. Bár saját dunai nemzetének sorsát irányította, a frankofil Ady szerette Párizst – azt a „csodás, nagy, szent várost." Ezzel szemben Lukács, amint Babits Mihály soha nem fáradt el hangsúlyozni, „teljesen német" volt. Márpedig a németek, ahogyan Nietzsche megfogalmazta, „még közelebb álltak a barbársághoz, mint a franciák." Mégis, Ady, és kisebb mértékben maga Lukács is, a „napfényhiányos, Nyugat-párti elit"[33] tagjai közé tartoztak. Ady számára a Nyugat a sorsot jelentette:

> A szent Kelet mártírja vagyok,

---

[30] Lukács, Ifjúkort művek, p. 253,

[31] The Portable Oscar Wilde, ed. Richard Aldington (Penguin, New York, 1974}, p, 542,

[32] Elza Stern to Lukács, 26 May 1909, LAK.

[33] Lukács, Magyar irodalom - Magyar kultúra |[Hungarian literature — Hungarian culture|, ed. Ferenc Fehér (Gondolat, Budapest, 1970}, p. 34.

Ki vigaszt keres Nyugaton.
És sápadtan menekül Nyugatra,
Hogy imádja Urát, a Napot.

Híres „Magyar levél”-ében, amely 1923 áprilisában jelent meg a The Dial című folyóiratban, Baldzs megragadta nemzedéke túláradó vágyát, hogy „új európai” kultúrát hozzon létre Magyarországon. Azok a próféták, akik „új táblákkal” és „új értékekkel” érkeztek Magyarországra, Bartók és Kodály Zoltán voltak a zenében, valamint „Lukács a filozófiában.” Ám ezek a próféták mélyreható problémával szembesültek:

Amikor egy nemzedék úgy érzi, hogy európai talajon áll, és lelkét az „új” boldog lelkesedésével az európai szellemből meríti, akkor hirtelen megmozdul az érthetetlenül sötét magyar föld. A komp szilárdan visszaúszik Ázsiába, és egy egész nemzedék árván és gyökértelenül marad Európában. Ezek a különös váltások ötvenévente ismétlődnek. Ezek adják Magyarország kulturális történelmének ritmusát és értelmét. És ezek válnak e különleges nép legfiatalabb szellemi nemzedékének tragikus sorsává.

Ez az „különös emberek” Ezra Poundot is lenyűgözték. A XXXV. énekben Lajos Hatvanyt írja le, aki Ady és az irodalmi folyóirat, a Nyugat mecénása volt:

De amikor magas arccsontjuk van,
akkor állítólag mongolok. Éljen! Éljen Hatvany!
egy zsidó magyar báró,
eg könyvtárral (természetesen könyvtárral)
és egy szép festménygyűjteménnyel. „Túl okosnak találjuk ezt a földet.”[34]

És akárcsak a mágnás Hatvany, a pénzügyi szakember Lukács József is nagy mecénása volt a művészetnek és a művészeknek.

Fiának dacos kiáltványa, „*Az utak elváltak*”, válasz volt a Nyolcak (1909) művészeti kiállítására, amelynek kulcsfigurája Charles Kernstok (1880–1964) volt, aki Párizsban Matisse és Picasso tanítványa volt, és erős fauvista hatások érték. A Lukács család különböző mértékben kapcsolatban állt a Nyolcak tagjaival. Mici közeli barátságot ápolt Czigány Dezsővel, Lukács József Nemes Lampérchtől (1891–1924) vásárolt festményeket, aki alkalmanként részt vett a Lukács Kör ülésein is. Lukács József, szenvedélyes műgyűjtőként, szalonjában kiemelten helyezte el Kernstok híres festményét, a „Magányos lovast”. Bartók és Ady szintén szoros kapcsolatban álltak a Nyolcakkal. A csoport egyik vezető tagja, Berény Róbert portrét festett Bartókról, megragadva az arcán tükröződő pszicho-fizikai gyötrelmet, amely zenéjét is áthatja. Lukács egyszer megjegyezte, hogy csak egy portré képes megragadni és kifejezni a lelket. Berény Bartók-portréja lenyűgözte Lukács Józsefet, aki megbízta a művészt, hogy festse meg Lukács portréját is. Sajnos ez a festmény elveszett, vagy megsemmisült a háború során.

A Nyolcak művészete, amely a francia fauvizmus egyik változata, erőteljes társadalmi tartalmat hordozott, ami vonzó volt Lukács számára. Ő és Filep egyaránt dicsérték Kernstok művészetét merészségéért és innovatív megközelítéséért, illetve azért, mert szakított az impresszionizmussal. Matisse a fauvista stílust más posztimpresszionista mesterek – Gauguin, Van Gogh és Seurat – alapos, kritikus tanulmányozása után alakította ki. A Nyolcak fauvista stílusa hasonlóan Matisse-t az intuitív formai rend érzéke irányította. Kernstok saját művészeti krédóját, amely az „kutató művészetet” határozta meg, a Galileo Kör előtt fejtette ki. Csak a kutató művészet – érvelt – képes remekműveket létrehozni. Az önelégült művészet, amely az osztályérdekeket szolgálja, politikai gazdájának rabja marad. Ahogy Kernstok fogalmazott: „Ha egy osztály győzedelmeskedik, művészete divatossá válik. De ha az osztály hanyatlik, szolgalelkű művészete vele együtt

[34] Levelek Hatvany Lajoshoz (Szépirodalmi, Budapest, 1967), pp. 657-8.

elpusztul."[35] Amikor Ausztriát gyűlölték – mondta Kernstok –, a magyar művészek az „nadrágos cigányt" idealizálták. Azonban a 18. században a művészek elegánsan öltözött „menetelő magyarokat" ábrázoltak, a 19. században pedig a tüdőbeteg munkás szolgált a „proletár művészet" modelljeként. Kernstok számára mindig az alkotó és „kutató művészet," és soha sem a szolgalelkű művészet az, amely társadalmi és szolgálja a társadalmi eszményeket.

Lukács támogatta Kernstok „felfedező művészet" koncepcióját. Művészeti kiáltványában, „Az elágazó utak"-ban egyetértett Kernstokkal abban, hogy a történelmi vagy kollektív elvárások mindig gátolják és korlátozzák a művészi értékeket. Lukács ezt több alkalommal is megismételte: a "Lélek és forma" bevezető esszéjében, Nietzsche „A tragédia születése" című művének Fülep-féle fordításáról írt kritikájában, valamint Mihály Babitscsal folytatott vitáiban. Ám Lukács önazonosulása a Nyolcakkal egyben ellensúlyozta is a pozitivizmus és a „tudományos" szociológia mindent átható és növekvő befolyását, amelyet Jászi hirdetett. Valójában Jászi és az általa szerkesztett „Huszadik Század" című folyóirat két végén égette a gyertyát, Herbert Spencer és Zola irányába is. Lukács pedig megvetette Zola sekélyes jelszavát: „Csak a tudomány forradalmi." Lukács, aki az emberi boldogságot a művészettel és az esztétikával hozta kapcsolatba, a romantikusokra emlékeztető módon olyan művészetet keresett, amely magasztalja a boldogságot, amit szerinte a pozitivizmus és a tudományosság lerombolt.

Lukács terjedelmes írásaiban ritkán foglalkozott festőkkel vagy a vizuális művészetekkel egyáltalán. Ez teszi még figyelemreméltóbbá élénk érdeklődését a Nyolcak és Cézanne iránt, aki szinte kanonikus tekintéllyel bírt a Lukács-körben. Poppert azonban kevéssé szórakoztatták Lukács vizuális művészetekről szóló diskurzusai:

> Kíváncsi vagyok, miről beszéltél a Galileo Körben. Maga a téma, remélem, nem bánod, számomra nem vonzó. Múlt nyáron azt mondtad, hogy írnod kell egy cikket [Hans von] Marées-ról, de egyszerűen nem tudtad megtenni, mert – ahogy mondtad – keveset tudsz a képzőművészetekről. Mi történt azóta? Kinyílt a szemed? Vagy inkább bezárult?[36]

Lukács érdeklődése a német festő, Hans von Marées (1837–87) iránt több szempontból is beszédes. A *Modern Drama* egyik kritikusa megjegyezte, hogy Lukács klasszicizmusa, amely csak Hellász fényében talál értelmet a jelenben, és annak "a tizenkilencedik századi kultúra kritikáját" magában hordozó jellege expliciten hasonlítja össze Lukácsot Marées-szel és művészetével.[37] Azt mondták, hogy amit Schiller elvárt egy művésztől híres, 1797. szeptember 14-én Goethének írt levelében, az Marées programjára is vonatkozik: "Felülemelkedni a valóságon, ugyanakkor megmaradni az érzékelhető világ határain belül." Ami Lukácsot Marées-hez vonzotta – aki Cézanne klasszikus-normatív festészeti megközelítését és az impresszionizmussal szembeni elégedetlenségét osztotta –, az az volt, hogy Marées a festészetet a látható valóság teljesen egyértelmű kifejezésévé tette, és ezzel "az emberi szellem más nagy tevékenységi formáival azonos szintre emelte, mint valami önálló és önmagában elegendő dolgot."[38] Irodalmi kritikusként Lukács sosem fáradt bele abba, hogy hangsúlyozza a valóság "idealizálását" a művészet klasszikus-normatív funkciója szerint.

Nem meglepő módon Lukács csodálta Cézanne-t, a jómódú bankár fiát, aki saját életét olyan műalkotásokká formálta, amelyek valóságérzete – ahogyan Rilke is megjegyezte – annyira erős

---

[35] Charles Kernstok, "A kutató művészet," Nyugat 2 (1909), p. 99.

[36] Leo Popper to Lukács, 29 January 1910, LAK.

[37] See Géza Feleky's review of Modern Drama in Nyugat 2 (1912), pp. 699-702.

[38] Ulrich Finke, German Painting from Romanticism ta Expressianism (Westview Press, Boulder, Colarado, 1974), p. 145,

volt, hogy elpusztíthatatlanná vált. Lukács számára Cézanne így alakította át a bűnös bankvilágot, amely önvizsgálatra kényszerítette Lukácsot bűntudatot keresve, a lélek szépségszalonjává.

Lukács maga, nagyrészt apja kedvéért, 1909-ben rövid ideig a kereskedelmi minisztériumban dolgozott, és minden egyes percét gyűlölte. Egy levélben Popper menyasszonyának, Beatrice de Waard-nak így határozta meg az „csúnya" valóságot három szóban: lét, karrier, Magyarország. „Beszéltem apával rólad" – írta neki Mici Drezdából –, „és egyetért abban, hogy a minisztérium nem megfelelő számodra. Szóval nem hiszem, hogy nehézséged lenne ebben az ügyben."[39] Barátja, Banóczi László, aki egy biztosítótársaságnál dolgozott, kevéssé remélte, hogy Lukács bármelyik minisztériumban előreléphet. „Tudomásom szerint" – írta Banóczi –, „egyetlen megkeresztelkedett zsidó sem tanácsos egyik minisztériumban sem."[40]

Így Lukács magasztos lelke, amikor a gyakorlati ügyek próbájának vetették alá, kudarcot vallott. Korai, önfejű távolságtartása a politikai hatalomtól végső soron meghatározta maradandó problémáit marxistaként. A látható politikai közösség mindig valahogyan alatta maradt Lukács elméje méltóságának, amely egy megváltoztathatatlan belső törvény alapján az eszmék előtt tisztelgett, és a hétköznapi világon túl élt. Mindezen nem kell meglepődnünk. Végül is Lukács szenvedélyei a múzsák voltak, nem a minisztériumok. Korai szeretete és tisztelete a színház iránt egy olyan ént vetít előre, amely tiszteletet ad a szellem és a lélek számára.

Még mielőtt marxistává vált volna, Lukács az „rend", „feladat" és „elkötelezettség" fogalmaival társította a művészetet. A századforduló kultúrájában felnőve, amely sorvasztotta és szétszórta az értékeket, Lukács úgy képzelte el az olyan kultúra, amely a metafizikai mélység és a filozófiai gondolkodás paradigmája lenne. Meggyőződése volt, hogy Ady felülmúlta minden modern költőt, köztük T. S. Eliotot is, azáltal, hogy visszaadta a művészetnek, egy Istentől elhagyott világban, azokat a transzcendentális értékeket, amelyeket a darwinizmus és a pozitivizmus aláásott. Ezt a művészet képességét Lukács Luciferi komplexusként jelölte meg. Ám, ahogyan Nietzsche is sejtette, az esztétikai szféra, amely metafizikai vigaszt nyújt, csupán menedék lehet azok számára, akik nem elég erősek ahhoz, hogy elviseljék azt, amit Lukács „meztelen" valóságnak nevezett. Később, amikor Lukács bírálta a művészet Luciferi komplexusát, valójában saját esztétikai menedékét kérdőjelezte meg, vagyis azt, amit Max Weber a művészet „ördögi nagyszerűségének" nevezett, amely lényegében ellenséges Istennel és az emberek testvériségével szemben.

Ugyanakkor Lukács Luciferi művészeti komplexumán belül ott rejtőzik a Chandos-féle kétségbeesés. A Lord Chandos levélben Hugo von Hofmannsthal lelkének gyötrelmeit öntötte szavakba az ember azon képtelenségével kapcsolatban, hogy összeegyeztesse az észlelés és az észlelt közötti feszültséget. Az én, elveszítve a valóság talaját maga alól, a líraiság és az értetlen empirikus világ között hánykolódik. Hofmannsthal saját elidegenedését ábrázolta a líraiságtól egy olyan világban, amelyet szerinte a széthullás jellemez. Élénk és erőteljes képzelete, akárcsak Lukácsé, a valóságtól való misztikus elszakadás vagy az elkötelezett cselekvésen keresztüli valóság-megragadás alternatívájával küzdött.

Ez a küzdelem Lukács korai műveiben is visszatérő téma, valamint az üdvösséghez vezető tévedhetetlen út feltérképezésében. Valójában a lélekre való szokratészi törekvés, amely az embert az isteni felé emeli, Lukács és köre számára szinte kanonikus feladattá vált. Emil Lask heidelbergi gúnyos megjegyzése a négy evangélistáról – Máté, Márk, Lukács és Bloch – nem erényeket, hanem hibákat célozott. A Lukács Kör affektáltságát és a lélekkel kapcsolatos önhittségét sehol sem találjuk meg a Weber Körben.[41]

---

[39] Mici to Lukács, 27 July 1909, LAK.

[40] László Bánóczi 0 Lukács, early 1905, LAK.

[41] Eva Karádi, "A Budapesti Lukács Kör és a Heidelbergi Weber Kör" (Ph.D. dissertation, Budapest University, 1985), p. 59.

Nietzsche és az ő „romboló” hatása, dicsekedett Ady, adott nekünk bátorságot. A Lukács Kör leginkább egy láthatatlan egyházra emlékeztetett, ahol az „új” emberi típusok liturgiákat zengtek egy még meg nem született világnak. Míg Lukács Nietzsche „döntő és átalakító” befolyásáról beszélt generációjára, Balzs pontosította ezt a hatást, mondván, hogy Nietzsche arra tanította őket, hogy „olyan kérdéseket tegyenek fel, amelyek többet érnek száz válasznál.”[42] A poszt-Nietzschei generáció, különösen az 1880-as években születettek, sem elfogadni, sem elkerülni nem tudták a modernitás élményét. A „legmodernebb” magyarokat megperzselte az, amit Ady a magyar pusztaság „pokolian izzó leheletének” nevezett.

Lukács túlságosan azonosult Adyval, akinek költői látomásai mártírok vérével színezve és hamuval hintve az egész fin-de-siècle tájat. Komor lantja, jól megérintve és halhatatlan dallamokat zengve, bosszút állt azon, amit Nietzsche „belső beszennyeződésnek” nevezett. De az ilyen költők – tette hozzá sietve Nietzsche – gyakran elvesznek, és szinte szerelmesek ebbe a beszennyeződésbe, „amíg nem válnak mocsarak körüli lidércfényekké, és nem tettetik magukat csillagoknak.”[43] Hogy elkerülje a beszennyeződést, Nietzsche megszakította kapcsolatát Wagnerrel. De Lukács soha nem szabadult Ady bűvöletéből egy contra Ady-val sem.

Ismerjük Marcell Hammerschlagot (1884–1934), a neves Wagner-szakértőt és Lukács barátját, aki tudta, hogy Lukács egykor rajongott Wagner zenéjéért. Hammerschlag 1904-ben tanácsolta Lukácsnak, hogy ne írjon a „bayreuthi problémákról”, mert senki sem fogja kiadni. „Felejtsük el Wagnert. Ő már be van balzsamozva, és örülök, hogy te is eltemetted.”[44] Wagner a minden titkos nyomorúság Orpheusza, amely drámát senki sem ismerte jobban, mint a fiatal Lukács, aki, akárcsak Wagner, úgy érezte, hogy „mesterséges” életet él. Harminckilenc éves korában Wagner ezt írta Lisztnek: „Az élet valódi élvezetét nem ismerem, számomra az élvezet és a szerelem képzeletbeli, nem megélt. A szívemnek az agyamba kellett olvadnia, az életemnek mesterségessé kellett válnia; most csak úgy tudok élni, ha az emberi lényt ez nyeli el.”[45] A művészet, mint bódítószer, a paradis artificiel megszállottjaként Lukács kritikai válaszadást akart elsajátítani a mesterséges létezésre.

Minden úttörője az „új” kultúrának, amelyet Balázs idealizált a „magyar” című művében, valamilyen módon Nietzsche nyomát viseli magán. És Nietzsche az, aki arra tanította a „holnap hercegeit”, hogy törjék össze a régi táblákat, és váljanak a jövő vetőivé és művelőivé – egy olyan jövőé, amelyet sokan baloldalinak tekintettek. Allan Bloom azt állította, hogy Lukács vezető szerepet játszott abban az erőfeszítésben, amely arra irányult, hogy Nietzsche-t „baloldalivá” alakítsák.

> Georg Lukács, a huszadik század legjelentősebb marxista értelmiségije, indította el a folyamatot. Fiatalemberként Németországban Stefan George, valamint Max Weber köréhez tartozott, és tudatában volt azoknak az erőteljes eszmecseréknek, amelyek történelemről és kultúráról folytak ott. Ez hatással volt későbbi munkásságára, és arra késztette, hogy visszatekintsen a sokkal gazdagabb Hegelre, akit az idősebb marxisták egyszerűen Marx által meghaladottnak tartottak.[46]

Az 1900-as évek közepén Lukács valóban baloldalinak látta Nietzsche-t. Hammerschlag ezt írta neki:

---

[42] Magda Nagy, Balázs Béla világa (Kossuth, Budapest, 1973), p. 95.

[43] Nictzsche, The Complete Works, vol. 12, pp. 245-6.

[44] Marcell Hammerschlag to Lukács, 8 August 1904, LAK.

[45] homas Mann, “Suffering and greatness of Richard Wagner” in Essays, tr. H. T. Lowe-Porter (Vintage Books, New York, 1957), p. 221.

[46] Allan Bloom, The Closing of the American Mind (Simon and Schuster, New York, 1987}, p. 222

> Mivel az Antikrisztus ugyanúgy hatott rád, mint rám, tudom, hogy van egy közös alapunk. Egyetértek az Erkölcs genealógiájának minden sorával De az a részlet, amelyre gyakran hivatkozol, a Keresztrefeszítéssel kapcsolatban, úgy gondolom, félreértetted. Itt, mint másutt is, Nietzsche az ösztönről beszél. De mit gondolsz az Antikrisztusról, ahol a szocializmusról beszél? A kasztrendszer rendjével kezd, majd odáig jut, hogy azt mondja: a „szocialista csőcselék, a csandala apostolok, akik aláássák a [munkás] ösztönét," a hibák forrásai. Sokat kellett küzdenem azzal a gondolattal, hogy Nietzsché-nek társadalmi ösztönei vannak. Mert akkor mire jó Nietzsche? A modern mozgalmak, amelyek aligha jelentéktelenek és kicsik, korunk példái, és szeretném tudni, egyetértesz-e Nietzschével. Végül is, ki nem szocialista, vagy, még inkább, ki nem nő? Lehet, hogy észrevetted, hogy elkezdtem memorizálni őt.[47]

Lukács maga nemcsak kívülről megtanulta Nietzschét, hanem Nietzsche-bajuszt is növesztett. 1904-ben Mici képeslapot írt neki Nietzsche portréjával, majd 1907-ben egy újabb képeslapot küldött neki Sils-Mariából. Azon a nyílon, amely Nietzsche egykori lakóházát jelölte, azt írta: „Itt van az egyszintes ház, ahol Nietzsche nyaranta lakott. Sils-Maria szebb, mint a Tátra-hegység. Itt kellene töltened a szabadságodat." Lukács Nietzsche-műveiben tett margójegyzetei – különösen az „Emberi, túlságosan is emberi" és az „Így szólott Zarathustra" példányain – intenzív fogékonyságot mutatnak a nietzschei értékek iránt. Később, marxistaként az 1940-es években, Lukács heves támadásokat indított Nietzsche ellen. Talán ezek az elme fejlődésének és érettségének jelei voltak. Ám Lukács múltjának összetett tagadása fényében valószínűbb, hogy ezek ifjúkori bálványainak trónfosztására és egykori szentélyei elhagyására tett erőfeszítései részei voltak. Kétségtelen, hogy egy ember ellenfele lehet egy gondolkodónak, miközben intellektuálisan továbbra is a tanítványa marad. Mindenesetre egy ember élete az egész élete. Következésképpen számít, hogy Lukács egykor Nietzsche lelkes követője volt. Ceruzás jegyzetei Nietzsche műveiben élő tanúbizonyságai a gondolatok ragályának, az ifjúkori elkalandozásnak és nyugtalanságnak, a megjelölt részek pedig világosan mutatják Lukács túlzott érzékenységét a liberális demokráciával és annak értékeivel szemben, valamint azt a meggyőződését, hogy a modern ember a polgári szakadékba zuhan.

De egy másik veszély is felmerült. A filozófus, Béla Zalai, akit Lukács csodált, ezt „nemzedékünk Nietzsche-mámorának" nevezte: „Melyik a Nietzsche bennünk? Az akaraterő vagy a szent könnyelműség; a nevetés vagy a szabadság? Biztosan nem a kantiánus szabadság, amely korlátozó és kötelességtudó. Nem, ez a transzcendens szabadság. Ó, zuhanok Zarathustra poklába, vagy legalábbis Eleanóra (Duse) alsószoknya nélküli szabadságába."[48]

Lukács nemzedéke számára Nietzsche volt az, aki fáklyával a kezében járt megvilágította a világot. Művei, amelyeket hadüzenetekként olvastak, megtanították a „holnap hősei"-nek a túlélés stratégiáit a századfordulós Budapesten. Lukács és köre örömüket lelték az önvizsgálat komoly hangjaiban egy olyan időszakban, amikor – ahogy Gyula Juhász költő megfogalmazta – maga az élet is beteg volt. Juhász, akinek saját élete, Lukácséhoz hasonlóan, egy jégpalotában zajlott, tanúsította: „A világ külső változásai mellett bekövetkezett a lélek színváltozása is. Ez új fejezetet nyitott a Krisztus és Zarathustra közötti küzdelemben. Ez nemcsak a pártok és osztályok harcát jelenti, hanem az elvek és értékek küzdelmét is."[49] Lukács és társai egy érthető világra vágytak egy olyan kultúrában, amelyet Filep „rendszerezett barbárságnak" nevezett, és elmerültek az arrogancia és alázat közötti küzdelemben, az azon döntésben, hogy szentekké, hősökké vagy mártírokká váljanak. A paradigmává vált ember örök témája lett a Lukács Kör vitáinak. „Az Übermensch egész koncepciója" – jelentette ki Filep – „az ember sors elleni lázadását, és a sorssal folytatott harcát

---

[47] Marcell Hammerschlag to Lukács, 8 August 1904, LAK.

[48] Béla Zalai to Dezső Kosztolányi, n.d., MS 4625/285 in MTA.

[49] Endre Kiss and Kristóf Nyiri, A magyar filozofiai gondolkodás a századelőn {Kossuth, Budapest, 1977}, p. 178.

jelenti, hogy elfoglalhassa Isten trónját."[50] Valamivel több mint fél évszázaddal Walter Kaufmann előtt Filep Nietzsche-t „misztikusnak" és „prófétának" látta, akinek szenvedései és magánya metafizikai és erkölcsi felsőbbrendűséget adtak az emberi kétségbeesésnek. Ervin Sinké nyíltan dicsekedett: „Minden szellemi törekvésem nietzscheiánus." Valóban, Sinké naplójában olyan bejegyzések szerepelnek, mint „Nietzsche és a szocializmus" és „A szocializmus és az Übermensch." Sinké saját kétségbeesését is megszentelte Krisztus és az Übermensch egyenlő szeretetének magasztalásával. Mindkét alak iránti áhítatos csodálatában Filep is javasolta Krisztus és Zarathustra gazdagító egyesítését.

> Hosszú idő telt el azóta, hogy valaki annyira szívére vette volna a kereszténység ügyét, mint Nietzsche... vagy hogy bárki felérjen hősies küzdelmével Krisztus keresésében. Elhatározva, hogy Krisztust helyettesíti, először meg kellett találnia az igazi és eredeti Krisztust, aki méltó a nagy küzdelemre... A maga módján, az igaz Krisztust keresve... Nietzsche saját képére formált egyet, hogy szeretni tudja... Talán Nietzsche Krisztusa valótlan és történelmietlen. De ez aligha számít, mert úgysem érhetjük el az igazi Krisztust.[51]

Lukács azonban „elismerő elégedetlenségét" fejezte ki Fülöp Nietzsche-értelmezésével kapcsolatban. Fülöp, Nietzsche Az antik tragédia születése című művének magyar fordításához írt bevezető esszéjében azt állította, hogy megpróbált egy „tiszta tükröt" adni Nietzsche gondolatairól.[52] Lukács vitatta Fülöp azon állítását, miszerint az Übermensch eszméje Krisztus megváltó látomásának megfelelője lenne, és arra a következtetésre jutott, hogy „az igazi könyv Nietzsche-ről még nem íródott meg."[53] Ennek ellenére dicsérte Fülöp Nietzsche-hez való hozzáállását. Lukács számára ez bizonyította, hogy „milyen erősek és biztosak lehetünk gyorsan és őrült tempóban fejlődő nemzetünkben" az elmék itt kétségbeesnek, mert nem látnak kézzelfogható bizonyítékot fejlődésükre, vagy türelmetlenné válnak a bennük rejlő potenciállal szemben."[54]

Krisztus és az Übermensch alakjainak e kölcsönhatása már előrevetítette a fantázia veszélyes politikáját. Ez fényt vet Lukácsra és körének tagjaira is, mint „kettős emberekre": a Krisztus felé irányuló hajlam mindig is rányomta bélyegét a Nietzsche felé irányuló törekvésre; az egyik gazdagította és élénkítette, lehorgonyozta vagy eltorzította a másikat, attól függően, hogyan alakult. Nem sok jót ígért, hogy ezek a kettős emberek, a nemzeti kultúra falait sorra lebontva, inkább érezték otthon magukat Firenzében, mint Budapesten.

Firenze: AZ UTOLSÓ NAPI ZARÁNDOK

A történész, John Lukacs (nincs rokoni kapcsolat) élénken megragadta az 1900-as Budapestet – a tavaszi ibolyák és az őszi gesztenyék városát.[55] Lukács azonban inkább a liliom városát kedvelte, mert a polgári Budapesttel ellentétben Firenze egészen más síkra emeli az elmét. „Firenze számomra," mondta Lukács Poppernek,

---

[50] Introductory essay by translator to Nietzsche, A tragédia eredele vagy Görögség és pesszimizmus, 1. Lajos Fülep (Franklin, Budapest, 1910}, p. 81.

[51] Lajos Fülep, Művészet és világnézet (Magvető, Budapest, 1976}, p. 17.

[52] See Lajos Fülep's introductory essay to his own translation of Nietzsche's Birth of Tragedy, A tragédia eredete (Franklin, Budapest, 19103}, pp. 107-12.

[53] Lukács, [fjúkori művek, p. 439.

[54] Ibid., pp. 439-40.

[55] John Lukacs, Budapest 1900 (Wiedenfeld and Nicolson, New York, 1988), p. 10.

> azt jelenti, hogy egy hely, ahol jól érzi magát az ember, fizikailag és érzelmileg. Sokat tanultam itt. Berlin nem kínál számomra semmit. Még nem jött el az ideje, hogy igazán értékelni tudjam Párizs nagyszerű kínálatait. Számomra Párizs egyben a filozófia városa is... Oda akkor megyek, ha például két értelmes beszélgetést tudok folytatni Bergsonnal – vagy legalábbis amikor a filozófiája már nem okoz számomra problémát. Firenze gyönyörű és kedves hozzám.[56]

Nietzsche szerint a reneszánsz az életre mondott igennel biztosította a jövőt. Filep Firenzét a „modern kor Athénjának" nevezte. Lukács pedig egyszer kijelentette: „Minden korszaknak szüksége van a maga Firenzéjére." Lukácsot azonban nem Firenze szépsége és művészeti kincsei ragadták magukkal, hanem a reneszánsz zsenialitása, amely lerombolta a régi istenek lakhelyét, és új istenek formáira teremtett öntőformákat. Visszatérve Budapestre, Lukács úgy érezte, hogy a pénz és az ipar által emelt önkényes trónok lábához van láncolva.

Rousseau állítását bizonyos mértékig visszhangozva, miszerint a város születése halálos bűn volt, Ady, miközben Budapest városi-polgári robbanását valóságos csodának tekintette, nem tartotta azt mentesnek „véres bűnöktől". Micsoda szörnyű árat kellett ennek a nyomorult országnak – tiltakozott Ady – fizetnie azért, hogy Budapest nagyvárossá váljon! Baudelaire-től kölcsönözve Ady költészete megragadja, hogyan teremtett a modernitás, miközben könyörtelenül rányomta bélyegét az életre, különös sorsokat és emberi törmelékdarabokat miközben a kapitalizmus gátlástalanul átgázolt egy olyan társadalmon, amely Eroszt és Mammont imádta. Valóban, Budapesten a prostitúció és a jámborság boldog egyezséget kötöttek: az élvezet palotái a Szűz Mária szobrai mellett álltak. A város nap mint nap emlékeztette Lukácsot Rilke „Archaikus Apolló-torzó" című versének utolsó sorára: „Változtatnod kell az életeden."

Nem csoda, hogy az 1900-as években Lukács kijelentette: „Számomra Magyarország Ady költészetét jelentette." Hogy szembenállását a valósággal vizualizálja, Lukács a szobáját Pieter Bruegel idősebb festményeinek metszeteivel díszítette. Ahogy a művészettörténész Charles de Tolnay rámutatott, Bruegel tájképeiből árad a „bűnös élet lehelete."[57] A bolondság vagy a bűn, mint világot átfogó elv, ugyanolyan hangsúlyosan jelenik meg Bruegel művészetében, mint Lukács korai munkáiban. Lukács különösen nagyra tartotta Bruegel tájképeit, amelyek egy isten háta mögötti világot ábrázolnak, amely értelmet keres. Popper volt az, aki felkeltette Lukács érdeklődését Bruegel művészete iránt.[58] Azonban amikor a Lukács Kör filozófiai kiáltványát megfogalmazták, Mannheim csak Cézanne-t és Van Gogh-t nevezte meg a festészet védőszentjeiként. Már láttuk, miért áldozott füstölőt Lukács Cézanne-nak. Amikor Fileppel találkozott Firenzében 1910 tavaszán, Arnold Bennett a naplójába jegyezte: „Azt mondta [Filep], hogy Cézanne olyan nagy, mint Tiziano, és Monet-t és Degas-t is mellé helyezte, különös vonzalmat érzett Renoir és különösen Matisse iránt."[59] Kétségtelen, hogy Van Gogh azon képessége, hogy megragadja az élet betegségeit (maladie de la vie), vonzotta Lukácsot. Akár napraforgóira, akár önarcképeire nézünk, feszültséget és véglegességet látunk, mintha a modern technológiai kor felívelése bármely pillanatban elragadhatná a mindennapi élet utolsó leheletét — bár Lukács inkább úgy nevezte volna ezt, hogy a „bűnös" élet lehelete.

1911-ben Lukács és Fülep elindították az *A Szellem* című folyóiratot. Firenzében szerkesztették, és azzal a feltevéssel foglalkoztak, hogy a metafizika éppoly természetes az ember számára, mint a légzés. Budapesten Lukácsot és munkatársait gyorsan elnevezték Szellemkéknek, ami egy magyar kicsinyítőképzővel ellátott szó, amely koboldokra utal. Eredetileg Lukács szerette volna egyesíteni

---

[56] Lukács to Leo Popper, 10 December 1910, LAK.

[57] Charles de Tolnay, The Drawings of Pieter Bruegel the Elder (The Twin Editions, New York, 19533), pp. 8-17.

[58] Leo Popper, "Pieter Brueghel der altere," Kunit und Kunstefler (1910}, pp. 399-606.

[59] Arnold Bennett, The Journals (Penguin, New York, 1971), p. 302.

folyóiratukat a német Logos című lappal, hogy növelje annak tudományos presztízsét. Fülepnek azonban komoly fenntartásai voltak:

> Hogyan csatlakozhatunk a Logoshoz és annak konzervatív szellemiségéhez, amely senkit és semmit sem zavar, még a vizeket sem? Azt mondom, alle achtung minden becsületes tanácsosnak és magántanárnak. Az ég szerelmére, ne csatlakozzunk ehhez az egész kulturális folyamatban való elhalványuláshoz. Ráadásul minden fontos ember Olaszországban elutasítja a Logost. Az én nézetem az, hogy Magyarországnak szembe kell néznie önmagával. Ha elbukunk, nem leszünk elszámoltathatók senki felé.[60]

Lukács nyilvánvalóan úgy vélte, hogy a Logossal való „házasság" megszüntetné a versenyt és anyagi biztonságot nyújtana a folyóiratnak. Ez azonban magában hordozta annak veszélyét, hogy a tervezett Magyar Logos német irányítás alá kerül, mivel, ahogy Fütlep rámutatott, minden egyes számban két-három cikket is újra kellene nyomtatni a német Logosból. Emellett Fütlep nem értett egyet Lukács érvelésével.

> Beszélhetünk egyáltalán versenyről? Csak ha olyan viccesek és szórakoztatóak akarunk lenni, mint Lages. Azt állítjátok, hogy anyagilag le fognak tarolni minket. Nos, mi szellemileg győzzük le őket. És ez az, ami számít. Nem releváns, hogy fejlődünk vagy elbukunk. Az a fontos, hogy létünket meggyőző és reprezentatív módon biztosítsuk. Ha csak egy másodpercig tartunk ki, akkor tegyük azt az egy másodpercet emlékezetessé és maradandóvá.[61]

Ugyanakkor szerkesztőként Fülepnek aggódnia kellett a folyóirat pénzügyi aspektusai miatt.

Nem kevés iróniával bír, hogy Lukács kérelmet nyújtott be a magyar kultuszminiszterhez az folyóirat állami támogatásáért. A kérelmet elutasították arra hivatkozva, hogy a benyújtott anyag nem bizonyult elegendőnek a folyóirat „irányának és értékének"[62] megítéléséhez. Ez gyakorlatilag megpecsételte a sorsát, és véget vetett Lukács kísérletének, hogy „filozófiai kultúrát" hozzon létre Magyarországon. A folyóiratnak sosem volt több, mint negyvenöt előfizetője, akik közül a legtöbben József Lukács üzleti barátai voltak — egy gazdag kereskedő nem kevesebb, mint hat előfizetést fizetett elő.[63]

Bár olyan neves európai gondolkodók, mint Henri Bergson és Henri Poincaré készséggel adtak másolási és fordítási jogokat cikkeik A Szellemben történő megjelentetéséhez, Lukácsnak nem voltak illúziói a folyóirat kilátásaival kapcsolatban. „Olyan kevesen vagyunk" – vallotta be –, „és félek, nem fogjuk tudni fenntartani. Ráadásul egy közömbös közönség könnyen elsüllyesztheti a vállalkozást."[64] Mannheim egyik naplóbejegyzése (1911. június) is ezt visszhangozta:

> Lukács reménytelen küzdelméről beszélt Magyarországon. [Úgy érezte,] hogy beszorult a megkövült akadémikusok és az egyetem, valamint a két folyóirat, a Nyugat és a Huszadik Század közé. Aztán megkérdezte tőlem, tudok-e az A Szellemről. Most, hogy megjelent, panaszkodott, mindössze száz ember olvasta. A legrosszabb az volt, hogy senki sem támadta vagy vitatkozott vele. Bárcsak lehetne harcolni itt. De még ez is lehetetlen volt.[65]

Lukács még arra sem vette a fáradságot, hogy értesítse a családját a folyóiratról. A család Mark Vedres szobrásztól értesült róla, aki Fülöppel és Lukáccsal együtt mostanában legtöbb idejét Firenzében töltötte.

---

[60] Lajos Fülep to Lukács, January 1913, LAK.

[61] Lajos Fülep to Lukács, 28 December 1910, LAK.

[62] he Hungarian Royal Ministry of Education and Culture, file no. 77356, MS 4592/21 1n MTA.

[63] Ibid., MS 4592/20 in MTA.

[64] Lukács to Lajos Fülep, May 1913, LAK.

[65] Sárközi, "The influence of Georg Lukács," p. 436.

A folyóirat első számában Lukács mára híressé vált esszéje, „*A tragédia metafizikája*” szerepelt, valamint cikkek Emile Boutroux és Fülep filozófusoktól, Plotinosz és G. K. Chesterton műveiből vett részletek, valamint Hevesi, a Thália színpadának rendezője gondolatai az „Emberi boldogságról.” A tragédia „metafizikáját” tárgyalva Lukács megerősítette Nietzsche központi gondolatát, miszerint a tragédia a „nagyság kiváltsága.” Lukács megfogalmazásában: „A nagyság tökéletességet akar – muszáj akarnia – és a tökéletesség tragédia, a végső cél, minden hang elnémulása.”[66] Boutroux ezzel szemben az értelmi életet fogadásnak tekintette, kijelentve: „Nem látjuk, hogyan lehetne másként.”[67] Egy szerkesztői lábjegyzet Chestertont olyan íróként azonosította, akinek „forradalmi igazsága katolikus dogmákon alapul.” Lukács csodálta Chesterton paradoxonhasználatát, amellyel a keresztény teológia mély ellentmondásait vizsgálta. Az A Szellem című kötetben idézett Orthodoxy (1909) című művében Chesterton megpróbálta az empirikus világból kiemelni a szellemet. Ez olyan volt, mintha egy horoggal próbálnánk kihúzni a Leviatánt. Elutasítva az elméleti kompromisszumokat, Chesterton méltóságot és maradandó értéket tulajdonított a szenvedélyes szerelemnek és annak, amit „az égő haragjának” nevezett. Ez vonzó volt a Lukács Kör tagjai számára, akik lelkesen olvasták Walter Pater és Chesterton műveit, amelyek példányait Lukács barátja, a mesésen gazdag, de unatkozó esztéta, Baumgarten Ferenc szállította nekik.

Lukács és Fülep folyóirata, *A Szellem*, összehasonlításra késztet a Leonardóval, amelyet Giovanni Papini és Giuseppe Prezzolini alapított 1903-ban. Fülep nagy csodálója volt Papininek és Prezzolininek. „Papini meglátogatott” – írta Lukácsnak Berlinben –, „és beszéltünk a folyóiratról. Még mindig nem olvasta el a cikked.”[68] Akárcsak A Szellem, Papini és Prezzolini folyóirata, amely Stirner és Nietzsche szellemének volt szentelve, harcot folytatott a pozitivizmus, determinizmus és evolucionizmus ellen. Ahogy a Thalia színpadi rendezője, Hevesi írta,

> Az emberek Spencerre esküsznek, és mégis Platón szól belőlük. A lélek, bár szárnyaitól megfosztva a földön jár számüzetésben, olyan tudással bír, amelynek valódi tartalma emlékezés. Bizonyos pillanatokban az emberek ezt közvetlenebbül és szenvedélyesebben értik meg, mint az okság törvényeit. De az emberek azt hiszik, hogy érzéseik félrevezetik őket, mert ellentmondanak az életnek és a tudománynak, nem az anyagelvű nézőpontnak. Bár az ember beleszületik az életbe, nem tartozik oda. Legfontosabb és legbátrabb érzése az élettel kapcsolatban az, hogy vágyik belőle kiszabadulni. Ezért értjük Hamlet paradoxonját: „lehetnék egy dióhéjba zárva, és mégis a végtelen tér királyának érezhetném magam; és mégis a világ börtön.”[69]

Nem kell meglepődnünk azon, hogy Papini és Prezzolini kísérletei az olasz kultúra risorgimentójának elindítására és egy „egységes lélek” megteremtésére irányultak maradandó benyomást tett Lukácsra és Fülepre, akik A Szellemet a magyar kulturális Risorgimento vezető fórumává akarták tenni. Valóban, az első szám megerősítette az akadémiai világ gyanúját, miszerint Lukács és társai mintha egy trójai falóként működnének a nemzeti kultúrában. Magyarország vezető filozófiai orgánuma, az Atheneum, amely megnyitotta hasábjait Lukács és köre[70] előtt, éles megjegyzéssel fogadta Lukács és Fülep folyóiratát: „Csak egy dolgot kérünk. (A Szellem) szóljon

---

[66] Lukács, “A tragédia metafizikája,” [The metaphysics of tragedy], A Szellem 1 (March 1911}, p. 121.

[67] Emile Boutroux, Science and Religion in Contemporary Philosophy (Duckworth, Londen, 1909}, p. 369.

[68] Lajos Fülep to Lukács, 16 November 1910, LAK.

[69] Sándor Hevesi, “Az emberi boldogságról,” 4 Szellem 1 {March 1911), p- 3L

[70] See Mannheim’s review of Arthur Liebert's Das Problem der Geltung in the Atheneum 2, no. 6 (1916}, pp. 489-93, and Frigves Antal’s review ol Ernst Bloch’s Philosophie der Musik in the Athenewm 2 (1919), p. 146.

világosabban és jó magyarul. Például miért van annyi fárasztó utalás és használat a das Were-re? Ha nincs rá megfelelő magyar szó, mi értelme magyarul filozofálni róla?[71]

De amikor Bernát Alexander (1850-1927), a Budapesti Egyetem neokantiánus professzora és Lukács akadémiai mentora felajánlotta hozzájárulását A Szellemhez, Lukács és Fülep határozottan elutasították, mondván, hogy az veszélyeztetné a folyóirat szellemi tartalmát. Alexander sértett büszkesége az 1910-es években szélesedő generációs szakadékot jelzi. Az idősebb generáció nevében Alexander bevallotta Fülepnek:

> Egy érzés, ami hasonló Solness mesteréhez (Ibsen, A mesterépítő) ... Nyilvánvalóan én képviselem a múltat. De ne beszéljünk háláról. A pokolba a hálággal. Kiadattam a könyvedet, és erről nincs is mit tovább mondani. Kötelességtudatból tettem. Nem akadályozhatod meg, hogy továbbra is érdeklődjek a munkád iránt. Végül is idősebb vagyok, és a szavamnak van némi súlya. Te fiatal vagy, büszke a függetlenségedre a társadalom peremén. De ha úgy döntesz, hogy visszatérsz a társadalomba, akkor szükséged lesz barátokra.[72]

Érdemes megjegyezni, hogy az itt említett konfliktus példázza az elit rétegek közötti ellentétet a kulturális értékek továbbadásával kapcsolatban. Nem volt véletlen Mannheim „elitek" iránti érdeklődése az „egy elit" helyett, amit T. S. Eliot[73] is hangsúlyosan megjegyzett, mivel Mannheim a Lukács Körből származott. Eliot a Moot nevű csoport – egy keresztény értelmiségiekből álló társaság, amelynek Mannheim is tagja volt – tagjai számára készített „bizalmas jegyzeteiben" az általa „klérusnak" nevezett elitet határozta meg mint

> Azok az egyének, akik megalkotják koruk meghatározó eszméit, és megváltoztatják annak érzékenységét; ha az érzékenységet is figyelembe vesszük az „eszméken" kívül, akkor néhány festőt és zenészt is bele kell értenünk, valamint írókat. De amikor azt mondjuk, megalkotják, bele kell értenünk egy régi eszme új kifejezési módját is; amikor azt mondjuk, megalkotják és megváltoztatják, akkor el kell ismernünk a képviselet jellegét is, azt, hogy kifejezést adnak annak, ami már „a levegőben van"; és amikor azt mondjuk, koruké, akkor fel kell ismernünk azt a gyakori időbeli eltolódást, amely megelőzi egy új eszme „robbanásszerű" megjelenését.[74]

Mannheim Eliotnak adott válaszában megjegyezte:

> Azok, akik sikeresek a kommunikáció alacsonyabb szintjein való őszinteség nagy vállalkozásában, legalább annyit járulnak hozzá a kultúra megőrzéséhez, mint azok, akik a meglévő tüzeket ébren tartják kis, válogatott körökben… A régi hagyomány puszta megőrzése alig több, mint értékek kimentése egy általános összeomlás közepette, míg a szellem számára tágabb csatornák, élettér létrehozása korunk sajátos feladatát jelenti.[75]

Ezt a Lukács Kör egyik bennfentese mondta. Nem meglepő, hogy Eliot kérdőjelet tett Mannheim „általános összeomlás" kifejezése mellé. Az 1910-es években Lukács az esztétikai, míg Mannheim a szociológiai oldalát képviselte annak a „kis, válogatott körnek", amelynek az „új" élet iránti intenzív vágyakozása az értékek „általános összeomlásának" előjele volt.

Mannheim azt mondta, hogy „vizualitáson" vagy „képeken keresztül" (idézve Amos Comenius Orbis Pictusát) nyerünk világosságot és javítjuk az „önkifejezés" minőségét. Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni Lukács Donatello Palazzo Vecchióban található szobrának, amelyen Judit Holofernes fejét tartja, valódi elbűvöltségét. Ez az eltorzítás képe követte a firenzei művészet szabályait: de Budapesten, Lukács meghatározása szerint, a művészetet először zseniknek

---

[71] Atheneum 3, nos 5-6 (1919), p. 161.

[72] Bernát Alexander to Lajos Fülep, 5 January 1911, LAK.

[73] . 8. Eliot, Notes Towards the Definition of Culture {Faber and Faber, London, 1948}, pp. 37-8.

[74] Sec "Notes by T. 5. Eliot," The Moot Papers, 5 August 1944, MS, University of Chicago Library.

[75] "Letter from Karl Mannheim," The Moot Papers, 20 November 1944, MS, University of Chicago Library.

kellett megteremteniük – mint Ady a költészetben, Bartók a zenében, Kernstok a festészetben – mielőtt követhette volna az eltorzítás szabályait. Balázs következtetése szerint azonban csak Firenzében szerezhetünk és fejleszthetünk történelmi érzéket az emberi élet zsenialitás általi átváltoztatásához. Ahogy Balázs fogalmazott: ha Firenzében annyi zseni volt, akiknek „feje az eget súrolta", akkor visszatérve Budapestre „nincs jogunk az élethez anélkül, hogy ne próbálnánk meg utánozni"[76] a firenzei kísérletet. Fülep is hasonlóan vélekedett, amikor Firenzében azt jegyezte fel a naplójába: „A legironikusabb helyzet az, hogy Magyarországon születtem. Mégis előnyömre fordíthatom, és próbára tehetem erőmet. Születésem megment a bilincsektől, a nemzeti fertőzéstől és a gyökerektől… Hagyományom az egész európai hagyomány, és műveltségem európai."[77]

Fülep aktív tagja volt a Circle di Filosofia-nak, amelyet Calderoni vezetett, és hozzájárult a La Biblioteca Filosofia-hoz, amelyet Giovanni Gentile szerkesztett. Emellett élénk levelezést folytatott Gordon Craiggel. Firenzében Fülep példamutató bizonyítékát látta annak, hogyan terjed ki az esztétikai érzékenység a spirituális észlelésre, majd ez visszahat az esztétikai érzékenységre. Fülep és Lukács egyaránt úgy vélték, hogy a művészet és a neoplatonikus idealizmus alkotják azt az Archimédeszi pontot, ahonnan Firenze az egész világot felemelte.

Személyesebb szinten Lukács magáévá tette Dantét, az olyan emberek költőjét, akik kiszakadtak szülőföldjükről, az idegent, aki otthont teremt magának, az utazót, akinek végzetszerű ereje abban rejlett, hogy tudta, ő maga is zarándok. Lukács is száműzött volt, aki hazát keresett — zsidóból protestánssá lett — örök vándor Budapesten. Ez egy olyan közösséghez való tartozást is jelentett, amelyet Dante oly jól ismert:

> Testvérem, minden lélek
> egy igaz város polgára;
> de amit te értesz alatta, az az,
> aki még vándorként Olaszországban élt.[78]

Gyakran hangsúlyozzák Lukács német gondolkodói örökségét, amelyet többek között Windelband, Rickert és Dilthey testesít meg. Kevésbé ismert tény azonban, hogy Lukács, mielőtt a német filozófia felé fordult volna, először angol irodalmat tanult a Budapesti Egyetemen. Könyvtára egyértelműen tanúskodik az angol irodalom iránti szeretetéről. Azt is gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy Lukács korai munkái hasonlóságot mutatnak Emerson műveivel, bár ez a hasonlóság nem meglepő. Emerson és Lukács egyaránt Goethe tanítványai voltak; az Emerson-féle transzcendentalizmus, amely finom puritán színezetet hordozott, Lukács korai műveire is hatással volt; sőt, ami még fontosabb, a felfújt én és az aszketikus egoizmus egyaránt Stylita-oszlopként szolgált mind Emerson, mind Lukács számára. Emersonon túl pedig ott magasodott Carlyle – az újdonság apostola –, aki friss levegőként hatott Lukácsra, miközben Budapesten szellemi oxigénre vágyott.

Az igazság az, hogy Lukácsnak kezdetben sokkal közvetlenebb metafizikai kapcsolata volt Emersonhoz, mint Marxhoz. Jelentősége van Lukács szellemi fejlődésében, hogy a Modern Drámában Marxra tett első utalása Stirner és Fichte kontextusában jelenik meg: „Ahogyan Max Stirner és Marx egész filozófiája közös forrásból, Fichtéből fakadt, úgy a modern dráma is magában hordozza eredetének kettősségét."[79] Érdemes hangsúlyozni, hogy Lukács egykor Nietzsche és Stirner mellett Marxot is az individualizmus gondolkodói közé sorolta. Mind Stirner, mind Marx –

---

[76] Béla Balázs, Napló (2 vols, Magvető, Budapest, 1982), vol. 1, p. 518. (But see also n. 25 to ch. 1 above.)

[77] Lajos Fülep, Notebook, September 1907, M8 4592/7 in MTA.

[78] Dante, Purgatory, tr. Louis Biancolli {Washington Square Press, New York, 1966), 13, 94-6.

[79] Lukács, A modern dráma, vol. 1, p. 153,

Lukács szerint – a hősies énben látta az értékek forrását.[80] Ez magyarázza azt is, hogy Lukács és barátai miért érdeklődtek jobban a nietzschei ressentiment iránt, mint Marx „tudományos" történelmi materializmusa iránt. Lukács azon kijelentése, miszerint: „Még normál körülmények között is, hazám, a Habsburg Monarchia emberi lehetetlenség volt, amely a felbomlás szélén állt," inkább tűnik kinyilatkoztatásnak, mint társadalomtudományos megfigyelésnek.[81] Budapest vigasztalan kulturális sivatagában Mannheim egyszer bizalmasan bevallotta Lukácsnak a szocializmus iránti bizalmatlanságát. Válaszában Lukács elismerte, hogy

> Mostanában visszanyerte a hitét a szocializmusban, mivel annak volt egy ága, amely visszanyúlt spirituális gyökereihez ~ Hegelhez. Ha elolvassuk Marxot, felfedezhetjük és láthatjuk az összefüggéseket. Nem szabad elfelejtenem – jegyezte meg –, hogy a [marxizmus] az első mozgalom, a misztikusok mellett, amely elég mély és átfogó ahhoz, hogy mindent mozgósítson. Lehetséges, hogy egy egyedülálló folyamatnak vagyunk tanúi. A hagyományos, régi kultúrának megvolt a Bibliája, amely megszülte a szociológiát. Most ennek éppen az ellenkezője történik. A szociológia teremt egy új hitet az emberiség számára.[82]

Az ő ünnepélyes üdvösségkeresése tükrözte azt a neheztelést — azt a legveszélyesebb robbanóanyagot —, amely a Lukécs Körben halmozódott fel. Minden számító felsőbbrendűségük ellenére a kör tagjai elszigeteltnek érezték magukat, és fájdalmasan tudatában voltak a lét ürességének. Fiilep élénken ragadta meg ezt a lelkiállapotot: „Olyanok vagyunk, mint egy váza a nemzetek között. Belerakják virágaikat, mi pedig biztosítjuk a vizet. Egyébként üresek vagyunk. Sajnos zsenijeink nincsenek. De itt a zseni sem segítene. Mégis, van itt néhány ember, aki hallja földünk belső rengéseit és morajlásait."[83]

---

[80] Ibid., vol. 2, pp. 148-9.

[81] Lukács, Curriculum Vitae, ed. János Ambrus (Magvető, Budapest, 1982}, p. 22.

[82] Sárközi, "The influence of Georg Lukács," p. 437.

[83] Lajos Fülep, "Idegen határok," Hazánk 12 (26 March 1903), p. 2.

Gúny és nevetés

> Az istenek kedvelik a gúnyt: úgy tűnik, nem tudják visszatartani a nevetést még akkor sem, amikor szentségeket végeznek.
> Nietzsche

Azzal a kilátással, hogy elkerüljék tehetségük elsorvadását, Lukács és Filep irigykedve és vágyakozva tekintettek a tartományi hírnevük határain túl elterülő, irigylésre méltó európai horizontokra. Sok tekintetben Don Quijotéhoz hasonlóan eszményeket imádtak és a szelet hajszolták. Valójában Lukács saját konfliktusa Magyarországgal párhuzamba állítható Unamuno Spanyolország-képével, mint Don Quijote sírjával. Salamancában Unamuno keresztes hadjáratot hirdetett, hogy visszaszerezze Don Quijote sírját az értelem mandarínjaitól; Budapesten Lukács a „csodát" várta, amely legyőzi nemzete „földhözragadt filiszterizmusát."[84] Spanyolországban Unamuno arra buzdította honfitársait, hogy tegyenek valami vakmerőt, ami lángra lobbantja a lelket. Végül is, mondta, „az őrület megszűnik őrület lenni, amikor kollektívvá válik."[85] Unamuno kiáltása, hogy a „puszta, meztelen lét" tölti meg az emberek lelkét, Lukács korai műveiben is visszhangzik: „Minden nagy gondolkodó, Platóntól a kereszténységen át Spinozáig és Hegelig, gyötrődött azon a kérdésen, hogyan lehet megmagyarázni a rosszat, az alantasat és a tökéletlent, hogy megértsük saját létezésük lehetősége. Ma a kapcsolat megfordult. Az alapot természetesnek tekintjük, és ennek következtében a patologikus válik normatívvá.[86] Lukács „saját létezése" intellektuálisan ártalmatlannak tűnik, amíg rá nem jövünk a mögötte rejlő fájdalomra: „Mindenki belső harcot vív, egyedül. Közösségek csak akkor alakulhatnak ki, ha a nagy emberek saját életük és problémáik megértése olyan mélységet ér el, amely megszüntet minden egyéni különbséget."[87]

Nem kell meglepődnünk Lukács hajlamán olyan alakok iránt, mint Don Quijote és Krisztus. Ahogy Unamuno is rámutatott, közös bennük a gúny tárgyává válás, az elszigeteltség és a gyötrő önkétely. A példamutatás ereje híveket vonz. Balázs következetesen „szektának" nevezte a Lukács-kört. Ami Lukácsot vonzotta Szókratészban, Kierkegaard-ban, Dosztojevszkij hőseiben és a keresztény misztikusokban, az őszinteségük volt, amely, az őrület határát súrolva, nem volt hajlandó engedményeket tenni a valóságnak. Valójában maga Lukács is, akiben gyanították a zsenialitás és az őrület találkozását, a gúny és a karikatúra tárgyává vált. (Amikor Bloch egyszer Lukács heidelbergi előadását az ünnepélyes bejelentéssel fogadta: „A világlélek éppen most suhant át a termen," Karl Jaspers nevetésben tört ki, ami Bloch élethosszig tartó ellenszenvét váltotta ki.) Ez részben megmagyarázhatja, miért foglalt Kierkegaard — egy másik gyötört és kigúnyolt lélek — ilyen kiemelkedő helyet Lukács életében. Koppenhága utcáinak gúny tárgyaként Kierkegaard felépítette a saját világát

> A sasfészek magasan a hegycsúcsok között, a felhők között; semmi sem tudja megostromolni. Innen repülök le a valóságba, hogy zsákmányomra csapjak; de nem maradok ott lent, hazaviszem magammal ezt a zsákmányt, és egy képpé szövöm palotám falikárpitjaiba. Ott élek, mint egy halott.[88]

Tóth Árpád (1886–1928) költő, akire Baudelaire és Oscar Wilde is hatással volt, Lukácsot és körét egy „misztikus pincéhez" hasonlította, „ahol a lélek csótányai mászkálnak a metafizikai homokban." Bár Tóth később üdvözölte az 1919-es forradalmat mint az „új Isten" születését, mégis

---

[84] Lukács, Ifjúkori művek, p. 444.

[85] Miguel de Unamuno, Essays and Soliloguies, tr. J. E. Crawford Flich {Knopl, New York, 1925), p. 88.

[86] Lukács, Ifjúkori művek, p. 442.

[87] 1bid., p. 444.

[88] A Kierkegaard Anthology, ed. Robert Bretall (Random House, New York, 1946}, p. 35.

kegyetlen karikatúrát rajzolt a Lukács-körről: „Ezek az emberek az eszmék vécéjén ülnek, és esztétikai szelek áradnak belőlük... Arnold Hauser, Lukács és Balázs méltó öccse, tele van absztrakt filozófiával és fogalmakkal. Tisztelni tudom Lukácsot és Balázst a tehetségükért. És a tehetségnek, véleményem szerint, joga van még az ostobaságról is értekezni."[89]

Érthető, hogy Lukács rokonlelket látott Kierkegaardban. Kierkegaard, aki kijelentette, hogy Dániában nagy filozófusnak lenni már-már szatírával határos, Lukács nevében is szólhatott Magyarországon, amikor ezt írta,

> Dánia igazságtalansága kis mértékben az a tolakodás és megfelelés, amely ebből fakad. Egy kis ország, mint Dánia, természeténél fogva csak egy valóban kiemelkedő személlyel rendelkezhet minden korszakban, de ez a személy állandó kapcsolatban és érintkezésben él, valamint folyamatos irodalmi csetepatékban vesz részt olyan hírnévre szert tett emberekkel és különféle jelentéktelen alakokkal – akik szintén némileg hasonlók egymáshoz.[90]

Több alkalommal is előfordult, hogy Lukácsnak „el kellett magyaráznia" a filozófiát olyan magyar irodalmi nagyságoknak, mint Babits. Babits, aki Magyarország irodalmi királyának számított, Lukácsot „átláthatatlansággal" vádolta, és Balázs Halál-esztétika című könyvét egy német ködkastélyhoz hasonlította, amelyet – Babits gúnyos megjegyzése szerint – egy Schopenhauer-tanonc tervezett.[91] Lukács esszéit értékelve egy kritikus „vérszegény absztrakciókat" és „herakleitoszi homályosságot" rótt fel neki.[92]

Megsértett büszkeséggel Lukács azt mondta Babitsnak, hogy a „transzcendentális filozófia" összetett és nehéz. Ám aligha segítette Lukács ügyét, amikor Balázs életművét a világirodalom fordulópontjának nevezte.[93] Lukács fáradhatatlan erőfeszítései Balázs műveinek népszerűsítésére – melyek legjobb esetben is közepes minőségűek – saját esztétikai „mása" megtalálásának vagy megalkotásának szükségletére utaltak.[94] Természetesen az éremnek volt egy másik oldala is. Balázs élénk és spontán művészi érzékenységgel bírt; elméje, bár soha nem volt mélyreható vagy megragadó, szinte ösztönösen hajlott a drámai vizuális kivetítések felé, és érzelmei, bár túlzottak voltak, egy lírikus érzelmei voltak. Lukács azonban egyik tulajdonsággal sem rendelkezett ezek közül. Korai munkái, még fiatalkori írásai is tekintélyt sugároznak, mintha mindent bizonyító erejűen kimondtak vagy sugalltak volna, amit csak lehetett. Lukács látható univerzumának szövete és jelentése egyfajta dühös szentséget mutat, amely a teológia közös fényessége. Lukács „Esztétikai kultúra" (1910) című esszéjéről, amely gyűlölettel viseltet a modern kultúra iránt, Balázs nem tudta magában tartani véleményét:

> Gyuri, meg kell tanulnod írni. Végül is ez elengedhetetlen a célod eléréséhez. Kötelességed jól írni. Úgy döntöttem, hogy amint időm engedi, titokban felhasználom a stílusomat, és átírok egy cikkedet, megőrizve a hangnemedet, de élénken, egyszerűen és világosan kifejezve azt. A minap Ady lelkesen és melegen beszélt rólad. Ugyanakkor szidta az írásképtelenségedet, és azt mondta, hogy végül is Hatvany jól fejezi ki magát. Igaz, ez csak azt mutatja, hogy Hatvanynak nincs mit mondania.[95]

---

[89] Arpád Tóth, Összes művei {5 vols, Akadémia, Budapest, 1973}, vol. 5, p. 101,

[90] Sören Kierkegaard, fournals and Papers, eds Howard V. Hong and Edna H. Hong, (7 vols, Indiana University Press, Bloomington, 1967-78), vol. 3, p. 331.

[91] Nyugat 2 {1908), pp. 445-6.

[92] Huszadik Század 24 (1911), pp. 304-7.

[93] Lukács, Balázs Béla és akiknek nem kell [Béla Balázs and his detraclors| {Kner Izidor, Gyoma, 19(8}, p. 200.

[94] Balázs életrajzírója, Zsuffa József, Béla Baláázs című művében (University of California Press, Berkeley, 1987) kulcsfontosságú európai kulturális szereplőként tekint rá. Bár ez meglepő állítás, Zsuffa alapos kutatásai megerősítik Balázs úttörő szerepét a mozi és a filmelmélet terén.

[95] Béla Balázs to Lukács, 28 May 1910, LAK.

Részben Lukács komor gondolkodása miatt, amelyet a jelenségek világának képeiben vetett papírra, az ő köre valamiféle misztikus szektaként volt tekintve. És Lukács kifejezetten gyönyörködött ebben a tudatban hogy csak egy maroknyi ember értette meg igazán őt — egyfajta Zarathustraként Budapesten. De ebben az érzésben Lukács nem volt egyedül, mivel Ervin Sinkd Zarathustra-komplexusa határtalan volt. „Új Zarathustra" című versében Sinké egyfajta kelet-európai Übermensch-t formált meg. Az Optimisták című regény-memoárjában pedig Lukácsot, Vértes alakjában, Nietzsche és Kierkegaard hibridjeként ábrázolja. Egy másik szereplő, Joseph Bat néven, aki Nietzscheből lett „klónozva", kijelenti:

> Intenzitás nélkül nem létezhet forradalom, maga a kétségbeesés is, ha felerősödik, forradalmi. Embernek lenni egy pénzhajhász világban lázadás. És hogy ember legyél, túlságosan is ember egy olyan világban, amely vak és süket mindenre, vagy be kell húzódnod egy egérlyukba, vagy fel kell áldoznod magányos önmagad vakmerő, romboló kísérletek oltárán. De ki tud tanácsot adni és irányt mutatni azoknak, akik emberként akarnak élni? Az igazság és a hamisság annyira összekeverednek bennünk, hogy szent haragunkban akár magát az igazságot is eltörölhetjük.[96]

Természetesen volt egy bizonyos ártatlanság Lukács Nietzsche iránti csodálatában. Ez igaz Bartókra is, aki önmagát „Nietzsche követőjének" vallotta, és jegyzetfüzeteit Nietzsche aforizmáival, kifejezéseivel és szövegrészleteivel töltötte meg, többnyire az Emberi, túlságosan is emberi című műből, amelyet a „szabad szellemek" számára írtak. Bartók vezető kutatója szerint „nem kétséges, hogy Bartók zenei kifejezésmódjának filozófiai megfelelője Schopenhauer és Nietzsche munkásságában található meg."[97]

Géza Csáth író volt az elsők között, aki hangsúlyozta Bartók és Nietzsche rokonságát. Nem elégedve meg a hagyományos kifejezésmódokkal, Bartók és Nietzsche „új eszközöket és módszereket találtak ki. Pontosabban szólva, a kitalálás nem megfelelő kifejezés, hiszen művészetük hiteles és szinte ösztönös." Ahogy Csáth helyesen megjegyezte, Bartók zongoraművei, akárcsak Nietzsche művei, az „álmok pszichológiáját közvetítik, amelyek az őrület határán mozognak."[98] Valóban, ahogy egy másik éleslátó kritikus fogalmazott, Bartók zenéje „az élet elhagyatott mélységeiből emelkedik fel, mintha nem is ehhez a világhoz tartozna."[99]

Ha a madaraknak megvannak a fészkeik, a rókáknak pedig az odúik, akkor helyénvaló volt, hogy a „hajléktalanok" a Lukács Körben Nietzsche-ben találták meg menedéküket. A kör legfiatalabb tagja, György Káldor bevallotta: „Nietzsche után Marx hatása[100] alá kerültem." Nietzsche hatása még Lukács marxista mentorára, az anarcho-szindikalista Szabó Ervinre is kiterjedt. Briliáns és tudós elméjű Szabó szívesen fűszerezte leveleit és írásait Nietzsche-idézetekkel. Karl Polányi felesége, Duczynska Ilona Szabó „Nietzsche-szerű fejére", valamint lázadó szellemére és idealizmus iránti akaratára is hivatkozott.[101]

Lukács Oroszország iránti rajongása Szabé hatásának is köszönhető volt. Szabé 1898-ban Bécsben tanulóként Samuel Klatschkón keresztül kapcsolatba került orosz forradalmárokkal. Szabé és Karl Polányi is a Klatschko-házban, az úgynevezett Belvedere Gassén sajátították el a marxizmus alapjait. A Polányi család rendkívül tehetséges volt. Amikor múltjáról kérdezték,

---

[96] Ervin Sinkó, Optimisták: történelmi regény [919-{919-ba{ (2 vols, Forum, Novi Sad, n.d.}, vol. 1, p. 408.

[97] József Ujfalussy, Bartók Béla (Corvina, Budapest, 1971), p. 97.

[98] Géza Csáth, "Bartók Béla," Nyugat 1 (1908), p. 513.

[99] See Antal Molnár's statement in Nyugat 1 {1912), p. 328.

[100] Béla Kőhalmi, Az új könyvek könyve (Budapest, 1937), p. 124.

[101] György Dalos, A cselekvés szerelmese: Duczynska Ilona élete (Kossuth, Budapest, 1984}, p. 21.

Polányi Mihály filozófus-tudós, aki testvérével, Karllal együtt alapította a Galilei Kört, ezt írta Mannheimnek:

> Kérdései elgondolkodtattak a múltamon, és ez az, amit találtam. Fiúként és fiatalemberként materialista voltam, és H. G. Wells buzgó tanítványa. Vallási érdeklődésemet Dosztojevszkij A Karamazov testvérek című művének elolvasása ébresztette fel 1913-ban. Akkor huszonkét éves voltam. Az ezt követő tíz évben folyamatosan törekedtem a vallási megértésre, és egy időre, különösen 1915 és 1920 között, teljesen megtért keresztény voltam, Tolstoj hitvallásának vonalán... Ami a marxizmust illeti, legkorábbi politikai írásom (az európai békéről, 1917) már a történelem materialista felfogásának támadása volt. A magyarországi kommunista rezsim idején hevesen ellenéztem a kormány intézkedéseit, például én voltam az egyetlen férfi az egyetemen, aki megtagadta, hogy „önkéntesként" csatlakozzon a Vörös Hadsereghez, és ennek következtében különböző fenyegetések értek.[102]

A Polanyi testvérek már korán kapcsolatba kerültek orosz forradalmi eszmékkel. A bécsi Klatschko-házban a csengő jelezhette Plekhanov, Karl Radek, Pavel Axelrod vagy akár maga Trockij érkezését. A narodnyikok etikai hősiessége hatással volt Szabóra, aki ezt továbbadta Lukácsnak. Szabó a forradalmárt a tömegmozgalom „bögölyének" tekintette. Lukács sem volt immunis a marxizmus ilyen szokratizálására. Szabó marxista írásaiban teljesen elutasította a történelmi determinizmust a „kritikai egyének" javára. Ezt azzal indokolta, hogy a kereszténység elterjedése kevés vagy semmilyen mértékben nem volt köszönhető a társadalmi-gazdasági tényezőknek. Lukács nemcsak átvette ezt az értelmezést, hanem tovább is fejlesztette *Modern dráma* című művében.

Itt érdemes röviden megemlíteni Szabó lenyűgöző levelezését egy orosz narodnyikkal, Pavel Fjodor Teplovval. Teplov, akit Szibériába száműztek, egy jakut jurta lakója volt, és más „elvtársakhoz" hasonlóan előfizetett a Frankfurter Zeitungra. Szibériából Teplov valójában megpróbálta felvidítani Szabót Budapesten: „Az ördögbe is, Ervin, hagyd abba a panaszkodást, és nézz vidámabban a szabad világra."[103] Teplov továbbá érdeklődött, hogyan halad Szabó Nietzscheről szóló könyvével. Bár Szabó soha nem publikált ilyen művet, marxizmusa Nietzsche szellemével volt átitatva. Egy 1918-as, Marxról szóló megemlékező cikkben Szabó ezt írta:

> A boldog élet lehetetlen. A legmagasabb, amire az ember törekedhet, a hősi élet. Mindenekelőtt az akarat, hogy minden esély ellenére harcoljon mások javáért. Végül győz, anélkül hogy köszönetet kapna. És mégis, amikor a küzdelem véget ér, úgy áll ott, mint egy herceg... - tele méltósággal és nemességgel. Közben az én kővé változott…[104]

Ez Zarathustra „alámerülése"; önmaga eltékozlása másokért, miközben „nem vár köszönetet és nem is ad vissza semmit." Szabó egyszer úgy hasonlította magát, mint egy „neurotikus Nietzsche", aki azért, hogy erős legyen, vagy gyenge, vagy erős emberekkel veszi körül magát. A Marx és Engels Válogatott Művei magyar kiadásának (1903) előszavában Szabó megjegyezte:

> . . . az emberek joggal kérdezhetik, vajon az okos magyarok még nem hallották-e Nietzsche bejelentését, miszerint Isten halott. Igaz, hogy elkerültük a marxizmusról szóló vitákat. Ennek ellenére ugyanúgy átéltük őket, mint a nyugati emberek. Ha még mindig olyasmit teszünk, ami felhúzza a szemöldököket Nyugaton, az nem azért van, mert naivak vagy tudatlanok lennénk a helyzettel kapcsolatban.[105]

---

[102] Michael Polányi to Karl Mannheim, 19 April 1944, Moot Papers, M5, University of Chicago Library.

[103] "Egy orosz forradalmár levelei Szabó Ervinhez," Kritika, no. 12 (1976), p.- B

[104] Szabó, Selected Writings, p. 896; for comparison, see Nietzsche, The Complete Works, vol. 5, pp. 143-4.

[105] Marx és Engels válogatott művei, ed. Ervin Szabo (Budapest, 1905), pp- 250-1.

Ha bármit is kínálnak, a marxizmus nictzschei hívői Budapesten tanúbizonyságot tesznek a lélek válságáról. „Az utókor hisz a szellemi hangulatban" – írta Karl Polányi – „a nemzedék szellemi állapotában. A lélek gyötrelme volt a legnagyobb válságunk."[106]

Mannheim megerősítette ezt. Az összehasonlítva a magyar és a német kulturális fejlődést, történelmi perspektívát nyújtott, amely teljes idézetet érdemel:

> Kezdetben Stefan George volt a központi alakja egy laza irodalmi-esztétikai mozgalomnak Németországban, ugyanúgy, ahogyan Ady Magyarországon. Még Nietzsche hatása és a nyelvi nacionalizmus újjáéledése is hasonló volt fejlődésük korai szakaszában. Azonban az, ami ezután történt, a német és a magyar valóság közötti különbség határozta meg. Ady magányosan járta a „hit nélküli hívő" Golgotáját. Lelki küzdelmeinek lényege a földi élettel szembeni polaritás volt. Istenből a politikába menekült, mert életünkből hiányzik az a köztes tér, amit kultúrának neveznek, és amely hozzászoktathatott volna bennünket a földi léthez. Pontosan ez a földi élet fölötti kétségbeesés inspirálta legnagyobb verseit. Míg Ady zsenialitása a visszamaradottságot tartalommal töltötte meg, Stefan George számára talán éppen a német élet teljessége volt az, ami egyszerre csábította és gátolta lelkét. Nagy kultúrájával hagyomány szerint Németországban az ember elfelejtheti az élet tátongó káoszát. Magyarországon azonban részfeladatokat öröklünk előző generációktól. Itt az autentikus lélek, szembesülve az emberi lét teljességével, csak lélektől lélekig élheti meg létezését, és egyénként szerethet. Ezért van olyan nagy jelentősége szerelmi konfliktusainknak.[107]

Kétségtelen, hogy Lukács nemzedéke mély barázdákat szántott Nietzsche-vel a magyar pusztaságban. Azonban a magyar Mencken, Karinthy Frigyes (1887–1938) kifigurázta Lukács és köre Nietzsche iránti vonzódását. Zseniális „Zarathustra jegyzetei" (1912) című művében Karinthy fejszét vágott az összes intellektuális önhittségükbe és pózolásukba:

> Azért jöttem, hogy megkérjelek, beszélhetnénk-e magyarul? Bizony mondom nektek, sokan szeretik Balázs Bélát… és idővel Molnár Francia is hallgatni fogja Lukács szabad előadását a normatív pátoszról. Bizony, azért jöttem, hogy megbékítsem azokat, akik panaszkodnak, hogy a magyar dráma hanyatlik, mert már nem fejez ki abszolút értékeket. Azt mondom nektek, Lukács György és te, Zarathustra, hallgassatok az okos gyerekekre és fontoljátok meg, mit mondanak. És nektek, okos gyerekek, azt mondom, hallgassatok az öreg Zarathustrára és gondoljátok meg, mit mond. De hogy ezt elérjük, kérlek, öreg Zarathustra, tartsd be a szád. Nem lehet sötétséget világossá tenni sötétséggel. Te, Zarathustra, kitartasz amellett, hogy az emberekhez beszélj, pedig ők csak szórakozást akarnak. A színház szerepe a szórakoztatás. Bizony, nehéznek és németesnek neveznek téged, Zarathustra, mert mély vagy, és ugyanezt várod el másoktól is. Nagy gondolatokat, új ötleteket és új inspirációt követelsz. De mit tehet az ember, ha ez a sok mélység, új hit és új inspiráció nevetésre készteti?[108]

Ez a paródia baráti tapsvihart arat – Tapsoljatok, barátaim! És sokan nevettek vele Budapesten. Szókratész sorsát Arisztophanész vígjátéki színpadán döntötték el; Lukács magára vonta Karinthy keserű, briliáns ellenszenvét. Ez az összehasonlítás azt sugallja, hogy „a lélek ápolásának" legfőbb kötelessége, legyen szó Athénról vagy Budapestről, soha nem mentes a humoros vagy ironikus oldaltól. Szókratész a bíróságon védte magát a félreértésekkel szemben; Lukács csendben maradt, magánya egyre mélyült.

---

[106] Karl Polányi, "A mai nemzedék hivatasa," Szabadgondolat 8, no. 4 (1918), p. 39.

[107] Karl Mannheim, "Heidelbergi levelek," Tűz {(May 1924), pp. 93-4.

[108] See Esztendő 1918, pp. 147-50.

II. RÉSZ

Állomások a lélek útján
(1907-1917)

5
A szellem Faustja

> Faust kételkedő, a szellem hitehagyottja, aki a test útján jár.
>
> Kierkegaard

> . . . valami felsírt bennem. Azért sírt, hogy megtapasztalhassam a nagy közelséget, és legalább egy pillanatra levethessem az értelmem áthatolhatatlan maszkját. Azért sírt, hogy valaki észrevegyen, és azt mondja: „Szeretlek."
>
> Lukács

„Tegyük fel, hogy az igazság nő" – tette fel a kérdést Nietzsche –, „akkor mi van?" Lukács megtalálta a választ, amikor 1907 decemberében találkozott Irma Seidlerrel (1883–1911) a „pletykafészek" Mama Cecil szalonjában, aki házasság révén volt a nagynénje.[1] Cecilia Polanyi híres irodalmi és társasági szalonját „tigris ketrecéhez hasonlították, amit sosem takarítanak ki." Mama Cecilt, akit a „magyar Gracchusok anyjaként" ismertek, a vilnai főrabbi lányaként sosem tanult meg jól magyarul. Mihály Pollacsek felesége lett, és tehetséges gyermekeik, köztük Károly és Mihály, a Polanyi nevet vették fel. Szalonját gyakran látogatták radikális körök tagjai, akiket Nietzsche és Marx eszméi befolyásoltak. Mama Cecil szalonjára visszaemlékezve Jászi így írt:

> A ház úrnője, csillogó és szellemes, különböző ideológiák között végzett légi szaltókat. Új tehetségeket fedezett fel, és az ízléséhez igazította őket. Emlékszem, egyszer megfeddett szűklátókörű, spenceriánus, angol pozitivizmusom miatt, és azt javasolta, hogy egyensúlyozzam ki Nietzsche ragyogásával. Mama Cecil szalonja nemcsak helyi hírnévvel bírt, hanem egyfajta nemzetközi megbecsülésnek is örvendett. Valójában még európai híresség is ellátogattak ide, csak hogy belélegezzék a radikális magyar levegőt.[2]

Miközben Mama Cecil megpróbálta „megszelídíteni" Lukácsot, akinek szavai „rettenetes szakadékokra" emlékeztették, bemutatták őt Irma Seidlernek. Irma lett lelke úrnője, műveinek Beatricéje, és a csoda, amire oly régóta vágyott. Egy feltörekvő festő és két évvel idősebb Lukácsnál, Irma az életet és a művészetet szimbolizálta, melyek összhangja megszállottan foglalkoztatta őt. „Nem számít, mi a munkád címe" – írta Popper Lukácsnak –, „egy dologról szól: az én meneküléséről és lebegéséről az élet és a művészet között."[3] Irma és Lukács, teljesítve kötelező liai körútjukat, Popper kíséretében, „megcsókolták egymást a sötétben" a Ponte Vecchión, és hallották, ahogy „énekelnek a kövek" Firenzében. Kétségtelen, Popper ugratva Lukácsot, a falak is „Dionüszoszhoz táncoltak" és az ő fáklyás meneteléhez Erósz felé.[4] Az Uffizi meglátogatásakor a két barát Irma művészi tehetségét vitatta meg, és azon töprengett, vajon az a „belső fény" valóban ég-e benne. Mivel Lukács szerelmi kiruccanása ismeretlen volt a szülei előtt, akik nem nézték jó szemmel Irma korát és hátterét, a szerelmesek külön vonatokkal tértek vissza Budapestre. 1908 júniusára már összevesztek, és Lukács felkérte Irma unokatestvérét, Száhd Ervint, hogy járjon közben köztük.

Egy rövid tűzszünet alatt Lukács részleteket olvasott fel Irmának Kassnerről szóló esszéjéből. Ez az esszé sejteti, miért omlott össze lángokban az a szerelem, amely Lukács „egész életét" betöltötte volna. Az okokat nem nehéz kitalálni ebből a lírai részletből:

---

[1] Lukács to Leo Popper, July 1909, LAK.

[2] Erzsébet Vezér, Irástuds nemzedékek: A Polányi család története dokumentumokban (Lukács Archivum, Budapest, 1986), p. 8.

[3] Leo Popper to Lukács, 16 August 1908, LAK.

[4] Leo Popper to Lukács, 7 October 1910, LAK.

> Hasonlóképpen Baudelaire művészete egyesíti az embert — aki keveset ér, szinte semmit, és sehová sem tartozik — a költővel, aki minden, örök, és aki szintén sehová sem tartozik. Így Rossetti művészete belenő az életébe, és ami eredetileg pusztán művészi, stilisztikai követelmény volt, átalakul életérzéssé. Így Keats élete túlnövi költészetét, mert végiggondolja a költőként való létezését, szent aszkézist ölel magához, lemond az életről; és a kettő — az élet, Keats esetében mint a vers háttérdíszlete — új és magasabb egységbe olvad össze.[5]

Lukács barátja, Pál Ligeti, Kassnerről szóló esszéjét kommentálva, egyenesen kijelentette, hogy a „lírai epizódok" önéletrajzi jellegűek.[6] Lukács maga kissé lakonikusan foglalta össze Irmával való kapcsolatát: „Az én Kierkegaard-időszakom sem volt Regine Olsen nélkül."[7] Lukács kierkegaard-i skrupulusai közé tartozott a házasság lehetetlensége, a hiúság – a csalódástól való félelem –, a boldogság romboló aspektusaitól való félelem, valamint az a képtelensége, hogy szélesebb alapú életben tájékozódni tudjon.[8] A veszekedés után Irma csatlakozott az észak-magyarországi Nagybányán működő művésztelephez, hogy festészetet tanuljon.

Ez a szerelmi viszony inspirálta Lukács lírai esszéit a Lélek és formában. Ezek az esszék, bár önéletrajzi jellegűek, az Irmával való első találkozástól (esszé Novalisról) Balázs, a csábító megjelenéséig (esszé Philippéről), az élet, a művészet, az Erósz és a filozófia körül forognak - a lélek iránytűi. Tartalmazzák lényegét az 1918 előtti időszakban, és nemcsak messzire nyúlnak vissza életébe, hanem összetett eszmékkel, személyekkel és eseményekkel vannak telítve, amelyeket később, marxistaként, megpróbált elnyomni és eltörölni. Az esszék tárgya maga Lukács; megnyerő, szellemes, megfoghatatlan, és sok irányba elkalandozó. Társadalmi kérdésekről és politikáról alig, ha egyáltalán esik szó.

A "*Lélek és formák*" esszéi nemcsak azért nyernek jelentőséget az európai szellemi életben, mert szerzőjük a század legfontosabb marxista értelmiségijévé vált, hanem azért is, mert ezekben független ítéletét tükrözi. Marxistaként Lukács ítélete ritkán volt "független", és sosem érte el korai esszéinek intenzitását. Ezzel szemben ezek az esszék akaratlan szellemi önéletrajzát alkotják. Visszhangoznak abban a magányos hangban, amelyet Kierkegaard és Nietzsche is megpendített. A magányban Lukács föléjük emelkedett. De a magány olyan szabadulás, amely nem szabadít meg. Lukács "*Lélek és formák*" című esszéit egy megosztott és lázadó elme kíséri látható módon, amely transzcendens sorsának engedelmeskedve halad előre a káosz és a sötétség felé.

A *Lélek és forma* esszéi az emberi dolgokra reflektálnak és szólnak: szerelemre és házasságra, életre és halálra. Bizonyos szempontból ezek az esszék Montaigne[9] esszéihez hasonlíthatók, melyekben az „önmagam leírása" feladatának kell megfelelniük, hogy az én otthon érezhesse magát a létezésben, fix támaszpontok nélkül. Valóban, egy francia kritikus Lukács *Lélek és forma* című művét Nietzsche és Montaigne „méltó tanítványának" nevezte. Montaigne esetében először vált az emberi élet – a véletlenszerű, személyes élet egésze – problémává a modern értelemben. Montaigne azonban soha nem tolja ezt a problémát a tragikus birodalmába. Ezzel szemben Lukács problémás énje, amelyet tragikus látásmód keretez, mentes Montaigne időtlen nyugalmától. Ami a Lélek és forma esszéit megkülönbözteti és a századforduló civilizációjának szimptómájává teszi, az az, hogy kijelölnek egy területet, egy egész rejtett, növekvő és virágzó világot, amely tele van szenvedéllyel, a legfenségesebb illúzióval, kísértéssel és rejtett ellentmondásokkal. Ezen esszék tárgya Lukács saját énje, amelyet az elsődleges tudásvágy táplál, és amely elveti a kötelező, konvencionális

---

[5] Lukács, Soul and Form, tr. Anna Bostock, (MIT Press, Cambridge, Mass., 1974}, p. 23.

[6] Pál Ligeti to Lukács, 13 September 1908, LAK.

[7] Lukács, Curriculum Vitae, ed. János Ambrus {Magvető, Budapest, 1982), p. 18.

[8] Lukács, Napló-Tagebuch, July 1908, p. 67.

[9] See F. Bertaux's review in La Nouvelle revue frangaise 5 (January 1913), p. 169,

értékeket és ürügyeket, még akkor is, ha a szerelemről és házasságról szóló igazság teljes mértékének feltárására törekszik.

Montaigne-éval ellentétben Lukács nem egoisztikus ösztönei – az együttérzés, az önmegtagadás és az önfeláldozás ösztönei – a "Lélek és formák" esszéiben egyöntetűen aranyozottak, dicsőítettek, transzcendentalizáltak, amíg el nem nyerik azt az abszolút értéket, amely lehetővé teszi számára, hogy megtagadja az életet és még önmagát is. És egy én, amely önmaga ellen fordul, az élet ellen, miközben vágyakozik felülmúlják őket, gúnyolják az ambíció taktikáit, dicsőítik az álcázás és maszkok stratégiáit, és élvezik Érosz csábító örömeit. Lukács azt sugallja, hogy az élet minden részében és szakaszában — különösen a szerelemben — előfordulhatnak „maszkok". Lukács fátylak és maszkok bemutatásában lenyűgöző művészetről tanúskodik. Egy alkalommal elmondta Balázs húgának, Hilda Bauernek, hogy az énben „kétezer ember van, nem kettő". Miközben tanúságot tett az élet és halál tragikus víziójáról, Lukács — úgy tűnik — fokozta saját integritását is a bűnök látványos bevallásával. A fátylak és maszkok — tegyük hozzá — mindig erkölcsi zavart árulnak el. Lukács saját tapasztalatának teljességéből beszélt.

Nem meglepő módon a Lélek és forma esszéi, sötét gyóntatófülkék, amelyekben bűnöket és titkokat suttognak el, zavart keltettek a magyar közönség körében. Valójában ezeknek az esszéknek a magyar fogadtatása többnyire kritikus, ha nem ellenséges volt. Egyesek szerint „arisztokratikus stílusa" nem tett engedményeket az olvasók felé, akik először találkoztak Kierkegaard-dal és Stefan George-dzsal. Emellett Lukács „álarcokat" viselt, amelyek elrejtettek bizonyos személyes zónákat – Faustot Don Juannal szövetségben. Azok az eszmék és személyes élmények, amelyek Lukács elméjének prizmáján áthaladtak, ezekben az esszékben gazdagabb fényekkel kibővülve jelentek meg.

Egy másik kritikus, aki a "Lélek és forma" esszéiben az intellektuális emigráció jeleit látta, megjegyezte: „Sajnálatos módon új irodalmunk legígéretesebb tagjai csatlakoznak ezekhez az intellektuális emigránsokhoz. Ezért inkább a körülményeinket kell hibáztatnunk, mint az írókat, és így várnunk kell, amíg az emigránsok hazatérnek."[10] Ezzel szemben József Pogány (1886–1938), aki 1919-ben politikai biztos lesz, a Renaissance (1910) című folyóiratban Lukács esszéiről írva úgy vélekedett, hogy azok „hadüzenetet" jelentenek a modernitás ellen, és mint ilyenek, meghatározzák a „művész céljait, szándékait és problémáit."[11]

Intimebb szinten a "Soul and Form" esszéi Kierkegaard Erosszal szembeni lenyűgözött félelemmel teli hozzáállását tartalmazzák. Lukács számára Erosz tárgya nem annyira a csábítás vagy a beteljesülés volt, hanem inkább a kísérletezés. Szókratikus módon közelítette meg Eroszt, a szellem meghódítása érdekében, nem pedig a test meghódításáért. Akárcsak a firenzei neoplatonisták, Lukács is sajátos Erosz-misztikát hirdetett. Ahogyan Pico della Mirandola kifejezte: „A szerelem vak, mert az értelem fölött áll."

Lukács nemi metafizikájában a férfi a tudatos energia, a kultúra és az eszmék megtestesítője; a nő pedig a természet szimbóluma. És akárcsak a természet, a nő a férfiért van, vagy, ahogyan Kierkegaard mondja: „Tartsa meg Isten az eget, ha én megtarthatom őt."[12] A nő az élet; a férfi az értelem. Ahogyan Lukács megfogalmazta,

> Furcsa, de igaz. A kreativitás felemeli az embert. Valójában olyan értékeket ébreszt benne, amelyek máskülönben rejtve maradnának, és örökre ismeretlenek lennének. Egy nő mindig szebb és többet jelent annál, mint amire rendeltetett... Egyetlen nő sem írt még tragédiát. A drámában és tragédiában

---

[10] Vasárapi Újság, 24 April 1910, p. 364.

[11] See Renaissance 1 (10 November 1910), pp. 445-7.

[12] A Kierkegaard Anthology, ed. Robert Bretall (Random House, New York, 1946}, p. 73.

rejlő kegyetlen szükségszerűség olyan érzelmeket kíván, amelyekhez a nőknek nagyon kevés adottságuk van.[13]

Hasonló módon Balázs azt mondta, hogy egy nő érzékiségét ugyanúgy ki kell elégíteni, ahogy Istennek meg kell hallgatnia a kabbalista imáját. Lukács számára azonban a szerelem egy filozófiai kísérlet volt, amelyet saját hiányosságainak kompenzálására végzett. Mivel a férfi a „kétely" és a „kétségbeesés" megszemélyesítője, szüksége van egy nő szerelmére, aki természeténél fogva mentes a „kételytől" és az „önmarcangoló" gyötrelemtől. Lukács szerint a drámai költők — Ibsen, Strindberg, Hebbel — színpadra vitték a nők alacsonyabbrendűségét.[14]

Mondani sem kell, mindez Nietzschétől és Kierkegaardtól ered, akik ontológiai különbséget tettek a nő, mint „szubsztancia", és a férfi, mint „reflexió" között. Irma Seidler azonban, női művészként, mindkettő volt. Ez tette őt vonzóvá Lukács számára, aki drámaíróként csodálta Hebbel hősnőinek „szent dezorientációját". Amikor a „dezorientált" Irma Seidler feleségül ment egy másik művészhez, Réti Károlyhoz, Lukács ezt „polgári torzulásnak" nevezte. Irma házassága után Lukács „szent" levelezésbe kezdett Balázs húgával, Bauer Hildával. 1909 és 1913 között Hilda közel 100 levelet írt Lukácsnak. Sajnos később elégette Lukács neki írt leveleit, attól tartva, hogy fasiszta kezekbe kerülhetnek, és ezzel Moszkvában terhelő bizonyítékot szolgáltathatnának ellene.

Hilda Lukácshoz írt leveleiből, amelyek többnyire válaszok az ő „hosszú leveleire", egy olyan ember képe bontakozik ki, akit a munka – das Werke – hajt, azzal a céllal, hogy hírnevet és elismerést szerezzen. Lukács barátja, Béla Zalai, aki a munkát „személyiségünknek" nevezte, így fogalmazott: „A nietzschei vallásos munkavágy krónikus tengeribetegségétől szenvedek." Nem csoda, hogy Lukács Hildának írt levelei – úgy tűnik – a valóság iránti tehetetlen düh és az erőszakos fejfájások, álmatlanság, valamint a lemondás és kétségbeesés sötét hangulatai között ingadoztak! Mindenekelőtt valószínűleg tükrözték Lukács látásmódjának kiképzett könyörtelenségét, határtalan ambícióját és rendíthetetlen odaadását egy ügy iránt. „Még ha veled is lennék" – írta Hilda Lukácsnak –, „nem tudnám elsöpörni Hebbel műveit az asztalodról. Jobb nem ujjat húzni a hatalmas Hebbellel."[15] Ez a munkamánia egyértelműen aggasztotta Hildát, és levelei nyugtalanságot árulnak el, attól tartva, hogy Lukács növekvő életidegensége őt is áldozattá teheti, ahogyan bátyja híres vára – Balázs librettójában, A kékszakállú herceg várában – áldozattá tette Juditot.

Elkerülhetetlen volt, hogy Hilda végül Lukács áldozatává váljon. Bár meglehetősen „csúnyának" találta őt, nem tudott ellenállni bűvös intellektusának.[16] Ez a hódítás megteremtette az alapot ahhoz, hogy a „nagy ember" kiöntse neki a szívét, és elkezdte elküldeni neki azokat az esszéket, amelyeket Irmának szánt dedikálásra, gépelésre, szerkesztésre és kommentálásra. Amikor Lukács Hildának átnyújtotta allegorikus meséjét, „A Midas király legendáját" (1908), egy, az erotikát magasabb boldogságként dicsérő levél kíséretében, Hilda kifakadt:

„Az Isten szerelmére, ne sajnálj engem. Ez egy halotti tor utáni légkörre emlékeztet. Nem veszed észre, hogy a sajnálat leértékeli a nőket? Nem akadályként, hanem lépcsőfokként vagyunk itt, amelyen a férfiak feljebb léphetnek."[17] Akárcsak Miskin herceg A félkegyelmű című regényben – amelyet Lukács igen nagyra tartott –, ő is inkább sajnálattal szeretett, semmint szerelemmel. Hilda elmondta Lukácsnak, hogy bár a szerelme test és vér nélküli, sajnálatában szinte érzékiség rejlik. Az az eltökélt szándék, hogy „valahogy segít neki", elvezetett ahhoz a felfedezéshez, hogy „túl korán

---

[13] Lukács, Ifjúkori művek (1901-1918) [Early works|, ed. Árpád Tímár (Magvető, Budapest, 1977}, pp. 275-7.

[14] Ibid., pp. 675-7.

[15] Hilda Bauer to Lukács, 25 May 1909, LAK.

[16] Hilda Bauer, "Emlékezések," MS in LAK, p. 25.

[17] Hilda Bauer to Lukács, 7 April 1909, LAK.

vált nővé, és talán mindent elrontott."[18] Csalódottságot, megaláztatást és dühöt érezve Hilda megnyílt Lukács előtt:

> Budapestre jöttem, egy furcsa lányként, tele kultúra, szerelem és megértés iránti éhséggel. Ideges és rettenetesen magányos voltam. Aztán egy éjjel beszélgettél velem a kávézókban és az utcákon úgy, ahogyan még soha senki más. Beléd szerettem, és semmit sem tudtam a szenvedéseidről azon kívül, amit [Stefan] George-ról írt esszédben olvastam... A negyedik találkozásunkkor ott volt a szerelem. Mégsem tudott megszabadulni a halottaktól. Megijesztett és lehűtött engem... És te mit hoztál a szerelmünkbe? Semmit, csak azt a vágyat, hogy eltávolodj az élettől és a fájdalmaidtól.[19]

Bűntudattól gyötörve Lukács úgy döntött, hogy egy hónapot tölt Hildával Ammerlandban, Észak-Németországban, hogy kiderítse, hol is állnak kapcsolatukban. Ha ez valódi szerelem, mondta Poppernek, „alázatosan lehajtom a fejem." Az ügy alakulása azonban a régi történetet ismételte. Egy része szeretni akart. A másik része suttogta: hagyd el, mert ő „nem hozzád tartozik." Poppernek őszintén beszélt: „Nem tudok egy-két hónapot együtt tölteni valakivel, akit előbb-utóbb elhagyok. Mégsem tudom egyszerűen és hősként elhagyni, ahogy kellene."[20]

Edith Hajés, Lukács bizalmasa és „nővér-szeretője" — Lukács és Balázs, akinek első felesége volt, nemcsak elveket, hanem nőket is megosztottak — azt tanácsolta neki, hogy hagyja el Hildát:

> Tegyük fel, hogy nem volt bölcs dolog meglátogatni Hildát. De ha ez néhány gyönyörű esszé megszületéséhez vezet, akkor bölcs döntés volt. Mindenesetre jobb, ha sietek az esszékkel, aztán távozom. Végül is én is nő vagyok. Bár nem tagadhatom, hogy te fontosabb vagy számomra, mint Hilda, jobb, ha vigyázol a nyelvedre. Jól tudom, hogy a vigasztaló és gyengéd szavakat milyen könnyen félre lehet érteni.[21]

Lukács Novalisról írt esszéjében ünnepelte a „nagy emberek" végső magányát, akik Erosz ellenére is „saját fejlődésük szolgái és fanatikusai"[22] maradnak. Ahogy Hilda kifejezte Lukácsnak: „Az élet utáni vágyad olyan erős, hogy tényleg azt hiszed, élsz." Még mindig Hildával volt az ammerlandi Villa Bockban, amikor Edith így írt neki: „Aggódom miattad, hogy valóban meg tudod-e tartani az egyensúlyt a házasság és a becsület között, vagy inkább a határokat feszegeted. De mondd meg, ha Hilda is elvált nő lenne, mint én, aki senkiért sem felelős, megoldaná ez a problémát? Buta kérdés, de választ akarok rá."[23]

A szerelem finom utalásai, amelyekben sokszínű cselekedeteket hajthatunk végre, és amelyek átszövik a "Lélek" és "Forma" esszéit, mesterien rejtettek és álcázottak bennük. Barátja, Pal Ligeti egyenes volt:

> Nagyon tetszett az esszéd Novalisról. De kevesen fogják megérteni, mert annyira bensőséges. A hibád az, hogy ragaszkodsz ahhoz, hogy a dolgok ne csak szépek, hanem igazak is legyenek. Amit a romantikában [Novalis] láttál, az gyönyörű, annyira modern, annyira rólunk szól – rólad, rólam és a barátainkról. Ez felveti azt a kérdést is, hogy vajon igaz-e, és mindenekelőtt, hogy van-e igazság az efféle művekben. Ezzel párhuzamosan felmerül a kérdés: Novalis élete művészet volt-e (az ő mesterműve)? Mi az értékmérő?[24]

---

[18] Hilda Bauer to Lukács, 16 August 1909, LAK.

[19] Ibid.

[20] Lukács to Leo Popper, 25 July 1909, LAK.

[21] Edith Hajós to Lukács, 8 July 1908, LAK.

[22] Lukács, Soul and Form, p. 48.

[23] Edith Hajós to Lukács, 10 July 1909, LAK.

[24] Pál Ligeti to Lukács, 29 April 1908, LAK,

Lukács szembesült Nietzsche csábító lehetőségeivel, aki azt állította, hogy a nagy filozófusok közül – Platón, Spinoza, Kant, Schopenhauer – egyik sem volt házas, mert a házasság akadálya a beteljesülésnek, valamint Goethével, akinek szerelme, ahogyan Lukács soha nem mulasztotta el megjegyezni (ha adódott rá alkalom), életre hívta Iphigéniát.[25]

A romantikus elképzelés, miszerint a szerelem, és nem a házasság, az a kapu, amely a Múzsák birodalmába vezet, egy ünnepelt téma volt a Lukács Körben. Edith egyszer idézte Lukácsnak angolul:

> Rávésheted a sírkövére,
> Belevésheted a kártyájára,
> Hogy egy fiatal, ki megnősült,
> Egy fiatal, ki megcsorbult.

Aztán a következő levelében, amely 1909. július 14-én kelt, Edith világosan kifejtette egy férfi és egy nő közötti mélységes ellentétet:

> Nevess a saját önkínzásaidon, egy „visszatért love”... Gyurika, Gyurika! Nem tudhatod az én problémáimat. Egyszerűen félek Balázstól. Mi nem tehetünk róla, hogy mindannyian a saját ketrecünkben küzdünk kijárat nélkül. A ketreceinkben bátorító szavakat éneklünk egymásnak: Milyen szörnyű dolog szeretni valakit! Főleg, ha az ember nő és őszinte. Ó, milyen szomorú a világunk, ami egyébként gyönyörű!

A filozófus „tragikus bánata” az, hogy a felesége sohasem érti, miről beszél. A "Lélek és forma" esszéi – annyi félreértés gyöngye egy be nem teljesült szerelem láncára fűzve – megvilágítják azoknak a szerelmeseknek a viselkedését is, akik különböző „kasztokhoz” tartoznak – ez a kifejezés Lukács és követői körében kedvelt volt. Akárcsak Goethe Gretchenje a Faustban, Irma is a társadalom alsóbb rétegeiből származott. Leveleit Lukácsnak a postára küldte, sohasem a családi villába. Próbálva azt a nyelvet használni, amelyet Lukács a legjobban értett, Irma – Faustot idézve, aki udvarolt a szellemnek, amíg az megjelent – hozzátette: „Nincs szükség udvarolni neki, ha már meg tudjuk ragadni.”[26] Az üzenet egyértelmű volt: Ne imádj engem; fogadj el. De Irma első levele Lukácshoz már előrevetítette a későbbi problémákat: „Úgy érzem, azért fogadtál el, mert elhagytam az egyik partot, és a másik felé küzdöttem. Szeretném beteljesíteni iránt támasztott elvárásaidat, és mégis, azon tűnődöm, vajon nem becsültél-e túl engem.”[27]

Lukács flörtje a szerepekkel — aszkéta, Faust, szilén vonású Szókratész — éles ellentétben állt a női természet feltételezett egyformaságával. Irma női ereje vele szemben abban rejlett, hogy beleegyezett, hogy egy „magasabb rendű férfi” elbűvölje — inkább nyugtalan, mint vágyakozó módon. Amíg ő volt Lukács esszéinek tárgya, élvezhette ezt a hatalmat. Szerepe az volt, hogy gyönyörködtessen és kívánatos legyen. De művészként Irma megtagadta női mivoltának célját. Ahogy Kant mondaná, a művészet közömbös tárgyával szemben, és nem érdekli, hogy tetszik-e vagy taszít. Esztétikából erotikába fordítva ez azt jelentette, hogy Irma nem keltett érdeklődést Lukácsban, mint valódi szexuális vágy tárgya. Habár felébresztette benne az Erószt, Lukács és közte mély metafizikai szakadék húzódott.

Irma, aki szűkös körülmények között élt „kis” világában, ugyanakkor vágyott Lukács „nagy világára” is. Szerelmes levelei gyakran groteszk módon Lukács-stílusú hangot ütöttek meg. Megbízott benne annyira, hogy elárulja: megállás nélkül dolgozik, mert a kreativitás olyan, mint „lefelé futni egy dombon.” Még arra is megkérte Lukácsot, hogy küldje el neki Goethe Faustját, Ibsen Peer Gyntjét, és néhány „szép” verset, amit ő kedvelt. Azonban Irma, aki a házasságon

---

[25] Lukács, Napló-Tagebuch, 19101911 [Diary] (Akadémia Kiadé, Budapest, 1981}, p. 33.

[26] Irma Seidler Lukácsnak, 1908. július, LAK.

[27] Irma Seidler Lukácsnak, 1907. december 31., LAK.

keresztül próbált boldogságot találni Lukáccsal, nem vette észre, hogy egy tudományos érdeklődésű nő Lukács számára csak azt bizonyította, hogy valami nincs rendben a nő szexualitásával. Nietzsche szerint egy „terméketlen állatnak" a nőnek szexet kellene kínálnia, nem intellektust. Irma ezt egyszerűen nem tudta megérteni hogy Lukács szexualitása nem lefelé, hanem szelleme csúcsára irányult. Mindazonáltal, tudatában földi házasság iránti iszonyának, így könyörgött neki: „Drága Gyurikám, hallgass rám. Tényleg azt hiszed, hogy két ember fájdalom nélkül tud együtt fejlődni? Lehetséges-e más módja annak, hogy két lélek együtt növekedjen, mint szenvedésen, a boldogság káoszán és sok-sok szereteten keresztül?"[28] Hogy érvelését alátámassza, idézte Goethe epigrammáját két lélekről, amelyek, mint a kémiai vegyületek, feszültség és krízis révén válnak eggyé. De Lukács szeretetben való taníthatatlansága Irma önmarcangoló próféciájához vezetett: „Tudjuk, hogy egy hatalmas tölgyfából válhat egy piton, melynek gyűrűzéseiben a két lélek közül a gyengébb elpusztul."

Röviddel azelőtt, hogy 1908 közepén Jenába indult, Lukács elküldte Irmának Kassnerről szóló esszéjének kéziratát. Ebben az esszében Lukács, miközben a sensualitás platonikus határairól elmélkedett, a platonistát „a lelkek boncolójának" nevezte. Ez Irma bosszús válaszát váltotta ki: „Ne elemezd annyit az életet, éld meg!"[29] Mintha csak alá akarta volna húzni mondanivalóját, Irma Lukácsot az új Walter Paternek (1839–94) nevezte. Ez a hasonlat sokatmondó volt: Pater, mint moralista és az epikureus evangélium főpapja, úgy vélte, az ember fő feladata az életben, hogy élvezze és kiélvezze a műalkotások által kiváltott örömöket és érzeteket.

Művészként Irma rokonszenvezett Lukács kíváncsiságával és találékonyságával a művészet területén. Ám nőként nem tudott azonosulni Lukács boldogtalanságának finom, változó hullámzásaival, miközben szellemi és spirituális eszméit érzéki irodalmi formában próbálta megvalósítani. Lukács stílusa patereszk, olyan stílus, amely különös figyelmet fordít a ritmusra és mindig keresi a megfelelő szót, mondatai pedig platonikus idealizmust sugároznak. Akárcsak Platón isteni szárnyas állata, amely az élet fölé emelkedik, Lukács – messze attól, hogy tagadná létét – valójában Irmán keresztül erősítette meg azt. „Ha a platonista önmagáról akar beszélni" – mondta Lukács –, „más emberek sorsain keresztül kell dolgoznia."[30]

Ennek az elvnek a megerősítéseként életre kelt Irmán keresztül. De bár a szerelem nyila beleszúrt Lukácsba, mégis stilizált filozófiai absztrakciókká oldotta fel Irmát. Nem meglepő módon a Kassnerről szóló esszé Karl Polányit egy „virágzó temetőre" emlékeztette. Teljes mértékben tudatában annak, hogy az esszé elrejtette a szerelmesek olaszországi útját, Polányi egy „méhkas tele méh-tetemekkel"[31] hasonlattal illette. Lukács Kassnertől kölcsönözte a „tisztán" típusok szerelmi kapcsolatának koncepcióját — például Robert Browning és Elizabeth Barrett —, valamint azt a nézetet, hogy Szókratész, bár bűntelen volt, mégis tragikus alak. A burkolt párhuzamokat nem volt nehéz észrevenni, és ezek még fárasztóbbá tették Irma számára Lukács jós-szerű finomításait. Emellett meglehetősen bosszantották a filozófia terméketlen partjai is, ahol Lukács folyamatosan pengette lantját „magasabb rendű" erotika. Inkább a házasság párnáin akart megpihenni, mint hogy olyan leveleket olvasson, amelyekben a „soha, soha" fantom suttogásai visszhangoznak. Teljesen tudatában Lukács nehézségeinek, Ligeti Münchenből egy képeslapot küldött neki, amelyen egy meztelen női alak terpeszkedett egy kanapén. Amikor Irma arra kérte, látogassa meg őt a művésztelepen, Lukács azt mondta, hogy elmegy, de csak inkognitóban. Irma hallani sem akart erről, és azt mondta Lukácsnak: „Csak egy módját ismerem annak, hogy meglátogass. Nyíltan és

---

[28] Irma Seidler Lukácsnak, 1908. július 3., LAK.

[29] Irma Seidler Lukácsnak, 1908. augusztus 15., LAK.

[30] Lukács, Lélek és formák, 26. oldal.

[31] Karl Polányi Lukácsnak, 1908. július 21., LAK.

apád jóváhagyásával."[32] Titkos szerelmük az első párra emlékeztette őt, akiket kiűztek a Paradicsomból. Miközben Irma ragaszkodott ahhoz, hogy Lukács nyilvánossá tegye kapcsolatukat, továbbra is azt a szerepet játszotta, amit Lukács a nőknek szánt. „A nő szerepe" – ismételte Irma engedelmesen Lukácsnak –, „hogy fenntartsa a harmóniát és rendet két ember között."

Az ő szerepe az volt, hogy inspirálja és „megváltsa" Lukácsot. De Irmának, akiben az erotikus és művészi szerepek keresztezték egymást, nehéz volt eljátszania a „tiszta" nő megváltó szerepét. Amikor elmagyarázta Lukácsnak, hogy az élet és a művészet ellentétes értékei vagy-vagy választást követelnek, Ibsen Brand című művének példáját hozta fel. Szegény Irma, félreértette a lényeget. Brand fájdalmas sorsa akkor bontakozik ki, amikor az eszmék kedvéért feláldozza a szerelmet. Csak idéznie kellett volna Brand válaszát Eljnernek: „Ne feledd, élni művészet." Végül tisztázta a dolgokat, amikor egyszerűen megmondta Lukácsnak, hogy ő inkább „nő", mint művész. Ez inspirálta Lukács esszéjét Stefan George-ról, amely egy „új magány" dicsérete. Akárcsak Baudelaire, akinek „sóhajai arra voltak kárhoztatva, hogy meghallgatatlanok maradjanak, pusztán azért, mert megvolt a tehetsége, hogy jó jelzőket találjon gyötrelmei kifejezésére," Lukács is meghatóan írt arról, hogy őszintén szembe kell nézni az „ősi szomorúsággal, hogy soha sehová sem tartozunk igazán."[33]

Lukács nagy reményeket fűzött esszéjéhez Stefan George-ról, amely lényegében saját hiányosságait elemezte az „Átlagember apró örömei" tekintetében. Popper lefordította németre Simmel számára, aki valamilyen okból „határozatlan" maradt vele kapcsolatban. Az esszé hátterében Irma házassága sejlik fel. Popper pedig „könnyfakasztóan emberinek" találta, ahogyan ebben az esszében Lukács, Irmát próbálva átölelni, saját karjaiba roskadt. Lukács esszészerű válaszai miatt elkeseredve Irma megfogalmazta búcsúlevelét:

> Gyuri, sok időt töltöttünk együtt a szó szoros értelmében. Az ajándékaid számomra szellemi és intellektuális jellegűek voltak. De nem voltunk együtt ott, ahol nyomorúságos emberi testem és vörös vérem kézzelfogható dolgokban él. Leveleimben azonosultam veled, és őszintén szólva, ez nagy áldozat árán történt. Felvállaltam azt a kölcsönös megértést, amit elvártál tőlem. Most véget kell vetnem ennek a diszharmonikus együttlétnek. Elkábítottam magam azzal, hogy megosztottam veled túláradó szellemi gazdagságodat. Az egyszerű, emberi vágyak ugyanolyan erősek bennem, mint a művésziek. A nagy A hétköznapi élet hívása hangosabban visszhangzik a fülemben, mint te, vagy akár ahogy valaha is sejtetted. Soha nem szabad összekötnünk az életünket, mert az sohasem vezethet boldogsághoz. Ezért visszakérem a szabadságomat, amelyet talán soha nem is vettél el. Búcsút mondok a te csodálatos esszéd szavaival [Stefan] George-ról: „Váljunk el, mielőtt a tél szétválasztana minket."[34]

Lukács még mindig próbálta feldolgozni ezt a „búcsúlevelet", amikor újabb levelet kapott tőle, amelyben azt írta, hogy Budapestre jön, hogy vele együtt találja meg az összetartozás útját. Egy kétségbeesett lépésként Irma úgy döntött, hogy elválik a férjétől, és feleségül megy Lukácshoz. Ezt egy Mici Lukácsnak írt levele is megerősíti:

> Elmentünk a Nyolcak kiállítására, ahol Polányi Cecília félrevonta apánkat, és beszélt vele rólad és Irmáról, valamint arról, mennyire szerelmes beléd, és hogy el akar válni a férjétől. Ennek mindenképpen meg kell akadályozni, mert ártana mindkettőtöknek. Apa írni akart neked Irmáról, de lebeszéltem róla. Kérlek, írj erről a dologról, hogy megnyugtass. Tudom, mit jelent számodra a karriered — ahogyan te és mi is értjük —, és munkád fontosságát. Azt is tudom, milyen nagy szerepe van Irmának az életedben. Apa nagyon zaklatott. Írj nekem, de úgy fogalmazz, hogy megmutathassam neki a levelet. Ha szeretnéd, meglátogatunk Firenzében, és ott megbeszélhetjük a dolgokat.[35]

---

[32] Irma Seidler Lukácsnak, 1908. szeptember 7., LAK.

[33] Lukács, Lélek és forma, 79., 87. oldal.

[34] Irma Seidler Lukácsnak, 1908. október 25., LAK.

[35] Mici Lukácsnak, 1911. május 8., LAK.

Lukácsnak azonban esze ágában sem volt feleségül venni Irmát. Ebben az időszakban írt esszéi tele vannak filozófiai magyarázatokkal, hogy miért nem veheti feleségül őt, vagy bármely más nőt. Alapvető jelentőségű esszéjében, a Reflexiók Henrik Ibsenről (1906), Lukács így írt:

> A férfi számára, ami csupán egy epizód, az a nő számára sors. A nő a férfiban lévő hímneműt szereti, és látni akarja őt nagynak. A férfinak azonban ott van a munkája és a művészete is. John Gabriel szívében művész, és ez uralja őt. John Gabriel elhagyja Ellát, egy másik férfi karjába taszítja, mert ez az egyetlen módja álmai megvalósításának; Rubek pedig hidegen tekint Irenre, művészi szemmel. Ez élet és halál kérdése; a nő nem tud megbocsátani a férfinak, aki „meggyilkolta" őt; gyűlölnie kell. Mégis ő az egyetlen férfi, akit valaha szeretett, és még mindig szeret… De a férfi sem képes lemondani róla; csak alkotói eksztázisában hiszi, hogy képes nélküle élni, és hogy ezentúl a bank vagy a szobor betöltheti lelkét. De erről sem tud lemondani, mert ez része alkotói késztetésének. Dönteni kellene, de képtelen rá. Még ha döntene is, sorsa akkor is tragikus lenne.[36]

Ennek az elemzésnek megfelelően Lukács, az "alapvető ember", képtelen volt választani, és még mindig a testen túli paradicsomát kereste könyvek és eszmék. Irma túl sok valóságot hozott Lukács életébe, és ez megrémítette őt. A házastársi ragaszkodás nem lehetett „szerelem", mert tartalmazott kötelesség- vagy szükségszerűségi elemet. A Beer-Hofmannról írt esszéjében Lukács a szavakat annyi „ölelésre kinyújtott karnak" írta le. De ezek mögött az ölelések mögött nem volt semmi más, csak az „örök magány." Irma iránti szerelmének állomásai saját maga teremtette pokol állomásai voltak, amely párhuzamba állítható Peer Gynt poklával. Peer Gynt kalandjai az ismeretlen és baljós világban – az elborult lelkek között és saját lelke mélyén – visszhangra találtak Lukácsban, csakúgy, mint Peer Gynt szerelmi kalandjainak önmaga megtalálására irányuló törekvése. Lukács az esszéírót egy gyermekhez hasonlította, aki kimondja a „kegyetlen igazságot.[37] A századfordulós Budapesten a kegyetlen igazság az volt, hogy az „én"-t újra kellett alkotni vagy meg kellett teremteni de novo. A töredékes munkájában, *A heidelbergi esztétikában* (1912–14) az „önmegújulás" kifejezés az egzisztenciális keresés ígéretével cseng.

Azonban az „én" újbóli megteremtésének szükségessége ellentmondásba került Lukács szokratikus késztetésével, hogy kövesse az „ismerd meg önmagad" felszólítást. Ez a kettős folyamat – az én újjáteremtése és egyidejű felfedezése – adta Lukács korai esszéinek lenyűgöző különösségét és kétértelműségét. Egymás mellett haladva látjuk az újjáteremtést és az önfelfedezést úgy, hogy már nem támaszkodhatnak semmiféle korlátozásra, visszafogottságra vagy önmérsékletre. Ez tette lehetővé Lukács számára, hogy néhány esszéjében budapesti Peer Gyntként ábrázolja önmagát. Ibsen darabjában Peer Gynt négykézláb „vad hagymákat túr fel"; rétegről rétegre hámozza őket, hogy megtalálja a magot. De az nincs ott. Ibsen üzenete az, hogy az önismeret nem szerezhető meg előzetesen, hanem az én felé vezető úton tárul fel. Lukács számára Budapesten ez létező tény volt. Korai esszéiben az én tehát vágyakat és óhajokat közvetített, de soha nem tetteket vagy beteljesülést. Ahogy Blake emlékeztet minket a Pokol példabeszédeiben: a beteljesületlen vágyak pestist szülnek.

A Beer-Hofmannról szóló esszéjében Lukács arra a következtetésre jutott, hogy az esszéista, ellentétben a görög drámaíróval, nem tudja megragadni a dolgok „legbelső lényegét"; megreked a szerelem és Robert Musil által amor intellectualisnak nevezett érzelmi szellemiség között.[38]

Lukács, az esszéista etikája a „kétségbeesés." Annak ellenére, hogy Lukács korai esszéinek lírai és metafizikai hangvétele van, ezek kétségbeesést tükröznek a liberális értékekkel szemben. Figyelembe kell venni, hogy a Lélek és formák (1911) esszéi, valamint Max Weber A protestáns

---

[36] Lukács, Gondolatok Ibsen Henrikről Elmélkedések Henrik Ibsenről (Deutsch Zsigmond, Budapest, 1906), 13. oldal.

[37] Lukács Margit von Bendemannnak, 1912. szeptember 25., LAK.

[38] David S. Luft, Robert Musil és az európai kultúra válsága 1800–1942 (Kaliforniai Egyetem Kiadója, Berkeley/Los Angeles, 1980), 297. O.

etika és a kapitalizmus szelleme (1905) című műve olyan intellektuális nézőpontot képviselnek, amely ellentétes az anyagelvűséggel. Mind Lukács, mind Weber az öntudat elsődlegességét vallotta a létezéssel szemben, és az emberi magatartást az idealizmus, nem pedig az „anyagi" tényezők alapján mérte. Ezen kívül mind a Lélek és a forma mind a "The Protestant Ethic" a bűn, a bűnbánat és a megbocsátás keresésének önciklusára összpontosítanak. Mindkét mű határozottan erkölcsi szemléletű, és egyértelműen "e-világi aszketizmust" mutat. Végül mind Lukács, mind Weber normatív értékeket ültetett át a művészetbe, és azt az etikai-vallási szférával összefüggésben kezelték.

Nem meglepő módon Lukács, az esszéista gyakran úgy hangzik, mint egy teológus, aki a szentet kínálja a profánnak. Lényegében az esszéista egy negatív típus, aki megpróbál felelősségteljes lenni anélkül, hogy birtokában lenne a rendszerező gondolkodó önmagától értetődő felelősségének. A magyar társadalomban, amely, ahogyan Mannheim rámutatott, egyetlen koherens kultúrától és hagyománytól fosztott meg, az esszéista egy tulajdonságok nélküli ember volt, miközben a filozófia és az irodalom közötti köztes területeket kutatta. Musil találó leírásában az esszéista a „lebegő belső élet" mestere, vagy még inkább egy szent „vallással és anélkül" is.[39]

Lukács korai esszéi, bár többnyire metafizikai alapokon nyugodtak, erőteljes lázadásként is szolgáltak a huszadik század első évtizedeiben uralkodó gondolkodásmódok ellen. Akárcsak Simmel, Lukács is kiváltságos formaként tekintett az esszére, amely sajátos módon kapcsolódott a világhoz, eltérve a „tudományos pontosság aprólékos versengésétől."[40] Természetéből fakadóan az esszé lehetővé tette Lukács számára, hogy perspektívát váltson, és úgymond inkognitóban maradjon az ellentmondások ironikus játékában. Ugyanakkor saját disszonáns élete is megkövetelte a kifejezés sokféleségét. Lukács saját szavaival élve: „Egy dolog biztos — ha a dráma a skála egyik végén áll, akkor az esszének… a másikon kell lennie. És ez nem iskolás besorolás; ennek mély okai vannak a lélekben."[41]

Ez a megbízatás némi betekintést nyújt abba, miért íródtak a Lélek és a formák esszéi egy időben a Modern Dráma Fejlődésének Történetével. Ezek az írások különböző, de egymást kiegészítő szükségleteket fejeztek ki „a lélekben". Amennyiben ezek az esszék egyfajta önarcképet alkotnak, nem annyira Lukács lényét, hanem lelke különböző aspektusait – erotikus, intellektuális, emberi – ábrázolják. Az igazsághoz való viszonya ironikus, amely a nézőpontok sokféleségének dinamikájából ered. Ezzel szemben a Modern Drámában a dráma tragikus perspektíváját mutatta be, amely Lukács szerint csak egy irányba terjedhet: felfelé. A tragédia, mint a végső kérdések és válaszok birodalma, az én rejtélyes erőiből és aspektusaiból desztillálja az ember valódi lényegét, akinek értékei meghaladják az empirikus életet.

A dráma transzcendens erejéről alkotott nézetet Lukács „Gondolatok a mozi esztétikájáról" című írása fejezi ki a legmegragadóbban, amely 1911. április 16-án jelent meg Budapest német nyelvű napilapjában, a Pester Loydban. Lukács számára axiómaként szerepelt, hogy a mozi, ellentétben a drámával, „vizuális formát ad az empirikus életnek." Ennek következtében „A színházban, amikor tanúi vagyunk a nagy drámáknak a színpadon, befelé fordulunk, és elérjük a legmagasztosabb pillanatokat. De a moziban el kell felejtenünk ezeket a csúcspontokat, és felelőtlenekké kell válnunk. Az örök gyermek felébred bennünk, és uralja a néző lelkét." Ez az új művészeti forma, a mozi, amelyből hiányoznak az ember lényegére mutató transzcendentális értékek, lélektelen. A filmekben – mondta Lukács – az ember elvesztette a lelkét, de visszanyerte a testét.

Lukács széleskörű érdeklődéséről tanúskodik, hogy korai esszéiben az erotikus ént helyezte középpontba, hogy a modern dráma a tragédiába zárta az ént, és hogy úttörő gondolatai a moziról a

---

[39] Uo. 22. o.

[40] Lukács, Lélek és formák, 17. oldal.

[41] Uo. 25. o.

„fantasztikumot” állították az új művészeti forma középpontjába. Nem kerülte el a figyelmét, hogy Szókratész Platón Lakomájában amellett érvel, hogy ugyanaz az ember képes komédiát és tragédiát is írni. Ugyanakkor Lukács saját „filozófiai alkalmatlansága” kényszerítette arra, hogy lelkének zűrzavarát irónián és az emberi rend groteszkségén keresztül fejezze ki. Valahányszor Lukács a teremtő ént magasztalta, azt is bemutatta, miként csapkodnak lázadó szárnyai az üresség falához, amit társadalomnak nevezünk. Edith Hajós, aki Franciaországban folytatott orvosi tanulmányokat, 1910-ben írt Lukácsnak.

> Az életem sokkal unalmasabb, mint a tiéd valaha is lesz. Te tehetséges vagy, és el fogod érni azt, amit csak te tudsz elérni ebben a világban... A budapesti élet annyira távolinak tűnik innen. És úgy dobtam el, mint egy kabátot. A megfelelő pillanatban Isten megvilágosított. Vagy összepakolom a dolgaimat, és elindulok önmagam felé, vagy elzüllök.[42]

Lélek és Forma olvasása közben az az érzésünk támad, mintha egy fátylat húztak volna elénk. A fátyol mögött Lukács új isteneket állított fel, olyan isteneket, akik – ahogy akadémiai mentora, Alexander Bernát növekvő aggodalommal megjegyezte – szomjas istenek voltak. Lukács korai esszéi ugyanattól az ideges modern szellemi állapottól szenvednek, amelyet Ady is olyan élénken megragadott: „Az őskeresztényeknek viszonylag könnyű dolguk volt. A töviskorona csupán összekócolta hajukat és véresre sebezte homlokukat. De a modern Krisztus töviskoronája az agyunkat és szívünket szúrja át. A modern megváltónak, ó, Istenem, ideges az idegrendszere. A gólya az idegeink vitustáncát hozza el nekünk.”[43]

Az önmaga értékmegerősítő kiváltsága lehetővé tette Lukács számára, hogy hitelesítse saját marginalitását Budapesten. Ez a hibrid magyar társadalom, amely sem teljesen feudális, sem teljesen polgári nem volt, úgy tűnt, megszakította a folytonosságot a nyugati hagyományban. Lukács valójában nagyrészt adottnak vette azt az értékhierarchiát, amely Platón óta uralta a nyugati filozófiát, és amelyet Hegel oly hangsúlyosan megerősített. Azonban a századfordulós Budapesten a múlt már nem bírt kötelező érvényű tekintéllyel.

Ady egyszer így ábrázolta társadalmát: „Hotel Alkohol.” Míg Dante Poklában a fennkölt pogány zsenik az első körben lakoznak, addig Ady a „fennkölt” magyar lelkeket a Hotel Alkohol tetőkertjébe helyezte. A legtöbb magyar lélek részeg kábulatban csak „virágzik”, de soha nem „bomlik ki.” A Hotel Alkohol költő-hőse maga Ady volt. Egyszer sikerült egy egész hétig tartózkodnia a bortól. De a szürke magyar valóság hamarosan újra az italhoz sodorta. Végül az ivás, a morbus Hungaricus, Charon számára bőven adott munkát, hogy a borba áztatott magyar zseniket átvigye a túlsó partra. Nem csoda, hogy Lukács nemzedéke, Nietzsche bűvöletében, nemcsak Istenben, hanem az észben és a hagyományban is elvesztette hitét! E hitvesztés következtében Lukács képes volt az önkényes ugrásra a kételyből a hitbe, és megkönnyebbülést találni a kétely gyötrelmeiből az emberi lét abszurditásának megerősítése révén.

Ez a magyar kontextus formálta Lukács érdeklődését a rendkívüli és emberfeletti iránt. Budapesthez kötődő ifjúságára emlékezve John von Neumann, akinek apja József Lukács barátja volt, azt mondta, hogy az ő generációjának szembe kellett néznie azzal a szükségszerűséggel, hogy „rendhagyót alkosson, vagy eltűnjön.”[44] Oly sok Prométheusz láncolva az íróasztalhoz! A modernitás örvénylő káoszában a zseni normatív szerepet töltött be, példaként szolgálva mások számára. Ennek következtében Lukács esszéiben a Montaigne-féle én csak ironikusan

---

[42] Edith Hajós Lukácsnak, 1910. február 10., LAK.

[43] Endre Ady, Összes prózai művei (10 kötet, Akadémia Kiadó, Budapest, 1972), 5. kötet, 84-85. oldal.

[44] Steve J. Heims, John von Neumann és Robert Wiener: A matematikától az élet és a halál technológiáiig (MTI Press, Cambridge, Mass., 1982), 37. oldal.

alkalmazkodhat az „értelem legmélyebb munkájának örök kicsinységéhez az élet színe előtt."[45] Ugyanakkor Lukács, az esszéista, nem mentes a könnyedségtől és kacérságtól sem, miközben az örököt keresi az élet „apró valóságaiban." Gondoljunk csak Lukács „lírai" válaszára Irma házasságára a Beer-Hofmannról szóló esszében, ahol „elveszett lehetőségek keringenek őrült boszorkánytáncban."

Valójában Lukács félretette azt az esszét ideiglenesen, befejezetlenül, és egyetlen nap alatt (1908. november 18-án) megírta az allegorikus mesét, „Midas király legendáját" (amelyet csak Poppernek és Hilda Bauernek mutatott meg). Valamelyest prófétikus módon Hilda Bauer megjegyezte, hogy a történetben szereplő lány „nem lesz képes elviselni az életét, amikor felébred az eksztázisból."[46] Miután megírta ezt az allegóriát, Lukács befejezte esszéjét Beer-Hofmannról, és arra a következtetésre jutott, hogy a novellák és a tragédiák az irodalmi formák közül „a legszigorúbbak és legkötelezőbbek."

„Midas király legendája", amelynek központi motívuma Kierkegaard-tól kölcsönzött, két szerelmes egymás megértésére való képtelenségét ábrázolja. Ez a képtelenség, ahogy Kierkegaard látta, a szerelem leglényegébe csap, és „örökkévalóságra szóló sebet ejt."[47] Kierkegaard szerint az efféle szerelem fájdalmának elszenvedése a felsőbbrendű lény kiváltsága — ez egyedül Istené. Bár Kierkegaard nézete szerint egyetlen ember sem a kapcsolat megfelelő analógiát engedhet meg, ennek ellenére megpróbált egyet adni:

> Tegyük fel tehát, hogy volt egy király, aki egy alázatos leányt szeretett... Mert a szerelem ujjongó, ha egyenlőket egyesít, de diadalmas, ha az, ami egyenlőtlen, egyenlővé válik a szerelemben. Ekkor a király szívében nyugtalan gondolat ébredt; ki más, mint egy király, aki királyszerű gondolatokat gondol, álmodott volna ilyesmit! Nem szólt senkinek az aggodalmáról; mert ha megtette volna, minden udvaronc kétségkívül azt mondta volna: „Felséged épp olyasféle kegyet készül adományozni a leánynak, amiért ő egész életében soha nem lehet eléggé hálás."[48]

Lukács történetében, amely Midas királyról szól, minden emberi lehetőség a kölcsönös megértésre „megsemmisült". Kierkegaard szerint Isten felfoghatatlan bánata az, hogy az emberek nem értik meg őt. Lukács királyi bánata pedig az volt, hogy Irma nem tudta megérteni őt. Miután ebben a történetben saját szolipszizmusát allegorizálta, Lukács Beer-Hofmannról írt esszéjében tanúskodott arról a tragikus elszámolásról, amely azokra vár, akik szolipszisztikusan éltek, akiknek „kegyetlensége másokkal szemben alig nevezhető már kegyetlenségnek."[49]

Lukács ironikus álláspontja elitista felhangokkal bírt. Hegel szerint egy olyan korszak, amely teljesen az iróniának hódol, képtelen lenne komolyan venni az olyan létfontosságú kérdéseket, mint az „igazságosság, erkölcs és igazság."[50] Irodalmi műfajként az esszé ironikus viszonyban áll az igazsággal. Thomas Mann Királyi fensége című művéről szóló kritikájában Lukács azt írta, hogy a dolgokat „túl komolyan venni" kissé ironikus.[51] Lukács a polgári kultúra elutasítása után csupán a szokratészi daimónra támaszkodhatott, hogy parancsot adjon és rendet teremtsen a kaotikus univerzumban. Lukács úgy tűnt, azt sugallja, hogy az ellentétek zavarba ejtő játékához való egyetlen megfelelő viszonyulás az ironikus hozzáállás.

---

[45] Lukács, Lukács Lélek és forma, 9. O.

[46] Hilda Bauer Lukácsnak, 1909. április 7., LAK.

[47] Egy Kierkegaard-antológia 164. o

[48] Uo. 165. o.

[49] Lukács, Lélek és formák, 109. oldal.

[50] G. W. F. Hegel, Esztétika, ford. T. M. Knox (2 kötet, Clarendon Press, Oxford, 1975), 1. kötet, 75. oldal.

[51] Lukács, Ifjúkori művek, 264. oldal.

Az irónia a legmegfelelőbb forma a világ paradox tartalmának kifejezésére. Az irónia a kaotikus világ tiszta tudatosságát jelzi. Lukács iróniája nem valaki vagy valami ellen irányult, hanem a valóság egészére. Lukács számára az ironikus hozzáállás megerősítette az én és a világ közötti elválasztottságot, melynek paradoxonjai esztétikai, etikai és vallási értelmezésre nyitottak. Lukács hangsúlyozta, hogy az élettel mint művészettel és a művészettel mint élettel való foglalkozása, valamint a valóságtól való „ironikus távolsága" saját életéből fakadt.[52]

Lukács 1908-as munkássága önmagában is a létezés sokfélesége iránti rendkívüli vágyat mutatja. Munkái esszéket, drámákat és novellákat öleltek fel. Azonban a polifonikus hang egy széttöredezett létezésre utal. A Modern Dráma, amelyet korai kézirat formájában nyújtottak be a Krisztina Lukács-díjra 1907 végén, és amely 1908-ban el is nyerte a díjat (ahogyan azt láttuk), tele volt lábjegyzetekkel és nem kevesebb, mint 546 bibliográfiai hivatkozással rendelkezett. A könyv vázlatában, az 1848-as dátum alatt ezt írta: „Marx-Engels Das Kommunistisches Manifest." Mellette a margón ez az észrevétel áll: „Hogyan került ez ide?" Mivel a Modern drámával kapcsolatos munka unalmasnak és fárasztónak tűnt, Lukács az esszébe menekült. A Modern dráma első változatához Nietzsche képét választotta: „láncban táncolni." 1909 elején Popper azt tanácsolta Lukácsnak: „Keleszd meg (a Modern drámát) szociológiai élesztővel, és akkor Simmel és mások biztosan jól fogadják majd. Milyen meglepően különbözöl az Ibsen-recenzió Lukácsától!"[53]

„A „Midas király legendája" középen helyezkedik el a „Lélek és forma" esszéi, valamint a „Modern dráma" között. Ennek a történetnek a szavak nélküli iróniája magát Lukácsot érinti, a filozófust, aki erotikus kifejezésekkel közvetíti erotikus vágyának közvetíthetetlenségét. Lukács ebben a műben „rejtőzködve a levegőben" áll, akár egy homéroszi isten. Popper, aki mélyen ismerte Lukács iróniájának és tragikumának érzékét, megjegyezte: „Ahogyan Midas király soha nem ragadhatja meg az életet anélkül, hogy ne ragadná meg az aranyat, úgy van ez a művészettel is. A kezében a káosz renddé, a sokféleség egységessé válik. És ez, ha úgy tetszik, tragikus."[54] Popper nyíltan közölte Lukáccsal, hogy az ő Midas-féle hipochondriája nem csupán egész életének „arroganciájáért" való bűnhődés, hanem „egy finom egoista tragédiája is, aki mindent a saját képmására teremt."[55]

Lukácsnál saját maga fontosabb volt, mint a szerelem tárgya. Popper számára barátja fárasztó „két hangon való éneklése" Irma házasságáról nyugtalanító és fájdalmas volt, különösen mivel a Lélek és forma esszéiben Lukács a költő „hamis köntösét" viselte. Lukács „Midas-mondásai", hogy Schopenhauer kifejezését használjuk,[56] sokat köszönhettek Adynak, akinek Midas királya...

> Gyűlöli a jelent, ezt a holttestet,
> Amely az isteni, titkos holnapról álmodik,
> És akinek őse az aggodalmas Midasz volt.

Ovidius változatában, amelyet Ady is használt, Midasznak szamárfüleket adtak; borbélya titokban egy gödörbe suttogta ezt az információt, amelyet aztán a gödörben növő nádak suttogtak szét. Lukács titka, amelyet Popper suttogott el, az volt, hogy a nőkkel kapcsolatban ő egy szamárfülű Midasz volt, akit az az „ironikus kiváltság" bélyegzett meg, hogy Éroszt filozófiává változtatta. Valóban, Lukácsot megragadta az a bűbáj, amely a férfit, ha nőkről van szó, a res

---

[52] Lukács Leo Poppernek, 1909. október 21., LAK.

[53] Leo Popper Lukácsnak, 1909. január 9., LAK.

[54] Leo Popper Lukácsnak, 1909. április 19., I.AK.

[55] Uo.

[56] Arthur Schopenhauer, A világ mint akarat és képzet, ford. E. F. J. Payne (2 kötet, Dover, New York, 1966), 1. kötet, 89. oldal.

cogitansból, azaz gondolkodó lényből, asinus turpissimus-szá, azaz a leghírhedtebb szamárrá változtatja.

A „Midasz király legendája” című műben Lukács saját magával küzdött, az emberi elégtelenségel. Itt találkozott Ady és Lukács. A szeretet nélküli szerelem költője találkozott a szeretet nélküli szerelem filozófusával. Ady szerelmesei soha nem mosolyognak egymásra. Csak széttépik egymást. Ady Oscar Wilde epigrammáját, miszerint a szerelem meg akarja ölni azt, akit szeret, átültette a „Sólyom-nász lehullott leveleken” című művébe. Lukács allegorikus történetében Midas király azt mondja, hogy élete „minden életen kívül van.”[57] Egy fáradt vándor, aki szerelmet keres, Midas éppen feladná az életet a „szomorú ciprusfák” (Firenze) alatt, amikor találkozik egy lánnyal (akinek leírása Irmára emlékeztet). A lány megkérdezi Midast: „Még mindig azt gondolod, hogy örökké magányosnak kell maradnod?” Ő alig bírja suttogni: „Nem.” Visszaadva a lány csókját, elrejti kezét a tunikájában. Szerelmesek, mégis magányosak, várják a „csodát,” ami soha nem jön el. Lassanként eltávolodnak egymástól. Évekkel később egy holttestet találnak a ciprusligetben. Az útkereszteződésnél fekszik, az ég felé fordított, kitárt karokkal. Itt Lukács a Megfeszítettté változik, jobb kezében egy hervadt liliomot szorongatva. Íme, az nem változott arannyá! Ahogy Irma mondta Lukácsnak: „Voltak, akik nagyon szerettek. Mind gyávák voltak, féltek tőlem. És most te is félsz.” Még barátai is ugratták Lukácsot a Midas-komplexusa miatt – nézd, de ne érintsd. Miközben Berlinben dolgozott Irma ihlette esszéin, Lukács egy képeslapot kapott budapesti barátjától. A képeslap Eleonora Duse-t ábrázolta, amint vágyakozva áll egy erkélyen, szenvedélyteljesen. Alakja alatt a barátja ezt firkálta: „Látod, te bolond. Csak bátorság.” Az utalás egyértelmű volt. Irma kész volt, ha nem is lelkes, hogy nőként éljen, és egy időre elfeledje a művészetet. Popper nem kertelt ebben. Ahogy a liliom sem változott arannyá Midas király kezében, úgy – szidta Lukácsot – Lukács is túl fogja élni az Irmával való testi kapcsolatot. Hiszen létezik aranyozott hús is. Szúrd meg, és vérezni fog. Arra biztatta Lukácsot, hogy lépjen túl a Midas-komplexusán, és hagyjon fel azzal, hogy „Lukácsizmust” szőjön a munkáiba. Lukács, könnyedén elismerve, hogy a „valódi virág” Midas király kezében „keserű irónia” volt, tiltakozott Popper kísérlete ellen, hogy „lealacsonyítsa” Irmát, és hozzátette: „Azáltal, hogy bántott, jót tett velem. Ez az egyetlen pont, ahol egy kicsit jól érzem magam – orosz módra. A nyomorúság az, hogy a királynő nem tehet rosszat.”[58]

Mint neoplatonista, Lukács inkább szemlélte, semmint élte az életet. Még szenvedélyei is, a szerelem álarcát viselve, nyíltan neoplatonikusak voltak: „Nincs szerelem. Ez az örök igazság. Ez nem elmélet. A nőktől tanultam meg. Végül is voltak viszonyaim, amelyekről nem tudhatsz, sőt nem is sejthetsz. Ne feledd, Midas fél, mert a karjaiban már valaki arannyá változott. Ez nemcsak az erotikára igaz, hanem mindenre.”[59]

Lukács „azúr magánya” rétegekből állt, amelyeket nem mind sikerült áthatni sem barátoknak, sem a szerelemnek. Még Popperrel való kapcsolatában is csupán Stermenfreundschaftot – csillagpor barátságot – ismert el. Bár vágyott a szerelemre, Lukács lírikusan írta meg azt. Szüksége volt másokra, mégis a saját fényében élt tovább, és azokon a lángokon táplálkozott, amelyeket platonikus énje bocsátott ki. Lényegében Lukács erotikus „kapcsolatai” szokratészi filozófiai kirándulások voltak. A Lélek és formában írt esszéi a szerelem kiáltásával zengenek, a leghevesebb eksztázis, a szerelem általi megváltás kiáltásával. Mégis, Irmától úgy fordult el, mintha legyőzhetetlen iszonyat ragadta volna meg. Lukács korai esszéiben felismerhető egy epikureus vonal – egy etikai atomizmus, amely az emberi kapcsolatokat az egyéni boldogság eszközeként szemléli. Ez a hozzáállás visszatartotta Lukácsot – a bölcs embert – a házasságtól, amely számára

---

[57] Lukács, Ifjúkori művek, 197. oldal.

[58] Lukács Leo Poppernek, 1909. április 25., LAK.

[59] Uo.

nem kívánt gondokkal és felelősségekkel fenyegetett. A barátság ezért az egyetlen társadalmi kapcsolat, amely méltó a bölcs emberhez. Lukács Popperhez és Balázshoz fűződő kötődései ezt a hitet tanúsítják. Az ilyen barátságok kizárólagos kölcsönös csodálatának árnyoldala azonban az önző elszigeteltség és a társadalom iránti közöny volt. Charlotte Ferenczinek, Edith Hajós írónő és barátnője számára Lukács bevallotta,

> Miután elhagytalak, valami sírt bennem. Sírt a nagy közelségért és azért, hogy eltávolíthassam, ha csak egy pillanatra is, értelmem áthatolhatatlan maszkját. Sírt, hogy valaki észrevegyen, és azt mondja: "Szeretlek." De ahelyett, hogy engedtem volna, a hideg, gipszmaszkot az arcomhoz szorítottam, míg a húsommá nem vált. Mikor már képtelen voltam tovább viselni, elhajítottam. Szégyellve meztelen arcomat, mint Ádám és Éva a meztelenségüket, valami után kutattam, amivel elrejthetem az arcomat.[60]

Az állandó mellébeszélő – Lukács, az álarcot viselő, aki szégyelli, hogy *saját személyében* jelenjen meg.

Saját magány- és szolidaritás-dialektikáját próbálva megmagyarázni, Lukács így szólt Charlotte-hoz: „Miközben te és barátaid mindig Platónról beszéltek, engem Szókratész lelkesít. Soha nem látom Platónt, mert annyira él a szavaimban, hogy már azelőtt felismerem, mielőtt hallanám a szavait."[61] Szókratikus módon Lukács legmélyebb gondolatai a fizikai élet ürességére irányultak, és azonosult Szókratésszel Platón Gorgiaszában – különösen a harmadik részben. Itt Szókratész ragyogó és lenyűgöző dialektikával fejti ki a platóni etika alapelveit az érzéki örömök negatív voltáról.

Sok tekintetben Lukács nyelve a heidelbergi esztétikájában ugyanolyan evangéliumi és dialektikus volt, mint Szókratészé a Gorgiászban. Akárcsak Szókratész, Lukács elméje is saját társaságát kereste a lélekkel és annak rejtelmeivel. Ez volt a magány. De ő is a filozófiát kutatta, pontosabban a „művészetfilozófia", egy olyan törekvés, amely – tekintettel az emberek közönyére az efféle elfoglaltságokkal szemben – láthatatlanná, vagy „jóformán halottá" tette őt a környezetében élők számára. De ahogy Szókratész mondta,

> Úgy vélem, hogy a filozófia igazi híve valószínűleg félreértésre talál más emberek körében; nem veszik észre, hogy ő mindig a halált és a meghalást kutatja. Ha ez így van, és egész életében a halál iránti vágy élt benne, akkor miért bánkódna, amikor eljön az ideje, azon, amit egész életében üldözött vagy kívánt?[62]

Lukács erősen kötődött Balázshoz, éppen azért, mert Balázs „látta" és azonosult Lukáccsal, a filozófia elhivatottjával. Ezzel szemben Lukács, amikor Balázst védelmezte az ellenséges irodalmi közeggel szemben, kijelentette, hogy Balázs „láthatósága" azon alapult, hogy a filozófiai gondolkodás áthatotta a magyar kultúrát. Ez azonban időbe telt.[63]

Időközben Lukács és Balázs sorsát a "magány" jellemezte. Amikor valakit mások elhagynak, és megfosztják az általános társaságtól és megértéstől, az "magányos". Lukács "magányából" és "elszigeteltségéből" fakadt a kommunikáció iránti aggodalma. Azonban, mivel Lukács saját eszményei és meggyőződései közölhetetlenek voltak, élete a halál "színét" öltötte magára. Ez tűnik a heidelbergi esztétikájának legfontosabb következtetésének. Az önmaga tudata, hogy bizonyos értelemben "rendellenes" volt, öngyilkosságra alkalmas jelöltté tette, és Schopenhauer nézete felé

---

[60] Lukács Charlotte Ferenczinek, 1909. január, LAK.

[61] Uo.

[62] Platón, Phaidón, Platón dialógusai, ford. Benjamin Jowett (2 kötet, Random House, New York, 1937), 1. kötet, 447. oldal.

[63] Lukács, Ifjúkori művek, 654. oldal.

sodorta, amelyet gyakran idézett, miszerint halandóságunk a filozófia örök forrása. "A halál valóban," írta Schopenhauert idézve, "a filozófia inspiráló géniusza."

Ez a hozzáállás Lukácsot arra késztette, hogy az egész emberi létet alapvetően tragikusnak tekintse. Ebben a kérdésben Balázs, a művész, más véleményen volt:

> Miért írunk tragédiát? Ha minden energiámat az életbe fektetem, és nem látok mást, csak tragédiát – tisztán és szentül –, akkor lehetetlen tragédiát írni. Véleményem szerint a tragédia nem az élet része. Úgy gondolom, inkább egy grandiózus elmélet vagy egy abszolút geometriai konstrukció. Abszolút élet. Léteznie kell, hogy örülhessek tragikus létem ellenére is.[64]

De Lukács, ahogy az szokása volt, még a művészetet is a tragikus közlésképtelenség fényében szemlélte. Budapesten és Heidelbergben félreértették és kigúnyolták, Lukács a művészetet, a barátságot és a szerelmet kísérletezte ki mint a kommunikáció eszközeit. A művészet segíthet a magányosoknak másokra találni; a szavak vagy az alkotások képesek legyőzni a magányt. De Lukács úgy érezte, hogy a modern embert, egy „kínzó csend" által körülvéve már nem tudja kifejezni lelki szükségleteit.

Lukács szellemi virtuozitása nem rejtette el az egyszerű halandók iránti szinte olümposzi megvetését:

> Vannak, akik megértenek engem, mégsem élnek, és vannak, akik élnek, de nem értenek meg… Ön, asszonyom (Irma Seidler), aligha értheti ezt. És mivel őszintén kívánom Önnek a boldogságot, örülök, hogy nem érti meg, mert aligha várhatok Öntől bármiféle megértést lelkiállapotom iránt.[65]

Az ilyen részletek ízvilága visszavezethető a dán íróhoz, Jens Peter Jacobsenhöz, akinek Niels Lyhne (1880) című könyve Lukács generációjának Wertherévé vált. Ez a regény, amely egy fiatal férfi egzisztenciális küzdelmét meséli el, rendkívüli hatást gyakorolt Lukácsra, ahogyan Thomas Mannra, Strindbergre és Ibsenre is – James Joyce még dánul is meg akart tanulni, hogy eredetiben olvashassa. De Rilke, az a költő, akit Lukács akkoriban Ady mellett a leginkább csodált, a „Levelek egy fiatal költőhöz" című művében Jacobsen klasszikus regényét a Bibliával egyenrangúnak tartotta, és arra buzdította olvasóit, hogy tapasztalják meg ezt a „ragyogás és mélység könyvét." Nem csoda, hogy Lukács barátja, Ritoók Emma lefordította Jacobsen regényét magyarra! Lukács azonosult Jacobsen hősével, Nielsszel, aki a magány súlya alatt szenvedve hamis „merüléseket" tesz az életbe, hogy aztán újabb és újabb kíváncsi álruhákban bukkanjon elő. Valami, legyen az élet, szerelem vagy szenvedély, el akarja ragadni, hogy többé ne kelljen az egzisztenciát irodalommá formálnia. Végül Niels beleszeret Mrs. Boye-ba. Miután szellemi szerelemről áradozik neki, a nő így fakad ki: „Szellemi! Utálom ezt a szellemi szerelmet. A lélekből növő virágok pamutszövetből készülnek; még csak nem is nőnek, hanem a fejünkből vesszük ki őket, és a szívbe tűzzük, mert annak nincsenek saját virágai."[66] Mrs. Boye azt mondja Nielsnek, hogy többet jelent számára a szivarfüstje belélegzése, mint az ő „ragyogó gondolatai." Utálja, ha a férfiak „csillagokkal teli köpenybe" burkolják. Végül Niels Lyhne eltűnik az életből, Mrs. Boye pedig egy hagyományos férfihoz megy feleségül. Niels egyedül marad „apai könyvszekrényével," és tanácstalanul, mit kezdjen magával és „ajándékaival."

Paul Ernst Ninon de Lenclos című darabjának elemzésekor Lukács megjegyezte, hogy a hősnő szerelmi adottságai magukkal hozták a feleség és anya kötelességeinek terhét. Bár választásának terhét méltósággal viselte, nem kerülhette el azt, hogy élete másokkal szemben tragikus legyen. A Szókratész lélekküldetésére vágyó Lukács nem akart maga mellett egy zsémbes Xantippét. Úgy

---

[64] Béla Balázs Lukácsnak, 1911. január, LAK.

[65] Lukács Irma Seidlernek, 1908. március 23., LAK.

[66] Jens Peter Jacobsen, Niels Lyhne (Twayne Publishers, New York, 1967), 92. o.

tűnik, Irma művészi tehetségét sem tartotta sokra. Bernből, ahol Edith szintén orvostudományt tanult, 1911 májusában ezt írta Lukácsnak: „Szabadidőmben alsóneműmet foltozom és Kipling-regényeket fordítok. Művelem magam. Ez dicséretes, és ne nevess, ne mondd, hogy Irma vagyok." Edith több alkalommal is szemrehányást tett Lukácsnak: „Úgy érzem, hogy irántam is ugyanazt érzed: egy nő csak egy nő."

Bizonytalan volt „önmagától értetődő" nagyságában, Lukácsnak állandó bizonyítékra volt szüksége a tehetségéről. Barátai engedelmesen dicsőítették zsenialitását, amelyben azonban úgy tűnt, jobban hitt, mint férji képességeiben. Irmának kellett „megmentenie" őt ambiciózus önmagától. 1911-re Lukács „vagy-vagy" dilemmája, a házasság vagy hírnév kérdése szinte elviselhetetlenül sürgetővé vált. Időnként még Edit is elvesztette a türelmét vele szemben:

> Nagyon sajnálom, de nem tudok teljesen együtt érezni a szomorú panaszaiddal. Ez el fog múlni, és te majd ott ülsz a gazdag irodalmi pörkölt mellett. Semmi sincs ingyen. Hadd emlékeztesselek a keresztényi alázatra és hálára mindazért az áldásért, amit élvezel, és nem fogom felsorolni őket, mert hosszú lenne a lista. Ha németet kellene tanítanod egy ipari kerület iskolájában Budapesten, ahogy a kevésbé szerencsések teszik, azt hiszem, kevesebbet panaszkodnál.[67]

Egy éjféli bejegyzésében ezt írta a naplójába: „Ha meghalnék, ezek az oldalak üresek lennének."[68] Családja továbbra is nyomást gyakorolt rá, hogy nyújtsa be a Modern Drámát Simmelhez berlini habilitációja érdekében. Simmel azonban fenntartásokkal élt vele kapcsolatban, és Lukács kitartása végül visszafelé sült el: „Türelmetlen voltam Simmel-lel, és ezzel vége szakadt a dolognak. Nagyon valószínű, hogy ezzel tönkretettem az egész kapcsolatot."[69] Lukács vállat vont az egész ügyre, mondván, hogy a „külső" siker nem fontos.[70] De apja másképp gondolta: „Látod, fiam, a külső siker és az elismerések is fontosak, mert gyakran lehetetlen meghúzni a határt a szellemi és a világi siker között." Apja azt mondta neki, hogy amikor „nagy" könyve (Modern Dráma) megjelenik, habozás nélkül törekedjen egyetemi állásra. De Lukácsnak más tervei voltak a könyvvel. „Amit a 'nagy könyvedről' írtál," írta neki apja, „elszomorított. Jobb lett volna, ha követed a tanácsomat, és úgy jelenteted meg a disszertációdat, ahogyan megírtad."[71]

Lukács Modern Dráma című könyvének különös története van. Egy korai kéziratváltozata elnyerte a rangos Krisztina Lukács-díjat, ahogyan azt már láttuk. Apja és a Thália Testvérek unszolására benyújtotta, néhány részét átdolgozva, doktori disszertációként „A dráma formája" címmel a Budapesti Egyetemre. Ezután Irma barátja, Elza Stern lefordította az első két fejezetét németre, és Lukács hivatalosan benyújtotta ezeket Simmelnek habilitáció céljából Berlinben.

Lukács igen közel állt Elzához. Elza Elek Bolgárhoz ment feleségül, aki később Kun alatt külügyi népbiztoshelyettesként szolgált. Lukács pedig Elza lányának, Heddának lett a keresztapja. Amikor 1910-ben Bolgár tanszéki állásra pályázott a Tennessee Állami Egyetemen (Knoxville), Elza elmondta Lukácsnak, hogy még ha az állást nem is kapná meg, akkor is szeretnének Amerikába emigrálni. Ennek érdekében Elza 5 000 koronát szeretett volna kölcsönkérni Lukács apjának bankjától, és „megfizetni a tőkét bármilyen kamattal, amit felszámítanak."[72]

Elza német fordításának minősége ellenére Lukács aggályokat táplált a Modern Dráma német változatával kapcsolatban. Mindenekelőtt attól tartott, hogy összehasonlítják Wilhelm Dilthey

---

[67] Edith Hajós Lukácshoz, 1911. január 27., LAK.

[68] Lukács, Napló-Tagebuch 15. o.

[69] Uo. 16. o.

[70] Apja Lukácsnak július 2., LAK.

[71] Apa Lukácshoz, 1910. július 26., LAK.

[72] Elza Stern Lukácsnak, 1910. április 15., LAK.

Einleitung in die Geisteswissenschaften (1883) című művével, amely többek között a metafizikát elemzi a dráma forrásaként. Azonban Ferenc Baumgarten, aki Lukács beilleszkedését segítette a német akadémiai világba, megnyugtatta őt,

> Nem igazságos összehasonlítani az első munkádat Diltey legérettebb és legegyedibb művével. Nem, barátom, optimizmussal tekinthetsz a jövőbe. Végtére is, ahogy mondják, 160 cm magas vagy, és amikor a könyveden állsz, a fejed másoké fölé emelkedik. Legyen önbizalmad és reményed. Mindenekelőtt dacolás és merészség.

Végül Lukács feladta a Modern Dráma német változatát. Mire 1914-ben megjelentette annak részleteit, „Zur Soziologie des Modern Dramas" címmel, már azt fontolgatta, hogy Max Weber irányítása alatt folytatja doktori tanulmányait, és átadta neki a Heidelbergi Esztétika második fejezetét elbírálásra.

In the spring of 1910, Lukács Still held out hope, at least to Irma, that if he graduated in Heidelberg, he might return to Budapest for good. When their break-up appeared final, he decided to bury the "dead" and completely gave up on his Heidelberg dissertation. With Stoic calm, he asked, " Who is dead and who is the living?"[73] While Lukács was away from home, Edith kept him informed about Irma in Budapest and if I talked to some members of her family it might compromise you." A year later, Edith reported to Lukács in Berlin:

> Nem tudom, hogy Irmának volt-e festménye a kiállításon, vagy mit mondtak a szakértők. Csak azt tudom, hogy a Szépművészeti Múzeumban másolatokat készít, és a férje nincs Budapesten, de hamarosan megérkezik.Ő meglátogatott, és jól éreztük magunkat. Jobb benyomást tett rám, mint legutóbb. Nem depressziós, és mivel kevésbé viselkedik Pollacsek módjára, nem ugrál fel-alá. Talán szorosabb kapcsolatot alakítunk ki, de aligha lesz belőle barátság.[74]

1910 nyarára Lukács bevallotta Irmának, hogy: „A vezető gondolkodók elismerésének várakozása értelmetlenné vált, mert nem mosolyogsz vagy nézel rám, amikor mesélek róla. Írni neked nagy vigasz. Ez a levél egy nappal elhalasztotta a halálomat."

Mi történt a magány enfant terrible-jével, aki az előző télen még azzal dicsekedett Baumgartennak, hogy semmilyen nagy „probléma" nem érintheti meg? Lassan süllyedve a szellemi üresség démonok lakta mélységeibe, Lukács azzal vigasztalta magát a Simmel-lel való szakítás miatt, hogy Simmel csak a „kész embernek" tud segíteni. Most azonban furcsa hírnökök látogatták meg őt magából az alvilágból. Hogy tisztázza magában Irmával kapcsolatos nehézségeit, Lukács 1910 áprilisában a francia Riviérára utazott, ahol elolvasta Kipling A kudarc fénye (1890) című regényét. Mélyen megérintette ez a dekadens fin-de-siècle regény, amelyben Kipling a Violet Garrard iránti hosszú, megszakításokkal teli udvarlása végső kudarcának keserűségét öntötte szavakba. Kipling Lukácshoz hasonlóan, a festészet világával szembesülve küzd a művészet és az élet, valamint az emigráns lét problémáival. Van egyfajta brutalitás is Kipling nőkhöz való viszonyulásában, ami talán vonzó lehetett Lukács számára. Kipling regényében mind Dick, mind Maisie birtokol és használ egy „gyújtótűzzel működő revolvert." Az eredmény pedig egy zagyvalék a nőgyűlöletből, hamis hősiességből és önsajnálatból. Végül Dick „szerencséje kitartott a végsőkig, egészen az utolsó kegyes golyóig, amely a fején hatolt át" a forró szudáni homokban."[75]

1910 júliusára Lukács „hangokat és kopogásokat"[76] hallott dolgozószobájában. Fürdés közben figyelte, ahogy foltok „elkezdtek" mozogni a karján. A hónap nagy részében Paul Ernst-ről szóló

---

[73] Lukács, Napló 21. O.

[74] Hajós Edith Lukácsnak, 1910. december 5., LAK.

[75] Rudyard Kipling, Az elhalványult fény (Orasmus Turner Harris, New York, 1930), 241. oldal;

[76] Lukács, Napló LAK

esszéjén dolgozott, amelyet Irmának is címzett. Július végén aztán Weimarba utazott, és egy rosszul berendezett szobában szállt meg. Ágyán görnyedve Lukács, akárcsak Kipling hőse A kudarc fénye című műben, a pisztolyával játszott. Majd az önsajnálat aranyozott hüvelyéből kirántotta a tőrt, és a polgári élet szívébe döfte.

> Mennyire megvetendők a primitív, izgatottan ordibáló filiszteus polgári lelkek! És milyen vékonyak a bérház falai! Mindent hallani. A cselédek vagy kiabálnak, vagy énekelnek. Az embert nem érzelmi okokból száműzik a társadalomból, hanem azért, mert más életet akar élni, és nem tud alkalmazkodni a „vidám és meleg" polgári élethez. Mennyire gyűlölöm ezt az életet!?[77]

Ez Lukács lelkének mélyéből fakadt. Felidézi a magányos panziószobák képét Európában, ahol Lukács, önként megfosztva magát a kedvességtől és a szeretettől, abban reménykedett, hogy enyhítheti az érthetetlen polgári világ súlyos terhét. Mennyi emléket gyűjthetett össze a remete barlangjából az elkövetkező évekre!

1910 augusztusában Lukács cikke, a „Félik az egészséget" megjelent a Renaissance folyóiratban. Nietzsche-i hangot ütve meg, Lukács kijelentette a cikkben, hogy „emberfeletti" erőfeszítést és jellemet igényel a filiszterekkel szembeni küzdelem. Egy levélben, melyben gratulált Lukácsnak a cikkhez, édesapja egyúttal szemrehányást tett neki amiatt, hogy megfeledkezett édesanyja születésnapjáról: „Kifejezetten írtam neked a születésnap dátumáról, és semmilyen kifogásod nem lehetett arra, hogy figyelmen kívül hagytad. Kérj bocsánatot Mamától, és remélem, nem fogod ismét a 'postaszolgálatot' hibáztatni."[78] Három hónappal később, Jozsef Lukács izgatottan azon a lehetőségen, hogy a Logos hamarosan publikálja a „Félik az egészséget" című írást, úgy érezte, hogy ez javítaná Lukács esélyeit egy docensi pozíció elnyerésére a Budapesti Egyetemen. Büszkén írta Lukácsnak: „Jó kapcsolatban állok Tisza Istvánnal, és remélem, számíthatok rá" a docensi kinevezés megszerzésében.[79]

1910-re Lukács elégedetlensége és bűntudata akár modellként is szolgálhatott volna Freud "A civilizáció és diszcontentjei" (1930) című művéhez, amelynek eredeti, Freud által választott címe "Das Unglück in der Kultur" (Boldogtalanság a civilizációban) volt. Lukács példája volt a polgári civilizációban tapasztalható "boldogtalanságnak". Beer-Hofmann műveinek felfedezése heves vallomásokat csalt ki Lukácsból. A Beer-Hofmannról szóló esszéjében (1908) a „sötét szakadékokba" való zuhanás vágya még mindig „életünk rejtett tartalma" volt. Később, a "Modern Dráma" című művében Lukács ugyanazt a Beer-Hofmannt "csodának" nevezte, aki nemcsak "áttörést" jelentett, hanem kivezetette őt az üres útszakaszokról, azok zavaros esztétikai-vallási kitérőivel együtt, egy "etikai normatív" élet felé. Végül, 1910-es elmélyülő válsága idején Lukács Beer-Hofmannt az "új világ" szimbólumának nyilvánította.

Lukács 1910 karácsonyát Berlinben töltötte Balázs társaságában. Nővére később bevallotta Lukácsnak, hogy az otthoni karácsony „szörnyű" volt, a szokásos „családi válságokkal." Apja, aki az előző karácsonykor megfogadta, hogy valamilyen módon hazaviszi Lukácsot, sértve érezte magát amiatt, hogy fia távol maradt. Abban reménykedve, hogy később Monte Carlóban találkozhat „Odüsszeusz fiával," ezt írta Lukácsnak: „Emlékezz a gyönyörű sétáinkra ott. A pavilon és a tó még mindig ott van."[80] Azonban több „gyönyörű séta" már nem volt számukra. Lukács 1911 nagy részét Firenzében töltötte. De még a káprázatos toszkán ősz sem tudta feldobni a hangulatát: „Ha belegondolok, csak egy dologtól félek: vajon a kreativitásom tüze túléli-e ezt a jégkorszakot, vagy

---

[77] Uo. 37. o.

[78] Apa Lukácsnak, 1910. augusztus 12., LAK.

[79] Lukácsnak, apától, 1910. november 24., LAK.

[80] Lukácshoz, apjától, 1911. január 15., LAK.

unalmas pedánssá változtat engem?" Csak magamtól félek, nem az életemtől. A munkám miatt aggódom, nem magam miatt."[81]

Lukács minden eddiginél jobban sürgette Irmát, hogy „mentse meg" őt önmagától. Az egyik számos búcsúlevél közül, amelyet írt, elismerte Irma erőfeszítéseit, hogy megmentse őt: „Megpróbáltad a lehetetlent, és felismerted ezt, vagy inkább az élet kényszerített rá, hogy felismerd. Az élet szereti azokat, akik tudnak élni, és gyűlöli az olyan embereket, mint én."[82] Azonban Irma házasságának kudarca után Lukácsra hárult a feladat, hogy megmentse őt. Ám motivációi pusztán önzőek voltak. Miközben Philippe-ről szóló esszéjén dolgozott, gyakran nézte Irma képét az íróasztalán, és arra a következtetésre jutott, hogy a viszonzatlan szerelemben a szerető közelebb áll Istenhez, mint az, akit szeretnek. Lukács számára a szerelem lehetővé teszi a tükörként szolgáló lélek számára, amely örökké csiszolgatja önmagát, hogy „formálja" saját magát. Lukács saját szavaival élve: „a szerelem az önmagunk tökéletesítésének útja."

Annak érdekében, hogy nyilvánosan elismerje azt a nőt, aki kikövezte az önmegvalósítás felé vezető útját, Lukács Firenzéből értesítette Irmát, hogy a "*Lélek és Forma*" neki lesz szentelve. Bár hálás volt, Irma mégis aggodalmát fejezte ki Lukács azon szándéka miatt, hogy „fikcionalizálja" a kapcsolatukat. „Attól tartok, hogy a dedikáción keresztül – vagy más módon – rám lehet következtetni."[83] – írta Lukácsnak. Biztosítékot kért arra, hogy félelmei alaptalanok, és Lukács továbbította levelét Poppernek azzal a megjegyzéssel: „Hihetetlennek találom a levelet. Alig van benne valami jó. Mindenesetre írtam neki a dedikációról. Elfogadta, és boldog. Mégis, furcsa módon, rossz lelkiismerete – mint egy nőé – feltör. Az egész groteszk és tragikomikus."[84] Popper válaszában megjegyezte, hogy Irma fenntartásai megerősítik az ő „félreértés" koncepcióját. Próbálva eltántorítani Lukácsot attól, hogy Irmának ajánlja a "*Lélek és Formá*"-t, azt írta: „Rossz fényt vet ránk, ha nyilvánosan belevizelünk (caram et publico) abba a forrásba, amelyből valaha ittunk."

Lukács visszatért Budapestre egy rövid látogatásra, hogy kiderítse, milyen viszonyban áll Irmával, és hogy gazdagítsa az „élet megértését" is. „Szeretnék jó lenni," ismerte be, „de nem vagyok az. Hálás, talán. Pontos, mindenképpen."[85]

Visszatérve Firenzébe, Lukács megújította barátságát Martin Buberrel, akit még Simmel berlini szemináriumáról ismert. Ketten megosztották egymással örömeiket és fájdalmaikat, valamint elolvasták és kommentálták egymás kéziratait. Lukács odaadta Bubernek Kierkegaard-ról szóló esszéjének egy tervezetét, amelyben Buber eredetinek találta az "pszichológiai magyarázatot" az Enten-Eller kapcsán. Valójában Buber lejegyzett néhány kulcsfontosságú kifejezést Kierkegaardtól – „Ó Istenem, miért kellett ennek a szenvedélynek most felébrednie bennem?", „Nincs időm a házasságra", „Magammal viszem őt a történelembe" –, hogy beépítve Lukács esszéjébe.[86] Buber intuitívan ráérzett, hogy ez az esszé Lukács szerelmét leplezte.

Akárcsak Lukács, Buber is szerette a színházat, és a beszéd-mint-esemény gondolata központi szerepet játszik az Én és Te szerzőjének és prófétájának írásaiban. Mindkét férfi Goethe-t csodálta mint példaképet, aki az Én és Te nyelvén szól. Az irány szükségessége a „középpont nélküli sokaságban", hogy az Én és Te nyelvén fogalmazzunk, mindkettőjüket foglalkoztatta. Buber 1911-es lelki zűrzavara megegyezett Lukácséval. Buber számára az élet alapvető hiábavalósága abban

---

[81] Lukács, Napló 38. O.

[82] Uo. 70. o.

[83] Irma Seidler Lukácsnak, 1911. február 8., LAK.

[84] Lukács Leo Poppernek, 1911. Február 11. LAK

[85] Lukács Leo Poppernek, 1911. március 19., LAK.

[86] Martin Buber Lukácsnak, 1911. február 21., LAK.

rejlett, hogy az ember „összezavarodott hebegésben hal meg, mint aki már önmagát sem érti."[87] Amint azt levelezésük is tanúsítja, Buber és Lukács a „vágyak halvány borától" voltak megrészegülve. Egy magyar kritikus, aki a miszticizmust „a dekadens idők titokzatos éjféli látogatójának" nevezte, Lukácsot jelölte meg annak vezető értelmezőjeként. 1911 nyarán Lukács olvasta Buber haszid könyveit: Rabbi Nachman meséit és a Baál-Sém legendáját. Bubernek azt az „elfelejthetetlen" élményt megköszönve, Lukács csalódottságának is hangot adott, amiért Buber csak néhány haszid történetet gyűjtött össze.[88]

Lukics érdeklődése a haszidizmus iránt meglepőnek tűnhet. Mégis, a haszidizmus népszerű volt a kelet-európai zsidóság körében. Pontosan a „zsidókérdés" vezetett 1905-ben heves vitához Benedek és Lukács között. Benedek, megfedve Lukácsot azért, mert bizonyos eszmék iránt csupán azok „népszerűtlensége" miatt vonzódott, egy kényes kérdést hozott fel:

> A legérdekesebb félreértés részedről a zsidókérdést érinti. Egy heves vita során Lori Lineczer arisztokratának nevezett téged. Nyilatkozataid ezt tükrözik. Túl jól ismersz ahhoz, hogy antiszemitizmussal vádolj. Fenntartom álláspontomat, miszerint az 1848-as forradalom emberibbé tette a zsidókat. Ma Magyarországon a legjobb helyzetet élvezik, és mégis, a Lengyel családon kívül nincsenek barátaink, akik támogatnák a nemzet harcát. Aligha kell komolyan bizonygatnom neked, hogy megtiszteltetésnek érzed, ha barátod, Rakovszky gróf kezet fog veled. A zsidók már nem csupán „eltűrtek". Minden intelligens ember ugyanígy érzi. De furcsa, és joggal neheztelnek rá, hogy maguk a zsidók ragaszkodnak a különálláshoz, és kijelentik: „szeretünk asszimilálódni, de harcoljanak mások érte [a nemzetért]." A legrosszabb esetben a zsidók ellenzik a nemzeti akaratot; a monarchiát szolgálják arisztokrata címekért, és — te ezt mindig elfelejted — liberálisak a gazdag zsidók iránt, miközben figyelmen kívül hagyják a szegény zsidó tanítót...[89]

Benedek valóban érzékeny kérdést érintett. Az ambiciózus „radikális" fiú, Lukács, behízelgő módon közeledett és társalgott Ivan Rakovszkyval (1885-1960), akinek családja 1561-ben kapta nemesi címét. Rakovszky a dzsentrihez tartozott, akik bár születésük szerint arisztokraták voltak, általában felsőbb szintű köztisztviselőként szolgáltak a budapesti minisztériumokban. Más elszegényedett dzsentri családok tagjaihoz hasonlóan Rakovszky is ápolta a kapcsolatot a vagyonos zsidó arisztokratákkal, akik, mint például Lukács József, vagyonuk révén nyertek arisztokrata rangot. Benedek gúnyolta Lukács „kozmopolitizmusát" és idegenbe szakadt életmódját, pontosabban hajlamát arra, hogy „külföldre meneküljön és Magyarországot szidja."

De Lukács érdeklődése a haszidizmus iránt valódi volt. Buber haszidizmusának középpontjában a belső szándék fogalma állt. Az egyéni késztetések távolról sem gonoszak, hanem éppen azok teszik lehetővé a nagyságot. Ez nyilvánvalóan lenyűgözte Lukácsot, akit az eszmék iránti együgyű törekvése eltávolított a családtól és a társadalomtól. A haszid hittétel, miszerint csak a gyenge lelkűek hisznek a determinizmusban, míg az erősek „metafizikai képességgel" bírnak a rendkívüli dolgok elérésére, visszhangra talált Lukácsban. Mindenekelőtt mohón kapaszkodott a haszidizmus közösségi vonatkozásába. Valamelyest a haszidizmus segítette Lukácsot abban, hogy bátortalan gesztust tegyen az élet és a közösség felé. Buber két haszid könyvét az *A Szellem* című lapban értékelve Lukács azt írta, hogy ezek eloszlatták azt az általános előítéletet, miszerint a modernitás kiszárította a zsidóság „metafizikai forrását." Ennél is fontosabb, hogy Buber könyvei bebizonyították Lukács számára, hogy a zsidók „eredeti és kreatív zsenialitással" rendelkeznek.

Miközben Lukács Firenzében Buberrel az Én és Te szövedékében élt, Budapesten Irma úgy érezte magát, mint egy „kirúgott kutya." Kérlelte Lukácsot, hogy gondoljon rá szerelmük városában, mire ő egy zarathustrai himnusszal válaszolt a magányról:

---

[87] Maurice Friedman, Martin Buber élete és munkássága (E. P. Dutton, New York, 1981), 37. oldal.

[88] Lukács levele Martin Bubernek, 1911. november 11., LAK.

[89] Marcell Benedek Lukácsnak 1905. Augusztus 9. LAK

> Jobban, mint valaha, meg vagyok győződve arról, hogy az igazán fontos dolgok csak magányban történhetnek meg. Még beszélni sem lehet róluk, nemhogy megérteni őket. A magány nagy megváltó értékkel bír. Nem kívánom eltaszítani magamtól sem téged, sem másokat, egyszerűen csak szeretném önmagamat magamnak megőrizni. Az én magányom nem elszigetelődés. Másokhoz viszonyítva olyan vagyok, mint egy őrszem, aki parancsra vár, hogy mit tegyen értük.[90]

Lukácsnak nem kellett sokáig várnia. Balázsnak pénzre volt szüksége, és ahogy mindig, Lukács apja segített neki: „Balázs felkeresett engem" – írta Lukácsnak Firenzébe –, „és biztosítom számára a kényelmes tartózkodást Párizsban." Néhány hónappal később apja ismét írt: „Ha akarod, segíthetek Balázsnak."[91] Barátja megsegítésére Lukács még Baumgartentől is próbált kölcsönt kérni. Ő visszautasította, de 200 koronát ajánlott fel „ajándékként" Baldzs számára azonban Lukács apja bőkezűen hozzájárult Balázs „biztos" megélhetéséhez. Ez aggasztotta Balázs első feleségét, Hajós Editet, aki levelet írt Lukácsnak:

> Bajban vagyok. Balázs Párizsba megy. Meglátogatta az apádat, aki a segítségen felül ezer koronát is felajánlott neki, hogy „időt nyerjen", ahogy olyan udvariasan fogalmazott. Balázs persze soha nem fogja visszafizetni. Már most is nyakig van adósságban. De az apád olyan kedves volt, és ez nagy hatást tett Balázsra. Tudod, milyen bolond ő. Röviden, elfogadja a pénzt, és elutazik Párizsba. Itt jövök én a képbe. Szeretnék itt, Bernben maradni az egyetemen. De költözzek Párizsba, ahol nem tudnék dolgozni, ha Balázs a közelemben lenne? Szenvedek. Természetesen írtam neki, hogy izgatott vagyok a párizsi útja miatt...[92]

---

[90] Lukács Irma Seidlernek, 1911. április 18., LAK.

[91] Apának Lukácshoz, 1911. december 3., LAK.

[92] Hajós Edith Lukácsnak, 1911. május 5., LAK.

6
Don Juan Budapesten

Ha kasztráltak volna, jó lettem volna.
Balázs

…hervadó keblekkel és láthatatlan köntösben
Nők alakjai ringtak az ében ég alatt.
Nyugtalan sóhajjal követték őt
Mint áldozatra terelt jószágok.
Baudelaire

1911 áprilisában Balázs meglátogatta Lukácsot Firenzében. Lukácson keresztül juttatott el Irmának egy dedikált példányt a "*Lélek és formák*" című műből, valamint Charles-Louis Philippe "Marie Donadieu" (1904) című könyvéből. A "Marie Donadieu" az igazán „szabad" – belsőleg felszabadult – erotikus szerelmet ünnepli. Balázs a könyv „örömteli" erotika-támogatásában a földi paradicsom kapuját látta. Véleménye szerint „minden férfinak el kellene olvasnia, hogy a nőt sorsként lássa, anélkül hogy gyűlölné vagy büntetné bűneiért."[1] Az unitas mystica et physica közös téma volt Lukács és barátai körében. Popper kéziratai meztelen nőkről készült rajzokat tartalmaznak egy feszület alatt. Milyen vigasztalan kétségbeesés kellett ahhoz, hogy megrajzolják azokat a sápadt ajkakat, tompa szemeket és élettelen kebleket, amelyek a feszület alatt gyülekeztek!

Balázs visszatérése Budapestre, Lukács „ajándékaival" Irmának, a tragédia előjátéka volt. Vajon Lukács valóban azt várta, hogy Don Juan megzabolázza és lecsendesítse természetét, amikor bemutatta és elmagyarázta Irmának a Marie Donadieu-t? A találgatás Lukács motivációjáról végtelen lenne. Egy filozófiai kísérletben vett részt, amelyben Irmának választania kellett a *Lélek és forma* című műben dicsért „magasabb rendű erotika" és a Marie Donadieu által szentesített „profán szerelem" között? Talán soha nem tudjuk meg. Amit tudunk, az az, hogy Irma, akinek testét elszegényítette a filozófus magasztos szellemisége, végül alávetette magát a profán szerelemnek. Lukács számára ő csupán az „önmegismerés iskolája" volt.[2] Balázs számára azonban Irma egy nő volt. 1910 decemberében Edith ezt írta Lukácsnak, aki Balázzsal Berlinben tartózkodott: „Vigyázz Balázsra. Olyan bolond. Irmát elég gyakran látom. Mindig kedves. Holnap meglátogat. Balázs barátja lett, miután megkérdezte Dezső Czigányt, hogy zavarja ez engem. Rajzolt egy vázlatfüzetet, amelyhez Balázs írja majd a verseket, és megpróbálják kiadni."[3]

Balázs és Irma művészi együttműködése döntő jelentőséggel bírt Lukács számára. Ez keltette fel érdeklődését az írás iránt, ahogy azt egy 1911 májusában Irmának írt levelében megfogalmazta, egy

> új *Laokoon*, egy metafizikai. Ha emlékszel néhány megjegyzésemre az időbeli művészetekről és a disszonanciáról Philippe-ről szóló esszém negyedik részének elején, akkor tudod, mire gondolok. De ez intenzív fókuszt igényel, amivel most nem rendelkezem. Talán egy másik alkalommal, most először be kell fejezni a dolgokat.

Lessing Laokoón (1766) című esszéjében, vitatva Winckelmann híres leírását a görög művészetről, mint a „nemes egyszerűség és csendes méltóság" megtestesítőjéről, az irodalmi művészetet, és azon belül is a drámát az akció és a szenvedély birodalmába sorolta. Ugyanakkor Lessing meghúzta a festészet és a költészet határait. Ez a téma nagyon is foglalkoztatta Lukácsot Firenzében, miközben Irma és Balázs budapesti közös munkásságán elmélkedett. Feltételezhetjük,

---

[1] Béla Balázs, Napló (2 kötet, Magvető, Budapest, 1982), 2. kötet, 376. oldal. (Lásd még az 1. fejezet 2525. lábjegyzetét fentebb.)

[2] Lukács, Lélek és formák, ford. Anna Bostock (MIT Press, Cambridge, Mass., 1974), 98. oldal.

[3] Edith Hajós Lukácsnak, 1910. december 15., LAK.

hogy Lukács új Laokoónja, ha megszületett volna, Irma és Balázs kapcsolatát a festészet és a költészet helyes viszonyává alakította volna át. Ezek az elmélkedések „helytelen melankóliát" keltettek Lukácsban, akinek portréját Irma éppen ekkor készült megfesteni. Lukács szerint a festészetben nem lehet disszonancia, mert az tönkretenné a festészet formáját. Ezzel szemben a költészet „nem élhet disszonancia nélkül", mert „diszharmóniából harmóniába és onnan ismét vissza" halad.[4]

Egy diszharmónia vált nyilvánvalóvá, amikor Irma Balázs legújabb áldozatává vált Budapesten. Május volt, és ő volt az „új nő." Don Giovanni szavaival élve:

> Ma este eljön
> Az én gyönyörök házába. Csitt, biztos vagyok benne,
> Hogy nő illatát éreztem ott!
> (Mozart, *Don Giovanni*, I. 4.)

Azon a napon, amikor Irmának Don Juan örömtanyájára kellett volna mennie, megcsapta egy másik nő illata. Ezt Irma már nem tudta elviselni. Miután Lukáccsal, egy modern Fausttal, a beteljesületlen szerelem minden fázisán átesett, Irma, megalázva és megszégyenítve barátja, Don Juan által, öngyilkos lett. 1911. május 18-án Irma meglátogatta nagybátyját, Pollacsek Károly ügyvédet. Az ebéd alatt szüntelenül új megbízásairól beszélt, és arról, mennyire várja, hogy a Nyolcak kiállításán szerepelhessen. Valójában délután 4 óra körül távozott nagybátyja házából, hogy megnézze a Nyolcak kiállítását a Nemzeti Szalonban. Később Balázs és Orbán Dezső festőművész kísérte Irmát a Duna-korzón a Margit hídhoz. A hídon egyedül ment át. Bíró Lajos regényíró szemtanúja volt Irma öngyilkosságának:

> Hazafelé tartottam a trolibuszon, amikor láttuk, hogy egy kék ruhás hölgy leugrik a korlátról a Dunába. Leugrottunk a troliról, és segítség után kutattunk – egy rendőr vagy bárki, mivel hallottuk a rémisztő kiáltást lentről. Az egyik hídfőről a másikra rohantunk. Sehol egy rendőr. Telefonáljunk! De a hídfőnél nem engedték, hogy hívást indítsunk. Borzalmas volt, hogy valaki a Dunában fulladozik, és nincs segítség. Mire egy rendőr megérkezett, a Duna már néma volt odalent. Reggel megtudtam, hogy a szerencsétlen asszony Réti néni volt (Seidler Irma), akit ismertem, sőt, a környékünkön lakott.[5]

Ami Irma nyilvános halálát szinte otthonossá tette, az az a tény volt, hogy ő és Lukács különösen közel érezték magukat Bíróhoz, aki elsőként fedezte fel és hirdette Ady zsenialitását. Bíró (1880–1948) volt az egyetlen kortárs író, aki Lukács feltétlen csodálatát elnyerte. Későbbi éveiben, Alexander Korda forgatókönyvíróját Londonban és Hollywoodban, Bíró olyan filmekkel azonosították, mint A Vörös Pimpernel, Bagdad tolvaja és VIII. Henrik magánélete.[6] Bíró regényeit 1908-ban értékelve Lukács kijelentette,

> Lajos Bíró tud írni. Egyszerűen és a mester halálos bizonyosságával ír. Minden szava eltalálja a kijelölt célt, melléknevei vizuálisan és hallhatóan érzékeltetik, amit szándékozik, karaktereinek gesztusai felejthetetlenek és sokatmondóak… (Bíró regényei) egy mély lelki történelem szimbólumai: az emberek örök elidegenedése, hiszen senki sem tudhatja, hogy a szeretete nem pusztítja-e el azt, akit a legjobban szeret. Milyen félelmetes tragédiákat okozhat már puszta jelenléte is annak, akinek a létezését nem vette komolyan! Nincs tudatában annak a veszélynek, amely könnyed megjegyzéseiben, vagy könnyelmű döntéseiben rejtőzik, és milyen erők szunnyadnak benne, amelyek, ha egyszer felébrednek, felforgatják egész szép és ésszerűen megszervezett életét.[7]

---

[4] Lukács, Lélek és formák, 103. oldal.

[5] Bíró Lajos, „Öngyilkos festőnő küzdelme a Duna hullámaiban," Világ, 1911. május 20., 11. oldal.

[6] Lajos Biró, mint forgatókönyvíró és Alexander Korda közeli barátja, lásd Michael Korda, Elbűvölt életek (Random House New York, 1979).

[7] Lukács, „Biró Lajos novellái," Huszadik Század 9 (1908), 255–259. o.

Milyen prófétikus előjátéka Irma tragédiájának! Figyelemmel kísérve Lukács „haladását” az ismertetőcikkel kapcsolatban, Irma kért egy példányt, hogy lássa, „hogyan alakultak a dolgok.”

Nem kétséges, hogy Balázs közvetlen oka volt Irma öngyilkosságának. 1910 novemberében Balázs „Megtörtént” álnéven egy „Barátság” című novellát jelentetett meg. Állítólag Irma (Klara álnéven) azt mondta Balázsnak: „Megadhatom neked azt, amit tőle megtagadtam.”[8] Közelebb léptem hozzá. Elég az „intellektuális tornamutatványokból.” Egész teste, vére és a benne élő nő egy egyszerű férfira vágyott… Istenem, milyen könnyű kezelni egy olyan nőt, akibe az ember nem szerelmes!8 Irma engedett az „egyszerű” férfinak, mert a bonyolult férfi, Lukács, nem vette őt komolyan nőként, sőt még művészként sem. 1911 májusában Firenzéből írt levelében Lukács, miközben tagadta festészeti szakértelmét, mégis előadta „hipotézisét”, miszerint ahhoz, hogy valaki igazi művész legyen, „belső lényegéből kell alkotnia.” Sajnos, Lukács szerint a dolgok „belső anatómiája” nem volt Irma tehetsége. Miután megjegyzéseket tett Irma és Balázs kapcsolatára és közös munkájukra, Lukács hozzátette: „Minden hiteles ember csak azt engedi közel magához, akire valóban szüksége van. Következésképpen az igazi adás és elfogadás, a kölcsönös függőség, a barátság lényegében rejlik.”

Amikor Irma a halálba ugrott, a hídon hagyta a kabátját, egy esernyőt és egy táskát. A táskában egy csekk volt, amelyet a heidelbergi Emmy Lederer, a nővére nevére állítottak ki, valamint egy levél Balázstól:

> Kedves Irma,
> Sajnos ma délután nem tudsz meglátogatni. Elfelejtettem. De szeretnélek látni. Szombat este otthon leszek.[9]

Pontosan egy hónappal Irma halála előtt Lukács ezt írta neki: „Olvasd Dosztojevszkijt.”[10] Edith május 1-jén kelt levelében pedig ezt tanácsolta Lukácsnak: „Foltozd be az animádat, olvasd Hegel Szellem fenomenológiáját, és válj nagy emberré.”[11] Lukács Kassner A misztikus című könyvében aláhúzta ezt a mondatot: „De a férfiak halhatatlanul a nők halála által élnek.”[12]

Irma öngyilkosságának árnyékában Lukács élete összeomlott, Balázsé pedig „éter és morfium keveréke” volt.[13] Amikor Lukács 1912 elején megszakította kapcsolatát Mama Cecillel, az így válaszolt: „Hol van Leo és Irma? Értük sírtam, de érted nem. Soha nem szerettelek téged, nem úgy, mint Polányit, Leót és Irmát.” Még Don Juan erotikus szenvedélyei is küszködtek a bűnbánattal. „Minden annyira szenvedélyes volt Balázsnál” – írta a nővére. „Sokat sírt, elsápadt és lefogyott. Azonban ez soha nem tartott sokáig. Mindig akadtak nők, akik vigaszt nyújtottak és begyógyították a sebeit.”[14] Lukács gyanakodott Balázsra, és nem dédelgetett illúziókat meggondolatlan erotikus energiáival kapcsolatban. Edith Lukácshoz írt leveleiben egyenesen fogalmazott:[15]

> Gyakran gondolok rád és Balázsra. Mindketten elveket testesítetek meg. De Balázs, úgy hiszem, a rosszat példázza. Nem tudom, miért félek tőle annyira, és miért érzek veszélyt. Nagyon valószínű, hogy azért, mert mindenki azt mondja, Balázs született gazember. Lehet, hogy igaz, de fáj. Végül, ha a

---

[8] Lásd: „Barátság,” Világ, 1910. november 30., 1. oldal.

[9] Pester Lloyd, 1911. május 19.

[10] Lukács Irma Seidlernek, 1911. április 18., LAK.

[11] Edith Hajós Lukácsnak, 1911. május 1., LAK.

[12] Rudolf Kassner, A misztika, a művészek és az élet (Lipcse, 1900) 29. O.

[13] Hajós Edith Lukácsnak, 1911. június 8., LAK.

[14] Hilda Bauer, Emlékiratok, MS a LAK-ban.

[15] Edith Hajós Lukácshoz, 1909. június 14., LAK.

> költő (Balázs) nem hagy el, kidolgozok egy elméletet, miszerint olyan jó és őszinte, amilyennek állítja magát. Gyuri! Gyuri! Vigyázz rám, beszélj a költővel, és derítsd ki, mit akar tőlem.

Bár Lukács sejtette, hogy Balázs kéjvágya temette el Irmát, hiányzott számára, ahogy ő fogalmazott, az „megkérdőjelezhetetlen" bizonyíték. Egy töredékes esszében, „Az ítélet" (1913), vádiratot állított össze Balázs ellen. Lukács igazság iránti akarata itt megragadó:

> Egy nevetséges baleset felfedte előtte a titkot: a barátja okozta a nő öngyilkosságát. Annak ellenére, hogy krónikusan gyanakvó volt az emberekkel szemben, bízott ebben a barátságban. Valójában ez volt az egyetlen biztonsága és vigasza a tönkrement életében. Aztán rábukkant a bizonyítékra. Bár ez nem tette lehetővé számára, hogy tisztán lássa barátja bűnét és a nő szenvedését, elegendő volt ahhoz, hogy levonja a következtetést: bűncselekményt követtek el… Most már tudta, mit kell tennie: teljesen elszakadni korábbi életétől, és csak önmagában keresni az értelmet.[16]

De Irma öngyilkosságának árnyékán túl ott izzott Lukács bosszújának soha ki nem hűlő parazsa. Balázs misztériumjátéka, a Szent Szűz vére (1912) két „lélektestvér" gyötrelmét mutatja be, akiknek barátságát egy nő iránti közös szerelem feszíti meg. Maga a darab, amelyet Lukácsnak és Edithnek ajánlottak, tragikus hangvételű, hiszen a két lovag, Baldwin és Bohemund, Balázst és Lukácsot jeleníti meg. Baldwin, aki nemrég vette feleségül Blankát (Irma), arra kéri, hogy üdvözölje és fogadja barátsággal Bohemundot, aki visszatér egy keresztes hadjáratról. Blanka vonakodik, mondván: „Bohemund nem ismer engem, én sem ismerem őt." Ennek ellenére Baldwin ragaszkodik hozzá, hogy köszöntse barátját, aki a „vijjogó pokol" harcaiban védelmezte őt az ellenséges kritikusokkal szemben. Amikor Baldwin elmondja feleségének, hogy barátsága Bohemunddal egy „szent kápolna, ahová senki más nem léphet be," Blanka tiltakozik, hogy így kizárják. Hogy visszanyerje Blanka bizalmát, Bohemund elmeséli férje „bordélyügyeit" és „közösen osztott" szeretőiket. Baldwin vigasztalja síró, zaklatott feleségét azzal a kijelentéssel, hogy „a barátság idősebb, mint az asszony." Balázs és Lukács Irma öngyilkossága előtt úgy hitték, hogy semmilyen nő nem ronthatja meg barátságukat. Ám Balázs misztériumjátéka már rettenetes világossággal mutatja meg az ellenkezőjét: egy nő nemcsak hogy megingathatja, de vissza is vetheti a barátságot. Gondoljunk csak Bohemund és Baldwin szembesítésére:

> Megölelhetsz minden utcalányt a földön,
> De ő trónon ül, koronával fején,
> És nem szennyezheted be köpenye szegélyét.
> Ő örök minden földi nő fölött,
> Arra rendeltetett, hogy éljen, még ha el is felejted.

It is not difficult to see that Bohemund conceals Lukács's unequivocal moral judgment of Balázs. Upon hearing this dialogue, Blanka unveils her "soul dark agony":

> Két férfi együtt nem tud szeretni engem.
> Sem nem vagyok örömlány, sem mennyei királynő.[17]

Irma tragédiája az volt, hogy míg Lukács számára a szellemet szimbolizálta, Balázs számára a "testet" jelentette. Végül mindketten költői virágokat hoztak a sírjára.

Kétségtelen, hogy Seidler Irma halála fontos szerepet játszott Lukács döntésében, hogy 1918-ban csatlakozzon a Kommunista Párthoz. Edith egyszer ezt írta Lukácsnak: „Tegnap találkoztam Seidler Ernővel egy naplóboltban. Ez Isten akarata volt."[18] A bolsevikok által kiképzett Seidler Ernő Irma testvére volt, és döntő szerepet játszott Lukács meggyőzésében. Popper egyszer prófétai módon

---

[16] Lukács, Az ítélet (Akadémia, Budapest, 1981), 60–61. oldal.

[17] Béla Balázs, Az álmok köntöse (Helikon, Budapest, 1973), 261–290. oldal.

[18] Edith Hajós Lukácsnak, 1910. augusztus 29., LAK.

megjegyezte Lukácsnak: „Vannak nők, akik egy évszázadra megtermékenyítenek egy férfit, feltéve, hogy nem fekszik le velük. Egyes nők szülnek, de mások bábáskodnak dolgok felett. Az utóbbiak a legjobbak és a legkevésbé költségesek."[19]

Irma szerepe Lukács életében elválaszthatatlan volt Balázshoz fűződő kapcsolatától, amely 1908-ban kezdődött komolyabban. Balázs a barátságuk „misztériumára" hivatkozott. Vajon mit találhatott olyan vonzónak a fausti Lukács Balázsban, a budapesti önjelölt Don Juanban? Emma Ritoók csodálkozva kérdezte Balázst: „Hogyan lehetsz ilyen jó barátja Lukácsnak, amikor ennyire különböztök? Lehetetlen, hogy ne érezd Lukács hideg távolságtartását." Ám bár Lukács és Balázs különböztek egymástól, bizonyos értelemben mégis egyek voltak. Ahogy az értelem megnyomorította Lukácsot, úgy nyomorította meg az Erósz Balázst. Egyenként csak fél-emberek voltak. Lukács furcsa életmegtagadása olyan intenzitással egészítette ki Balázs életakaratát, hogy együtt Lukács és Balázs egy „teljes" lényt alkottak.

Lukács élete megtestesítette az értelem alapelveit - az elmét, amely önmagára van utalva. Egy értelmiségi, mondta Goethe,

> Mint egy fenevad egy sivár pusztán,
> Egy démon hajszolja körbe-körbe,
> Miközben alatta zöld mező terül el csodásan.[20]

Lukács ugyanabból a formából származott, mint John Stuart Mill, akinek gyermekkora és korai oktatása – amint azt önéletrajzából is láthatjuk – tele volt ismeretekkel és filozófiai eszmékkel. Akárcsak Mill, Lukács is megfosztatott az „igazi" érzelmektől, és magányos volt még akkor is, ha emberek vették körül. Mill híres „lelki válságát" Wordsworth verseinek felfedezése oldotta meg – ezek lettek Mill újonnan megtalált boldogságának örök forrásai. Amit Mill Wordsworth-ben fedezett fel, vagyis az érzések ápolását, amely által az ember beleélheti magát mások gondolataiba és körülményeibe, Lukács Balázsban találta meg. Minden tekintetben a két barát kiegészítő ellentétpárja volt egymásnak: mindkettejük erősségei megfeleltek a másik gyengeségeinek. Lukácsnak az „egész" iránti könyörtelen törekvésében szüksége volt Balázsra.

Ugyanakkor Lukács Balázs iránti dicsőítései árnyékot vetettek kritikai ítélőképességére. Fáradhatatlan erőfeszítései Balázs hírnevének öregbítésére, akinek színdarabjai többnyire hangos színpadi kudarcok voltak, és Bartók számára írt librettói gyakran – bár igazságtalanul – gúny tárgyát képezték a kritikusok körében, egyenesen egy kritikai mártíromság felé sodorták. Az indíték azonban nem annyira Balázs bírálóinak legyőzésének szükségessége volt, hanem Lukács saját intellektuális és érzelmi szükséglete, hogy saját ideáljának aktív megtestesítője legyen. Balázs védelmezésével az irodalmi elit ellen Lukács nemcsak könyörtelenül saját magát sebezte, hanem vállalta azt a gúnyt és elszigeteltséget is, amelyet megfelelőnek tartott. Balázs gyakran ismételgette Lukácsnak: „A mi generációnk vagy egy szekta, vagy – pontosabban – egy közös sors."[21] Ám Nietzsche megfigyelése szerint, ha valaki barátot akar, készen kell állnia harcolni is érte. Balázst azonban meglepte és elkeserítette, amikor Lukács kapcsolatukat harcostársi viszonyként írta le. Balázs ragaszkodott ahhoz, hogy ők többre vannak hivatva. Így fogalmazott Lukácsnak: „Kapcsolatunkat nem empirikus dolgok határozzák meg, hanem az, amik vagyunk. Időnként

---

[19] Leo Popper Lukácsnak, 1911. április 25., LAK.

[20] J. W. von Goethe, Faust, ford. Louis MacNeice (Oxford University Press, New York, 1951), 63. o.

[21] Béla Balázs Lukácsnak, 1915. június 21., LAK.

empirikus énjeink összeütköznek, mivel egy és ugyanazok vagyunk."[22] Valóban, ahogyan Arisztotelész bölcsen megjegyezte, a barátság szélsőséges formájában „közelít az önszeretethez."[23]

Lukács saját démoni dimenziójával találkozott, amikor megismerte Balázst, aki a „életet" személyesítette meg. Balázs démona Erosz volt. Erosz itt nemcsak azt a különleges erőt szimbolizálja, amit Goethe tisztelt, a „musst du Sein"-t, hanem azt a titokzatos képességet is, amely összekapcsolja az emberi életet a túlvilággal. Balázs feltétel nélküli Erosz iránti törekvése olyan akaraterőt adott személyiségének, amely soha nem mond nemet, és amely mindig cselekszik. Lukács démona a „szellem" volt. De Balázson keresztül, Lukács közeli és bensőséges ismeretséget szerzett Erósszal. Balázs nélkül Lukács „halott" lett volna, a szellem által eltemetve és elnyelve. Mind Erósz, mind a Tudás tárgyaira a részlegesség elnevezése jellemző. Lukácsnál az értelem volt az, amely kikeltette a szerelem szárnyas gyümölcsét. Azonban a szerető vágy Lukács filozófusi köpeny iránti törekvésének része volt. Balázs barátsága lehetővé tette Lukácsnak, hogy az érzéki elemet ugródeszkaként használja a magasabb értékek felé. Ez felerősítette szenvedélyes ragaszkodását Balázshoz, aki az erotikát az emberi és az isteni közötti közvetítőnek tekintette.

Tagadhatatlan azonban, hogy Lukács és Balázs rokonsága és köteléke sokak számára furcsának és felfoghatatlannak tűnt. És nagyon kevesen vették komolyan Lukács rendkívüli állítását, miszerint Balázs birtokolja Dosztojevszkij és Szophoklész tragikus érzékét. Amikor a Budapesti Egyetem akadémiai szenátusa szavazott Lukács docensi pályázatáról, Gedeon Petz, egy német filológus, ellenezte Lukácsot, mondván, hogy képes egy kortárs magyar drámaírót Shakespeare-hez hasonlítani. A gúnyos megjegyzés éles volt, célba talált, és nevetést váltott ki.

És valóban volt valami felfoghatatlan és kifürkészhetetlen Lukács kritikai ítéletében. Mégis éppen ez a rejtélyes Lukács, a Fausti finomság megtestesítője találta meg szövetségesét Balázsban, a magát Budapest Don Juanjának valló férfiban. De hát, ahogyan Goethe és Shaw helyesen látták, Faust és Don Juan arca egy Janus-arc két oldala. Lukács számára a szerelem csupán egy kaland volt az új tudás keresésében (bár míg Goethe Faustját a Gretchen iránti vágy szenvedélye hajtotta „édes teste" miatt, addig Lukács Irmának írt szerelmes leveleiben alig találunk utalást az ő „édes testére" vagy fizikai megjelenésére). Lukács csillapíthatatlan intellektusa örömét lelte a sokféle kísérletezésben, az aszkézistől az erotikáig, bár veleszületett értelme, az „ideális professzor"[24] intellektusa nem tudott közvetlenül kapcsolatba lépni a profánnal, különösen a szerelem és szexualitás veszélyes területén, amely, ahogyan T. S. Eliot egyszer mondta, egyszerre lehet „kárhozat és üdvösség" forrása.

A Balázs írásaival kapcsolatos „kudarca" okát Lukács nyíltan beismerte: emberként gyengébb volt, mint tudósként. Balázs számára azonban a pillanat volt minden, és abban a pillanatban a nő volt minden. Lukáccsal ellentétben Balázs soha nem gabalyodott bele lelkében bűntudatba vagy erkölcsbe, mivel hódításai inkább mennyiségi, mint minőségi jellegűek voltak. A szerelmet az élet nagy piacterére redukálva Balázs olyan volt, mint egy tisztességtelen kereskedő, aki szabadon vesz, de semmit sem fizet érte. Mindössze annyit hagyott maga után, mint a „félredobott nők halk sóhaja."[25] Balázs nyughatatlan energiája és gazdag érzékelések, minden benne ugyanahhoz a végkimenetelhez vezetett, egy egyszerű szenvedéscseréhez. Don Juan számára, mondta Stendhal, „csupán egy lehetőség van, a választás a békés unalom és a nyugtalan unalom között."[26] Nem meglepő, hogy Goethe a faustiánizmust és a donjuánizmust a függőség formáiként azonosította.

---

[22] Béla Balázs Lukácsnak, 1914. február, LAK.

[23] Arisztotelész, Nikomakhoszi Etika. 1166. 16-4.

[24] Balázs, Napló, 2. kötet, 336. oldal.

[25] Lukács, Balázs Béla és azok, akiknek nem kell (Kner Izidor, Gyoma, 1918), 68. oldal.

[26] Stendhal, A szerelem, fordította Gilbert Sale és Suzanne Sale (Penguin, New York, 1988), 208. oldal.

Ahogy a függő drogot használ, hogy fokozza élményeit, Balázs „női húst” fogyasztott, hogy csodák szigeteit hozza létre a sivár valóság közepette. Balázs, a csábító, Jagót idézi, aki a házassággal, az etikával és Istennel manipulál, pusztán a manipulálás kedvéért. Balázs csábításai ontológiai megfelelői voltak Lukács fausti fogadásainak. „Látom az utat a tudásban” – vallotta be Lukács Irmának.

A két barát 1917-ben terveket beszélt meg egy közösség létrehozására Heidelberg közelében. Míg Balázs két „nővére-felesége”, Hajós Edit és Hamvassy Anna gyógynövényeket és zöldségeket termesztettek volna, Lukács és Balázs „magasabb rendű” dolgokkal foglalkoztak volna. Lukács meglehetősen lelkesnek tűnt a Mistbeet — Melegágy nevű közösség ötlete iránt. A filozófus-királyok a bölcsességet és az eszméket kutatták volna, míg a többiek biológiai és szexuális szükségleteiket szolgálták volna ki. Balázs munkamegosztási terve szerint „Edit és Anna feleltek volna a feladatokért, és dolgoztak volna, hogy eltartsanak bennünket. Edit ki nem állhatja a dolgozó férfiak látványát. Úgy érzi, hogy a férfiaknak pénzt kellene költeniük, alkotniuk és bölcsességet keresniük. Nagyon komolyan megvitattuk a közösség ötletét. Heidelbergben egy családként éltünk volna.” Edit azonban másképp látta a dolgokat. Egyfelől ellenezte, hogy a közösséget Heidelberg közelében hozzák létre. 1917-re orosz szeretője volt, és érthető módon inkább Oroszországhoz közelebb szerette volna a közösséget. Ráadásul, mivel keményen dolgozott orvosi diplomájáért, Edit belefáradt abba, hogy Balázst eltartsa.

Már Edith Lukácshoz írt leveleiből is láthattuk, hogy hivatásos nőként ellenezte az örök nőiesség képét. Balázs egyik darabjában, a Halálos ifjúságban nemcsak lekicsinyelte a nőket, hanem azt állította, hogy a kortárs színpad tele van „kurvákkal és démonokkal”, akik megcsalják, hazudják és becsapják férjeiket és szeretőiket. Don Juan tiltakozva kijelentette, hogy a hűtlenség a korszak uralkodó szenvedélye. Saját hűtlenségében bebörtönözve Balázs bölcsen és ravaszul inkább hamut szórt a lelkére bűnbocsánatért. Balázs nők iránti burkolt nézete, miszerint ők „kurvák és démonok”, aligha szórakoztatta Edith-et.

Itt hozzá kell adnunk, hogy Lukács és Edith többek voltak egyszerű barátoknál. Edith levelei Lukácshoz számos titkos találkozóra szóló meghívást tartalmaztak Bernbe, Berlinbe vagy Firenzébe. 1909 májusában Berlinből ezt írta Lukácsnak: „Úgy tűnik, rád van szükségem, nem Poányira vagy Balázsra. Rád, a szomorú szemeddel és csendes beszédeddel. Valóban szükségem van rád. Mondanom sem kell, tartsd titokban magadnak.” Aztán 1912 októberében, Lukács meghívására válaszolva, hogy látogassa meg őt Heidelbergben, Edith közvetlen hangot ütött meg: „Igen, elmennék Heidelbergbe, de nincs pénzem. De miért nem jössz inkább Bázelbe? Talán Bloch is csatlakozhatna hozzád, hogy megvigasztaljon engem. Fiatal nőstényállat vagyok. Végül is létezik ilyen. Válaszolj.”[27]

Lukács, amikor szembesítette Balázst Irma halálával, állítólag egyenlő hozzáférést kért Edithhez. Balázs naplójegyzete erről érdekes: „Ő [Lukács] mindent tud. Azt is tudja, hogy Edith hozzám tartozik. Mégis, hogy adjak neki két hetet vele. Gyönyörű lesz, és végül is adhatnék neki egy emléket, így hálás barátokká válhatnánk… És hogy nem volt jogom ezt megtagadni.”[28] Ha hihetünk Balázs naplójának, visszautasította, hogy erotikus „emléket” adjon Lukácsnak.

Don Juan hirtelen puritán kitörésére különös fényt vet Balázs novellája, a "Barátság", amely, mint láttuk, 1910-ben jelent meg, és posztumusz, saját neve alatt is kiadták. Ez a novella Balázs Irma csábításának fikcionalizált változata. Egy vallomással kezdődik: „Megaláztam a legjobb barátomat egy nőért, akit nem szerettem, és meggyaláztam egy tiszta szívű asszonyt. Szemét vagyok. De soha, még a legőrültebb szenvedélyemben sem szerettem olyan nőt, akit ne áldoztam volna fel Ervinért. Mindent érte tettem.” Ervin Lukács, aki a novellában könyvekkel teli

---

[27] Edith Hajós levele Lukácshoz, 1912. október 24., LAK.

[28] Balázs, Napló, 1. kötet, 618. oldal.

dolgozószobájában ül. Amikor barátja (Balázs) meglátja Ervin hamuszürke arcát, amely hatalmas homloka alatt fájdalmát próbálja elrejteni, átkot mond arra az asszonyra, aki ezért felelős. Ervin erre „lehajtotta a fejét, és úgy sírt, mint egy beteg gyerek. Úgy éreztem, mintha arcomat ostorozták volna. Hogy történhetett ez? Egy nagy tudós, ragyogó elme és mély lélek, akit egy ostoba nő tesz tönkre." A barát megpróbálja vigasztalni Ervint, mondván, hogy el kellene felejtenie őt. Azt javasolja, utazzanak el Olaszországba, és látogassák meg a Vatikáni Könyvtárat. De Ervin csak úgy sír, mint egy gyerek. Tanácstalanul a barát „fel-alá járkált a nagy barna könyvszekrények között, amelyek komor, dühös szellemi őrzőkként vették körül a tudóst. És Ervin csak sírt és sírt. Szégyelltem magam. A férfi bennem megalázva, legyőzve és megsértve érezte magát."[29]

Balázs fikcionalizált változata szerint azért csábította el Irmát, hogy bosszút álljon Lukácson. De nincs szükség arra, hogy a dolog igazságtartalmával vagy valótlanságával birkózzunk. A tény az, hogy Irma fekete keresztté vált Lukács naplójában az alábbi bejegyzéssel:

> Minden gondolatom virág volt, amit neki hoztam, ezek voltak az ő öröme és élete értelme. Mind az övé — és talán észrevenné és élvezné őket... De az, hogy képtelen vagyok adni valamit önmagamból, halálos ítélet a létezésem felett... Elveszítettem az élethez való jogomat... Még mindig nem tudom elfogadni a halálát. Még mindig tudom, hogy látja, amikor szenvedek, és tudom, hogy mindent el fogok neki mondani. És kétlem, hogy ez valaha is másképp lesz.[30]

Külsőleg Lukács összetörtnek, a szomorúságtól és bűntudattól elárasztottnak tűnt. De nem sokáig. Egy hetet töltve Hilda Bauer szegedi otthonában, Lukács szüntelenül beszélt, Irma halálát próbálta magyarázni. Azt mondta, Irma egy erősen eladósodott családból származott. Következésképpen öngyilkossága nem volt annyira meglepő. Sőt, Lukács utalt rá, a tragédia logikus volt egy olyan nő számára, akit elbűvölt az élet vitalitása. Saját halálától – Popperen keresztül – lenyűgözve Lukács a naplójában azt kérdezte: „De mit jelent számomra a halál?" Ezen elmélkedve arra a következtetésre jutott: „Ha birtokolnám az intellektuális integritást, az igaz megértés vágyát, akkor meg kellene ölnöm magam."[31] De akkor, ha az intellektuális integritás arra kényszerítené, hogy felvegye a halál színét, ki írna párbeszédeket a halálról? Ezért a határozatlanságnak, érvelt Lukács, az emberi lényegének kell maradnia.

Így tehát, „bűn és könnyelműség" között lebegve, Lukács azon kapta magát, hogy „Dante poklának tornácán" áll: non ragionam di lor, ma guarda e passa.[32] De ami elviselhetetlenné tette számára ezt az időzést Dante poklának tornácán, az az a tudat volt, hogy Balázs okozta Irma halálát. Lukács előtt két lehetőség állt: vagy nem hisz a nyilvánvalóban, vagy vállalja a bűntudatot Irma haláláért. Ez az "egyik vagy másik" megnyitotta az utat egy „áttörésre" vagy „ugrásra", ahogy Kierkegaard mondaná, a vallás felé. Lukács szavaival élve: „Soha nem láttam még a jövőt olyan tisztán, mint most, amikor közelgő szellemi áttörésemet érzékelem a vallás felé."[33] Ezt a víziót bővebben kifejtette „A lélek szegénységéről" című esszéjében, amely saját bűntudatát elemzi Irma halálával kapcsolatban. Ezzel az esszével, amely először az A Szellem című folyóiratban jelent meg (1911. december), Lukács bezárta azt az elbűvölt nietzschei kaput, amelyet „A tragédia metafizikája" (1911. március) című művében nyitott meg, és amely a bölcs Szophoklész hőséhez vezetett, aki saját tragikus sorsát akaratából fogadja el. Irma öngyilkossága azonban megtörte Nietzsche varázsát Lukács fölött, aki vigasztalan kétségbeesésében Kierkegaardhoz fordult, akinek Ábrahámja túllépett Agamemnon világán. „A lélek szegénységéről" című írásában Lukács

---

[29] Béla Balázs, "Barátság," in Csend (Magvető, Budapest, 1985), 223. oldal.

[30] Lukács, Napló-Tagebuch, 1910-1911 [Napló] (Akadémia Kiadó, Budapest, 1981), 41. o.

[31] Uo. 49. o.

[32] Uo. 53. o.

[33] Uo. 45. o.

bevallotta: „Embernek lenni azt jelentette számomra, hogy műveket alkotunk.” De most, Irma halálával Lukács, aki addig egy nemes és érdemeket hordozó tragédia lehetőségére készült, szembesült egy személyes tragédiával, amelyet eddig csak elképzelt. Lukács Irmához fűződő öntudata alig haladta meg azt a tudatot, amelyet egy „festett katona” érezhet, ahogyan Nietzsche fogalmazott, abban a csatában, amelyben részt vesz. Irma öngyilkossága nyomán azonban Lukács, a „festett katona”, valódi hús-vér katonává vált egy valódi csatatéren.

Azonban Kierkegaard Ábrahámjára emlékeztető módon Lukács mintha kész lett volna feláldozni Irmát, hogy esszéiből filozófiai palotát építsen. A bibliai Isten visszautasította Ábrahám áldozatát, hiszen nem szükséges bűnt elkövetni ahhoz, hogy valaki bizonyítsa Isten iránti szeretetét. Lukács ezzel szemben emberi vért használt habarcs gyanánt filozófiai palotájának felépítéséhez. Maga is felhasználta a magyar népballadát, a Kőmíves Kelemen történetét, amelyben a kőművesek, meg vannak győződve arról, hogy az emberi vér erősebb a cementnél, ezért élve befalazzák Kőmívesné asszonyt az épülő vár falába.

Érthető módon Balázs izgatottan várta, hogy elolvashassa Lukács „A szegénység szelleme” című művét, és kérte, hogy láthassa a kéziratot. Lukács azonban figyelmen kívül hagyta barátja ismételt kéréseit. Végül Edit Zürichből fordult Lukácshoz: „Balázs üdvözletét küldi. Azt mondja, szeretné elolvasni az ‘A szegénység szelleme’ című munkádat. El tudnád küldeni, mert már kérte?”[34] De még Edit kérése is hiábavalónak bizonyult. Lukács nem engedte, hogy Balázs elolvassa a készülő kéziratot. Mégis, bármilyen furcsának tűnjék is ezek után az ismételt elutasítások után, Lukács megkérte Balázst, hogy fordítsa le a németül írt kész esszét magyarra. Sőt, még akkor is, amikor a Thália színpadának igazgatója, Hevesi rámutatott, hogy Balázs fordítása helytelen, Lukács – talán azért, hogy „félelmet és reszketést” keltsen Don Juanban – ragaszkodott hozzá, hogy az „A szegénység szelleme” Balázs fordításában jelenjen meg a Szellem című folyóiratban.

Lukács tragédiájának birodalmában nem Irma, hanem Lukács testesítette meg a tragikus alakot. „Az én tragédiafelfogásom visszanyúlik a görögökhöz, az Oidipusz királyhoz”[35] – írta. Oidipusz megfelelt Lukács tragikus hősre vonatkozó követelményének, amely az érthető „én” felismeréseként határozódott meg. Oidipusz sorsa Lukács életének végéig lenyűgözte őt. Ahogy a Thália színház rendezője egyszer kifejezte Lukácsnak: „Oidipusz esetében a döntő tényező nem annyira az, hogy ő király, hanem hogy egy olyan egyén, akinek lelkébe a végzet írta meg saját forgatókönyvét. És furcsa módon nem tartom véletlennek Oidipusz tragédiáját.”[36] Ezt szinte szó szerint megismételve a Modern Drámában, Lukács azt mondta, hogy a szophoklészi drámában a végzet erős keze világosan írja parancsát a „lélek kapujára.” Mindez mélyen antikantiánus. Kant számára az értelem egyedül biztosította az emberi lét megértését. Lukács számára viszont kizárólag a tragédia adott bepillantást az ember lelkébe, mivel az „értelmileg mámorító.”[37]

Ez a tragédián keresztüli belátás hasonlít Nietzsche mámoros öröméhez. A föld rázkódásokban reszket, amikor a hős az önmeghaladás szükségszerűsége és a sors akarata alapján cselekszik, és önmagát teremti meg. Nietzsché-vel egyetértve Lukács kijelentette: „Az ember tudatában van a sorsának, és ezt a tudatosságot ‘bűntudatnak’ nevezi.” És azzal, hogy érzi, hogy

Minden, ami vele történt, saját maga műve; internalizálja az őt körülvevő véletlenszerű életkomplexumokat. Az ember határokat teremt maga körül; önmagát teremti.”[38] Míg a kantianus célok birodalma demokratikus értékeket implikál, Lukács tragédia birodalma kizárja azokat: „A

---

[34] Hajós Edith Lukácsnak, 1911. augusztus 6., LAK.

[35] Lukács Leopold Zieglernek, 1911. augusztus 13., LAK.

[36] Hevesi Sándor Lukácshoz, 1910. december 14., LAK,

[37] Lukács. A modern dráma fejlődésének története (2 kötet, Franklin, Budapest, 1911), 1. kötet, 68. oldal.

[38] Lukács, „A tragédia metafizikája,” A Szellem 1 (1911. március), 121. o.

legmélyebb ítélet, amit a tragédia kimond… hasonló Dante pokol kapuja fölötti felirathoz… amely megtagadja a bejutást a gyengék és alázatosak számára. Milyen hiábavaló korunk demokratikus igénye az egyenlő jogra a tragikumhoz! Minden kísérlet, hogy megnyissuk ezt a mennyek országát a lélekben szegények előtt, hiábavalónak bizonyult."[39] Kant célok birodalmában az egyén szabadságának tisztelete kategorikus imperatívusz. Lukács tragédia birodalmában az én törekvései mások feláldozását feltételezik. Lukács magáévá tette a szophoklészi tragikus formulát az annihilációról és a metafizikai vigaszról. Ez lehetővé tette Lukács számára, aki a lélek sötétebb oldalának felfedezője és nyomozója volt, hogy feltárja, amit saját tragédiájaként gondolt, és ami még fontosabb, erkölcsi felelősségét Irma haláláért. Lukács osztotta Arisztotelész nézetét, miszerint a tragédia egy bioszt mutat be, az élet és a választás egy teljes menetét vagy mintázatát. E nézetből fakadt Lukács meggyőződése, hogy nem tudjuk úgy strukturálni az életünket, hogy ha komolyan vesszük az értékeket és az elkötelezettség állandóságát, akkor a mindennapi események során képesek leszünk elkerülni a komoly konfliktusokat. Lukács szerint az ember értékhez való viszonya a világban mélyen tragikus volt.[40]

1911-ben Lukács háromszor találkozott a tragédia birodalmával. 1911 áprilisában Czigány Dezső felesége – aki a Nyolcak alapító tagja, valamint Mici és Lukács közeli barátja volt – öngyilkos lett. „Ha többet tudsz róla, kérlek, írd meg" – kérte Popper Lukácsot, hozzátéve: „Szörnyű. Egyszerűen szörnyű. Azt hiszem, keményen bánt vele. De nehéz nő volt."[41] Később, Irma öngyilkosságát követően maga Popper is meghalt. Tekintettel mély és tragikus látásmódjának uralkodó tehetségére, nem meglepő, hogy Lukács fontolgatta saját élete befejezését. De ez a fontolgatás csak ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy még mindig nem volt elég alázatos. És Szophoklész Oidipuszához hasonlóan Lukács így sóhajtott fel: „Ó, büszkeségem, ó, gőgöm!"

Lehet, hogy Lukács itt nem mérte fel olyan mélyen a kétségbeesést, mint Oidipusz. Mindazonáltal, egy tragikus hős szerepében, Lukács megpróbálta feloldani kétségbeesését azáltal, hogy fizikailag eltávolodott erkölcsi vétkeinek helyszínéről. Irma halála után Lukács erkölcsileg újrajátszotta Oidipusz sorsát, „egy város nélküli száműzetést, rongyokra vetkőzve". Bár aligha viselt rongyokat, Lukács Firenzében város nélküli és száműzetésben volt. Azonban, amikor Balázs 1911 szeptemberében meglátogatta Lukácsot, meglepően „jó hangulatban" találta, bár kétségtelenül tele volt önsajnálattal és keserűséggel, panaszkodott, hogy az élet „kivetette" őt, hogy a szellemnek éljen és munkájának szentelje magát. Balázs szerint Lukács sokat olvasott a sztoikusok műveiből, hogy megbirkózzon Irma és Popper halálával. Valóban, az élet és halál közötti sztoikus elmosódás mesteri feldolgozást kapott Lukács „A tragédia metafizikája" című esszéjében.

Ebben az esszében Lukács két tiszta típust különböztetett meg: a misztikust és a tragikus embert. Amikor Balázs ezt olvasta, felkiáltott: „Van egy harmadik típus, amiről nem beszéltél. Nem írtál esszét rólam, az abszolút életről. Béla Balázs életéről."[42] Valóban, az „abszolút" élet megélésére irányuló rendkívüli törekvés Balázs erőssége és terhe volt. Fáradhatatlan csábítóként óriási szenvedélyt és energiát testesített meg a cselekvésben. Naplóját olvasva az ember azt látja, hogy fejezetről fejezetre emberi alakot öltött fallosszá változik. Don Juannal való életének összegzésekor Edit megvallotta Lukácsnak,

---

[39] Uo. 128. o.

[40] A gyakorlati erkölcsi konfliktus "tragikus nézetének" átfogó tárgyalásához és annak kanti tagadásaihoz lásd Martha C. Nussbaum: The Fragility of Goodness (Cambridge University Press, New York, 1986), különösen az I. rész, "Tragédia: törékenység és ambíció."

[41] Popper Lukácsnak, 1911. április 11., LAK.

[42] Béla Balázs Lukácshoz, 1911. január, LAK.

> Balázs elég sok gondot okoz nekem. A dolgok komolyabbak, mint gondoltam. Olyan közel érzem magam hozzád, amikor írok. De Balázzsal nem így van. Az ő leveleiben mindig van valami, ami fájdalmat okoz, és távolságot teremt közöttünk. Ma kaptam tőle egy levelet, és mégis neked írok. Szeretem őt, de te vagy a vérrokonom mindenben.[43]

Egy lány öngyilkossága után, akit Balázs elcsábított, értesítette Lukácsot: „Lehet, hogy már olvastad az újságokban, vagy Edith-től hallottad, hogy az a lány itt meghalt. Ezúttal teljesen biztos vagyok benne. Nem én vagyok az oka, csupán az alkalom a halálára. Ami számít, hogy a halál a társam. Közveszélyes vagyok."[44] Miután legújabb áldozatát, az „arany" Esztert is felvette a listájára, Don Juan meglehetősen ördögi megjegyzést tett: „Esztert kihalászták a tóból, mintha Irma Seidler ügyének hátborzongató emlékeztetője lenne." Goethe örökké megváltó nőalakja Balázs „arany" Eszterében reinkarnálódott. Faust siránkozására, amiért Gretchent sorsára hagyta a kárhozatban, Mefisztó így felel: „Ő nem az első." Ahogy Balázs áldozatai tovább gyűltek, Lukács keményen megfeddte őt „erkölcsi zűrzavaráért."

Jogos érv lehet, hogy az intellektualizmus és az erotika egyaránt az escapizmus formái. Max Weber egyszer az erotikus és esztétikai értékszférákat „világon belüli" szférákként jellemezte, melyek nyelve és tartalma szembeszáll a hagyományos, polgári hivatásos élettel. Bizonyos értelemben Balázs mohó rohanása az erotika felé és Lukács esztétikai-aszketikus eksztázisai a modern kultúra objektív értékeinek könnyelmű apoteózisát, vagy az általuk „hétköznapi élet banalitásának" nevezett jelenség kábult tagadását jelentették.

Az összes élet-erő közül az erotikus és az esztétikai a legbensőbb és legirracionálisabb, ezért ezek képesek leginkább az életet a hétköznapi határaiig feszíteni. Balázs élete mindig a rendkívüli peremén mozgott. "Vannak kultúrák," írta, "ahol nem lehet megállapítani, hogy a vallás az erotika dísze, vagy éppen fordítva."[45] Amikor Balázs azt mondta Anna Lesznainak, hogy "az ember a kapu Istenhez," ő dühösen visszavágott: "Akkor én egy szeretet nélküli prostituált vagyok. Ebben az esetben inkább a Dunába fojtom magam." Balázs nem értett egyet, mondván, hogy a Fros, akárcsak Isten, túlmutat egyetlen szerelemen.

Miután elcsábította felesége szobalányát, Balázs őszintén eltöprengett azon, miért vállal ilyen kockázatokat. Nem az érzéki gyönyör miatt. Végül is a közösülés viszonylag kevés örömet adott Balázsnak: „Sokkal inkább a birtoklás dokumentálása. A zászló kitűzése egy meghódított erődön, majd továbblépés." Mégis, Balázs Erósza kielégíthetetlen volt: „Nem hiszem, hogy lenne olyan nő, bármennyire csúnya vagy öreg, akit ne dugnék meg, ha felajánlaná magát." Ebben felismerhetjük Mozart Don Giovanni-ját:

> Öreg és csúnya? Nem tud nekik ellenállni:
> Le kell győznie őket, és nekem fel kell sorolnom.
> (Don Giovanni, 1. 3)

Valójában Balázs nemcsak dokumentálta hódításait, számolva az felhúzott zászlókat, hanem meg is vitatta azokat „nővér-feleségeivel", és időnként Lukáccsal is. Miután naplójába bejegyezte „arany" Esztert", elolvasta a bejegyzést feleségének, Hamvassy Annának, aki egyben Lukács lelki bizalmasa is volt:

> Védelmezően átölelt Anna. Esther nem halt meg – mondta –, miattad. Nagy bizalmam van Anna ítélőképességében. Nézzünk szembe a tényekkel – mondta Anna –, nem szabad flörtölnöd a nőkkel, mert felébreszted bennük azokat a lelkeket, amelyek már nem elégednek meg a kalandokkal. Azt

---

[43] Hajós Edith Lukácsnak, 1909. június 12., LAK.

[44] Béla Balázs Lukácshoz, 1915. június 21., LAK.

[45] Balázs, Napló, 1. kötet, 162. oldal.

> állítom, hogy érzéki örömöt keresek a nőkben. De ez nem igaz. Számomra minden nő egy spirituális esemény.

Saját „bűntudatának” elemzésekor Balázs Lukács „a jóság etikája” koncepcióját kölcsönözte. E koncepció szerint Balázs bűntudata „erkölcsi vakságából” fakadt az iránt, ami „belül” történt Eszternél. Lukács „A szegénység lelkéről” című esszéjében feltárta a lélek bűntudattal terhelt zugaiban rejlő abszurditást és tragikus mélységet. Lukács és Balázs könnyedén képviselték a bűnbánó vallomás általi bűnbocsánat eszméjét. Míg Balázs Annának vallotta meg „bűneit”, addig Lukács Irma nővérének, Emminek, Emil Lederer feleségének nyílt meg Heidelbergben. Don Juan „bűntelen bűnének” bűnbocsánati rítusának legmarkánsabb eleme az volt, hogy részben egy bordélyház, ”Pusztulj, te bestia" – dühöngött Balázs, miközben négy prostituálttal elégítette ki testi vágyait, hogy megváltsa lelkét az "arany" Eszter elleni bűnéért. Hajnalban távozva összefutott néhány barátjával a bordélyház előtt:

> Részegek voltak, és ítélkezni akartak felettem. Hogy bebizonyítsák, hogy nyomorult söpredék vagyok, azt állították, hogy Bergson nagyobb gondolkodó, mint Kant. Nem értettem egyet. Bár megvetettem őket, meghallgattam és vitatkoztam, mert vágytam az ítéletre. Még egy idiótát is meghallgattam volna, csak hogy megítéljenek. Eszem ágában sem volt elrejteni önmagam. Mint egy kísértett, csapdába esett vadállat; szembe akartam nézni a dolgokkal.

Miután így megvédte Kantot, Balázs elhatározta, hogy meglátogatja Eszter sírját. Don Juan letérdelt és imádkozott:

> Imádkoztam és az égre néztem. Tudtam, hogy az ítélet lényegtelen. Nagy béke szállt rám. Felkeltem, bűnbocsánatot nyerve és megtisztulva éreztem magam. Megfogadtam magamnak, hogy mostantól együttérzőbb és figyelmesebb leszek az emberekkel. Még Isten és Eszter is megbocsátottak nekem. És Anna már nem fél. A többiek nem számítanak ránk nézve.[46]

De még Lukács sem tudta elfelejteni vagy megbocsátani Balázsnak, hogy Irmát felvette a listájára. Irma halála után Balázs isten utáni szomjat érzett, és Lukáccsal megvitatta isten-ember fogalmát, a „megosztott nőket”, európai utazásaikat, a jóság bűnét, valamint Balázs „nővériségét”. Irma halála fordulópontot jelentett kapcsolatukban. Balázs nővére ezt barátságuk „első törésének” nevezte. Lukács csendben szenvedett, és továbbra is kerülte Balázst. Ugyanakkor arra biztatta Balázst, hogy fékezze meg érzékiségét. Azt akarta, hogy Don Juan lerázza magáról a pokol porát, és közelebb kerüljön Lukács aszketikus világához.

Három évvel Irma halála után Lukács szembesítette Balázst az „Irma-üggyel.” „Abban a pillanatban, ahogy Lukács belépett a hálószobámba” – olvasható Balázs naplójában –, „tudtam, hogy Irmáról akar beszélni. Idegesen és zavarban rágcsálta a szivarját. Fel-alá járkált, köhécselt. Vártam, a szívem hevesen vert.” Balázs elővette a naplóját, hogy bizonyítsa: Irma valóban könyörgött neki, hogy adjon neki egy erotikus „emléket.” „Ezt írtam le, és ezt mondtam Gyurinak, és ez az igazság” – áll Balázs naplójában. Egy későbbi bejegyzés azonban így szól: „Egyszerűen nem emlékszem, hogy leírtam-e vagy mondtam-e neki, hogy azért javasoltam ezeket Irmának, hogy felmentsem magam a bűntudat alól.”[47] Balázs, aki lefegyverző őszinteséggel ismerte el Lukácsnak érzékiségének „megvetendő” természetét, mégis úgy érezte, hogy a sors által összekötött barátoknak felül kellene emelkedniük a féltékenységen. Lukács azonban ezzel nem értett egyet, nyilvánvaló Balázs tiltakozásából: „Gonosztevő vagyok? Van Lukácsnak joga elítélni, gyűlölni vagy elidegenedni tőlem? Nincs.” Ami Lukács szemrehányását illeti, miszerint egy nőt kívánt - így

---

[46] Uo., 2. kötet, 31. oldal.

[47] Uo., 1. kötet, 618. oldal.

válaszolt: „Nem így van. Minden nőt kívánok, kivétel nélkül. És ez más. Elképzelhetetlennek tartom, hogy akár egyet is elveszítsek. Ez Don Juan rejtélye."[48]

Balázs válogatás nélküli erotikája kevéssé vonzotta Lukácsot, aki a szerelem szokratészi megközelítését vallotta. És ahogyan a szokratészi szerelem szégyenítette meg Alkibiadészt, úgy szégyenítette meg Lukács „magasabb rendű erotizmusa" Balázst. Szókratész megtanította Lukácsnak, hogy az Erósznak nem kell szépnek lennie ahhoz, hogy szenvedélyt lobbantson fel. Az Lukács intellektusa, nem pedig a külseje vonzotta a nőket. Arca, vagyis „külső maszkja", Szókratészére emlékeztet, akit Alkibiadész egyszer a „Silénosz faragott fejéhez" hasonlított.[49] De bár Lukács csúf volt, szavai gyönyörűek voltak. Balázs egyszer a filozófia Orpheuszának nevezte – egy aranyhangú szatírnak.

Ami Lukács korai esszéit olyannyira sugallatossá teszi, az az, hogy a „komikus" álarc mögött tartalom és bölcsesség fedezhető fel. Zseniálisan kihasználta azt a szatirikus vagy szilénoszi előteret, amelyet Szókratész tett híressé. A szatír, miközben fuvolázik, képes elbűvölni az embert. Szókratésznek természetesen nem volt szüksége fuvolára, csupán szavakra. Szókratész, mintha egy másik álarcot viselt volna, az „átláthatatlanul tiszta szavak" mögé rejtette arcát, hogy elrejtse azt, amit Lukács „az örök magány fojtogató kiáltásának" nevezett. Ennek megfelelően Lukács korai esszéi intellektuális önrejtőzködést mutatnak, amely ötvözi valami olyannak az állítását, amit valójában nem gondol komolyan, és az önlekicsinylést, amely valójában dicséretkérés. Ez a filozófiai flört az mit sem sejtő olvasóval lehetővé tette Lukács számára, hogy elhagyja a kézzelfogható valóságot, és az ingadozó, változó gondolati kategóriákba lépjen, ahol saját valós létezése ugyan jelen van, de teljes mértékben megragadhatatlan.

Lukács's letters to Charlotte Ferenczi are transparently Socratic:

> Attól tartok, sajnálni fogsz. Büszke vagyok a nagy problémáimra, nem bírom elviselni a sajnálatot. Soha ne érintsd meg a kezem, mert bár ez ideiglenesen elcsendesítheti a kiáltásaimat, nem akarom teljesen elveszíteni önmagam. Egyedül járok, és egy nap talán én is áldozok egy kakast Aszklépiosznak, amikor elérkezik az óra, amely lecsendesíti vágyakozásaimat. Remélem, nem haragszol a megtört maszkom miatt, vagy hogy, látva az arcomat, elutasítasz. Engedd meg, kérlek, hogy újra összeillesszem a törött darabjait, és ismét az arcomhoz szorítsam. Talán ránő majd.[50]

Érezve a halál közeledtét, Szókratész eltakarta az arcát. Vajon az utolsó maszkot – a halálét – rejtette el barátai elől, vagy egyszerűen csak lezárta utolsó, magányos színjátékát? Talán sosem tudjuk meg. Lukács rejtélye azonban könnyebben megfejthető. Tizennyolc évesen ezt kérdezte: „Mi az ember, és mivé kellene válnia? Mi az élet célja? Faust."[51] Lukács élete, akárcsak Fausté, a munkáról szólt, nem az élvezetről, és mind a szerelemhez, mind a barátsághoz olyasfajta kétségbeeséssel közelített.

Ez a morbid elidegenedés az élettől. Bármilyen teljesen kielégítő személyes kapcsolat hiányában nem jelentett megnyugvást Lukács apjának. Amikor Ferenc Baumgarten megszakította kapcsolatait saját családjával, dicsekedett Lukácsnak az újonnan felfedezett erényekkel, miszerint „otthon, feleség és gyermekek (egy Heim, egy web, egy kind) nélkül" él.[52] Lukács apja figyelmeztette fiát: „Remélem, hogy saját magadtól feladod az 'aszkéta életmódot'. Maga az élet kellene, hogy

---

[48] Uo., 1. kötet, 632. oldal.

[49] Platón, Lakoma, Platón dialógusai című műben, fordította Benjamin Jowett (2 kötet, Random House, New York, 1937), 1. kötet, 339. oldal, 216.

[50] Lukács Charlotte Ferenczinek, 1909. január, LAK.

[51] Lukács, Lukács, Ifjúkori művek (1901-1918), [Korai művek], szerk. Árpád Timár (Magvető, Budapest, 1977), 48. oldal.

[52] Baumgarten Ferenc Lukácsnak, 1913. szeptember 1., LAK.

meggyőzzön arról, hogy a 'lélek üdvössége' nem az élet végső értelme. Ez csak egy része. Legyen mondjuk a legfontosabb, de semmiképpen sem az egész élet."[53]

Lukács apja Balázsnak is bevallotta, hogy attól tart, Lukács aszketikus eszményeket hajszoló törekvései aláássák majd az egészségét. Az aszketizmus azonban bizonyos értelemben felhatalmazást adott Lukácsnak, aki az eszmények hajszolásán keresztül keresett személyes átalakulást, és ezért mellőzte az emberi illemet és formalitásokat. Erre utalnak az otthon tapasztalható állandó panaszok Lukács „durvaságára", valamint az anyjával és apjával vívott heves vitái. Rózsi Hofstadter egyszer megjegyezte, hogy Lukács zárkózottsága és hűvössége mintegy tilalomként nehezedik az esszéire. „Furcsa," írta, „hogy bár ismerlek téged, ahogy ismerlek, ez az érzés alig csökken."[54]

Ezzel az aszketikus engedéllyel a kezében Lukács, aki kényelmetlenül érezte magát Balázs „szabadsága" miatt az örömtelen Erósz méltatlan üldözésében, barátja „patologikus erotizmusát" becsmérelte. Ez fájt Balázsnak, aki a „lelket" a térd és a köldök között helyezte el. Az eszébe jutó latin mondással, „Sine Cerere et Baccho friget Venus" (Ceres és Bacchus nélkül kihűl a szerelem) Balázs visszavágott: „Csak azok izgatják fel magukat a szex miatt, akik nem tudnak normális és emberi módon inni belőle. Ezért vizsgálják annak erkölcsi, pszichológiai és szociológiai vonatkozásait. De azok, akik szomjukat oltják, folytatják a munkájukat."[55] Ez Max Weber és Lukács „Isten verte" ostobaságára utal, amellyel Erószt etikai problémaként kezelték. Balázs egyetértett Baudelaire-rel: „Minél inkább műveli magát az ember a művészetekben, annál kevésbé paráználkodik. Egyre nyilvánvalóbb szakadék keletkezik a szellem és az ösztön között... Paráználkodni annyit jelent, mint arra törekedni, hogy belépjünk egy másikba; a művész sosem lép ki önmagából."[56]

Tekintettel a nők rendkívüli és valóban meghatározó szerepére Lukács életében, tanulságos lehet megvizsgálni korai nézeteit a házasságról. Amikor Lukács később olvasta August Bebel „Die Frau und der Sozialismus" (1883) című művét, amely a nők alárendeltségét a proletariátus elnyomásához hasonlította, azon tűnődött: „Hogyan reagált a párt Bebel nők témájában írt könyvére?"[57] Korai műveiben Lukács azonban tisztán metafizikai szemszögből közelítette meg a házasságot. Sterne-ről írt esszéjében, amelyet „legmélyebb" munkájának tartott, Otto Weininger (1880–1903) gondolatai nyomon követhetők, akinek „Nem és jellem" (1903) című könyve éppoly nagy megdöbbenést keltett Bécsben, mint az, hogy öngyilkosságot követett el abban a házban, ahol Beethoven meghalt. Lukács szerint: „Platón után Kierkegaard és Weininger adtak nekünk egy erőteljes új Erosz-koncepciót."[58] Egy furcsa és zaklatott lélek, Weininger népszerűvé tette Szent Ágoston elképzelését, miszerint a nő a „szexualitás", míg a férfi „szexuális és valami több."[59] Az a felfogás, amely a nőt mint magna matert, az egyetemes és kezdetleges termékenység forrását, az irracionális eredetét ábrázolja, legalább Platónig vezethető vissza. Talán Schopenhauer fogalmazta meg ezt a legkifejezőbben: „Mivel alapvetően a nők kizárólag a faj fenntartása céljából léteznek, és ebben

---

[53] Apától Lukácsnak, 1912. november 12., LAK.

[54] Rózsi Hofstadter Lukácsnak, 1910. június 24., LAK.

[55] Balázs, Napló, 1. kötet, 361. oldal.

[56] Charles Baudelaire, Intim naplók, fordította: Christopher Isherwood, (City Lights Books, San Francisco, 1983) 87. oldal.

[57] Lukács, Heidetberg jegyzetek, 4. kötet, 5. oldal, LAK.

[58] Lukács, Ifjúkori művek, 321. oldal. (Érthetetlen módon ez az állítás hiányzik

[59] Otto Weininger, Nem és jellem (Putnam, New York, é.n.), 90. oldal.

találják meg teljes hivatásukat, sokkal inkább a fajjal, mint az egyénnel azonosítják magukat, és szívükben a faj ügyeit komolyabban veszik, mint az egyénéit."[60]

Weiningert, akire Schopenhauer nagy hatással volt, axiómaként kezelte azt az elképzelést, hogy az Erósz adja meg a férfiaknak azt a hatalmat, amellyel formálhatják a nőket, az esztétikátlan nemet. Ezért Balázs, amikor elcsábította Irmát, tragikus, és ezáltal erkölcsi értéket adott neki. Lukács a tragédia erkölcsi tanítómesterként való felfogásának egyik vezető szószólója volt. Philippe-ről írt esszéjében, amely Irma helyzetét elemzi, aki Lukács és Balázs között rekedt, Don Juan az egyetlen, akinek hatalma van a nők felett. Ez némileg emlékeztet Joyce elképzelésére, miszerint „ő (a nő) az ember bűne."[61] Lukács Irmával való kapcsolatában az érdekes bűnös szerepét töltötte be, míg Irmának megvolt az ereje, hogy láncra verje és felforgassa tiszta értelmét. Lukács számára csakis az Erósz képes kiragadni az értelmet platonikus barlangjából, ám eközben összezavaró szerelmes üzeneteket csempészhet a filozófus lapjai közé. Bár Lukács egyetértett Emersonnal abban, hogy „az egész embernek együtt kell szeretnie,"[62] mégis félt az érzéki szerelemtől, ettől a finom parazitától, amely más lelkében, vagy házasság útján más húsában fészkel. Lukács filozófiájában nem volt „nászi ágy" a szerelemtől megbabonázott lélek számára. Valójában mind Balázs, mind Lukács gyanakodva viszonyult a szerelem emberi értékéhez. A házasság révén belépünk vagy újra belépünk a történelem és a társadalom színterére, és különleges kötelezettségeket vállalunk. A házasságra irányuló elhatározás erkölcsi hajlandóságot is jelent arra, hogy kommunikáljunk és részt vegyünk a másik önazonosságában. A házasság, röviden, „természetellenes kiváltságos helyzetet"[63] ad a nőnek. Irma feleségül vételével Lukács jogait megfelezte volna, kötelességeit pedig megduplázta. Ahogy bálványa, Hebbel fogalmazott, a házasság inkább rabság, mint egyesülés. Megházasodni annyit tesz, mint „palackba zárni a mennyországot."[64] A nő a pillanat közvetítője, nem pedig az örökkévalóság napórája. Ezért Hebbel hősnői, különösen Judit, Lukács nőideáljaként szolgáltak. Hebbelt lenyűgözték a házas hősnők. Aligha volt véletlen, hogy Lukács minden nője – Irma Seidler, Ljena Grabenko és Gertrud Bortsieber – házas volt.

Rather than "bottle heave" by marrying, Lukács had turned Irma into an experiment in the "higher" eroticism. What Byron said that "some persons" say of Dante applies to Lukács and Irma:

> Vannak, akik azt mondják, hogy Dante
> Beatrice alatt a teológiát értette, és nem egy szeretőt…
> (Byron, Don Juan, III. ének)

Lukács Sterne-ről szóló, párbeszéd formájában írt esszéjében a „magasabb" erotikát saját elégtelensége aspektusaként kezelte. Popper gyorsan rámutatott, hogy a lány szerepe az esszében mesterségesnek tűnt. Azt mondta Lukácsnak, hogy a lány szervesebb része lett volna a párbeszédnek, ha minden szakaszban von Hall zu Phall-lá válik, ami szójáték a von Fall zu Phall kifejezéssel - jelentése: esetről falloszra. Lukács, aki Vincentként szerepelt az esszében, metafizikai igazolást talált az impotenciára Laurence Sterne „önfelfedezésében", miszerint az alkotóképesség a végtelent szimbolizálja. Ez az „azonnali" metafizika Popper gúnyos odaszólását váltotta ki: „nincs olyan szar, feltéve, hogy létezik, ami ne kaphatna diplomát így."[65]

---

[60] Schopenhauer, Esszék és aforizmák

[61] Richard Ellmann, James Joyce (Oxford University Press, New York, 1959), 477–478. oldalak.

[62] Lukács, Heidelbergi jegyzetek, 1. kötet, 24. oldal.

[63] Arthur Schopenhauer, Művei (Black Reader Service, New York, 1932), 290. O.

[64] Hebbel, Naplók, szerk. R. M. Werner (4 kötet, Berlin, 1905), köt. p. 121.

[65] Leo Popper Lukácsnak, 1909. október 25., LAK.

Lukács elutasította Popper kritikáját, mondván, hogy minden írása metafizikán alapul. Semmi sem szemlélteti ezt jobban, mint Lukács azon próbálkozása, hogy az Erószt szinte teljesen az alkotóerőbe terelje. Akárcsak Szókratész, Lukács is arra törekedett, hogy uralja vágyait, és gondolatokká szublimálja azokat. Ám ellentétben a platóni dialógusok nyugodt Szókratészével, Lukács esszéiben, miközben beszámol az Erósszal vívott harc során elszenvedett sebekről, inkább tűnt legyőzött harcosnak, mint győztesnek. Mert ahogy a szerelem vezető filozófusa mondta a Lakomában: „Akit a szerelem nem érint meg, sötétségben jár."

És Lukács sötétségben járt, meggyőződve arról, hogy az aszkézis az ő sorsa – Kierkegaardról szóló esszéjében, amelyet Weber lelkesen olvasott, mind a házasságot, mind a szerető tartását elfogadhatatlan életformaként utasította el. Ugyanakkor, Max Weberhez hasonlóan, ő is gyötrődött az élet erotikus szférájával kapcsolatban. Weber egyszer megkérdezte Else Jaffe-Richthofent, egykori tanítványát, akivel viszonya is volt, hogy határozza meg az erotika értékét. Válasza, „de természetesen, a szépség," felkeltette Weber érdeklődését Lukács néhány, a művészettel és Erósszal foglalkozó esszéje iránt. A Nagy Háború előestéjén Olaszországban gyógyulva Weber elolvasta a Marie Donadieut, majd megkérte feleségét, hogy küldje el neki Lukács Philippe-ről szóló esszéjét, amely tele van az aszketikus én elfojtott gyászával, miközben természetes kiutat vagy megkönnyebbülést keres az érzéki szerelemben. Weber úgy érezte, hogy Erósz, mint az élet végső forrása, képes felszabadítani az ént az „észszerű rend hideg csontvázkezéből" és a mindennapi rutin unalmából.[66] Így Erósz felemelkedése a Neckar partjain Weber gondolkodására is hatással volt. Monumentális műve, a Gazdaság és társadalom száraz prózájában is olvashatunk ilyen részleteket: „Mert a szexuális szerelem, az 'igazi' vagy gazdasági érdek mellett, valamint a hatalomra és presztízsre irányuló társadalmi hajtóerőkkel együtt, az emberi viselkedés tényleges alakulásának egyik legalapvetőbb és egyetemes összetevője."[67]

Weber az Éroszt önmagában értékmentesnek tekintette, mivel az sem közvetít, sem akadályoz pszichikai értékeket, azonban amikor Érosz bármilyen etikai korlátozással szemben dacosnak bizonyul – ahogyan az Balázs esetében is történt –, az minden bizonnyal a jó és a rossz határain túlra vezet. Lukács, aki Szókratész módjára értelmezte Éroszt, az érzéki szerelmet az „önmegvalósítás útjának" tartotta. Weber számára az erotika kifinomult „önmagunk élvezete a másikban" jelentéssel bírt. Ennek megfelelően Weber az erotikát pszichológiai, nem pedig erkölcsi helyettesítőként látta a racionálisan szabályozott házasságban, amelynek célja a partnerek számára a gyermeknemzés, a gyermeknevelés, valamint egymás céljainak kölcsönös támogatása egy „kegyelmi állapotban." Ugyanakkor Weber, miközben megpróbálta legyőzni a „házasság fekete árnyékát,"[68] elismerte, hogy a házasság ritkán biztosítja az egyedi és legfőbb értékek fennmaradását.

Mint neo-kantiánus, aki erős kötelességtudattal rendelkezett, Weber hajlandó volt meghozni azokat az áldozatokat, amelyeket a házasság megkövetel. Lukács ezzel szemben visszautasította, hogy feladja kizárólagos önmagát a nők előtti házasság előtti manővereiben. Weber szavaival élve: aki nem törekszik a házasságra, vagy nem hajlandó meghozni az ezzel járó áldozatokat, bűnt követ el konkrét emberekkel vagy a társadalmi erkölcs fölött álló magasabb rend eszméje iránt. És Lukács bizonyosan bűnt követett el Irma Seidlerrel szemben.

Irma Seidler öngyilkossága is az volt, ami megingatta Lukács hitét a kantiánus kötelesség és humanizmus egyetemes erkölcsiségi posztulátumában. Irma halála után, 1912-re, Lukács egyre

---

[66] Marianne Weber, Max Weber, fordította: Harry Zohn (John Wiley and Sons, Marianne Weber, Max és New York, 1975), 347. oldal.

[67] Max Weber, Gazdaság és társadalom, szerkesztette: Guenther Roth és Claus Wittich (2 kötet, Bedminster, New York, 1968), 1. Kötet 601. o.

[68] Marianne Weber, Max Weber, 372. oldal.

közelebb került Kierkegaardhoz és Dosztojevszkijhez, a kantiánus erkölcs versengő „isteneihez." Erkölcsi és intellektuális válsága, amelyet Irma halála váltott ki, saját sötét imperatívuszát írta: az erkölcsiség emberáldozatot követel. De mi van, ha az ártatlan áldozat lehetetlen, tette fel a kérdést Lukács, vagy mi van, ha az áldozat az emberi méltóság elvesztését jelenti? Lukács erotikus szférában rejlő áldozat iránti érdeklődését élénken követve Weber tudni akarta, milyen helyet ad majd Lukács az Érosznak a formáról alkotott koncepciójában. „Az erotika topográfiai elhelyezkedését meg kell határozni" – mondta Weber Lukácsnak –, „és kíváncsian várom, hol fog megjelenni a munkádban."[69]

Lukács „szellemi" topográfiai elhelyezésével szemben tiltakozva az erotika terén, Balázs minden olyan kísérletet veszélyesnek nyilvánított az egyénre nézve, amely Erosz etikai értékekké való átalakítására irányult. Lukács azonban másként gondolta: „Ahogyan a szerelemben egyértelműen beszélnünk kell annak pusztán szexuális természetéről, minden földi teherével és testi korlátjával együtt, hogy elérhessük a transzcendenst, ugyanígy kell egyértelműen beszélnünk Istenről is, metaforák nélkül és fogékony módon."[70]

HALÁL BUDAPESTEN

> Ki fejti meg a művész természetének rejtélyét? Ki érti meg azt a fegyelmezett és szabad szellemű elegyet, amelyben olyan mélyen gyökerezik?
>
> Thomas Mann, Halál Velencében

> Lukács az művészetet luciferiánusnak nevezte - egy álszabadulásnak.
>
> Balázs

Bár Lukács korai esszéi vallomásosak, néhányuk szatírjátékként is olvasható saját magára vonatkozóan, amelyek erőteljes benyomást tettek Thomas Mannra, miközben mesterművén, a Halál Velencében című művén dolgozott. Lukács elismerte, hogy a Sterne-ről szóló esszéje, amely egy jeges absztrakciókba zárt én szatírjátéka, „igazán az enyém" volt, és „az életemből nőtt ki." Sterne híres seregélye az *Érzelmes utazásban*, „egy kis kalitkába zárva," így kiáltott: „Nem tudok kijutni – nem tudok kijutni"; Platóni barlangjában Lukács is az Erósz felszabadításáért kiáltott. Lukács utazása a századforduló intellektuális tájain éppoly frusztráló volt, mint a seregély állandó otthon utáni vágyódása. Sterne csintalan ötlete, hogy a lelkészi palástot bohócsapkával kombinálja, és Yorick álarcát egy ironikus önparódiában viselje, hasonló ahhoz, ahogyan a neoplatonista Lukács saját gondolataira vonatkozóan szatírként jelenik meg korai esszéiben. A szőrmékbe burkolózó szatír nem különbözik a filozófiai togába öltözött szatírtól. A Sterne-ről szóló esszé Lukács saját álláspontjának szatírjátéka: a viszonzás nélküli szerelem legitimálja „az eszmék imperializmusát."

Mivel képtelen volt profán módon szeretni, Lukács Sterne filozófiai iróniáját alkalmazta saját értékeivel szemben. Akárcsak Sterne Érzelmes utazásában, Lukács korai esszéi is az összes hangsúlyos élmény szubjektív természetét vizsgálják. Sterne feltárta az érzelmek másokra való kivetítésének képzeletbeli folyamatában rejlő objektív érvényesség megszerzésének nehézségeit; Lukács szokratikus szerepeket játszott. Akár Stefan George-ról, Kierkegaard-ról vagy Charles-Louis Philippe-ről beszél, a Lélek és forma esszéinek központi alakja mindig maga Lukács. Minden lukácsi életstílus — erotikus, aszketikus és etikai — önként vállalt büntetés volt.

Lukács esszéjében, amely Sterne-ről szól, az intellektuális párbaj a lány kegyeinek elnyeréséért azt sugallja, hogy a kommunikáció és a szex az ember alapvető szükségletei. Míg a kommunikáció az ember társadalomlélektani szükségleteit határozza meg, addig a szex a biológiai szükségleteit. Lukács azonban mindkettőben hiányt szenvedett. „Midasz király legendájában" a verbális

---

[69] Max Weber Lukácshoz, 1913. március 10., LAK.

[70] Lukács Margit von Bendemannnak, 1912. szeptember 25., LAK.

kommunikáció kizár minden fizikai érintkezést — Noli me tangere —, beleértve a szexet is. Sterne számára, nem kevésbé, mint Lukács számára, a szex nagyrészt elméleti kérdés maradt. Nem kétséges, hogy amikor Lukács Balázs „primitivizmusára" hivatkozott, az erotika bénító sebeit tartotta szem előtt. A Philippe-ről szóló esszében Balázs csábítóként jelenik meg. Balázs úgy tűnt, hogy igazolja Kierkegaard meglátását, miszerint minden nőhöz „tartozik egy megfelelő csábító."[71] Lukács szellemi szerelme által szeretetlenné téve Irma annyira kétségbeesett, hogy megpróbálkozott a durvább szerelemmel. Ahogyan Lukács fogalmazott, egy nő szeretetadományozó képessége olyan nagy, hogy képes alkalmazkodni bármelyik fajta szerelemhez.

Lukács esszéje Philippe-ről, amely először a Die neue Rundschau-ban jelent meg (1911. február), felkeltette Thomas Mann figyelmét. T. J. Reed, Mann műveinek egyik vezető kutatója, Mann német nyelvű A lélek és a formák példányában tett margójegyzeteit kommentálva így fogalmazott: „Fischer szerzőként Mann nemcsak hozzájárult a Neue Rundschau-hoz, hanem olvasta is azt. Talán Lukács sugalmazó címe [„A vágyódásról és a formáról"] keltette fel először az érdeklődését? Ami bizonyos, hogy amikor a Halál Velencében című művén dolgozott, a Die Seele und die Formen teljes szövegét használta."[72]

A Halál Velencében című művében Mann vitatkozott Lukács azon elképzelésével, miszerint „Szókratész vágyódását egy olyan filozófiává alakította, amelynek csúcsa örökké elérhetetlen maradt, az emberi vágyódás legmagasabb célja: az intellektuális szemlélődés... Az életben azonban a vágyódásnak szerelemként kell megmaradnia: ez boldogsága és tragédiája."[73] Lukács, aki Philippe-ről szóló esszéjét Irmával kapcsolatos leg„hitelesebb" reflexiójának nevezte, annak „különös fejlődését" is említette. Hogy mennyire különös volt ez a fejlődés, az Mann válaszából derül ki. Mann ugyanis lemásolta az esszé utolsó mondatát is, amely így szól: „Philippe vágyódása valóban feloldódott a formában," ezzel szembehelyezkedve Lukács platonikus nézeteivel idealizmus megfigyelés útján: „Erosz az alkotó számára az intellektuális dolgokhoz vezető útmutató, a szellemi szépséghez, az érzékeken keresztül haladva jut el a legmagasabb dolgokhoz. De ez egy veszélyes, bár gyönyörködtető út, egy tévút és bűnös út, jóllehet nincs másik."[74]

Ahogyan Lukács, úgy a Halál Velencében hőse, Aschenbach is a „zsenialitása terhét" viselte karcsú alakján, és az önfegyelem, valamint a szenvedés alatti kitartás révén törekedett egy spirituális létállapot elérésére. És akárcsak Aschenbach, Lukácsban is megvolt az akarat, hogy „a nagyság hatását" keltse. Már a Weber-körben is Platonistaként ismerték el Lukácsot.[75] Marianne Weber, miközben férjével beszélgetett Lukácsról, „hihetetlen" intellektusát említette, amely úgy tűnt, „fulladozik gondolatainak gazdagságától."

De Lukácsot is fojtogatta a szokratészi Erósz. Baldzs egyik darabjában, Az utolsó nap-ban, amely az 1400-as évek Perugiájában játszódik, a főszereplő, Simonetto Platón Phaidrosz-át olvassa, és kijelenti, hogy amikor valaki szerelmes, a lélek "kitágul és hasonlóvá válik az istenhez."[76] Pontosan ezt a szokratészi tanítást nevezte Mann a "leggúnyosabb" gondolatnak, amit valaha kitaláltak.[77] Lukács számára azonban a szokratészi Erósz vezetett az út a filozófiához, noha csak Szókratész tudott eljutni a végső célhoz. Ez az erő vonzotta az embert az egocentrikus értékektől a

---

[71] Søren Kierkegaard, Az élet útjának állomásai (Princeton University Press, Princeton, 1945), 87. oldal.

[72] T. J. Reed, Thomas Mann: A hagyomány felhasználásai (Clarendon Press Oxford, 1974), 166. oldal.

[73] Lukács, Lélek és forma, 94. oldal.

[74] Olvasd: Thomas Mann, 168. oldal.

[75] Emil Lask Heinrich Rickertnek, 1913. augusztus 5., Heidelbergi Egyetem Könyvtár,

[76] Béla Balázs, Az utolsó nap (Athenaeum, Budapest, n. d.), 77. oldal.

[77] Thomas Mann, Halál Velencében, fordította H. T. Lowe-Porter (Vintage Books, New York, 1956 46. o

társadalomközpontú értékek felé, valamint az egyéni elszigetelődéstől a kollektív azonosulásig. Akárcsak Platón a Phaidrosz-ban, Lukács is a magasabbat kereste. Platón nyelvezetében a "túlvilági" abból ered, hogy beleszeretünk a látható testi szépségbe. Itt rejlett Irma Seidler tragédiája.

Lukács elismerte, hogy az Erosz filozófiává történő szublimálásának kísérlete „mindig tragikus." Mann ugyanerre a következtetésre jutott a Halál Velencében című művében. Ezért is érdemes megemlíteni, hogy Aschenbach felismerhetően lukácsi vonásokkal rendelkezik: kampós orr, egy fej, amely nemcsak hogy „túl nagynak tűnik az amúgy törékeny alkatához képest," de „panaszosan, kissé félrehajtva" tartja, nagy száj, amely „gyakran laza," és egy olyan intellektus, amely, miközben az „elfáradás határán" dolgozik, száműzte műveiből minden „közönséges szót." Lukács nagyra tartotta Mannt már gimnáziumi évei óta. Ahogy Lukács visszaemlékezett: „Még iskolás voltam, amikor Mann írásai először gyakoroltak rám mély benyomást. A Tonio Kröger-probléma… jelentős hatással volt rám, és meghatározta korai munkáim fő irányvonalait."[78] Mann bevezette Lukácsot abba az „atmoszférába, amelyben a problémákat felvetették és megoldásokat kerestek," különösen az élet és a művészet kapcsolatát illetően. A Stormról szóló esszéjében Lukács a „polgári életmódot" olyan maszkká alakította, amely elrejti a „túl későn született romantikus életfájdalmát," valamint egy „öntörvényű és anarchikus önmagával való foglalatosságot." Mann hatalmas elméje ugyanazokkal a kérdésekkel birkózott a *Halál Velencében* című művében.

Mann egyetértett Lukács nézetével, miszerint Szókratész egyedülálló teljesítménye az volt, hogy az Erószt a filozófiává alakította. Lukács saját szenvedései bebizonyították, hogy a szokratészi daimón, amely arra kényszeríti az embert, hogy „feltárja életének egyetlen jelentését", pusztító hatású lehet. Lukács az aszkézist életfenntartó értékként fogta fel. Nietzsche időszerű figyelmeztetése, miszerint az aszkéták, ezek a „hataloméhes remeték," szeretik a „szakadékot," helytállónak bizonyult. Nietzsche-vel egyetértve Mann így írt a Halál Velencében című művében: „…mi, költők nem járhatunk a szépség útján Erósz nélkül, aki kísérőnk és vezetőnk. Lehetünk hősiesek a magunk módján… ám… mi, költők nem lehetünk sem bölcsek, sem érdemes polgárok… Mert mire jó egy művész tanítóként, ha születésétől kezdve egyenest a szakadék felé tart?"[79] Következésképpen Mann szkeptikus maradt Lukács azon próbálkozásaival szemben, hogy a platóni Erószban a transzcendentális véglegesség lenyomatát lássa. A Halál Velencében üzenete az, hogy kudarc vár azokra, akik magasabb valóságot keresnek Erószon és a művészeten keresztül. Lukácstól eltérően Mann a klasszikus rendet és nyugalmat használta egy nem klasszikus, bomlásról és zűrzavarról szóló történet elmesélésére. Valóban, a Halál Velencében című művében Mann a klasszikus rendet a bűzös, rothadó és pestissel fertőzött Velencében idézte meg. Aschenbach szerelmi halála Velencében, amely a reneszánsz virágának, ugyanakkor Ázsia előőrsének is tekinthető, a világ metafizikai leértékelését szimbolizálja az élet és a művészet ellentmondásának tükrében.

Lukács korai esszéi megerősítik Nietzsche megfigyelését, miszerint „az ember zsenialitása vámpír." Ezekben az esszékben Lukács elméje irizáló lángokkal ég, nem utolsósorban Irma Seidler miatt. Messze ezek a legjobb prózái, és olyan líraisággal csengenek, amit későbbi műveiben sosem ért el. Vitatható, hogy az érzéki vagy a filozófiai elem erősebb-e bennük. Ami azonban biztos, hogy saját szerelmi hiányosságait próbálta filozófiává fordítani. Innen ered az esszéket átható szokratészi irónia és dráma. Lukács egyszer azt mondta, hogy Szókratésznek nem volt filozófiája, ő maga volt az. Magyarországnak nem volt filozófiája vagy filozófiai kultúrája, Lukács maga volt az.

---

[78] Lukács, Esszék Thomas Mannról, fordította Stanley Mitchell (Grosset and Dunlap, ap, New York, 1965), 10. o.

[79] Mann, Halál Velencében, 72. oldal.

7

Kékszakállú vára

Művészet, ha az ember költőként fiatal lánnyá válik; remekmű, ha róla költőként ír.

Kierkegaard

Isten feladata, hogy megmentsen a lényegemtől.

Lukács

Amikor Margaret von Bendemann, Max Weber barátja, elolvasta a Lélek és formák német változatát, a „hit nélküli miszticizmus”-t túl éteri fogalomnak találta ahhoz, hogy megértse. Lukács azt válaszolta, hogy a Lélek és formák az ő „filozófuskénti elégtelenségének” ítélete.[1] Lukács ezzel azt akarta mondani, hogy az ő kétségbeesése nem volt olyan tanulságos, mint Kierkegaard-é, aki szerint a filozófia nem annyira a csodálkozással, mint inkább a kétségbeeséssel kezdődik. Nyilvánvalóan Lukács magát Kierkegaard-hoz mérte, aki több szöget tudott vinni az önmagunk keresztre feszítéséhez. Esszéista korszakában Lukács a lemondás lovagja volt; Irma öngyilkossága hit lovagjává változtatta, aki a „jóság” etikáját kereste.

Lukács sokat panaszkodott amiatt, hogy „sekélyes és senki.” Hogy segítsen neki és felvidítsa, Balázs arra biztatta Lukácsot, hogy zárja be a múltja „utolsó ajtaját” és kezdjen „új életet,” ami egyébként is formálódott mostanában. Balázs utalása az „ajtókra” nem volt véletlen. 1911-ben fejezte be A kékszakállú herceg vára librettóját - messze a legjobb munkáját. Bartók egyfelvonásos operájának titokzatos hét ajtaja egy „magányos ember” történetét tárja fel. Valójában Balázs A kékszakállú herceg vára librettója és Lukács „A lélek szegénységéről” című műve ugyanabban az évben készült el, és közös témát boncolgattak. 1909 decemberében Hajós Edit írta Lukácsnak: „Balázs Szegeden írja a Kékszakállút. Most kaptam meg a prológját, és elküldöm neked, mert érdekelhet.”[2] Balázs közeli barátja, Kodály Zoltán zeneszerző kijelentette: „A Kékszakállú vára számunkra azt jelenti, amit Debussy Pelléas és Mélisande a franciáknak.”[3]

Bartók operájában mind Kékszakállú, mind Judit, a magány paradigmái, a szerelemben keresik a megváltást. Bartók zenéjében egy olyan művészettel találkozunk, amelynek felszíne megtörik, és átitatódik azzal az érzéssel, hogy az ember sodródik és sebezhető egy felfoghatatlan univerzumban. Bartók zeneszerző, akárcsak Balázs, a librettista, és Lukács, a filozófus, arra törekedett, hogy a disszonanciát harmonikus renddé alakítsa. Káoszból kozmoszt teremtve, Bartók és Balázs rokon szellemek voltak — egészen egy bizonyos pontig; Balázs nem kevesebb, mint nyolc művének példányát dedikálta Bartóknak. A Halálos ifjúság (1918) egyik példányában Balázs ezt írta: „Bélának, régi hittel és ragaszkodással nagy karneváljához. Igazam volt jóslatomban és bátorításomban, amikor Béla tele volt kétségbeeséssel és csalódásokkal.”[4] Viszonzásul Bartók zenébe öntötte a Kékszakállút, meglepetésajándékként Balázsnak.

---

[1] Lukács Margit von Bendemannnek, 1912. szeptember 25., LAK.

[2] Edith Hajós Hajos toto Lukacs, Lukács, 1909. december 26., LAK.

[3] Ferenc Bonis (szerk.), Magyar zenetörténeti tanulmányok (Zeneműkiadó, Budapest, 1977), 52. o.

[4] Uo. 365. o.

Bartók Kékszakállú herceg vára fordulópontot jelentett a magyar zenében, Lukács az Ady és Bartók vezette „protest fermentumot" a „magyar kultúra nagy korszakának" nevezte.[5] Valójában Lukács korai esszéi nagyfokú szellemi rokonságot mutatnak Bartók zenéjével és Balázs librettójával. Mindezen műveket víziók tüzelik, és egyedülállóan modern életfelfogást tárnak fel, amelyet nem kötnek hagyományos értékek. Akárcsak Lukács korai esszéi, Bartók Kékszakállúja is Erosz vibrálásával telített, különösen Debussy és a preatonális Schönberg pán-erotizmusával. A kastély, mint az időtlen társadalmi rend és hatalom szimbóluma, mintegy börtönként zárja magába Erosz két beavatottját, Kékszakállút és Juditot. Balázs lenyűgöző kifejezőerővel és drámai érzékkel alakította át a kastélyt Erosz és az erotikus beteljesülés szentélyévé. A külső rend és a belső vihar antinómiája különleges önéletrajzi jelentőséggel ruházta fel Balázs librettóját. A Lukács által átolvasott librettóban finoman elfojtott, mégis intenzíven átható szexuális ébredés kiáltása hallatszik. Balázs az externális rendet, amelyet a kastély szimbolizál, az én kísérleti terévé alakította. Belső ismeretek birtokában Hajós Edith egyszer úgy hasonlította össze Kékszakállút és annak hatását, mint „denevérszárnyak suhogását az emberi agyban."[6]

Fontos hangsúlyozni, hogy A Kékszakállú herceg vára, amelyet Irma halála után írtak, de csak 1918-ban mutatták be, művészi kifejezést ad a nő tragédiájának a férfihoz fűződő viszonyában. Az opera bevezet minket az önmagunk drámájába. Ahogy Lukács korai esszéiben, úgy Bartók operájában is maga az én a színpad, és a szempilláink a függöny. Balázs hátborzongató sorai szerint,

> A függöny mögött rejlik a színpad,
> Egy ember vára, egy ember kalitkája.[7]

Ahogy felgördül a függöny, egy félhomályos gótikus csarnokot látunk, amelyben hét hatalmas ajtó található: öt közvetlenül a közönséggel szemben, kettő pedig az egyik oldalon. Hirtelen egy vaskapu, amely a lépcső tetején helyezkedik el, kitárul. A vakító fehér nyílásban Bluebeard (Kékszakállú) és Judith (Judit) sziluettje tűnik fel. Judit a megváltó, a vigasz és a remény a magányos hős számára. Kékszakállú vára komor katakomba, de Judit…

> . . megszárítom a síró falakat
> Saját ajkaimmal,
> Felmelegítem hideg köveit
> A testemmel.
> Hadd tegyem, hadd tegyem
> Kékszakáll!

Judit disszonanciát visz és megzavarja Kékszakáll rendezett, de örömtelen világát. Ökölrázó tiltakozása megfelel Kékszakáll képtelenségének arra, hogy kapcsolatot teremtsen egy másik lélekkel. Mindkettőjük számára a létezés egyfajta fogadás. Sem Judit, sem Kékszakáll nem képes kompromisszumra. Ebben a műben ez a beivódott emberi hiba, amelynek Lukács filozófiai legitimitást tulajdonított, példázza azt a meggyőződést, miszerint az „esszenciális" művészet megteremtésének motívuma és elhatározása férfias, kemény hozzáállást követel az élethez általában. Ez a törekvés viszont nagyságba emeli az egyént, de egyúttal a magány súlyával is megterheli. Ecce poeta! Balázs démoni, önmagától menekülő és otthontalan alakja – harmóniát és otthont keresve. Judit azonban megzavarja a férfi kozmoszt, amikor Kékszakáll kastélyának ötödik ajtaja elé lép.

---

[5] Lukács, „Bartók Béla," Új Magyar Negyedév 41 (1971),

[6] Edith Hajós Lukácsnak, 1910. február 17., LAK.

[7] Béla Balázs, Kékszakállú herceg vára (Universal Edition, Bécs, 1922), 3-7. o.

Kékszakállú: Nézd a kastély ragyogó fényét.
Áldott kezed tette ezt;
Judith: De két ajtó még mindig zárva van
... Nyisd ki, nyisd ki a két ajtót
Kékszakállú, hatalmas Kékszakállú,
Kékszakállú: Miért vagy ilyen makacs, miért vagy ilyen makacs,
Judith?

Miközben Kékszakáll igyekszik fenntartani a tonális rendet, Judit megzavarja a tonális egységet. Az opera a halál képével zárul, amikor a hetedik ajtó bezárul Juditra, aki Kékszakáll elhagyott szerelmeihez csatlakozik. Amint korábbi feleségei kilépnek a hetedik ajtón, sápadtan, testük drágakövekkel ékesítve, Kékszakáll térdre rogy — akárcsak Balázs az „arany" Eszter sírjánál. Balázs üzenete, hogy a szerelem a halál előjátéka. A szenvedély beteljesülése a halált jelenti. Balázs Kékszakállú libretójában, akárcsak Lukács „A lélek szegénységéről" című művében, az Erósz lefelé fordította fáklyáját. Lukács szerint Balázs művészete a „szerelem tragédiáját" ragadja meg. Amit Lukács „dialógusnak" nevezett filozófiai vallomásában, „A lélek szegénységéről", az analóg Balázs szerelemfelfogásával: az erotikus kapcsolat két elidegenedett lélek között. Ahogy Nietzsche egyszer megjegyezte: „Egy lélek, amely tudja, hogy szeretik, de maga nem szeret, elárulja üledékét: felszínre tör a zacc."[8]

Lukács a "Vihar" című esszéjében megkérdőjelezve a kanti kategorikus imperatívuszt, amely az ember kötelességének teljesítését írja elő, arra a következtetésre jutott, hogy a kötelesség teljesítése az elvárt módon nem gyakorol mérhető hatást az események alakulására. Úgy vélte, hogy az etikai értékeknek megfelelő cselekvés kötelessége „elpusztítja a szeretet legerősebb kötelékét." Irma haláláért vállalt felelősségével Lukács megnevezte saját sötét, különös istenét: „Az a magány, amelyre vágytam, most rám omlott, mint az élet ítélete. Ha valaki megmenthette volna őt, az én vagyok... és sem nem akartam, sem nem tudtam megtenni. Tudom, én voltam az ő 'jó barátja'," de valami többet akartam. Ám hiányzott belőlem a cselekvés. Ezzel meghozták felettem az ítéletet."[9]

Max Webert és feleségét mélyen megérintette a „mélyen művészi" esszéje a lélekben szegényekről. Ferenc Baumgarten pedig „néma áhítattal" hajolt meg Lukács vallomása előtt.[10] Weber felesége elküldte a „A lelki szegénységéről" című kéziratot Gertrud Simmelnek, akit szintén „rettenetesen meghatott." Weber felesége így írt Lukácsnak:

> Vonakodva válok meg a kézirattól. Talán küldesz majd egy különlenyomatot, ha jobban megismerjük egymást. Amit itt kifejezel, mélyen megérintett. Megengeded, hogy megértsem annak emberi tartalmát és a mögötte rejlő dolgokat? Ugyanígy érzünk az élet tragédiájával kapcsolatban. Az ember nem tud egyszerre tökéletességet elérni a jóság kötelességének teljesítésében és a munkában való tökéletességben. Nem kívánok erről többet mondani, mert úgy gondolom, értem, mire utalsz. Hálás vagyok ezért az értékes lélektől lélekig szóló ajándékért![11]

Ennek a vallomásos esszének a jelentősége háromszoros. Először is, az „A lélek szegénységéről" lezárta esszéista korszakát, és Lukács „rossz lelkiismerete" Irma halála miatt a „tragédián túli" világot kereste. Másodszor, ez megnyitotta az utat fejlődésének dosztojevszkiji szakasza felé (1912–18). Harmadszor pedig ebben az esszében elutasította Kant kategorikus imperatívuszát, mint nem többé, mint a „lélekben halottak" erkölcsi kódexét.

Weber egyetértett Lukáccsal abban, hogy a kantianizmus etikai rendszere „szellemi szegénységben" szenved, és hogy a jog uralma alatt álló polgári élet is hasonlóan korlátozott, a bírói

---

[8] Friedrich Nietzsche, Összes művei, szerk. Oscar Levy (18 kötet, T. N. Foulis, London, 1909-24), 12. kötet, 87. oldal.

[9] Lukács Leó Poppernek, 1911. május 29., LAK.

[10] Ferenc Baumgarten toto Lukács, Lukács, 1911. november 30., LAK.

[11] Marianne Weber Lukácsnak, 1912. július 31., LAK.

normák gátolják az emberi érintkezést. Lukács vonakodott az emberi kapcsolatokat jogi szabályozás alá helyezni, de úgy vélte, hogy a jogrendszerben rejlő etikai kódexnek kellene előírnia és megalapoznia azt az emberi közösséget, amely megszüntetné az ember „örök magányát." Kant a törvényt az egyetemes erkölcsi törvény kifejeződéseként, valamint az emberek külső kapcsolataira korlátozott kényszerítő rendként fogta fel. Ezzel szemben Lukács a „Szellemi szegénységről" című művében amellett érvel, hogy a belső ember erkölcsi döntései nem találhatnak külső kifejeződést a jogszerűségben vagy a kötelességteljesítésben. A kanti jog, amely érzéketlen az egyén sajátos belső erkölcsi életére, nem képes megkülönböztetni a tragikus felelősséget az erkölcsi vétségtől. Kant számára nem létezhet kötelességütközés, mivel maga a kötelesség és a gyakorlati törvény fogalma kizárja az ellentmondást. Lukács számára azonban a „kötelesség" fogalma már egyáltalán nem gyakorolt semmiféle hatást. Úgy tartotta, hogy ami esetlegesen történik egy cselekvő személlyel, erkölcsileg rákényszerítheti őt a kötelesség megszegésére.

Lukács egyetértett Weberrel abban, hogy az erotikus kapcsolatok szférája egy ilyen erkölcsi konfliktusokkal teli terület. Weber elemzésében,

> Ez a konfliktus nem csupán, sőt, nem is elsősorban a féltékenység és a birtoklási vágy kérdése, amely kizárja a harmadik feleket. Sokkal inkább a kevésbé brutális partner lelkének legbensőbb kényszere. Ez a kényszer azért létezik, mert maguk a partnerek sem veszik észre. Miközben emberi odaadásnak álcázza magát, valójában kifinomult élvezet önmagunk másikban való tükröződésében. Semmilyen beteljesedett erotikus közösség nem fogja magát más alapra helyezni, mint egy titokzatos rendeltetésre egymás iránt: sorsra, e szó legmagasabb értelmében.[12]

Marianne Weber Maxról írt életrajzából tudjuk, hogy férjében megvolt az amoralitásra hajló hedonizmus és az intellektuális fölény, amely lehetővé tette számára, hogy másokat „kíméletlenül" saját céljainak vessen alá. Nem kell meglepődnünk azon, hogy Weber, aki állítólag soha nem teljesítette be házasságát Marianne-nal, több mint tudományos érdeklődést mutatott Lukács filozófiai vallomása, a „Szellemi szegénységről" iránt – egy olyan mű iránt, amely Lukács bűntudatát tárja fel szerelmi viszonyának kíméletlen kihasználása miatt, miközben [rma-t az erotikus és aszketikus élet közé szorította. Marianne és Max Weber, egy kudarcba fulladt házasság romjai közül menekülő kétségbeesett emberek, aligha maradtak közömbösek Lukács egzisztenciális vallomásaival szemben, amelyek egy olyan férfi „örömtelen sivárságát" írják le, aki a munkakényszer és az erotika között őrlődve gyötrelmes magánéletet él. Talán nem teljesen véletlen, hogy Weber 1911-ben kezdte megkérdőjelezni az „öreg, megtörhetetlen kereszténység etikáját" és annak aszketikus hősiességét – ugyanabban az évben, amikor Lukács megírta ezt a művet, arra a következtetésre jutott, hogy elveszítette „élethez való jogát." Weber személyes problémáján elmélkedve, miközben az erotikus viselkedés és az aszketikus kódex közötti kapcsolattal küzdött, Marianne Weber azt írta:

> Mi volt az értéke azoknak a normáknak, amelyek oly gyakran elfojtották az élet vibráló nagyszerűségét, elnyomták a természetes ösztönöket, és mindenekelőtt megtagadták a beteljesülést oly sok nőtől? Törvény, kötelesség, aszkézis — vajon nem mind ezek az eszmék a szexualitás démonizálásából eredtek, amelyet egy túlhaladott kereszténység hagyott ránk? Az ember saját természetére építve alakítani jövőjét, hagyni, hogy az élet áramlatai átjárják, majd viselni a következményeket — ez jobb volt, mint óvatosan osonni az erkölcs által határolt steril ösvényeken.[13]

És a jog, kötelesség és aszkézis fogalmai, amelyek az erotikus szférával szemben álltak, adták meg az alapot és keretet az „A szellem szegénységéről" című mű számára. Saját bűntudata Irma halála miatt arra kényszerítette, hogy megvizsgálja a kanti etika gyakorlati korlátait. Lukács úgy

---

[12] Max Weber: Tanulmányok a szociológiáról, fordította és szerkesztette H. H. Gerth és C. W. Mills (Oxford University Press, New York, 1946), 348. oldal.

[13] Marianne Weber, Max Weber, ford. Harry Zohn (John Wiley and Sons, New York, 1975), 370-371. oldalak.

vélte, hogy Kant kategorikus imperatívusza önellentmondóvá válik, amikor az emberi magatartást társadalmi vagy osztálykülönbségek befolyásolják. Goethe „Hermann és Dorothea" című művének panaszát visszhangozta: „…mennyire távol áll egy szegény leány egy gazdag ifjútól."[14] Hasonló, bár kissé visszafogott érzelmek jelennek meg Lukács Sterne-ről írt esszéjében is.

Ebben az esszében Vincent és Joachim vitája lényegében Kierkegaard és Kant közötti vitát tükröz. A kanti érvelés szerint az etika határozza meg és szabályozza az emberi rendet az erkölcsi törvény alapján, míg Vincent kierkegaard-i válasza az, hogy az erkölcsi törvény "elsorvasztja a lelket". Vincent számára az élet inkább a "lélek epizódikus megélése", semmint az erkölcsi kötelesség betartása. „Az igazi etika embertelen, gondolj Kant-ra" – jelentette ki a „A lélek szegénységéről" bűntudattól gyötört hőse.[15] Lukács itt Nietzsche-t idézte, aki kinevette Kant kategorikus imperatívuszát. Nietzsche szerint ez azt mutatja, hogyan tér vissza Kant Istenhez, a lélekhez, a szabadsághoz és a halhatatlansághoz. Önzőség az ítéletünket egyetemes törvényként kezelni.[16] A „A lelki szegénységéről" című műben a rossz lelkiismeret hőse, aki magát Lukácsot testesíti meg, a „jóság" etikáját helyezi a kanti kötelesség etikája helyébe.

Először az A Szellem című műben jelent meg, majd az „A lélek szegénységéről" című írás 1912-ben a Neue Blätter-ben is megjelent, így Lukács olyan szerzők társaságába került, mint Martin Buber, Rudolf Kassner, Szolovjov, Yeats és Rilke, akinek a Das Marienleben című ciklusából származó versei szintén ott szerepeltek. Rilke és Lukács közös megjelenése a Neue Blätter-ben figyelemre méltó. Rilke versei és Lukács korai esszéi egy olyan korszak termékei, amikor az érzékeny énnek megváltást kellett találnia vagy újra kellett igazolnia az emberi létet. Témák és hangvétel tekintetében Rilke Jegyzetfüzetei alte Laurids Brigge, amelyeket 1903-4 telén kezdtek el Rómában, és 1910-ben fejeztek be, akár Lukács is írhatta volna. Jegyzetfüzeteiben Rilke minden olyan lukácsi hangot megüt, amely az önazonosság fatális következetességéről szól, miszerint az az „élet felszínén" marad. Rilke szavaival élve egy ilyen ember „nem rendelkezik semmivel és senkivel, utazgat a világban egy bőrönddel és egy könyvesládával, valójában kíváncsiság nélkül. Milyen élet is ez valójában: ház nélkül, örökölt dolgok nélkül…"[17] Most hasonlítsuk össze Lukáccsal, aki 1910 végén Popper menyasszonyának, Beatrice de Waard-nak írt levelében kijelentette:

> Berlin vagy Budapest, teljesen mindegy. És még az emberek sem számítanak, Simmel, aki sosem volt igazán tisztességes velem, most — legutóbb, amikor több mint két órát kellett vele töltenem — nagyon keveset nyújtott. Amit tőle intellektuálisan tanulhattam volna, azt már elsajátítottam. Hiszem, hogy amit intellektuálisan megtanulhattam emberektől, azt már elértem. Most „emberekre" van szükségem, de olyan kevés van belőlük. Ha léteznek hiteles lények, akkor a különbségek lényegtelenek. Egy Edith [Hajds] sokkal értékesebb számomra, mint Simmel…[18]

És Lukácshoz hasonlóan, az Erósz által megragadott Rilke is a káosz képeit idézte fel. Szerelme tárgyatlan volt:

> Az ilyen szerelem nem igényel választ, önmagában hordozza a páva-hívást és a választ is; megválaszolja saját imáit. De meg kellett volna aláznia magát előtte teljes pompájában, és azt kellett volna írnia, amit ő diktált, mindkét kezével, térdelve, mint János Patmoszon. Nem volt más választása saját hangjával szemben, amely „betöltötte az angyalok feladatát," amely azért érkezett, hogy

---

[14] J. W. von Goethe, Hermann és Dorothea (Collier, New York, 1909), 424. oldal.

[15] Lukács, Ifukori művek (1901–1918), [Korai művek], szerk. Árpád Timár (Magvető, Budapest, 1977), 547. oldal.

[16] Nietzsche, Összes művei, 10. kötet, 261. oldal.

[17] Rainer Maria Rilke, Malte Laurids Brigge feljegyzései, ford. M. D. Herter Norton (W.W. Norton, New York, 1964), 24. oldal.

[18] Lukács Beatrice de Waard-nak, 1910. december 22., LAK.

> körülölelje és az örökkévalóságba ragadja. Itt volt az ő tüzes felemelkedésének szekere. Itt készült el halála ellen az a sötét mítosz, amelyet üresen hagyott.[19]

Fontos értelemben Rilke Jegyzetfüzetei és Lukács korai esszéi egyaránt vallomásoknak tekinthetők. Mindkét író számára Oroszország, a „jövő földje" a megváltás lehetőségét kínálta. Mindenekelőtt ezek a modern kultúra iránt különösen érzékeny kritikusok egy radikális értékátértékelést vetítettek előre egy olyan világban, ahol az emberek lelki életképessége már nem volt magától értetődő. Ez teljesen érthető. Hiszen Nietzsche mindkettőjüket arra tanította, milyen sürgető szükség van az emberkép újraértékelésére. Eric Heller „Rilke és Nietzsche" című megvilágító esszéjében rámutat, hogy Nietzsche és Rilke egyaránt megpróbálták leküzdeni „az Isten halála által okozott nagy lelki depressziót."[20] Ennek ellenére Lukács vitába szállt Nietzschevel,

> Mi van, ha Isten meghalt, és egy másik, fiatalabb és különböző természetű, hozzánk másképp viszonyuló isten van születőben? Mi van, ha céltalan sötétségünk csupán az alkonyat az egyik isten alkonya és egy másik isten hajnala között? Akkor nem a tragikus hős lenne-e a lázadó archetípusa, egy Antikrisztus vagy egy Lucifer? Biztosak lehetünk abban, hogy a darabokra tört isteni tragikus világban felfedeztük a végső értelmet? Nem jelenthetné-e magányunk egy gyötrelmes kiáltást és vágyódást az eljövendő isten után?[21]

Nietzsche szerint Jézus, a szeretet-etikát képviselő személy, megrontotta az emberiséget. Lukács azonban Kantot hibáztatta a modern ember erkölcsi válságáért. Mivel Kant etikája nem felelt meg saját igényeinek, Lukács Dosztojevszkij különös világához fordult. Mivel egy Istentől elhagyatott világban Kant kategorikus imperatívuszának megsértése nem nyer transzcendentális bűnbocsánatot, a „A lelki szegénységéről" hőse öngyilkosságot követ el. „Néma segélykiáltására – olvasható Lukács önvádjában – süket füleket fordítottam, és leveleinek vidám hangjába kapaszkodtam."[22] Ártatlannak vallja magát az emberi törvények előtt, de nem Isten előtt. „Isten előtt bűnös vagyok a halálában. De az emberi erkölcs szempontjából ártatlan vagyok."[23] Lukács beismert bűne az, hogy Irmával való kapcsolatában nem tudta elérni a „jóság kegyelmét." Ellentétben a kanti kötelességfogalommal, amely egy közömbös, mechanikus erők által uralt világban működik, ez a „jóság" elparadicsomiasítja a valóságot és „felébreszti az isteni szikrát bennünk." Ezen eltűnődve Bloch azon csodálkozott, hogyan különbözik a „jóság" fogalma a magánmoráltól vagy a vallási etikától.[24]

Lukács számára az a „jóság", amely paradicsommá teszi az életet, testet ölt Dosztojevszkij szereplőiben: Miskin hercegben, Aljosa Karamazovban és Szonyában, bár jóságuk hatástalannak bizonyul, és gyakran tragikus következményekkel jár. Paradox módon, ezek ellenére Lukács mégis „jónak" tartotta Miskint, mert Kierkegaard Ábrahámjához hasonlóan ő is a tragédia fölött áll, és tovább fokozva ezt a paradoxont, azt állította, hogy a dosztojevszkiji hősök és hősnők „intellektuális" oldala teszi őket erkölcsileg jóvá. A kanti etika leértékelődése teljes volt, amikor Lukács elfogadta Dosztojevszkij tiszta kegyelemre épülő eszkatológiáját: „A jó ember nem értelmezi a másik ember lelkét. Úgy olvassa azt, mint a sajátját, és így eggyé válik a másikkal. Ez a

---

[19] Rilke, Malte Laurids Brigge feljegyzései, 176. oldal.

[20] Eric Heller, Az örökségétől megfosztott elme (Meridian, New York, 1959), 160. oldal.

[21] Lukács, Ifjúkori művek, 660. o.

[22] Uo. 539. o.

[23] Lukács, Ifjúkori művek, 538. oldal.

[24] Ernst Bloch Lukácsnak, 1911. augusztus 10., LAK.

jóság csodája. A csodálatos kegyelem és az üdvösség. Az ég leszállása a földre. Lényegében az igazi és lüktető élet."[25]

Bár Kant csillagos égboltja még mindig ragyog a tiszta megismerés "sötét éjszakájában", már nem világítja meg a "magányos vándor útját."[26] Ironikus módon ez a "jóság" nem nyújt vasbiztos garanciát arra, hogy birtokosa segít másokon. Ennek ellenére Lukács úgy vélte, hogy ez a "jóság," amely Spinoza "részvétből fakadó szeretetére" emlékeztet, felülmúlja Kant ésszerűtlen "segítségnyújtási kötelességét." És míg Kant a boldogságot "minden erőfeszítés, beleértve az erkölcsi törvény iránti engedelmesség"[27] mozgatórugójának tekintette, Lukács pedig a "jóságot" nyilvánította az emberi kapcsolatok elsődleges motivációjának, és elismerte, hogy ha birtokában lett volna a "jóság kegyelmének", megmenthette volna Irmát. De ahogy Bloch ingerülten megjegyezte, Lukács "jóság nélkül" volt.[28]

Ez a „jónak" a hiánya minden bizonnyal erősen foglalkoztatta Lukácsot. Végül is az „A lelki szegénységről" etikai hőse öngyilkosságot követ el. Ez a tett Lukács saját végkifejletét szimbolizálta Kant kategorikus imperatívuszának ügynökeként. Ugyanakkor a kantianus eszmény hanyatlása lehetőséget adott Lukácsnak egy alternatíva kidolgozására. Amikor az „A szellemi szegénységről" hőse öngyilkosságot követ el, íróasztalán egy nyitott Biblia fekszik János Jelenései 3:15-16-nál. Itt az angyal megfedi a laodíceai egyházat, amiért olyanokat tűr meg, akik sem forrók, sem hidegek. Lukács szellemi beszámolójával a bűnös epifániájáról és megtéréséről Dosztojevszkij istenkereső alkotásának jelenlétében vagyunk, egy tragédia nélküli világban.

Lukács filozófiai vallomásában szereplő beszélgetőtársa, aki Irma nővérét képviseli, nyíltan így szól: „Az az érzésem, hogy a te jóságod nem más, mint ravaszul kifinomult könnyelműség, az eksztázis erőfeszítés nélküli ajándéka, vagy az eseteden belül, az élet olcsó megtagadása."[29] Tiltakozik az ellen, hogy az általa leírt „jóságot" könnyelműségnek nevezzék:

> A jóság megszállottság... vad, könyörtelen, vak és kalandvágyó. A jó ember lelke nem hordoz pszichológiai tartalmat, nem beszélve okokról és következményekről. Az a lélek, amelyre a sors abszolút parancsát írja, egy tabula rasa. Ezt a parancsot vakon és könyörtelenül hajtják végre. De amikor e parancs lehetetlenségére fény derül, olyan, mintha világosság gyúlna a sötétségben. A jóság erőszaka — ez a csoda, ez a kegyelem.[30]

A főszereplő öngyilkossága a „A szellem szegénységéről" című műben lényegében kihívást intéz Kant erkölcsi rendszeréhez, amely egyértelműen elítélte az öngyilkosságot, mint önmagunk meggyilkolását. Kant világosan fogalmazott: „Az erkölcs alanyának megsemmisítése saját személyünkben az erkölcs létezésének kiirtása magából a világból."[31] Lukács sötét részletességgel írta le azokat a véletlenszerű körülményeket, amelyek a főszereplő öngyilkosságához vezettek. Kantot ezzel szemben nem az öngyilkossághoz vezető körülmények érdekelték, hanem kizárólag az öngyilkosság motivációja vagy indítéka. Saját magunkat pusztán eszközként kezelni egy cél érdekében az emberi mivoltunk meggyalázása. Kant szerint egy bizonyos cél érdekében vagyunk a

---

[25] Lukács, Ifjúkori művek, 541. oldal.

[26] Lukács, A regény elmélete, ford. Bostock Anna (MIT Press, Cambridge, Mass., 1971),

[27] Immanuel Kant, "A teória és a gyakorlat viszonya az erkölcsben" általában véve," Kant politikai írásaiban, szerk. Hans Reis (Cambridge) Egyetemi Kiadó, New York, 1970), 67. oldal.

[28] Ernst Bloch Lukácshoz, 1914. március 5., LAK.

[29] Lukács, Ifjúkori művek, 542. oldal.

[30] Uo. 543. o.

[31] Mary J. Gregor, A szabadság törvényei (Basil Blackwell, Oxford, 1963), 136. o.

világra helyezve, és az öngyilkosság a legfőbb példája annak, hogyan fosztjuk meg magunkat az erkölcsi cselekvés képességétől ennek beteljesítése érdekében.

Az emberiség saját személyünkben Kant szerint kizárja annak jogát, hogy rendelkezzünk vele. A tökéletes kötelességek elve önmagunk felé magában foglalja a negatív parancsot, hogy megőrizzük magunkat természetünk „tökéletességében". De hogyan őrizhetné meg Lukács, egy „problémás" ember, aki elfogadta a sztoikus nézetet, miszerint bizonyos körülmények között bölcs dolog az élet befejezése, saját természetének „tökéletességét"? A kanti emberiség vagy gyakorlati ész, amely az emberben lakozik, az erkölcsi tökéletesség eszköze. De Kant számára az emberiség önmagában is cél. Ám ez a „úgynevezett" emberiség – mondta Lukács – nem más, mint az élet szféráinak és határainak „elmosása és összekeverése".

Bűntudata és gyásza közepette Lukács szembefordult Kanttal — az erkölcsök metafizikájának döntőbírájával. Szokása szerint Lukács (később) Goethe-t állította az ügye szolgálatába, mondván, hogy a Wilhelm Meister egy „nagy polémia" a kanti erkölcsiség ellen.[32] Lukács azzal a szándékkal, hogy felülmúlja Kant kategorikus imperatívuszát, mint az erkölcs objektív elvét, veszélyesen közel került Machiavelli azon axiómájának elfogadásához, miszerint az erkölcsi gonosz az élet szerves része, és bár Lukács általában etikai okokból ellenezte az öngyilkosságot, „ösztönei" mégis támogatták azt.[33]

Dosztojevszkij volt az, aki segített Lukácsnak kiszabadulni a kantianizmus "fenséges börtönéből". Ortega y Gasset, amikor saját kézitusáját Kanttal mesélte el, azt mondta, hogy azok a fiatalemberek, akik 1907 és 1911 között sajátították el "filozófiai fegyverzetük kézikönyvét a kantianizmus erődjében", huszonhat éves korukra már nem voltak neokantiánusok. Az olyan emberek miatt, mint Ortega y Gasset és Lukács, akik fiatalkorukban úgy hurcolják magukkal Kantot, mint egy golyót és láncot, az európai gondolkodás időről időre 180 fokos fordulatot vesz, és "szembefordul a múlttal".[34] Ortega y Gasset huszonhat éves kort tartotta a döntő életkornak egy filozófus számára. És Lukács éppen huszonhat éves volt 1911-ben. Ebben az életkorban, mondta Gasset, a gondolkodó már nem csupán befogadó saját fő kérdéseivel kapcsolatban, hanem elkezdi megmutatni eredetiségét.

Lukács eredetisége az „A szellem szegénységéről" című művében mutatkozott meg. Elhatározva, hogy „tiszta" életet él, Irma Seidlert áldozta fel ennek érdekében. Halála bűntudattal töltötte el Lukácsot, aki megváltásra vágyva Dosztojevszkijhez fordult, aki megtanította neki, hogy a „nagy élet, a jóság élete" már nem feltételezi a tisztaságot. Dosztojevszkij műveiben az „érdekes bűnösöknek" biztos útjuk van a „jósághoz". Lukács gyónásos imájában, az „A szellem szegénységéről" című írásában a bűnös nem annyira megbánást tanúsít, hanem alázatát a jósághoz vezető út egyik állomásaként használja. Kant két célt határozott meg, amelyek egyben kötelességek is: saját tökéletesedésünk és mások boldogsága. De Lukács önazonosított kötelessége elsősorban saját tökéletesedése volt, amely, ahogyan láttuk, megadta neki tragédia az „idegeneken."[35] Ahogy elgondolkodunk Lukács fájdalmas önmegismerési útján, eszünkbe juthat, amit Tolsztoj felesége, Szófia mondott férjéről: „jósága nem a szívéből fakad, hanem pusztán elvekből."[36]

---

[32] Lukács, Goethe és kora, ford. Robert Anchor (Howard Fertig, New York 1978), 57. o.

[33] Lukács, Napló-Tagebuch, 1910-1911 [Napló] (Akadémia Kiadó, Budapest, 1981), 27. o.

[34] Ortega Y Gasset, Fenomenológia és művészet, fordította Philip W. Silver (Norton, New York, 1975), 41. o.

[35] Lukács, A modern dráma fejlődésének története [History of the development of modern drama] (2 kötet, Franklin, Budapest, 1911), 1. kötet, 161. oldal.

[36] Tolsztoj grófnő későbbi naplója, 1891–1897 (London, 1929), 13. oldal.

Bloch egyszer kemény jóslatot tett barátjának, Lukácsnak: „Az unalom a sorsod, mert férfiként nem vagy méltó a zsenialitásodra, és nem tudod munkává alakítani azt."[37] Azonban nagy jövőt is vázolt Lukács számára, feltéve, hogy a Dosztojevszkij által kijelölt úton halad, és ebben Bloch meggyőzőnek bizonyult. 1914 nyarára Lukács, megtisztulásra készülve, lázasan dolgozott egy Dosztojevszkijről szóló könyvön. A mű címe Aurera lett volna, Jakob Böhme fő műve, az Aurora (1612) tiszteletére, de meggondolta magát, amikor Bloch rámutatott, hogy Böhme könyve túlságosan ismert, és hogy a cím félrevezető is lehet.[38]

Lukács soha nem fejezte be ezt a könyvet Dosztojevszkijről. A kézirat nagy része jegyzetekből és feljegyzésekből áll, amelyek mind arra utalnak, hogy egy erkölcsi rendszer kidolgozásán dolgozott, amelyet miszticizmus és forradalmi terror, kegyelem és bűn, üdvözülés és kárhozat hat át. Dosztojevszkijjel küzdve Lukács két erkölcsi parancsolattal szembesült: az intézmények iránti kötelességgel és a lélek iránti kötelességgel. Az elsőt elutasítva a másodikat ölelte magához.

Lukács jegyzetei Dosztojevszkijről szóló könyvéhez belső vívódásáról tanúskodnak. Mondatai, amelyek egy „halálmámoros és halálvágyó világ" stílusát és érzelmeit ötvözik, furcsa kommentárok Szent János Jelenéseiről, valamint finom megfigyelések Szent Ágostonról és Luther Mártonról, többek között. Összefoglalva: a világ Lukács körül összeomlóban volt. Az igazi rejtély azonban nem az, hogy miért maradt megíratlan ez a könyv, hanem az, hogy miért érezte szükségét annak, hogy egyáltalán megírja.

Ennek a műnek az időbeli eredete, más műveihez viszonyítva, döntő fényt vet Lukács szellemi fejlődésére. 1911–12 telén Lukács, aki ekkor Firenzében tartózkodott, még mindig a testi vágyaktól való tartózkodással elnyerhető üdvösség szakramentális filozófiáját keresve, vázolta fel egy szisztematikus esztétika tervét. Ezután 1912 és 1914 között, több megszakítással, az esztétika legszigorúbb területén dolgozott, főként Heidelbergben, és befejezte az úgynevezett heidelbergi esztétikát, amely a művészetfilozófiával foglalkozik – ez volt az eredetileg tervezett mű első része. De zaklatott és megviselt lelkiállapotában már nem tudott a múzsák rendezetlen és visszataszító birodalmára — a művészet luciferi komplexumára — összpontosítani. 1914 telén, valódi kétségbeesésében, Lukács fokozta munkáját Dosztojevszkijről szóló könyvén. Eredetileg amikor megfogalmazódott, az volt a célja, hogy magába foglalja és integrálja esztétikai és etikai rendszereit. Azonban 1916-ban Lukács félretette Dosztojevszkijről szóló munkáját, és folytatta a tervezett szisztematikus esztétikán végzett munkáját. 1918-ra Lukács kísérlete, hogy szisztematikus művet hozzon létre az etikáról és esztétikáról, sziszifuszi vállalkozásnak bizonyult. Minden fáradozásának egyetlen kézzelfogható eredménye a posztumusz kiadott Heidelbergi Esztétika volt. Dosztojevszkijről szóló könyvének munkálatai (1914–16) tehát az 1912–14 közötti művészetfilozófiai munkái és az 1916–18 közötti, töredékesen maradt szisztematikus esztétikai munkái között helyezkednek el.

Kétség sem fér hozzá, hogy a háború „véres káosza", amely súlyosan nehezedett Lukács lelkiismeretére, akadályt jelentett Dosztojevszkijről szóló könyvének befejezésében. Gyakorlatibb szinten Lukácsot Budapesten segéd katonai szolgálatra hívták be. Azonban félrevezető lenne csupán a külső eseményeket okolni Lukács ezen munkájának befejezetlenségéért. Dosztojevszkijről szóló könyvének jegyzetei és az ezekből származó mű, Az elbeszélés elmélete — amely először Max Dessoir Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaft című folyóiratában jelent meg 1916-ban — belső bizonyítékai arra utalnak, hogy Lukács egyszerűen már nem tudott Dosztojevszkijről írni, miközben az „élőhalottak házában", azaz az 1916-os Európában élt. Ha azonban befejezte volna Dosztojevszkijről szóló könyvét, annak filozófiai borúlátása megegyezett volna Spengler remekművének, A Nyugat alkonya hangulatával.

---

[37] Ernst Bloch, Lukács György, 1914. március 55., LAK.

[38] Ernst Bloch Lukácsnak, 1915. március 15., LAK.

Közelebbről szemügyre véve az Elbeszélés elmélete önálló mű, és kevésbé támaszkodik Dosztojevszkijről szóló könyvének anyagára, mint azt általában feltételezik. Az Elbeszélés elméletén dolgozva Lukács valóban hivatkozott Dosztojevszkijről szóló jegyzeteire, amelyek Dosztojevszkijt a lélek költőjeként jellemzik, aki mentes minden társadalmi konvenciótól. Gide vallomása, miszerint Dosztojevszkij gyakran csak ürügy volt számára „saját gondolatainak kifejezésére”,[39] ugyanúgy érvényes Lukács Dosztojevszkijről szóló jegyzeteire is. Az „Esztétikai kultúra” (1910) már lezárult a „szent” Dosztojevszkijjel, és Dosztojevszkij jóságetikája normatív értéket kapott az „A lelki szegénységről” (1911) című műben.

1914-re Lukácsot már erősen foglalkoztatta Dosztojevszkij, aki túlmutatott azon a „problémás” európai kultúrán, amely nem tudta kielégíteni személyes és intellektuális igényeit. Lukács tiszteletteljes hivatkozása a „szent” Dosztojevszkijre azonban zavarta Max Webert. Bár Weber az 1910 és 1913 között írt „Gazdaság és társadalom” című művében elismerte Dosztojevszkij és Tolsztoj hatását a nyugati értelmiségre, mégis kételyeit fejezte ki az orosz misztikusok „új vallásával” kapcsolatban. Amikor 1910-ben a Weber-kör egyik beszélgetésén Dosztojevszkij és Tolsztoj végső célokra épülő etikájáról volt szó, Lukács megjegyezte: „Max Weber lenne a megfelelő ember, hogy megszabadítsa a szocializmust a revizionisták nyomorúságos relativizmusától.[40] Weber véleménye szerint „Soha egyetlen új vallás sem született az értelmiségiek ilyen igényeiből vagy fecsegéséből.”[41] Ennek ellenére Dosztojevszkij heves és misztikus vallásossága – az „új fény” Oroszországból – segített formálni Lukács kritikai válaszát a Nagy Háborúra.

„Ez a háború” – írta John Reed – „úgy tűnik, az európai civilizáció legfőbb kifejeződése.”[42] Ugyanez az érzés tükröződött Emma Ritók megfigyelésében is, miszerint „1914 forrongó felszíne alatt a jövő született meg.”[43] Lukács válasza a „forrongó” európai felszínre a háború teljes elutasítása és annak az értéktelen polgári civilizációnak az ismételt megtagadása volt, amely azt okozta. Balázs ezzel szemben lelkesen jelentkezett a magyar hadseregbe, hogy „közelséget szerezzen a halálhoz.”[44] Sógornője, az írónő Kaftka Margit (1880–1918) szerint Balázst a háborúban való ölés „primitív ösztöne” izgatta.[45]

Balázs háborús naplója, a Sou! in War (1916), amely a Nyugat-ban kezdett megjelenni folytatásokban, a dostojevszkiji szellem tiszta, fennkölt és megható megnyilvánulása az erőszakkal szemben. Ebben a naplóban Balázs néhány lukácsi hangot is megüt: „A halál az életből faragja ki önéletrajzát”, illetve „A szépség koronája az, ha valaki egy eszméért vagy ügyért feláldozza az életét. Csak az számít, ami az embereket egy középpontba gyűjti.”[46] Balázs az öt hónapot, amit a háborúban töltött, nem annyira kalandnak, mint inkább „egy másik életnek egy másik lélekkel” nevezte. Balázs kísérteties szavaival élve: „A kérdés nem a háború, hanem a nagy kihívás, amit a magányom jelent.” Amikor katonai vonata áthaladt a háború sújtotta tájakon, Balázs éhező nők és gyerekek szellemszerű alakjait látta az állomások mellett. Dostojevszkij szelleme által megragadva,

---

[39] André Gide, Dosztojevszkij (Librairie Plon, Párizs, 1930), 252. oldal.

[40] Paul Honigsheim, Max Weberről (Free Press, New York, 1968), 27. o.

[41] Max Weber, Gazdaság és társadalom, szerkesztette: Guenther Roth és Claus Witich (2 kötet, Bedminster, New York, 1968), 2. kötet, 517. oldal.

[42] John Reed iratai, Houghton Könyvtár, Harvard Egyetem.

[43] Emma Ritoók, A szellem kalandorai (2 kötet, A Göncöl Kiadása, Budapest, 1922) 2. Kötet 120. o.

[44] Béla Balázs, Létek a háborúban: Balázs Béla honvéd tizedes naplója (Kner Izidor, Gyoma, 1916), 30. o.

[45] Margit Kafľka, Két nyár (Szépirodalmi, Budapest, n.d.), 677. oldal.

[46] Balázs, Lélek a háborúban, 11., 42. oldal.

Balázs felkiáltott: „Le akartam hajolni hozzájuk, és bocsánatot kérni tőlük. Raskolnyikovhoz hasonlóan arra vágytam, hogy porba sújtva magam az emberek lába előtt, háromszor is homlokommal érintsem a földet."[47]

Erőteljes nyilvános reakció követte, amikor ez nyomtatásban megjelent. Az erősen nacionalista háborús légkörben nem sok magyar volt felkészülve Dosztojevszkij nemességére, akinek Oroszországa háborúban állt Magyarországgal. Nem csoda, hogy mintegy hatvan tiltakozó levél érkezett a Nyugat szerkesztőségébe, követelve Balázs háborús naplójának folytatásos közlésének megszüntetését.[48] Balázs ezt mondta Lukácsnak:

> Tudatni akarom veled, hogy minden kapcsolatot megszakítottam a Nyugattal. A közvetlen ok az, hogy a fronti naplóim negyedik részét figyelmen kívül hagyták egy másik beszámoló javára. Igaz, ilyen dolgok korábban is előfordultak. De ezúttal ez csak ürügyet adott arra, hogy udvarias módon, vita nélkül kilépjek.[49]

Sok olvasót sértett Balázs önjelölt „perverz pátosza" is, amikor szinte érzéki gyönyörrel hallgatta a feje felett süvítő golyók hangját. Balázs extatikus víziójában ezek azt jelentették: „Ó, annyi lehetséges találkozás Istennel." Hasonló szellemben mondta Lukácsnak, akit felmentettek a katonai szolgálat alól, hogy a háború „ördögien izgalmas" vonása az, hogy lehetővé teszi az ember számára az élet „teljességének" megtapasztalását. A masírozó katonák elhagyatott látványa Balázs legmélyebb, de egyben legpatetikusabb kapcsolódási pontját inspirálta a háborúval: „Oly sok magányos férfi otthon nélkül" – jegyezte meg.

Balázs sürgette Lukácsot, hogy támogassa Németországot a háborúban, amelynek értelmiségei elsőként „figyeltek fel" Dosztojevszkijre, és új rétegeit tárták fel a léleknek. De Lukács semmit sem gyűlölt jobban, mint a háborús lelkesedést, a hazafias érzelmeket és Balázs „elavult" érzéseinek típusát. Hilda Bauer 1915 elején írt Lukácsnak: „A háború és az idegesség mindenkit megbetegített. Örülök, hogy te nem vagy a háborúban. Igazságtalanság lett volna. Ráadásul tudtam, hogy nem fognak behívni. Sok meggyőződést rombolt volna le, ha szolgálnod kellene."[50] Bloch, dicsérve Lukácsot „A regény elmélete" című művéért, azt mondta: „Milyen szép, hogy ebből a terméketlen háborús időszakból sikerült ilyen gyümölcsöt szakítanod."[51] Amikor Georg Simmel önként jelentkezett katonai szolgálatra, Bloch ezt írta neki: „Egész életedben az abszolútumot kerested, ahogyan te láttad. Most azt reméled, hogy a lövészárkokban találod meg."[52] Lukács nem osztotta Max Weber illúzióit, aki 1915 augusztusában bevallotta, hogy szenvedés számára „nem ott lenni," vagy Thomas Mann háborús nézeteit. Inkább Karl Polányi szellemiségéhez állt közelebb, aki a háború alatt legalább húszszor olvasta el a Hamletet. Polányi azt mondta, hogy kísértette a kérdés: „Lenni vagy nem lenni," és a háború primitív és irracionális választása „élet és halál" között.[53]

Lukács számos német barátja és mentora — Paul Ernst, Thomas Mann, Georg Simmel, Max Weber — támogatta a háborút. Mann, aki humanitárius és szellemi alapon azonosult a háborúval, így írt: „A politikai szabadság, szemben a metafizikai szabadsággal, nem jelent mást, mint a hazafi szabadságát, hogy részt vegyen a politikában, szabadságát, hogy dolgozzon az államon és az

---

[47] Uo. 33. o.

[48] Hajós Edith Lukácsnak, 1915. március 29., LAK.

[49] Béla Balázs Lukácshoz, 1915. február 28., LAK.

[50] Hilda Bauer Lukácsnak, 1915. február 6., LAK.

[51] Ernst Bloch Lukácsnak, 1916. november 1., LAK.

[52] H. Bohringer és K. Grunder (szerk.), Esztétika és Szociológia Századforduló: Georg Simmel (Frankfurt, 1976), 271. oldal.

[53] Karl Polányi, "Hamlet," Yale Review 43 (1954), 339. o.

államban."[54] Mások, mint Hans von Eckhardt, aki dicsérte a háború „gazdag káoszát", nyomatékosan emlékeztették Lukácsot arra, hogy az eszmék iránti elkötelezettség erkölcsi kötelességgé teszi a besorozást és a harcot. Eckhardt azon állítására, miszerint a háború az önmegvalósítás egyik „legnagyobb iskolája",[55] Lukács így válaszolt: amikor bombák robbannak, az íróknak nem kellene „katicabogarakról a fűszálakon" áradozniuk. Lukács általános hozzáállása a háború lehetséges politikai következményeihez az volt, hogy:

> A német és osztrák hadseregek könnyen legyőzhetik az oroszokat, ami viszont a Romanovok megdöntéséhez vezethet. Ez teljesen rendben van. Az is lehetséges, hogy Nagy-Britannia és Franciaország legyőzi a német-osztrák hadseregeket, ami pedig a Habsburgok és Hohenzollernek bukását eredményezheti. Ez is teljesen rendben van. De akkor ki fog megvédeni minket a nyugati demokráciákkal szemben?[56]

És amikor Marianne Weber egyéni háborús hőstettekre hivatkozott, Lukács így válaszolt: "minél jobb, annál rosszabb."

Heidelbergben Lukács egy ideig rokonlélekre talált Gustav Radbruchban, a szociáldemokrata jogtudomány-professzorban, aki később a Reichstag tagja volt (1920–1924). Radbruch Lukácsnak ajánlotta a "Grundzüge der Rechtsphilosophie" (1914) című művét, Lukács pedig viszonzásul kifejezte „személyes azonosulását" annak tartalmával.[57] Mindketten ellenezték a háborút, és csodálták tanár-mentorukat, Emil Laskot, akinek kényszeres, neo-kantiánus értelmisége és vallásos idealizmusa maradandó benyomást tett rájuk. Lukács nagyra értékelte Radbruch „A jelenlegi háború filozófiájáról" (1917) című esszéjét, amely, akárcsak Lukács „A német értelmiségiek és a háború" (1915)[58] című monográfiája, egyértelműen elítélte a háború „lélekromboló belső ellentmondásait."[59]

Jogfilozófiai tanulmányaiban Radbruch a kantianus kérdéssel foglalkozott: hogyan lehetséges egy adott értékítélet? Lukács, aki élénken érdeklődött Radbruch azon kísérlete iránt, hogy a jogot kulturális jelenségként, így értékekhez kapcsolódóként kezelje, egyetértett Radbruchhal abban, hogy a jog csakis értékhez kapcsolódó attitűdök keretében érthető meg. Radbruch a jog „esztétikáját" tárgyalva azt állította, hogy a jog művészetet, a művészet pedig jogot használ fel. Rámutatott, hogy mind Szophoklész, mind Shakespeare dramatizálták és felhasználták a jogi kérdéseket. Radbruch Grundzüge című műve nagy hatással volt Lukácsra, mivel az elismeréssel adózott a nagy vallásoknak, amiért kivételes módon képesek áthidalni az „érték és értéktelenség" közötti szakadékot. Lukács bátorította Radbruchot, hogy dolgozza ki és mutassa be a különböző „életformák" közötti „metafizikai" választás szükségességét.[60]

Bár Radbruch bármit gondolt is erről az elképzelésről, ő és Lukács hamarosan politikai nézeteltérések miatt elváltak. Lukács teljes szívvel egyetértett Rosa Luxemburg nézetével, miszerint 1914-ben Európa visszatért egy olyan „barbársághoz", amelynek háborús dühkitörése elferdítette az emberi eszményeket, ez pedig túl sok volt a szociáldemokrata Radbruch számára. Rosa Luxemburg

---

[54] Thomas Mann, Egy apolitikus ember elmélkedései, fordította: Walter D. Morris, (Frederick Ungar, New York, 1983), 169. oldal.

[55] Hans von Eckhardt Lukácsnak, 1914. október 22., LAK.

[56] Lukács, Egy élet feljegyzése, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 44. o.

[57] Gustav Radbruch Lukácsnak, 1913. szeptember 10., LAK.

[58] Lukács Gustav Radbruchnak, 1917. március 11., LAK.

[59] Gustav Radbruch Lukácsnak, 1917. április 3., LAK.

[60] Lukács Gustav Radbruchnak, 1914. június, LAK.

szerint Európa sorsa vagy az „imperializmus”, vagy a „szocializmus” volt.[61] Lukács az ő oldalára állva szemrehányást tett Simmelnek, aki egy Marianne Wehernek írt levelében azt mondta, hogy „végre” a követelés a nap (1914) és az emberi eszmények iránti igény azonosak voltak. Simmel, aki szerette volna hangsúlyozni, hogy szupranacionális nézete intuitív és személyes tapasztalaton alapul, mégis hozzátette: „Ha Lukácsnak nincs meg ez a tapasztalata, akkor ezt nem lehet számára bizonyítani”, és ennek következtében a militarizmust olyan dolgokba vetíti bele, ahol a Weber-kör tagjai „a militarizmustól való felszabadulást” látják.[62]

Lényegében Simmel támogatta Weber álláspontját a „nemzetállami érdek elsődlegességéről”.[63] És mivel Németország háborúban állt, Kant belsővé tett kötelességéről szóló elképzeléséből következett, hogy egy katona, mint Lask, csak az árkokban találhat önmagára. Weber szerint Lask kötelessége volt, hogy részt vegyen a „nagyszerű és csodálatos” háborúban. Lukács számára azonban Lask árkokban bekövetkezett halála testesítette meg a német kultúra tragédiáját. Kétség sem fér hozzá, hogy Lukács gondolatait ugyanaz a tragikus látásmód hatotta át, amikor eredetileg a regényelméletet Boccaccio Dekameronjának modern folytatásaként fogalmazta meg. A profán és örökké lenyűgöző Dekameron főként kalandról, szerelemről és cselvetésről szól. Boccaccio elbeszéléseiben egy hét hölgyből és három úrból álló csoport a pestis sújtotta Firenzéből menekül egy gondtalan vidéki házba. Bár realisztikus, a Dekameron menekülési lehetőséget nyújt, és szereplői, akik a fekete halál közepette mesélnek vidám történeteket, gyakran és nyíltan megvetést tanúsítanak a keresztény értékek iránt. Lukács briliáns Regényelmélete Dosztojevszkij „testvér-világát” (Weber kifejezése) idézi meg az istentelen, háború sújtotta Európa közepette, amelynek keresztény polgárai gyönyörködnek a vérontásban. Valójában a legmagasabb civilizált kantianus példák – Lask, Simmel, Weber – egy militáns állam létjogosultságát dicsőítik. Lukács Kant-féle eudaimonikus sekélyességének elutasítása sehol sem olyan metsző, mint a Regényelméletben.

De felvetődhet a kérdés jogos csodálkozással: miért ez az érdeklődés a regényelmélet iránt egy európai háború árnyékában? Nos, egyrészt, akárcsak Walter Benjamin és Musil, Lukács is úgy vélte, hogy a regényforma megfelelő az ő generációja egzisztenciális helyzetének kifejezésére. Lukács számára a regény volt az a műfaj, amely a leginkább illeszkedett egy felbomló világhoz, egy olyan világhoz, amelyet véletlenszerű és irracionális erők irányítanak. Valójában a „Regény elmélete” tematikus középpontja nem maga a műfaj, hanem a haldokló civilizáció. Ez járhatott Lukács bécsi emigráns társának, Németh Andornak is az eszében, amikor arra a következtetésre jutott, hogy:

> magányos könyv lesz. Kevés gondolkodó fogja értékelni, mert alig szól a mi korunkhoz. Nyelve nem fordítható le a mindennapi nyelvre, Lukács abszolút, szinte skolasztikus logikája miatt átalakítja a valóságot transzcendentális értékekké. Az ember eltűnődhet azon, vajon ez egy excentrikus gondolkodó ragyogó monomániája-e, vagy annak jele, hogy a „Szellem” felismerte önmagát.”[64]

De Lukács könyve valóban „beszélt a korhoz.” Végül is Lukács megkísérelte bemutatni a korszak „abszolút bűnösségét” azoknak a német értelmiségieknek, akik a háborút úgy üdvözölték, mint lehetőséget arra, hogy legyőzzék „steril individualizmusukat” a veszély „kollektív megosztásán” keresztül.[65]

---

[61] Rosa Luxemburg, A Junius-pamflet (Szocialista kiadvány S New York, 1918), 18. o.

[62] K. Gassen és M. Landmann, Köszönetkönyv Georg Simmelnek (Duncker és Humboldt, Berlin, 1958), 133. oldal.)

[63] Wolfgang Mommsen, A bürokrácia kora: Politikai nézőpontok Max Weber szociológiája (Harper and Row, New York, 1974), 26. oldal.

[64] Andor Németh Lukács A regény elmélete című művéről írt kritikájáért lásd a Bécsi Magyar Újság, 1922. Június 11.

[65] Lukács, Ifjúkori művek, 832. oldal.

1913-ban Lukács megjósolta a németek közelgő, lemming-szerű zuhanását harcukba egy ügyért. 1912-ben, Weber ajánlására, a L'effort libre szerkesztője, Jean-Richard Bloch egy kérdőívet küldött Lukácsnak a német kultúráról. Lukács válaszaiban (1913 márciusában) a legmélyebb és legkövetkezetesebb aggodalom nem a vér és vas német ideológiájára, sem annak szellemi vezetőinek kérkedő, aranyozott hivalkodására irányult. Ami Lukács erkölcsi aggodalmát felkeltette, az a német kultúrát megfojtó „steril individualizmus" volt. És a német értelmiségiek körében tapasztalható értékrendi „dezorientáció" volt az, ami Lukácsot baljós előérzettel töltötte el. A dialektikus feszültség, amely Lukács német kultúraelemzését áthatja, egyfelől az én elviselhetetlen magánya, másfelől az értékek dezorientációja. Lukács szerint ez a feszültség csak vallási vagy kollektív értékeken keresztül oldódhatott fel. És itt rejlik a legerősebb indok arra az érzésünkre, hogy Lukács már az első világháború küszöbén előrevetítette a forradalmi jövőt. Erre a kérdőívre adott válaszában tett Lukács először utalást a „szocializmusra" mint kulturális mozgalomra.

Érdemes hangsúlyozni, hogy Lukács 1915-ben tette meg első pozitív közeledését Marx felé. Benedetto Croce „Esztétika" című művének 1909-es angol kiadását áttekintve – amely klasszikus megerősítése annak a tételnek, miszerint minden műalkotásnak megvan a maga sajátossága vagy egyedisége és tisztasági foka – Lukács sajnálattal állapította meg, hogy Croce, aki a kevés filozófusok egyike volt, aki „komolyan" vette Marxot, figyelmen kívül hagyta a művészet szociológiai és ideológiai vonatkozásait. Lukács szerint Marx ideológia-fogalma komoly figyelmet érdemel:

> A történelmi materializmus az egyik legjelentősebb szociológiai módszert jelenti. Bár történelemmetafizikává silányították, a történelmi materializmus ennek ellenére nagy történelmi értékkel bír — még ha ki is kell dolgozni. A kulcs ahhoz, amit Marx az ideológia problémájának nevezett — miután metafizikai fogalmait módszertanilag feloldották —, annak felismerése, hogy mi ad objektív tartalmat az objektív szellem axiomatikus posztulátumainak.[66]

Érdemes megjegyezni, hogy Lukács első, bizonytalan lépései a marxizmus felé az „ideológia problémájára" korlátozódtak. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy kibontakozó szocializmusa inkább a német háborús hősiesség eszményének alternatívájaként nyert erőt, semmint belső dinamikáján keresztül. Lukács semmilyen pozitív értéket nem tulajdonított a háborús hősiességnek, mivel – ahogyan ő fogalmazott – a modern hadviselésben minden ember kötelessége hősiességgel végrehajtani azokat a technikai készségeket, amelyek mindenki számára elérhetők. Azonban, válaszul erre a német eszményre, Lukács magasabb szintre emelte a hősiességet: a lélek transz-historikus küldetésének szintjére. Paul Ernst azon állításával vitatkozva, miszerint az állampolgár elsődleges kötelessége az állam iránti hűség, Lukács a lelket a Birodalom fölé helyezte: „Az a megjegyzésed, hogy az állam az én része, helyes. Amit nem tudok elfogadni, az az, hogy az állam a lélek része. Hiba az ént lélekké alakítani... Csak a lélek rendelkezik metafizikai valósággal, és... a probléma az, hogyan találjunk utat egyik lélektől a másikig."[67]

LJENA GRABENKO

> A házastársi szeretet birtoklással kezdődik, és belső történetté válik.
> Kierkegaard

Lukács lélektől lélekig vezető utat keresve találkozott Ljena Grabenkóval. Balázs, aki 1911-ben Párizsban női testek után vadászott, a Latin negyedben fedezte fel őt. Amikor Don Juan találkozott Ljenával, ezzel a „szomorú fél-személlyel," csúnyán, soványan és elhanyagoltan, Ljena már zökkenőmentesen átlépett a forradalomból a művészet világába. Ez a „különös teremtmény" mintha

[66] Lukács, Utam Marxhoz, szerk. Márkus György (2 kötetben Magvető, Budapest, 1971), 1. kötet, 100. oldal.

[67] K. A. Kutzenbach (szerk.), Paul Ernst és Lukács György (Verlan Lechte, Emsdetten, 1974), 72. o.

Dosztojevszkij lapjairól lépett volna elő. Az 1905-ös orosz forradalom idején Ljena egy kölcsönkapott csecsemőt vitt a karjában, hogy a takaróba rejtett bombát elrejtse. Lelki képmása Dosztojevszkij Szonjája — egy prostituált, külsőleg romlott, de lelke az önfeláldozásra törekszik. Ljena, akit terrorista tevékenységek miatt börtönöztek be, Lukács számára a megtört, szenvedő emberiséget szimbolizálta, amely Dosztojevszkij módján lelkében hordozza az örömteli feltámadás elpusztíthatatlan magvait.

Mint sok orosz radikális emigráns művész, Ljena is csatlakozott a bohém társasághoz Párizsban. Balázst lenyűgözte Ljena és fekete inges forradalmár barátai, ezért ő is egy egyedi készítésű fekete inget viselt. Orosz karakterek, Szonya és Kolja, pedig megjelentek a novelláiban. Ezek a szereplők rendre Szentpétervár és Moszkva utcáit járják, miközben megállás nélkül az Erószról, etikáról és forradalomról áradoznak.[68] Balázs hősei és hősnői szívszorító sorokat mondanak: „Etika? Erkölcs? Polgári maszlag. A Jó és Gonosz fölött – mondta Zarathustra. A tudatalatti sötét kamrájában az elfojtott szexuális vágyak bűnné rothadnak."[69] Ez nem magasság, hanem szakadék, egy szakadék, amelybe Balázs érzéki pillantása alámerült, hogy kihirdesse: „Érosz, nem Logosz."[70]

Ez a fekete inges erotika mind része volt Balázs kísérletének, hogy felhívja magára a figyelmet. Mégis, az igazi Balázs sokkal inkább megmutatkozik kiadatlan irodalmi töredékeiben: tiszteletlen az emberekkel szemben, nem törődik mások érzéseivel, szemtelen a konvenciókkal szemben, hatásvadász túlzásokra hajlamos, másodkézből származó gondolkodó és író. Sajnos Balázs múltját nem felejtették el 1919-ben, amikor Lukács éles támadások kereszttüzébe került Budapesten azok miatt a fekete inges és erkölcsileg romlott Balázsok miatt, akiket magával hozott a kommunizmusba.

1912 nyarán Lukács, mindig nagylelkűen, finanszírozta volt szeretője, Hilda Bauer párizsi tanulmányútját, hogy művészetet tanuljon. Bohemia felfedezése közben Hilda találkozott és barátságot kötött Ljenával. Hilda tisztában volt Lukács női megváltóeszméjéhez való vonzódásával, és Ljena jellemvázlata csupán egy bevezetésnek álcázott csapda volt:

> Ljena egy orosz lány. Hogy is mondjam? Jó. Inkább korlátolt, neurotikus, de tele van meggyőződéssel és hittel... Ezerszer jobb és áldozatkészebb, mint én valaha voltam. A forradalomnak szenteli magát, valami jelentőset akar elérni. Különben megöli magát. És ezt nem a hatás kedvéért mondja. Egyszerűen megteszi. Ez a legnagyobb értéke. Munkanélküli. De Ljena orosz. Párizsban pedig ez azt jelenti, hogy barátkozik, "jó", és időnként fest anélkül, hogy bármilyen rendszere vagy módszere lenne. Szerintem jobb forradalmár, mint művész.[71]

Ez erőteljes hatást gyakorolt Lukácsra Heidelbergben. 1913 nyarán vonatjegyet küldött Ljenának Párizsba, és meghívta, hogy csatlakozzon hozzá, Balázshoz és Hildához az olasz tengerparti nyaralásra. A Bellaria-Igea Marinában, Rimini közelében uralkodó derűs kék égbolt és a társaság izgalommal töltötte el Ljenát, aki Olaszországot „megváltásának" nevezte. Ahogy az olasz táj feltárta szépségét és művészetét Ljena elragadtatott szemei előtt, kijelentette, hogy Oroszország lázadásra készteti. Bellaria után Lukács Ljenát Velencébe vitte városnézésre. Egy gondola vitte őket végig a sok csatorna komor kacskaringóin, finom márványcsipkés erkélyek alatt, amelyeket faragott oroszlánok díszítettek, a pusztuló falak nyálkás sarkai körül, szomorú homlokzatok mellett, amelyeken a hatalom és dicsőség időverte címerei tükröződtek a fodrozódó vízben. Velence emléke később kísértette Ljenát.

---

[68] Béla Balázs, "Regény töredékek," Kézirat 5010/4 az MTA-ban.

[69] Béla Balázs, "Lulu és Beata, avagy az eszmék harca," MS 5012/3-5 I MTA.

[70] Uo.

[71] Hilda Bauer Lukácshoz, 1912. augusztus 4., I.AK.

Velencéből Lukács és Ljena Rómába utaztak, ahol csatlakoztak Max és Marianne Weberhez. Lukács, aki maga is lelkes műgyűjtő volt, Weber távozása után az ő nevében vásárolt egy kis szobrot. A vásárlás elismeréseként Weber levelet írt Lukácsnak Heidelbergből:

> A szobrot csak azután kell elküldeni, miután megkapták a pénzt, az áruszállítás költségeit pedig utánvéttel rendezve. Ha lehetséges, szeretném, ha biztosítva lenne törés ellen a szállítás során. Elnézést kérek ezért az ismételt kérésért. Nagyon hálás lennék a szívességért, ha meg tudnák oldani. Nagy örömmel emlékszem vissza az együtt töltött napokra Rómában, bár ez alkalommal nem voltam éppen befogadó hangulatban, mivel lefoglaltak a folyamatban lévő munkáim — és a körülöttünk tapasztalható változások nagy aggodalommal töltöttek el. Tartózkodásunk túl rövid volt. Meleg üdvözlettel, és feleségem nevében is köszönettel,"[72]

Miután a Weberék visszatértek Heidelbergbe, Ljena vonatra szállt Budapestre, és egyelőre Balázs volt apósánál, Hajós Zsigmondnál, egy jómódú ügyvédnél és városi tanácsnál lakott. Lukácsnak bevallotta, hogy „nagyon fájdalmas ilyen körülmények között odaköltözni", majd hozzátette: „Lelkem mélyén kétségbe vagyok esve, és úgy érzem, mintha házasságot ígértem volna magamnak. Ez megzavarja az egyensúlyomat és a munkámat."[73] Egy ismeretlen városban találva magát, unottan és elhanyagolva érezve magát, Ljena nagy mennyiségű rumot ivott, és az idő múlatására lefordította Lukács „A lelki szegénységéről" című művét oroszra.[74] Szerelmes leveleiben, amelyekben Lukácsot „Sikidii"-nek nevezte, Ljena szenvedélyes hangot ütött meg.

> Sikidii, szeretlek, átölellek és magamhoz szorítom a fejed, majd megcsókollak a füled mögött. Nagyon szeretem a füleidet... Angyalom, életem, felejts el mindent. Nem bűn, hogy szeretsz engem. Ha belegondolok, mindig boldoggá tettél. Nem a mi hibánk, hogy kizárólag egymás számára vagyunk a boldogság forrásai.[75]

1913 kora őszi, Olaszországból való hazatérésekor Lukács bejelentette házassági szándékát Ljenával. Családja a hírt gyászhírként fogadta. A budapesti összetartó patrícius körökben, ahol a lányok tisztasága a házasság előtt kötelező volt, Ljena egyáltalán nem titkolta — JSaut être sincére — alkalmi szerelmi viszonyait. A budapesti szexuális önmegvalósítása párhuzamban állt moszkvai forradalmi önmegtisztulásával. Ljena azonos méltóságot és jogokat tulajdonított, kötelezettségek nélkül, a forradalomnak és az Erosznak egyaránt. Természetes adottságai vonzóvá tették őt a férfiak számára. Még Lukáccsal való eljegyzése idején is viszonya volt Balázs bátyjával, Ervin Bauerrel Budapesten Lukács Heidelbergben volt. Lukács azonban tudott Ljena házasság előtti kalandjairól.

Úgy tűnik, hogy Ervinnek nemcsak Lukács menyasszonyához volt hozzáférése, hanem a pénztárcájához is. Valójában az egész Balázs-klán — két testvér, egy nővér és Balázs első felesége, Edith — mohón vágyott a pénzre, és rendszeresen „kölcsönkértek" Lukácstól. A „barátságról," „áldozatról" és „szeretetről" szóló hosszas értekezéseik közben a Balázsok dicsőséges koszorúkat fontak Lukács világi jósága és nagylelkűsége köré, mint egy gazdag zseni kiváltságos kötelessége köré. Edith nyíltan beszélt vágyairól: „Szükségem van egy támaszra, amelyre az életem felkapaszkodhat. Különben csak a földön kúszik." Következő levelében a „támasz" már konkrétan megnevezésre került: „Küldj 300 koronát. Ez élet-halál kérdése."[76] Ervin Lukácstól kért pénze ehhez képest szerénynek tűnik: „Még egyszer hozzád kell fordulnom, és 30 koronát kölcsönkérnem.

---

[72] Max Weber Lukácsnak, 1913. november 6., I.AK.

[73] Ljena Grabenko Lukácsnak, 1913. október 29., LAK.

[74] Ljena Grabenko Lukácsnak, 1913. október 22., LAK.

[75] Ljena Grabenko Lukácsnak, 1913. október 29., LAK.

[76] Edith Hajós Lukácsnak, 1913. január 21., LAK.

Csak 30-at — ugyanannyit, mint legutóbb. Mellesleg kaptam egy képeslapot Ljenától Párizsból."[77] De Balázs élénk elméje a legkülönfélébb kérésekben is mesterkedett. Még nyugdíjból élő nagynénjétől is képes volt pénzt kicsikarni irodalmi stílusban: „Nem éhezem. De hozzászoktam az éhséghez. Ahogy Schiller is mondta, Isten menedéket ad a költőnek, de nem eteti meg. Így tehát az ötödik emeleti padlásszobámban Párizsban holdfényből szövöm álmaimat. Aztán meggyújtom a lámpámat, és megfagyok a csontig hatoló hidegben."[78] Szegény nagynénje persze elküldte neki utolsó fillérjeit.

Balázs, aki mindenáron meg akarta tartani kiváltságos hozzáférését Lukács pénzéhez, egyre nyugtalanabb lett testvére Ljénával folytatott erotikus kapcsolata miatt — a szárnyas Amúrok fenntartása drága mulatság, és Ervin folyton pénzt kölcsönzött Lukácstól. Mivel az önmeghaladás hirdetése Ljénának túlságosan önparódiának tűnt volna, Balázs megpróbálta rábeszélni, hogy térjen vissza Oroszországba. De őt Oroszország, legalábbis egyelőre, nem érdekelte. És bár nem kedvelte Budapestet, nem sietett csatlakozni Lukácshoz Heidelbergben sem. Ljena azt állította, hogy ő és Lukács rokonlelkek, és saját „különleges nyelvükön" értik meg egymást.[79] Miközben látszólag csodálta Lukács „jóságát", biztosította őt arról, hogy ő maga is „jó" abban az értelemben, ahogyan Lukács ezt értelmezte. Ennek ellenére, amikor az 1913-as káprázatos budapesti ősz, selymes levegőjével és gesztenyebursákkal szegélyezett sétányaival, szerelmi vágyakat ébresztett Ljénában, ezt írta Lukácsnak: „De nem téged kívánlak a gesztenyefák alatt." Levelében, amely burkoltan felvetette, hogy esetleg visszatér Oroszországba, és máshoz megy feleségül, ügyesen alkalmazta az önfeltárulkozás eszközét.

> Látod, mindent elmondtam neked. Valójában szeretném tudni, mit gondolsz róla. Igen, tudom, hogy kegyetlen vagyok, különösen veled szemben, mert olyan közel állsz hozzám. De félek Heidelbergtől. Akárcsak a halál, valamilyen megoldást kínál. Másrészt el sem tudok képzelni semmi lehangolóbbat, mint itt, Magyarországon meghalni. Nem arról van szó, hogy gyűlölném ezt a helyet, csak egyszerűen nem szeretem.[80]

Amikor 1914 júniusában (egy hónappal Lukácshoz kötött házassága után) Ljena összecsomagolta azt a néhány ruhát, amit Edith vett neki Lukács pénzén, és visszatért Oroszországba, onnan írott szerelmeslevelei Lukácshoz megragadták az orosz lélek különös meztelenségét. Míg a cseresznyék a gyümölcsösben továbbra is „csodálatosak" voltak, a cseresznyéskert túloldalán végtelen Oroszország terült el: a legyek, muzsikok és fekete kenyér földje. Időnként úgy érezte, hogy kutyaként akar üvölteni tiltakozásul, vagy egyszerűen le akart feküdni a zsúfolt családi szoba padlójára és meghalni. Leírta egyik unokaöccsét, egy kis meztelen utcagyereket, aki, amikor meglátott egy csontot rágó kutyát, felkiáltott: „adj, adj!" A fiú az utcán koldusoktól hallotta ezt a könyörgést: „adj, adj." Egy „jóságot" sugárzó, felvillanó pillanatban Ljena örökbe akarta fogadni a sovány fiút. A következő pillanatban elöntötte az önutálat. Többnyire unatkozott, és panaszkodott Lukácsnak, hogy senki Oroszországban nem érintheti meg a lelkét. Az állhatatos Oroszország „vörös dühöt és kétségbeesésből fakadó őrületet" váltott ki belőle. Európában félig felébredt, Oroszországban azonban üresnek érezte magát. „Olyan nagy üresség van a lelkemben" – írta Lukácsnak –, „hogy szinte félek visszatérni Heidelbergbe."[81] Mégis visszatért; nem tudott Oroszországban élni és „medveként téli álmot aludni."

---

[77] Ervin Bauer Lukácsnak, 1914. március 18., LAK.

[78] Béla Balázs Zsófia Bauernek, 1907. április, LAK.

[79] Ljena Grabenko Lukácshoz, 1913. október 15., LAK.

[80] Ljena Grabenko Lukácsnak, 1913. október 22., LAK.

[81] Ljena Grabenko Lukácsnak, 1914. június 16., LAK.

Ljena furcsa hatalma Lukács felett nemcsak a családját, hanem a barátait is zavarba ejtette. Az 1913 és 1917 között írt ömlengő és butácska levelei egy műveletlen, durva, kegyetlen és arrogáns elmét tárnak fel. Például ugyanabban a mondatban, amelyben Lukács iránti szerelméről beszél, érdeklődött: „hogy van Bruno, a kedvencem?" (A mentálisan instabil zongorista, Bruno Steinbach a szeretője lett, miután hozzáment Lukácshoz.) És mégis, Ljena feltárta Lukács előtt egy új élet titokzatos kezdetét. Ljena azt a „csodát" és megváltást képviselte, amelyre Lukács vágyott.

Balázs már korán felismerte Ljena képességét, hogy megmentse az elveszett lelkeket. Egy éjjel Ljena besétált Balázs hálószobájába, és csókokkal halmozta el. Mivel nem akarta megalázni azzal, hogy visszautasítja közeledését, teljesítette „misztikus férfiúi kötelességét", majd a naplójába jegyezte: „Ljena Grabenko. Egy új név, egy új lény az életemben... Talán Isten jó, szigorú, és nem engedi, hogy felelőtlen gyerekességem fájdalmat vagy szenvedést okozzon neki."[82]

Ljena azt állította, hogy neki is szüksége van Lukácsra, a saját megváltása érdekében. "Te vagy az én megváltásom" – mormolta neki. Ennek ellenére Ljena szerelmi ügyei megalázta őt. Mint a „jóság" híve, Lukács, képtelen volt szembenézni és leleplezni Ljena szégyentelen szerelmi viszonyait, ezért sztoikus bizonyossággal egyre magasabb erkölcsi tökéletesség oszlopait emelte. Balázs saját tapasztalatából szólva azt mondta, hogy Ljena „nem tehet róla, hogy az erotika ilyen hatalommal bír felette. Én is ilyen vagyok. Ljena azonban nem finomkodik ezzel. Lukács tisztázni akarta a dolgokat, nem tudva, hogy amikor a szexuális vágyakról van szó, nincs mit tisztázni."[83]

Lukács eltökéltsége, hogy feleségül vegye Ljenát, Balázs önkéntelen megjegyzését váltotta ki: „Milyen kísérteties, hogy minden nőnél találkozunk – Irma, Ljena, és most Anna!"[84] Miközben még Edith férje volt, Balázs Anna Hamvassyval élt egy házban. Lukács következetesen „nővérének" nevezte Annát, és úgy tűnt, ő volt az egyetlen személy, akivel fenntartások nélkül tudott beszélni. Edith tájékoztatta Lukácsot Balázs másik „nővér-feleségéről".

> Anna nem érzi jól magát, és aggódom érte. A helyzet egyre rosszabb. Jó lenne, ha írnál neki. Szeret téged. Nem tudok segíteni rajta. Senki sem tud. Néhányszor láttam, ahogy leszáll a villamosról. Legtöbbször sír. Balázs olyan tuskó a nőkkel. Annának mindent egyedül kell csinálnia – bevásárolni és gondoskodni a házról. De még kenyérre vagy cukorra sincs pénze. Kérlek, írj neki.[85]

1914 elején Balázs és Lukács összeveszett Ljénán. Úgy tűnik, Balázs, attól tartva, hogy teherbe ejtette Ljénát, rábeszélte Lukácsot, hogy győzze meg Balázs feleségét, Edittet, hogy ő nem az apa. Ahogy Balázs Lukácsnak fogalmazott, nem volt ok arra, hogy fájdalmat és bonyodalmat okozzanak Editnek. „Állhat-e egy nő közénk?" – kérdezte Balázs felháborodottan. „Ostobaság lenne, ha így lenne."[86] A férfiakat mágnesekhez hasonlítva Balázs elmagyarázta Lukácsnak, hogy egy nő olyan, mint egy papírlap a mágnesek között, amelyek ennek ellenére továbbra is vonzzák egymást. Miután Balázs elmagyarázta, mit „jelent" számára Ljéna, Lukács mozgósította Ferenc Baumgartent Párizsban és Edittet Budapesten, hogy előkészítse az utat Ljénával való házasságkötése előtt. Felkereste Blochot is, hogy pénzt kérjen tőle az esküvőre, és rábeszélte Edit apját, aki ismertségeiről volt híres, hogy oldja meg azokat a bürokratikus akadályokat, amelyek a házasság útjában álltak.

Ljena, aki orosz emigránsként élt Párizsban, hontalan volt és hiányoztak a szükséges jogi dokumentumai. Ráadásul Lukács szülői tudomás vagy beleegyezés nélkül akart feleségül venni.

---

[82] Béla Balázs, Napló (2 kötet, Magvető, Budapest, 1982), 1. kötet, 548. oldal. (Lásd még az 1. fejezet 25. lábjegyzetét is.)

[83] Uo., 1. kötet, 616. oldal.

[84] Uo., 2. kötet, 191–192. old.

[85] Edith Hajós Lukácsnak, dátum nélkül, LAK.

[86] Béla Balázs Lukácsnak, 1914. február, LAK.

„Ne legyenek illúzióid," tájékoztatta a türelmetlen Lukácsot Baumgarten, „ezt a házasságot nem lehet néhány nap alatt elintézni."[87] Felsorolta a „gyors" házasság akadályait: Ljena gyám-szüleinek beleegyezése szükséges volt, mivel még nem töltötte be a harmincat (szül. 1889), és Lukácsnak be kellett bizonyítania hogy nagykorú volt, benyújtsa katonai szolgálati nyilvántartását, és igazolja párizsi lakóhelyét. Azonban egy bizonyos Monsieur de Gerando, egy ügyvéd, hat „hamis" tanút tudott szerezni, akik eskü alatt vallották volna, hogy Ljena szülői beleegyezéssel rendelkezik, és hogy Lukács nagykorú. Ezen felül további két tanú készen állt eskü alatt vallani 5,000 frankért fejenként, hogy Ljena és Lukacs hajadonok. Budapesten Edith beszerezte Lukács születési anyakönyvi kivonatát és katonai szolgálati nyilvántartását.

Amikor Lukács házassági szándékáról értesült, büszke apját megrázta a hír: „A leveledtől megszédültem. Még mindig nem tudok eléggé koncentrálni a dolgokra. Sem kedvem, sem erőm nincs vitatkozni veled. Olyan szakadékot nyitottál közöttünk, amilyet sosem álmodtam volna. Fáj ez a fait accompli és az, hogy másoktól kell hallanom az eljegyzésedről." Lukács szándékainak híre teljes erejével sújtott le a családra, amit Mici válasza is tükröz Lukácsnak írt levelében:

> A leveled megdöbbentett. Úgy érzem, hogy valami döntő dolog történik az életedben, még ha nem is tudom pontosan meghatározni. Mindent meg fogok tenni a boldogságodért. Ami azt illeti, hogy szereted Ljenát, erről nem sokat tudok mondani. A fontos az, hogy apa hogyan érez ezzel kapcsolatban. Meg kell értened, hogy nem tud mindent azonnal elfogadni. Nem ismeri Ljenát, és te is csak nemrég találkoztál vele. Időre van szüksége, hogy megbékéljen a házasságoddal. Fel kell ismerned, hogy ennek semmi köze a polgári konvenciókhoz. Apa másként látja a dolgokat, mint te. Haza kell jönnöd. Tudnod kell, hogy te vagy a szeme fénye, és boldogságodat élete küldetésének tekinti.[88]

De sem apja, sem húga nem tudta rávenni Lukácsot, hogy lemondjon Ljenáról. Vad ragaszkodása hozzá minden ésszerűséget meghazudtolt. Abban a reményben, hogy elhárítja a mérgezett poharat a család ajkától azáltal, hogy elfogadhatóbbá teszi a házasságot, Max Weber még azt is állította, hogy Ljena távoli rokona. Bár mélyen meghatotta Weber nemes gesztusa, Lukács apja nem volt bolond.

A házasságkötés 1914. május 14-én történt. A tanúk Emil Lederer, aki Irma sógora volt, és Ernst Bloch voltak. Az apja így írt neki: „Bárcsak én lehettem volna a tanú — sőt a vőfély — az esküvődön! De te egy olyan személyt választottál [Bloch], akit megvetek. De már megszoktam a közömbös hozzáállásodat irántam. És a feleséged! Tudnia kellene, hogy ezt a házasságot itt nem fogadták lelkesen."[89] Ezzel a házassággal Lukács újabb kihívást intézett családja és a társadalom felé. Egy hónappal korábban az apja ezt írta neki:

> Eddig mindig meg tudtam találni hozzád az "ajtókat", a furcsa világok, emberek és eszmék ellenére, amelyeket elfogadtál. De legalább az "ész" elérhetett téged. Most egy megoldhatatlan rejtéllyel állok szemben, és csak annyit mondhatok: das Menschen wille ist... Holnap huszonnyolc éves leszel, és már nem értelek meg. Egy apai szeretettel kívánok boldog születésnapot, és remélem, hogy a házasságod boldog lesz.[90]

Eddig Lukács az elidegenedés érzését a társadalomtól a nyelv és a kreativitás révén szublimálta. Most azonban a házasságot, az emberiség egyik legősibb és legszentebb intézményét használta fel teljes elidegenedésének formalizálására. Ironikus módon Lukács számára éppen Ljena törvényen kívüli és erőszakos személyisége adott magasabb értéket. Lukács, aki az ember önmeghaladásra és önmaga, valamint helyzete meghaladására való hajlamát dicsőítette, Ljenában vigasztalást talált az

---

[87] Baumgarten Ferenc Lukácsnak, 1913. december 16., LAK.

[88] Mici Lukácsnak, 1913. december 17., LAK.

[89] Apa Lukácshoz, 1914. június 7., LAK.

[90] Apa Lukácshoz, 1914. április 11., LAK.

elszenvedett sérelmekért, és jutalmat a „jóságért” végzett cselekedetekért. Vajon ez a házasság Lukács legfelsőbb reményét vagy teljes kétségbeesését jelképezte? A válasznak mindkettőnek kell lennie, mivel a remény és a kétségbeesés Lukács esetében elválaszthatatlanul összefonódott.

Ljena megszakította Lukács kapcsolatát a polgári világgal, ahol – bármilyen ékesszólóan is elmélkedett az „életformákról” – örökös nyugtalanságban és kétségbeesésben élt. Időnként annyira elhatalmasodott rajta az érzés, hogy saját léte teherként nehezedik rá, hogy Lukács a halál gondolatával is eljátszott. Ami azonban erőt adott neki az élethez, az az a kihívás volt, hogy életét az eszmék tiszta kifejeződésévé formálja. Lukács számára Ljena különleges értéke abban rejlett, hogy biztosította őt arról, hogy egy kivételes élet, még ha keserűséggel, gyötrelemmel és boldogtalansággal is teli, átszellemülhet és az eszmék tiszta megnyilvánulásává válhat. Hétköznapi értelemben Ljena – kezdetben – kihúzta Lukácsot a bűntudat szakadékából, irányította az életét, és bátorította, hogy az legyen, aki valójában. Amennyire megállapítható, Lukács soha nem vetette fel Ljenának a „más” szeretői kérdését. Irmával és a többi nővel Lukács a „csodálatos” pillanatot kereste, amikor a test jelenléte már nem akadály. Ljena ezt a csodálatos pillanatot adta meg neki. Szabadon adta testét – akár kérték, akár nem. De mélyebb értelemben Ljena megmentette Lukácsot attól, amit ő a polgári élet hiteltelenségének és dekadenciájának tartott. Lukács azt állította, hogy az ember „új” életének vagy céljának értéke abban rejlik, hogy elérése rendkívül nehéz. Összefoglalva: az elérhetetlenség határán kell lennie; míg ezzel szemben bármi, amit nem ilyen emberi áron érnek el, nem lehet az igazi. Ezért volt házassága Ljenával sorsdöntő esemény Lukács életében. Lehetetlen elképzelni, milyen lett volna az írása e házasság nélkül, vagy milyen megerősítésre jutott volna filozófiája, ha nem akarta volna – ahogy Balázs fogalmazott – saját poklát.

A háború kitörése Heidelbergben találta Lukácsot, ahol Ljenával és annak zavart elméjű szeretőjével, Bruno Steinbachhal élt. Brunót egy ideig elmegyógyintézetben kezelték, és több segítségre és „jóságra” volt szüksége, mint Lukácsnak. A háztartásban természetes munkamegosztás alakult ki: Lukács ágyat vetett és elmosogatott; Bruno takarított, bevásárolt és főzött; Ljena festett, matematikai problémákat oldott meg, és időnként megszólaltatta Bruno zongoráját. Amikor 1917 végén házat keresett bérlésre München közelében, Lukács kikötötte, hogy elég nagy legyen, hogy mindhármuknak és „Bruno nagy zongorájának” is helyet adjon.

Balázs egy rövid mondatban foglalta össze ezt a hármas kapcsolatot – egy élő pokol. A házassága története Lukács saját Kreutzer szonátájává vált. Tolsztoj történetében a beteges külsejű hegedűművész elcsábítja a férj feleségét. Mire a féltékeny férj megöli a feleségét. Lukács Kreutzer szonátájában az elmebeteg zenész rendszeresen megfenyegette a férjet – Lukácsot – halállal. És mit gondolt Lukács, amikor Ljena a szeretőjével az ő házában játszotta a Kreutzer szonátát? Tolsztoj verziójának férjével ellentétben Lukács eltűrte a zenészt, hogy bizonyítsa saját fölényét. Egy közönséges ember, ahogy Tolsztoj Kreutzer szonátájának férje is mutatja, könnyen kísértésbe eshetett volna, hogy szélsőséges dolgokat tegyen. Lukács a „jóság etikáját” választotta a „hálószoba tragédiájával” szemben, amelyet Tolsztoj az ember által ismert „leggyötrőbb tragédiának” nevezett.[91]

És micsoda tragédiát rejtett Lukács hálószobájának ajtaja! Kalapáccsal a kezében Bruno dühöngve járta a szobákat egy „öregember” után kutatva, aki állandóan gúnyolta őt. Valamivel lecsendesedve és a „le a mesterekkel” legnemesebb szellemével eltelve Bruno egyszer összecsomagolta Lukács kéziratait, és megpróbált máglyát rakni belőlük. A nyugalom visszatértével és a béke helyreálltával Bruno megverte Ljenát, és halállal fenyegette Lukácsot, aki Balázsnak bizalmasan elmondta, hogy egy nap talán mindhármukat holtan találják majd együtt. Ám bár megvetette és félt Brunót, Lukács mégsem volt hajlandó segíteni abban, hogy elmegyógyintézetbe

[91] Maxim Gorkij, Irodalmi portrék, ford. Ivy Litvinov (Moszkva, n. d.), 27. o.

zárták. Házi pokláról elmélkedve ezt írta Balázsnak: „Egy művész tragédiája, hogy a munkája kedvéért feláldozza a lelkét. A munka homogenitásába vetett hit a lélek megfagyásához vezet.”[92]

Lukács házassága, vagy pontosabban az abból kialakult háromszögkapcsolat három idegileg kimerült embert eredményezett. Karl Jaspers, aki Ljenát és Brunót idegrendszeri zavarok miatt kezelte, azt is mondta, hogy Lukács „idegi látásban” szenved. Valójában ez inkább politikai, mint testi tünet volt. Ennek ellenére Lukácsot felmentették a katonai szolgálat alól Németországban. Ljena, aki azt állította, hogy Bruno mellett élni „önfeláldozás” számára, Jaspers emlékeztette, hogy vegye figyelembe Lukács érzéseit. Amikor Lukács megtudta ezt, azt mondta Jaspersnek, hogy semmilyen „körülmények között ne győzzék meg a feleségemet, hogy bármit is tegyen miattam.”[93] Ami Ljena önfeláldozását illeti Bruno érdekében, arra a következtetésre jutott, hogy nincs joga Ljena és a sorsa közé állni. Lukács meglehetősen lakonikus megfogalmazásában Ljenának szüksége volt Brunóra, hogy próbára tegye „emberi határait,” különben „kárt tehetne” önmagában.

Tudatában Lukács házasságának kimondhatatlan természetével, Edith meghívta őt, hogy lakjon nála Budapesten, hozzátéve: „Balázs soha sincs otthon. Többnyire az operában van. Megkaphatnád a földszinti szobát.” Lukács visszautasította, teljes mértékben tisztában lévén azzal, hogy Balázzsal és Edittel együtt élni aligha terítene nyugodt eget a feje fölé. Heidelbergből kétségbeesett leveleket írt Edithnek Budapestre. Edith, mint gyakorló orvos, rendszeresen írt fel kezeléseket és nyugtatókat Ljenának, és bölcsen tanácsolta Lukácsnak, hogy „ne essen pánikba [amikor] hisztérikus, neurózisban szenvedő nővel van dolga. Tudod, mire gondolok.” Amikor Ljena vért kezdett köpni, Edith biztosította Lukácsot, hogy ez „nem szokatlan vérszegény és ideges nőknél” a menstruációs időszak alatt. Bármennyire is kedvelte Edith Lukácsot, személyisége valóban zavarba ejtette: „Mondd el, hogyan állsz Ljenával. Folyton kérdezget róla, és egyszerűen nem tudom, mit mondjak. Olyan magányos és vágyik arra, hogy tudja, milyen a kapcsolatotok. Nagyon segítene, ha mondhatnék neki valamit…”[94]

1917 tavaszán Lukács „véletlenül” érkezett édesanyja temetésére Budapestre. Nem titkolta szándékát, hogy „a háború után” el fog válni Ljenától. Nagylelkűen felajánlotta, hogy támogatni fogja őt és szeretőjét, Brunót, miután letelepednek Oroszországban. Ekkor Lukács kész volt az egész nőiséget Oroszországba küldeni. Ugyanakkor azt állította, hogy közte és Ljena között mély lelki „rokonság” van, amely túlmutat a szerelmen, és azt mondta, hogy Ljena megtalálása „történelmi” esemény volt, még ha a házasságuk hibának is bizonyult. Lelke mélységeit megvizsgálva Lukács Dosztojevszkijt idézve vált el Ljenától: „Ha jó lettem volna, vele maradtam volna.”

Lukács Ljena iránti szerelme tanúságot tett arról az igazságról, hogy szerelmei irodalmi bálványok által közvetítve és eltorzítva jelentek meg: Kierkegaard alakította át Irma iránti szerelmét; Dosztojevszkij házasította össze Ljenával; és Lessing hősnőjében, Minna von Barnhelmben, jövendőbeli feleségét, Gertrud Bortstiebert tisztelte. Udvariatlanság lenne ezt a hajlamot pusztán romantikus idealizmusnak vagy egy irodalomkritikus önzésének tulajdonítani. Az a szükséglet, hogy legbelsőbb érzéseit irodalmi szimbólumokkal kapcsolja össze, szinte megmagyarázhatatlan különösséget kölcsönzött Lukács korai műveinek. Egyetlen irodalomkritikus sem tisztelte meg nagyobb mértékben az irodalom erejét, mint Lukács. Írói ereje éppen abban rejlett, hogy képes volt irodalmi művekben újrateremteni saját belső élményeit.

Bár furcsán hangozhat, ez a képesség visszhangra talált sok kortárs nőben, akik kapcsolatba kerültek Lukács korai írásaival. Ez annál is meglepőbb, mert Lukács, még amikor az Erószt kereste, is egyfajta kifinomult lélek volt, aki esztétikai-aszkétikus gleccsereken suhant át. Természetesen

---

[92] Balázs, Napló, 2. kötet, 173. oldal.

[93] Lukács Karl Jaspersnek, 1916. május 3., L.AK.

[94] Hajós Edith Lukácsnak, dátum nélkül, LAK.

nem volt újdonság a filozófiával átszőtt magány. Lukácsnak azonban sikerült etikai és erotikus álruhákban megalkotnia a magány modern nyelvét. Ez lenyűgözte Marianne Webert, ahogyan más nőket is. Egy ismeretlen nő írta egy 1917-es postabélyegzővel ellátott levélben egy barátjának:

> Olvasom Lukács esszéit és sírok. Miért? Mert ő az első kritikus, akivel életemben találkoztam, akinek filozófiája, esszéibe átírva, megsebez és vérbe borít. Úgy érez és lát, mint egy alkotó művész, és kérdéseit a szenvedésen keresztül teszi fel. Kritikája tudatos alkotói folyamattá válik, amelyben fájdalmat és szenvedést tár fel az ő filozófiájával ellentétes dolgok iránt. Művei szomorúsággal rezonálnak, részben azért, mert filozófiája az érzelmekre reagál, részben pedig azért, mert a külső valóság, oly véres és viharos, annyira reménytelen. De kíváncsi vagyok, vajon Balázs, Lukács és mások valóban hiszik-e, hogy toborozhatnak egy csoportot, amely velük együtt átvonul a poklon és tűzön-vízen át.[95]

Milyen prófétikus! Valóban, néhány olvasó Lukácsban érzékelte a készenlétet arra, hogy vállalja a számára legmegterhelőbb és legkevésbé vigasztaló erkölcsi és egzisztenciális feladatokat, függetlenül azok elfogadott erkölcsi értékétől.

Már Dosztojevszkij jegyzeteiben, a vizuális képekben, kifejezésekben és töredékekben Lukács érzelmi azonosságot alakított ki Dosztojevszkij Miskin hercegével. Dosztojevszkij hőse, az "Idióta" című műben, az ellenpontja azoknak az erőteljes fikcióknak — a dandynek, a szuperembernek, a proletariátusnak —, amelyeket a 19. század képzelete kínált fel modellként az új viselkedési lehetőségeket kereső emberek számára."[96] Miskin herceg Lukács számára egy tükör volt. A herceg egyedülálló adottsága abban rejlik, hogy szimbolikusan előrevetíti azt az áhítatos felismerést, miszerint az élet, még a szexualitás áramlásában is, művészet és esztétika — a teljes összhang, amely együtt táncol. Lukács korai esszéiben az értelem és a képzelet arra irányult, hogy életének erotikus szakaszait művészetté és irodalommá formálja. Első házassága inkább etikai eszmék megerősítése volt, mint a szerelem beteljesülése vagy az emberi érzelmek összekapcsolódása. Amikor feleségül vette Ljenát, jól tudva, hogy ő egy prostituált, a házasságot színpaddá változtatta, amelyen etikai szerepét gyakorolhatta, hogy bemutassa a "jóságot".

Előreláthatóan jóságának „dühkitörése" pusztító hatással volt a körülötte élőkre. Lukács első házassága a keserű düh mesterműve volt; úgy perzselte meg, mint egy korai bimbót a téli fagy. Ljena és Bruno mellett élve testet adott saját erkölcsi imperatívuszának: „Azért megyek, hogy bizonyítsam a lelkemet." Ennyire megszállott és létfontosságú erkölcsi céllal Lukácsnak nem volt más választása, mint Ljenával élni, még akkor is, ha kiderült, hogy nem alkalmas a házaséletre. Max Weber korán figyelmeztette a veszélyekre, amelyek azzal járnak, ha valaki a „lényegét" másokon keresztül próbálja megélni. Weber nem kertelt, amikor Lukács „hirtelen fordulatáról Dosztojevszkij felé" írt. Azt írta neki: „Gyűlöltem és még mindig gyűlölöm ezt a munkádat."[97]

Webernek igaza volt. Lukács rossz úton járt, amikor Dosztojevszkij világában saját személyes problémáira keresett válaszokat. Nem mentes az iróniától, hogy Lukács szokratészi törekvése az autentikus életre végül Dosztojevszkij új kollektivista világához vezette. Az út Szókratésztől, Kierkegaard-tól és Nietzsche-től Dosztojevszkijig hosszú és kanyargós volt. Mégis, megvolt a belső logikája. Hogy csillapítsa szorongását, és megtudja, üdvözül-e vagy elkárhozik, Lukácsnak fel kellett tárnia lelkét Dosztojevszkij előtt, és választ kellett követelnie. Nem tudjuk pontosan, milyen válaszokat adott Dosztojevszkij Lukácsnak. Azt azonban tudjuk, milyen kérdéseket tett fel Lukács, ahogyan azok megjelennek a Dosztojevszkijről tervezett könyvének fejezetcímeiben: „2. fejezet/A hitetlen világ/Orosz és európai ateizmus/ Az új erkölcs/ (öngyilkosság)/(a világ megváltoztatása)/

---

[95] X Emmynek, 1917. június 29., magánjellegű

[96] Fjodor Dosztojevszkij, A félkegyelmű (New American Library, New York, 1969). Lásd Harold Rosenberg bevezetőjét, xiii–xiv. oldalak.

[97] Max Weber Lukácshoz, 1916. augusztus 14., LAK.

Jehova/Kereszténység/Szocializmus/Magány/Mindent szabad: a terrorizmus problémája fejezet/A közelgő fény/(Napfelkelte) A lélek szegénysége/Jóság/Dosztojevszkij félreértése: hozzáállás a kereszténységhez és a forradalomhoz/A szocializmus metafizikája/Orosz miszticizmus: közösség."

Mondani sem kell, Lukács nem volt az egyetlen, aki a Nagy Háború miatti gyötrelemben belemerült Dosztojevszkij műveibe, hogy aztán új és „riasztó spirituális felfedezésekre" bukkanjon.[98] Hermann Hesse megfigyelte, hogy egy „egész kontinens" volt Dosztojevszkij bűvkörében. És Conrad Aiken bírálta az irodalmi elitet Dosztojevszkij iránti „kritikátlan mámoráért," akinek ihletett erkölcsi nyomorékjai az erkölcsi hálóban vergődnek. Aiken semmilyen okot nem látott arra, hogy a Karamazovok és a Miskinek az „azt a lelkiismeretet képviselnék, amelyhez mindannyiunknak el kell jutnunk, és amelyen keresztül mindannyiunknak át kell mennünk."[99] Ellentétben Lukáccsal, Aikent nyugtalanította Dosztojevszkij „érzelmi labilitása," akinek szereplői rendkívüli módon ötvözik az „intelligenciát és a naivitást."[100] Körülbelül ugyanabban az időben, amikor Lukács „A regény elmélete" megjelent Dessoir „Zeitschrift für Ästhetik" című folyóiratában, amely egyfajta tanúságtétel volt a „szent" Dosztojevszkij mellett, egy kritikus a „The Egoist" (1915. szeptember) hasábjain Dosztojevszkijt „Európa legújabb szenvedélyének" nyilvánította. 1914-re Lukácsnak már biztosan nagy megkönnyebbülést éreztem volna, ha alávetem magam Dosztojevszkij döntésének. De Lukács egyik alapvető meggyőződése volt, hogy a kommunikáció szükségszerűen összeomlik, hogy az ember a tökéletes bűnösség világában némaságra és gesztusokra van redukálva. Akkor hát hogyan várta el Lukács, hogy megtudja, Dosztojevszkij válasza az üdvösséget vagy a kárhozatot jelenti-e?

---

[98] G. G. Donlin, "Dosztojevszkij," The Dial 58 (1915. január), 6. O.

[99] Conrad Aiken, "Dosztojevszkij és Európa bukása," The Spectator (1923. augusztus 11.), 196. oldal.

[100] Conrad Aiken, „A Dosztojevszkij-mítosz," The Spectator (1923. június 23.), 1045-1046. o.

HARMADIK RÉSZ
A Fegyveres Próféta
(1918-1919)

8
HITUGRÁS

Lukács álarca, mint aktív összeesküvő forradalmár, hazugság.

Balázs Béla

A "Heidelbergi esztétikában" Lukács azt mondta, hogy az etika lényege a normatív megtalálása a véletlenszerű káoszban. A káoszt azzal az „idegen nyárral" azonosította, amely 1914 augusztusának éjszakáján történt, Ady apokaliptikus ítélete szerint.

Egy dühödt angyal dobolt az égből
Riadót a gyászos földre.
Száz ifjú halt meg,
Száz csillag hullott.

Franz Alexander az 1914 augusztusi nyári eseményeket kommentálva megjegyezte, hogy abban a balkáni nyomornegyedben, ahol a végzetes robbanás történt, „az esztétikai kultúra buboréka kipukkadt."

Ahogy a háború elhúzódott, Ady tehetetlen kínjában kitépte a családi Biblia első oldalát. Ez az oldal tartalmazta a költő feliratát: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?" Lukács szerint Ady ezzel „a pillanat igazságát" fejezte ki. Az igazság pedig az volt, ahogy Ady megjósolta, hogy a Nagy Háború felkészítette a tömegeket a szocializmusra. Ez pedig két problémával szembesítette az „értelmiségi arisztokráciát".[1] Mindenekelőtt a magyar értelmiség visszariadt a tömegektől, mintha azok Ady hasonlatában az „előreneszánsz kereszténység"[2] lennének. Másodsorban Ady megkérdőjelezte az értelmiség képességét arra, hogy kordában tartsa a háborús nacionalizmus politikai következményeit. A tömegek, akik a lövészárkokban fegyelmet és tapasztalatot szereztek, előbb-utóbb politikai barikádokon fogják megmutatni erejüket. 1912-ben Ady sötét jóslatot tett, miszerint a háború a szocializmus előjátéka lesz: „A háború, amely talán eljön, talán nem, el fog múlni. És akkor újra eljövünk mi, a tiszteletreméltó sírások."[3] Ironikus módon Lukács ekkor még elutasította a szocializmust, mondván: „A megváltásnak nincs többes száma."[4]

Bár Lukácsnak nem volt közvetlen tapasztalata a háború „káoszáról", hazája 1915-re már nem a Nyugaton volt. Masaryk klasszikus művét, Az orosz lélek című könyvet áttekintve Lukács, aki az egész könyvet Dosztojevszkij „árnyékában"[5] találta, szemrehányást tett Vlagyimir Szolovjovnak, amiért Az erkölcsi jó igazolása (1897) című művében filozófiailag nem dicsérte Dosztojevszkijt. Mindenekelőtt Lukács Szolovjov „naiv optimizmusát" bírálta a háború állítólagos humanizmusával kapcsolatban. Ha valahol, hát itt érhető tetten Lukács erkölcsi vádirata a háború ellen.

Lukács az 1914–15-ös tél nagy részét Budapesten töltötte, ahol apja mozgósította kapcsolatait, hogy felmentést szerezzen fiának az arcvonali szolgálat alól. Iván Rakovszky, aki később belügyminiszter lett, beszerezte az orvosi igazolást arról, hogy Lukács súlyos neuraszténiában szenved – ez volt a „különleges betegsége" a háború alatt. Visszaemlékezve erre a Rakovszky által

---

[1] Franz Alexander, Az átmenetben lévő nyugati elme (Random House, New York, 1960), 174. o.

[2] Nyugat 2 (1914), 452. oldal.

[3] Nyugat 2 (1912), 976. oldal.

[4] Lukács, Ifjúkori művek (1901-1918) [Korai művek], szerkesztette: Árpád Timár (Magvető, Budapest, 1977), 717.o.

[5] Uo. 609.o.

nyújtott szolgálatra, aki később bekerült Lukács József bankjának igazgatótanácsába, Lukács később hangsúlyozta, hogy

> Ezt az eseményt semmiképpen sem szabad kihagyni a korai életemről szóló beszámolóból. Az, hogy a Hitelbank igazgatójának fia voltam, önmagában nem gyakorolt irodalmi hatást rám, mégis az ilyen események nagyon is kézzelfogható módon befolyásolják az ember életét. Ki tudja, melyik orosz táborban veszhettem volna el ezek a kapcsolatok nélkül?[6]

Mici gyakorlatilag abbahagyta az írást Lukácsnak, amikor 1915 októberétől 1916 júliusáig katonai levélcenzorként szolgált. „Nem akarok írni" – írta Lukácsnak –, „az otthoni problémákról. Mint tudod, sok ismerősünk van, akik most katonai cenzorként dolgoznak."[7] Ebben az időszakban Lukács egyre több időt töltött Balázs társaságában, és ezek a találkozók képezték a Vasárnapi Kör magját. Alapító tagjai eklektikus csoportot alkottak: Antal Frigyes művészettörténész; Fülep Lajos esztéta; Fogarasi Béla neokantiánus filozófus; Varga Jenő közgazdász; Hauser Arnold művészettörténész; Mannheim Károly szociológus; Lang Jolán pszichológus, aki később Mannheim felesége lett; Káldor György újságíró; Lesznai Anna költőnő; Radványi László közgazdász, aki később Anna Seghers férje lett; Rényi Edit pszichológus; Ritoók Emma író; Balázs első felesége, Hajós Edit, aki később Lukács irodalmi ügynöke lett Londonban; Balázs második felesége, Hamvassy Anna; Sinkó Ervin regényíró; Szilasi Vilmos (Wilhelm) filozófus, aki később Heidegger utódja lett a freiburgi egyetemen; Charles de Tolnay reneszánszkutató, aki később a Princeton professzora lett; Wilde János (Johannes) művészettörténész; valamint alkalmi látogatók, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán.

Ezt a kiválasztottak körét Lukács tartotta össze. Balázs egyértelműen hangsúlyozta ennek szükségességét:

> Össze kell szerveznünk a tisztességes embereket, és egy társadalmi-etikai keresztes hadjáratra kell vezetnünk őket. Ellenkező esetben ez a nemzet elkerülhetetlenül hanyatlásnak indul. Ezen felül új spirituális nemzedékünknek a Szentlélek nevében nemzetközileg kell megszerveznie magát, hogy szövetséget vagy szektát alkosson. Ez teljes mértékben teret adhat kötelességeiteknek és törekvéseiteknek. Ebben vezető szerepet kell vállalnotok.[8]

A komor hollók mintha örökké csattogtatták volna szárnyaikat ezen a kiválasztotton, aki Balázs szavaival élve „boldog volt a boldogtalanságban." 1913 végére Lukács írásai már riasztó jelként szóltak a nyugati civilizáció szívében tátongó ürességről. Nem látott mást, csak romokat: a társadalom romjait és saját házasságának romjait. A kör lett az élete, és értelmet adott az ürességnek.

Sokan azonban Lukács kiválasztottjait intellektuális nihilistáknak tartották.[9] A kör szokratészi légköre, esztétikáról és Erószról, Dosztojevszkijről és elidegenedésről szóló nem-lineáris diskurzusai a kívülállók számára inkább felforgatónak, mint lírainak tűntek. Abszolút elkötelezettséget vallottak az emberek lelkének gondozása iránt a munka során. Balázs hegyoldali lakásában semmi sem uralta annyira a beszélgetéseket, mint az elidegenedés témája. Bartók vendégszereplése a körben *A fából faragott királyfival* történt. Balázs librettója és Bartók zenéje az elidegenedés „poklát" vetíti előre, amely körül a „Napvasárnaposok" – Dante Poklából merítve – koncentrikus körökben sétálnak. Az elidegenedés gondolata ugyanúgy hipnotikus hatással volt Lukács kiválasztottjaira, mint Dante-ra a pokol eszméje. A kör legátfogóbb üzenete az volt, hogy az

---

[6] Lukács, *Egy élet krónikája*, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 46. o.

[7] Mici Lukácsnak, 1915. június 29., LAK.

[8] Béla Balázs Lukácshoz, 1915. február 28., LAK.

[9] István Lendvai, A harmadik Magyarország (Pallas, Budapest, 1921), 135. oldal.

új, elidegenedéstől mentes tudatosságot Erósz és a múzsák formálják és ajándékozzák, nem Marx és Engels.

Balázs hegyoldali lakása hírhedtté vált Budapesten, mint az ún. „beteg művészet embereinek”[10] gyülekezőhelye. A családi és társadalmi kötelékek szükségességét elutasítva, a kiválasztottak egy új életformát kerestek. Balázs egyik naplóbejegyzése tanulságos: „Béla Zalai feltűnt a horizonton. Barátok és csoport nélkül keserű és vad. Edith szeretné megszelídíteni saját magának. Nem rossz ötlet, mivel szeretném a szűk testvériségünket egy klikké bővíteni.”[11] Balázs egyértelműen kijelentette, hogy a kör célja a „jellem formálása” volt. Lukácsi terminológiában a „jellem” a lélek formája a káosszal szemben, vagy, ahogyan Balázs parabolisztikusan, de szemléletesebben fogalmazott: „Ha Szókratész azon az estén Elsinore kastélyának lépcsőin ült volna, megakadályozta volna mások halálát.”

Balázs és a többiek úgy tekintettek Lukácsra, mint az új Szókratészre. Ahogy Lukács hírneve nőtt a körben, úgy emlegették őt, mint egy „esztétikai pápa” vagy „Szent Lukács.” Arnold Hauser szerint Lukács magára öltötte Szókratész palástját, és intenzív intellektuális légkört teremtett, amely másokra is hatással volt. Mások azonban másként látták. Egy vezető irodalmi kritikus így összegezte a Lukács Kör jelenségét: „Ez az ország kulturális életének valaha volt leginkább ezoterikus irodalmi és társadalmi gyülekezete, amely alapvetően ellenséges az ezoterikus értékekkel szemben. A kör stílusa, különösen Lukácsé, homályos volt, és csak a beavatottak és a filozófiában jártasak értették.”[12] Az irodalmi elit, amely a Nyugat köré szerveződött, Balázst és Lukácsot homályosnak és stílusukat élettelennek találta. A költő Juhász Gyula megjegyezte: „Herbert Bauer [Baldzs] és az ő fajtája téved. Nem kívánatos, hogy a művészet abszolút vagy transzcendentális tartalmat hordozzon. Az irodalomnak sem szabad vérszegénynek és elméletinek lennie.” Az irodalmárok Lukács művészetbeli „transzcendentális” felfogását is bírálták. A neurológus és tehetséges író, Csáth Géza (1887–1919), akinek „A varázsló kertje” című műve briliáns képeket fest a századfordulós Budapestről, elsőként jegyezte meg, hogy Lukács saját beavatott köre számára írt: „Lukács egy alkimistára hasonlít, akinek az aranykészítésre vonatkozó útmutatásai titkos nyelven, hosszú tekercsekre vannak írva.”[13] Lukácsot legalább egy irodalmár „szentnek és őrültnek”[14] nevezte. Különös, már-már „okkult” aura lengte körül őt és a kiválasztottakat.

Miközben Babits nyomatékosan emlékeztette Lukácsot a „kétely felelősségére”, Ady a maga módján igazolta Lukács nemzedéke céljainak rettenetes kétértelműségét:

> .. a forradalom nem volt a jelszavunk.
> Csak azt tudtuk, hogy hősies jövőre vagyunk elkötelezve.
> A sors néhányakat itt, másokat ott formált
> a nagy, halhatatlan magyar forradalom számára.

A Lukács Kör nagy szellemi rugalmasságának egyik jele, hogy introspektív keresztény prófétákat, mint Fülöp, valamint az 1919-es forradalom szereplőit is adott.

A körben sok „zsidó arc” is volt. Hilda Bauer Lukács nyughatatlan szellemét és az „elveszett paradicsom” iránti vágyódását zsidó gyökereinek tulajdonította.

---

[10] Uo.

[11] Béla Balázs, Napló (2 kötet, Magvető, Budapest, 1982), 1. kötet, 579. oldal. (Lásd még az 1. fejezet 25. lábjegyzetét is.)

[12] Antal Szerb, Magyar irodalom (Budapest, 1946), 502. oldal.

[13] Géza Csáth, írások az élet jó és rossz dolgairól (Forum, Újvidék, 1975), 128-130. o.

[14] Elek Benedek, Édes anyaföldem (2 kötet, Budapest, 1920), 2. kötet, 235. oldal.

> Szegény, korrupt és idegesen érzékeny zsidó fajtánk valójában irigyli és vágyja Flaubert robusztus idegességét és szenvedéseit – önbizalomhiányával és öncsüggedésével együtt. És az aussi un paradis perdu hiábavalóságát, és mindenekelőtt a keresztelővíz pazarló locsolását. Kedves Gyurim, ez különösen igaz rám és sokunkra nézve."[15]

1916-ban Fülep tréfásan „díszgójként" utalt magára az elsősorban zsidó körben.[16] Egy kör találkozóján Emma Ritók meglepődött, hogy ilyen sok „zsidó arcot" lát ott. A kör tagfelvételének feltétele valójában csak az volt, hogy kizárólag azok nyerhettek felvételt, akik készek voltak „a lelkükkel kísérletezni mások érdekében."[17]

Nietzsche egyszer megjegyezte, hogy az a gondolkodó, akinek a lelkiismeretét a jövő terheli, minden tervében figyelembe fogja venni a zsidókat és az oroszokat, mint a legbiztosabb és legvalószínűbb tényezőket az erők nagy "játékában és küzdelmében". Az ilyen aktív "tényezők" túlsúlya a Lukács Körben biztosította, hogy az a zsidókérdés részévé váljon Magyarországon. Bármennyire is próbálkozott, Lukács sosem tudta igazán elhatárolni magát a magyar valóságtól. Az 1910-es években azt mondta, hogy Budapest nem "magyar város". Ezzel többek között arra utalt, hogy a zsidó értelmiség töltötte ki azt az "űrt", amelyet a hagyományos középosztály hiánya teremtett. A "történelmi osztályoknak", a dzsentri rétegnek és az arisztokráciának kellett volna uralkodnia. A valóságban azonban a középosztályból származó zsidó értelmiség uralta a nemzeti kultúrát. Többnyire a zsidó elit doktrinér volt, és arra törekedett, hogy meghaladja és tökéletesítse önmagát, büszkén hangoztatva szellemi őszinteségét. Azonban e reményeket az tette tönkre, hogy ezzel együtt elutasították a kompromisszumokat, mint elvi alapon szörnyűséges dolgokat. Valójában Lukács a "kompromisszumot" az öngyilkossággal tette egyenlővé. Popper pedig egyértelműen kijelentette, hogy Lukács Sterne-ről szóló esszéjének két megalkuvást nem ismerő antagonistája "ravasz zsidók".[18]

A „zsidó liberalizmus" Budapesten nem volt ugyanaz, mint Londonban. A Nyugat szerkesztője, Ignotus (Veigelsberg Hugó), nem azért volt nyugtalan, mert néhány zsidó udvari tanácsosként bekerült az Almanach de Gotha-ba, hanem mert a középosztály és a zsidók egy osztályt alkottak. Történelmileg a középosztályt a liberális vagy alkotmányos demokráciával hozzák összefüggésbe. Magyarországon a zsidók, akár finom, akár durva, konkrét vagy elvont hatalomfelfogásuk volt, meghatározták a társadalom „radikalizálódásának" ütemét.[19] Ahogy egy megfigyelő megfogalmazta: „Magyarország úgy tett, mintha a Civitas Dei földi megtestesülése lenne. De a zsidók ezt megzavarták."[20] Úgy tűnik, Ignotus nem tévedett nagyot. A Modern Drama egyik recenzense Lukácsot „hely nélküli komoly embernek" nevezte.[21] Hauser pedig megjegyezte a gazdag polgárok fiainak „örömtelen hedonizmusát," akik „alkalmatlannak érezték magukat az életre."[22] Kafka, aki az asszimilálódott zsidók problémáit összegezte, Lukács nevében is beszélt: „Német írókká vagy gondolkodókká akartak válni, és el akartak távolodni a zsidóságtól, de hátsó lábaikkal apáik zsidóságába ragadtak, míg elülső lábaikkal képtelenek voltak megtalálni új

---

[15] Hilda Bauer, "Memories," kézirat a LAK-ban, 131. oldal.

[16] Lajos Fülep Iván Devényihez, 1961. december 28., LAK.

1. [17] Anna Lesznai, Kezdetben volt a kert (2 kötet, Szépirodalmi, Budapest, 1966), 2. kötet, 297. oldal.

[18] Leo Popper Lukácsnak, 1909. október 26., LAK.

[19] Nyugat 2 (1912), 699–702. oldalak.

[20] Péter Ágoston, A zsidók útja (Nagyvárad, 1917), 34. oldal.

[21] Lásd Géza Feleky Modern Drámáról írt kritikáját a Nyugat 2. számában (1909), 699–702. oldalon.

[22] Arnold Hauser, A művészet társadalomtörténete (2 kötet, Knopf, New York, 1952), 2 kötet, 908. oldal.

alapokon. Az ezzel kapcsolatos kétségbeesés volt az inspirációjuk."[23] És Balázs kétségbeesése őszinte volt, amikor kimondta a kimondhatatlant: „A nevem német [Bauer], a fajtám zsidó, és a műveim soha nem tudják kifejezni a kifejezetten magyart. Mi lesz velem? Teljesen elszigetelve és kirekesztve, ez úgy tűnik, a vég."[24]

Lukács még Heidelbergben tartózkodott, amikor 1917-ben a Huszadik Század országos vitát szervezett a zsidókérdésről. Vezető közéleti személyiségeket és értelmiségieket kértek fel, hogy kommentálják a zsidó problémát, nevezzék meg annak okait, és javasoljanak megoldásokat. A Lukács-kör „zsidó arculatának" fényében ez ma lenyűgöző olvasmány. Lukács akadémiai mentora, Bernát Alexander, a zsidó lélek boncolgatása közben azt mondta, hogy a zsidó, mivel nemzedékeken át a gettóba volt zárva, még mindig rácsokon keresztül nézi a világot, mint Rilke kalitkába zárt párduca. A rácsok eltűnésével a zsidók az intellektualizmus és a kapitalizmus megtestesítőivé váltak. De ahogyan a Lukács család esetében is láttuk, a polgári apa halódó legalizmusát kihívás elé állította lelki súlyokkal terhelt fia, aki az átalakulásban, a felszabadulásban és a megújulásban lelte örömét.

Fontold meg Anna Lesznai zsidó elmével kapcsolatos diagnózisát is. Anna Lesznai, aki zsidóból katolikussá lett, maga is szimbolizálta azt a hasadt személyiséget, amely túlreprezentált volt a Lukács Körben. Állítása szerint zsidókérdés akkor is létezik, amikor egy zsidó zárt ajtók mögött ül a szobájában. Egy zsidónak lehetnek barátai, mégis kizárva maradhat a társadalmi körökből.

Lesznai szerint a zsidó elme „hontalansága" magyarázza, hogy például Lukács miért határozta meg a filozófiát és a művészetet „hazatérésként". Emma Ritók úgy vélte, hogy a „hontalan" zsidó elme egy életen át tartó küzdelmet folytat egy szellemi otthon megteremtéséért, ezért válogatás nélkül merít Oscar Wilde, Dosztojevszkij, Freud vagy bárki más műveiből, aki új otthont kínál. Összefoglalva: a zsidó szellem, mint újító és felforgató erő, a radikális eszméket jó hírekkel azonosítja. Amikor Fülep elmondta Mannheimnek, mennyire csodálja Balázs verseit az „új zsidóságról", amelyről Lukács beszélt, Balázs így kommentálta: van valami zsidóság Blochban és Lukácsban, de ami őt illeti, „én az európai emberben hiszek, aki a kifejezetten homogén európai kultúra terméke."[25]

Mintha csak a Lukács Kör európai arculatát akarta volna igazolni, és hogy leküzdje annak „szekta" jellegét, Balázs 1917-ben megszervezte a Szabad Bölcsészettudományi Iskolát. Az iskola célja az volt, hogy előadások, szemináriumok és viták révén terjessze az „idealizmus" evangéliumát és valami olyasmit, amit „normatív etika pátoszának" neveztek. Az iskola „idealizmusának" summája – amely a firenzei neoplatonista körökre, például Pico della Mirandola és Ficino köreire emlékeztetett – az emberi lélek újjászületése volt, lehetőség szerint Isten hasonlatosságára. Ez a kolosszális hybris Fülep alakjában testesült meg, és Kisebb mértékben Lukácsnál, akinek hitelve volt az emberben rejlő isteni szikra. De Lukács számára az emberi lélek felemelkedése, minden életet gazdagító illúziójával együtt, soha nem jelentette vagy feltételezte a technológiai vagy anyagi fejlődést. És ez az anyagi fejlődés alacsony értékelése volt az egyik oka Lukács marxista zavarainak.

Fontos hangsúlyozni, hogy Lukács filozófiai munkásságát azzal kezdte, hogy szembeszállt a magyar nemzeti kultúrával. Kétség sem férhet hozzá, hogy teljes szívvel magáévá tette a Szabad Iskola programját, amely egy „új kultúra" idealizmusának megteremtését tűzte ki célul egy olyan Magyarországon, amelyet kegyetlenül megbélyegeztek a hagyományos értékek. Az első szemeszter előadói Frigyes Antal, Balázs, Fogarasi, Fülep, Hauser, Bartók, Kodály, Emma Ritók és Lukács voltak. Az előadások között szerepelt Fogarasi platonikus diskurzusa a filozófiáról, Emma Ritók

---

[23] Franz Kafka, Levelek 1902-1924, szerk. Max Brod (Schocken Books, New York, 1958), 337.o.

[24] Balázs, Napló, 1. kötet, 541. oldal.

[25] Uo., 2. kötet, 199. oldal.

előadása a művészetben megjelenő „csúfság” fogalmáról, Antal előadása Cézanne-ról, Kodály a magyar népdalokról és Balázs a „pantragédia” témájáról tartott előadást. Az első szemeszter értékelésekor Balázs így nyilatkozott:

> Mannheim episztemológiáról szóló előadása briliáns, izgalmas és gazdag volt. Egy jövőbeli nagy gondolkodó első megjelenése. Gyuri [Lukács] is megérkezett, és bár rögtönözte az etikai előadásait, azok kiválóak voltak. Egy nagy ember közelében élni kozmikus, világtörténelmi jelentőséget ad az ember életének. Lukács a barátom, és ő egy látnok, akinek a tekintete alatt a körvonalaim fájnak.[26]

Balázs „kontúrjai” közé tartozott Don Juan-i természete is. „Az egész Szabad Iskola – hencegett –, flörtölésre épül. Minden női diák szerelmes belém.” Balázs flörtölése még felesége, Anna „jóságát” is próbára tette. Anna megosztotta fájdalmait és növekvő önutálatát Lukáccsal, akinek elmélete a „jóság határairól” Miskin hercegen alapult, aki másokat szeretett, de önmagát nem. Anna és Lukács egyaránt nem kedvelték saját empirikus énüket. Lukács állítása, miszerint az önszeretet nehezebb, mint az önutálat, nagyon bosszantotta Balázst. Meg volt győződve arról, hogy Anna „küldetése” az ő empirikus énjének szeretete – Balázs így írt naplójába: „De Anna mostanában megváltozott. Beszélget Lukáccsal. Folyton azt mondja, hogy idegen vagyok számára, és hogy Lukácsot a testvérének érzi.”[27]

Balázs szerint Anna nyugtató hatással volt Lukácsra. „Gyurival otthonosabban érzi magát” – ismerte el –, „de még mindig jobban szeret engem, mint Lukácsot. De nem mondhatom neki, hogy hagyjon el engem, és éljen Gyurival.”[28] Amíg Lukács Heidelbergben volt, Balázs arról tájékoztatta, hogy budapesti „titkos szektája” növekszik, és türelmetlenül követelik visszatérését. Azonban Edith, aki 1917 tavaszán Heidelbergben járt, azt mondta Lukácsnak, hogy a vasárnapi összejövetelek „teljesen tönkrementek” Balázs irányítása alatt. Mivel Lukács várhatóan májusban visszatér, hogy megtartsa bejelentett előadásait az etikáról, Emma Ritók könyörgött neki:

> Kérem, ne hagyjon cserben minket. Különösen szeretném, ha az etika fogalmával foglalkozna, mivel sokat gondolkodtam azon, amit tavaly mondott. Úgy érzem, ellent kell mondanom Önnek. Úgy tudom, hogy Frigyes Antalnál van az Ön etikai kézirata itt Budapesten. Elolvashatnám? Végül is az én olvasásom fontosabb, mint az övé. Ráadásul ígérem, hogy gyorsan elolvasom.[29]

Lukács "etikai kézirata" nem került elő. Azonban fő pontjainak kitalálása nem nehéz. Az általa "első" etikának nevezett munkájában Lukács megpróbálta az életet erkölcsi és esztétikai elvei szerint átrendezni. Az egész vállalkozás azonban tele volt paradoxonokkal és ellentmondásokkal. Egyrészt az "első" etika hatalmas felelősséget helyezett az etikai hős törékeny vállára. Ugyanakkor Lukács fő tétele az volt, hogy az ént újjá kell formálni. De Lukácsnak nem sikerült új ént teremtenie, és ezt be is ismerte. Elismerte, hogy az esszéje Sterne-ről, amelyet "legmélyebb" munkájának tartott, "saját életem kritikáját" jelenti. Gondolkodásának teljes következményeit levonva, Lukács kénytelen volt egyik kísérletből a másikba lépni, az "első" etikából a "második" etikába, Kanttól Dosztojevszkij felé. 1916 februárjában Lukács ezt írta Balázsnak,

> Nem etikus a metafizikai szférában élni. Ez a szféra az empirikus én számára elérhetetlen. Következésképpen hősies kudarcokhoz vezet, és erkölcsi zűrzavar nyomait hagyja maga után. A valóság fájdalmát nem lehet elnémítani az elérhetetlen iránti intenzív vágyakozással, vagy azzal, hogy hazugságokkal próbálunk egy magasabb létbe jutni. Nincs ugrás.[30]

---

[26] Uo., 2. kötet, 224. oldal.

[27] Uo., 2. köt., 303. o.

[28] Uo., 2. kötet, 306. oldal.

[29] Emma Ritoók Lukácsnak, 1917. március 17., LAK.

[30] Lukács Béla Balázshoz, 1916. február, LAK.

És mégis, Lukács megtette az ugrást. Saját háza Heidelbergben a szégyen bordélyává vált, „jósága” Ljena és Bruno, Lukács révén kimerült, így Lukács kétségbeesésében egy új életre tett tétet. De mielőtt végleg elhagyta volna Heidelberget, összecsomagolta élete szakaszainak bizonyítékait egy bőröndbe, és megőrzésre letétbe helyezte a heidelbergi Deutsche Bankban. Halála után véletlenül felfedezve különböző kéziratokat, vázlatokat, jegyzeteket, leveleket, 1910-11-es naplóját, valamint a befejezetlen Dosztojevszkij-könyv anyagát tartalmazta. A bőrönd letétbe helyezésének dátuma 1917. november 7. volt. A múltjának e „temetésében” a legmegdöbbentőbb dolog – azon kívül, hogy egybeesett az új hajnal felkelésével Oroszországban –, hogy soha senkinek nem beszélt róla. Még Gertrud sem tudott róla.

Elfelejtette volna Lukács egyszerűen a bőröndöt? Valószínűtlen. Olyan kivételes memóriával rendelkezett, hogy élénken és a legapróbb részletekig emlékezett múltjára. Hosszú száműzetése alatt soha semmit sem vetett el. Jegyzeteket gyűjtött újságok margóján, színházjegyeket — köztük Bolsoj-jegyeket —, brosúrákat és röplapokat. Dolgozószobájában egy fiókban őrizte azokat a szemüvegeket, amelyeket hosszú élete során viselt, a századforduló pince-nez-jétől a sztálini korszak vastag keretes szemüvegéig. Hogyan feledkezhetett volna meg tehát egy bőröndről, amely tele volt briliáns múltjának bizonyítékaival? Valójában tudjuk, hogy emléke megmaradt. Amikor 1933-ban Berlinből tért vissza egy Komintern-küldetésről, Lukács megállt Heidelbergben, és megújította az „elfelejtett” bőrönd megőrzését. Gondosan elrakta a kapott átvételi elismervényt. Egy emlékezetbeli hézag, egy elfelejtett esemény — mondja Proust —, egy lényeges igazságot rejthet, és ez ugyanígy igaz a látszólagos hiányokra is. Ez az „elfelejtés” ahhoz tartozott, amit Montaigne az emlékezet „tudattalan polemikájának”[31] nevezett, és egy olyan emberre utal, aki új életre törekszik, de még nem készült fel arra, hogy nyilvánosan felfedje kreatív, ám tévelygő múltbéli énjét. Az ötvenes években Lukács Makarenko pedagógiai elvének, az „ember múltjának elfelejtésének” egyik vezető szószólója lett.

Önéletrajzának, az "Átélt gondolat" vázolása során Lukács célja nem az volt, hogy saját életét ábrázolja, hanem hogy bemutassa, miként vált „társadalmilag tipikus” alakká.[32] Nem esik szó benne sem a komoly és gyötrelmes belső tusáiról, sem arról, hogyan állt válaszút előtt. Csak a „társadalmilag tipikus” Lukács jelenik meg, az egységes személyiség, aki már a megtérése után formálódott ki. Elutasítva az életrajzot, mint amely személyiség és pszichológia alapján magyarázható, Lukács lényegében megpróbálta elzárni saját múltját a vizsgálódás elől. Élete végéig elutasította a pszichológiát, mint olyan tudományágat, amely analitikus betekintést nyújt a lélek rétegeibe, amit később „lényegi személyiségnek” nevezett. Lukács, a megtért, élete történetét Marx melletti választása történeteként fogta fel. Amikor életét az emlékezet bírósága elé idézte, az „Átélt gondolat”-ban úgy ábrázolta, mint a gondolat és a hit közötti kapcsolatot.

A megtérő élete inkább egy zarándokút, mint események időrendi sorozata. Ahogyan az Új élet (Vita nuova) Dante-ját is lenyűgözte Lukácsot és az ő választottjait, úgy idézte fel ő is az Élt Gondolatban korai romantikus élményeit, kiemelve korábbi énjének balgaságát vagy tudatlanságát. Van egy további párhuzam Dante és Lukács között. Az idős Dante nagy zavarban olvasta újra korai szerelmi költeményeit, és Beatricét, az Új élet ihletőjét, úgy látta, ahogyan a Isteni színjátékban megjelenik, megdicsőülve. Az idős Lukács, zavarban a lírai esszéi miatt, azt mondta, hogy ez az utolsó dolog, amire emlékezni szeretne. És ő is boldoggá avatott egy inspiráló női alakot – Gertrud Bortstiebert.

---

[31] Roy Pascal: Az önéletrajz tervezése és igazságának olvasása (Routledge and Kegan Paul, London, 1960) című művében Lukács aláhúzta az "emlékezet tudattalan polemikái" kifejezést.

[32] Lukács, Önéletrajz, szerk. Ambrus János (Magvető, Budapest, 1982), 9-10. o.

Lukács új élete Gertrud körül forgott. Bár 1906 óta ismerte őt, amikor Gertrud személyes csodálattal teli leveleket írt neki Ibsenről alkotott nézetei dicséretének ürügyén, az ezt követő években eltávolodtak egymástól. Amikor 1917 tavaszán újra találkozott vele, Gertrud már felesége volt a tudós Jánossy Imrének. Gertrud részt vett Lukács etikai előadásain, amelyeket a Szabad Humán Tudományok Iskolája szervezett. Az 1917-es találkozás kezdete volt annak a negyven évig tartó „közösségnek az életben és gondolkodásban, a munkában és a küzdelemben," ahogy azt Lukács nevezte.[33] Felidézve 1917-es találkozását Gertruddal, Lukács így írt: „Életemben először a szerelem formálja, egészíti ki létemet, és irányítja gondolataimat." Rózsi Hofstadter közvetítőként szolgált Lukács és Gertrud között. Amikor egyszer Lukács könyveket akart küldeni Gertrudnak, Rózsi Hofstadter azt tanácsolta, hogy inkább pénzt küldjön. Gertrud férje még életben volt, amikor 1919 januárjában világra hozta Lukács lányát, Annát. Közvetlenül a szülés után Lukács megkérte nővérét, Micit, hogy hívjon egy taxit, és vigye haza Gertrudot a kórházból halálosan beteg férjéhez, aki tudott Gertrud Lukácshoz fűződő szerelmi viszonyáról. Valójában Jánossy bátorította is a kapcsolatot, hogy biztosítsa két fia jövőjét, és ragaszkodott hozzá, hogy Annát hivatalosan az ő lányaként jegyezzék be, hogy elkerüljék a „bonyodalmakat." Úgy tűnik, Lukács mégsem volt az a testet megvető aszketikus alkat, amilyennek írásaiban mutatja magát.

Bár a Bortstieber név németesen hangzik, Gertrud rabbinikus zsidó családból származott Magyarország szlovákul beszélő részéről. Lukács az ő életére gyakorolt hatását a bolsevik forradalom hatásához hasonlította. Dante azt mondta, hogy amióta meglátta Beatricét, a szerelem irányította a lelkét. Gertrud irányítása Lukács életében valóban sorsformáló volt. Nélküle – mondta Lukács – nem találhatott volna rá Marxra. Gertrud etikai jelentősége az életében abban állt, hogy biztosította a „kettős igazság állandó ellenőrzését". Az első igazság az volt, amit Lukács marxistaként mondott vagy írt. Ezt Gertrudnak jóvá kellett hagynia és támogatnia kellett: „Amióta megismertem Gertrudot, életem központi kérdésévé vált, hogy ő jóváhagyjon és támogasson engem." Lukács és Gertrud gondolati, érzelmi és írásbeli partnersége John Stuart Mill dicséretét idézi Harriet Taylor „összehasonlíthatatlan" értékéről, akinek emléke „vallássá" vált, és akinek „elismerése" olyan mércévé vált, amely szerint Mill szabályozta életét.

Gertrudban Lukács megtalálta azt a szeretetet és megértést, ami korábbi szerelmi kapcsolataiban elkerülte őt. Gertrud feláldozta magát az ő karrierje érdekében. Éjjeli bagolyként Lukács természetesnek vette, hogy az éjszaka közepén felébressze Gertrudot, hogy kipróbálja legújabb ötleteit, vagy felolvasson neki, amit írt. Ő figyelmesen hallgatta, válaszolt, és hűségesen megerősítette Lukács gondolatainak „kettős igazságát". Pontosan Gertrud tekintélye és Lukács feletti irányítása aggasztotta Balázst már a kezdetektől fogva: „Lukács és Gertrud ügye olyan, mint egy nagy sötét szomorúságfelhő, amely ránk telepedik. Nem bízom Lukács ösztöneiben. Túl éhezik a szeretetre."[34]

Gertrud földhözragadt realizmusa megmentette Lukácsot attól, hogy elnyelje, amit Mannheim az „abszolút csodaszereként" emlegetett.[35] Ezzel szemben Ljena vezette Lukácsot az abszolút csodaszeréhez, és ő hívta fel a figyelmét Borisz Szavinkov (1879–1925) műveire. Szavinkov „V. Ropsin" álnéven írta A sápadt ló (1909) című művét. Az orosz író, Merežkovszkij ezt a könyvet a korszak „legoroszabb" művének nevezte. Lukács megkérte Ljenát, hogy fordítson le belőle részleteket németre. Lukács szerint Szavinkovtól tanulta meg és értette meg a „modern orosz lelket." Szavinkov, egy terrorista és nihilista, megszervezte V. K. Plevé orosz belügyminiszter (1904) és a cár nagybátyja, Szergej Alekszandrovics (1905) meggyilkolását. „Hogy jön ki

---

[33] Uo. 24-25. o.

[34] Balázs, Napló, 2. kötet, 316-317. oldal.

[35] Karl Mannheim, Ideológia és utópia, fordította Louis Wirth és Edward (Harcourt, Brace and World, New York, 1936), 87. o.

Szavinkovval?" – kérdezte Winston Churchill M. de Sazonovot, amikor 1919 nyarán Párizsban találkozott vele. A cár egykori külügyminisztere lekicsinylő gesztust tett a kezével. „Ő egy orgyilkos. Meglep, hogy vele dolgozom. De mit lehet tenni? Rendkívül rátermett, leleményes és határozott ember. Senki sem jobb nála."[36]

Kezét vér áztatta, Savinkov ezt írta: „Boldog, aki hisz Krisztus feltámadásában. Boldog, aki hisz a szocializmusban és a földi paradicsom eljövetelében."[37] Savinkov a terrortetteket a szeretet cselekedeteinek tekintette. Úgy érezte, bármilyen más indíték lealacsonyítaná a terroristát a Karamazov testvérekben szereplő leveskészítő Szmergyakov szintjére. „Vagy Krisztus útja létezik, vagy Szmergyakové. Ebben az esetben" – jelentette ki Savinkov – „én is Szmergyakov mellett vagyok."[38] Nem meglepő, hogy Savinkov regénye, A sápadt ló megbabonázta Lukácsot. Miután elolvasta a regényt, Churchill ezt írta:

> Ebben a regényben, A sápadt ló címmel, amelyet álnéven írt, Savinkov brutális őszinteséggel írja le a szerepét M. de Plehve és Szergej nagyherceg meggyilkolásában. Kétségbevonhatatlan pontossággal ábrázolja azokat a módszereket, mindennapi életet, pszichológiai állapotot és hátborzongató kalandokat, amelyeket egy kis csoport férfi és nő, akiknek ő volt a vezetője, fél éven keresztül élt át, miközben halálos küldetésük során egy magas rangú személyt üldöztek. Attól a pillanattól kezdve, hogy brit állampolgárnak kiadva magát, Lord Lansdowne aláírásával ellátott útlevéllel a zsebében és „három kilogramm dinamit az asztal alatt", megérkezik a városba N., egészen „a Kormányzó" meggyilkolásáig, akit az utcán darabokra robbantanak, valamint négy társa közül három haláláig, kivégzéséig vagy öngyilkosságáig, minden lelepleződik.[39]

Savinkov maga is lenyűgözte mind Lukácsot, mind Churchillt. Churchill Savinkovot „korunk nagy emberei" közé sorolta:

> Boris Szavinkov egész életét összeesküvésekben töltötte. Vallás nélkül, ahogyan az Egyház tanítja; erkölcsök nélkül, ahogyan az emberek előírják; otthon vagy haza nélkül; feleség, gyermek, rokonok nélkül; barát nélkül; félelem nélkül; vadászó és üldözött; kérlelhetetlen, legyőzhetetlen, magányos. Mégis megtalálta a vigaszát. Lénye egy téma köré szerveződött. Életét egy ügynek szentelte. Ez az ügy az orosz nép szabadsága volt. Ebben az ügyben nem volt semmi, amitől visszariadt volna vagy amit ne viselt volna el. Még a fanatizmus ösztönzése sem hajtotta. Ő volt az a rendkívüli termék – egy terrorista mérsékelt célokért.[40]

És Lukács kijelentette:

> Nem látok semmiféle betegségre utaló jelet Boris Szavinkovnál. Inkább egy ősi konfliktus új kifejeződését látom benne: az első etika (a társadalom iránti kötelesség) és a második etika (a lélek imperatívusza) közötti ellentétet. Elkerülhetetlenül, az elsőbbségi sorrend dialektikus bonyodalmakhoz vezet, amikor a lélek önmaga helyett az emberiséget öleli magához. Mind a politikai, mind a forradalmár kénytelen feláldozni a lelket annak megmentése érdekében.[41]

A politikus és a forradalmár! Gondoljunk csak a Chequers-ben zajló jelenetre, amikor Churchill és Lloyd George Savinkovval tárgyaltak a bolsevik forradalomról. Miután Lenin átvette a hatalmat, Savinkov mintegy 30 000 tisztből álló hadsereget toborzott a bolsevikok megdöntésére. Ekkor

---

[36] Winston Churchill, Nagy kortársak (G. P. Putnam és Fiai, New York, 1937), 103. o.

[37] Borisz Szavinkov, A sápadt ló, ford. Z. Vengerava (Knopf, New York, o. d.), 8. o.

[38] Uo. 144. o.

[39] Churchill, Nagy kortársak 104. o.

[40] Uo.

[41] Lukács Paul Ernstnek, 1915. május 4., LAK.

kezdődött, Churchill szavaival élve, Savinkov „kemény sorsa, elkerülhetetlen végzete, félelmetes végzete."[42] Miután Oroszországban vereséget szenvedett, Savinkov végül Angliában kötött ki:

> Lloyd George úr információt kért az orosz helyzetről, és felhatalmazást kaptam, hogy elvigyem Szavinkovot Chequersbe. Együtt autóztunk oda. Az érkezéskor tapasztalt jelenet valószínűleg újszerű élmény volt Szavinkov számára. Vasárnap volt. A miniszterelnök több vezető szabad egyházi lelkipásztort látott vendégül, és maga is egy walesi énekesekből álló csoporttal volt körülvéve… Később leültünk beszélgetni… A miniszterelnök azzal érvelt, hogy a forradalmak olyanok, mint a betegségek: meghatározott lefolyásuk van, és az oroszországi legrosszabb időszak már véget ért, a bolsevik vezetők… majd össze fognak veszni egymással, és úgy elbuknak, mint Robespierre és St. Just… „Miniszterelnök úr," mondta Szavinkov hivatalos hangnemben, „engedje meg, hogy megjegyezzem: a Római Birodalom bukása után következtek a sötét középkor évszázadai."[43]

Az az „ősi konfliktus", amelyre Lukács hivatkozott Savinkov kapcsán, ugyanaz volt, amelyre Weber is utalt – aki, akárcsak Paul Ernst, nyugtalanítónak találta Lukács egyre növekvő rajongását Savinkov és az „orosz lélek" iránt –, amikor 1919 januárjában Münchenben tartott előadásában megkülönböztette a „felelősség etikáját" és a „végső célok etikáját" (Gesinnungsethik). Weber híres előadásainak, a „Tudomány mint hivatás" és a „Politika mint hivatás" hátterében – amelyek politikai végrendeletének is tekinthetők, és amelyekben Lukáccsal ellentétben nem tett utópikus ígéreteket – Németország összeomlása, a bolsevizmus felemelkedése és néhány egykori tanítványa, leginkább Lukács chiliastikus izgatottsága állt.

Lukács és Weber útjainak elválása az 1914–18-as háború és az 1918–19-es közép-európai forradalmak kataklizmikus eseményei közepette bontakozott ki, melyek kapcsolatát Sinkó találóan összefoglalta:

> 1918-19-ben hittük, hogy elérkezett az emberi történelem teljes felszámolásának ideje, és így egy új történelem küszöbén állunk. 1918-19-ben hittük, hogy a hosszú háború pszichológiai feltételei az anyagi feltételek mellett példátlan lehetőséget biztosítanak e feladathoz. Az 1918-19-es közép-európai kommunista forradalmi kísérletek ebből a meggyőződésből születtek.[44]

1918-ra úgy tűnt, hogy a kiüresedett világ jelentésének és uralásának problémái, amelyekről Weber házában vasárnap délutánonként sok intenzív, de udvarias beszélgetés folyt, ellenállnak Weber által megkülönböztetett két etika által kínált megoldásoknak. Amikor Németország sorsa megpecsételődött (1919), Weber útmutatást és vigasztalást keresett Jób könyvében és Jeremiás próféta könyvében, a „szent dorgálás titánjában", aki uralkodóit és saját népét is ostorozta.[45]

A belső magány pátosza elárasztotta Webert, ahogyan Lukácsot is. 1917-ben Weber más tudósokkal, művészekkel és politikai írókkal együtt a Lauenstein-kastélyban gyűlt össze, hogy megvitassák Németország jövőjét. Paul Ernst, aki részt vett az összejövetelen, tájékoztatta Lukácsot a megbeszélésekről. A fiatalabb generáció tagjai, akik Lauensteinben gyűltek össze, azt várták Webertől, hogy bejelentse egy „új világ" születését. De „nem született semmi Lauensteinből" – írta Ernst Lukácsnak –, egyszerűen azért, mert Weber megtagadta, hogy prófétaként lépjen fel, és másokat vezessen az üdvösség felé.[46] 1918 novemberében, egy hónappal azelőtt, hogy Lukács csatlakozott a Kommunista Párthoz, Weber arra a következtetésre jutott: „Sikerült elkerülnünk a legrosszabbat - az orosz korbács... Amerika világuralma éppoly elkerülhetetlen volt, mint Róma uralma az ókori pun háborúk után. Remélem, hogy ez továbbra sem fog megosztódni

---

[42] Churchill, Nagy kortársak 104. o.

[43] Uo. 109. o.

[44] Ervin Sinkó, Szemben a bíróval (Magvető, Budapest, 1983), 30. oldal.

[45] Marianne Weber, Max Weber, fordította: Harry Zohn (John Wiley and Sons, New York, 1975), 594. o.

[46] Paul Ernst Lukácshoz, 1917. szeptember 5., LAK.

Oroszországgal... mert az orosz veszélyt csak egy időre sikerült elhárítani, nem örökre."[47] De miközben Weber, egy lelkes nacionalista, figyelmeztetett az „orosz veszélyre" (1918. november), a kiábrándult világ forradalmi szakaszába lépett Budapesten.

Lukács néhány korai esszéjét, különösen a Stormról írt esszét, a „gépesített megkövüléstől" és a világi aszkézistől való félelem hatja át, amely ugyanígy jelen van Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művének utolsó részében. Akárcsak Weber, Lukács is, a polgári életet „az" élettel ellentétesként ábrázolva, azt állította, hogy a munkaetikának „sikerülhet legyőzni az önző magányosságot."[48] Lukács azon állítása, miszerint a „polgári életmód" gátolja a lélek „részeg, orgiasztikus diadalmenetét," párhuzamot mutat az apollóni-dionüszoszi rácsozattal, amelyet Weber, Nietzsche nyomdokain haladva, a modern kultúrára alkalmazott. Mind Weber, mind Lukács egy állandó tragédia világában élt. Ahogyan Wolfgang Mommsen rámutatott, Weber legalább 1908-ig inkább a „kultúra" fogalmát használta, mint a „társadalomét."[49] És az, hogy Webert érdekelte Lukács modern kultúrával kapcsolatos kritikai értékelése, megerősíti Bloch féltékeny kérdése: „Mit is ért meg belőled pontosan Weber [Lukács]?"[50]

Nem kétséges, hogy Lukács „valóban szerepet játszott Weber gondolkodásában."[51] Weber csodálta Lukács „Lélek és formák" című művét, különösen annak kísérletét Kierkegaard feledésből való feltámasztására az első világháború előtt. Nietzsche jelentős befolyása mellett – amely mind Weberre, mind Lukácsra hatott – a két gondolkodót erős ellenszenvük is összekötötte a modernitással szemben. Valójában Lukács „forma"-iránti megszállottsága analóg volt Weber módszertani „ideáltípus" iránti érdeklődésével. Ez utóbbi fogalmat, akárcsak a „forma" fogalmát, olyan alapvető feltételezések határozták meg, amelyek a társadalom jövőjére vonatkoztak, különösen azokra az értelmiségiekre vonatkozóan, akik bizonyos végső értékek iránt elkötelezettek. Lukács „Modern dráma" című művének alapos olvasása azt mutatja, hogy mint a hanyatlás szociológiája, a weberi témát képviseli: az „ideáltípusnak" nincs reprezentatív drámája.

Ami hozzájárult Weberrel való jó kapcsolatának kialakulásához, mondta Lukács, az volt, hogy egyszer megjegyezte Webernek, Kantot idézve, hogy „a műalkotások léteznek", majd megkérdezte: „Hogyan értelmezhető és lehetséges a létezésük?"[52] Ez nagy hatást gyakorolt Weberre, aki az „A tudomány mint hivatás" című művében elismerően hivatkozott Lukács Kant esztétikájával kapcsolatos előfeltevéseinek átvételére. Mind Weber, mind Lukács kritikusak voltak az „eudaimonistákkal" szemben, akik az emberi boldogságot a gazdasági fejlődéssel azonosították. Valójában Weber Lukácstól tanulta meg értékelni a művészetet, mint az utolsó bástyát a gazdasági fejlődés által felszabadított viharos erőkkel szemben a kapitalizmus által, amely feldarabolta a lelket. Ez a lélek feldarabolásának gondolata vonzotta Webert Lukács felé. Tudatában annak, hogy Lukács egyre inkább érdeklődik az orosz kollektivizmus iránt, mint a nyugati individualizmus alternatívája iránt, Weber így írt: „Egy dolog nyilvánvalóvá vált Lukács számára, amikor Cimabue festményeit nézte — aki az olasz reneszánsz kezdetén festett, de szorosabb kapcsolatban állt a

---

[47] Marianne Weber, Max Weber, 636-637. oldalak.

[48] Lukács, Lélek és forma, ford. Bostock Anna (MIT Press, Cambridge, Mass, 1974), 57. o.

[49] Wolfgang Mommsen, Mommsen, A bürokrácia kora: Perspektívák a politikára Max Weber szociológiája (Harper és Row, New York, 1974),

[50] Ernst Bloch Lukácshoz, 1916. augusztus 16., LAK.

[51] Paul Honigsheim, Max Weberről (The Free Press, New York, 1968), 25. o.

[52] Max Weber: Tanulmányok a szociológiáról, fordította és szerkesztette H. H. Gerth és C. W. Mills (Oxford University Press, New York, 1946), 154. oldal.

középkorral, mint a reneszánsszal —, mégpedig az, hogy a kultúra csak kollektív értékekkel összefüggésben létezhet."[53]

Kétségtelen, hogy Weber és Lukács nagy szeretettel és tisztelettel viseltettek egymás iránt. Weber sokat várt Lukácstól, és élénken érdeklődött akadémiai pályafutása iránt. Lukács pedig barátságukat „objektív eredményei közül a legnagyobb büszkeségei" között tartotta számon.[54] Mici büszke volt bátyja és Weber kapcsolatára, és nagy érdeklődéssel követte azt. 1912-ben Lukácsnak írt levelében megjegyezte: „Ami Webert illeti, éppen most publikált valamit a Logosban. Úgy tűnik, közgazdaságtannal foglalkozik. De hogyan ismerkedtél meg vele Heidelbergben? És kit ismersz még ott?"[55]

Lukács és Weber neveltetésében számos jelentős közös vonás található. A könyvek és a tanulás jelentették boldogtalan gyermekkoruk valódi örömét. Weber számára szülei háza gyötrelmet jelentett, otthoni élete, akárcsak Lukácsé, egy életrajzíró szavaival élve „valódi pokol" volt.[56] Mindketten belső elidegenedést mutattak édesanyjukkal szemben, és lenézéssel, intellektuális arroganciával kezelték őket. Max Weber a szívében zárt bimbó maradt, és Lukácshoz hasonlóan neheztelt anyja erkölcsi kioktatásaira és arra, hogy idegenek előtt feddte meg. Mindenekelőtt sem Lukács, sem Weber nem tudott, sőt igazából nem is akart kommunikálni édesanyjával. Weber anyjának „hiábavaló próbálkozásai", hogy fiát saját élete talajába gyökereztesse, párhuzamba állíthatók Lukács anyjának hasonlóan kudarcos erőfeszítéseivel.

Weber így emlékezett vissza Lukácshoz fűződő kapcsolatára, barátjára és későbbi ellenfelére: „Valahányszor Lukács-csal beszéltem, napokig gondolkodnom kellett rajta."[57] Kétségtelen, hogy az 1918–19-es forradalmi események véget vetettek barátságuknak. Másként reagáltak ezekre az eseményekre. Míg Weber belső távolságot tartott kora politikai kataklizmájától, Lukács megragadta a történelem kormánykerekét. 1916-ban Weber még remélte, hogy Lukács Németországban folytat akadémiai karriert. Amikor májusban Budapestre látogatott, hogy egy iparossal vitassa meg a vámok kérdését, Weber a Lukács-villában szállt meg.

Weber Lukács jövőjéről beszélgetve Lukács apja arra kérte, hogy segítsen "szerencsétlen" fiát eltávolítani abból a káros környezetből, amelyben élt, és csábítsa vissza az akadémiai életbe. Ez a káros környezet magában foglalta a vasárnapiakat, akiknek szellemi köre *A vasárnaposok* Lukács apja számára elfogadhatatlanok voltak. Weber két híres esszéje, a „Politika mint hivatás" és a „Tudomány mint hivatás"[58] jól mutatja, hogy tisztában volt Lukács és köre „steril izgalmával" a lélek iránt, valamint a valóságtól való misztikus menekülésükkel. Meggyőződése volt, hogy „az ember sorsa ma az, hogy isten és próféta nélküli korban éljen", és Weber kérdése, hogy „melyik harcoló istennek szolgáljunk?", szintén Lukácsnak szólt, aki valójában a bolsevizmusra tette fel üdvösségét.[59]

Amikor Lukács 1916 augusztusában visszatért Heidelbergbe, Weber részletes utasításokat adott neki arról, hogyan habilitáljon „azonnal" szociológiából. Azt is tanácsolta neki, hogy tegye „fel a lapjait az asztalra", és felejtse el az esztétikát, különösen Dosztojevszkijt és az „orosz lelket." Arra a

---

[53] Honigsheim, Max Weberről, 27. oldal.

[54] Lukács Max Webernek, 1916. január 17., LAK. (Sajnos, Weber levelei Lukácsnak, Mici birtokában, amikor ő ott élt Londonban megsemmisültek a második világháború német légitámadásaiban.

[55] Mici Lukácsnak, 1912. július 10., LAK.

[56] Arthur Mitzman, A Vaskalitka: Max Weber történelmi értelmezése (Knopf, New York, 1969), 43. oldal.

[57] Honigsheim, Max Weberről, 28. oldal.

[58] Lásd Gunther Roth és Wolfgang Schluchter, Max Weber történelmi víziója (Kaliforniai Egyetem Kiadó, Berkeley, 1979), 113–116. oldalak.

[59] Max Weber-től, 153. oldal.

kérdésre válaszolva, hogy Lukács valóban csak esszéista-e, és nem rendszerszerű gondolkodó, ahogyan Emil Lask és mások állították, Weber egyenes volt:

> Az lenne tanácsos, ha egyelőre rákényszerítenéd magad arra, hogy lenyírj egy kis füvet egy birkalegelőn, hogy helyreállítsd az idegeidet, majd néhány hétig „éld bele magad" a félbeszakított munkádba. Gyanítom, hogy félsz a Rickerttel való kapcsolattól, mert legbelül érzed, hogy ő „hétköznapi" szemmel érzékelne és vizsgálna téged. Röviden, fel kell fedezned az értelmedet... Őszinte leszek, és hozzáteszek még valamit. Egy nagyon jó barátod, Lask, úgy véli, hogy született esszéistaként nem leszel elégedett egy rendszerezett munkával, ezért nem kellene habilitálnod. Az esszéista egy hajszállal sem kevésbé fegyelmezett rendszerező, sőt talán éppen ellenkezőleg. De ő nem tartozik az egyetemhez, és saját megváltására írja a műveit. Az alapján, amit felolvastál nekünk a ragyogó esztétikatörténetedből, kételyeim vannak. Hirtelen fordulatod irányába teljes mértékben osztom a véleményét. Ha valóban elviselhetetlen fájdalmat okoz számodra egy rendszerezett munka befejezése, akkor azt javaslom, hogy felejtsd el a habilitációt. Nem azért, mert nem érdemelnéd meg, hanem mert végső soron sem neked, sem a diákoknak nem válna hasznára. Akkor az utad más lenne. Akkor azt fogod tenni, amit helyesnek tartasz.[60]

Lukics azonban lehet, hogy nem tette ki az összes kártyáját az asztalra Weberrel szemben. Inkább megpróbálta különleges kapcsolatát Paul Ernsttel, Weber közeli barátjával felhasználni akadémiai törekvései előmozdítására Heidelbergben. Paul Ernst valójában jelentős kötelezettséggel tartozott Lukácsnak. 1912-ben Ernst szeretője, Else von Schorn fiút szült. Hogy megkímélje Ernstet a kellemetlenségektől, aki akkor még második feleségével élt házasságban (akit 1916-ban vált el), Lukács vállalta a gyermek gyámságát. 1912 februárjában Lukács Firenzéből írt Ernstnek;

> Nem akartam írni, amíg a gyermek ügye nem rendeződik. Közben a családi tanács hétfőn kerül megrendezésre, a firenzei hatóságok közmondásos hanyagsága miatt. Amint megkapom a dokumentumokat, továbbítom azokat vagy neked, vagy Frau von Schornnak... Csak egyszer találkoztam vele, Genovában. Az időjárás annyira kellemetlen volt, hogy alig vártam, hogy minél hamarabb visszatérhessek Firenzébe.[61]

Érthető módon, hálásan és Lukácsnak adósa volt ezért a tettéért Ernst, szorgalmasan dolgozott Lukács „kedvező" fogadtatásáért Heidelbergben, míg Baumgarten korholta Lukácsot, amiért „Paul Ernst hátsóját nyalja."

Bár Marianne Weber 1910-ben azt mondta a férjének: „Lukács egyetemi állásra vágyik",[62] Lukács akadémiai karrier iránti törekvése most már fél szívvel tűnt, és őszintén ambivalens volt ezzel kapcsolatban. Miközben biztosította Webert szándékáról, hogy szociológiát tanuljon, Lukács ragaszkodott ahhoz, hogy esztétikára szakosodjon és abból tartson előadásokat. Ami a szociológiából írandó doktori disszertációját illeti, Lukács azt mondta, hogy az legalább két évnyi „fáradságot" jelentene, miközben – tájékoztatta Webert – barátja (Balázs) „személyes problémái" nagy igényeket támasztanak az idejére. Mindazonáltal Weber kitartott, és bizalmába avatta Lukácsot: „Azt akarom, hogy a kollégám legyél, annyira, amennyire bármit is akartam valaha. A kérdés az: hogyan lehet ezt megvalósítani?"[63]

Weber heidelbergi kollégái kevésbé voltak lelkesek Lukács jelöltségével kapcsolatban. 1912-ben Weber ezt magyarázta Lukácsnak:

> Tegnap szándékosan Windelband mellé ültem, és [Berhard] Gotheinnel Önről kezdtem beszélgetni. Windelband néhány közömbös, lényegében jelentéktelen megjegyzést tett az esszéiről, bár nem feltétlenül barátságtalan hangnemben. Ahogy vártam, az esszé műfaja távol áll Windelbandtól, és néhány élesebb kritikát is megfogalmazott. Én óvatosan nyilatkoztam az esszéiről, Önről pedig azt

---

[60] Max Weber Lukácshoz, 1916. augusztus 14., LAK.

[61] Lukács György Paul Ernstnek, 1912. február 15., LAK.

[62] Marianne Weber Max Webernek, 1910. október 27., LAK.

[63] Max Weber Lukácsnak, [1916. augusztus 23.], LAK.

> hangsúlyoztam, hogy lényegében rendszerszerű gondolkodó, és már túl van az esszéírás korszakán. Udvariasan hallgatott, de – szokásához híven – érdeklődés nélkül. Ennek megfelelően bölcsebbnek ítéltem, hogy ne erőltessem az Ön ügyét nála, mivel ismerem az ilyen dolgokban. Ismét csak azt tudom mondani, hogy egy önálló, valóban „befejezett" munka benyújtása tűnik a legoptimálisabb megoldásnak, nem csupán egy fejezeté. Ha megpróbáltam volna elmagyarázni, hogy külső körülményei akadályozzák egy ilyen munka elkészítését, az csak rontott és ártott volna az ügynek. Szeretném ezeket a dolgokat októberben Rickerttel is megbeszélni, az nem árthat.[64]

Az a tény, hogy még Lukács „teljes" műve, A regény elmélete (1916) is meglehetősen vegyes fogadtatásban részesült Heidelbergben. Karl Jaspers panaszkodott a könyv „transzcendentális"[65] topográfiájára, mondván, hogy Lukács aszketikus gondolkodása nagy megterhelést jelent az olvasó számára. És Ernst Troeltsch, aki a könyvet „tele absztrakciókkal" találta, azt állította, hogy nagyon nehéz olvasni.[66]

1916 szeptemberében Lukács meghívta Mannheimet, hogy csatlakozzon hozzá Heidelbergben. Mannheim visszautasította a meghívást, barátságuk „hanyatlására" hivatkozva, valamint személyes okokat említve.[67] Mannheimet azonban valójában az tartotta távol Heidelbergtől, hogy virágzó szerelmi viszonyt folytatott Olga Matéval, Lukács barátja, Béla Zalai özvegyével. Bár Mannheim kapcsolata Olgával intenzív és romantikus volt, tartósabb érdeklődéseket is követett. 1916 júliusában ezt írta Olgának:

> Egy regényen dolgozom, és egyedül sétálok Budapest utcáin. Miközben rád várok, készítem a teát. Mire megérkezel, édesebb lesz, és nem lesz szüksége cukorra. Az ágy puhább lesz, az ölelés melegebb, kedves kis cinikus hölgy. Milyen vagy? Fel szoktál izgatódni néha?[68]

Augusztusban meghatóan vallotta be:

> Kétféle ember létezik. Azok, akik szeretnek írni, és azok, akik nem. Te rendszeresen írsz. Gyűlölöm a toll látványát. Hidd el nekem. De mégis gyakrabban és nagyobb örömmel írok neked, mint bárki másnak. Ha nem írok, az nem azért van, mert haragszom, megbántódtam vagy duzzogok. Egyszerűen nehéz számomra írni. Isten nem azért küldött minket ide, hogy gyötörjük egymást, vagy titokban sóvárogjunk egymás után. Végül is, együtt aludni jó dolog. Gyere, ülj ide mellém az ablakhoz — innen olyan gyönyörű a Duna.[69]

Azon a nyáron, amikor Mannheim meglátogatta Lukácsot Heidelbergben, levelet írt Olgának a „kedves" dolgokról, amiket Lukács mondott róla. Lukács és Mannheim megvitatták a „vizsgákat" és a „szörnyű helyzetet otthon", beleértve Lukács házasságát Ljenával.[70]

Mivel meglehetősen erős ellenállásba ütközött Heidelbergben, és teljesen kimerült házassága „realitásaitól",[71] Lukács megnyitotta szívét barátja, Antal Frigyes előtt. Antal azt tanácsolta Lukácsnak, hogy „terrorizálja" Webert azzal, hogy megfenyegeti: elhagyja Heidelberget, hacsak nem szerezheti meg filozófiai doktori fokozatát.[72] Végül 1918 májusában Lukács hivatalosan benyújtotta jelentkezését és a támogató dokumentumokat. Mellékelt önéletrajzában Lukács két

---

[64] Max Weber Lukácshoz, 1912. július 22., LAK.

[65] Karl Jaspers Lukácsnak, 1916. október 20., LAK.

[66] Ernst Troeltsch Lukácsnak, 1917. január 10., LAK.

[67] Karl Mannheim Lukácshoz, 1916. szeptember 6., LAK.

[68] Karl Mannheim Oláh Máténak, 1916. július 28., MS 4516/109 az MTA-ban.

[69] Karl Mannheim Oiga Máténak, 1916. augusztus 4., MS 4516/111 az MTA-ban.

[70] Kart Mannheim Olgához, 1916. július 14., LAK.

[71] Lukács Paul Ernstnek, 1917. szeptember 5., LAK.

[72] Frigyes Antal Lukácsnak, 1916. október, LAK.

doktori fokozatot tüntetett fel: az egyiket jogból, amelyet a kolozsvári egyetemen szerzett (1906), a másikat filozófiából, amelyet a budapesti egyetemen kapott (1909). Támogató nyilatkozatában azt írta, hogy a budapesti egyetemen „egyik professzor sem" volt hatással fejlődésére, de német professzorai — Dilthey, Simmel, Windelband, Rickert, Lask és Max Weber — nagy inspirációt jelentettek számára. Lukács külön megemlítette Husserl „nagy" hatással volt értelmi fejlődésére. Érdekes módon Lukács által javasolt kollokviumi témák között szerepelt Kierkegaard Hegel-kritikája is. Bár Lukács igyekezett barátságot kötni Wilhelm Windelbanddal és Heinrich Rickerttel, ők kevés érdeklődést mutattak Lukács iránt, illetve akadémiai pályafutása iránt. Több megértést és támogatást talált Alfred Weber és Emil Lask személyében. Mindazonáltal, ahogy láthattuk, a heidelbergi akadémiai világ rendszerezett munkát követelt, és Lukács esszéi, bár briliánsak voltak, kétségeket ébresztettek tudományos képességeivel kapcsolatban.

1914 őszén Lukács publikálta *Modern Dráma* című művének első két fejezetét, német nyelvre lefordítva, az Archiv für Sozialwissenschaft című folyóiratban. Ennek szerkesztője Emil Lederer (1885–1939) volt, aki Irma nővéréhez, Emmy Seidlerhez volt feleségül (ő 1933-ban öngyilkosságot követett el). Heidelbergben Lukács Lederer baráti köréhez tartozott, amelyet Alfred Weber, Gustav Radbruch és Ernst Bloch is gyakran látogattak. Lukács teljes mértékben arra számított, hogy az Archivban megjelent cikke megfelel majd annak a „szisztematikus" munkának, amelyet Weber és a többiek elvártak.

Lukács akadémiai reményei végül 1918 végén szertefoszlottak. Jelentkezését informálisan elutasították a dékán levelében arra hivatkozva, hogy a Heidelbergi Egyetem nem tud „külföldit, különösen magyar állampolgárt habilitációra felvenni."[73] Max Weber azonban valószínűbb magyarázatot adott az elutasításra. A „Tudomány mint hivatás" című művében a német akadémiai élet vad veszélyeiről elmélkedve Weber megjegyezte: „Ha a fiatal tudós tanácsomat kéri a habilitációval kapcsolatban... ha zsidó, természetesen azt mondja az ember: lasciate ogni speranza."[74] Lukics elismerte a dékán „barátságos" levelét, és visszavonta jelentkezését. Levele végén Lukics hozzátette, hogy mivel időközben „a magyar kormány rendelkezésére bocsátotta magát," nem tud visszatérni Heidelbergbe.[75]

Amit Lukács nem mondott el a dékánnak, az az volt, hogy „időközben" belépett a Kommunista Pártba is. A pártkörökben ironikusan emlegették a „heidelbergi professzort" és orosz származású feleségét. Akkoriban általánosan elterjedt nézet volt, hogy a „fiatal óriások" — Lukács, Mannheim, Fogarasi —, mivel nem lehettek professzorok, csatlakoztak a proletariátushoz.[76] Ez félrevezető volt. Mannheim soha nem lépett be a pártba, sőt később azt mondta Lukácsnak, hogy professzornak kellett volna lennie. „De kedves Mannheim," kiáltott fel Lukács, „a kommunizmus számomra egy szanatórium." Lukács önironikus szellemessége itt üdítőbb, mint önigazoló önéletrajzi állítása (1941), miszerint Lenin Állam és forradalom című műve vezette őt a kommunizmushoz.

Lukács megtérése a világról alkotott kiábrándult nézetének eredménye volt. Marxhoz ifjúsága üdvözülésre irányuló egyoldalú törekvéseinek elszenesedett romjain keresztül jutott el. A paradoxon nem annyira az, hogy „von" Lukács 1918-ban „elvtárssá" Lukáccsá változott, de ez a változás korábban nem történt meg. Balázs és Lukács hitbéli ugrásának magyarázatára a vezető magyar irodalmi kritikus, Szerb Antal így fogalmazott: „Sok mindenre lehetett volna következtetni az 1919 előtti irodalmi tevékenységükből, kivéve azt, hogy forradalmárokká válnak."[77]

---

[73] Dean Domaszewski Lukácsnak, 1918. december 7., LAK.

[74] Max Weber-től, 134. oldal.

[75] Lukács Domaszewski dékánnak, 1918. december 16., LAK.

[76] Béla Köhalmi, Az új könyvek könyve (Budapest, 1937), 174-175. oldal.

[77] Szerb, Magyar irodalom 502. o.

És mégis, Lukács megtérése nem volt feloldhatatlan paradoxon. Nem is egyetlen pillanatnyi, vakító felismerésben történt. Inkább fokozatos elmozdulást jelentett régi életmódjától egy új önmegértés és világszemlélet felé. Heidelbergi jegyzeteiben Lukács némi érdeklődést mutatott társadalmi kérdések iránt. Például az Erzsébet-kori Anglia modern drámájának kialakulását nyomon követve a „osztály" struktúrára összpontosított, és az 1688-as Dicsőséges Forradalomról — meglehetősen abszurd módon — azt mondta, hogy „nem segített a munkásokon."[78] És Tocqueville kiváló felhasználásával Lukács a brit és francia drámák közötti különbségeket az „éles különbségnek" tulajdonította az egyes társadalmi osztályok között. Összességében azonban a társadalmi kérdések epizodikusak voltak, sőt, többnyire Lukács gondolkodásának aforisztikus töredékei.

Ami talán forradalmi volt Lukácsban, az a kétségbeesésében való büszkesége, valamint az a törekvése, hogy szenvedésen és áldozaton keresztül igazolja ezt a kétségbeesést. Bár ezek a dolgok nem eredményeztek koherens betekintést az erkölcsi problémákba – hiszen végtelenek a belőlük levonható következtetések –, Lukács ekkori gondolatai mégis élénk vázlatokat adnak azokról az erkölcsi kérdésekről, amelyek foglalkoztatták. Néhány ilyen erkölcsi problémát megfogalmazott 1918 márciusában, amikor részt vett egy nyilvános vitán, amelyet közösen szervezett Jászi szociológiai társasága és a Vasárnapi Kör. Béla Fogarasi hangadó előadása, amely a „Konzervatív és progresszív idealizmus" címet viselte, Machiavellit vette célba – bár név nélkül –, és annak kíméletlen politikai realizmusát. Fogarasi és Lukács is Kanttal azonosultak ezzel az "ördögi méregkeverővel" szemben, aki Shakespeare szerint „gyilkos Machiavel." Fogarasi érvelése szerint az adott korszak imperatívusza az, hogy elutasítsuk a „politika bűnös autonómiáját", és helyreállítsuk az etikai irányítást a politikai hatalom felett.[79] A politikai rendszerek rangsorolásakor Fogarasi a demokráciát részesítette előnyben, mivel az a hatalomgyakorlást eszközként kezeli, soha nem végcélként. Ez azonban szembesítette Fogarasit a szocializmus „dilemmájával." Szociológiai szempontból a szocializmus az elnyomottak hatalmi politikája az elnyomóikkal szemben. Ugyanakkor etikai nézőpontból a szocializmus túlmutat a hatalmi politika erkölcstelen világán. Míg Marx a hatalmi harcot a szocializmus felé vezető útként igazolta, addig Fogarasi számára csak az ember Kant-féle méltósága – mint öncél, és soha nem eszköz – adhat értelmet a szocializmusnak.

Fogarasi válaszában Lukács újrafogalmazta Kantnak az "A tartós békéről" című művében tett kijelentését, miszerint ha a politika azt mondaná: „Legyetek tehát okosak, mint a kígyók", az erkölcs talán kiegészítené: „és szelídek, mint a galambok."[80] Kant különbséget tesz a politikai moralista és az erkölcsi politikus között. Míg a politikai moralista a jog problémáját technikai kérdésként kezeli, az erkölcsi politikus számára ez elsősorban erkölcsi kérdés. És az erkölcsi kérdések felülírják a technikai kérdéseket. Ahogyan Kant írta: „Egy valódi politikai rendszer tehát nem tehet egyetlen lépést sem anélkül, hogy először tiszteletet ne adna az erkölcsnek."[81]

Kant nyomán Lukács is az etika elsődlegességét hangoztatta a politikában. Ez nem meglepő, hiszen „a magyar proletárdiktatúra vezetőinek többsége" etikai megfontolásból lett kommunista.[82] Valóban, Jenő Landler, aki később a Bécsben működő Kun-ellenes frakció vezetője lett, vitatta azt a nézetet, hogy a kommunistáknak nincs etikájuk, és azzal érvelt, hogy a kanti etika normatív a szocializmus számára.[83] Lukács ugyanolyan egyértelműen fogalmazott: „Az etikai idealizmus,

---

[78] Lukács, Heidelbergi jegyzetek, 2. kötet, 6. oldal, LAK.

[79] Huszadik Század 19 (július-december 1918), 95. o.)

[80] Kant politikai írásai, szerk. Hans Reiss (Cambridge University Press, New York, 1970), 116. o.

[81] Uo. 125. o.

[82] Sinkó, Szemben a bíróval, 34. oldal.

[83] Jenő Landler, Válogatott beszédek és írások (Kossuth, Budapest, 1960), 119. oldal.

amennyiben politikára irányul, nem célozhat másra, mint olyan intézmények létrehozására, amelyek összhangban állnak eszméjével. Fordítva pedig arra törekszik, hogy helyettesítse azokat az intézményeket, amelyek akadályozzák az etikai eszmény megvalósítását."[84] Mivel minden politikai intézményt ellentétesnek nyilvánított Kant kategorikus imperatívuszával, Lukács a politikai forradalmat eszköznek, a morális forradalmat pedig célnak határozta meg. Meggyőződése szerint az etikai idealizmus képes átvágni azt a csomót, amelyet a politika nem tud megoldani, és egyértelműen kijelentette: „Az etikai idealizmus állandó forradalmat jelent. Ellentmond a létezésnek önmagáért, és mindannak, ami mentes a morális értékektől. Mivel állandó forradalom, abszolút forradalom is egyben, képes meghatározni az etikai eszme örökké aktív, soha meg nem rekedő fejlődésének irányát."[85]

Mire a Huszadik Század megjelentette Fogarasi és Lukács Kant etikai primátusának politikai megerősítését támogató írásait, mindketten csatlakoztak Lenin pártjához. Amikor erről értesült, a kommunista író, Lengyel József arra volt kíváncsi, hogy Dosztojevszkij Nagy Inkvizítorának és Kierkegaard Vagy-vagyjának mi köze van a kommunizmushoz. Úgy tűnik, elég sok. Balázs, aki 1918 márciusában csatlakozott a Szocialista Párthoz, a vasárnapisták apolitikus litániáját hangoztatta: „A politika nem segíthet ezen az elátkozott nemzeten."[86] Dosztojevszkij még Charles de Tolnayt is teljesen lenyűgözte. 1918 júliusában egy négyoldalas levelet írt mentorának, Fülepnek.

> Éppen Dosztojevszkij Bűn és bűnhődését olvasom. Mondanom sem kell, nem tudom letenni... Raskolnyikov sápadt arca, feszültséggel teli és aggódó tekintete állandóan a szemem előtt lebeg. Amikor megöli az öreg zálogosnőt, nem bűncselekményt követ el. De amikor felemeli fejszéjét Lizaveta feje fölé Két erkölcsileg különböző cselekedet találkozik itt. Fontos azonban megjegyezni, hogy míg Raszkolnyikov előre megfontolt cselekedete nem bűncselekmény, elítélendő, spontán tette alatta marad a jellemének. Mint ilyen, ez az olvasók iránta érzett titkos szimpátiájának forrása. Azt gondolom, hogy Lukdes tévedett, amikor etikai előadásaiban azt állította, hogy Raszkolnyikov zálogosnő megölése alatta maradt a jellemének…[87]

Ez nemcsak azért érdekes, mert vitatja Lukács „lelkiismeret által okozott vérontás" értelmezését, hanem azért is, mert Tolnay úgy tűnik, megerősíti, hogy Lukács valóban megtartotta az etikai előadásait. Tolnay következő levele Fitlephez, amelyben saját, katolicizmushoz való megtéréséről ír, döntő fényt vet Lukács kommunizmushoz való megtérésére.

> Örülök, hogy jól megértettem A Karamazov testvéreket. Ez a te érdemed. Ahhoz, hogy valaki megértse Dosztojevszkijt, szükség van egy különleges lelki beállítottságra, amit te inspiráltál bennem. Ahogy mondtad: „Dosztojevszkij szereplői a Bibliát élik meg." Megbeszéltem a megtérést Kaldorral, és mindketten úgy gondoljuk, hogy szükséges. De mielőtt döntenék, szeretném tanulmányozni az Újszövetséget. A kereszténységhez való csatlakozásommal lebontanám az utolsó falat, amely elválaszt Magyarországtól.[88]

Ha Tolnay, egy zsidó, képes volt katolikussá válni Dosztojevszkij hatására, akkor Lukács megtérése már nem rejtély. Tolnay lelki válsága tanúskodik arról, amit Lukács az idők „valóságának fellazulásának" és „elvesztésének" nevezett. A valóság elvesztése inspirálta és itatta át egy történelmi pillanatba az újrakezdés generációs álmát. „A valóságunk válságában élünk" – mondta

---

[84] Huszadik Század 19 (1918. július–december), 380. oldal.

[85] Uo.

[86] Balázs, Napió, 2. kötet, 333. oldal.

[87] Charles de Tolnay Lajos Fülepnek, 1918. július 21., MS 4590/4 az MTA-ban.

[88] Charles de Tolnay Lajos Fülepnek, 1918. szeptember 5., MS 4590/6 MTA

Lukács.[89] 1918 novembere és 1919 márciusa között két történelmi esemény, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és a budapesti kommunista forradalom történt, amelyek átalakították Magyarország életét. Az átgondolt cselekedetek és önmérséklet idegenek voltak az olyan emberek számára, mint Lukács, akik örömüket lelték abban, hogy megrázzák az alapokat, és az ilyen emberek elutasították az együttműködést gróf Károlyi Mihály történelmi kísérletével, amelynek célja az volt, hogy a beteg magyar nemzetet liberális-demokratikus köztársasággá alakítsa.

Az 1918-as „forradalmi" októberben, amikor Magyarország a wilsonizmus üllője és a bolsevizmus kalapácsa között őrlődött, Lukács határozottan elutasította mindkettőt. Ennek ellenére aláírt egy felhívást, mintegy száz vezető magyar értelmiségivel, köztük Bartókkal és Kodállyal együtt, amely a monarchia nemzetiségeinek önrendelkezését támogatta. Lukács csatlakozott egy pacifista mozgalomhoz is, amelyet „Európa lovagjai" néven ismertek. Ám Lukács egy pillanatig sem vette komolyan a mozgalom konföderatív eszméjét, azaz az „Európai Egyesült Államok" gondolatát.

Minden jel arra utal, hogy Lukács akkoriban azt tervezte, hogy visszatér Németországba. 1918 februárjában barátságos levelet írt Thomas Mann-nak: „Közös barátunk, Dr. Baumgarten Ferenc említette, hogy érdeklődést mutatott régi [1909-es] esszém iránt, amely Őfelségéről szól... A mellékelt fordítást egy barátnőm készítette a kérésemre, aki szintén csodálója az Ön munkásságának... Nagyon örülök, hogy ezt az apró szívességet megtehetem Önnek."[90] Később az év során Lukács, amikor „meghívást" kért Paul Ernsttől Németországban, megjegyezte, hogy budapesti személyes sorsa „több mint problémás."[91] 1918 novemberének izgalmas napjaiban, amikor Balázs és barátai napokig ébren maradtak — kialvatlanul, borotválatlanul, feszülten —, és Balázs naplóbejegyzései úgy hangzottak, mint egy ember lehelete két kalapácsütés között, amelyek egy még meg nem született jövő ritmusára verődnek, Lukács visszautasította, hogy a politikai megváltás útjára lépjen.

Balizs naplóbejegyzéseinek mámoros pátosza ebben az időszakban némi komikus felhanggal bírt: „Fantasztikus volt. Egyetlen nap alatt nekem, egy költőnek és kívülállónak, a hadügyminiszterrel, a város katonai parancsnokával, a rendőrfőnökkel, a vasúti igazgatósággal és a polgármesterrel kellett tárgyalnom. Döntéseket kellett hozni azonnal." Nem meglepő módon a Sundayers Balizs forradalmi politikába való átmenetét a szokratészi intelmmel, a „ismerd meg önmagad"-dal fogadták, miközben próbálták neki elmagyarázni a szocializmus és a kommunizmus közötti különbséget. Ez a különbség azonban elkerülte Balizs figyelmét. Lelkesedve Lukaécs iránt érzett „szolidaritás pátoszától", Balizs csatlakozott a Kommunista Párthoz. Visszatekintve Lukács így emlékezett barátja új életére:

> Emberi szempontból Balizs elkötelezettsége és lelkesedése az 1919-es forradalom iránt csodálatra méltó volt. De egy bizonyos értelemben tragikus is. A kommunizmus esetében, ahogy mondani szokás, "qui mange du pape en meurt" (aki eszik a pápából, belehal). A marxizmust nem lehet csak megkóstolni. Az ember vagy valóban megtér – és ezt onnan tudom, hogy körülbelül tizenkét évembe telt a megtérés –, vagy a világot a polgári nézőpontból szemléli. Balizs esetében rossz keverék volt a felszínes marxizmus és korábbi költői törekvései között.[92]

Lukács-nak igaza volt. Balázs énje nem volt átruházható. „A szívem igen, de nem az agyam" – jelentette ki Balázs.[93]

---

[89] Lukács, Balázs Béla és az ő bírálói [Béla Balázs és bírálói] (Kner Izidor, Gyoma, 1918), 116. oldal.

[90] Lukács Thomas Mannnak, 1918. február 26., LAK.

[91] Lukács Paul Ernstnek, 1918 nyara, LAK.

[92] Erzsébet Vezér, Emlékezések (Irodalmi Múzeum, Budapest, 1967), 30. oldal.

[93] Magda Nagy, Balázs Béla világa (Kossuth, Budapest, 1973), 258. oldal.

Bár Balázs-hoz fűződő kapcsolatát későbbi éveiben Lukács forradalmi büszkesége sértette, korábban Lukács hosszan tartó és szenvedélyes harcot vívott barátja érdekében, amelynek elsődleges fegyvere a "Béla Balázs és kritikusai" (1918) című könyve volt. Úgy tűnik, hogy Balázs kritikusai között volt a Nyugat szerkesztője is, aki válaszul Lukács panaszára, miszerint a folyóirat figyelmen kívül hagyta Balázst, azt mondta,

> A Nyugat mindig és feltétel nélkül nyitott az Ön cikkei és az Ön által Baldzs életművének nevezett írások előtt. Adyn kívül nem jut eszembe senki, akiről a folyóirat többet írt volna, mint Baldzsról és az ő életművéről. De szerkesztőként nem kötelességem az olvasók elé tárni mindent, ami Balázs tollából származik. Az, hogy mesterkéltnek és félkésznek ítélem meg, egy dolog. Az viszont más, hogy tisztelem az Ön gondolatait és ítéleteit, feltéve, ha képes, vagy érdekli, hogy azokat világosan kifejezze. Kevés kritikai írás volt rám nagyobb hatással a Nyugatban, mint az Ön éleslátó értékelése Adyról.[94]

Ignotus emlékezete itt cserbenhagyta őt, ugyanis Lukács cikke Adyról a Huszadik Században jelent meg. Ennek ellenére Ignotus megjegyzései Balázs életművéről pontosak. Azonban hagyjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy Lukács Balázs költészetét Goethe lírai remekművei kontextusában tárgyalta, és hogy Balázs négyfelvonásos drámáját, A legutolsó napot „shakespeare-i kompozíciónak" nevezte. Ami itt érdekes, az nem Lukács véleménye Balázs költői és drámai munkásságáról. Balázs „etikai világképét" védve Lukács azt mondta, hogy az öngyilkossággal érne fel számára, ha elismerné, hogy Balázs bírálói helyesen látják.[95] Az egyik irodalmár nyersen fogalmazott: „Balázs nem szimpatikus figura. Egocentrizmusa és pózolása irritálja az embereket. Irodalmi szereplői ki vannak száradva a szimpátiára, megértésre és barátságra. Lukács Béla Balázsa dühös, harcias, és arrogánsan lekezelő."[96] Így, Balázs művészetét „ügyünknek" tekintve, Lukács tovább mélyítette a szakadékot szektája és a társadalom között. A szatirikus Karinthy Frigyes, utánozva Lukács komoly stílusát, szintén Balázs védelmére kelt:

> Elviselhető-e, hogy az előítélet és a rosszindulatú ellenállás győzelemre készül? Ha nem emeljük fel a hangunkat a kinyilvánított igazság védelmében, akkor mit mondhat egy anya a térdén gügyögő gyermekének: „Anya, mondd meg, Balizs önéletrajzi [darabja], a Halálos Ifjúság tragédia vagy sem?" Egy napon a gyermek biztosan felteszi ezt a kérdést. Ó, irgalom azoknak, akik haboznak válaszolni erre. Ez a szerény és vastag [Lukács-féle] könyv a jövőért harcol.[97]

Ez a csípős paródia már 1918 végére jelzi Lukács növekvő elszigetelődését.

Bár Lukács tisztelte Károlyi grófot, ha másért nem is, azért, mert ő is csodálta Kierkegaardot, liberális-demokratikus köztársaságát a tegnapi „reakciós rezsim" álarcaként vetette el.[98] Lukács szerint egy ilyen köztársaság a „forradalom végét" jelentette. Ugyanakkor nem volt nagyobb hite Lenin szovjet köztársaságaiban sem. A radikális Szabadgondolat című folyóirat, amelyet Karl Polanyi szerkesztett, különszámot szentelt ennek a „nagy orosz átalakuláshoz". Egy szerkesztőségi cikk szerint a bolsevik forradalom felkavarta a radikális értelmiségieket Budapesten, és sokakat félrevezetett közülük. Az örökké pragmatikus Jászi Oszkár azt javasolta, hogy „szakértőket" küldjenek Oroszországba, hogy a helyszínen tanulmányozzák azt a társadalmat, amely a „legfejlettebb" válságállapotban van. Jászi a Lenin-féle Oroszországban gyűjtött kemény „tényeket" akarta felhasználni, hogy ellensúlyozza a forrófejűeket Budapesten. Őszintén félt attól, hogy egy filozófiával áthatott forradalom, mint a bolsevik, megkísérelheti az „utópisztikus tökéletességbe"

---

[94] Ignotus Lukácsnak, 1916. november 1., LAK.

[95] Lukács, Balázs Béla 10. o.

[96] Kornel Sztankovics, „Balázs Béla," Hát 57 (1918), p. 315.

[97] Frigyes Karinthy, Így írtok ti (Athenaeum, Budapest, n.d.), 128. oldal.

[98] Lukács, "A köztársasági propaganda" [Republikánus propaganda], Világ, 1918 november 10

való ugrást Budapesten.[99] Osztozva Jászi aggodalmában, Polányi meghívta a vezető szociológusokat és más értelmiségieket, köztük Lukácsot is, hogy értékeljék Lenin kommunista kísérletét. Ezek az általában kevéssé előrelátó nézetek, amelyek a Szabadgondolat 1918. decemberi különszámában jelentek meg, ma lenyűgöző olvasmányt nyújtanak. Például Varga Jenő azt állította, hogy a kommunizmus itt marad, függetlenül attól, hogy a bolsevikok „elrontják-e a dolgokat vagy sem."[100] Még ha egy kapitalista beavatkozás el is fojtaná a forradalmat, ez aligha bizonyítaná –érvelt Varga –, hogy Lenin „politikai koncepciója" utópisztikus vagy őrült ötlet. Egy másik politikai idealista, akit Platón utópisztikus víziója bűvölt el, vidám bizonyossággal kijelentette, hogy „mi abszolutizmusunk" öt-hat évig fog tartani. Ezen időszak után az értelmiség népszavazást kezdeményezne arról, hogy mennyi „további időre" van szükség a kommunizmus megvalósításához. Ezen a ponton az emancipált értelmiségiek döntenék el, hogy „a tömegek készen állnak-e az uralomra, vagy [vajon] Platón filozófusai, akik a tömegekből emelkedtek ki, [folytatják-e] az uralmat."[101] Azonban, ahogy egy hozzászóló bölcsen rámutatott, egy „értelmiségi-erkölcsi" elit hajlamosabb a terrorra és az erőszakra, mint a proletariátus.[102]

Lukács saját válasza arra a kérdésre, hogy Lenin kísérlete szolgálhat-e modellként azok számára, akik az üdvösségre törekednek, egy határozott "Nem" volt. Lukács erkölcsi eszményei, akárcsak hőse, Ady eszményei, túlmutattak a politikán. A halálosan beteg Ady utolsó nyilvános szereplése Lukács nemzedékének szaggatott álmait és végzetes rohanását szimbolizálta.

> A Vörösmarty Akadémia ülésén [1918. november 27-én] Ady sápadt kísértet volt. Feje még mindig gyönyörű volt, szemei nagyok és csillogóak. De kezei remegtek, és úgy dadogott, mint egy elromlott gramofon. Az asztalfőn ült. „Mi van, Bandi?" – suttogta neki a testvére. Ady megpróbálta megnyitni az ülést, amely már majdnem fél órája tartott. Csend volt. Ady valami olyasmit gurgulázott ki, hogy „A forradalom, melynek fénye…". Rémisztő csend. „Arra akarsz utalni" – értelmezte a költő hallgatását Hatvany Lajos –, „hogy a forradalom teremtett minket." Ady bólintott. A titkár gyorsan jegyzetelt…[103]

Ady szifiliszben halt meg, egy betegségben, amelyet bálványa, Baudelaire örökített meg: „Mindannyiunk ereiben ott van a republikánus szellem, mint a szifilisz a miénkben a csontok - demokratizálódtunk és általánosítottunk."[104] Ady sírjánál 1919. január 27-én a holnap hősei utoljára álltak együtt. Jászi és Lukács, akik lélekben és temperamentumban különböztek, mindketten Ady zászlaja alatt vonultak. De halála a lélek forrongásának végét jelentette. Egy szerkesztőségi cikk megjegyezte,

> Senki sem volt jobban elkötelezett a magyar forradalom iránt, mint ő (Ady), még azok sem, akik ténylegesen megcsinálták a forradalmat. Ő volt a forradalom viharmadara úgy tizenöt évvel ezelőtt, amikor a magyar tutaj nyugodt vizeken sodródott… Egyedül ő látta előre közülünk, hová viszi a nemzetet a sors fekete vitorlája, amelyet a szél feszít meg.[105]

A Galileo Kör Ady-emlékünnepségén Lukács és Polányi búcsúztatták a költőt. Jászi a Huszadik Század és annak demokratikus nemzeti újjászületési programja nevében igényelte őt. Lukács „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című esszéjében túllépett a nemzeti újjászületés gondolatán. A

---

[99] Oszkár Jászi és Iván András, "Szociológia és politika," Huszadik Század (1919. március), 114–135. o.

[100] Varga Jenő, „A bolsevik uralom jövő kilátásai," Szabadgondolat (1918. december), 226–228. oldal.

[101] Frigyes Erich Podach, "A társadalmi fejlődés iránya," Huszadik Század (1919. április), 1–18. oldal.

[102] Szabadgondolat, 1918. június 1., 49–53. oldal.

[103] Menyhért Lengyel, Életem könyve (Gondolat, Budapest, 1987), 141-142. oldal.

[104] Susan Sontag, A betegség mint metafora (Farrar, Straus and Giroux, New York, 1978), 59. o.

[105] Lásd Esztendő (1919. január), 133-136. oldalak.

mesterek új értékek teremtéséhez való belső jogát hangoztatva Lukács magáévá tette a kommunizmusban rejlő „etikai akaratot", amely a világ megingatására törekszik. Lukács számára azonban a kommunizmus, amely csupán megfordítja az osztályharc szegényes politikai drámáját, összeegyeztethetetlen volt a kommunizmus végső céljával, mint „új erkölcsi" renddel. „A történelmi tények – jelentette ki – soha nem lehetnek azonosak az új világ iránti etikai akarattal."[106] Meggyőződve arról, hogy a hagyományos politika kudarcot vallott a „lelketlen empirikus valóság" megváltásában, Lukácsot a bolsevizmus „erkölcsi dilemmája" foglalkoztatta. Ami Lukács számára a bolsevizmust egyszerre rémisztővé és „elbűvölővé" tette, az az volt, hogy felszabadította a politikai hatalmat az erkölcsi korlátok alól. Ahogy ő fogalmazott,

> Ismétlem: A bolsevizmus azon metafizikai elképzelésen nyugszik, hogy a jó származhat a rosszból. Hogy lehetséges, ahogy Razumihin mondja a Bün és bűnhődésben, hazugság útján eljutni az igazsághoz. Ez az író nem tud osztozni ebben a hitben, és ezért megoldhatatlan erkölcsi dilemmát lát a bolsevizmus gyökerében. A demokrácia csupán emberfeletti önmegtagadást és önfeláldozást követel azoktól, akik tudatosan és őszintén kitartanak a végsőkig. Ám a demokrácia, bár emberfeletti erőfeszítést igényel, nem annyira megoldhatatlan, mint a bolsevizmus erkölcsi problémája.[107]

Miközben Lukács a bolsevizmus „megoldhatatlan erkölcsi dilemmájával" küzdött, Béla Kun és Ernő Seidler harang alakú orosz kabátot viselve rótták Budapest utcáit. Terjesztették a bolsevik propagandát, megoldást kínáltak a „megoldhatatlan" erkölcsi dilemmára, és osztogatták Kun „Mit akarnak a kommunisták?" című röpiratát.

Először is engedélyt akartak kapni az utcai politika irányítására. Egy kommunisták által szervezett utcai tüntetésen részt véve Lukács meghallgatta László Rudast, jövőbeli nemezisét, amint végítéletszerű beszédet tartott a kapitalizmusról és a kommunizmus jóslatszerű tökéletesítéséről. Undorodva Lukács Fogarasihoz fordult, aki mellette állt, és azt mondta: „Nézd, Béla, egy héten belül úgyis csatlakozunk. Miért ne most?"[108]

A lelki válságban szenvedő Szent Ágoston hasonlóan kérdezte könnyek között: „Holnap, és holnap? Miért nem most, miért nincs vége ebben az órában tisztátalanságomnak?"[109] Lukács „Miért nem most?" kérdésére esszéjében, a „Bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című írásában adott választ. Amikor Lukács summa contra bolsevizmusa megjelent a Szabadgondolatban, ő már csatlakozott a párthoz. A költő Kassák Lajos élénken megragadta Lukács hitre való ugrását. Hogyan lehetséges – kérdezte –, hogy Lukács, aki tegnap még erkölcsi alapon utasította el a bolsevizmust, ma vezércikkeket ír a Vörös Újságban? A párton belül Lukács megtérését gúny és szkepticizmus fogadta. Amikor Loán Kelen tájékoztatta Béla Kunt Lukács döntéséről, Kun felháborodva kiáltott fel: „Mindig őrült ötleteid vannak. Ez az őrült heidelbergi filozófus nem fogja osztogatni a pártlapot hídfőknél és utcák sarkán." Azonban egy János Hirosik nevű kőműves megvédte Lukácsot, mondván: „Jobb munkát találunk neki."[110] Lukács, miután belépett egy új, járatlan útra, egy kritikus szerint „egy távoli bolygóra" emlékeztetett. Olyan pályán keringett, amely távol esett az emberektől és a proletariátustól. Mint nemesi származású ember, semmit sem tudott az élet sötét titkairól. Aztán hirtelen az emberek biztosává lett – a könyvek és az irodalom cárjává.[111]

---

[106] Lukács, „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" [Botshevism as a moral problem), in Lukács, Történelem és osztálytudat |expanded edn of History and Class Consciousness], ed. Mihály Vajda (Magvetö, Budapest, 1971), 16.o.

[107] Uo. 17. o.

[108] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Levéltára (Budapest), 867- 1-46.

[109] Szent Ágoston, Vallomások (Collier Books, New York, 1972), 130. oldal.

[110] Jolán Kelen, Az élet elszáll (Kossuth, Budapest, 1976), 123. oldal.

[111] Lendvai, A harmadik Magyarország

9
A komisszár

A fegyveres próféták mindig győznek, a fegyvertelen próféták pedig veszítenek.

Machiavelli

1918 novemberének egyik estéjén a Lukács Kör Balázs hegyvidéki lakásában gyűlt össze, hogy megvitassák Lukács „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című esszéjét. Lukács késve érkezett, láthatóan megrendülten és idegesen, majd megszólalt: „Találkoztam valakivel, akinek igaza van. Az ő valósága, ellentétben a miénkkel, aktív valóság. Először találkoztam valakivel, aki megtestesíti a hegelianus szellemet. Ő valóban azt éli, amiről mi csak beszélünk. Megmutatta nekem, hogy soha nem gondoltam az ötleteim következményeire." Döbbent csend követte, miközben Lukács hangja elcsuklott: „Tennem kell valamit. Mindig is azt állítottam, hogy a metafizika nagyon közel áll az empirikus valósághoz. Most rájöttem, hogy csak egy tudatosan megváltott ember képes megteremteni az empirikus világot. Újra kell értékelnem az egész gondolkodásomat." Ljena Lukácshoz fordult: „Újraértékeled az elképzeléseidet egy orosz próféta alapján? Tudom, hogy csak onnan jöhet." Lukács nyugodtan válaszolt Ljenának: „Tévedés azt hinni, hogy a 'szellem' az énben lakozik. Éppen ellenkezőleg, a tömegekben lakozik, és ott kell keresni: 'Ha hiszünk az emberi szabadságban, nem élhetünk életünket osztályok által megerősített kastélyokban. A nincstelen proletariátus fáradhatatlanul áldozza fel önmagát a szellem felszabadítása érdekében. Hogyan is hőkölnénk vissza a bűntől és az erőszaktól mi, akik élvezzük a bűn minden gyümölcsét?'" Lukács elhallgatott, majd lehajtott fejjel suttogta: „Magamról beszélek. A sorsom súlyos. Mert nehéz az ember egész létezését átértékelni."[1] Anna Lesznai, aki feljegyezte ezt a rendkívüli vallomást, megjegyezte: „Mint a tragikus hős, az igazi forradalmár szembenéz a bűnnel, és elfogadja annak következményeit. Ez az ő nagysága. A legnagyobb áldozat nem az, ha meghalunk az eszméinkért, hanem ha feláldozzuk önmagunkat egy etikus jövő érdekében."[2]

A meglepetés itt nem annyira Lukács áttérésének ténye, hanem az, hogy milyen hirtelen történt meg. Az a „valaki", aki Lukácsot rákényszerítette gondolkodásának teljes újraértékelésére, nem volt más, mint Irma testvére, Ernő Seidler, egy rendkívül éles eszű Machiavelli. Ahogy Mama Cecil tréfásan emlékeztette egyszer Lukácsot: „Marx osztályharca az egyik út, amely elvezet azokhoz az ajtókhoz, melyek mögött Kékszakáll eltemetett asszonyai nyugszanak, akiket az életben maradónak fel kell támasztania."[3] Ez szinte prófétikus. Hadifogolyként Tomszkban Seidler Kun társaságában bolsevik taktikákban részesült képzésben. 1918 nyarán Seidler, mintegy ötven bolsevik módon kiképzett hadifogoly élén, visszatért Magyarországra. Különleges megbízatása az volt, hogy „kiszúrja" és toborozza a potenciális forradalmárokat. Így fedezte fel és toborozta Ottó Korvint és Lukácsot is.

Úgy tűnik, hogy Seidler Ernő egy időben Lukács „protegéje" volt. Apja egy keltezetlen levélben ezt írta Lukácsnak: „Pollacsek Károly ügyvéd meglátogatott, és megkértem, hogy küldje el hozzám unokaöccsét, Seidler Ernőt, hogy támogathassam a protegejét egy jobb állás megszerzésében." Majd 1913 februárjában apja ismét írt Lukácsnak: „A Seidler kinevezés… nagyon nehéz problémát jelent. A helyzet meglehetősen rossz, és ez több annál, amit meg lehet oldani."[4] Seidler, aki

---

[1] Anna Lesznai, Kezdetben volt a kert (2 kötet, Szépirodalmi, Budapest, 1966), 2. kötet, 470-472. oldalak.

[2] Uo., 2. kötet, 176. oldal.

[3] Cecilia Polányi Polányi Lukácsnak, dátum nélkül, LAK.

[4] Apja Lukácshoz, 1913. február 15., LAK.

tisztában volt Lukács gyötrődő lelkiismeretével, Irma halála miatti bűntudatával és metafizikai késztetésével, hogy „térdre boruljon” egy abszolútum előtt, elhozta a keleti üdvösség örömhírét itt és most. Amikor 1918 egy téli napján találkozott Lukáccsal, Seidler bebizonyította neki, hogy az általa hirdetett eszmék homályosak és talányosak, és teljes mértékben meghaladják az emberi erőt, hogy elérje őket. Seidler tanúságot tett. Az az igazi királyság, amelyre Lukács vágyott, valójában már Oroszországban megalapításra került. Itt volt Lukács lehetősége, hogy kilépjen a kétely és bizonytalanság birodalmából a hit világába. Seidler bemutatta Lukácsot Kun Bélának, Budapest „első bolsevikjának”, valamint Szamuely Tibor írónak, a „merész, félórás forradalom” vezető megalomániának is.[5] Mintha csak két Vasárnapi Kör találkozó között történt volna, Lukács áttért.

Consummatum est. A tett végbement. Lukács Kierkegaard mondását idézve racionalizálta megtérését, miszerint az élet feláldozása egy ügy érdekében mindig irracionális cselekedet. „Hinni” – mondta Lukács –, „azt jelenti, hogy az ember tudatosan vállal irracionális hozzáállást saját magával szemben.” Sinkó idézte Lukács szavait: „Legyünk világosak: nincs racionális tragédia, mert minden hősiesség irracionális.”[6] Mintha új életét szimbolizálná, Lukács, a Magyar Kommunista Párt egyik első tagja – pártkönyvének száma ötvenkettő –, elköltözött a családi villából, és beköltözött „ferences” kommunista szektájához a Szovjet Házba. Ez a külső cselekedet, amellyel megszakította kapcsolatát családjával, úgy tűnik, megerősíti, hogy a szovjet hatalom Magyarországon valóban a „testvéri szövetséget és az apák trónfosztását” jelentette.[7] A párthoz csatlakozó újonc, Révai József így írt: „Halál anyámra, halál apámra, halál a tanáromra.”[8] A Szovjet Házban Lukács és szektája Jézusról, Assisi Szent Ferencről és az Ótestamentum prófétáiról beszélgettek, mintha közeli barátaik lennének.[9] Amikor Kun később elolvasta Sinkó önéletrajzi regényét, az Optimistákat, amely hiteles dokumentuma volt 1919-nek, bevallotta, hogy Vértes (Lukács) alakja lepte meg a legjobban. Kun beismerte: „Fogalmam sem volt róla, hogy a diktatúra közepette, a Magyar Szállóban, az irodámtól két ajtónyira, minden este a marxizmust marxista teológiává alakították. Azt sem tudtam, hogy teológiai kérdéseket marxista problémaként vetettek fel.”[10]

Lukács, akit Seidler meggyőzött arról, hogy előre kell mennie, hátra nem fordulhat, hitbéli ugrását Judith szavaival az ajkán tette meg: „Még ha Isten bűnt is helyezett volna közém és a rám bízott tett közé – ki vagyok én, hogy elkerüljem azt?”[11] A Szovjet Házban félelmetes párhuzamokat vont Judithnak Hebbel drámájában Holofernes meggyilkolása és a kommunisták burzsoákkal vívott harca között. Már a "Modern Dráma" című művében is lenyűgözte Judith alakja. Hebbel Judithjának jelenléte Lukács életében hallgatólagosan megerősítést nyert Micitől is. Ő és néhány barátja egyszer megnézték Hebbel drámáját. „Amikor Judith levágja Holofernes fejét” – írta Mici Lukácsnak –, „mindenki azonnal a ruhatár felé sietett. Senki sem vette észre, hogy a darab folytatódik. Csak néhányan maradtunk ülve.”[12]

---

[5] Dezső Szabó, "Az egész emberért," Nyugat 1 (1919), 451–458. oldal.

[6] Sinkó Ervin, Optimisták: történelmi regény 1918-1919-ből (2 kötet, Fórum, Novi Sad, n.d.), 2. kötet, 337–338. oldal.

[7] Szabadgondolat, 1919. február 15., 82. oldal.

[8] Kassák Lajos, Egy ember élete (8 kötet, Pantheon, Budapest, n.d.), 7. kötet, 133. o.

[9] Emma Ritoók, A szellem kalandorai (2 kötet, A Göncöl Kiadása, Budapest, 1922), 2. Kötet 184. o.

[10] Sinkó Ervin, Egy regény regénye (2 kötet, Forum, Újvidék, 1961), 1. Kötet 199. o.

[11] Lukács, Taktikák és etika: Politikai esszék, 1919-1929, ford. Michael McColgan és szerk. Rodney Livingstone (Harper and Row, New York, 1972), 11. o.

[12] Mici Lukácsnak, 1910. május 5., LAK

Az a kísérlet, hogy költői képeket kölcsönözzünk Hebbel drámájából, mint a tények hiteles vonásait, különös fényt vet Lukács elméjére a Szovjet Házban. De miért azonosult volna Lukács Judittal, aki végül is a judaizmus lenyűgöző szimbóluma? Egyrészt Judit isteni küldetése, hogy megölje a pogány Holofernészt, két kultúra – a judaizmus és a pogányság – konfliktusát tárta fel, és Lukács saját élete is a polgári múlt és a kommunista jövő között lebegett. Ráadásul Judit csak ártatlansága feláldozásával teljesítheti küldetését. Bár végül levágja Holofernész fejét, amíg annak gyalázatos ágyában feküdt, Holofernész kurvává tette őt, és Holofernész még élt. Amikor Judit úgy dönt, hogy megöli a méhében lévő gyermeket, örökre elveszíti a lehetőséget, hogy normális életet éljen. Lukács „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című elemzése szerint kommunistaként a bűnt és önmaga feláldozásának akaratát választotta. De a polgári múlt intellektuális csodákkal itatta át. Ezeket meg kellett tagadni, vagy úgyszólván „megölni". Marxistaként Lukács tébolya az volt, hogy ítéletet kellett mondania, sőt, saját ragyogó múltjának eszméi ellen kellett vétenie. És ezen a ponton Lukács és Judit bűntudata egybeesett.

Lukács elhatározása, hogy Juditként az élet perifériájáról a történelem középpontjába ugorjon, saját drámáját hordozza. Az a „gyönyörű" vörös zászló, amely alatt 1919-ben ő és mások vonultak, Balázs szavaival élve egy „naivan groteszk" forradalmat hozott magával. Ez különösen fájdalmas volt azok számára, akik, mint Lukács és Sinkó, a proletariátus élcsapatához a legtisztább etikai megfontolásokból csatlakoztak. Mégis, Lukács Zarathustra-szelleme nem volt hajlandó lefelé asszimilálódni, a sokaság kollektív mozgalma felé. Kommunistaként Lukács teljes mértékben elvárta, hogy megőrizhesse és ápolhassa szokratészi késztetését és kierkegaardi szellemét.

Sajnos. „Kierkegaard csak önmagának épített házat."[13] A „kommunizmus problémája" – mondta Balázs – az ő vagy-vagy választása. Vagy egy tisztességes, vagy egy igaz élet. És „Gyuri tragédiája" az volt, hogy a vagy-vagy a mennyországba, vagy – ahogy Balázs fogalmazott – a pokolba vezethet.[14] Akárhogy is legyen, Kierkegaard etikai színtere, ahol a rendkívüli egyén visszatekintve próbálja megtalálni és megmagyarázni bűntudatból fakadó boldogtalanságát, majd megoldást keres rá, a bűnbánat színtere. És a kierkegaardi formula, miszerint „megbánom magam az egész létezésből"[15], egyaránt kikövezte Balázs és Lukács útját a kommunizmus felé. Azonban hamar rájöttek, hogy Kierkegaard etikai individualizmusa – ahol az ember rátalál örök önmagára, és önmagát választja „örök érvényességében" – és a kommunizmus ellentétesek egymással.

Ironikus módon Lukács hitbeli ugrása gyanússá tette őt a párt köreiben. Ez megerősítette Kun és mások számára, hogy nincs zseni őrültség nélkül. És még Lesznai Anna is inkább egy képnek, mint az igazságnak tekintette Lukács megtérését – egy jól eljátszott tragédiának. Tudomásunk szerint Lukács hitbeli ugrása az igazság volt. Mégis gyanús maradt. És felmerült továbbá, hogy Lukács szerelmi viszonya Irmával és öngyilkossági fenyegetései nem voltak mások, mint tragikus szerepek ihletett színjátéka, hogy Lukács sem Irmát nem szerette, sem pedig valaha is komolyan gondolta volna, hogy megöli magát, hogy Ibsennel találkozva Lukács meggyőzte magát, hogy az ember „tragikus sorsra" született – ez a legnemesebb szerep itt a földön.[16] Valójában maga Lukács is irracionális tettnek tekintette csodálatos hitbeli ugrását. Ahogy egy megfigyelő 1919-ben állította: „A kommunizmus találta meg Lukácsot, nem pedig fordítva. Ő az ügy nyeresége, nem pedig az ügy az övé."[17]

---

[13] Ervin Sinkó, Epikurosz hervadt kertje (Forum, Újvidék, n.d.), 25. oldal.

[14] Béla Balázs, Napló (2 kötet, Magvető, Budapest, 1982), 2. kötet, 372. oldal. (Lásd még az 1. fejezet 25. lábjegyzetét is.)

[15] Søren Kierkegaard, Vagy-vagy (Doubleday, Garden City, 1959), II. 229. o.

[16] István István Szerdahelyi, Szerda „Széljegyzetek egy szerepjátékhoz," Kritika (augusztus 1987), 17-19. o.

[17] Vörös Lobogó, 1919. április 17.

Ez felveti az oly sokat vitatott „Lukács-kérdést.” Sinkó volt az első, aki felismerte, hogy Lukács, az etikai idealizmussal áthatott férfi, valójában egy osztályuralmi mozgalomhoz csatlakozott a realpolitika komor követésében. Hitének komoly eltökéltségével Lukács az erkölcsileg felfogott valóságot kutatta a horizonton. Ám az 1919-es forradalom után mindössze az önzés árhullámait és az újonnan megszerzett proletárhatalom folyosóit benépesítő ügyes, hétköznapi elméket látta maga körül. Egy moralista számára, aki Lukácséhoz hasonlóan könyörtelenül hozzászokott az önmaga legyőzéséhez, ez keserű igazság volt. De ahogyan Sinkó éleslátóan megjegyezte, egy forradalmi értelmiségi sorsa, hogy Coriolanus maradjon.[18] Shakespeare Coriolanusához hasonlóan Lukács is ritkán szeretett és ritkán nézett fel az általa inspirált és vezetett „rangszagú sokaságra.” Saját apját megtagadva Lukács arról álmodott, hogy létezik egy aranyvilág valahol máshol. A proletariátus megjelenése a Szovjet Házban Lukács számára Coriolanus nyelvén olyan lehetett, mintha „varjakat hoznának be, hogy sasokat csipkedjenek.” Valóban, időnként Lukács, a népbiztos úgy szólhatott, mint Coriolanus, amikor a népről beszélt. Néhány évvel a forradalom előtt Elsa Stern emlékeztette Lukácsot, hogy „semmit” sem tud a tömegekről, és hozzátette: „A tömegek jobbak lehetnek bármelyikünknél. Különösen, ha valakinek az apja Lukács József és Stern Gusztáv. Szóval ne becsméreld a népet. Legalábbis előttem ne.”[19] 1916 végén írt levelében Lukács apja megjegyezte: „Ami azt illeti, hogy a jövőért dolgozol, és nem a tömegekért, támogatni fogom, amennyire eszközeim engedik.”[20] Aztán 1919-ben, amikor egyesek börtönhöz hasonlították kulturális programját, Lukács „proletár söpredéknek” nevezte őket. Ez a fajta fennhéjázó tekintet, amely szabályokat állít és lenéz, pontosan az volt, amire Max Weber gondolt, amikor kiemelte Marxot „az emberek iránti megvetése” miatt.[21]

Bár Weber nem helyeselte Lukács hitét ugró váltását, szimpatizált azokkal a gesinnungsethische szocialistákkal, akik etikai megfontolásokból vagy végső értékek alapján kötelezték el magukat. Lukács most hűségesen társította a kommunizmust a „végső értékek” megvalósításával. Weber elismerte, hogy az idealizmus bizonyos körülmények között forradalmi erő lehet. Ez nyilvánvaló a „Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című művében. Webernek nem volt kétsége afelől, hogy Lukács „végső értékek” iránti elkötelezettsége felelős az 1919-es forradalmi valóság iránti rövidlátó nézőpontjáért. A tiszta értelem politikai történelemformálásba való beavatkozása sajátos drámával bír. Webernek nem kellett messzire néznie, hogy ezt megfigyelje: elég volt Lukács forradalmi tevékenységeire tekintenie.

Ne feledjük, hogy Lukács számára Magyarország, ahogy Ady leírta, egy „kompország” volt, amely Kelet és Nyugat között ingázott. A bolsevikok által kiképzett Kun és Seidler eltökéltek voltak abban, hogy ezt a „kompországot” arra a kikötőre irányítsák, amelyet a legmegfelelőbbnek tartottak – a forradalmi Oroszország felé. Nekik legalább volt szilárd talaj a lábuk alatt: egy nyugtalan, mégis időtlen Oroszország. Ez nem volt igaz Lukácsra, akinek korai tevékenysége az Erosz és a platonizmus, az élet és a halál, az értékek és a szakadék közötti hidak építésére korlátozódott. Írásaiban az „emberi élet” örökké az etika és az esztétika síkján bontakozik ki. Sem a történelem, sem a társadalom nem képezte igazán látomásainak alapját.

Még a forradalmi kontextusban is Lukács „jóság” és „tisztaság” fogalmai – „vagyok, aki vagyok” – szilárdan megmaradtak szellemi világában, és saját fényükkel ragyogtak. Ám most már óriási különbség mutatkozott. Bár immár marxista volt, az autentikusság eszméje abból a polgári erkölcsi-kulturális tőkéből táplálkozott, amelyet megtagadott. A közoktatás helyettes népbiztosaként

---

[18] Sinkó, Epikurosz hervadt kertje, 30. oldal.

[19] Elza Stern Lukácsnak, 1910. február 10. LAK

[20] Apja Lukácsnak, 1916. november 29., LAK.

[21] Wolfgang Mommsen, A bürokrácia kora: Politikai perspektívák Max Weber szociológiája (Harper and Row, New York, 1974), 49. oldal.

Lukács, szektáját politikai ügynökséggé alakítva, diszkrecionális hatalmat adott saját eszméinek. Ami még fontosabb, a politikai cselekvés és az önismeret összeegyeztethetetlensége ugyanúgy elkerülte Lukács figyelmét Budapesten, mint ahogyan Szókratész figyelmét Athénban. És ha Szókratész a halálbüntetés fenyegetése alatt bátran válaszolt vádlóinak, nem csodálkozhatunk azon, hogy Lukács, aki szektáriusból hatalommal rendelkező személlyé vált, aktív lépéseket tett önmaga és eszméi igazolására 1919-ben. Lukács „idealista" esztétikai és „klasszicista" programja egyszerre volt merész és ellentmondásos. Művészeti és irodalmi programatikus gondolkodása túlmutatott a filozófiai érvelésen; egy bosszúra vágyó szektárius elfogult őszinteségét tükrözte.

1918 december 23-án a Nemzeti Forradalmi Tanács összehívta Magyarország vezető művészeit. A zene területén többek között Bartók és Kodály, az irodalom terén Krúdy Gyula és Molnár Ferenc voltak jelen, hogy megvitassák a nemzeti kultúra helyzetét. Lukács megjegyzései ezen a kulturális fórumon tanulságosak. A nemzeti kultúra mulasztásairól és bűneiről szólva Lukács megismételte Rousseau vádját, miszerint a művészet a múltban virágkoszorúkat font az iron láncokra, ebben az esetben az Osztrák–Magyar Monarchia mintegy „harminc millió lelkének" rabságára. A művészet megszerettette az emberekkel saját szolgaságukat, és „civilizált" emberekké formálta őket. Röviden: a szükség emelte trónra az Osztrák–Magyar Monarchiát, és a művészet tette azt vonzóvá és erőssé. „De most mi vagyunk a hódítók" – jelentette ki Lukács –, „és gondoskodni fogunk róla, hogy a művészet eltávolítsa ezt a mérgező ideológiát."[22]

A forradalmi politika kontextusában – mondta Lukács – az eszmékbe vetett hit megszűnik képzelgés lenni, és gyakorlati, konkrét formát ölt. Sajnos Lukács számára az ingatag magyar proletárköztársaság mindössze 133 napig tartott. Ha valamit, akkor ez egy asztros forradalom volt – akárcsak az asztrák, 1919 szimbóluma, a forradalom hamar elhervadt és eltűnt. És mint a történelem során oly sok erkölcsi elv, Lukács is tévhitben élt azzal kapcsolatban, milyen könnyen valóra váltható programja – a Művészet a cél! – az életben.

A „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című művében Lukács erkölcsi szempontból vetette fel a kommunizmus problémáját:

> Mindenki, aki jelenleg csatlakozik a kommunizmushoz, erkölcsileg felelős minden emberi életért, amely megsemmisül a küzdelem során. Az egyén úgy felelős, mintha saját maga ölte volna meg mindannyiukat. Másrészt, azoknak is vállalniuk kell az egyéni felelősséget, akik a másik oldalon állnak, és támogatják a kapitalizmust, amelynek imperialista bosszúja nemzeteket és osztályokat pusztít el. Nem menekülhetünk el az erkölcsi felelősség elől azzal az állítással, hogy az egyéneknek nincs befolyásuk a történelmi sors alakulására.[23]

A forradalom történelmi legitimációval ruházta fel Lukács antikispolgári impulzusait. Időnként Lukács vezércikkei a Vörös Újságban — amelynek 1918 decemberétől szerkesztője lett — mintha maga a Szentlélek írta volna. Prioritásai továbbra is a művészet köré összpontosultak, akárcsak korai műveiben, és ez az oka annak, hogy politikai álláspontja, amely távol állt Marxétól, meghamisítódott a valóságot meghaladó értékek iránti aggodalommal. Ugyanakkor sokak szemében különös tiszteletlenségnek tűnt, hogy a Vörös Újság vezércikkeit szülei villájában írta (mielőtt elköltözött). Legrosszabb esetben ez a dekadensből forradalmárrá vált ember dacos tréfájának számított egyébként könnyelmű kultúrában.[24]

Egy nap egy ismerős megállította Lukács Józsefet az utcán, és így dicsérte: „Igazgató úr, valóban fantasztikus, mennyit fejlődött a Vörös Hírek a fia szerkesztése alatt."[25] Apja érzéseit csak sejteni

---

[22] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Archívuma (Budapest), 607. f. 50.e.

[23] Szabadgondolat (1918. december)

[24] Árpád Szélpál, Béla Kun 133 napja (Artheme Könyvkereskedés, Párizs, 1959), 134. o.

[25] Lukács, Egy élet feljegyzése, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 57. o.

lehet: bánat az eltékozolt bizalom miatt; a viszonzatlan szeretet pusztító fájdalma. Életének, vagyonának és karrierjének jelentős részét ennek a bálványnak szentelte — a saját fiának. De Lukács, hogy igazságosak legyünk, soha nem követelt ilyen szeretetet, és nem titkolta, hogy a szektája az igazi családja, vagy ahogyan egy megfigyelő fogalmazott, ő volt a „filozófiai család elismert feje."[26] Lukács valószínűleg úgy érezte, hogy írásai — és most a forradalom — elősegítik egy „magasabb én" létrejöttét, és hogy fizikai létezése csupán ugródeszka ehhez. Bizonyos értelemben az irodalmat és a tudást olyan mértékben szerette, ahogyan soha nem szerette a szüleit. Hitte, hogy hatalmában áll biztosítani, hogy minden próbatétele, tévútja, szenvedése és reménye hozzájárulhat önmaga újraformálásának folyamatához. A „A lelki szegénységről" című esszéjében Lukács önmagáról írt, amikor ezt mondta: „Emberek vagyunk, mert műalkotásokat hozunk létre. Csak boldog szigeteket tudunk megidézni az élet nyomorúságos, zavaros és mocskos folyamában. Ha a művészet képes lenne formálni az életet, és a jóság tettekké válna, akkor istenek lennénk."

Egy szerkesztőségi cikk a Vörös Hírekben 1919. február 3-án „piszkos áramlatnak" nevezte. Azt hirdette: „Pokolba a polgári demokráciával! Pokolba a parlamentáris köztársasággal és a politikával, amely visszatartja a tömegeket a cselekvéstől! Fegyverbe, proletariátus!" Három nappal később a Vörös Újság felruházta a proletariátust azzal a természetes joggal, hogy „felakassza és eltemesse" a burzsoáziát. Ezt a „jogot" előzetes módon február 20-án gyakorolták a Népszava szocialista újság szerkesztősége előtt. Az ellentétes frakciók közötti erőszakos összecsapás négy rendőr halálát okozta.

Sinkó, aki megsérült a csetepatéban, megrázkódtatva és véresen sietett Lukácshoz. A könyvekkel teli dolgozószobájában találta meg, ahol perzsa szőnyegek és Giotto-reprodukciók díszítették a falat. Lukács cigarettával és ruhakefével kínálta Sinkót, majd csengetett a szolgálatért. Egy szobalány jelent meg, és felvette a reggeli rendelést. Miután figyelmesen meghallgatta Sinkó beszámolóját az erőszakos utcai politikáról, Lukács történelmi távlatba helyezte a kérdést. Emlékeztette Sinkót, hogy a történelem folyamán a tömegeket politikai célok eszközeként használták. Erkölcsi szempontból ez alkotja a hagyományos politika „embertelenségét." De a kommunizmus alatt minden más lesz, mert – ahogy Lukács fogalmazott – „céljaink túlmutatnak a politikán."[27]

A növekvő erőszak és tömegtüntetések mögött kommunista összefonódást sejtve, a Károlyi-kormány úgy döntött, hogy fellép ezek ellen. 1919. február 20-án éjjel a rendőrség mintegy 100 kommunistát tartóztatott le, köztük Kunt és a központi bizottság legtöbb tagját. Kun és mások börtönbe zárása után Lukács vette át a vezetést az újonnan alakult ideiglenes központi bizottság élén. Az új központi bizottság első titkos ülését Szamuely Tibor elnökletével Balázs lakásában tartották.

Don Juan kastélyában a dombon egykor minden polgárellenes rosszindulat spirituális formát öltött. Valaha a hely misztikus, másvilági önbizalommal visszhangzott. Most azonban az összeesküvők komolyak és nyugtalanok voltak, miközben azt vitatták, mit tegyenek. Menjen-e a párt többi része illegalitásba, hogy elkerülje Kun és a többiek sorsát, vagy nyíltan törekedjenek politikai hatalomra? Lukács megesküdött, hogy folytatja a bebörtönzött elvtársak munkáját, és ezzel meghozza a „világtörténelem ítéletét".[28] „Ha megölnek minket," mondta Lukács, „mások veszik át a helyünket."[29]

---

[26] Gusztáv Gratz, A bolsevizmus Magyarországon (Franklin, Budapest, 1921), 676. o.

[27] Sinko, Optimisták, 2. kötet, 124. oldal.

[28] Lukács, Taktika és etika, 45. oldal.

[29] József Farkas (szerk.), Mindenki újakra készül (4 kötet, Akadémia Kiadó, Budapest, 1970), 4. Kötet 973. o.

március 21-én a szerencse a kommunistákra mosolygott. A budapesti központi börtönben raboskodó kommunista vezetők, Kun vezetésével, történelmi alkuval egyeztek meg a szociáldemokratákkal. Ez a megállapodás politikai kaput nyitott az apró Kommunista Párt számára. Ünnepélyesen Kun értesítette Lenint a paktumról. Lenin kissé szkeptikusan megkérdezte Kuntól, milyen garanciái vannak arra, hogy a kommunista eszmék és elvek győzedelmeskedni fognak a koalícióban. „Biztosíthatlak, elvtárs Lenin" – válaszolta Kun –, „hogy Marx és Lenin követője vagyok." Lenin lakonikus válasza, „Ez nem válasz", prófétainak bizonyult.[30]

Lukács közoktatási népbiztossága később kiadta az „egység okmányát", amelyet a két párt vezetői írtak alá. Nyelve olyan, mint a pokol diadalmas kiáltása:

> A megbilincselt Vörös Ember végre kiegyenesedett, és kalapáccsal a kezében összezúzta a vérszívó kapitalistát. Visszakövetel mindent, amit az évszázadok során elraboltak tőle: szabadságot, boldogságot, egészséget és kultúrát. Fájdalmakat és háborúkat elszenvedve a Vörös Ember lerázta láncait. Lesújt a gaztevőkre, és visszaszerzi, amit elloptak tőle. A kincsek a munkásoké. Halál a dologtalanoknak![31]

A dokumentum olvasása közben Babits úgy érezte, hogy ez a „diktatúra fiútlan sivatagának" előjátéka.[32]

Miközben a két párt vezetői valójában aláírták az „Egység dokumentumát", Lukács az öreg parlamenti épületben, a Ferenc József hídon túl tartott előadást „A régi kultúra és az új kultúra" címmel. Kifejtve nézeteit a görög művészet „örök szépségéről" – egy olyan művészetről, amely az emberiség természetes gyermekkora idején formálódott –, annak újjászületését képzelte el a kommunizmus alatt. Hirtelen Szamuely jelent meg a teremben. Megszakítva Lukács előadását, csendesen figyelő közönség előtt bejelentette a történelmi paktum hírét. Lukács csak júniusban tudta befejezni félbeszakított előadását, amikor megtartotta székfoglaló beszédét, mint Vörös Professzor az újonnan alapított Marx-Engels Egyetemen.

Lukács politikai idealizmusának jellegzetessége, hogy ezt a paktumot – amely a hatalompolitika egy nemtelen példája – annak bizonyítékaként értelmezte, hogy a proletariátus „öntudatának tiszta fénye" hatalmat és uralmat szülhet. Figyelmen kívül hagyva a két fél közötti ideológiai különbségeket, Lukács úgy vélte, hogy mindkét fél vezetői „az általános akarat eszközei". A „Párt és osztály" című cikkében azt állította, hogy a proletárforradalom meghaladja a párt történelmi fogalmát, és kijelentette, hogy a proletárdiktatúra felülírja a kommunista pártot. Lukács új politikatudománya szerint: „Ha az új koalíció pártnak nevezi magát, akkor a párt szó más jelentést kap. Többé nem különböző osztályok eklektikus kifejeződése, amelyek erőszak vagy kompromisszum révén próbálják érvényesíteni akaratukat az osztálytársadalomban. A párt ma a proletariátus általános akaratát fejezi ki. Ez az új akarat végrehajtó szerve."[33]

Ez a „általános akarat" fogalma, amely a proletár köztársaságban testesült meg, magában foglalta azt az eretnek elképzelést, hogy a proletariátus, amelyet Lukács a messianizmus „méltóságával" ruházott fel, „minden" hatalmat gyakorolna. A párton belül és annak vezetésében Lukács a radikális baloldalt képviselte. A Forradalmi Kormányzótanácsban összetűzésbe került Kunnal, aki azzal érvelt, hogy a párt túlzottan balra tolódott. Ezzel szemben Lukács azzal érvelt, hogy nem halad elég gyorsan vagy radikálisan balra. Lukács azonosult Fogarasi nézetével, miszerint: „Átléptük a

---

[30] Ezért adósa vagyok Szántó Zoltán kiadatlan, kétkötetes önéletrajzának. Lukács elolvasta a kéziratot, és ezt írta: „Zoltán, ezt steau te anuscpon, nekem is... Azt írtad meg, amit együtt éltünk át."

[31] Az egység okmánya (Közoktatási Népbiztosság Kiadása, Budapest, 1919), 7. o.

[32] Babits MS, Fond III/851, az OSzK-ban.

[33] Lukács, „Párt és osztály," in Lukács, Történelem és osztálytudat [bővített kiadás az [A történelem és osztálytudat vége], szerk. Mihály Vajda (Magvető, Budapest, 1971), 57. o.

szabadság küszöbét. Az új emberiség, az új hit és az új művészet előfeltétele a proletariátus diktatúrája."[34] Amikor Paul Ernst, József Lukács unszolására, értesítette Lukácsot, hogy megszerezte számára az oktatói állást Marburgban, ezt írta:

> „Nagyon köszönöm a levelét. De annak tartalma semmissé vált. Mint az üldözött Kommunista Párt vezető tagja, elvesztettem az esélyemet arra, hogy valaha is akadémiai állást szerezzek. A proletárdiktatúra egy héttel ezelőtti kikiáltása óta a közoktatás [helyettes] népbiztosa vagyok."[35]

A drámaíró, Julius Hay tizenkilenc éves volt, amikor csatlakozott Lukács népbiztosságához, hogy propagandistaként dolgozzon. Egyik Lukács nyilvános előadásának hangulatát így írta le Hay:

> A fiatal professzor, aki vörös Nietzsche-bajuszt viselt, nagy gondot fordított arra, hogy hatalmas közönsége figyelmét fenntartsa. Azt akarta, hogy hallgatói gondolkodjanak. Gondolkodjanak és megértsenek. Azért, hogy képesek legyenek tovább gondolkodni. Van-e más biztosítéka a szabadságnak? „... Az ember, akit a kapitalista rendben immár az abszolút szegénységre redukáltak, kénytelen hatalmas belső gazdagságát önmagából előhívni…"[36]

Mint a közoktatás helyettes népbiztosa, Lukács a „személyiség felszabadítását" hirdette. Ez inspirálta Babitsot, aki szeretett emlékeztetni arra, hogy a proletárdiktatúra idején Szent Ágostont olvasta, nem Marxot, hogy keserű gúnnyal írjon,

> Egy jóra törekvő embernek,
> Fogadd meg a tanácsom,
> És köpjed ki a véres szavakat
> A fogaid közül.

Lukács közoktatásügyi helyettes népbiztosi címe a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond alatt félrevezető volt. Igaz ugyan, hogy Kun egyszer úgy jellemezte Kunfit Leninnek, mint „valami olyasmit, mint az ön Lunacsarszkija."[37] De lényegében Lukács, nem pedig Kunfi — egy morfiummal eltompított briliáns elme — volt a magyar forradalom Lunacsarszkija. Lukács volt az, nem Kunfi, aki rendszeresen aláírta a közoktatásügyi népbiztosságban megfogalmazott „radikális" rendeleteket. Lukács nyíltan bevallotta ördögi trükkjét, hogy szándékosan kifárasztotta Kunfit az éjszakába nyúló megbeszéléseken. Kimerülten Kunfi általában sóhajtott egyet, és beadta a derekát a vitás pontok. A kommunisták egy másik módszere az volt, hogy úgy tettek, mintha „Kunfit nem lehetne megtalálni." Ekkor „Lukács elvtárs" aláírta a rendeleteket és dokumentumokat. Egy alkalommal például Lukács Kunfi megkérdezése nélkül írt alá egy rendeletet, amely a szakiskolai tanulók munkanapját hat órára csökkentette – bár ebben az esetben a Forradalmi Kormányzótanácsnak vissza kellett vonnia a rendelkezést, amikor felfedezte, hogy a diákok korukat meghamisítva tömegesen hagyták el az iskolát, hogy csatlakozzanak a Vörös Hadsereghez.[38] Még az ellenséges Pesti Napló is elismerte Lukács meghatározó szerepét. 1919. március 26-án azt írta: „A Tanácsköztársaság kulturális programjának garanciája maga Lukács. Művei nemcsak itt, hanem Európában is elismerésre tettek szert."

Kori beszámolók Lukácsot 1919-ben kissé ellentmondásos személyiségként ábrázolják. Az „őszinte kis professzor", aki bájjal és eleganciával vett részt Anna Lesznai Geistesgeschichte teadélutánjain, immár bőrdzsekit viselt, miközben egyszerre szolgálta a Múzsákat és Marsot.

---

[34] Vörös Hírek, 1919. március 22.

[35] Lukács levele Paul Ernstnek, 1919. április 5., LAK.

[36] Julius Hay, Született 1900: Emlékiratok (Library Press, La Salle, Illinois, 1975), 62. oldal.

[37] Rózsa Köves és Tibor Erényi, Zsigmond Kunfi életútja (Kossuth, Budapest, 1974), 127. o.

[38] Jolàn Kelen, Eliramodik az élet (Kossuth, Budapest, 1976), 131. oldal.

Lukács azonban szürke kalapot viselt báró Lóránd Eötvös sírjánál, ahol ő mondta a gyászbeszédet. Eötvöst, a híres geofizikust, a tudományos „reneszánsz” szimbólumaként méltatta, amelyet a proletárforradalom hoz majd el:

> A proletariátus küzdelme, amely éppen most aratott győzelmet, a tudomány nevében kezdődött. A proletár államban példátlan jövő, egy valódi reneszánsz vár a tudományra. Eötvös Loránd ezt a tudományt szimbolizálta. Egész életében távol tartotta magát a politikától. Az a morális cselekedete, hogy támogatta a forradalmat, a fölé emelte azokat a tudósokat, akik az osztályérdekeket szolgálták.[39]

1919-ben Budapestre látogatva, hogy megtekintse a „bolsevizmust működés közben”, Harold Nicolson angol diplomata nem talált más jelet a forradalomra, mint zsidó biztosokat, általános szomorúságot és leromlottságot. Ami a zsidó biztosokat illeti, a Forradalmi Kormányzótanács harmincöt tagja közül mintegy huszonegy, köztük Lukács is, zsidó származású volt.[40] Nicolson szerint az egyik biztos, egy „magas kulturális” vonalat képviselve, próbálta lenyűgözni az angol látogatót David Hume, John Stuart Mill és Spencer nevének felsorolásával. Egy másik biztos pedig arról értekezett, hogy „mit fog jelenteni a bolsevizmus Közép-Európában... Munka és boldogság mindenkinek, ingyenes oktatás, orvosok és Bernard Shaw: kertes külvárosok, rengeteg zene és a gépek diadala.”[41]

Az amerikai újságíró, Crystal Eastman, aki 1919-ben látogatott Budapestre, más, pontosabb értékelést adott. Lukácsot karcsú, szőke hajú, „tudományos zsidóként” írta le, megjegyezve, hogy nemcsak a múzsákat szolgálta, hanem politikai biztosként is tevékenykedett a fronton „hétvégenként.” Ő az „elszánt kis professzort” találta, aki viselt bőrdzsekit, tanult és intelligens, kedves és humoros, s meglehetősen szórakoztatott és elégedett volt azzal a hirtelen átalakulással, amely során fronton szolgáló politikai komisszárrá vált. Miközben az összes érték újraértékelésének kényszere oktatási reformjaiban öltött testet — óriási büszkeséget érzett amiatt, hogy a tanárok fizetését a legmagasabb szintre emelte —, egyidejűleg, ahogy Crystal Eastman megjegyezte, „éppoly büszke volt a Vörös Gárda egységének harci szellemére, mint Napóleon valaha is volt kiválasztott csapataira.” A proletariátus végső katonai sikerébe vetett feltétlen bizalommal Lukács a kapitalizmusról „múlt időben” beszélt. Amikor pedig arról kérdezték, hogyan békélt meg apja az „új renddel,” Lukács nevetett: „Nos, nem békélt meg. Természetesen nem mond nekem semmit. De azt hiszem, vannak titkos tervei. Azt hiszem, összeesküvést sző, hogy megdöntsön minket. És a vicces az egészben az, hogy azon a napon, amikor visszakapja a vagyonát, engem felakasztanak.”[42]

Tagadhatatlan, hogy Lukács József nem szimpatizált a forradalmi eseményekkel. Bankárként felháborította a valuta szándékos elértéktelenítése. Bálványa, Keynes, a híres „Infláció és defláció” (1919) című esszéjében, Lenint idézve kijelentette, hogy az infláció a legjobb módja „a kapitalista rendszer megsemmisítésének.”[43] A forradalmi rezsim folyamatosan nyomtatta az úgynevezett „fehér pénzt,” amelyre senkinek sem volt szüksége. Ez a pénz csak az egyik oldalán volt nyomtatva, teherautók szállították a kormányhivatalokba és minisztériumokba, ahol a folyosókon halmozták fel. Budapest üzletei és utcai árusai azonban kizárólag a monarchia „kék pénzét” fogadták el. Ahogyan Keynes, akinek írásai Lukács József számára kánoninak számítottak, megfigyelte: a pénznyomtatással a rezsimek „önkényesen elkoboznak; és bár ez a folyamat sokakat

---

[39] Népszava, 1919. április 12., 9. oldal.

[40] Vilmos Böhm, Két forradalom tüzében (Bécsi Magyar Kiadó, Bécs, 1922), 263-264. o.

[41] Harold Nicolson, Nicolson, A béketeremtés művészete (Constable, London, 1933), 301. oldal.

[42] Crystal Eastman, "A kommunista Magyarországon," The Liberator 2 (augusztus 1919), 5-10 o.

[43] John Maynard Keynes, Meggyőző esszék, (W. W. Norton, New York, 1963), 77. o.

elszegényít, valójában néhányakat meggazdagít."[44] Felesleges mondani, hogy a vörös Budapestben az árak csillagászati magasságokba szöktek. Az állomásokon a cigarettaárusok új márkát, a „Szovjet" nevű cigarettát reklámozták hangosan: „A Szovjet gyenge! A Szovjet gyenge!"

Lukács harsány, polgárellenes politikái ágyhoz kötötték apját a bánat és a szégyen miatt. Egy vörös pecsét az ajtón kizárta Lukács József bankjába való belépést ő és mindenki más számára. Fia cikket tett közzé a "Törvény és terror" témájában, és előadást is tartott róla a Budapesti Egyetemen. Lukács elítélte a szociáldemokratákat, saját kommisszáriátusának koalíciós partnereit, mint "puhány" és "hangoskodó" ellenforradalmárokat. Miután elméletileg elutasította a "parlamenti kreténizmust" és a jogállamiságot, Lukács a terror mellett állt ki: "Tudjuk és hirdetjük, hogy az új világrend – mint minden társadalmi rend – erőszakra épül. Azt is tudjuk, hogy a halálra ítélt kapitalizmus minden rendelkezésére álló eszközzel vissza fog vágni."[45]

Lukács forradalmi írásai közül több okból is kiemelkedik „A kommunizmus etikai alapjai" című cikke. Ez egy marxista kötelességnyilatkozatnak tekinthető. A forradalmi politika magától értetődő igazságai a „nyers, könyörtelen, megalkuvást nem tűrő osztályharc" igazságai. Egyedül a gyerekek — az osztálynélküli társadalom lehetséges alapítói — mentesültek ettől a „nyers" osztályharctól: „Nem létezhet osztályharc a gyerekek ellen. Minden gyermeket az osztálynélküli társadalom alapítójaként kell tekinteni. Amikor ez a generáció felnő, és a polgárság megsemmisül, akkor az új társadalomnak nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi alapja is lesz. Ekkor kölcsönös szeretet és szolidaritás uralkodik majd."[46]

Forradalmi írásaiban Lukács azt állította, hogy az emberiség megváltozása nem fokozatosan, önkéntesen vagy a forradalom új valóságához való szerves alkalmazkodás révén fog bekövetkezni. Lukács számára az eszményi társadalom valódi bölcsője az erőszak, az önmeghaladás és a fegyelem volt: az a fajta erőszak, amelyet a proletár állam alkalmaz értékeinek a társadalomra való rákényszerítése során, párhuzamban állt azzal az erőszakkal, amelyet a forradalmár önmagán gyakorolt. És senki sem volt jobb példája ennek a forradalmi önigazultságnak, mint maga Lukács. Valóságos legendává vált a forradalmi aszkézis és az „új világrend" megteremtéséhez szükséges vaslogika iránti erkölcsi szenvedély példaképeként — ő volt a Vörös Budapest Robespierre-je. Egy különleges konferencián harminc papnak tartott előadást a dialektikus materializmusról, akik elhagyták az egyházat.[47] Sinkó szavaival élve: „Ördögökké váltunk, hogy megszabadítsuk a földet a pokoltól."[48] A Forradalmi Kormányzótanácsban Lukács 1919. április 11-én javasolta néhány bankigazgató letartóztatását és sürgette minden, a magántulajdonnal kapcsolatos jogi dokumentum „megsemmisítését" — bár Kunfi hevesen ellenezte ezt, mondván, hogy ez csak tovább szítaná az amúgy is nyugtalan és dühös középosztályt.

A viszályoktól sújtott, diszharmonikus Szovjet Házban Lukács képzelete Zoszima sztareccel tartott társaságot. Gyakorlatilag szentté avatta Dosztojevszkij „orosz szerzetesét," akinek „fokozatos hősiességét" – amely a bűntől a megváltásig vezető útján mutatkozott meg – példaképül ajánlotta a forradalmároknak. Lukács szerint egy ügyért meghalni sokkal könnyebb, mint példamutató életet élni. Lukács szenvedélyes értekezései Zoszimáról és az ő életéről részben álcázott vallomások voltak Lukács saját, bűntudattal terhelt énéről, amely legalábbis kifelé egységesnek mutatkozott. Valóban érdekes párhuzamok fedezhetők fel az orosz szerzetes és Lukács között. Akárcsak Lukács,

---

[44] Uo.

[45] Lukács, "Jogrend és erőszak" [Jogrend és terror], Internationale, nos 3-4 (1919 február)

[46] Lukács, Forradalomban: cikkek, tanulmányok 1918-1919 [In the Revolution cikkek, tanulmányok 1918-1919], szerk. Mesterházi Miklós (Magvető, Budapest, 1987), 90-91. o.

[47] Gratz, A bolsevizmus Magyarországon 609. o.

[48] Lásd Magyar Alföld, 1919 augusztus

Zoszima is szerelmes volt egy értelmes, magas jellemű fiatal lányba, ám „önzésből" nem kérte meg a kezét: „vonakodtam elszakadni a szabad és kicsapongó agglegényélet csábításaitól életem virágkorában, és zsebeim tele pénzzel."[49] Később, amikor Zoszima visszatér egy katonai szolgálatból, azt találja, hogy a lány időközben megházasodott. „Lázas arccal kezdtem felidézni, milyen gyakran álltam azon a ponton, hogy bevalljam neki szerelmemet." Zoszima, aki később egy kolostorban talál rá a szeretetre és testvériségre, meggyőző üzenetet közvetített Lukács felé a Szovjet Házban: „Az egészért dolgozol, a jövőért cselekszel."

Sinkó egy grafikus vázlatot hagyott Lukács „fokozatos hősiességéről." Gróf Károlyi hirtelen lemondása 1919. március 21-én hatalomra juttatta Kun Bélát és követőit. A lelkes Kun Lukács és Szamuely társaságában megérkezett a párt központjába, és egy lelkes tömeget vezetett az Internacionálé éneklésében. A párt frissen szerzett hatalmának szimbolizálására úgy döntöttek, hogy kibővítik a Vörös Újság szerkesztőségi terét. Lukács és mások felvonultak a szerkesztőség fölötti emeletre, és bekopogtattak az első ajtón. Egy pizsamás öregember nyitotta ki, és döbbenten bámulta a folyosóját megtöltő jól öltözött urakat, akik izgatottan beszélgettek a „diktatúráról." Próbálta tiltakozni: „De uraim, késő éjszaka van, és ez magánlakás," de udvariasan félretolták. Az új lakók lesöpörték az étkezőasztalt, hogy szerkesztőségi asztalként használják. Valaki átnyújtotta a gondosan összehajtogatott asztalterítőt az öregembernek. „De miért pont én?" – kérdezte zavartan. Lukács rápillantott az öregre, és csendesen azt mondta: „Az apám pontosan így fog kinézni, amikor meglátogatják az otthonunkban." Arra a megjegyzésre, hogy az öregember az első, akinek „húsába" a diktatúrának bele kellett vágnia, Lukács így válaszolt: „Reméljük, hogy soha nem kell mélyebbre vágnunk."

Egész éjjel Lukács írt, diktált és parancsokat adott ki. Hajnalban az öregember az új szerkesztőségi asztalhoz lépett, és engedélyt kért a lámpa lekapcsolására. „Az áram," mondta bocsánatkérően. Lukács a függönyözött ablakokra pillantott. Valóban, odakint már hajnalodott. Hogy felrázza magát az éjszakai munkából, úgy döntött, sétál egyet. Elhagyva az épületet Sinkóval, észrevette, hogy egy fegyveres őr alszik a kapunál. Lukács szigorú dorgálással ébresztette fel: „Elvtárs, ez tilos." Az utcák kihaltak voltak; Budapest még aludt. Amikor áthaladt egy téren, Lukács két munkást látott, akik plakátokat ragasztottak. „Jó reggelt, elvtársak," köszöntötte őket lelkesen. „Nézzük csak, mit hoztatok," mondta, miközben átvizsgálta a plakátokat.

Anélkül, hogy felnéztek volna a ragasztós vödörből és a plakáttekercsek közül, a munkások valamit motyogtak egy „új kormányról." Lukács kijavította őket. „Figyeljetek, elvtársak, a proletárdiktatúra több, mint egy új kormány." Letéve az ecsetét, az egyik munkás Lukácsra pillantott, majd odaszólt: „Azt szeretném tudni, miért nem várhatott ez a nyavalyás plakát legalább ma reggelig. Nyilvánvalóan úgy gondolják, uraim, hogy a szegény munkásembernek nincs szüksége egy jó éjszakai pihenésre." Lukács az „Mindenkinek" feliratú plakátra mutatott. Egy izgalomtól kipirult arcot ábrázolt, amely azt kiáltotta, hogy a proletariátus átvette a hatalmat. „De hát nem olvasta el?" – kérdezte Lukács. Az egyik munkás felnevetett. „Kedves uram, 1914 óta több plakátot ragasztottunk ki Budapesten, mint amennyi hajszál van a fejünkön. Gondolja, hogy tényleg van időnk elolvasni, mi van rajtuk?"[50]

Ez a találkozás a valósággal meggyőzte Lukácsot arról, hogy a forradalom „túl korán" jött, és így az éretlen és felkészületlen proletariátust találta. Az is bebizonyosodott számára, hogy a munkások, akikből hiányzott az „osztálygyűlölet", nem tudták összeállítani a burzsoázia „bűneinek listáját". Ezzel szemben Lukács korai művei tele vannak keserűséggel saját osztálya iránt, amely csalódást okozott reményeiben, elhanyagolta képességeit, és nem értékelte eszményeit. Most,

---

[49] Fjodor Dosztojevszkij, A Karamazov testvérek, fordította: Constance Garnett (2 kötet, J. M. Dent, Dent, London, 1950), 1. kötet, 305. oldal.

[50] Sinkó, Optimisták, 2. kötet, 239. oldal.

forradalmárként, nem nyugodott addig, amíg létre nem jött egy „új kultúra”. Egy kulturális reneszánsz és egy „etikai demokrácia” vízióját ápolta, amelynek polgárai államilag garantált hozzáférést élveznének a klasszikusokhoz. Eltökélte, hogy népszerűvé teszi a klasszikusokat, ezért Lukács irányelveket dolgozott ki és rendeleteket adott ki a „kulturális reneszánsz” megvalósítása érdekében. Még a kemény gazdasági valóság sem tudta mérsékelni kulturális újjászületés iránti lelkesedését. Lukács a kommunizmus kulturális reneszánszát a „gazdaság uralmának megszüntetésére” alapozta „az élet teljessége felett... Végső soron a kommunista társadalmi rend az öncélú gazdaság leküzdését (Aufhebung) jelenti... [A kommunizmus alatt] a gazdaság elsődlegessége feloldódik.”[51]

Lukács úgy vélte, hogy a kommunizmus soha nem válhat komoly civilizációs tényezővé, amíg nem lesz kulturális és erkölcsi erő. Ennek érdekében eltökélt szándéka volt, hogy orvosolja a művészet elitista megközelítését. Barátja, Varga Jenő szenvedélyes felhívást intézett a munkásokhoz és értelmiségiekhez a Vörös Újság 1919. május 23-i számában, hogy működjenek együtt, és ne szítsák a kölcsönös ellenségeskedés sötét lángjait. Varga cikkére válaszul Dienes László, akit Lukács bízott meg a könyvtárak átszervezésével, a Vörös Újság 1919. május 25-i számában az értelmiségieket hibáztatta a konfliktusért. Dienes, nem kevés igazsággal, azt állította, hogy sok értelmiségi múltja miatt „gyanús a munkások szemében. Az értelmiségieknek meg kell változniuk, ha a proletárállamban akarnak dolgozni.”

Egy vezércikkben, amely a Red Newsban jelent meg 1919. április 19-én, Lukács kifejtette a kategorikus imperatívusz jelentőségét: „A művészet a cél és” „A politika az eszköz,” amely irányítaná a kommisszáriátus politikáját. Mi, kommunisták – írta,

> különbséget tenni a jó és a rossz irodalom között. És nem utasítjuk el sem Shakespeare-t, sem Goethe-t azzal az ürüggyel, hogy nem voltak szocialisták. De a kommunisták sem fogják eltűrni a dilettantizmust a művészetben szocialista címke alatt... Az oktatásügyi biztos hivatalos művészetet sem akar, sem a pártirodalom diktatúráját. Bár a politikai nézőpont egyelőre szelektív kritérium marad, nem diktálhatja és nem is fogja diktálni a művészi kreativitás irányát. A politikai nézőpont a szűrője, nem a forrása a művészetnek.

Az „új kultúra” megteremtésének elősegítése érdekében Lukács „reformhes” embereket nevezett ki a közoktatási népbiztosságba, és kulcspozíciókat osztott ki saját szektájának tagjai között. Balázs lett a színházért felelős, Fillep az irodalomért, Antal a múzeumokért és a képzőművészetért, míg Fogarasi az egyetemekért. Ez azonban taktikai hibának bizonyult. A sokszínű és fragmentált magyar kulturális élet ellenállt az egységesítésnek. Ami még rosszabbá tette a helyzetet, hogy Lukács és választottjai kifejezetten modernitásellenes elfogultsággal rendelkeztek. A modernitás esztétikai elutasítása egyértelműen megjelenik Mannheim „Lélek és kultúra” (1918) című művében, amely a Lukács-kör kulturális kiáltványaként szolgált. Az „objektív kultúrán” – amelyet az emberiség vallási, tudományos és művészeti örökségeként határozott meg – keresztül a lélek „beteljesedését” keresve, Mannheim a modern kultúrát szubjektívnek és a lélek törekvéseire érzéketlennek találta. Mivel a lélek objektív kultúrához való kötődése veszélyesen közel állt ahhoz, hogy a művészeti formákat az osztályszerkezettel azonosítsák, Mannheim megpróbált kiegyensúlyozott ítéletet hozni:

> Az, hogy létezik kapcsolat az objektív kultúra és a társadalmi struktúra között, először Marx állapította meg. A marxizmus ezen premisszáját nem lehet figyelmen kívül hagyni. Bár mi másképp látjuk a dolgokat, és elutasítjuk Marx szuperstruktúra (Überbau) koncepcióját, a probléma – függetlenül a hangoztatott megoldásától – továbbra is élénk érdeklődést vált ki belőlünk. Lukács saját

[51] Lukács, „Régi kultúra és új kultúra” [A régi kultúra és az új kultúra], Internationale, 1. szám (1919. június), 6–12. oldal.

> "Modern Dráma" című műve is bemutatja a társadalmi formák és a művészeti műfajok közötti termékeny kölcsönhatást.[52]

Ráadásul a magyar kulturális világ tartózkodó volt, ha nem is kifejezetten ellenséges Lukács hegelianizmusával szemben, még akkor is, ha az visszafogott volt, különösen pedig azzal az állításával kapcsolatban, hogy a modern ember, ellentétben a klasszikus emberrel, csak paradoxonokat és problémákat ismer. Ez csupán Hegel azon témájának egy változata volt, miszerint a polisz az elidegenedett, modern ember etikai otthona. Németh László rámutatott, hogy Dosztojevszkijnél a regényekben szinte mindig egy német az, aki soha nem érti meg igazán Oroszországot. „Nem tudok megnevezni egyetlen német szellemet sem" – írta Németh –, „aki megértette volna, vagy képes lett volna behatolni a magyar kultúrába."[53] Nem volt titok, hogy Németh célpontja Lukács volt. Mint jó hegeliánus, Lukács 1919-ben az etikailag és kulturálisan koherens polisz mintájára alakította ki „jelentéssel bíró" rendjét. Még mint kulturális helyettes népbiztos is kritikus maradt a kommunizmusban tapasztalható koherencia és céltudatosság hiányával szemben. Ennek következtében saját kategóriáit és preferenciáit vetítette rá a forradalmi valóságra. Azonban más dolog volt idealizálni a polisz koherenciáját, és megint más dolog saját kiválasztottjait kinevezni a népbiztosságba annak érdekében, hogy törvénybe iktassák ezt a koherenciát. Nem meglepő módon ez erős ellenállásba ütközött. A Vörös Újság 1919. július 3-i számában Lengyel József azzal vádolta Lukácsot, hogy „kulturális bürokráciát" hozott létre.

Részben ennek orvoslására, részben pedig a forradalom kulturális vonzerejének bővítése érdekében Lukács bőkezűen költötte a kommisszáriátus pénzét, és elhalmozta kitüntetésekkel az embereket. Megpróbálta rávenni Babitsot, hogy vezesse a kulturális minisztériumot. Amikor Babits visszautasította az ajánlatot, Lukács kinevezte őt az úgynevezett „Vörös Professzorságra" a világirodalom területén. Később Babits azt állította, hogy Lukács úgy használta őt, mint Isten Jóbot. 1919-es, Jóbhoz hasonló sorsát felidézve Babits így írt:

> Miért neveztek ki engem Vörös Mesternek? Az igazság az, hogy sosem azonosultam igazán az ő eszméikkel. Két barátom látogatott meg egy tavaszi estén. Az időjárás-jelző költő [Balázs], és a macskabölcsesség-filozófus [Lukács], aki csomókat látott ott is, ahol nem voltak, és csomókat kötött, miközben megpróbálta őket kibogozni. Többször is vitáztam velük nyilvánosan, mert nem voltak teljesen ártatlanok. Számítva liberális értékrendemre, csatlakozásra próbáltak rávenni a pártjukhoz és hogy támogassam az ügyüket. Visszautasítottam. Néhány héttel később a forgószél hatalomra emelte a költőt és a macskabölcsesség-filozófust. Ők a királyi gesztusként kineveztek engem a Vörös Akadémiára.[54]

Tagadhatatlan, hogy Babits kinevezése "vörös professzornak" jelentős szellemi győzelem volt Lukács és a forradalom számára. Jászi maga is elismerte, hogy Lukácsnak, akit 1919-ben a vezető "talmudistának" nevezett, voltak "nagy" ötletei a kultúra és az oktatás terén. Lukács, a könyvbarát, az egyetemes írástudásról és egy felvilágosult olvasóközönségről álmodott. Elrendelte a könyvek átszállítását a magánkönyvtárakból egy központi nyilvános könyvtárba, amelynek fiókjai lettek volna Budapest minden kerületében. Emellett mozgókönyvtárak létrehozását is megtervezte a távoli falvak és tanyák számára. A New York-i Közkönyvtárat tekintette mintának, és Lukács a szocializmus braille-könyvtárának tervét is körvonalazta. De ahogy Jászi megjegyezte, Lukács elképzelései nagyrészt vákuumban végzett kísérletek voltak, a súlyos gazdasági és ingatag politikai helyzet miatt.

Lukács támogatójaként megnyerte magának Theodore von Kármánt (1881–1963), a „szuperszonikus korszak atyját", aki egykor Lukács irányítása alatt dolgozott a

---

[52] Karl Mannheim, Lélek és kultúra (Benkö Gyula, Budapest, 1918), 24. oldal.

[53] László Németh, Kisebbségben (Tanu Könyvtár, Kecskemét, 1939), 51. oldal.

[54] Babits Mihály, "Magyar költő kilencszáztizenkilencben," Nyugat 2 (1919), 911-928. o.

kommisszáriátusban, valamint Korda Sándort, későbbi nevén Sir Alexander Kordát, a filmipar nagyágyúját, aki 1932-ben megalapította a London Films Productiont, és élete során barátai közé sorolhatta H. G. Wellst, Lord Beaverbrookot és Churchillt, aki titokban forgatókönyveket írt számára. Unokaöccse, Michael Korda nyíltan beszél nagybátyja múltjáról:

> Lex és barátja, Biré mindketten elfogadták kinevezésüket a Film Művészetek Kommunista Igazgatóságába, amelyet a Népbiztosok Tanácsa hozott létre. Itt csatlakozott hozzájuk Arisztid Olt, a budapesti Nemzeti Színház ismert színésze, aki később világhírnévre tett szert Drakula szerepében, Béla Lugosi néven. A magyar filmgyártást államosították, Béla Paulik, politikai biztos irányítása alatt, aki egy terjedelmes bürokráciát hozott létre, hogy megtervezze és végrehajtsa az ambiciózus filmprogramot. Ez magában foglalta egy forgatókönyv-igazgatóságot, egy színész-nyilvántartást (ahol 41 színészt és színésznőt jelöltek ki „főszerepekre," és 253-at különböző kategóriákba soroltak, mindannyiukat egy bonyolult rendszer alapján osztották be szerepekre), valamint egy teljesen különálló igazgatóságot, amely az Oktatási Népbiztosságnak jelentett.[55]

Valóban, Korda Lukács kulturális programjával összhangban olyan irodalmi klasszikusok megfilmesítési terveit készítette el, mint Gorkij "Az anya" című műve, Tolsztoj "A sötétség hatalma", Shaw "Az ördög tanítványa" és Ibsen "Rosmersholm" című darabja, amelyek közül az utóbbi különösen közel állt Lukács szívéhez.

Amikor figyelembe vesszük, hogy Lukács Bartókot és Kodályt is kinevezte a zenei igazgatóságba, nem lehet kétség afelől, hogy képes volt tehetséges embereket, zsidókat és nem zsidókat egyaránt, vonzani és támogatni. Azonban az a tény, hogy hajlandóak voltak a kommisszariátus számára dolgozni, nem jelenti azt, hogy mindannyian lenyűgözte volna őket Lukács messianizmusa, vagy meg lettek volna győződve arról, hogy a szocialista művészet, amely csábítóan lebegett a szemük előtt, valóban képes kielégíteni az ember kulturális és spirituális szükségleteinek egészét vagy nagy részét. Korda és Kirman esetében pedig „polgári" radikalizmusuk zsidó gyökerekkel rendelkezett.

Akárcsak Korda, aki Henrik Kellner családjában született a kis Pusztatirpaszté településen, Kármán is egy nagy megbecsülésnek örvendő zsidó családból származott (a „Kleinmann" nevet 1874-ben változtatták „Kármán"-ra) Szegeden. Kármán apja, Maurice von Kármán, a budapesti egyetem filozófia és pedagógia professzora volt, akit 1907-ben lovaggá ütöttek a magyar középiskolai oktatás átszervezéséért. Maga Kármán pedig magántanárként (Privatdocent) működött Göttingenben majd Európa vezető repüléstechnikai kutatóintézetének igazgatója, az Aacheni Egyetemen, hasonló feladatba kezdett.

Lukács kommisszáriátusa alatt Kármán átszervezte a magyar felsőoktatást az amerikai egyetemi rendszer mintájára. Az oktatás egységes lett volna tizenkét évfolyamon keresztül, amelyet főiskolai vagy egyetemi tanulmányok követnek. A közép-európai kontextusban a legmerészebb Kármán javaslata az volt, hogy az egyetemi professzorokat mentesítsék az „anyagi" gondok alól. Ez a javaslat azonban nem járt sikerrel. Ahogy egy megfigyelő később megjegyezte: „Míg a boldog Amerika képes mentesíteni professzorait az anyagi gondoktól és azokat oktatni, akik az ismeretszerzés iránt elkötelezettek, addig Magyarországon ez csupán álom marad."[56]

Lukács óriási büszkeséggel töltötte el, hogy a kommisszáriátusa égisze alatt az iskolás gyerekek „reggelivel", nem pedig imával kezdték a napot. Emellett megnyitotta a közfürdőket a proletárgyerekek előtt, hogy életükben először „kis angyalokként"[57] nézhessenek ki és illatozhassanak. Talán azonban Lukács legnagyobb erőfeszítései abban rejlettek, hogy megpróbálta elhozni a Múzsákat a tömegeknek. 1919 áprilisában mintegy 50 000 koronát különített el a

---

[55] Michael Korda, Elbűvölt életek (Random House, New York, 1979), 62. oldal.

[56] Gratz, A bolsevizmus Magyarországon, 680. o.

[57] Kelen, Az élet elszáll, 136. oldal.

kommisszáriátusa költségvetéséből, és képzett oktatókat alkalmazott, hogy művészeti szemináriumokat tartsanak a munkások számára. Felajánlotta a bécsi művészettörténésznek, Otto Beneschnek – aki később a Harvard Fogg Művészeti Múzeumának kutatója lett – a Szépművészeti Múzeum igazgatói posztját. Bár Benesch visszautasította az ajánlatot, fizetett tanácsadója lett Lukács kommisszáriátusának. Emellett „hasznosnak" bizonyult Frigyes Antal tanácsadásában is, amikor Budapest magángyűjteményeinek listáját készítették elő „szocializálás" céljából.

Amikor ezt a listát összeállították, Lukács teherautókat küldött felfegyverzett katonákkal azoknak a műgyűjtőknek az otthonaiba, akik érintettek voltak. Csak Nagy-Budapestről több mint 300 millió korona értékű műalkotást szállítottak el a teherautók. Lukács listáján számos neves műgyűjtő szerepelt. Néhányuk József Lukács barátja volt, aki maga is szenvedélyes műgyűjtőként ismert. Valójában Lukács gyakran adott tanácsot apjának, hogy milyen műalkotásokat vásároljon vagy szerezzen be. Mér Herzog gyűjteménye önmagában kilenc El Greco-t, három Delacroix-t, nyolc Monet-t, hat Renoir-t és két Cézanne-t tartalmazott. Egy másik műgyűjtőtől, Marcell Nemestől – aki Lukács balszerencsés lapjának, az A Szellem-nek az előfizetője volt – Botticelli Jézus Gyermek imádása című alkotását és néhány firenzei és szienai mester művét vették el. Gyula Andrássytól egy Rembrandt önarcképet és egy Tintorettót vittek el. Miksa Schmudt villájából Sheraton, Chippendale és reneszánsz bútorokat szállítottak el a teherautók.

Összességében körülbelül 1000 festményt és mintegy 2000 műtárgyat, köztük vázákat, Gobelin falikárpitokat és ősi fegyvereket koboztak el. Kun Béla kemény valutáért akarta értékesíteni a „visszaszerzett" műalkotásokat. Lukács azonban ellenezte ezt, rámutatva arra, hogy ha a műalkotásokat más európai országokban adják el, az eredeti tulajdonosok ott jogi úton követelhetik vissza „jogos tulajdonukat." 1919 júniusában pedig Lukács személyesen nyitotta meg a „Művészet a tömegeknek" című kiállítást, amely az elkobzott műalkotásokból állt. A belépés ingyenes volt a szakszervezeti igazolvánnyal rendelkezők számára.

Mondani sem kell, hogy Lukács művészetátvitele a magánrabságból a köztulajdonba nem aratott egyetemes tetszést. Amit ő a művészet „társadalmasításának" nevezett, mások „elkobzásnak" hívták. Azonban a Múzsák néphez közelebb hozásának kísérlete nem csupán Lukács személyiségének egy szeszélyéből fakadt, vagy csupán a polgársággal szembeni ellenszenvének jele volt. A magántulajdonban lévő műalkotások „visszaszerzését" erkölcsi alapon igazolta. „Egy festmény vagy egy könyv" – írta – „nem a jogi tulajdonosáé, hanem azoké, akik a leginkább élvezik és értékelik."[58] Ugyanakkor Lukácsot nem érdekelte a kulturális szintek kiegyenlítése vagy a kulturális ízlés polgári egyenlősége. Az ő ízlése egyértelműen klasszikus volt, míg a tömegek inkább a szórakoztató művészetet részesítették előnyben. Nem lehet elkerülni annak jeleit, hogy Lukács bizalmatlan volt a tömegekkel szemben. És bár folyamatosan hangsúlyozta a tömegek „egészséges" esztétikai ösztöneit, ez csupán egy hajszálnyira volt attól, hogy az általuk valóban kedvelt művészetet „egészségtelennek" nevezze.

Lukács forradalmi komolysága az „új kultúrával" kapcsolatban sok embert nyugtalanított, köztük magát Kunfit is. Egy ellenséges kritikus így jellemezte Lukácsot: „hidrokefáliás kis zsidó filozófus, egy milliomos bankár fia, aki bolsevik feleségének hatására lett proletár apostol."[59] Az első országos pártkonferencián júniusban Kunfi határozottan szólalt fel:

> A szabad légkör a tudományos, művészeti és irodalmi fejlődés előfeltétele. A diktatúra tíz hete alatt nem lehetett nem észrevenni kulturális életünk abszolút kopárságát. Félelem bénítja meg azokat, akik képesek és hivatottak műalkotásokat létrehozni, a művészek megfélemlítve és fenyegetve érzik magukat. Valódi szellemi bénultság állt be, amelyet semmi okunk nincs fenntartani.[60]

---

[58] Lukács, "A kultúra tényleges birtokbavétele" [The actual repossession of art], Fáklya, 1919. Április 20. 2. o.

[59] Cecil Tormay, Egy törvényen kívüli naplója (Robert M. McBride, New York, 1924), 107. o.

[60] Népszava, 1919. június 13., 3. oldal.

Nem volt titok, hogy Kunfi itt a saját helyetteséhez, Lukácshoz szólt, akinek a művészeti proletárköztársasága messiási jelleget öltött. Lukácsot a Volkstimme 1919. június 15-i számában idézték: „Sorsunk olyan lehet, mint Mózesé, aki miután vezette a zsidókat a sivatagba, soha, nem lépett be az Ígéret Földjére." A kommunisták Mózesi radikálisként való ábrázolása Lukács azon késztetéséről tanúskodik, hogy járatlan ösvényekre lépjen, hogy próbára tegye eltökéltségét a „fokozatos hősiesség" bemutatásában."

Ez az indíttatás vezette Lukácsot arra, hogy önként jelentkezzen politikai biztosnak a Vörös Hadsereg ötödik hadosztályába. Bár teljesen járatlan volt a hadügyekben, erkölcsi kötelességének tartotta, hogy a forradalom frontvonalában szolgáljon. Magányosságának feladásával Lukács testvéri közösségek fanatikusává vált. Megjelenése a frontvonalban maradandó benyomást keltett. Ez a törékeny, szemüveges alak, rövidnadrágban, zöld harisnyában és nehéz túracipőben, valószínűtlen látványt nyújtott a háború sújtotta, tetves katonák számára. Lukács úgy festett, mint egy német professzor, aki vasárnapi sétájára indult. Egy napon, miközben Lukács felkapaszkodott egy töltésre, géppuskatűz dördült a cseh lövészárkokból. A golyózáporra fittyet hányva Lukács nyugodtan sétált végig az egyik, Vörös Hadsereg katonái által megszállt árok tetején. Hirtelen egy kéz kapott utána, és berántotta az árokba. Egy katona dühösen ráordított: „Te, zöld lábú majom! Ki engedett ki a ketrecből?" Lukács nyugodtan megtörölte szemüvegét egy zsebkendővel, majd így szólt: „Csak azt tettem, amit a kötelesség megkövetelt. És biztosíthatom, hogy jelenlétem itt garantálja a győzelmet." Lukács soha nem tagadta Lengyel József szemtanúi beszámolójának hitelességét.

Amint az árkokba ért, Lukács összehívta a katonákat egy „baráti" beszélgetésre az áldozathozatalról. A beszéd volt lényének meghatározó része. Amikor megszólalt, hosszú, kanyargós, bonyolult mondatai, melyeket a finom és összetett árnyalatok terhe nehezített, elhomályosították az elmét, mint a felhők, és mint a felhők, villámcsapásokat is hoztak:

> A fiatalság vágyik a terrorra. Terror önmagáért. Ez az, amire vágytok, és ez az, amit meg fogtok valósítani... Ha vért lehet ontani, és ki tagadná, hogy lehet, akkor nekünk meg van engedve, hogy mi ontjuk. De nem engedhetjük meg, hogy mások tegyék meg helyettünk. Teljes felelősséget kell vállalnunk az ontott vérért. Ezenkívül lehetőséget kell adnunk arra is, hogy a mi vérünk is kiontassék. Ez volt a gyakorlati jelentése a ma reggeli viselkedésemnek. Röviden, a terror és a vérontás erkölcsi kötelesség, vagy világosabban szólva, az erényünk.[61]

Lukács kérdésére csend volt a válasz. Végül az a katona, aki berántotta őt az árokba, megköszörülte a torkát: „Bocsánatot kérek, elvtárs professzor. Nem akartam rosszat, amikor behúztam önt az árokba."[62]

Volt valami csábító Lukács bátorságában, a halállal szembeni közönyében és nagyszabású látomásában. Az önfeláldozásról alkotott elképzelése sokakat megragadott, éppen azért, mert csábító volt, és ezért veszélyes is és éppen annyira hihetetlen volt, mint a megjelenése. Lukács, a „zöld lábú majom" legendás alak lett a frontvonalban. És legyen bármilyen zöld lábú, amikor megjelent a frontvonalban, feladatait félelemmel és rettegéssel teli univerzumban teljesítette. „Minden politikai biztosnak jelentkeznie kell György Lukácsnál, 1919. június 17-én (16 órakor), Füzesabonyban" – figyelmeztetett egy közlemény az Egri Vörös Újság megyei napilapban.

Saját elmondása szerint Lukács rettegésben tartotta a hadsereg szakácsait. Imádott váratlan látogatásokat tenni a katonai táborokban. Általában jóval a tábor előtt megállította a szolgálati autóját, majd bejelentés nélkül egyenesen az étkezdébe sietett. Felnyitotta az edények fedelét, beleszagolt és megkóstolta az ételt. „A szakácsok rettegtek tőlem" – emlékezett vissza Lukács.

---

[61] József Lengyel, Penn Drifting (Peter Owen, London, 1966), 152–153. oldal.

[62] Uo. 162. o.

„Mivel soha nem tudhatták, mikor bukkanok fel a konyhában, sosem tudtak mindent eltussolni."[63] Lukács szerint a katonákat két dolog érdekli: az étel és az otthonról érkező levelek. Machiavelli pedig azt mondta, hogy az embereket vagy hízelegni kell, vagy megsemmisíteni. A fejedelemnek tudnia kell, mikor használja a róka és mikor az oroszlán eszközeit. Politikai biztosként Lukács tökéletesen ötvözte a róka és az oroszlán szerepét. Az oroszlánként rettegésben tartotta a szakácsokat, miközben rókaként hízelgett a katonáknak.

De Lukács is végrehajtatott kivégzéseket – terrorja nem volt mindig nevetséges. Erős ellenséges tűz alatt a vörös hadsereg tizenkettedik zászlóalja elhagyta állásait, és pánikban menekült. A Poroszló faluban bekövetkező összeomlás annyira szégyenletes volt, hogy az feldühödött Lukács példás büntetést rendelt el a „gyáváknak." 1919. május 1-jén, miközben Budapestet piros festék borította, amelyet Bécsből vásároltak kemény valutáért, Lukács elrendelte a megszégyenült zászlóalj felállítását Poroszló közterén. A parancsnok előhúzott egy papírlapot, és felolvasta nyolc katona nevét. Őrség kíséretében ezeket a katonákat a falu határában lévő elhagyatott vasúti töltéshez vezették, amint azt a bírósági jegyzőkönyvek is mutatják. Egy katona megszökött, egy másikat kegyelemben részesítettek. A többieket bekötött szemmel kivégezték.

Lukács már Bécsben volt száműzetésben, amikor a poroszlói mészárlásért felelősöket bíróság elé állították és elítélték.[64] Lukács lelkiismerete azonban rendíthetetlen maradt a poroszlói eseményekkel kapcsolatban: „Amikor átkeltünk a folyón Poroszlónál, hadbíróságot állítottam fel, és nyolc embert, akik ahhoz a zászlóaljhoz tartoztak, amely pánikba esve elmenekült, a piactéren kivégeztettem."[65] Valójában azonban a poroszlói mészárlás lehúzta az álarcokat, és véglegesen sötét árnyat vetett Lukács arcára.

A kegyetlenség irritáló tényezője továbbra is jelen volt Lukács humanizmusában. Hannah Arendt Az emberi állapot című művét olvasva Lukács aláhúzott egy részt, amelynek önéletrajzi felhangjai voltak számára: „Az ember... aki szerelmes a jóságba, soha nem engedheti meg magának, hogy egy magányos élet, és másokkal és másokért való élete alapvetően tanúságtétel nélkül marad, és mindenekelőtt saját társaságától fosztja meg."[66] Lukács „jósága" a forradalmi politika keretein belül rombolónak bizonyult mind a cselekvő, mind az áldozata számára. Lukács gyakran beszélt szinte vakmerő könnyelműséggel az etikai reményekről és a terrorról. Az ifjú munkások országos kongresszusán, 1919 márciusában Lukács a fiatalokat arra szólította fel, hogy éljenek a lelkiismeret világos parancsa szerint:

> A nagyszerű cél rákényszerít minket a kompromisszumokra, és nem lehetünk válogatósak az eszközök tekintetében... De a fiatalok, mivel nincsenek közvetlenül bevonva a napjaink nagy politikai küzdelmeibe, etikai dimenzióval ruházhatják fel a forradalmat. Kell lennie egy helynek, ahol a láng tisztán és szabadon ég — kompromisszumoktól mentesen. Ez a hely a fiatalok lelke.[67]

Nincs ok kétségbe vonni Lukács őszinteségét ebben az esetben. Egy csapat frontra vonuló katonának mondta, mennyire irigyli őket, amiért lehetőségük van feláldozni magukat a „nagy ügyért". Enigmatikus és paradox személyiségként Lukács teljes mértékben elvárta a fiatal katonáktól, hogy meghaljanak az ügyért, ugyanakkor politikai biztosként megtiltotta nekik a bor és a sör fogyasztását a frontvonalon. Élvezettel és büszkeséggel töltötte el, hogy 1919-ben a fiatalok „Gyuri bácsinak" hívták. Egyszer, amikor munkásoknak tartott előadást, megkérdezték tőle, mi a

---

[63] Lukács, Egy élet feljegyzése, 66. oldal.

[64] Lásd a Budapesti Büntetőbíróság 1/1919. számú, 11438. számú dokumentumát.

[65] Lukács, Egy élet krónikája, 65. oldal.

[66] Hannah Arendt, Az emberi állapot (Chicago Egyetemi Lap, Chicago, 1958), 76. o.

[67] Lukács, a forradalomban, 162. o.

különbség a kapitalizmus és a szocializmus között. „Igen," kiáltott valaki a hallgatóságból, „Lukács elvtárs éppen úgy autóval érkezett, mint egy kapitalista." Lukács zavartalanul előhúzott egy papírdarabot a zsebéből, és hangosan felolvasta az aznapi programját. Megigazítva a szemüvegét a munkások felé fordult, és így szólt: „Elvtársak, ha bármelyikőtök hajlandó elvégezni ezeket a feladatokat, övé lehet az autóm, én pedig gyalog megyek haza." Lukács cincinnatusi gesztusát nevetés fogadta. „Nevettek," tette hozzá, „mert megértették, mire gondoltam."

A kusza és bonyolult forradalmi politikában Lukács a legmagasabb elvek és eszmék mellett állt ki. Megalkuvást nem tűrt abban a sürgető szükségszerűségben, hogy le kell rombolni a polgári társadalmat. Vörös Budapest hatalmas hiányokkal küzdött. 1919 júliusában a kommisszárok még azt is megvitatták, hogy szükséges lenne ágyneműt rekvirálni a polgárságtól. Jend Varga azt javasolta, hogy csak azoktól az otthonoktól vegyenek el ágyneműt, ahol „bizonyított többlet" van. Lukács azonban „általános" rekvirálást követelt, minden polgári otthonból. Ugyanakkor bosszúálló is tudott lenni, és forradalmi hatalmát személyes sérelmek rendezésére is felhasználta. A közoktatási népbiztosság 1919. március 26-i rendeletét, amelyet Lukács írt alá, több budapesti egyetemi professzor tanítástól való felfüggesztéséről szóló döntésként adták ki. A tiltólistán szerepelt Zsolt Beothy és Gedeon Petz, akik egykor az akadémiai szenátusban Lukács akadémiai kinevezése ellen szavaztak. Ugyanakkor Lukács felfüggesztette a Kisfaludy Társaságot is, amely a Krisztina Lukács-díjat ítélte oda Modern Drámájáért. Következő célpontja a Magyar Tudományos Akadémia volt. Komisszáriátusa eleinte csak „elfoglalta" az akadémia épületeit, de később, mivel tevékenységét összeegyeztethetetlennek találta a „komoly" tudománnyal, bezárta azt „újjászervezés" céljából.

A Forradalmi Kormányzótanácsban Lukács Machiavelli diktumát követte, miszerint a hatalmon lévő számára jobb, ha félnek tőle, mint ha szeretik. Forradalmárként könyörtelen intézkedéseket szorgalmazott az „ellenforradalom" ellen. Indítványozta minden polgári újság betiltását, a vallásoktatás iskolai megszüntetését, a párt megtisztítását az opportunista és szocialista elemekről, valamint a propaganda párttitkárság alá helyezését. Támogatta, hogy a gyermekek szexuális nevelése terén mentesüljenek a szülői felügyelet alól, pártolta az alkohol teljes tilalmát, és a „központosított" irodalmi cenzúrát is támogatta.

A cenzúra a propaganda természetes szövetségese, és a vörös Budapestet elárasztotta a kommunista propaganda, szórólapok és különösen plakátok formájában. A plakátok arra buzdították a munkásokat, hogy fürödjenek, olvassanak könyveket, és álljanak ellen az alkohol és a prostituáltak csábításának. Az Újvidék konzervatív hetilap savasan megjegyezte,

> Potemkin irigykedve sétálna Budapest utcáin. Itt az ő stílusa monumentálissá és sokszínűbbé vált. Minden papírfecnit propagandával nyomtatnak, majd falakra, kerítésekre és fákra ragasztanak. A plakátok már nem mondanak semmit, sőt, semmilyen információt sem közvetítenek. Csak ordítanak és megijesztik az embereket azzal, hogy összeszorított öklöket mutatnak a fejük felett.[68]

És a plakátok után jött a cenzúra.

Három évszázaddal azután, hogy Milton az Areopagitica című művében kijelentette, hogy „az állam legyen a kormányzóm, de ne a kritikusom", Lukács az állami cenzúra mellett érvelt. A kommunista állam, mint „pedagógiai" intézmény – mondta Lukács –, nem maradhat közömbös azzal szemben, hogy milyen kultúra jut el a tömegekhez. Marx ellenezte a cenzúrát azzal az indokkal, hogy az az elvek közötti konfliktust egy „erőtlen elv és egy elvtelen hatalom" közötti konfliktussá változtatja. A cenzúra – figyelmeztetett Marx – biztosítja, hogy a kormány csak „a saját hangját" hallja, miközben úgy tesz, mintha az a nép hangja lenne. Tudatában Marx cenzúrával szembeni ellenszenvének, Lukács megpróbálta semlegesíteni a cenzúra negatív hatását azzal, hogy javasolta, hogy az írók hat hónapos időszakra cenzorként szolgáljanak. A rotáció elve biztosítaná egy állandó „irodalmi zsűri" működését, amely az irodalmi művészetek felett elnököl. Ugyanakkor,

---

[68] Új Idők 25, 1919. március 9., 187. oldal.

az irodalmi zsűriként szolgáló írókban rejlő konzervativizmus ellensúlyozására Lukács azt javasolta, hogy legyenek állandó állami cenzorok is. Az ő feladatuk az lett volna, hogy biztosítsák az irodalom „baloldali kapujának" nyitva tartását.

Lukács irányítása alatt a „bal kapu" Parnasszushoz meglehetősen kiszámíthatatlanul mozgott. Annak érdekében, hogy a múzsákat közelebb hozzák a tömegekhez, a úgynevezett „Lunacsarszkij-vonatnak" művészeket és írókat kellett Budapestről a vidéki városokba szállítania. E terv hatására Makszim Gorkij „szívélyes üdvözletét" küldte Budapestre, mondván: „hamarosan az egész világ követni fogja példátokat."[69] Azonban felmerül a kérdés, mit gondolt Gorkij Lukács azon döntéséről, hogy az írókat államilag irányított céhekbe szervezze „hivatásos" íróként. E terv értelmében az írók állami ösztöndíjakat kaptak volna, havi 3000 koronától élethosszig tartó juttatásként, egészen havi 1000 koronáig, egyéves időtartamra. Egy kiválasztott bizottság rangsorolta volna az írókat tehetségük, presztízsük és potenciáljuk alapján, és sorolta volna őket a tizenöt ösztöndíjkategória egyikébe. Azok az írók, akik „bizonyított hírnévvel" rendelkeztek, mentesültek volna az értékelési folyamat alól. Valójában azonban az a folyamat, amely során eldöntötték, hogy valaki „hivatásos" vagy „dilettáns" író-e, olyan aljas rágalmazássá fajult, amely ritkán tapasztalható még az egyébként híresen civakodó Parnasszuson is. Mindezt tovább rontotta, hogy az öt tagból álló igazgatóság, amely a múzsák munkájának „társadalmasításáért" volt felelős, meglehetősen kétes hírnévnek örvendett a budapesti irodalmi körökben.

Lukács elnökletével az írói igazgatóság tagjai voltak Balázs, Kassák Lajos, Komját Aladár és Révész Béla. Balázs és Lukács a művészet „megváltó" aspektusát képviselték, míg Kassák, Walt Whitmanhez hasonlóan, „önmagát ünneplő" verseket írt, Komját, a „kommunista költő" pedig pártjelszavakat illesztett szabadvers formájú költészetébe. Az igazgatóságon belül Kassák és Lukács ellentétes értékeket képviseltek. Kassák a forradalmat ahhoz hasonlította, mintha „meztelenül úsznánk egy folyóban", és kijelentve, hogy a művészeti avantgárd a politikai avantgárd előzménye, így írt: „Száz százalékban önmagam vagyok a művészetben és a politikában. Számomra a művészet és a szocializmus egy és ugyanaz."[70] Ez a dadaizmus és az „új művészet" szakállas prófétája, magányosan és dacosan állva a költői hegy csúcsán, tiltakozott a politika hiú kísérlete ellen, hogy „uralmat gyakoroljon" a művészet felett.[71] Ennek ellenére Lukács Kassákot is kinevezte a közoktatási népbiztosság plakátcenzorának. De amikor a forradalom az utolsó túlélési küzdelmébe lépett, és Lukács utasította munkatársait, hogy hagyják el az íróasztalaikat és „áldozzák fel" magukat a frontvonalon, Kassák az íróasztala mögött maradt gúnyos mosolyt villantott Lukács felé: „Elnézést kérek. De egyszerűen nem tudlak elképzelni lóháton. Ha megjelennél a lövészárkokban, inkább komikus, mint hősies hatást keltenél."[72]

Lukács szerint az állami támogatás lakmuszpróbája egy író esetében az ő munkájának minősége, illetve az a képessége volt, hogy szolgálni tudja a forradalom „kulturális" eszményeit. Ez problémákat okozott. Néhány író azonosult a forradalommal, vagy azzal, amit Alekszandr Blok a „testvérek ünnepi fényének" nevezett. De sokan ellenezték Lukács kísérletét, hogy újrahangolja a művészet és a politika kapcsolatát. A sajtószabadság korlátozása miatt kellemetlenül közel került ahhoz, hogy támogassa azt, amit Karl Popper később „zárt társadalomnak" nevezett. Lukács megdöbbentő következtetése, miszerint a „klasszikus" szabadságfogalom éppoly tipikus terméke a kapitalizmusnak, mint a bankok és a prostitúció, rossz ítélőképességről árulkodott. Legalábbis nyugtalanító volt olvasni Lukács megingathatatlan meggyőződését, hogy

---

[69] Népszava, 1919. március 30., 2. oldal.

[70] Kassák, Egy ember élete, 7. kötet, 100. oldal.

[71] Lajos Kassák, "Vissza a kaptafához," Ma 9, 1. szám (1923).

[72] Kassák, Egy ember élete, 8. kötet, 137. oldal.

> Egy intellektuálisan erkölcsös ember inkább éhen halna, minthogy naponta igazítsa meggyőződéseit az átmeneti kapitalista érdekekhez. Függetlenül az egyén jó szándékaitól, a kapitalizmus megköveteli az egyének "prostitúcióját". Ennek következtében az intellektuális élet intenzitása és egységessége örökre elveszik a változás áramlatában és az ütköző nézőpontok zűrzavarában. Ahogyan a szerencsétlen prostituált elveszíti veleszületett képességét a szeretetre, amikor bárkinek eladja azt, úgy az újságíró is feladja intellektuális őszinteségét... A proletár államnak úgy kell bánnia a szabadsággal, ahogyan a bankokkal és a prostituáltakkal teszi. Nem tűr el semmilyen színlelést, amely megpróbálja megmérgezni az emberi lelket.[73]

Ez hidegrázást keltett az irodalmi körökben. És Kun sem segített sokat. A Szovjet Házban művészekhez és írókhoz szólva Kun előadta saját ünnepélyes gondolatait az osztálynélküli jövőről. Az alkalomhoz illően szónokolt a kapitalizmus hatalmas pokláról, és dicsőítette a szocializmus homlokán ragyogó szépséget és igazságot. Kifáradva az elképzelhetetlen jelentőségű, fennkölt üzenetétől, Kun önelégülten megtörölte homlokát, majd lerogyott egy karosszékbe. Mély csend telepedett a hallgatóságra. Végül a népszerű író, Heltai Jenő (1871–1957) harsány hangja törte meg a csendet, aki éles eszéről és színes egyéniségéről volt ismert: „De Béla, kérlek mondd meg, hol kaphatnánk útlevelet?"

Lukács azonban valódi kísérleteket tett arra, hogy a forradalom nagy erkölcsi igazságainak szolgálatába állítsa az alkotó képzelőerőt. Például erőfeszítései Verdi Otellójának bemutatásához vezettek Budapesten, a proletariátus számára. Kezdetektől fogva a klasszikus művek uralták az „új kultúrát". A Munkások Egyetemén Révai József Ciceróról, Fülöp Lajos pedig Dante Vita Nuova-járól tartott előadásokat Ugyanakkor a Nemzeti Színház „szocialista" repertoárján szerepelt Shakespeare, Lessing, Molière, Shaw, Gogol, Gorkij és természetesen Ibsen. Zsigmond Móricz regényíró (1879–1942) majdnem könnyekig meghatódott, amikor a Nemzeti Színházban a Széchenyi család aranyozott páholyában „három dohánygyári munkást és egy fekete babuskát viselő öregasszonyt" látott.[74] Egy népszerű vicc szerint azonban tilos volt tapsolni a Nemzeti Színházban, amikor Lukács kedvelt „klasszikusait" játszották, nehogy felébresszék a proletár közönséget.

Lukács elrendelte az Internacionálé eljátszását a függöny felhúzása előtt, és bevezette azt a gyakorlatot, hogy neves írók vezetik be az előadásokat és koncerteket, kiemelve a „művészet és forradalom" kapcsolatát a közönség számára. Az előadások és koncertek szüneteiben pedig írók léptek színpadra vagy emelvényre, és könyveket ismertettek a közönségnek. A népszerű író, Méra Ferenc (1879–1934) visszaemlékezett H. G. Wells műveiről és More „Utópiájáról" tartott szünetbeli könyvismertetéseire, és egy barátjának így vallott: „Sajnálom a szerencsétlen proletariátust, amelyet papok, zsidók és bankigazgatók uralnak. Tegnap könyveket ismertettem egy koncerten a proletariátus számára. Lehet, hogy ez volt az utolsó kulturális munkám."[75]

Végül Móra búcsúbeszédében a forradalomhoz így szólt: „Testvérek, engedjetek el békében, és kövessem a lelkiismeretem parancsát." Ezzel szemben Juhász Gyula költő azt javasolta, hogy verses formába öntse Marx Tőkét. Lukács természetesen nem sokra tartotta azt az ötletet, hogy Marxot szabadverssé alakítsák. Azonban sikerült meggyőznie Juhászt, hogy tartson előszókat a művészet és a forradalom kapcsolatáról a proletariátusnak szóló koncerteken, amelyeken Beethoven szimfóniái és Mendelssohn Hebridák nyitánya szerepeltek.

Azok az írók, akik a Parnasszus „bal" kapuján áthaladtak, többnyire a középszerűség szomorú felvonulását alkották. A proletár állam például bemutatta Barta Lajos A sötét ház című drámáját,

---

[73] Lukács, "Sajtószabadság és kapitalizmus" [A sajtószabadság és a kapitalizmus], Vörös Hírek, 1919. július 10., 2. oldal.

[74] Zsigmond Móricz, „Új közönség," Az Ember, 1919. április 1.

[75] Móra Ferenc Domokos Lászlónak, 1919, LAK.

amely az elnyomottak örök vágyakozását ábrázolja az „igazság és megváltás” iránt. Barta, aki Lukács közoktatási népbiztosságának hivatalos lapja, a Fdkiya szerkesztőjeként tevékenykedett, hirtelen vált híressé az Evangélium terjedése című regényével, amely szentimentális módon mutatta be, hogyan jutottak el a szocialista eszmék és forradalmasították a nincsteleneket. „Olvastam Barta szocialista regényét. Milyen nagyszerű író Flaubert!” – írta Szabó Dezső (1879–1945), akinek stílusa csípős volt, és aki a keserűen szórakoztató „Levelek Kolozsvárra” szerzője volt, tele éles kritikákkal a szocialista művészeti kísérletezés iránt:

> Budapesten a világ forrong a halványuló tragédiák és a ragyogó holnapok között. Íróink meglehetősen elfoglaltak azzal, hogy a kommunista elemet kutassák a múltjukban. Fogalmam sem volt, hogy Magyarországnak ennyi kommunistája van. Mindenki azt állítja, hogy az ápolónője kommunista volt, vagy legalábbis, hogy Marxszal aludt. Az ambiciózusabbak még a pelenkájukat is elveszik, hogy megmutassák a kommunista foltot. Ha csak láthatnád az irodalmi világunk III. Richárdjait, ahogy a színpadról kiáltják: „A világ! A világ! A nemzetem a világért!”[76]

Egy élesen megfogalmazott cikk az Új [dok-ban „Politika és irodalom” címmel kihívást intézett Lukács tézisével szemben – anélkül, hogy név szerint említette volna –, miszerint az új társadalmi rend megváltoztatta az irodalom funkcióját. A politika természete szerint, jegyezte meg a cikk, irányítani akarja a Múzsákat. Ennek ellenére bármilyen testvériség a művészet és a politika között, akár beleegyezéssel, akár kényszerrel, halálos a művészet számára. „A politika úgy törekszik az uralomra, mint Isten. Mindent a parancsnoksága alá akar hajtani. Mégis, a politika Proteusz marad, képtelen inspirálni, formálni vagy bármi maradandót teremteni.”[77] Mindenképpen vigyük el a művészetet a tömegekhez, zárta le a cikk, de ne kényszer és cenzúra útján.

Ironikus módon a „szocialista” művészet” is csalódást okozott Lukácsnak. Hogy orvosolja a hiányosságait, fordítói irodát hozott létre, hogy a klasszikus műveket átültesse a terméketlen szocialista talajba. Az első projekt Dosztojevszkij összes művének lefordítását tűzte ki célul, amelyet Ibsen, Shakespeare, Goethe és Tolsztoj művei követtek, többek között. A klasszicizmus, mint a szocializmus előfutára, megjelent. Sajnos néhány Lukács-tanítvány komolyan állította, hogy a klasszikus művek, például Beethoven szimfóniái és Whitman költészete már tartalmazzák a „kommunizmus alapgondolatát.”[78] Ezek az állítások visszahatottak Lukácsra, és támadásokat szítottak személye és politikája ellen.

A például újságíró és irodalmi kritikus, Pil Kéri nyíltan felszólította az írókat, hogy álljanak ellen és hiteltelenítsék a Baldzs és Kassik vezette „középszerű sznobok diktatúráját”, és különösen kíméletlen volt Lukács „egyhúros” szocialista kultúrájával szemben. Éleslátóan és nagy belátással Kéri rámutatott, hogy Lukács értelme forradalmi lendületbe bontakozott ki abban a polgári talajban, amelyet elméletileg elutasított. Miután a múltban oly sok „téves lépést” tett, Lukács most „zavart fejű buzgókkal” és „hízelgő talpnyalókkal” vette magát körül – rótta fel Kéri. Lukács nyilvános megbélyegzése tehát egyfajta „censor vita”-nak számított. De Kéri Lukácsot Balázs „felfedezése” miatt is bírálta. Ahogy egy kritikus megfogalmazta: „A proletárdiktatúrát nem azért hozták létre, hogy Balázs uralkodjon a színház és az irodalom felett.” Kéri Balázs irodalmi műveit „ezüstpapírra firkált szemétnek”[79] minősítette. De Lukács hírnevét Balázs jelleme is beárnyékolta.

Ahogy a támadások Lukács ellen fokozódtak, a párt közbelépett. Megbélyegezte Kéri, a „kontrarevolucionárius”, akinek nevét nem lehetett ugyanabban a mondatban említeni „Lukács elvtárséval, aki elhagyta tanulmányait, az akadémiai világot és a művészetet, hogy őszintén és

---

[76] Dezső Szabó, "Levelek Kolozsvárra," Vörös Lobogó, április 17. és május 16. 1919.

[77] Aczél Benő, „Politika és irodalom,” Új Idők, 1919. június 20., 3. oldal.

[78] Iván Hevesy, "Whitman és az új versciklus," Fáklya, 1919. május 6.

[79] Kéri Pál „Maca,” Új Ember, 1919. április 15

erkölcsi meggyőződésből szolgálja a forradalmat."[80] Azonban a párt Lukács ellenfeleinek lejáratására tett kísérlete visszafelé sült el. A szociáldemokraták felsorakoztak Ferenc Gondor mögött, aki a szociáldemokrata hetilap, az Az Ember szerkesztője volt, és csatlakozva Kérihez, könyörtelenül támadták Lukácsot és az ő „vörös terrorját" a kultúrában, hadat üzenve az irodalom „Lenin-fiainak", akiknek védőszentje Lukács volt.

Gondor egyenesen fogalmazott: „Soha nem kedveltem [Lukácsot], ezt a degenerált, vérszomjas milliomost, aki kommunistává vált. Ez a kultúra Lenin-fiúja és irodalmi kalandjai közveszélyt jelentenek."[81] A szerzők céhét „beteg gyereknek" nevezte, amelynek orvosokra és ápolókra van szüksége. Egy gúnyos vezércikkében azt írta, hogy a lovas rendőrséget is ki kellett hívni, hogy kezelje a tömeget, amikor Budapest irodalmárai Lukács írói céhébe akartak beiratkozni. „Sajnos volt egy sérült is. Egy írástudatlan író eltörte a karját a csetepatéban."[82] Gondor azt is felvetette, hogy miért lenne „elvtárs" Lukács feddhetetlen, ha István Tiszát sem mentesítették a kritikák alól? Ez érzékenyen érintette Lukácsot, akinek apja idealizálta Tiszát. A megtorlás nem váratott magára. A Forradalmi Kormányzótanács megvitatta Lukács vádját, miszerint Gondor „irodalomba csomagolt politikai bombákat" dobál. A tanács egyhangúlag megvédte Lukácsot Gondor „megbocsáthatatlan hazugságaival" szemben, és hat hétre felfüggesztette hetilapja megjelenését. Míg a tanács határozatát minden újság közölte, Gondornak megtiltották, hogy nyilvánosan reagáljon. Ennek ellenére, amikor hat hét múlva újraindult a lap, Gondor gúnyosan ostorozta a „szemét Szamuelyt és a bolond Lukácsot", kemény szavakkal bírálva őket azért, mert a forradalmat annyira szentnek nyilvánították, hogy ellene csak halálbüntetés terhe mellett lehetett volna szót emelni.

Ezek a Lukács elleni támadások előrevetítették a végét. Ahogy a forradalom haláltusájába kezdett, a lehangolt Landler Jenő tömören összegezte a helyzetet: „Mindenki ellenünk van. Egyedül azért tisztelnek minket, mert a nemzetért harcolunk." A „világforradalom" gondolatát ostobaságnak minősítve Landler azt javasolta, hogy a diktatúra népszerűsítése érdekében a nemzeti trikolór lobogjon a „vörös idiotizmus" mellett. De már túl késő volt. Egy fiatal kommunista naplóbejegyzése 1919 májusából így szól: „Miközben Budapest tragikus vörösben izzik, mindenki békére és nyugalomra vágyik. A sors által megtépázva Budapest alig várja, hogy újra polgárivá váljon. Félek, hogy Budapest értéktelen emberei hiteltelenné tették a kommunizmus nagy eszméjét."[83]

Júniusra Sinks megjegyezte az „empirikus optimizmus összeomlását a Szovjet Házban. A háborús erőfeszítések összeomlásával a Szovjet Ház tele volt rekedt hangú forradalmi élcsapat tagjaival. Az őr a kapunál pedig visszaváltotta régi szállodai egyenruháját. Amikor megkérdezték, hogy „elvtárs" Lukács bent van-e, így válaszolt: „Lukács úr fent várja önöket." A helyzet elemzésekor a kommunisták arra a következtetésre jutottak, hogy a diktatúra fennmaradása három dolgon múlik: a nemzeti szolidaritáson, a szovjet katonai segítségen, valamint a proletariátus önfeláldozási hajlandóságán. Végül egyik sem állt rendelkezésre.

Kun utolsó pillanatban Leninhez intézett katonai segítségkérése válasz nélkül maradt, így 1919. augusztus 2-án átadta a hatalmat egy ideiglenes szakszervezeti kormánynak. Búcsúbeszédében Kun így szólt a legyőzöttekhez: „Jobban szerettem volna egy másfajta befejezést. Szerettem volna látni a

---

[80] „Letörni az ellenforradalmat," Red News 1919. április 16 Bár Révai nem írta alá a cikket, a Magyar Kommunista Párt Párttörténeti Intézeti Archívumában (Budapest) található eredeti példány kétséget kizáróan bizonyítja, hogy ő írta. Lásd MS 608. 1. 2/19

[81] Ferenc Göndör, Garázdálkodásom a diktatúrában (Világosság, Budapest, 1919), 12. o.

[82] Az Ember, 1919. május 29.

[83] Géza Laczko, Laczkó, "Napló," Dary, Kritika (1979. augusztus), 20. oldal.

proletariátust a barikádokon harcolni, eltökélten meghalni inkább, mintsem feladni a hatalmát. De aztán arra gondoltam, hogyan is védhetnénk a barikádokat a tömegek nélkül?”[84]

A "proletár" diktatúra összeomlása után Sinkó felesége, Irma Rothbart, aki Lukács kommisszáriátusában dolgozott, levelet írt neki: „Már nem tudok megbékélni azzal a nagy eszmével, amelyet Ön állítólag képvisel. Ez a magyarázat a tanárnak szól, nem a pártvezetőnek.”[85] Az „empirikus optimizmus összeomlása” nem homályosította el Lukács etikai eszményeit. Amikor a különvonat peronján állt, amely utoljára vitte őt a frontra, Kantot idézve vigasztalta magát: „A csillagos égbolt fölöttem, és az erkölcsi törvény bennem.” Lukács lemondó mosollyal mondta: „Kár, hogy nem volt időnk kidolgozni a kommunista etika koncepcióját.”

Mannheim a meghiúsult forradalomra való visszaemlékezésében egy kísérteties képet idézett fel: „A magyar korsó összetört, és szilánkjai szétszóródtak. Mi, a világ távoli sarkaiban szétszóródott sokaság, a föld nélküli nemzetközi salakot alkotjuk, akik olvasnak és írnak könyveket, és továbbra is érdeklődnek a szellem iránt.”[86]

---

[84] Wilhelm Böhm, Két forradalom keresztтüzében (München, 1924), 521-522. o.

[85] Irma Rothbart Lukácshoz, 1920. június 24., LAK.

[86] Karl Mannheim, "Heidelbergi levél," Tüz 1 (1921. december), 47. oldal.

IV. RÉSZ
Száműzetés (1920-1929)

10
Bécs: Meleg Apokalipszis

A száműzöttek az üres reményálmokon élnek.
Tudom. Egy voltam közülük.
Aiszkülosz

Hosszú zarándoklatod lesz. És feleséget is kell majd venned. Mindent el kell viselned, mielőtt visszatérsz.
Dosztojevszkij

Az 1919-es „proletár" forradalom drámai végkifejlete Magyarországon valóban „isteni látvány"[1] volt. Harmincöt évesen Lukács, akárcsak Dante, a tévedés erdejében találta magát:

Életünk útjának felén,
Letérve az igaz ösvényről, elveszve,
Egy sötét erdőben ébredtem fel.
Ó, milyen nehéz elmondani, milyen is volt.[2]

De Balázs megtalálta a szavakat, hogy leírja a száműzetés sötét erdejét. Ő és Lukács Budapesten találtak menedéket Maté Olgának, a fényképésznek a stúdiójában. Az évekig tartó földalatti tevékenységek megtanították Lukácsnak, hogy a bohém világ kínálja a legjobb rejtekhelyet a menekülő kommunisták számára. Balázs szerint Olga örömmel fogadta a lehetőséget, hogy „jó és önfeláldozó" legyen. Mannheim azonban, aki Olga szeretője volt, bátorságként értékelte tettét. Egy 1919. december 27-én kelt levelében ezt írta neki: „A legszörnyűbb az, hogy az ember ennyire tehetetlen. Ha Isten is úgy akarja, túl leszünk rajta. Olyan érzésem van, mintha az öklömmel ütném a falat. Aztán megnyugszom, tudva, milyen erős vagy. Legalább ez megvan. Tarts ki."[3]

A „Fehér terror" megtöltötte Olga stúdióját menekülő kommunistákkal, akik éjszaka a „rajzasztalokon" aludtak, nappal pedig az etikáról és a forradalomról filozofáltak. Don Juan izgalmas helynek találta a stúdiót. Egy tizenhét éves lány pózolt a képekhez, megragadta a figyelmét — egy újabb lehetséges áldozat. Az alkalom és az integritás között őrlődve Balázs megfogadta, hogy „jó és tisztességes lesz anélkül, hogy elutasítaná és megbántaná az érzéseit. Kierkegaard azt mondta, hogy ilyen helyzetben a 'durvaság' a legtisztességesebb dolog. De téved."[4] Ahogy a stúdió kiürült a kommunistáktól, Balázs tudta, hogy az integritása nem vetekszik az alkalom kínálta lehetőséggel. Ahelyett, hogy megszegte volna a forradalmi etikai normákat, Balázs Mannheim segítségével elhagyta a stúdiót, és második felesége rokonainál rejtőzött el:

> Éjjel a szolgák kis kunyhójában aludtunk, félig nyitott ablakkal. Anna éjszakai köhögései között hallgattuk a vonuló vadludak bánatos kiáltásait. Fogságban szívünk fájt egy szabad Európáért. Istenem, újrakezdeni az életet egy másik kultúrában! Az utcákon virágokat dobáltak Horthy nemzeti hadseregére. Mi pedig összekuporodtunk a szolgák hideg kunyhójában és sírtunk. Milyen kegyetlen sors! Ez a felszabadító hadsereg valójában minket keres, és az ellenségünk. De miért? Magyar költő vagyok, de a sas-tollas huszároknak halálos ítéletük van rám, mert azt vallom, hogy a kapitalizmus erkölcstelen, és az embereknek közösségekben kellene élniük.[5]

---

[1] Herman Keyserling, Európa (Harcourt Brace és Társa, New York, 1928), 208. o.

[2] Dante, Pokol, fordította Louis Biancolli (Washington Square Press, New York, 1966), I, ?-?.

[3] Karl Mannheim Oláh Mátének, 1919. december 27., MS 4516/133 in MTA

[4] Béla Balázs, Napló (2 kötet, Magvető, Budapest, 1982), 2. kötet, 343. oldal. De lásd még az 1. fejezet 25. jegyzetét is.

[5] Uo. 2. kötet 345. o.

Miközben Balázs bujkált, az A Nap című napilap 1919. november 29-én címlapján közölt egy cikket „A rendőrség lefoglalja Balizs Béla forradalmi naplóját” címmel. A cikk megjegyezte, hogy Balázs, Lukács közeli szövetségese és barátja, fontos szerepet játszott a közoktatási népbiztosságban. Ennek következtében Balázs naplóbejegyzései „különös érdeklődésre” tartottak számot a rendőrség részéről. Az újság idézeteket közölt a naplóból Balázs „beteges gonoszságának” bizonyítékaként. Nem akarva a magyar kommunizmus „első mártírjává” válni, Balázs kölcsönvette testvére – egy neves biológus – útlevelét, és saját szavaival élve „csúf zsidónak” maszkírozta magát pofaszakállal és csíptetős szemüveggel. Ezután szó szerint felugrott egy Bécsbe tartó dunai gőzhajóra, miközben Anna kapaszkodott belé.

Lukács, a fegyveres prófétából lett számkivetett, nem kevésbé kalandos módon menekült el Budapestről. A legyőzött kommisszárok többsége, Kun vezetésével, egy "különleges" vonatra szállt — amely diplomáciai mentességet élvezett —, és 1919. augusztus 2-án Bécsbe utaztak. De ami részben Lukács "áldozat" iránti hajlamának kegyetlen gesztusának tűnt, Kun elrendelte, hogy Lukács és Otto Korvin maradjanak hátra, mint a legyőzött párt gondviselői. Kun választásában tudatosan baljós szándék is volt. Korvin, a forradalom "kardja", púpos volt, Lukács pedig felismerhető alak Budapesten. Lukács sejtette, hogy Kun meg akar szabadulni tőle. Tudta, hogy Kun parancsa végzetes pecsétet jelent számára és Korvin számára. Valóban, egy héten belül Korvint letartóztatták. Lukács bármelyik nap számított arra, hogy őt is letartóztatják, Lukács az öngyilkosság gondolatával foglalkozott. De aztán „arra a következtetésre jutottam, hogy nincs jogom hozzá. A Központi Bizottság tagjának példát kell mutatnia.”[6]

Amikor Korvint bíróság elé állították, Lukács még mindig Olga stúdiójában bujkált. Korvin börtönnaplója részleteket tartalmaz Ady Halottakat vezető ciklusából:

> ó, a szörnyű, véres esküvő
> Az értelem megrészegült.

A halált várva Korvin Ady Elveszett Lovas látomásaival társult:

> Hallod az üres patadobogást,
> egy lovasét, ki rég elveszett,
> Láncra vert lelkek kísértett erdőkben,
> ősi nádasok ébrednek gyötrelemmel.

Korvin utolsó naplóbejegyzése így szólt: „Nagy a bűnöm és a lelkem. A bűnöm az, hogy messzire látok és merek. Magamat Ady sorainak végtelen ismételgetésével vigasztalom.” Mivel Korvin felesége napokon belül gyermeket várt, a bíróság elhalasztotta a halálbüntetés végrehajtását. Miután egy kislánynak adott életet, felesége ezt írta: „Az élet kegyes. Amikor elvette tőlem a legnagyobb kincsemet [Korvin], új életet is hozott.” Korvint 1919. december 29-én végezték ki.

Ekkorra Lukács már Bécsben tartózkodott. De nem sokon múlt, hogy ne ossza meg Korvin sorsát. Olga műtermében legtöbbször a stúdió kanapéján aludt. Ám valamiért azon az éjszakán, amikor a rendőrség razziát tartott a műteremben, a padláson aludt. Lukács a rejtekéből hallgatta, ahogy a rendőrök kihallgatták Olgát. A Horthy-rezsim „legkeresettebb” kommunistáinak listáján a tizennyolcadik helyen szerepelt, akiket „gyilkossággal és más bűncselekményekkel” vádoltak. Érdekes módon Ernő Seidler, aki Lukácsot a kommunizmushoz térítette, csak a huszonharmadik volt a listán.[7] Boëthius sorsának elkerülése érdekében, aki a Filozófia vigaszát börtönben írta, miközben kivégzésére várt, Lukács elfogadta apja segítségét, hogy megmentse az életét.

---

[6] Victor Serge, Egy forradalmár emlékiratai, 1901-1941 (Oxford University Press, New York, 1963), 187-188. o.

[7] Budapest Királyi Magyar HuA Főügyészsége. Ad. 60382/1919.

Mannheim, akit Lukács a Magyar Tanácsköztársaságban professzornak nevezett ki, kulcsszerepet játszott mentora menekülésében. Ő ajánlotta Lukács Józsefnek egy angol tisztet, aki Sir George Clerk brit küldöttségében szolgált Budapesten. Ez a diplomáciai testület az antant hatalmak eltökéltségének megnyilvánulása volt, hogy fenntartsák a rend látszatát a forradalom utáni káoszban bizonytalanság. Egy „nagy" összegű pénzért a tiszt beleegyezett, hogy kicsempéssze Lukácsot Budapestről. Egy katonai törzskocsiban Lukácsot az osztrák határhoz vitte. Ott a tiszt Lukács jobb karját hevederbe helyezte. Az útlevél-ellenőrzésnél a tiszt azt mondta, hogy a sofőrjét — Lukácsot — viszi Bécsbe kezelésre. Az álcázás sikeres volt.

A Der Morgen napilap 1919. szeptember 9-én arról számolt be, hogy Dr. Georg Lukács, a "Lélek és forma" című mű szerzője, "egy fiatal magyar filozófus fontos munkája," Bécsben internálásra került. Másnap a Die Rote Fahne is megemlítette Lukács érkezését egy csoport kommunista menekülttel együtt. Azonban a rendőrségi nyilvántartások szerint Lukácsot már egy héttel korábban látták Bécsben, Erné Seidler társaságában, a "Barna Szarvas" vendéglőben (Alleegasse 8). A rendőrségen Lukács Max Friedlként azonosította magát, és sofőrként adta meg foglalkozását. Azonban kihallgatása során felfedte valódi kilétét, és elmondta, hogy szeptember 1-jén érkezett Bécsbe – majdnem pontosan egy hónappal azután, hogy Kun "különvonata" Bécsbe érkezett. A bécsi rendőrség, Schober főnök vezetésével, Lukácsot és Seidlert "védőőrizetbe" helyezte.[8] Anna Seghers kommunista írónő "Az utazók" című regényében Lukács és más forradalmárok Magyarországról való menekülését, valamint "új életüket" bécsi laktanyákban írta le.

1919-ben, Bécsben, a „Vidám Apokalipszis" hemzsegett az ismeretlen zseniktől, a modern lélek jövőbeli mestereitől és a Budapestről elűzött kommunistáktól. Bécsben Lukács feltehette volna a kérdést Oidipusszal:

> Miféle hely ez, Antigoné? Miféle nép?
> Ki lesz ma este jóságos Oidipuszhoz,
> És ad könyörületet a vándornak?[9]

A jótékonyság azonban meglehetősen ritka volt egy "délibábokkal és szellemekkel teli levegőben", ahogyan Jaszi naplójában írta. A vereség és a dogma keserű dühétől hajtva a magyar emigránsok haragos frakciókra estek szét. Száműzetésében Károlyi gróf Kropotkin herceget és Dosztojevszkijt olvasta. Sinkó pedig keserűen panaszkodott, hogy sem Ady, sem Nietzsche nem tudta megmenteni attól, hogy "erkölcsileg hajótörést szenvedjen" Bécsben. Száműzetésbe vezető útjáról elmélkedve Sinkó azt írta: "A lelkiismeretünk szenvedélyesen lázadt egy olyan mennyország elképzelése ellen, amelynek földszintjén pokol lakozik. Elviseletetlennek találtuk, hogy az üdvösség iránti akaratunk felelős legyen mindezért a szenvedésért."

Az elesett hősök üres gyomorral sorakoztak nap mint nap a bécsi leveskonyhák előtt. És a végtelen levesoszlopok csökkentették Sink forradalmi lelkesedését: „Miután Bécsbe menekültem, értesítettem a régi harcostársak, akik közül néhányan [például Lukács] már az új magyar forradalommal foglalkoztak, hogy nem tudok velük együtt dolgozni. [már nem hittem abban az embertelenségben, amelyet a Vörös terrort felváltó Fehér terror személyesített meg, hogy kiirtható az emberi szívből."[10] Egy *Az út* (1920) című kéziratban, amely később Az optimisták című regényének része lett, beszámolt az útjáról a diktatúrától Krisztusig.

Sinkó azt állította, hogy az értelmiségiek könnyen alkalmazkodnak az evangéliumi szegénységhez száműzetésben: „Napról napra élve, alkalmi munkákból tartottuk fenn magunkat.

---

[8] Alsó-ausztriai Tartományi Levéltár, Pr. Z. 2020/456.

[9] Szophoklész, Oidipusz Kolónoszban, fordította Robert Fitzgerald (Chicago Egyetemi Kiadó, Chicago Press, 1954), Jelenet

[10] Sinkó Ervin, Szemben a bíróval (Magvető, Budapest, 1983), 52. oldal.

Elfogadtuk a jótékonyságot, és mindenekelőtt egymás szegénységéből éltünk meg. Valóban, ezt meg lehet tenni."[11] Az alkalmi munkák között szerepelt kézzel festett, hímzett babák készítése amerikai kvékerek számára. Az író, József Lengyel „fűrészport" tömött az Amerikába tartó babákba, valamint kézzel készített rózsafüzéreket és vallási medálokat.[12] Szerény keresetéből ügyvédeket és a rendőrfőnököt is fizetnie kellett, hogy meghosszabbítsa tartózkodási engedélyét. Bosszantotta, hogy Jenő Landler, annak a frakciónak a vezetője, amelyet Lukács támogatott, a pártpénztárból fedezte ezeket a „jogi költségeket" a fontos elvtársak számára.

A legtöbb emigráns barakkokban élt. Ahogy Lengyel leírta: „A keserű, sűrű emigránsbarakklében főttünk. Rossz anyagi helyzetemen, rossz házasságomon és sikertelen alkotói próbálkozásaimon tűnődtem. Nem voltam keresztény kommunista, mint Lukács, Révai és Sinké, akik idealizálták Dosztojevszkij Karamazov testvéreit vagy Zoszima sztarecet." Micsoda bosszúszomjas társaság volt ez! Néhány emigráns, miután megmérgezte egy „renegát" szegényes levesét bűnbánatként, „Kierkegaardot vagy Marxot" olvasott.[13] Hogy elmeneküljenek a barakkélet sötét valósága elől, az emigránsok Bécs utcáit járták, és a barokk építészet szakértőivé váltak. Hideg, esős napokon bohém kávéházakban ültek, és tökéletesítették tudásukat a bukott birodalmak meghiúsult forradalmainak elemzőiként. Csendes beletörődéssel Kassák így írt,

> Felejtsük el a határköveket.
> Fürdőzzünk tiszta fényben,
> És este csikorgassuk
> Fogainkat, mint éhes ragadozók.[14]

De Balázs számára a száműzetés lerombolta a határköveket:

> Már hét határon is átkeltünk,
> Köd előttünk, köd mögöttünk.
> Ki tudja, merre tartunk?[15]

Bécsi száműzetésében Lukács is zavart lett. Balázs barátját sápadt kísértetként ábrázolta:

> Írnom kell Gyuriról. Szánalmas látvány: halálsápadt, beesett arc, ideges és szomorú. Folyamatos megfigyelés alatt áll, revolverrel a zsebében járja az utcákat, attól félve, hogy elrabolják. Budapesten kilenc gyilkossággal vádolják, és dokumentált bizonyítékaik vannak. Itt reménytelen összeesküvő pártmunkát végez, és elsikkasztott tagdíjakat vizsgál… Beszélgetés közben Lukács elméje néha véres gejzírként tör elő. Lényegében ez azt bizonyítja, hogy az elfojtott elméje pusztítja a lelkét. Nem hagyhatja el Bécset, ezért kötelességtudatból ott marad, ahol nincs helye. Ha igaz, hogy az embernek vagy az etikáról kell írnia, vagy azt élnie kell, akkor Lukács saját etikai parancsa szerint hazugságban él. Számára az összeesküvő, forradalmi álarc hazugság. Ez nem az ő metafizikai lényege. Filozófusnak született, az örök értékek látnokának. Most pedig ellopott pártpénzek után nyomoz emigráns kávéházakban. Hiányoznak belőle az eseti politikához szükséges tulajdonságok és a tömegek befolyásolásának képessége. Végül is Lukács alig beszéli a saját nyelvét, és legfeljebb tíz ember érti őt. A száműzetés szörnyű sorsa. Lelki otthonától megfosztva valóban hajléktalan. Igazság vagy integritás? Az utóbbit választotta, és az élete hazugsággá vált.[16]

Balázs elkerülte bajtársait és közeli barátait, különösen Lukácsot, mintha „leprások" lettek volna. Jó oka volt arra, hogy ne akarja súlyosbítani problémáit a rendőrséggel. Megunta az illegális életet,

---

[11] Uo. 54. o.

[12] József Lengyel, Viennese Raids (Magvető, Budapest, 1970), 49. oldal.

[13] Uo. 79.o.

[14] Lajos Kassák, Új versei (Írók Könyvtára, Bécs, 1923). Lásd a verset

[15] Béla Balázs, A vándor énekel (Írók Könyvtára, Bécs, 19??), 213. oldal.

[16] Balázs, Napló, 2. kötet, 353-354. oldal

és belefáradt Lukács „világforradalomról” szóló álmodozásaiba, ezért Balázs hamis útlevelet készített, és átlépte a csehszlovák határt. A bécsi cseh nagykövetség azonban értesítette a rendőrséget Don Juan illegális belépéséről. Hajlamos volt bevallani „bűneit” Oszkár Jászinak, akiről ismert volt, hogy személyes kapcsolatban állt Eduard Beneš-sel, aki titokban támogatta Jászi lapját, a Bécsi Magyar Újságot. („Ez [elfogadni Beneš titkos támogatását] életem legfájdalmasabb döntése volt” – vallotta be Jászi –, „de nem volt választásom. Újság nélkül az emigráns életem tönkrement volna.”[17])

Jászi felesége, Lesznai Anna, akit Malinak hívtak, közeli barátja volt Balázs első feleségének, Hajós Edithnek, aki Jászi szerint „kiváló ópiumot talált a bolsevizmusban.” Az emigráció politikai és személyes tanulságait összegezve Jászi a marxizmust a „munkásosztály véres zsákutcájának” nevezte.[18] Őszintén beismerte, hogy mivel Edith kommunista volt, „kissé rémülten tapasztalom, hogy Edith Mali legbizalmasabb barátja. Edith a legfélelmetesebb példája az örök nőinek (Ewig-Weibliche).”[19] De jó férjként Jászi közbenjárt a hatóságoknak, hogy rendezzék Balázs „zűrös ügyeit” és „romantikus ostobaságát.” Don Juan tiltott örömei pedig Jászi számára zavarba ejtő teherré váltak. Például 1921 egy esős áprilisi napján Jászi Bécsben rohangált, próbálva megoldani és elsimítani a „nyavalyás” Balázs-ügyet.[20] Eközben Balázs, aki visszatért Prágából, önfeltáró módon lefordította Lukács *A regény elmélete* című művéből a Don Quijotéról szóló fejezetet. Itt Lukács a „problémás egyén démoni jellegéről beszél, aki kalandos útjára indul, [akinek] a valósággal szembeni kudarca első pillantásra csupán külső kudarcnak tűnik. A lélek szűkülésének démonizmusa az absztrakt idealizmus démonizmusa.”[21] És a Café Museumban Jászi hallgatta Balázs vallomásait.

Egyik Balázs „zűrös ügye” sem robbant ki azért, mert ő lett volna a házasság őrzője. Egész lénye tiltakozott az aszketikus és steril emigráns élet ellen, amelyet egy szigorúan fegyelmezett, összeesküvés-szerű politikai párt uralt. Balázst különösen bosszantotta, hogy a kávéházakban ugyanúgy üdvözölték, mint a többi emigránst: „Herr Später?” — „Mr. Később?” Mivel az elszegényedett emigránsok kénytelenek voltak a bécsi pincérek étlapra vonatkozó kérdéseire „később” válaszolni. Hogy javítson anyagi helyzetén, Balázs úgy döntött, ír egy filmszkriptet, és meggazdagszik, mielőtt Lukács „világforradalma” eltörölné a vagyont. Addig is idejét és energiáját a Filmhofban töltötte, egy kávéházban, amelyet elszegényedett művészek és filmkészítők látogattak a Vörös Budapestről, és szebb jövőről álmodozott.

A Múzsák forradalmi hívei így gyűltek össze kávéházakban, és üres tekintettel kérdezgették egymást: „Van valami újdonság?” Friss hírek után sóvárogva szőtték az intrikákat és cseréltek pletykákat. Ahogyan egy menekült mondta: „Az időnk nagy részét Bécs kávéházaiban töltöttük. Néhányunk számára ezek mindent jelentettek, mert kevesen engedhettük meg magunknak, hogy szobát béreljünk. Télen a kávéházak óvtak meg bennünket a fagyhaláltól. Valóban, a kávéház volt a mi fórumunk és parlamentünk.”[22]

Néhányszor a Sundayers a Café Museumban találkozott. Amikor találkoztak a „szellemes és bájos” Karl Polinyivel, Balázs megfeddte „Karli őrültségét”, amiért próbált alkalmazkodni a normális élethez. De a Sundayers már nem álmodott. Minden alkalommal, amikor összegyűltek, hogy megvitassák a „kommunizmus problémáját”, egy kicsit sápadtabbnak és fáradtabbnak tűntek.

---

[17] Oszkár Jászi, "Napló," 1923. március 13., LAK.

[18] Oszkár Jászi, Forradalom és Ellenforradalom Magyarországon (P. S. King és Fiai, London, 1924), 67. o.

[19] Oszkár Jászi iratai, Columbia Egyetem Ritka Könyvek és Kéziratok Könyvtára, "Napló," 1921. szeptember 21.

[20] Jászi "Napló," 1921. április 14., LAK.

[21] Lukács, A regény elmélete, ford. Anna Bostock (MIT Press, Cambridge, Mass., 1971), 97. o.

[22] Manó Buchinger, Küzdelem a szocializmusért (Népszava, Budapest, 1948), 110. o.

Balázs szemében „az utak elváltak. Kevesen érkeztünk ide véletlenül. Bár nem ugyanazon az úton utaztunk, mindannyian megszenvedtük eszméink véres következményeit. Kétlem, hogy bárki közülünk még mindig hinné, hogy az ideális világ objektív, tudományos és meghatározható."[23] A Sundayers legfiatalabb tagja, Káldor György, aki egy bécsi parkban ült egy padon, megjegyezte: „Milyen üres a világforradalom gondolata!" A Sundayers visszaemlékezett a csillagfényes találkozókra Don Juan dombtetőn álló kastélyában. Budapesten, meggyőződve arról, hogy maga a Mennyország is üdvözli menetelésüket a lélek királysága felé, magabiztosságot sugároztak. Bécsben suttogva beszéltek, tele kétséggel és habozással. Rendőri megfigyelés alatt, szoros ellenőrzés mellett a vasárnapiak „sétapálcával a kezükben és hátizsákkal a hátukon aludtak." Késő 1921-re sokan közülük szétszóródtak: Edith Hajos és Frigyes Antal Olaszországban voltak, Béla Fogarasi a Komintern küldetésén járt Prágában, Mannheim pedig Németországban szokott hozzá a „vacogó fogakhoz és az üres gyomorhoz."[24] Amikor Amerikába érkezett, Jászi 1923. szeptember 1-jén ezt írta jegyzetfüzetébe: „Amikor hajónk elhaladt a Szabadság-szobor mellett, annyira izgatott lettem, hogy a felső fedélzeten sírva fakadtam. Tudtam, hogy most már biztonságban vagyok, és leírhatatlan boldogság töltött el."

Aztán ott voltak a „gyávák" és „elvetemültek". Budapesten Emma Ritók katolikus és konzervatív lett, Fülep egy távoli magyar faluban vállalta a protestáns lelkészi hivatást, Hauser teljesen felhagyott az „üggyel" egy akadémiai karrier kedvéért, Tolnay pedig Franciaországban és Németországban folytatta tanulmányait. Kiterjedt levelezésében Füleppel Tolnay alig említette Lukácsot. Feladva Dosztojevszkijt és a forradalmat, Tolnay Michelangelóra talált: „A Vatikánban dolgozom Michelangelo kéziratain. Ennek a meglehetősen unalmas munkának az az öröme, hogy a kéziratok néhány ismeretlen rajzot tartalmaznak. Némelyik kiváló. Szeretném publikálni őket, és a könyvtár már engedélyt is adott."[25] És Jászi, Rousseau Társadalmi szerződését olvasva, 1921. május 5-én ezt jegyezte fel a jegyzetfüzetébe: „Milyen szerencsés kor, amikor ez volt a Biblia, nem Marx Tőkéje!"

Így Lukács száműzetésben töltött élete bánatot és ítéletet hozott, fellebbezés reménye nélkül. Az egykor hiú emigránsok Hobbes képe szerint „legyek voltak a tengelyfán." Ennek ellenére továbbra is zajt csaptak Moszkvában, hogy megnézzék, „milyen port verünk fel." A Komintern volt a „tengelyfa," Moszkva azonban hamar belefáradt a doktrinális civakodásba és az ideológiai „porba," amit a frakciók által megosztott magyar emigránsok felvertek. Kun Moszkva kedvence volt.

Először a Bécs melletti Steinhof neurológiai intézetében tartották fogva Kunt, majd később átszállították a karlsteini börtönbe.[26] Az amerikai nagykövetségek Budapesten és Bécsben rendszeresen jelentéseket küldtek Kunról és más magyar kommunista száműzöttekről, köztük Lukácsról, az Egyesült Államok Külügyminisztériumának. A külügyminisztérium ezt követően felvette a kapcsolatot a svájci hírszerző szolgálattal, és részletes jelentést kért a bécsi „kommunista tevékenységekről." Ennek a jelentésnek az eredményeként, amelyet továbbítottak a bécsi rendőrségnek, azokat, akiket Karlsteinben internáltak, 1920 elején Bécsbe vitték, és a Steinhof neurológiai intézet „24-es pavilonjában" helyezték el, ahol korábban Kunt is tartották.

Április 4-én Mrs. Kun és más feleségek meglátogatták az osztályt. Csomagokat hoztak, amelyek „ajándékokat" tartalmaztak „bécsi elvtársaiktól." Goethe Coster-boszorkányának tanácsát figyelmen kívül hagyva,

---

[23] Béla Balázs, "Szabad iskola," Bécsi Magyar Újság, 1922. október 12.

[24] Balázs, Napló, 2. kötet, 407. oldal

[25] Charles de Tolnay levele Fülep Lajosnak, 1926. május 26., MS 4590/28 az MTA-ban.

[26] Lásd az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének jelentését az Állami Minisztérium felé, Nemzeti Archívum, Washington, DC, 864/169

> Uraim!
> Vizsgálják meg áruimat figyelmes szemmel;
> Nagy választékkal rendelkezem,
> .. - Nincs tőr, mely ne ivott volna vért,
> Nincs serleg, mely ne öntötte volna forró és égető
> Mérgét valamely egészséges testbe,?[27]

Az őr elmulasztotta megvizsgálni a csomagokat. Az általuk tartalmazott csokoládétortákba és narancsokba atropint fecskendeztek. A „bécsi elvtársak" valójában a Horthy-rezsim ügynökei voltak. Csak a gyors orvosi beavatkozás mentette meg Kun és a többiek életét.

Ez a megrendezett Walpurgis-éji esemény, amely a Horthy-rezsim egyik számos kísérlete volt arra, hogy elpusztítsa vagy kiutasítsa a keresett magyar emigráns kommunistákat, még élénken élt Kun emlékezetében. Kun erről Leninnek is beszámolt, mondván, hogy inkább Bécsben „várná meg" a következő magyar forradalmat.[28] Sajnos Kun számára a cseh titkosszolgálat elfogta Leninnek küldött kódolt levelét. Tomáš Masaryk azonnal tájékoztatta Renner kancellárt a levél tartalmáról. Masaryk és Jászi, akik mindketten elkötelezettek voltak egy „demokratikus" Magyarország mellett, szorosan figyelték Kunt és követőit.[29] Masarykot keserűen bosszantotta, hogy Kun kommunista agitátorokat küldött Csehszlovákia magyar lakta területeire. Moszkva, eltökélve abban, hogy Kunt a Szovjetunióba juttassa, megkereste a brit kormányt, hogy közvetítőként járjon el. Bár a brit külügyminiszter, Lord Curzon, elutasította, hogy bármiféle „kapcsolatot ápoljanak a bolsevikokkal", a bécsi brit nagykövet jó lehetőségnek látta, hogy megszabaduljanak Kuntól. Az osztrák kormány is szívesen megszabadult volna tőle. Valójában Renner kancellár Berlinben tárgyalt a szovjet képviselővel a magyar emigráns kommunisták Szovjetunióba történő „visszatelepítéséről". Egy, az amerikai külügyminisztériumnak küldött jelentés egyértelműen kijelentette,

> Béla Kun és a magyar bolsevikok továbbra is álmatlan éjszakákat okoznak az osztrák kormánynak. Az államkancellár ezen a héten [1920. március] kijelentette: „Az ördög küldte Béla Kunt Ausztriába." Ez a megjegyzés az amerikai nagykövet kérdésére hangzott el, aki Kun és az éhségsztrájkot folytató társainak jólétéről érdeklődött. A nagykövet azt mondta, nem tudja, mit tegyen velük. Átadni őket a magyar kormánynak annyit jelentene, mint halálos ítéletet hozni rájuk tárgyalás nélkül. Dr. Renner azt mondta, ha Kunt és követőit le lehetne zárt [helyre helyezni] autóval Oroszországba szállítva megoldaná az osztrák kormány egyik legnagyobb problémáját.[30]

És a bécsi brit biztos, aki rendszeres információt kért az „osztrákországi magyar kommunista" tevékenységekről, megjegyezte, hogy Renner kancellár „örömmel" megszabadulna Kuntól és a többiektől, akik szálkát jelentettek Ausztria szemében. Az atropin-incidens után Kunt szigorúan őrizték. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának küldött bécsi nagykövetségi jelentés szerint: „Kun nem kommunikálhat senkivel rendőri felügyelet nélkül. Most már biztonságban van a magyarok általi merényletkísérletekkel szemben."[31] Az Egyesült Államok bécsi nagykövete pedig hangsúlyozta Renner kancellárnak, milyen fontos „megóvni" Kunt, mint értékes alkutárgyat Moszkvával az intenzív nemzetközi politikai játszmában. (Kunt végül 1920 augusztusában cserélték el a Szovjetunióval.) Valóban, Kun Leninhez fűződő „különleges" kapcsolata miatt Moszkva mozgósította ügynökeit, és a svájci kommunista Paul Ruggot választották ki Kun szökésének megszervezésére. Azonban a forradalmi szociáldemokraták, Friedrich Adler (1879–1960) és

---

[27] J. W. von Goethe, Faust, fordította Louis MacNeice (Oxford University Press, New York, 1951), 138. oldal.

[28] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Archívuma (Budapest), 676. f. 2/18.

[29] Uo., 676. f. 1165/2.

[30] A Nemzeti Archívum, Washington, DC, 864.00/195, 1920. április 3.

[31] Uo. 864/176, 864/1/0, március 9.

Benedikt Kautsky megtagadták az együttműködést a Moszkva által kitervelt összeesküvésben. Ausztria elnöke, Karl Seitz talán elárulta indítékaikat, amikor bizalmasan közölte az amerikai nagykövettel, hogy Ausztria legnagyobb „védelme a bolsevizmus ellen" Adler volt, aki nagyon közel állt az emberekhez. Valójában az elnök gyakran kérte fel Adlert, hogy „szóljon az emberekhez", mivel szavai nagyobb súllyal bírtak, mint az elnöké vagy a kancelláré.

Amikor elfogták, Moszkva ügynöke, Rugg Lukicsot is megnevezte, mondván, hogy részt vett a szökési tervben, és tudta, hol tartják a pártpénzeket. (Lukács belső ismerete a párt pénzügyeiről gyakran vezetett keserű viszályokhoz Kun-nal.) A Horthy-rezsim hatékony kémhálózatán keresztül Budapest tisztában volt Lukács más titkos tevékenységeivel, valamint az emigráns magyar kommunisták között zajló véres frakcióharcokkal. Egy szorgalmas rendőrkém rendszeres jelentéseiben, amelyeket a budapesti főügyészséghez nyújtott be, gyakran mellékelt újságkivágásokat bécsi emigráns lapokból. Még Lukács titkos álneveit is felfedte, és leírta azokat a durva vicceket és obszcén megjegyzéseket, amelyeket az emigráns magyar kommunisták tettek a kávéházakban „Őfensége, Horthy Miklós admirálisról."[32]

Budapest, birtokában Lukácsra vonatkozó terhelő információknak, erőteljes nyomást gyakorolt az osztrák kormányra, hogy adják ki őt. Magyarország bécsi nagykövete, Gratz Gusztáv, Lukácsot nevezte meg Kun elsődleges kapcsolattartójaként a külvilággal. Valójában Gratz titkos tárgyalásokat kezdeményezett Ausztriával az ezzel kapcsolatos helyzet kezeléséről a bolsevikokkal.[33] A Horthy-rezsim például mintegy 10 millió koronát különített el egy monarchista mozgalom, a Bund für Ordnung und Recht támogatására, amelynek érdekes módon Joseph Schumpeter is tagja volt. Gratznak minden oka megvolt az aggodalomra. Kun Bécsből nemcsak rendszeres kapcsolatot tartott fenn Moszkvával, Berlinnel és Prágával, hanem részletes jelentéseket is küldött Leninnek a bécsi párttevékenységekről. Mindezekről Gratz is tudott, aki rendszeresen tájékoztatta a brit biztos urat Bécsben, Mr. Lindsey-t Lukács Komintern-tevékenységeiről. Ezek a tevékenységek súlyos megsértését jelentették Lukács írásos ígéretének, miszerint „tartózkodik" a Komintern politikai tevékenységétől, miközben politikai menedékjogot élvezett Ausztriában.[34]

1920 elején Budapest értesült arról, hogy Lukács „felelős" a bécsi külföldi kommunistákkal való kapcsolatok kiépítéséért. Rendszeresen fogadott látogatókat, szervezte a párt futárszolgálatát, és titkos levelezést folytatott Moszkvával. Az ügynök, aki erről beszámolt, Lukács magánlakásaként a Laudongasse 20-at, irodájaként pedig a Strohgasse 8-at jelölte meg, ahol körülbelül hat fő dolgozott. Budapest azt is megtudta, hogy 1919. december 16–18. éjszakáin Lukács találkozott két vezető osztrák szociáldemokratával, Otto Bauerrel és Friedrich Adlerrel. Az ügynök jelentése szerint Lukács javasolta az Osztrák Szociáldemokrata Párt és az emigráns Magyar Kommunista Párt titkos egyesülését. Lukács feltételei az egyesüléshez az volt, hogy az osztrák szociáldemokraták felfegyverezzék az emigráns magyar kommunistákat, segítsenek kiszabadítani Kunt, aki akkor Karlsteinben volt börtönben, valamint utasítsanak el minden Budapest által benyújtott kiadatási kérelmet.

Lukács elismerte kapcsolatait a szociáldemokratákkal. Ezekre visszaemlékezve így írt:

> Eleinte fontos személyiségként bántak velem, mert a rendőrség még nem tudta, hogy gyilkosok vagyunk-e szökésben, vagy a jövőbeli miniszterek. Személy szerint szerencsés voltam, hogy ismertem néhány szociáldemokrata teoretikust, akikkel Heidelbergben találkoztam. Egyszer, amikor a rendőrség durván bánt velem, elmentem az egyik szociáldemokratához panaszt tenni. A barátom értesítette Renner-t, aki aztán felhívta a rendőrfőnököt... Ezután mindenki nagyon barátságos volt velem a

---

[32] X Gusztáv Strache-nek, a Magyar Királyság elnökének Tábornoki Iroda, 1929. január 17., LAK.

[33] Lásd az Acta Historica (Szeged) (1967), 27. kötet, 7. oldal.

[34] Magyar Nemzeti Levéltár: lásd Gratz Gusztáv 109. sz. Jelentését (1920. január 19.) a Belügyminisztérium 515/1920. számú iratai között.

> következő hat hónapban... Nem vettem részt az osztrák kommunista mozgalomban, csak a magyarban. De mivel az konspiratív volt, nem tudtak semmit sem bizonyítani ellenem.[35]

De a dolgok nem voltak ilyen egyszerűek. Lukács szökése után a budapesti főügyészség kérte az ő, Kun és mások kiadatását. A szökésben lévő kommunistákat nem kevesebb, mint „236 gyilkossággal, 19 rablással, pénzhamisítással" vádolták, „az egyéni jogok megsértése és a belső béke megzavarása."[36] Ezenkívül Lukacsot hivatalosan is megvádolták egy orvostanhallgató meggyilkolásával. Az ügyészség vádiratában az állt,

> június 29-én a Szovjet Házban Lukács, mint biztos, utasította egy terrorista csoportot, hogy kutassák át az éjszaka kivilágított házakat. Ha jelzőeszközöket vagy fegyvereket találtak egy házban, annak lakóit kivégezték. Ennek következtében megölték Béla Madarász orvostanhallgatót, aki az Eskü utca 6. szám harmadik emeletén lakott.[37]

A magyar emigráns kommunisták és zűrzavaros, titkos politikájuk megfigyelésének ijesztő feladata előtt állva, Schober rendőrfőnök Lukács és több más személy azonnali kiutasítását javasolta. 1919 novemberének végére Lukács közel került ahhoz, hogy véget vessen életének, mivel kiadták Magyarországnak, amit a „rövid" Hobbestan-jegyzék is alátámasztott. Csak néhány vezető európai értelmiségi elkötelezett erőfeszítése mentette meg őt attól, amit Ernst Bloch „Szókratész sorsának" nevezett.[38] Egy különleges felhívás, „Mentsék meg Lukács Györgyöt!" (Zur Rettung von Georg Lukács) jelent meg a Das Berliner Tageblatt 1919. november 12-i számában. A felhívást többek között Richard Beer-Hofmann, Alfred Kerr, valamint Heinrich és Thomas Mann írta alá. Másrészt a Magyar Újságírók Szövetségének elnöke levelet írt a Das Berliner Tageblatt szerkesztőjének, idézve Lukács kijelentését, miszerint „a proletárforradalom azért bukott el, mert túl kevés polgári vért ontott."[39]

Amikor 1919 decemberében részt vett reneszánsz drámája, a Fiorenza bécsi premierjén, Thomas Mann találkozott Lukács Györggyel – aki talán azért vett részt az előadáson, mert mélyen megérintette Mann humanitárius gesztusa, amellyel fiát támogatta. A darab utolsó párbeszéde a harcoló „testvérek," Savonarola és Lorenzo között, akik Firenzéért küzdenek, tele van azokkal a mann-i iróniákkal, amelyeket Lukács is osztott és csodált a politika és a művészet szenvedélyes drámájával kapcsolatban. A vita arról szól, vajon a tüzes szerzetes, Savonarola, a „perjel," művész-e vagy próféta. Mann tudta, hogy Lukács számára a művészet és a prófécia találkoznak.

> A Prior: Az emberek tisztábban látnak — prófétának hívnak.
> Lorenzo: Mi az a próféta akkor?
> A Prior: Egy művész, aki egyúttal szent is. Semmi közöm nincs a te szemek művészetéhez, Lorenzo de' Medici. Az én művészetem szent, mert tudás és lángoló tagadás. Régóta, amikor kínokat szenvedtem, egy fáklyáról álmodtam, amely irgalommal világítaná meg az összes rémisztő mélységet, az összes szégyenletes dolgot és a lét szomorú szakadékai, egy isteni tűz, amelyet az egész világra kellene gyújtani, hogy fellángoljon és elpusztuljon minden szégyenével és mártíromságával együtt, a megváltó könyörületben.[40]

---

[35] Lukács, Egy élet feljegyzése, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 70–71. oldalak.

[36] Haus-Hof és Állami Levéltár Bécs. Új Politikai Levéltár. Csomó Magyarország Faszikel. Pr. 12022. Rendőrigazgatóság Bécsben (augusztus 18.)

[37] A Magyar Kommunista Párt Intézete Levéltár (Budapest), Memorandum, 131.639. sz. 1924/1.

[38] József Farkas, Értelmiség és forradalom (Kossuth, Budapest, 1984), pp. 275–277.

[39] Tibor Hanák, Az elfelejtett reneszánsz (Bern, 1981), 33. oldal.

[40] Thomas Mann, Fiorenza a Három évtized történeteiben, fordította H. T. Lowe-Porter (Knopf, New York, 1946), 266. oldal.

Nem kétséges, hogy Mann, bár Fiorenzában felismeri azt a kudarcot, amely az intellektuális konstrukció életre erőltetéséből fakad, mégis látott valamiféle értéket Lukács forradalmi kultúrájában, amely a politika és a művészet egységére épült. Viszont Lukács egykori heidelbergi barátai, Max Weber, Stefan George és Ernst Troeltsch másként vélekedtek, s nem voltak hajlandók aláírni a nyilvános felhívást. „Valóban dühös vagyok Max Weberre" – mondta Ferenc Baumgarten Lukácsnak, „a puritánok mindig a legrosszabb farizeusok; Weber nem utasította el, de küldött egy haszontalan levelet, amit nem érdemes közölni."[41] Ez azonban igazságtalan volt Weberrel szemben, aki később megmagyarázta Lukácsnak: „Azért nem írtam alá a legutóbbi nyilvános felhívást, mert korábban már írtam a budapesti igazságügyi miniszternek az ön érdekében. Emellett jeleztem, hogy nem kívánok részt venni semmilyen nyilvános akcióban."[42] Valójában Weber tekintélye és presztízse Budapesten nagyobb súlyt adott magánjellegű közbenjárásának, mint Bloch nyilatkozatának a Die Weissen Blätterben, amely szerint: „Lukács azok közé a nagy filozófusok közé tartozik, akik egy generációnként egyszer jelennek meg, sőt, valójában három generáció óta nem láttunk hozzá hasonlót."

Lukács számára nem volt ismeretlen, hogy az értelmiségiek, akik az etikai imperatívuszok abszolút szférájában parancsoló szerepet töltenek be, különleges befolyást gyakorolnak a diktátorokra. Miután egy budapesti bíróság 1919 decemberében halálos ítéletet hirdetett négy kommunista felett, Lukács nem táplált illúziókat azzal kapcsolatban, mi vár rá, ha kiadják. Fájdalmát és haragját Charles Andlernek (1866–1933) öntötte ki, aki a Sorbonne professzora, Nietzsche egyik vezető szakértője volt, és akinek lelkes kritikája a "Lélek és formák" című műről meglehetősen ismertté tette Lukács nevét a francia értelmiségiek körében.[43] Van egyfajta erkölcsi felháborodás Lukács Andlerhez írt levelében:

> Szeretném kérni a segítségedet, hogy megmentsük azoknak a szerencsétlen bajtársaknak az életét, akik a magyar fehérterror áldozatai. Kivétel nélkül mindannyian kiváló emberek, akik igazságtalan halálos ítélettel néznek szembe... Hadd hozzak egy példát ennek a rezsimnek az igazságszolgáltatási gyilkosságaira: Korvin Ottét akasztás általi halálra ítélték... Micsoda módja ez a halálnak egy tiszta lelkű, önfeláldozó idealista számára! De ezt a módszert alkalmazza az ellenforradalom. Amikor a rezsim alkalmanként kegyelmet ajánl, a katonaság rendszerint közbelép, hogy érvényt szerezzen a halálos ítéletnek... Ahelyett, hogy formális küzdelembe bocsátkoznánk, inkább küldjünk ki egy állandó bizottságot, szakszervezeti vezetőket, hogy megfékezzék az ellenforradalmi erőket a forradalom akasztó bírái... Ami Magyarországon történik, az európai civilizáció arculcsapása és szégyent hoz az emberiségre.[44]

Ez a kérés Andlert kényes helyzetbe hozta. Amikor továbbította Lukács levelét egy barátjának a francia külügyminisztériumban, Andler megjegyezte,

> Nem minden szégyenkezés és habozás nélkül szeretném kérni Önt, hogy vizsgálja meg a mellékelt levélben leírt ügyet. Bár nekem címezték, az emberiséghez szóló felhívást tartalmaz. Georg Lukács, a Szovjet-Magyar Köztársaság egykori közoktatásügyi minisztere arisztokrata családból származik, és a háború előtt Heidelbergben tanított... Olvastam néhány művét. Mélyrehatóak és lenyűgözőek. Kétségtelen, hogy egyetlen európai nemzet sem büszkélkedhetett olyan tehetséges közoktatásügyi miniszterrel, mint amilyen Lukács volt 1919-ben. De hogyan vált ez az ember, egy szellemileg kifinomult, intellektuális arisztokrata, kommunistává? Talán Magyarországon ez volt az egyetlen módja annak, hogy megdöntsék a brutális arisztokráciát és a pénztőkét, amely felelős volt a háborúért.[45]

---

[41] Ferenc Baumgarten Paul Ernstnek, 1919. december 11., LAK.

[42] Max Weber Lukácshoz, [? március] 1920, LAK.

[43] Charles Andler kritikája a Lélekről és formáról a Parthenonban jelent meg, 1912. október 20-án.

[44] Lukács Charles Andlernek, 1920. február 10., LAK.

[45] Charles Andler Milhaudnak, 1920. március 18., LAK.

Lukács javaslata, hogy az „Antant hatalmak” fékezzék meg a fehér terrort, nem vezetett eredményre. A budapesti francia biztos például azt tanácsolta kormányának, hogy ne foglaljon nyilvánosan állást az elítélt kommunisták sorsa ügyében. Ez semmit sem érne el – érvelt –, egy olyan országban, ahol erős „antikommunista” érzelmek uralkodnak.

Az amerikai kormány ugyanazt az álláspontot képviselte. Az államtitkár 1920 márciusában Budapestre küldött táviratában ezt írja:

> Minden kivégzés, amely Béla Kun rezsimjéhez kapcsolódó személyeket érintett, nyilvános tárgyalás és gyilkosság miatti elítélés után történt. Azoknak az egyéneknek a tárgyalásai, akik más módon is érintettek a rezsimben, jelenleg is folynak, és eddig nem adtak okot tiltakozásra a szövetségesek képviselői részéről, akik érdeklődéssel követik az eseményeket. Senkit sem végeztek ki kizárólag politikai bűncselekmények miatt. Kellemetlen lenne számunkra beavatkozni, tekintettel az Egyesült Államokban nemrégiben a kommunistákkal szemben hozott intézkedésekre, és amíg nyilvánvaló igazságtalanság nem fordul elő. Örömmel venném, ha tudna bármilyen konkrét esetről…[46]

Lukács megkülönböztetése a „fehér” és „vörös” terror között sokatmondó: A fehér terror egy kétségbeesett osztály kétségbeesett intézkedése volt, hogy megzavarja a történelem ítéletét; a vörös terror pedig konstruktív „humanizmus” volt. Lukács számára, akárcsak Machiavelli számára, az erőszakos hatalomgyakorlás hatása enyhül és humanizálódik, ha az objektív jót eredményez. Lukács politikai filozófiája már nem az égből származott. Gondoljunk csak Machiavellire: „A sértéseket egyszerre kell elkövetni, mert minél kevesebb idő jut a rajtuk való rágódásra, annál kevésbé sértenek.”[47] És hasonlítsuk össze Lukácsot: „Minél nagyobb és intenzívebb a terror, annál rövidebb az időtartama.” Majd jegyezzük meg kemény kijelentését: „Úgy tűnik, Oroszország ezen az úton halad.”[48]

Lukács Vörös terrorról alkotott koncepciója az erőt és az ártatlanságot ötvözi. Ez a kombináció azonban a bosszú és a gyűlölet leplezése is volt. Korvin kivégzésének 1921. januári megemlékezése tanulságos példát kínál. Az emigránsok a Café Neue Wiener Bühne pincéjében gyűltek össze. A falakat fekete drapériák borították. Az ideiglenes emelvény, egy pulpitus mögött egy vörösre festett akasztófa emelkedett. „Bosszú! Bosszú!” kiáltások visszhangoztak, miközben Lukács a pulpitushoz lépett. Az alvilági Orpheusz hangján szólt, „sápadt eksztázisban gyönyörűen recitálta Korvin mártíromságának imperatívuszát. Nézzünk magunkba: képesek vagyunk rá? Feladatunk nem csupán az, hogy a forradalomért dolgozzunk, majd véletlenül meghaljunk érte. Az imperatívusz az, hogy mindent feláldozzunk a forradalomért: gondolatainkat, érzéseinket, boldogságunkat és fájdalmunkat.”[49] Lukács beszéde meggyőzte Balázst arról, hogy „Európa talán felrobban, és én, mint kommunista, ismét hajléktalanná válhatok.”[50]

Időközben Balizs kilakoltatás miatt hajléktalanná vált. A pártmunkák, "nővérei-feleségei" zsörtölődése és Erosz hajszolása közepette Don Juan belefáradt abba, hogy állandóan felügyelje álneveit. Miután Herbert Bauer korábbi nevén bérelt lakást, okirat-hamisítással és hamis személyazonosság jogellenes használatával vádolták meg. Ezek a vádak vezettek a kilakoltatásához. Hátrahagyni "Karlit" (Polányi), a szomszédját, már önmagában is nehéz volt. De ott volt Minna, az olasz származású szobalány is – akinek szépségét és intelligenciáját Don Juan "rosszasággá" változtatta. Szerencsére Bécsnek megvolt a könnyedebb oldala is. A farsangi időszakban nőket és

---

[46] A Nemzeti Levéltár, Washington, DC, 864.00/183, 1920. március 27.

[47] Niccolò Machiavelli, A fejedelem, ford. Robert M. Adams, (Norton, New York, 1977). 28. o.

[48] Lukács, "A fehérterror társadalmi hátországa" [A fehérterror társadalmi háttere], in Lukács, Történelem és osztálytudat [bővített kiadás: Történelem és osztálytudat], szerk. Vajda Mihály (Magvető, Budapest, 1971), 70. o.

[49] Balázs, Napló, 2. kötet, 452. oldal.

[50] Uo. 2. kötet 454. o.

zenét keresve Balázs összefutott Lukáccsal, aki éppen a párt és a tömegek közötti "elméleti konfliktus" kidolgozásán dolgozott.[51]

A proletárforradalom „természeti törvényei” szerint Lukács elmagyarázta Balázsnak, hogy a „szükségszerűségből” a „szabadságba” való átmenet nem a sors ajándéka, hanem az elméletileg megfogalmazott párt terméke. Ez az elképzelés ihlette Balázst egy „forradalmi dráma” ötletére, amelyben Lukács, a „magasabb rendű ember” szerepelne, aki túl van jón és rosszon. Mint tragikus hős, Lukács azt szimbolizálná, amit Balázs „a történelem órájának mutatójának” nevezett. A tragikus hőssel szemben állna az „ódivatú” hős, akit Balázsról mintáztak, és akinek érzéki szerelmei számos bűnt rejtenek.

Valójában, és Balázs igazságosságának érdekében, ünnepélyesen megfogadta, hogy megjavul. De mivel az Erost fenn kell tartani, akárcsak a húst és a vért, Balázs bűnei tovább gyarapították rendőrségi aktáját. Gyermeki ártatlansággal panaszkodott balszerencséjére: „A teljesen haszontalan, ostoba álneveim annyi bajt okoztak nekem. Ennek eredményeként Béla Kun és Landler Jenő nagyobb békében élnek. Mégis esküszöm Istenre, hogy nem fenyegetem az európai békét.”[52] Bűnbánóan Balázs a rendőrségre akart menni, hogy lerója bűneit. A párt természetesen elég „ostobának” találta Balázs vallomási vágyát. Balázs önfeltárása Rousseau-i volt: ... féktelen emberi szenvedélyek, dionüszoszi elhagyatottság és az erkölcstelenség, amelyet művészi fegyelem óv ... Bohémia a művészek természetes világa. Hivatásuk és mindennapi kenyerük, hogy lerázzák a korlátokat. A művészek sem alkalmazkodni, sem önfegyelmet gyakorolni nem tudnak egy tisztes polgári élet érdekében.”[53]

Érthető módon Lukácsnak könnyebb volt elméletileg meghatározni a pártértelmiségiek szerepét, mint Balázst pártfegyelemre tanítani vagy rábírni a „társadalmi ember időtlen törvényeinek” betartására. Azonban Balázs nemcsak hogy elmaradt Lukács aszketikus ideáljaitól, hanem Bartók barátsági próbáján is megbukott. Bartók egykori librettistájaként Balázs bejutott Bécs zenei köreibe. Ott találkozott és barátságot kötött Alexander von Zemlinskyvel, aki alatt Arnold Schoenberg zeneszerzést tanult. Bár Zemlinsky „lelkesnek” mutatkozott Balázs forradalmi melodrámájának megzenésítésére, úgy érezte, hogy Bartóknak kellene azt megkomponálnia. Az igazság azonban az, hogy a forradalom Balázstól elvette legértékesebb barátját — Bartókot. Politikai nézeteitől függetlenül Bartók nem kedvelte librettistájában a Don Juan-típust. 1921-ben egy bécsi kétheti zenei folyóirat, a Musikblätter des Anbruch megkereste Balázst, hogy írjon egy cikket Bartók negyvenedik születésnapját ünneplő különszámba. Érthető módon az „elfeledett” librettista Bécsben lelkesen vállalta a feladatot, hogy némi elismerést szerezzen magának. Azonban a szerkesztő visszaküldte a cikket Balázsnak, aki ezt naplójába jegyezte fel,

> Nem szerény librettistaként írtam a cikket, hanem Bartók egykori harcostársaként és barátjaként. Egykor ugyanaz a munka és sors kötött össze minket. Kommunistaként azt is mondtam, hogy Bartók nem „hazafias” zeneszerző... és azt írtam, hogy nagyrészt az én munkám révén keltette fel Bartók zenéje iránti érdeklődését Bánffy [Bánffy Miklós gróf, drámaíró és politikus]. Az Anbruch visszaküldte a cikkemet, mondván, hogy Bartók ellenzi a megjelentetését. A cikk piros ceruzával van jelölve. Kétségtelenül maga Bartók tette. Áthúzta azt az állításomat, hogy egykor népdalokat gyűjtöttünk együtt. Igaz, csak egyszer történt meg. De ez nem hazugság. Amit Bartók és Kodály nem hajlandók elismerni, az az, hogy több vagyok, mint alkalmi librettista. Egyenrangú vagyok velük barátként, harcostársként és művészként. Ezt elutasítják, és demonstratívan visszautasítanak bármilyen kapcsolatot velem. Rég feladtam minden személyes kapcsolatot velük. Bár nagyszerűek, a zeneszerzőknek legalább nem kellene lenézniük engem. Végül is én voltam az első, aki kiszagolta jövőbeli nagyságukat... Ennek ellenére sorsomra hagynak, amikor mindenki ellenem fordul. És

[51] Lukács, „A tömegek spontaneitása, a párt aktivitása,” in: Lukács, Taktika és etika: Politikai esszék, 1919–1929, ford. Michael McColgan és szerk. Rodney Livingstone (Harper and Row, New York, 1972), 95–105. o.

[52] Balázs, Napló, 2. kötet, 461. oldal.

[53] Uo., 2. kötet, 446–447. old.

> Bartók, aki azon az ajtón haladt előre, amelyet én nyitottam meg neki, nem tesz semmilyen kísérletet, hogy megvédjen engem... Rendben van, soha többé nem emelem fel tollamat, hogy dicsérjem őket, és ezentúl törlöm nevüket a pajzsomról.[54]

Max Weber és Lukács

> Aki a saját lelke és mások lelke üdvösségét keresi, ne a politika útján keresse, mert a politika egészen más feladatai csak erőszakkal oldhatók meg.
>
> Max Weber

Az 1919-es magyar kommunista forradalom nemcsak Bartók és Balázs kapcsolatát idegenítette el, hanem megterhelte Weber és Lukács barátságát is. Heidelbergben egykor szoros szövetséget alkottak, és kölcsönös tiszteletből nyitottak voltak egymás eszméi és értékei iránt. Röviddel halála előtt, utolsó levelében Lukácshoz, Weber így írt:

> Tisztelt barátom, természetesen politikai nézeteink elválasztanak minket. Meg vagyok győződve arról, hogy ezek a kísérletek csak azt az eredményt hozhatják, hogy a szocializmust lejáratják a következő száz évre. Valahányszor arra gondolok, hogy a jelen politikai események – 1918 óta – milyen árat követeltek megkérdőjelezhetetlenül értékes emberekben, függetlenül a választásuk „irányától" (például Schumpeter és most Ön), nem tudok nem keserűséget érezni e céltalan sors miatt.[55]

Amikor a halál közeledett Weberhez (1920. június), ő szerkesztette és átszervezte legszisztematikusabb munkáját, a *Gazdaság és társadalmat*. Miközben Weber a nyomdai próbanyomatokat szerkesztette, szembeszállt Lukáccsal. Ismerte Lukács legalább három marxista esszéjét, különösen a „Mi az ortodox marxizmus?" (1919. március), az „Osztálytudat" (1920. március) és „A történelmi materializmus változó funkciója" (1919. június) címűeket. (Ezek az esszék átdolgozott formában újra megjelentek a Történelem és osztálytudatban (1923).) Az osztály és párt szerinti hatalomeloszlás elemzése során Weber határozottan emlékeztette Lukácsot, aki azt állította, hogy a történelem a proletariátusra bízta „a társadalom tudatos átalakításának feladatát,"[56] hogy nem minden hatalom „jár társadalmi normákkal."[57] Továbbá Weber véleménye szerint az „osztály" filozófiai és konceptuális kezelése „nem vezethet az osztály és osztályérdek fogalmainak olyan ál-tudományos műveletéhez, amely oly jellemző, manapság gyakori, és amely a legklasszikusabb kifejeződését egy tehetséges szerző állításában találta meg, miszerint az egyén tévedhet az érdekeivel kapcsolatban, de az osztály tévedhetetlen az érdekei tekintetében."[58] Ez a „tehetséges szerző" Lukács volt.

Lukács "Mi az ortodox marxizmus?" című művében kijelentette, hogy Marx valóságelmélete felsőbbrendű a realpolitika apostolai által hirdetett elméletekkel szemben. Ezek az apostolok, akik "mint a szélben hajladozó nádak" ingadoztak, cselekedeteiket kizárólag a "tények" alapján igazolták, minden győzelem vagy vereség után taktikát váltottak, majd tehetetlenül álltak, amikor valódi döntéseket kellett hozniuk.[59] A reálpolitika vezető "apostola" pedig Weber volt, aki a német békedelegáció tagjaként részt vett a párizsi tárgyalásokon Németország háborús felelősségével

---

[54] Uo., 2. kötet, 461-463. old.

[55] Max Weber Lukácsnak [? március] 1920, LAK.

[56] Lukács, Történelem és osztálytudat, fordította Rodney Livingstone (MIT Press, Cambridge, Mass, 1971), 71. o.

[57] Max Weber, Gazdaság és társadalom, szerkesztette Guenther Roth és Claus Wittich (2 kötet, Bedminster, New York, 1968), 2. Kötet 926. o.

[58] Uo. 2. kötet 930. o.

[59] Lukács, Taktika és etika: Politikai esszék, 1919-1929, ford. Michael McColgan és szerk. Rodney Livingstone (Harper and Row, New York, 1972), 26. o.

kapcsolatban, és azzal érvelt, hogy a versailles-i szerződést, amelyet "szégyenletes szerződésnek" nevezett, el kell utasítani "bármilyen kockázat árán".[60]

Lukácstól eltérően, aki forradalmárként úgy döntött, hogy megtöri az európai hatalmi politika „ördögi" körét, Weber – akit Friedrich Meinecke „a német Machiavelli"-nek[61] nevezett, és aki az állam utilitarista felfogását szenvedélyes nacionalizmussal ötvözte – soha nem tudta igazán felszabadítani magát Németország „régi fensége" alól. Az imperiális Birodalom összeomlása ellenére Weber politikai nézetei változatlanok maradtak. Összefoglalva a kérdést, Mommsen így írt:

> Kitartott elvei mellett, és még mindig nem látott hibát azokban a politikai hatalmi elvekben, amelyek a múltban (vagy amelyeket ő maga is szívesen látott volna irányadóként) vezérelték a német politikát. 1918-ban és 1913-ban, amikor általános visszavonulás volt tapasztalható a Wilhelmin-korszakra jellemző hatalomba vetett hitből, kifejezetten a hatalmat támogatta mint minden politika eszközét és előfeltételét, és élesen bírálta a pacifizmust.[62]

Nem csoda, hogy Weber „A politika mint hivatás" című esszéjében vitába szállt Lukáccsal, és megkérdőjelezte azt a meggyőződését, miszerint a „lelkiismereti etika" mentesíti az embert a tettei következményeiért való felelősség alól! Weber emlékeztette Lukácsot – anélkül, hogy néven nevezte volna –, hogy vak a valóságra, mert a „lelkiismereti etikát" azzal indokolta, hogy „a cél szentesíti az eszközt", miközben valójában a célt még elérni sem lehet.

Nem kétséges, hogy Weber ismerte Lukács lélekmegváltás-politikáját. És tudjuk, hogy Lukács olvasta Weber 1918-as cikk-sorozatát, amely tele volt idézetekkel az akkor még kiadatlan "Gazdaság és társadalom" című műből, Németország és Oroszország politikai helyzetéről. Az "istenek harca" kibontakozott Weber implicit vitájában Lukács és Weber a háború és forradalom által megrendített európai civilizáció „jövőjéről" folytattak eszmecserét. Pusztán a tények nem voltak elegendőek álláspontjaik igazolására. Világnézetek és víziók ütköztek Lukács és Weber között. Mindketten az alapvető elvekért küzdöttek. Lukács a Kommunista Pártot, az igaz tudatosság mentorát tekintette az igazság és az ész végső bírájának. Weber számára a politikai párt, beleértve a Kommunista Pártot is, csupán egy „uralmi forma" volt.[63] Weber szerint a pártorientált cselekvés társulást jelent. Ezzel szemben Lukács az ilyen cselekvést összeesküvéssel azonosította. Ami Lukács állítását illeti, miszerint a Kommunista Párt az erkölcsiség szférájában helyezkedik el, Weber Nietzsche megfigyelésével válaszolt, miszerint a párianépek csoportos cselekvését a „ressentiment" hajtja. Lukács számára a párt értékeket vagy életértelmeket határozott meg, nem „ressentiment"-et. Weber ragaszkodott ahhoz, hogy a racionalitás a szabad, értékorientált cselekvés valódi birodalma. Következésképpen a Kommunista Pártot Lukács „vas ketrecének" látta. Weber 1918-as szocializmusról tartott előadása figyelemre méltó volt világos meglátásával, miszerint a szocializmus alatt a szervezetek uralkodnának az emberek felett, ami példa Simmel által „a kultúra tragédiájaként" emlegetett jelenségre. Weber a kapitalizmust a modern élet „leggyűlöltebb" erőjeként határozta meg. Ezzel szemben Lukács a kapitalizmust földi pokolként látta. Míg Weber számára a racionális kapitalizmus az erkölcsiséget és a pénzt egyaránt követi, Lukács számára a pénzügyi kapcsolatok társadalma vér és arany szagát árasztotta. Még Lukácsnak sem sikerült megingatnia Webert abban a hitében, hogy a demokrácia és a szabadság összeegyeztethető a fejlett

---

[60] Wolfgang Mommsen, Max Weber és a német politika 1890-1920, ford. Michael S. Steinberg (Chicago University Press, Chicago, 1984), 319. o.

[61] Friedrich Meinecke, "Három generáció német tudománypolitikája," Historische Zeitschrift 125 (1922), 272–273. oldal.

[62] Mommsen, Max Weber és a német politika, 321. oldal.

[63] Weber, Gazdaság és társadalom, 2. kötet, 939. o.

kapitalizmus uralma alatt. Lukácsnak pedig körülbelül annyi kötődése volt a demokráciához, mint egy akasztókötélhez.

Felvetődött az a gondolat, hogy Lukács hatással volt Weber Marxról alkotott felfogására. Állítólag a Gazdaság és társadalom nemcsak Lukács jelenlétét sejteti, hanem egy „kifinomultabb" Marx-értelmezést is mutat, mint amit A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című műben találhatunk.[64] Azonban a két mű alapos olvasata nem szolgáltat szöveges bizonyítékot arra, hogy Weber, Lukáccsal való vitája során, megváltoztatta volna véleményét Marxról. A protestáns etikában Weber azt próbálja bemutatni, hogyan ösztönözhették a racionalista jellegű szektariánus meggyőződések a „módszertani magatartást" az élet minden területén, beleértve a gazdasági szférát is. Mindazonáltal elutasította az egyokú magyarázatokat mind A protestáns etikában, mind a Gazdaság és társadalomban.

Marxtól és Lukácstól eltérően Weber a racionalizációt tekintette a nyugati civilizáció forradalmi folyamatának. Marxhoz hasonlóan Webert is foglalkoztatta a változás fogalma, ami valamilyen módon magában foglalja az osztályelemzést és a hatalomért folytatott küzdelem elemzését. Weber szociológiai elemzése azonban következetesen az alkotmányelmélet keretében mozog, nem pedig a történelem marxista szemléletében. És Weber elsősorban az adminisztrációval és a legitimitással foglalkozott. Éles ellentétben Lukáccsal, Weber a forradalmat bitorlással és illegitim uralommal azonosította, és míg Lukács a „mozgalom egészére"[65] összpontosított, Weber szociológiai fókusza a „karizmatikus vezető" maradt.

Aligha kétséges, hogy Weber, akit lenyűgözött Lukács forradalom iránti elkötelezettsége, még akkor is, ha ő maga – amint azt éppen megjegyeztük – ezt bitorlással és illegitim uralommal azonosította, Lukácsra gondolt, amikor az alábbi részletet beillesztette a "Gazdaság és társadalom" nyomdai próbalapjaiba: „Ez előtt a helyzet előtt minden modern körülmények között megkísérelt forradalom teljesen kudarcot vallott a képzett hivatalnokok nélkülözhetetlensége és a saját szervezett állomány hiánya miatt... Lásd alább, a forradalom elméletéről szóló fejezetet [nem megírva]."[66] Ha Weber néhány hónappal tovább élt volna, megírta volna a "forradalom elmélete" című fejezetét, válaszul Lukács forradalmi politikájára.

Weberrel ellentétben, aki azt mondta, hogy saját gyenge szemei nem tudnak áthatolni a jövő „áthághatatlan ködén"[67], Lukács megpróbált racionális úton eljutni egy új emberi jövő felé. Lukács saját aktív, kétségbeesett énje – a hit történelmi előfutára – vagy megsemmisíteni volt kénytelen önmagát, vagy újrateremteni. Ám az a démon, amely, ahogy Weber előre jelezte, elszakítja az ént a családtól és a társadalomtól, ugyanúgy belegabalyíthatja azt a transzcendentális okok örökké nyitott hálójába. Lukács bátor törekvése a forradalmi ügy hálójában váltotta ki Weber együttérzését és csodálatát barátja és ellenfele iránt.

Örökös barátjuk, Gundolf sorai,

> Igazság a megbabonázottak zűrzavarában,
> Csak azért tanuljuk meg,
> hogy új hitekre cseréljük,
> vagy darabokra szedjük szét.[68]

Készíts egy találó sírfeliratot Weber és Lukács barátságára és eltávolodására.

---

[64] John E. Seery, „A marxizmus mint műalkotás: Weber és Lukács Heidelbergben, 1912-1924," Berkeley Journal of Sociology 27 (1982) 129-65. o.

[65] Lukács Történelem és osztálytudat 25. o.

[66] Weber Gazdaság és társadalom I 256. o.

[67] Max Weber, „A polgári demokrácia helyzete Oroszországban," Archiv 22 (1905-6), 65. o.

[68] Idézi Karl Löwith, Max Weber és Karl Marx (George Allen and Unwin, London, 1982), 28. o.

II
Bosszúszomj

A fekete Fúriák várnak . . .

Aiszkülosz

Kun karlsteini bebörtönzésével Lukács jelentősége és befolyása megnövekedett a párt ideiglenes központi bizottságában. Az akkori központi bizottság ugyanis csak névleg létezett egységes irányító szervként: Kun börtönben sínylődött, míg Janos Hirosik bujkált Budapesten. Ez nemcsak Lukács pozícióját erősítette meg, hanem elvetette a magját annak az ádáz hatalmi harcnak is, amelyet Kun ellen folytatott. Lukács jelentős megvetéssel és lenézéssel viseltetett Kun iránt, amit politikai nézetkülönbségeik csak fokoztak. Kapcsolatukat tovább nehezítette, hogy mindkét férfit fékezhetetlen ambíció és saját hajthatatlan elvei vezérelték.

Lukács első cselekedete filozófus-királyként az volt, hogy 1919. december 9-én megfogalmazott egy levelet az ideiglenes központi bizottság nevében Leninhez. A levél arra kérte a Komintern-t, hogy nyilvánosan ítélje el a fehér terrort Budapesten, és ami még fontosabb, sürgette a szovjet kormányt, hogy gyűjtsön túszokat a Szovjetunióban fogva tartott magyar hadifoglyok közül, és cserélje ki őket az Ausztriában lévő magyar kommunista vezetőkre – a levél konkrétan megnevezte Kunt, Ernő Pórt, Pogány Józsefet és Landler Jenőt.[1]

Kun, Lenin „barátja” és Zinovjev protezsáltja, meggyőzte, hogy hazatelepítsenek mintegy 2000 „bolsevik-tesztelt” magyar hadifoglyot. Ők lettek volna az élharcosai egy fegyveres felkelésnek Magyarországon, hogy a „fehér” terrort „vörös” terrorral váltsák fel. Ez hatalmas baklövésnek bizonyult. Alighogy a Moszkva-kommunisták átlépték a határt, a magyar rendőrség letartóztatta a legtöbbjüket. A rendőrség nemcsak hogy olvasott Kun hazatelepítési politikájáról a Vörös Hírekben, hanem azt is tudták, melyik Vörös Hadsereg zászlóaljában szolgáltak az ügynökök, és melyik pártiskolában tanultak és részt vettek. De a pártkáderek e vérvesztesége ellenére sem csüggedve, és a Komintern mandátumával felfegyverkezve, hogy „újjáépítse” a pártot, Kun a bécsi emigránsok „hazatelepítését” javasolta a Szovjetunióba. Megdöbbenve és felháborodva tiltakoztak egy memorandum formájában a Kominternhez. Amikor a Komintern elutasította Kun politikáját, az antikuni frakció igazolva érezte magát. Ez azonban nem bizonyult döntő győzelemnek, mivel Kun továbbra is négy az három arányú többséggel rendelkezett a központi bizottságban.

Az anti-Kun frakcióhoz tartozott Landler és Lukács, valamint Hirosik is, aki hűséges támogatója maradt Lukácsnak a pártban. Az ács drágán megfizetett hűségéért a filozófus-király iránt. Bosszúból a „zavaros fejű” filozófus ellenállásáért Kun Moszkvába rendelte Hirosikot „konzultációra”. Teljesen tisztában lévén azzal, hogy ez mit jelent, Landler, az anti-Kun frakció vezetője, megtagadta az utasítás teljesítését. Még amikor a Cseka is beavatkozott, Landler kitartott álláspontja mellett, és megvédte Hirosikot. Később Lukács egy vallomásában így nyilatkozott:

> A húszas évek közepén Hirosik Berlinbe költözött. Landler halála után azonban már nem érezte magát biztonságban egy moszkvai konzultációra szóló behívóval szemben. Jól tudta, hogy egy ilyen behívó kivégzést vagy legjobb esetben hosszú börtönbüntetést jelent. Béla Kun e tekintetben bőséges tapasztalattal szolgált számunkra. Ennek következtében elvtárs Hirosik otthagyta a kommunista mozgalmat Berlinben.[2]

Az egész bizarr Kun–Lukács viszály a Kominternben gyökerezett, amelyet örökké kísértett egy szociális forradalom kísértete – mindig karnyújtásnyira, mégis folyton elérhetetlenül. Ez volt a táptalaja ezeknek a rosszindulatú és zsémbes szektariánus viszályoknak. Tömegmozgalom

[1] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Levéltára (Budapest), 500. F. ½.

[2] Lukács vallomása János Hirosikról, 1968. augusztus 28., LAK.

irányítására képtelenül, a frakciók arroganciával dagadtak és frusztráltságtól keseredtek meg. Kun Moszkvában adta ki Vörös Híreit, míg Lukácsnak Bécsben volt saját Vörös Híre. Ezekben az újságokban nincs semmi figyelemre méltó. Egy maroknyi frakciófanatikus olvasta őket, és persze a budapesti rendőrség is. A Kun-frakció „pártépítőként" tetszelgett, miközben az anti-Kun frakciót „pártfelszámolóként" ostorozta, míg Lukács és követői a Laudongasse szerkesztőségében gyűltek össze, ahol kávét ittak, leveleket fogalmaztak, röpiratokat írtak, és jelentéseket küldtek Moszkvába Kun árulásairól és egyéb bűneiről. Valóban, 1921. december 9-én Lukács Vörös Hírében vezető cikkében nyíltan megvádolta Kunt azzal, hogy „adatokat szolgáltatott" a bécsi rendőrségnek. Ez burkolt utalás volt Lukács saját rendőrségi problémáira, akik tudtak illegális moszkvai útjáról, amikor részt vett az 1921-es harmadik Komintern-kongresszuson. Lukács gyanúja, miszerint Kun tájékoztatta a rendőrséget, jól tükrözi az emigráns élet börtönszerű légkörét.

1921-ben Moszkvában Lukács Lenin bűvkörébe került. Magáévá tette Lenin érvelését az európai kommunista küldöttek felé, miszerint szükség van egy „valódi kommunista párt" létrehozására, amely nem lóg egy sarokban, mint egy „ikon, amelyhez imádkoznak".[3] Lenin kijelentette, hogy egy „egységes" központi bizottságnak kell irányítania az összes pártmunkát. Lenin tekintélyének képével felvértezve, és közelről megfigyelve, hogy a Komintern politikájában minden a helyét változtatja, mert ami szép, az rút, és ami rút, az szép, Lukács 1921 szeptemberében tért vissza Moszkvából.

Elhatározva, hogy megszerzi a Magyar Párt vezetését Kun kezéből, az ellenfrakció hevesen tiltakozott a bécsi Vörös Hírekben a Komintern döntése ellen, amely Kun-t nevezte ki a párt vezetőjévé. Kun azonban tréfának minősítette Lukács Vörös Híreit, hozzátéve, hogy annak számait borítékba kellene helyezni, lepecsételni, és azzal a felirattal ellátni: „Felbontani halálom után."[4] Nem maradva adós a válasszal, Lukács Zinovjev Komintern-beli „sámmaszának" nevezte Kun-t — ez a jiddis szó egy zsinagóga gondnokát jelenti —, ami aligha tette őt kedveltebbé Zinovjev szemében, aki már eleve neheztelt a filozófusra, mert platonikus nézete szerint a Komintern egy erkölcsi entitás, amely „kell-jelleget" hordoz, nem pedig egy központosított bürokrácia.[5]

Lukács első utazása a Szovjetunióba, a forradalom földjére, több szempontból is figyelemre méltó volt. Felerősítette intellektuális vonzalmát a forradalmi messianizmus iránt, és legalábbis kifelé egy Lenin iránti áhítatos csodálatot ébresztett benne. Míg Walter Benjamin, aki 1926-ban látogatta meg Moszkvát, habozott csatlakozni a párthoz, mert a „forradalom kudarcot vallhat vagy sikerrel járhat,"[6] Lukács Moszkvából visszatérve minden eddiginél meggyőződöttebben hitte, hogy a kommunizmus az új világrend.

Moszkvában találkozott a tudós Buharinnal is, akit Lenin egyszer „puha viaszhoz" hasonlított, amelyre kedve szerint írhat.[7] A húszas években Buharin megosztotta Lukács eufóriáját egy közelgő világforradalommal kapcsolatban: Buharin vezető életrajzírója, Stephen F. Cohen idézi Lenint, aki azt mondta, hogy ha valaki képes lenne átfogó képet alkotni a „kapitalizmus összeomlásáról", az csakis Buharin lehet.[8] Buharin tagja volt annak a különleges Komintern-bizottságnak is, amely a „magyar ügyet" vizsgálta. A bizottság ajánlása a magyar pártra vonatkozóan inkább Lukács

---

[3] Jane Degras (szerk.), A Kommunista Internacionálé (3 kötet, Frank Cass és Társa, London, 1971), 1. kötet, 257. oldal.

[4] Zoltán Szántó, kiadatlan önéletrajz (2 kötet), 2. kötet, 150. oldal.

[5] Lukács, "A harmadik Internacionálé szervezeti kérdése," Kommunismus, nos 8-9 (1920. március), 238. o.

[6] Walter Benjamin, Moszkvai napló, ford. Richard Sieburth (Harvard Egyetemi Kiadó, Cambridge, Mass., 1986), p. 132.

[7] V. I. Lenin, Művei, 3. kiadás (30 kötet, Moszkva, 1928–37), 93. o.

[8] Stephen F. Cohen, Buharin és a bolsevik forradalom (Random House, New York, 1973), 83. oldal.

álláspontját támogatta, mint Kunét. Lukács számára nem volt titok, hogy Lenin, aki majdnem fiúi szeretettel kötődött Buharinhoz, valójában nem kedvelte Kunt. Lukács mindezt világosan látta. Moszkvából visszatérve „első számúnak" tartotta magát, akinek hatalmában állt párttagokat az irodájába hívni. Ilona Duczynska, aki Karl Polányi felesége volt, Michael Löwy-nek írt levelet, „Amikor 1920 szeptemberében Moszkvából Bécsbe tértem vissza egy hivatalos pártküldetés során, parancsot kaptam, hogy jelentkezzek Lukács otthonában, a Laudongasse 20. szám alatt. Akkoriban ő volt az 'Első számú.'"[9]

Miután az 1921-es németországi kommunista forradalomkísérlet kudarccal végződött, Lukács teljes körű támadást indított Kun ellen. Zinovjev, aki meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió el fog bukni, ha nem kap segítséget a nyugati forradalom révén, Kunt küldte Németországba, hogy megszervezze a felkelést. Az 1921. márciusi kudarc sokkot váltott ki a Kominternben, Lenin dühös volt. A Komintern zárt ülésén, amelyen Kun is részt vett, Lenin a „les bétises de Béla Kun" kifejezést használta. Ez különösen örömet okozott Lukácsnak, mivel Lenin a magyar forradalom „vezetőjét" ostobának nevezte. Továbbá, hogy teljesen megfossza Kunt misztikumától és presztízsétől, Lukács köztudomásra hozta, hogy Kun „talán csak egyszer vagy kétszer találkozott" Leninnel.

Kun politikai fiaskójának kihasználásával és az üzenet megerősítésével Lukács mesterien belekeverte Kunt az úgynevezett „aranypénz-botrányba". Állítólag Kun Moszkvából 2,5 kilogramm „aranypénzt" küldött a szovjet nagykövetségre Bécsbe. Azonban a nagykövetségre érkezett kis csomag súlya gyanút ébresztett, és kiderült, hogy nem az összes arany érkezett meg. Ebben a veszteségben önmagában nem volt semmi különös. Gyémántokat szállító futárok például testvérpártokhoz küldésre kerültek külföldre, „a futárok és a gyémántok egyaránt eltűntek."[10] Amikor Edith Hajós, aki Moszkvában tartózkodott egy Vöröskereszt-küldöttség tagjaként, mikor Lukács és Kun politikai menedékjogot kértek Bécsben, behívták a bolsevik párt központjába Moszkvában, azzal az utasítással látták el, hogy „most térj vissza Nyugat-Európába, hogy kiderítsd, hogyan boldogul Béla Kun és társai. Az én feladatom az volt, hogy pénzeszközöket vigyek nekik segély céljából… Két futárt már küldtek; egyikükről sem hallottak többé."[11] Lukács, aki a szovjet nagykövetség kereskedelmi értesítőjének (Handelsbulletin) szerkesztőjeként első kézből tapasztalta meg a Komintern képmutatásának és haszonszerzésének művészetét, megjegyezte, hogy Kun eredetileg ellopta az állítólag elküldött aranyat, miközben az 1917-es oroszországi bolsevik harcokban vett részt. Lukács szerint „olyan partizánok, akik mindent átadnak, amit zsákmányoltak, nem léteznek sehol a világon." Ez volt az alkalma, hogy fellépjen Kun ellen:

> hogy akkor eljuthatnánk Caesar szelleméhez,
> és nem darabolnánk fel Caesart! De jaj,
> Caesarnak véreznie kell ezért! És, kedves barátaim,
> öljük meg bátran, de ne haraggal.

Lukács szomszédja a Laudongassén, Rudas László, az egyik kedvezményezettje volt Kun „aranyérméinek." Amikor Lukács szembesítette vele, sötét célozgatásokkal fenyegette a pártból való kizárással. „Nem volt nehéz megijeszteni Rudast, mert született gyáva volt. Ő engedelmesen beismerte, hogy Kun aranyérméi szét lettek osztva, és megmutatta nekem a saját részét."[12] Kun aranyozott kezei inspirálták Lukácsot, hogy ünnepélyes himnuszokat írjon az erényről és

---

[9] Michael Lowy, Georg Lukács: A romantikától a bolsevizmusig (NLB. London, 1979), 155. oldal.

[10] Victor Serge, Egy forradalmár emlékiratai, 1901-1941 (Oxford University Press, New York, 1963), 185. o.

[11] Edith Bone, Hét év magánzárkában (Hamish Hamilton, London, 1957) 22. o.

[12] Lukács, Forradalomban: cikkek, tanulmányok 1918-1919, szerk. Mesterházi Miklós (Magvető, Budapest, 1987), 467. oldal.

felháborodott gyászdalokat a korrupció ellen. Végül egy különleges Komintern-bizottság, amely az aranyérmék botrányát vizsgálta, beidézte Vágó Bélát tanúskodni. Ő kijelentette, hogy egy „világhírű vezető és Lenin barátja" mentes a „kispolgári" korrupciós és megvesztegetési vádaktól. A magas befolyású bizottság, amely tele volt Kun támogatójával, felmentette Lenin „barátját," és félretette az aranyérmék botrányát.

Ennek ellenére ez a Komintern-bohózat komoly következményekkel járt. Sem Kun, sem Rudas nem felejtette el Lukács szerepét ebben az ügyben. A Komintern pedig azonnal elrendelte bécsi szerkesztésű folyóirata, a Kommunizmus bezárását, amelyet 1920 januárjában alapítottak, és amely Lukács messianisztikus nézeteinek fő elméleti fóruma lett (amelyek csak kezdőbetűivel, G. L. jelentek meg).

1920 áprilisában a Kommunizmus című folyóiratban jelent meg Lukács legfontosabb elméleti műve, egy két részből álló cikk „Osztálytudat" címmel. Ugyanez az írás bővített és átdolgozott formában is megjelent jelentős esszéként a „Történelem és osztálytudat" című művében. A két változat összehasonlítása segít jobban megérteni azt az elhúzódó folyamatot, amely során Lukács mesterműve, a „Történelem és osztálytudat" megszületett, beleértve az átdolgozásokat és kiegészítéseket is. Egy példa elegendő lesz: az „Osztálytudat" eredeti változatában Lukács így írt,

> A burzsoázia tragédiája történelmileg abban tükröződik, hogy még mielőtt legyőzte volna elődjét, a feudalizmust, már megjelent új ellensége, a proletariátus. Politikailag ez nyilvánvalóvá vált akkor, amikor a győzelem pillanatában az a „szabadság", amelynek nevében a burzsoázia harcba szállt a feudalizmussal, új elnyomássá alakult.

A *Történelem és osztálytudat* című műben a következő részlet került hozzáadásra ehhez:

> Szociológiai szempontból a burzsoázia mindent megtett annak érdekében, hogy eltüntesse az osztályharc tényét a társadalom tudatából, jóllehet az osztályharc csak akkor bontakozott ki tiszta formájában, és vált megalapozottá, amikor történelmi tény lett a kapitalizmus megjelenésével. Ideológiailag ugyanazt az ellentmondást látjuk abban a tényben, hogy a burzsoázia példátlan fontossággal ruházta fel az egyént, ám ugyanakkor ugyanazt az egyéniséget megsemmisítették azok a gazdasági feltételek, amelyeknek alávetették az árutermelés által létrehozott elidegenedés révén.[13]

Lukács utalásai a „burzsoázia tragédiájára", a fiatal Lukács irizáló gondolatainak halvány, csábító utófényt hagyó emlékei feldühítették Zinovjevet, aki fegyelmi intézkedésekkel fenyegette Lukácsot, ha újabb cikket jelentet meg a Kommunismusban.[14] Sajnálatos módon Lenin, aki az „kiváló" folyóiratot olvasta, felfedezte az eretnekség polipkarjait Lukács „A parlamentarizmus kérdéséről"[15] című cikkében. A proletár forradalmi akarat dicsőségének örvendezve Lukács lenézte a parlamentet mint a „demokrácia szószékét," és az elektori szavazatokat puszta illúzióként utasította el. „A kommunista párt számára a parlamenti politika annak elismerése," írta, „hogy belátható időn belül nem várható forradalom." Lenin, aki Lukácsot a parlament „gyalázásáért" korholta, nézeteit „baloldalinak és igen gyengének" bélyegezte, s baljóslatúan kijelentette, hogy Marxizmusa „pusztán szóbeli."[16]

Lenin politikai remekművében, a „Baloldali" kommunizmus – gyermekbetegség (1920) című művében enyhe bosszúsággal és haraggal beszél azokról a marxistákról, akik, elbűvölve az

---

[13] Lukács, Történelem és osztálytudat, ford. Rodney Livingstone (MIT Press, Cambridge, Mass., 1971), 61–62. o.; a „reifikáció" elméleti jelentőségéről Lukács Történelem és osztálytudat című művében és annak hatásáról a marxista gondolkodásra lásd: Andrew Feenberg, Lukács, Marx és a kritikai elmélet forrásai (Oxford University Press, New York, 1986), 62–83., 156–160. o.

[14] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Levéltára (Budapest), f. 1/6.

[15] Lukács, „A parlamentarizmus kérdéséről," Kommunizmus, 6. szám (1920).

[16] V. I. Lenin, Összegyűjtött Művek (40 kötet, Progress Kiadó, Moszkva, 1966), 31. kötet, 165. oldal.

elmélettől, csupán egy „forradalmi hangulatra” alapozzák a forradalmat. És Lukács nevét azonosította a „baloldali kommunizmus gyermekbetegségével.” Ez arra késztette a Német Kommunista Párt lapját, a Die Rote Fahne-t (1925. január 6.), hogy megjegyezze az iróniát abban, hogy a Malik kiadó, miközben Lukács Történelem és osztálytudat című művét próbálta népszerűsíteni, Lukácsot – Lenin bírálatának tárgyát – „leninista szellemben író tudósként” említette.

Az 1921-es harmadik Komintern kongresszuson Lukács és Lenin „néhány udvarias szót váltottak”. Ám Lukács és Zinovjev között nem volt barátságos viszony. Lukács, aki a magyar kisebbségi frakció képviselőjeként szólalt fel – ők Bécsben nemesi leprásoknak számítottak –, élesen bírálta Zinovjevet. Különösen Zinovjev azon állítását kérdőjelezte meg, miszerint csak egy „centralizáltabb” Komintern vezethet sikerre az európai forradalmakban, és fékezheti meg a frakcióharcokat. Lukács szerint ez „centrista félreértelmezésekhez” vezethet. Mindenekelőtt azonban Lukács a Komintern színpadát arra használta, hogy száműzöttből fejedelemmé váljon, és megcáfolja Kun „puccsista” forradalmi elképzeléseit. Ellentétben Trockijjal, aki arra a következtetésre jutott, hogy a „forradalom utáni erjedés véget ért,”[17] Lukács nem volt hajlandó végleg elengedni a nyughatatlan forradalom szellemét.

Lukács 1920-as cikkei és beszédei olyanok voltak, mint a kihunyó tűzből felcsapó szikrák. Míg Lenin a reálpolitikát követte, Lukács magasabb elveket hirdetett. Nem csoda, hogy Lenin Lukács messianizmusának heves felvillanásait „gyermekbetegség” tüneteinek nevezte – ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a „Baloldali” kommunizmus című művében Lenin a bolsevik forradalom legfőbb bíróságának székéből szólt, és egy életnyi gondolkodást és tapasztalatot sűrített a forradalmi politika kézikönyvébe. Lenin számára a pártvezetőket többek között a parlamentekben is próbára kell tenni.

Érdekes módon Lukács „gyermekbetegsége” úgy tűnik, Kunra is átragadt, aki bár nyilvánosan elhatárolódott Lukács álláspontjától, szintén az európai parlamentek „aktív bojkottját” szorgalmazta. „Ez egy igazi gyöngyszem,” gúnyolódott Lenin. Moszkvában, egyre türelmetlenebbül és irritáltabban a Kun-Lukács viszálykodással kapcsolatban, Lenin baljóslatúan megjegyezte, hogy a magyar emigránsok „szórakoztatják” magukat a polgári befolyástól mentes taktikákkal. Bécsben pedig Duczynska Ilona undorodott az emigráns párt bűneitől és korrupciójától. Mind Kunt, mind Lukácsot hibáztatta a párt „hanyatlásáért és rothadásáért,” amely – tanítása szerint – inkább egy sírkamra légkörét árasztotta, semmint a forradalomét. Miközben lenézte Kun „korrupcióját,” Lukács fennhéjázó „arroganciáját” is leleplezte:

> Ő volt talán az egyetlen agy a magyar kommunizmus mögött. Arra a kérdésemre, hogy a pártvezetők (jogosan) hazudhatnak-e és csalhatnak-e a párttagokkal szemben, a párt fő teoretikusa és szellemi vezetője kijelentette: A kommunista etika legfőbb kötelességének tartja a gonosz szükségességének elfogadását. Ez a legnagyobb áldozat, amit a forradalom megkövetel tőlünk. Az igaz kommunista meg van győződve arról, hogy a dialektika a gonoszt erénnyé alakítja. Bár Lukács soha nem publikálta a gonosz dialektikáját, kommunista kegyelmi evangéliuma titkos hitvallásként terjedt szájról szájra. Végül ez lett a „valódi kommunizmus” félhivatalos meghatározása, és a beavatottak körében az „igazi kommunista” ismérve.[18]

A „gonosz dialektikája” párhuzamba állítható Machiavelli gonoszról alkotott felfogásával. A firenzei gondolkodó számára az ember sorsok feletti uralkodásra való képtelensége tette szükségessé a gonosz bevonását a politikai cselekvés szerkezetébe. Machiavelli szerint azonban a gonosz csupán a politikai hatalom eszköze volt. Lukács ezzel szemben a gonoszt az emberi felszabadulás eszközévé emelte. Lukácsnál előrevetített forradalmi lelkesedés jelent meg, amely

---

[17] Degras (szerk.), A Kommunista Internacionálé, 1. kötet, 224. oldal.

[18] Ilona Duczynska, "Jegyzetek a Magyar Kommunista Párt feloszlatásáról," Unser Weg 4 (1922. március 1.), 97–105. oldal.

egy etikai áldozat meghozatalának érdekében történt. A gonoszt az emancipációs nagyság előzményének tekintette. Így paradox módon a gonosz igazolása Lukács saját, a hit iránti szenvedélyéből és magából az ő humanizmus-fogalmából eredt. Nem véletlen, hogy Duczynska találta Lukács „arrogáns dicsőítése" a gonosznak példátlan a nyugati gondolkodásban.

Az „ördög dialektikájának" abszurditása természetesen abban rejlik, hogy megpróbálja a gonoszt jónak feltüntetni, mint az emancipatorikus nagyság előszavát. Lukács „ördög dialektikája" azonban a politikai gondolkodásban éppoly gazdag sugallatokkal bír, mint Platón „filozófus-királya" vagy Rousseau „általános akarata." És mindegyik kép megtestesíti a gondolkodó sajátos lényegét.

A tragédia királyságának eszméi, amelyeket Lukács magasztalt, és a „gonosz dialektikája", amelyről úgy vélte, hogy a forradalmi politikában működik, nagy hatást gyakoroltak Victor Serge-re, aki így írt:

> A magyar emigránsok mélyen megosztottak voltak. Saját pártján belüli ellenzék számára Kun rendkívül visszataszító alak volt. Az értelmi alkalmatlanság, az akaratgyengeség és az autoriter korrupció megtestesítőjeként tekintettek rá. Ellenfelei közül többen Bécsben éheztek halálra. Közülük egy Lukácsot tartotta a legnagyobb becsben; valójában sokat köszönhetek neki... Hegel, Marx és Freud műveiben elmélyedve... [rendelkezett] egy szabadon szárnyaló és szigorú elmével... Benne egy első osztályú elmét láttam, amely képes lett volna az intellektuális nagysággal felruházni a kommunizmust, ha az társadalmi mozgalomként fejlődött volna tovább, ahelyett hogy egy autoriter hatalommal való szolidaritási mozgalommá sorvadt volna... Lukács gondolkodása egy totalitárius marxista vízióhoz vezetett, amelyben az emberi élet minden aspektusát egyesítette; Párt-elméletét a körülményektől függően kiválónak vagy végzetesnek lehetett tekinteni. Például úgy vélte, hogy mivel a történelem nem választható el a politikától, azt a Központi Bizottság szolgálatában álló történészeknek kell megírniuk.[19]

Végül Kun nyerte meg a frakcióharcot. Lemondva a központi bizottságról, Lukács – aki alábecsülte Kun ravaszságát, kitartását és kegyetlenségét – kijelentette, hogy továbbra is szolgálni fog, „besorozott katonaként." Amikor Moszkva utolsó kétségbeesett kísérlete, hogy kibékítse a civakodó „szent családot," kudarcot vallott, a magyar emigránsokat áthelyezték a német és osztrák kommunista pártokhoz. Az emigránsokat Gogol „holt lelkek"-éhez hasonlóan adogatva, Moszkva Lukácsot az Osztrák Kommunista Párthoz irányította.

1924 nyarán Erné Normai, akit Franciaországból kiutasítottak, meglátogatta Lukácsot Bécsben. Sajnálta a filozófust, aki elveszettnek tűnt az összeesküvő pártmunkák dzsungelében. Ugyanakkor az a „garantált komisszári vonat", amely Kun-t és másokat Bécsbe hozott, zavarba ejtette a fiatal párttagokat, mint Normait is. „A mi szemünkben," mondta Normai, „Lukács titáni alak volt. Nem illett bele a komisszár vonatba." Normai később egy bensőséges portrét vázolt fel Lukácsról, a családapáról:

> Lukács kinyitotta az ajtót. Tartózkodó és hideg volt, közönye szinte áradt belőle. Soha nem lettem a követője. Kis Anna a vállán ült. Végül is apa volt. Letette őt, miközben Anna könyörgött neki: „Még, még." „Mára elég," mondta Annának, akinek a szeme könnybe lábadt. Elsorolta neki: „Morgen, morgen nicht Heute, sagen all faule Leute." Gertrud kijött, és bevezetett minket az étkezőbe. A fiúk már az asztalnál ültek. Vacsora közben a következő fogásról beszélgettek: egy kiváló borjúról, amit a feketepiacon vettek. A borjú 1924-ben, Bécsben luxusnak számított. Nevetés fogadta a borjúra tett utalást. Egy szamárhús steak volt valójában. Kávé után Lukács bevezetett a dolgozószobájába, és átadta nekem a futáranyagot. Emellett odaadta az általam Párizsba visszautazáshoz szükséges hamis személyazonossági iratokat is.[20]

EMLÉKEZZ AZ APÁDRA

> Akhilleusz, ... emlékezz apádra,
> Homérosz {Íliász}

---

[19] Serge, Egy forradalmár emlékiratai 187. o.

[20] Ernő Normai. „Vacsora Lukáccsal" (1924 nyara), kézirat a LAK-ban.

Lukácsot Bécsben állandó rendőri megfigyelés alatt tartották, csakúgy, mint családját Budapesten. Valahányszor a húga ruhát vagy pénzt vitt az elszegényedett Ljenának, aki egy „amerikai hölggyel” lakott Budapesten, követték. Talpraesett módon Mici alkut kötött a rendőri kísérőjével. Megmondta neki, mikor várható a bécsi futár Lukács egyik levelével. Cserébe engedték, hogy észrevétlenül mozogjon Budapesten. Ez a barátságos megállapodás működött. Végül, megsajnálva Ljenát, Lukács József segített neki visszatérni Oroszországba. A nagy tisztogatások idején nyomtalanul eltűnt a Gulágon.

Miközben Lukács száműzetésben volt, apja szeretetének és ragaszkodásának egy részét Ernő Dohnányi (1877–1960) zeneszerző felé irányította, akit szinte fiaként fogadott el. A villa Bartók és Dohnányi zenéjétől visszhangzott, akik szívesen vitatkoztak a pátriárkával, és végtelenül idézgették neki Spengler komor jóslatait a Nyugat „hanyatlásáról”.

A Horthy-rendszer alatt Lukács apja inkább visszavonult a banki pályáról, minthogy kitagadja fiát — dolgozószobájában jól látható helyen volt kiállítva Lukács „Történelem és osztálytudat” című művének egy példánya, amely be volt tiltva Magyarországon. Egészen a végéig nagylelkű mecénása maradt a művészetnek és az íróknak. Az író Tóth Aladár, aki egyszer nyilvánosan védelmébe vette Lukácsot, Ezt követően királyi honoráriumokat kapott cikkeiért a Nyugatban: Tóth tudta nélkül József Lukacs fedezte a díjakat. És valahányszor a Nyugat szerkesztője, Osvath adósságba keveredett, vagy nem tudta kifizetni lánya orvosi számláit, József Lukacs odahívta magántitkárát, Albert Gyergyai-t, és miközben egy csekk után nyúlt, megkérdezte: „Mennyit?”

Dohnányi volt az, aki felhívta József Lukács figyelmét Bartók szegényes körülményeire, amelyek között Rákoskeresztúron élt. Bartók ritkán panaszkodott. Egyszer azonban Micinek panaszkodott a közönség közönyéről és arról, milyen "nehéz" megélni népdalgyűjtésből. Tudatában Bartók büszkeségének és érzékenységének, József Lukács úgy közelítette meg a segítségnyújtást, hogy "szívességet" kért tőle. Megkérdezte, vajon Bartók hajlandó lenne-e beköltözni a budapesti Lukács-villába, hogy ezzel megelőzzék az állami lefoglalást, amely az üresen álló lakótereket másoknak juttatta volna. Ez 1920-ban történt, amikor a Horthy-rezsim még számon tartotta József Lukács bolsevik fiát. Bartók elfogadta a nagylelkű ajánlatot, pontosabban, beleegyezett, hogy "szívességet" tegyen, és családjával beköltözött a Gyopár utcai Lukács-házba. Két évig maradtak vendégként. Bartók dolgozószobája közvetlenül József Lukács hálószobája felett volt. Amikor Bartókék elköltöztek, József Lukács egy reggelinél elejtett megjegyzésében megemlítette, hogy végre bepótolhatja az alvását. Kiderült, hogy Bartók, aki éjszakai bagoly volt, minden este zongorázott a házigazdája hálószobája fölött. De Lukács apja soha egy szót sem panaszkodott, sőt még csak célozni sem mert arra, hogy Bartóknak talán el kellene költöztetnie a zongoráját.

A budapesti rendőrség gyanította, hogy Lukács főként Dohnányin és Paul Ernsten keresztül tartotta a kapcsolatot apjával, és időnként Thomas Mannon keresztül is. Még Marxot sem figyelték ilyen szorosan hosszú és álmatlan száműzetési éjszakái alatt, mint Lukácsot. Nem meglepő tehát, hogy Schober, a bécsi rendőrfőnök is tudott Lukács átigazolásáról az Osztrák Kommunista Pártba, amely lépés döntő szerepet játszott abban, hogy a rendőrség ismét nyomást gyakoroljon az osztrák kormányra Lukács kiutasítása érdekében. Amikor Lukács 1921-ben visszatért Moszkvából, először kiutasították Bécsből azzal az indokkal, hogy megszegte saját aláírt ígéretét, miszerint tartózkodik az osztrák politikára nézve káros tevékenységektől. Minden alkalommal, amikor Lukács meg akarta hosszabbítani tartózkodási engedélyét, alá kellett írnia egy nyilatkozatot, amelyben vállalta, hogy tartózkodik az illegális politikai tevékenységektől, és az Osztrák Kommunista Pártba való belépése e nyilatkozat megsértését jelentette. Azonban Lukács találékony ügyvédje, Dr. Rudolf Skrein, aki kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a kormányzati körökben, ismét sikeresen elintézte számára a tartózkodási engedélyt.

Lukácsot és a többi emigránst olyan közszereplők is védték, mint Dr. Otto Bauer, aki 1920. július 8-án az Arbeiterzeitungban írt.

> Amikor az 1848-as forradalom után a magyar, lengyel és olasz emigránsok politikai menedékjogot élveztek Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban, semmilyen módon nem akadályozták őket abban, hogy egyesületeket szervezzenek, illetve újságokat, röpiratokat és könyveket adjanak ki. Jól ismert tény, hogy az 1848-as emigránsok fontos történelmi szerepet játszottak... Ezért a bécsi rendőrfőnök azon kérése, hogy Landler Jenő, Pogány József, Varga Jenő, valamint Lukács György és Lengyel Gyula professzorok tartózkodjanak a kommunista propagandát szolgáló cikkek közlésétől, sérti az emigránsok történelmi jogait. E jog élvezetének függetlennek kell lennie minden politikai szimpátiától vagy antipátiától.

1922-23-ban a bécsi rendőrfőkapitány nem kevesebb, mint öt bizalmas feljegyzést nyújtott be a kancellária hivatalának, a belügy- és külügyminisztériumnak, valamint Bécs polgármesterének a magyar kommunista emigránsokkal kapcsolatban. A Lukács és csoportja felforgató tevékenységét dokumentáló rendőrségi jelentések ismételten azonnali kiutasítást javasoltak.[21] Nyilvánvalóan a rendőrségnek elege volt a hamis útlevelekből, a Moszkvába irányuló illegális utazásokból, a titkos üzenetekből, az illegális futárszolgálatokból, a Lukács Laudongasse-i otthonában tartott szemináriumain részt vevő budapesti elvtársakból, a frakciós intrikákból és a Budapestről küldött gyilkos osztagokból. A rendőrségi feljegyzésekből kiderül, hogy a szovjet nagykövetség egyik részlegében reaktív vegyszereket és speciális tintákat, fényképészeti eszközöket és kódoló berendezéseket tároltak. 1923 júliusában Schober rendőrfőnök levelet írt a belügyminiszternek,

> Lukiccsal kapcsolatban a rendőrség hivatala szeretné tisztázni 1923. június 16-i kérelmét [kitoloncolására vonatkozóan], amikor ünnepélyesen megígérte, hogy tartózkodik az osztrák politikai tevékenységektől. Ugyanakkor elmagyarázta, hogy politikai íróként tartja fenn magát, így nem tudja elkerülni a politikai tevékenységek folytatását. Ehhez hozzá kívánjuk tenni, hogy Lukicsot már 1921 decemberében kitoloncolták Bécsből kommunista tevékenységei miatt. Ennek ellenére mindig sikerült új tartózkodási engedélyt szereznie a polgármesteri hivataltól. Következésképpen Lukics kitoloncolásának esélyei az Osztrák Köztársaságból minimálisak.[22]

A rendőrség joggal gyanította, hogy Lukács hivatalos védelmet élvez. Mivel a Dualizmus egyik vezető pénzügyi szakembere volt, József Lukács még mindig ismerte a hatalomhoz és befolyáshoz vezető utat. És mivel élete és vagyona jelentős részét Lukács karrierjének szentelte, most sem magát, sem másokat nem kímélt, hogy megmentse fiát az akasztófától. Nem ő volt az első szerető apa, aki pénzért vásárolt reményt. Aligha volt véletlen, hogy csak Lukács József 1928. január 24-i halála után sikerült végül 1930-ban kiutasítani Lukácsot Ausztriából. Már 1928 novemberében a bécsi magyar nagykövetség jelentést tett a miniszterelnöknek, gróf Khuen-Héderváry nak Budapestre:

> Seipel Ignác tájékoztatott arról, hogy Lukács ügyében – akit Kun legutóbbi látogatása során tartóztattak le – egy nemzetközi csoport petíciót nyújtott be, hogy megakadályozza kiadatását. A kancellár a döntést a magyar kormányra bízza. Támogatni fogja a kiadatást, minden nemzetközi nyomás ellenére is, ha az Magyarország belső békéjét szolgálja. Seipel sürgős távirati választ kér a magyar kormány álláspontjáról.[23]

Idős korában Lukács azt mondta, hogy Homérosz Iliászának nagy jelenete, amikor az öreg Priamosz meglátogatja Akhilleuszt, hogy visszakérje Hektór holttestét, felveti az emberiség nagy kérdését, azt a kérdést, amely elől senki sem menekülhet, aki „számot akar vetni a múlttal és

---

[21] Idő- és Történetkutató Intézet (Bécs), Pr. ZI. IV-1006/8, az osztrák kormány hozzáállása a helyi emigrációhoz; Pr. IV1812, a magyarországi kommunisták eltörlése.

[22] Uo., Pr. Z1. 1V-1000/10. Bécsi Rendőr-főkapitányság, 1923. július 14.

[23] Országos Levéltár (Budapest), Magyar Belügyminisztérium, 6604.

önmagával."[24] Lukács apjának, akárcsak Priamosznak, „nagy szíve" volt. Priamosz váltságdíjat adott szeretett fiáért, és József Lukács is többször megtette ezt tévelygő fiáért. Priamosz ezt mondta Akhilleusznak,

> emlékezz apádra, aki oly korban van,
> mint én, és a szomorú öregség küszöbén áll.[25]

Priamoszban, aki bölcsességéről híres, Lukács saját apját látta. Akárcsak Hektór esetében, Lukács „első erős sorsa együtt szövődött életvonalával, amikor megszületett."[26] Lukács azt a bánatot és könnyes szánalmat kérte Homérosztól, amelyet saját esetében nem tudott megnevezni vagy elismerni. A költő művészetén keresztül Lukács saját szenvedéseit látjuk:

> Nem születtek hozzá erős fiak ebben a nagy házban, csak egyetlen szerencsétlen, idő előtt világra jött gyermek, és nem gondoskodom róla, ahogy öregszik...[27]

A könyöradomány iránti szánalom közös emberi gyengeség. Ettől Lukács, a fiú sem volt teljesen mentes. És milyen könyörgő volt Lukács apja! Feladta büszkeségét és becsületét, hogy megmentse fiát az akasztófától.

Homérosz költeményében a könyörgőt elkerülhetetlenül halálba küldik. Ez a háború könyörtelensége, akárcsak a forradalmi fiú, aki kérelmező apját sírba küldi. Az a jelenet, amelyet Lukács a „nyugati gondolkodás legnagyobb erkölcsi jelenetének" nevezett, olyan szánalmat vagy kedvességet hitelesít, amely szilárdan az emberi valóság tudatában gyökerezik. Lukács saját szenvedéseit megduplázta az, hogy nem törődött öreg, magányos és megalázott apjával. És amikor József Lukács meghalt, összetört szívvel, megbélyegezve bolsevik fia miatt, akit kénytelen volt kitagadni, a Pesti Napló január 24-i nekrológja a következő sírfelirattal zárult: „A halál áldás volt számára."

Nyilvánosan azonban Lukács úgy döntött, hogy nem emlékezik meg apjáról. Jolan Kelen 1970-ben cikket írt saját és Lukács „útjáról" a marxizmushoz. A tervezetet benyújtotta Lukácsnak. Amikor visszakapta, észrevette, hogy Lukács eltávolította az összes utalást apjára. Kelen kérésére, miszerint az „öregember megérdemli a rehabilitációt", Lukács érzelemmentes maradt.[28] Fegyelmezett párttagként Kelen az így szerkesztett cikket tette közzé. Az eredeti változat, Lukács törléseivel, a párt archívumában van eltemetve.

Tanulságos, hogy Lukács ifjúkori bálványai, Kierkegaard, Dosztojevszkij és Nietzsche is keserű gyermekkori élményekből táplálkoztak. Kierkegaard apja vallási bigott volt, és erotikus kicsapongásai erkölcsi „földrengést" idéztek elő a fiatal Sørenben. Dosztojevszkij apja, egy mértéktelen zsarnok, gyilkosság áldozata lett, akárcsak az idősebb Karamazov, akinek meggyilkolása kapcsán Ivan Karamazov így kiáltott fel: „Ki ne kívánná apja halálát?" Nietzsche saját szánalmas kérdése, „Melyik gyermeknek ne lett volna oka sírni szülei miatt?", Lukácsra is érvényes. Ahogy egy közeli családi barát fogalmazott: „Lukács tragédiája egy mondatban összefoglalható. Az apja a kulcsa a tragédiájának."[29]

---

[24] Theo heo Pinkus Pinkus (szerk.), Beszélgetések Lukács Györggyel (Rowohlt, Hamburg, 1967), 28–29. oldal.

[25] Homerosz, Iliász, ford. Richard Lattimore (University of Chicago Press, Chicago, 1951), 24, 486-8.

[26] Uo., 24, 210

[27] Uo., 24, 538-41

[28] Jolán Kelen Lukácsnak, 1970. február 6., LAK.

[29] Idézve az Irodalmi Újság 22. számában (1971. szeptember-október), 4. oldal.

12
Történelem és osztálytudat

Egy könyv sikere az olvasó képességétől függ.

Terentianus Maurus

József Lukács talán megmentette fiát az akasztófától, de önmagától nem. Az állandó kiadatás fenyegetésével élve Lukács valóban birtokában volt egy útlevélnek „Az ismeretlen országba, ahonnan / Nem tér vissza utazó...” (Hamlet, III. i. 79-80). Az ügy iránti kötelességtudat visszatartotta az öngyilkosságtól. Az „nem lenni” állandó, kísértő suttogása és az a szellem, amely a tragikus sorsban virágzott, etikai hangvételt és feszültséget adott munkásságának. Lukács a kételyt és a halált vizsgálta, a sztoikus belenyugvástól a kommunista kötelesség aktív elfogadásáig: „lenni.”

Lukács hihetetlen önuralommal rendelkezett. Bécs azonban a legnagyobb szigorral próbára tette; száműzetése döntő próbatételnek bizonyult korábbi gondolkodásának és írásainak gyakorlati ereje szempontjából. A levegőt átjárta a Komintern szentsége, tele volt a dogmák és a halványuló ügyhűség szagával. Egy pártklikk partizán szenvedélyei szívták magukba. Finom intellektusa egyre kizárólagosabban foglalkozott a dogmatikus részletek dialektikus boncolgatásával. Ennek ellenére Lukács döntése az élet mellett szólt, még ha időnként megtévesztésekkel és hazugságokkal is tartotta fenn azt. Bécsben a rendőrség kihallgatása során Lukács büszkén állította, ahogy láttuk, hogy politikai íróként tartja el magát és családját, sugallva, hogy ez az elsődleges alapja politikai tevékenységének. 1926-ban azonban Paul Ernstnek bevallotta, hogy kommunistaként csak a párt előzetes jóváhagyásával írhat újságokba. „És a párt csak akkor engedélyezi ezt, ha a kiadványok nyereségesek. Ennek következtében több újságtól érkező kérést is vissza kellett utasítanom, és most sem tehetek kivételt, mert egyetértek a párt álláspontjával.”[1]

Paradox módon azt a pártot, amelyet azzal a kijelentéssel díszített fel, hogy megtestesíti az objektív szellemet, és ünnepélyessé tette, mint az önmegvalósítás beteljesülését, a megfelelő indok volt bizonyos személyes problémáinak forrása. Például, bár gyűlölte az aranylázban élő Kunt, el kellett ismernie őt pártvezetőként. És Kun „nemzetközi híresség” válása – Lukács ironikus kifejezésével élve – saját „kényszerű tétlenségéhez” vezetett. Ez azonban lehetővé tette számára, hogy megírja a *Történelem és osztálytudat* című művét, amelyet általánosan „a marxizmus történetének egyik legfontosabb elméleti dokumentumaként” ismernek el.[2] Lukács maga mondta, hogy ez a könyv az „átmeneti” időszak terméke volt az aktív politikai életből a szemlélődő élet felé. Nagy műve tehát a pártpolitikai hatalom elvesztésének, a forradalmi politikából való kényszerű visszavonulásának gyümölcse volt.

Lukács „*Történelem és osztálytudat*” című műve összehasonlításra késztet Machiavelli „*A fejedelem*” című művével. Mindkét mű, mint munkanélküli zsenik alkotásai, olyan politikai elméleteket indítanak útjára, amelyekben büszkeség és vigasz, nehezteles és ambíció ötvöződik. Firenzében Machiavellit, az elérhető értelmiségit látjuk, amint foglyokat ejt, henteseiddel és kőműveseiddel beszélget, hogy elfoglalja magát. Ám estére visszavonul dolgozószobájába, hogy minden kertelés nélkül megírja „A fejedelmet”. Azért, hogy felfigyeljenek rá és remélhetőleg alkalmazzák, Machiavelli egy olyan politikai kézikönyvet írt, amely, mivel megfosztja a politikát dicsfényétől és etikai fátylai mögé tekint, egyszerre lenyűgöz és elriaszt. És ahogyan Machiavelli is

---

[1] Lukács Paul Ernstnek 1926. január 29. LAK

[2] Leszek Kolakowski Main Currents of Marxism tr. P. S. Falla (3. kötet Oxford University Press, New York, 1981), 3. kötet, 260. oldal.

remélte, hogy a „jelenlegi Medici úr” legalább egy követ görgetni alkalmazza majd, úgy Lukács is inkább Sziszifusz sorsát választotta volna, mint hogy kívül rekedjen az uralkodó körön.

Miután eltávolították a pártban betöltött hatalmi pozíciójából, Lukács visszavonult könyvekkel teli dolgozószobájába, és az ősi elmékkel társalgva a viszontagságokat nagysággá formálta. A "Történelem és osztálytudat" című mű különös vonása, hogy Lukács ebben nemcsak megpróbálta kitörölni emlékezetéből az 1919-es megalázó vereséget, hanem újra is vívta a forradalmat — ezúttal szavakkal. Minden csalódott reményét, elhanyagolt képességét és alulértékelt tehetségét ebbe öntötte. Vitathatatlanul ez tartalmazza a legforradalmibb politikai elméletet Machiavelli óta, aki "A fejedelem" című művében fejtette ki nézeteit.

A "Történelem és osztálytudat" sikere, átlátszó őszinteségével, vitára késztető ragyogásával, szellemi távlatával és szenvedélyével, meggyőződéseinek mélységével azonnali és elsöprő volt. Azonnal marxista klasszikusként ismerték el. Ebben Lukács a forradalmat a Csipkebokorhoz hívta. Ugyanakkor ebben a művében fenséges idealizmusa kíméletlen realizmussal párosult. Lukács művészi teljesítményéről tanúskodik ebben a könyvben, hogy két teljesen különböző karakter egyesült benne az írás során. Saját szavaival élve: „Ha Faustnak két lélek lakozhatott a mellkasában, miért ne lehetne egy normális embernek is, hogyan egyesítheti egy személy az ellentétes szellemi irányzatokat önmagában, amikor egy világválság közepén egyik társadalmi osztályból a másikba kerül?”[3]

„Ifjúságomban” – írta 1961-ben –, „mély, megoldhatatlan konfliktusban éltem, amely a klasszikus filozófia és a tiszta tudás keresése között tépett szét… A marxizmus kínálta ennek a konfliktusnak a megoldását.”[4] Faust kebelében két lélek lakozik: az egyik a világhoz ragaszkodik, a másik az elíziumi mezők felé emelkedik. Nem csoda, hogy Faust új és színes életet él! De Lukács két lelke közül, az idealista vagy a realista, melyik diadalmaskodik a Történelem és osztálytudatban, és válaszolja meg a kulcskérdést: „Mi az ortodox marxizmus?” Nem tudhatjuk, mert mindkét szerep mestere volt. Megvolt benne az a finom ajándék, amely már korai munkáiban felismerhető: képes volt engedelmeskedni az „Légy a szerepeid!” előírásának, ahelyett, hogy „Légy önmagad!” A Történelem és osztálytudatban Lukács egyszerre idealista és realista.

A könyv kétértelműségét tovább fokozza, hogy a nyolc esszéből nem kevesebb mint öt még az „kényszerű pihenője” előtt íródott, és két esszé, a „Mi az ortodox marxizmus?” (1919) és az „Osztálytudat” (1920) alapvetően átdolgozva jelent meg, hogy helyrehozza és figyelembe vegye Leninnek az „ifjonti betegség” kritikáját. A negyedik Komintern kongresszuson (1922) Lenin azt mondta, hogy az orosz forradalom öt éve után a legfontosabb dolog, amit az elvtársak tehetnek, az az, hogy „leülnek és tanulnak.”[5] Lukács pontosan ezt tette, és ennek eredményeként született meg a *Történelem és osztálytudat*. Lenin 1923-ban már túl beteg volt ahhoz, hogy elolvassa a könyvet. Azonban valószínűtlen, hogy jóváhagyta volna. A bolsevik válasz a könyvre egyöntetűen kritikus volt, ha nem egyenesen ellenséges.

Az okokat nem nehéz kitalálni. A "Történelem és osztálytudat" című műben egy filozófust látunk, aki úgy véli, képes egy új társadalmi rendszert létrehozni forradalmi idealizmus alapján. A filozófiából átvitt eszmék merészen beavatkoznak a forradalmi gyakorlatba. Lukács azt az előjogot igényli magának, hogy a hit révén felismerje a célokat, és prófétaként működjön anélkül, hogy a megvalósítás követelményei és a nyers tények akadályoznák. Ragaszkodott ahhoz, hogy elméje ne engedje meg magának, hogy politikai és gyakorlati szempontok alapján értékelje az eszméket. Ellentétben a Szovjetunió bolsevik forradalmáraival, Lukács sosem koptatta el forradalmi togáját a

---

[3] Lukács, Történelem és osztálytudat, fordította: Rodney Livingstone (MIT Press, Cambridge, Mass, 1971), p. x.

[4] Lukács Frank Benselernek, 1961, LAK.

[5] Jane Degras (szerk.), A Kommunista Internacionálé (3 kötet, Frank Cass és Társai, London, 1971), 1. kötet, 375. oldal.

gyakorlati államépítés kemény munkájában. Ez magyarázza hajthatatlan őszinteségét — finom platonizmusát, amelyet marxizmusba burkolt. E mű intellektuális tisztasága páratlan a marxista kánonban. Szívesen hirdeti idealizmusát, úgy tűnik, éppen azért, hogy jobban megvédhesse azt a támadásokkal szemben. Sok szempontból ostrom alá vehető Lukács "Történelem és osztálytudat" című műve, ahogyan Platón művei is köztársaság, anélkül, hogy valaha is végzetes törést okozna metafizikai teljességében.

Későbbi éveiben Lukács saját remekművére úgy tekintett, ahogyan Dosztojevszkij Nagy Inkvizítora Krisztusra — mint egy „örök zavaró tényezőre". Dosztojevszkij művei valóban megtestesíthetik azt, amit Steiner a marxista forradalmár világnézetének „teljes tagadásaként" jellemzett.[6] Lukács Dosztojevszkijről szóló jegyzetei azonban már előrevetítették a Történelem és osztálytudat tanulságos paradoxonját, amelyben a forradalom iránti „kötelesség" és a lélek „tisztasága" hasonló viszonyban állnak egymással, mint a Nagy Inkvizítor Krisztushoz. A könyv nyugtalanító radikalizmusa és etikai feszültsége, bár marxista idiómákkal átszőve, abból fakadt, hogy Lukács Dosztojevszkij tekintély és csoda közötti parabolisztikus ellentétét a forradalmi politika területére helyezte át. Lukács forradalmi felvillanásai a Történelem és osztálytudatban összefonódnak az emberiség késői órájának képével, hacsak az emberek nem haladják meg magányukat, s nem érik el egymással a szolidaritást. Választanunk kell: forradalom vagy halál. Ezért apokaliptikus ítélet áll Lukács víziójának középpontjában. Az ő döbbenetes, zsigeri ítéletének nyomasztó sürgetésében, hogy a történelem ujjával ránk mutat, Lukács felülmúlta minden marxista gondolkodót. Talán ez volt a legjelentősebb ajándéka egy forrongó nemzedék számára. A Történelem és osztálytudatot a messianizmus tartotta fenn, és lényegében ez biztosítja Lukács posztumusz hatását a jövőre is. Ez a mű éles ellentétben áll a mérgező Kun–Lukács viszállyal. Minél élesebbek és kicsinyesebbek voltak a frakciós torzsalkodások, annál inkább Lukács intellektusa — szinte kompenzációként — a „magasabb rendű" kommunista emberre összpontosított, egy olyan emberre, akit az általa csodált tökéletesség jellemzett.

Így Lukács mélyreható ismerete Dosztojevszkij műveiről drámai kontúrokat adott a könyv rejtélyes egyensúlyának az eretnekség és ortodoxia között. A mű főszereplője maga Lukács, aki a marxizmust egy dosztojevszkiji ítéletté alakítja a huszadik század várt jövőjével kapcsolatban. Az sem meglepő, hogy Lukács Dosztojevszkij írói eszközeiből merített, figyelembe véve az iránta érzett tiszteletének történetét. Valójában a Lukács-kutatás vezető magyar tudósa, Miklós Mesterházi szerint A Karamazov testvérek, különösen az V. és VI. könyvek, nagy hatással voltak Lukács gondolkodására a *Történelem és osztálytudat* írása során.

Lukács válasza az „Mi az ortodox marxizmus?" kérdésre, ha a kereszténységgel foglalkozott volna, felháborította volna a nagy inkvizítort, aki azt mondta Krisztusnak, az infantilis betegség egy másik példájának: „Menj, és soha többé ne gyere vissza… soha ne jöjj vissza, soha." És ahogy Dosztojevszkij megkérdőjelezte a „nyomorúságos valóságot", Lukács szembeszállt a „a Komintern „empirizmusának szűklátókörűségével". Lukács bírálta Buharin történelmi materializmusát, mert az „teljesen elvétette a materializmus szellemét."[7] Ezután, 1924-ben, Zinovjev és mások felkapták a témát Lukáccsal kapcsolatban, és rátámadtak az Inkvizítor szavaival: „Miért zavartad meg a munkánkat?"

A Lukács-féle marxizmus egyik vitatott vonása a társadalmi „totalitás" fogalma volt, amely „dinamikus valóságként" valamilyen ontológiai státusszal bírt műveiben. Isten halott, éljen a totalitás! Lukács számára a szenvedés tette lehetővé a proletariátus számára, hogy megismerje vagy konceptualizálja a társadalmi világ olyan aspektusait, amelyek kívül estek a burzsoázia kognitív

---

[6] George Steiner, Olvasó (Oxford University Press, New York, 1984), 134. o.

[7] Lukács, Taktika és etika: Politikai esszék, 1919-1929, fordította Michael McColgan és szerkesztette Rodney Livingstone (Harper and Row, New York, 1972), 136. oldal.

elérhetőségén, így megismerve vagy konceptualizálva a „totalitást”. Weberhez és Mannheimhez hasonlóan Lukács is szembesült azzal a kérdéssel, hogy mi teszi saját elméletét másokénál felsőbbrendűvé. Mannheim a problémát azzal oldotta meg, hogy „gondolkodási stílusokról” beszélt, amelyek veleszületett egységet és koherenciát élveznek. Ezért a marxista ideológia, amely a proletariátus „gondolkodási stílusának” kifejeződése, Mannheim szerint – aki elküldte Lukácsnak „A konzervatív gondolkodás” (1927) című esszéjének tiszteletpéldányát ezzel az ajánlással: „Régi barátságunk nevében” – pártos és szűk látókörű volt. Lukács számára ezzel szemben a „totalitás” a marxista intellektus számára is megragadható volt, amely a proletariátus bölcsességének megvalósítója, és amely – Platón filozófusához hasonlóan – mentes az empirikus tudás barlanghatásától.

Ellentétben Mannheimmel, Lukács volt heidelbergi barátai egyöntetűen kritikusak voltak marxista klasszikusával szemben. A *Történelem és osztálytudat* egy tiszteletpéldányát megkapva Karl Jaspers mintegy 100 oldalt olvasott el, majd feladta. Úgy vélte, hogy Lukács „totalitás” fogalma ellentétes az emberi szabadság fogalmával, ami feltételezi, hogy az ember nem rendelkezik a teljes igazság ismeretével, illetve nem tudja a végső kérdésekre adott válaszokat. És éppen Lukács marxista válaszai a „végső kérdésekre” késztették Jasperst arra, hogy margóra írt megjegyzéseket fűzzön Lukács könyvéhez — ezek a megjegyzések az „hihetetlen”-től és a „fanatikus leegyszerűsítések”-től kezdve a „dogmatizmuson” és „skolasztikán” át terjedtek. Annál az állításnál, hogy a „vallásos hit” egy forradalmár számára nem más, mint bizonyosság a történelmi folyamattal kapcsolatban, Jaspers ezt írta: „a szent Lukács.” Ami pedig a kommunisták értelmi és erkölcsi képességeire tett állításokat illeti, miszerint képesek „önmagukat és cselekedeteiket a totalitás és a folyamat részeként látni”, Jaspers megjegyezte: „Ily módon mindent meg lehet indokolni.”

Lukács egyik legjelentősebb eredménye a Történelem és osztálytudat című művében — egy olyan eredmény, amely klasszikus módon gazdagítja Marxizmusunk megértését — az volt, hogy újra végigkövette Marx porral borított lépteit a hegeliánus gondolkodás útján. Ez talán akadémikusnak hangzik, és ártatlan feladat, de a húszas években robbanásveszélyes volt. Hegel felelt a marxizmus szekuláris eszkatológiájáért, amely rendkívüli bizalmat helyez a történelem végső ítéletébe, és mint ilyen, a megváltozott jövőre mutat. Ez egy olyan időperspektívát von maga után, amely – amint rámutattak – összekapcsolja a marxizmust a kereszténységgel.[8] A húszas években Hegel „döglött kutya” volt, és Lukács Bloch szavaival élve kezdeményezte az egyetlen valódi „Hegel-reneszánszt.” Sok mindent elárul Lukácsról, hogy marxistaként vágyott Hegel szellemével együtt nyugodni, aki az egyik legmetafizikusabb gondolkodó volt. Hegel tudatfilozófiai kurzusa kiválóan szolgálta Lukács célját, hogy ellensúlyozza a Második Internacionálé elméletalkotói által hirdetett mechanikus materializmust.

És Hegelen túl ott magasodott Szent Ágoston – a fény, amely utat mutat, és a pálca, amely megfékezi a tévelygő lelket. Ágoston ősz bizalma abban, hogy csak a lélekhez viszonyítva tudunk különbséget tenni múlt és jövő között, erőteljes hatást gyakorolt Lukácsra. Mesterházi nézete szerint Lukács „Történelem és osztálytudat” című műve Szent Ágoston „Isten városa” világi változata. Lukács megváltás céljából felépített történelemfilozófiája hozza létre a „proletariátus városát”. Egyedül ennek van joga létezni, mert egyedül ez az, aminek az emberiség otthonának lennie kell. Bár a burzsoázia és a proletariátus együtt él a városban, sosem keverednek igazán, mert a proletariátus „lelkében” más.

Lukács később a "Történelem és osztálytudat" című művét "téves könyvként" emlegette. Mégsem tévedett, amikor a Tőke szerzőjét humanistaként kezelte, aki filozófiai kritikát írt a

---

[8] Alisdair MacIntyre, Marxizmus és kereszténység (Schocken Books, New York, 1968), 6. oldal; Kolakowski, A marxizmus fő áramlatai, 1. kötet, 9–80. oldalak; Alvin W. Gouldner, A két marxizmus (Oxford University Press, New York, 1980), 119–123. oldalak.

kapitalizmusról. Szokás Lukácsnak tulajdonítani annak felfedezését, hogy az "elidegenedés" fogalma Marx tőke-kritikájának filozófiai gyökere. Marx "Párizsi kéziratai", amelyek tele vannak humanista impulzusokkal és amit Kolakowski "fauszti-prométheuszi" motívumnak nevez, először a harmincas években jelentek meg. Ám Lukácsnak aligha volt szüksége Marxra, hogy felfedezze az elidegenedést. Korai munkái szenvedélyes tiltakozást jelentettek az "úri valóság" ellen, amely "idegen" a lélek számára. Még mielőtt olvasta volna, vagy akár hallott volna Marx korai írásairól, Lukács gondolkodása már kifejezetten egzisztencialista és moralizáló volt. Korai művei tragikus képet festenek egy olyan kultúráról, ahol a technológia és az értékek elváltak egymástól. Korai esszéi kategorikus imperatívuszt tartalmaznak az apák lélektelen emberi állapotának értékátalakítására, amely állapotot a fiak elutasították és megpróbálták szétrobbantani. Stephen Spender talán Lukácsra gondolt, akit jól ismert, amikor ezt írta:

> Ó, fiatal férfiak, ó, fiatal bajtársak,
> túl késő itt maradni ezekben a házakban.
> apáink ott építettek, ahol téged építettek,
> hogy pénzt szaporíts pénzből.

A "Történelem és osztálytudat" maradandó jelentőségének része, hogy Lukács ebben a művében végérvényesen áthatolt Marx materialista fátylán, és feltárta azt az embert, a hegeli szellemiséggel átitatott filozófust. És ha semmi más nem tette volna is ismertté, ez a filozófiai áttörés önmagában is megalapozta volna Lukács hírnevét. De ami még nagyobb jelentőséget ad a "Történelem és osztálytudat" számára, az az, hogy itt az osztálytudatot első alkalommal kezelik a marxista elméletben szubjektív és kulturálisan meghatározott jelenségként, nem pedig az objektív gazdasági lét által meghatározottként. Korai munkái és Weberrel való kapcsolata lehetővé tették Lukács számára, hogy az osztálytudatnak valós emberi és kulturális tartalmat adjon. Ahogy Andrew Feenberg helyesen megjegyezte,

> Majdnem azt is mondhatnánk, hogy Lukács Marx elméletének formájába öntve újrafogalmazza Weber elméletét, így annak általános tendenciája megfordul: már nem a racionalizáció „vas ketrecének" könyörtelen előrehaladásának leírása, hanem egy dialektikus ellenirányú tendencia áll szemben e folyamattal, amely ígéretet tesz az elidegenedett társadalmi törvényeknek való alávetettségből való végső felszabadulásra.[9]

Mint marxista, Lukács bizonyos hiányosságokat pótolt, kitöltött néhány üres helyet, és rámutatott néhány figyelemre méltó pontra, amelyeket a materialista nézőpontból kiinduló marxizmus figyelmen kívül hagyott az emberi elme fejlődésének vizsgálatakor. Nem véletlen, hogy Lukács „*Történelem és osztálytudat*" című műve abban az annus mirabilisban jelent meg, amelyben Freud „*Az ego és az id*" (1923) című műve is napvilágot látott. Mindkét alkotás a maga módján a modern lélek válságát fejezi ki, amelynek ábécéjét a háború és a forradalom írta. Az 1920-as években, különösen Bécsben, már nem volt lehetséges úgy élni és filozofálni, mintha az idők normálisak lennének. Freud halálra koncentráló erotikája éppen úgy, mint Lukács „a tiszta ész antinómiái" az emberi értékek mélyreható zavarát célozták meg. A Kant-féle ész feltételezett hiányosságaival szemben Lukács harciasabb hitformulát javasolt. A „*Történelem és osztálytudat*" megragadta egy forradalmi szekta zsúfolt drámáját, amelynek saját idealizmusa az elnyomottak politikai akaratának jelent meg. Ez az eretnekség, amely nyugtalanul jelen van ebben a műben, a mai napig kísérti a marxizmust.

Lukács "*Történelem és osztálytudat*" című műve teret adott elméje káprázatos lehetőségeinek és jellemének spontán ösztöneinek. Az ott kifejezett meggyőződések és eszmék, úgy mondhatnánk, így jutottak el hozzá, a leereszkedésből. De ez a munka megkövetelte az árát. Amikor 1922

---

[9] Andrew Feenberg, Lukács, Marx és a kritikai elmélet forrásai (Oxford University Press, New York, 1986), 63. oldal.

karácsonyán írta az előszót, Lukács ágyban fekvő volt megfázással és kimerültséggel. Az egészségének problémáin túl a lelke is elcsüggedt, és elszigeteltnek érezte magát. Alig egy évvel korábban, amikor Moszkvából visszatért, Lukács és barátai izgatottan gyűltek össze a Café Centralban, hogy megvitassák az „új embert", és tréfálkozzanak azon, ki közülük az igazi kommunista. Egyhangú megegyezés alapján csak Lukács felelt meg ennek. Több mint bárki más, ő választotta a „bűnt, és végigjárta annak útját." Az út azonban évről évre egyre magányosabbnak tűnt. 1923 februárjában Mannheim és Bloch megérkeztek Németországból, és a Vasárnapi Kör utoljára találkozott. Balázs véleménye szerint Bloch „új izgalmat és új lehetőségeket" kínált.[10] Jászi ezzel szemben Blochot „megvetendőnek, arrogánsnak és vitatkozónak" találta. Ennél rejtélyesebben hozzátette: „Gyuri sorsa a mérleg serpenyőjében van."[11]

Jászi alig túlzott. Lukács állandó félelemben élt, rettegett az őrizetbe vételtől és a házkutatástól. Amikor barátja, Charles de Tolnay, aki Londonban, a Warburg Intézetben dolgozott Aby Warburggal és Erwin Panofskyval, Bécsbe látogatott, Lukács rábízta A heidelbergi esztétika első három fejezetét megőrzésre. Lukács sorsa meghatotta Tolnayt. Lukács így vallott barátjának: „Apró dolgokban, amelyeket úgysem tudunk befolyásolni, még ha nem is értünk egyet, vagy úgy érezzük, nem kellene megtörténniük, hallgatnunk kell vagy szemet hunyni. De nagy dolgokban ki kell állnunk az igazunkért. Ott nem szabad kompromisszumot kötni."[12]

Tolnay szerint ez az ügy iránti elkötelezettség „volt a kulcsa Lukács életének." És valami hasonló jelenik meg Balázs megfigyelésében, hogy

> Az új embernek egy másik világból kell származnia, mert valószínűtlen, hogy a kelet-európai tulajdonságok teljességükben bárkiben is meg tudnának jelenni... Csak Oroszországból vagy Ázsiából érkezhet... Belső összeomlásunk abban rejlik, hogy két jelenben élünk. Nem tudjuk intellektuális tapasztalatainkat etikává vagy cselekvéssé fordítani, mert nincs formájuk. Lukács szerint etikai jelenünk egy intellektuális múlthoz tartozik. Intellektuális tapasztalataink úgy védenek minket, mint egy lombos fa. De a föld, amin állunk, lehullott levelekkel van borítva.[13]

Ezek a „lehullott levelek" Moszkva politikai klímájának változását jelzik. A genovai konferenciára (1922) készülve Radek kijelentette: „Szövetségre lépünk nemcsak Belzebubbal, hanem még az ő nagymamájával is, ha arról van szó, hogy megvédjük azokat a jogokat, amelyekért az orosz munkásosztály vért ontott és éhezett."[14] Miközben a Komintern énekelt A Te Deumtól a szovjet-német reálpolitikáig Lukács irodalmi üdvözletet tett közzé Lessingnek és Goethének.[15] Az „Emberiség Királysága" mellett kiállva, a megbékélés helyett, Lukács azt javasolta, hogy fordítsák vissza azt, amit ő a „német tragédiának" nevezett: Luther Műnzerrel, és Goethe Lessinggel szembeni fölényét. Balázs bepillantást enged Lukács forradalmi hitű vándoréveibe: „Ahogyan Dosztojevszkij leírta az [orosz] forradalom démonjait, nekem is írnom kellene ennek a forradalomnak, vagy a bukott értelmiségiek boszorkányszombatának démonjairól."

Thomas Mann és Lukács

Semmi sem nyűgözte le jobban Thomas Mannt, mint a „kudarcot vallott értelmiségiek boszorkányszombata a forradalomban." A Varázshegyben „kis Naphta" — akiről úgy tartják, hogy

---

[10] Béla Balázs, Napló (2 kötet, Magvető, Budapest, 1982), 2. kötet, 489. oldal. (Lásd még n.n. 25 az 1. fejezethez.

[11] Oszkár Jászi, "Napló," 1923. február 10., LAK.

[12] Rózsa Borús, A század nagy tanúi (Minerva, Budapest, 1978), 244. o.

[13] Balázs, Napló, 2. kötet, 490. oldal.

[14] Degras (szerk.) A Kommunista Internacionálé, 1. kötet, 343. oldal.

[15] Lukács, "Nathan és Tasso," A Vörös Zászló, 1922. augusztus 13.

Lukácsról mintázták — így nyilatkozik: „A Jézus Társaság eszméje gyökereiben és elválaszthatatlanul az abszolútumhoz kötődik. Következésképpen terrorisztikus; vagyis anti-liberális. Felszabadítja az egyéni lelkiismeret terhét, és az abszolútum nevében megszentel minden eszközt, még a vérontást, még a bűnt is."[16]

1922-ben Mann Budapestre látogatott, és a Lukács-villában vendégeskedett, ahol találkozott Bartókkal és Dohnányival. Lukács József még arra is rávette a félénk és visszahúzódó Bartókot, hogy játsszon el néhányat új kompozícióiból Mannnak. Bartókkal való ilyen találkozásaira visszaemlékezve Mann így írt:

> Valahányszor találkoztam Bartókkal, beszéltem vele, vagy hallgattam őt, mindig mély benyomást tett rám nemcsak a bája, hanem kiváló és tiszta művészi személyisége is. Ez még a szemei gyönyörű tekintetében is kifejeződött. Soha nem írtam róla, de hát melyik zenészről írtam valaha is, azon kívül, akit én találtam ki, a Doktor Faustus hősét?

Mann visszafogottabb leírást adott Lukácsról: „A modern esszéírók közül az első helyet a budapesti származású Lukács Györgynek adom, akivel Bécsben ismerkedtem meg."[17]

Ez a híres, de ellentmondásos találkozó Lukács apjának kérésére jött létre. Megerősítették, hogy Lukács valóban felkereste Mannt a bécsi Hotel Imperialban. Egy 1964-ben nővérének, Micinek írt levelében Lukács így írt: „Egyébként beszéltem Thomas Mann-nal Bécsben A varázshegy előtt."[18] Mann felesége szerint Lukács meglátogatta őket, és körülbelül egy órán keresztül tartott előadást az elméleteiről.

A férjem nem tudott szóhoz jutni; csak annyit tudott mondani: „Igen, igen, nagyon érdekes." Aztán Lukács már el is tűnt. Ez volt minden, amit a férjem akkoriban Lukácsról tudott. Később Lukács írt egy nagyon szép, intelligens könyvet Thomas Mannról; de a férjem csak egyszer látta és hallotta őt egész életében. Soha többé nem beszélt Lukácsról, és nem is gondolt rá. Amikor felolvasta nekem a fejezetet Naphtáról, a külsejének leírásával, megkérdeztem: „Rá gondoltál ott, Lukácsra?"

> „Nem, miért?"
> „Nem tudom, Naphta rá emlékeztet."
> „Teljesen véletlen volt, de lehet, hogy Lukács ott motoszkált a fejemben."
> Természetesen csak Naphta megjelenése és az a képessége, hogy megszakítás nélkül tud előadni, emlékeztet rá. Nem látta és hallotta őt többet egy óránál. De éppen ez volt benne a figyelemre méltó: azonnal teljes képet alkotott valakiről.[19]

Mann "*A varázshegy*" című műve, az évszázad egyik nagy regénye, 1924-es megjelenése után irodalmi viták sorát indította el arról, vajon Lukács rejtőzik-e Naphta alakjában. Lukács elismerte fizikai hasonlóságát a „különös idegennel", Naphtával, akinek Mann szinte „maró csúnyaságát" így írja le: „az arcát uraló kampós orr, a keskeny, összeszorított száj, a vastag, ferde üvegek szemüvegében" és a lógó vállak. Az egész ember „kissé torzult" benyomást keltett. Lukács húszas évekbeli fényképei alátámasztják Mann leírását. Amikor Naphta először megjelenik "A varázshegyben", enyhe náthája van, és észrevétlenül köhög. Valóban, Lukács is megfázott, amikor Mannál járt.

Lukács, mint Naphta, évszázadunk nagy eszmenovellájában, mindenkor változó értelmezések tárgyát képezheti. Végül is itt lépünk be abba az elvarázsolt világba, ahol Mann képzelete és gondolatainak titokzatos szövedéke ellenáll Naphta jellemének bármiféle fáradságos és kritikai

---

[16] Thomas Mann, A varázshegy, ford. H. T. Lowe-Porter (Knopf, New York, 1960), 508–509. oldalak.

[17] "Thomas Mann és Magyarország," The New Hungarian Quarterly 2 (1961. szeptember), 84-99. oldal.

[18] Lukács Micinek, 1964. február 12., LAK.

[19] Katia Mann, Íratlan emlékek (Knopf, New York, 1975), 72-73. oldal.

vizsgálatának, amely, akárcsak Sátáné, „félig repül, félig jár.” Mindezek ellenére azonban erős bizonyítékok utalnak arra, hogy Mann nemcsak Lukács fizikai vonásait használta fel, hanem eszméit is halhatatlanná tette a jezsuita-marxista Naphta alakjában. Akárcsak Leo Naphta, Lukács is, elidegenedve a hétköznapi társadalomtól, önazonosságot és értelmet keresett a dialektikus végletekben. T. S. Eliot „Essays Ancient and Modern” című művét olvasva Lukács megjelölt egy részt: „A választás, amelyre a modern ember végül kényszerülni fog, úgy tartják, az lesz, hogy bolsevik vagy jezsuita legyen. Ebben az esetben… nem tűnik úgy, mintha sok hely maradna a habozásra.”[20] Elég csak összehasonlítani „A tragédia metafizikája” szerzőjét a „Történelem és osztálytudat” írójával, hogy lássuk, ugyanaz a virtuóz elme hogyan tud csak részben összeegyeztethető eszméket összhangba hozni a dialektikus ellentéteket. Mann mindkét művet olvasta, így ismerte azok „vad abszolutizmusát.” Számos szokatlan ötlet vagy intellektuális hajlam Naphtában felismerhető Lukácsban is: a gonosz általi megváltás; erőszak és a jóság nevében elkövetett rettegésrohama; valamint a transzcendens iránti kényszeres igény. És akárcsak Naphtaé, Lukács nyelve is elbűvöl és fogva tart. Amikor 1928-ban Seipel kancellárhoz fordult, hogy megvédje Lukácsot a kiadatástól, Mann ezt mondta,

> A száműzetés, ha fennmarad, a végét jelentené számára... Vissza Magyarországra? Ott mártíromság és halál vár rá. Münchenbe? Ott nem fogadnák be. Berlinbe? Ott sem lenne mit ennie, és nem lenne hol megpihennie. Nem túlzás azt állítani, hogy mindazok, akik aggódnak e szerencsétlen emberért, úgy vélik, a száműzetés „időben hozott halálos ítéletet” jelentene... Emelné-e a Köztársaság becsületét, amelynek élén Ön áll, ha száműzne egy tudóst, egy értelmiségit, mint Lukács, „hontalan csavargóként”?... A múltban gyakran voltam vendég az édesapja házában, és miközben ezt a levelet írom Önnek, nem tudok nem azokra a büszke és boldog mosolyokra gondolni az idős úriember arcán — aki nemrég hunyt el —, amikor fia nagyszerű szellemi képességeit dicsérték... Magát Lukácsot is személyesen megismertem. Bécsben egyszer egy teljes órán át fejtette ki nézeteit nekem. Amíg beszélt, igaza volt. Még ha az utána hagyott benyomás szinte hátborzongatóan elvont is volt, ugyanakkor tisztaságot és szellemi nemességet sugárzott.[21]

Néhány kritikus, megkérdőjelezve Lukács identitását Naphtában, rámutat arra, hogy Naphta értelme középkori, és végül öngyilkosságot követ el. Ám Lukács és követőinek értelme maga is átitatódott Dante és Giotto műveivel, és káprázatos esztétikai köntösöket szőtt a halál számára.

Lukács maga így nyilatkozott az állítólagos hasonlóságról Naphtával: „Ha egy barátom meglátogat, és az asztalon van egy doboz szivar, természetesen vehet belőle. Thomas Mann nyilvánvalóan szükségét érezte, hogy a regényéhez egy hozzám hasonló alakot teremtsen. Elismerem, Mann csúnyának tartott. De semmi mást. Csak a külső jegyeket kölcsönözte, az eszméimből semmit.” Ez azonban félrevezető és kissé önigazoló. Későbbi éveiben Lukács neheztelt a Naphta-képre, amiért „hírhedtté” tette Németországban, és az egész dolgot „igazán bosszantónak” nevezte.[22] Ugyanakkor egy ellenséges cikk kapcsán a Der Spiegelben így nyilatkozott a húgának: „Mindezt a nyilvánosságot el kell viselni manapság. Különösen a Naphta-történetet... [Ez] nem zavar. Egyébként sokkal jobban kedvelem ezt a nyílt szenzációhajhászást, mint Professor Kerényi sokkal álnokabb és rosszindulatúbb áltudományosságát.”[23]

A magyar származású klasszika-filológus, Kerényi Károly, akinek munkái a háború utáni években Lukács haragját váltották ki, Naphtát Lukács „meztelen maszkjává” alakította. Kerényi azt is állította, hogy Lukács határtalan csodálata Thomas Mann iránt semmilyen kapcsolatban nem állt az irodalommal: sokkal inkább egy burzsoá szimpátiájából fakadt egy másik burzsoá iránt.

---

[20] T. S. Eliot, Esszék az ókorról és a modern korról (Faber and Faber, London, 1936), 89. o.

[21] Thomas Mann Dr. Ignaz Seipelnek, Judith Marcus: Georg Lukács és Thomas Mann című művében (Massachusettsi Egyetemi Kiadó, Amherst, 1987), 160-161. oldal.

[22] Lukács István Mészárosnak, 1965. május 18., LAK.

[23] Lukács Micinek, 1964. február 12., LAK.

Röviden: a budapesti születésű zsidó felső-középosztálybeli csodálta a német dolgokat. Kerényi szerint a Lukács családban uralkodó német „szellemi légkör” magyarázza, miért azonosult Lukács Mann-nal. Lukács tagadhatná ezeket az okokat, de nélkülük nem lenne az, aki.”[24]

Egy neves Mann-kutató szerint Lukács „kétségtelenül” Naphta modellje volt.[25] Mások azt sugallták, hogy Lukács nem tudta önmagát felismerni Naphtában, mert Naphta kétségbeesett vállalkozása megfelelt Lukács saját lappangó kétségbeesésének. Egy Max Rychnernek írt 1947. december 24-i levelében Mann maga is megjegyezte: „Nyilvánvalóan Lukács nem ismerte fel önmagát Naphtában.”[26] Azonban Pierre-Paul Sagave-nek 1952. február 18-án írt levelében Mann tagadta ezt az azonosságot: „Nyomatékosan kérem, hogy ne keressen párhuzamokat Lukács és Naphta között. Ez a kommunizmus és jezsuitizmus kombinációja, bár intellektuális szempontból elfogadható, semmi köze a valódi Lukácshoz.” Mégis, Lukács és Naphta hasonlósága fennmarad. Tibor Gergely művész, aki időnként látogatta a Lukács-kört, egyszer egy karikatúrát rajzolt Lukácsról, amelyen Jákob létráján mászik le az égből, zsebei tele könyvekkel és tekercsekkel.

Leninizmus: AZ EMBERI HELYZET

Az igazság az, hogy az abszolútummal való közösség, amit Mann Lukácsban az örök törekvésként látott, Lukács elméjének magját alkotta. Az abszolútummal való közösség villanásai valóban a megszokás erejéből fakadtak, és elárulják a veleszületett jellem állandóságát és változhatatlanságát. Ennek a szokásnak a jelei alig halványultak el Lukács marxista műveiben. Egyértelműen láthatók Lenin című könyvében.

Lenin 1924 januári halála után Lukács bécsi kiadója megkereste őt, hogy írjon egy emlékművet a bolsevik vezetőről. Néhány héten belül Lukács befejezte „kis könyvét”, a Lenint. Lenin „intellektuális” vázlata bizonyos szempontból éppúgy a huszas évek közepének tiszta terméke, mint A varázshegy. Mann regénye az életet ünnepli és a jövő felé irányul, de főhőse, Hans Castorp, ennek a jövőnek a hőse, feláldoztatik, és nem éli át „az új emberséget”.[27] Ahogy Lenin sem élte át azt az „új emberséget”, amelyet elképzelt. Lukács úgy tekintett Leninre, ahogy Hamlet Horatióra:

> .. . és áldottak azok,
> Kiknek vére és ítélőképessége oly jól elegyül,
> Hogy nem válnak a szerencse ujjának sípjává,
> Melyen azt a hangot fújja, amit csak akar . . .

A „vér és ítélet”, amit Lenin Lukács „igazi szellemi nagyságának” és a „forradalmi reálpolitika” páratlan megértésének nevezett.

Amennyire meg tudjuk állapítani, Lukics Leninje, amely 1924 februárjában jelent meg, volt az első munka a marxista műfajban, amely az Alapító-Vezért hősként ábrázolta. Ezt követte Trockij Leninje 1924 áprilisában. Mindkét mű gyászbeszéd, amely az Alapító iránti transzcendens csodálatot és tiszteletet ötvözi. Lukács Leninje szinte egy világszellem egy lezárt koporsóban. Trockij számára „Lenin már nincs, de a leninizmus él tovább.” Ettől kezdve az örök Lenin a pártban élt tovább. „Hogyan folytassuk?” – tette fel a kérdést Trockij. „A leninizmus lámpásával a kezünkben.”[28]

---

[24] Karl Kerényi, "Thomas Mann és Lukács György," Új Látóhatár (1962. Január-Február) 35. o.

[25] Henry Hatfield, "Három margójegyzet Thomas Mann Varázshegyéhez," Euphorion 56 (1956), 365–372. o.

[26] Alasdair MacIntyre, "Marxista maszk és romantikus arc," Encounter (1965. április), 64-72. oldalak.

[27] Henry Hatfield, A varázshegyről (Cornell University Press, Ithaca, 1979), 36. oldal.

[28] Leon Trotsky, Lenin (Capricorn, New York, 1962), 215–216. oldal.

Az ötödik Komintern kongresszuson, 1924 június-júliusában, a „lámpa” baljós fényt vetett. A kongresszuson felszólalva, Zinovjev magasba emelte a „leninizmus lámpását”, és eretnekeket fedezett fel;

> Levél érkezett Rudas elvtárstól, aki a Lukács frakció egyik vezetője volt. Kijelentette, hogy szándékában áll szembeszállni a revizionista Lukáccsal. Miközben megpróbálta elhallgattatni őt, Rudas kilépett a frakcióból, mert nem akarja látni a marxizmus felhígulását. Bravo Rudas! Hasonló tendencia figyelhető meg a német pártban is. Graziadei professzor elvtárs, Korsch professzor (egy hang: Lukács is professzor) ... Ezt az elméleti revíziót nem engedhetjük át büntetlenül. Nem tűrjük el, hogy magyar elvtársunk, Lukács, ezt tegye a filozófia és a szociológia területén. Ha még néhány ilyen professzorunk lesz, akik marxista elméleteket szőnek, elveszünk. Nem tűrhetjük az efféle revíziót a Kominternben.[29]

Rudas Zinovjev asztalára is letett egy terjedelmes, hetvenoldalas kéziratot, amelynek célja az volt, hogy bebizonyítsa, Lukács a marxizmus mélységeinek szörnye.[30] Személyes bosszúját marxista szóvirágokba burkolta. Ahogy az intrikus politikai mesterművész, a firenzei Cosimo Nagy, megjegyezte: „parancsba kaptuk, hogy megbocsássunk ellenségeinknek, de nem kaptunk parancsot arra, hogy megbocsássunk barátainknak.” Az évek során Rudas saját sebeit nyitva tartotta, és kérésre hosszú kéziratokat szállított, amelyek célja az volt, hogy becsméreljék – Rákosi Mátyás szavaival élve – „szent Lukácsot.” Rudas parancsra történő ortodoxiagyártása ellenszenves figurává tette őt a pártban.

Zinovjev „professzorok” elleni támadása után Lukács marxizmusát betiltották, és a *Történelem és osztálytudat* című műve hitehagyottnak nyilváníttatott. Ez lényegében egy elátkozott könyvvé, egy elégetett könyvvé vált — bár természetesen annál is lelkesebben olvasták, mert tiltott volt. Zinovjev döntése, hogy megszabadítsa a Komintern sorait a „professzoroktól”, előrevetítette a kommunizmus bolsevizálását. Lukács és Karl Korsch elleni dühödt támadása megnyitotta a szakadékot a szovjet és a nyugati marxizmus között.

Az ötödik Komintern-kongresszus nemcsak kanonizálta Lenint, hanem „veszélyes újítónak” is nyilvánította Lukácsot, aki nemcsak Marx, hanem Weber iránt is barátságosan viszonyult.[31] Lukács „újítónak” nevezése abban az időben, amikor Lenin örökösei harcoltak örökségéért, komoly következményekkel járt. Sajnos azok, akik a leghangosabban küzdöttek Lenin örökségéért, mély gyanakvással viseltettek a filozófia iránt is. Ahogyan Bacon megjegyezte, a gondolatok közötti gyanakvás olyan, mint a denevérek a madarak között: mindig szürkületben repülnek. Lukácsnak az volt a balszerencséje, hogy Lenin gondolkodásának „középpontját” akkor találta meg, amikor örökösei már kanonizálták őt az egyetemes emberként: a történelem, a szociológia, a politika, a humanizmus és a forradalom végső tekintélyeként. A bolsevik praxis elleni dacból Lukács és Korsch felszabadították a marxizmust a szovjet valóság alól, és a filozófia felé helyezték át a súlypontját. Pontosan ez a Lukács és Korsch által képviselt marxizmus aspektus volt a legdurvább támadások célpontja a Kominternben. Korsch a „Marxizmus és filozófia” (1923) utószavában ezt írta: „Örömmel állapítom meg alapvető egyetértésemet a szerző [Lukács] témáival, amelyek sok tekintetben kapcsolódnak az ebben a munkában felvetett kérdésekhez, ha tágabb filozófiai alapokra is épülnek.”

Lukács „erkölcsi imperatívusza” az volt, hogy megváltoztassa a valóságot, nem pedig az, hogy elérje a „fogyasztói kommunizmust”. Korsch pedig, nyilvánosan elítélve a bolsevizálódásért felelős „vulgáris” marxistákat, az európai kommunista pártok Moszkvától való függetlenségét sürgette. Miután kizárták a Német Kommunista Pártból, Korsch végül Amerikába emigrált, ahol meghalt.

---

[29] Inprekor, 41. szám (1924. július 16.), 400. oldal.

[30] Rudas Luka LuLuács elleni kirohanásaiért lásd az Arbeiter-Literatur 9-es, 10-es 12-es számát. (1924)

[31] Abram Deborin, "Georg Lukács és a marxizmus kritikája," ArbeiterLiteratur, 10. szám (1924), 618. o.

Életrajzírója ezt írta: „ő maga és munkássága is áldozata lett az európai munkásmozgalom sztálinizálódásának Lenin halála után... száműzetésben végül feladta a marxizmust."[32]

Korsch kizárása a pártból példázza a leninista párt marxista filozófiával szembeni idegenkedését. Ez az idegenkedés nyugtalanító hatással volt Lukácsra, akinek képzeletbeli reflexe az volt, hogy a pártot „otthonként" vagy a hajléktalan és nyugtalan lelkek pihenőhelyeként tekintse. Ám Lenin örökösei nem merészkedtek túl az elfogadott véleményeken, és nem keresték a filozófiai a tudás Marx forrásánál. Kant a filozófus szabad gondolkodásra való hajlamát és hivatását a "kemény héjnak" nevezte, amelyben a kíváncsi elme fejlődhet és befolyásolhatja a kormányzás elveit. A szovjet filozófiaellenes inkvizíció megpecsételte Lukács reményeit, hogy a marxizmusban kialakítson egy "kemény héjat", amelyen belül nagy tettek végrehajtója és nagy szavak kimondója lehet.

A tény nyilvánvaló volt, és a következtetés sem kevésbé. Lukács csak a párton keresztül tudta megfogalmazni nézeteit. Ugyanaz a párt azonban magányos szolgaságra kényszerítette. Érzékelhető bennünk egyfajta frusztráció és izzó neheztelés Lukács részéről, miközben filozófiai eszméi összeomlottak, és a marxizmus jövője, mint a civilizáció alapja, az egyre erősödő szovjet bürokrácia játékszerévé vált. 1925-ös esszéjében, amely Lassalle-ról szól, és lényegében a húszas évek filozófiai testamentumának tekinthető, Lukács megismételte az eretnek nézetet, miszerint a hegelianus dialektika az ortodox marxizmus része. Miközben Fichte „módszertani" álláspontját – amely a jelenre, azaz a szovjet kommunizmusra vonatkozott – a „minden történelemfilozófia kulcsának"[33] nevezte, Lukács meglepő következtetésre jutott: forradalmi Oroszország átmeneti állapotban van a hegelianus eszmék „tökéletesítése" felé. Ám amikor Lukács írta esszéjét Lassalle-ról, az utódlási harc négy felvonásos drámája már elhelyezte Lenin örököseit váltakozó szövetségekben. Ez a véráztatta küzdelem végül a sztálinizmushoz vezetett, nem pedig a hegelianus Abszolút Szellemhez, jóllehet ez az elképzelés továbbra is inspirálta Lukács marxizmusát.

Miközben Lenin örökösei azon fáradoztak, hogy az éhező, báránybőrbe bújt Óoroszországot a modernitás korszakába húzzák, és Buharin az „illúzióink összeomlásáról" beszélt, Lukács Lassalle és Marx kapcsolatával foglalkozott. Minden különbségük ellenére Lassalle-nak és Marxnak sok közös vonásuk volt. Ez lehetőséget adott Lukácsnak arra, hogy hiteltelenítse a filozófia bolsevizálásában nyíltan megjelenő Nyugat-ellenes elfogultságot. Hiszen Marx és Lassalle a görög drámáról és Arisztotelész katarzis-fogalmáról is vitáztak. Ha Marx képes volt elismerni az „értelmi tekintélyt" még akkor is, ha nem értett vele egyet, miért ne tehették volna meg ugyanezt Lenin örökösei? A gondolat éles és nyilvánvaló volt.

Lukács saját magáról beszélt, idézve Lassalle grófnőhöz, Hatzfeldhez írt levelét:

> Ó, milyen keveset tudsz rólam! Semmi másra nem vágyom szenvedélyesebben, mint hogy megszabaduljak ettől az egész politikától, és visszavonuljak a tudomány, a barátság és a természet világába. Elegem van a politikából. Igaz, ugyanúgy lángra lobbanék szenvedéllyel, ha komoly események történnének, vagy ha hatalmam lenne, vagy láthatnám a eszközt arra, hogy megragadjam — egy eszköz, amely megfelelő lenne számomra. Mert semmit sem lehet véghezvinni legfőbb hatalom nélkül.[34]

És valóban történtek komoly dolgok, és Lukács „felháborodott". Moszkva cinikus döntése, hogy „hazatelepítse" a bécsi magyar emigráns kommunistákat, azzal, hogy visszatérésre bátorította őket Magyarországra, ahhoz vezetett, hogy 1926 szeptemberében, amikor átlépték a magyar határt, mintegy ötven kommunistát letartóztattak, köztük Rákosi Mátyást ~ a jövő „zsidó királyát

---

[32] Lásd Fred Halliday bevezetőjét Karl Korsch "Marxizmus és filozófia" című művéhez (NLB, London, 1970), 22. oldal.

[33] Lukács, Taktikák és etika, 152. oldal.

[34] Uo. 161. o.

Magyarországon."[35] Az Egyesült Államok külügyminisztériumában felmerült a találgatás, hogy Moszkva szándékosan bátorította ezt a visszatelepítést, hogy megszabaduljon a „magyar problémától."[36] Csalódottan és dühösen Lukács a művészet felé fordult, és megírta az „A művészet a művészetért és a proletár költészet" (1926) című művét.[37] Ebben a szenvedélyes írásban, amelyben jóváhagyólag idézte Trockij „Irodalom és forradalom" (1924) című művét, Lukács vitatta azt az elképzelést, hogy a forradalmi művészet radikálisan egyedi vagy „különböző", és egyetértett Trockijjal abban, hogy a forradalom alatti élet „tábori élet", ami kevéssé vonzó az igényes múzsák számára. Lukács saját szavaival élve: „Az a nagy forradalmi átalakulás, amelyet megtapasztalunk, kisebb hatással van az alkotó képzeletre, a költészet formájára és tartalmára, mint azt általában feltételezik. Ez magyarázza azon értelmiségiek 'csalódottságát' az orosz forradalommal kapcsolatban, akik azt várták, hogy az azonnal megoldja saját személyes problémáikat."[38]

Ez önéletrajzi jellegű. Lukács hitt abban, hogy a forradalom segít számára saját elidegenedett énjének újraalkotásában, és lényegében megfejti a Szfinx rejtélyét. A húszas évek végére Lukács ráébredt, hogy a Szovjetunió a Szfinx. Az forradalom prófétáira egyszerre tekintett gyűlölettel és szeretettel. Blok A szkíták című versének szavaival:

> Avye, szeress ötvenig, ahogy forró vérünk csak szeretni tud,
> Egyikőtök sem szeretett így hosszú évek óta!
> Elfelejtettétek, hogy van olyan szerelem,
> Ami perzsel, tönkretesz és éget!

A bolsevik valóság rákényszerítette Lukácsot arra, hogy újraértékelje a polgári kulturális értékek alkalmazhatóságát a szocializmus alatt. És ez az a kérdés, amely Lukács Moses Hess-ről írt esszéjét (1926) olyan érdekessé teszi.[39] Hess portréja ebben az esszében, „különös sorsa" mint „filozófiailag orientált forradalmár", Lukács közvetett önarcképe. Akárcsak Hess esetében, Lukács „átalakult" valósághoz való átmenete is gyanús volt, és munkáiban „helytelen elméleti megfogalmazások" szerepeltek, amelyeket elvileg elhagyott.

A magyar marxista, Pál Sándor azt mondta, hogy egyetlen marxista gondolkodó sem keltett akkora „vihart" és vitát, mint Lukács, akinek „visszavonások visszavonása" legendássá vált. Bármit is vetett el vagy vont vissza Lukács kényszer hatására, az rendszeresen visszatért későbbi műveiben. Tagadhatatlan, hogy a „visszavonások visszavonása" egy önmagával meghasonlott elmét árult el, amelyet az elhúzódó ideológiai viták befolyásoltak. Sándor azt állította, hogy Lukács „visszavonásai" eltörölték az eretnekség és az ortodoxia közötti különbséget. Sine ira et studio. Sine studio, igen; de Lukács esetében, érvelt Sándor, nem mindig sine ira.[40]

Az eretnekség-ortodoxia vita nemcsak Lukácsot összefonódó frakciós ellentétek bonyolították, hanem a titkos tevékenységek veszélyei is, amelyek közvetlenül az emigráns életből fakadtak. Egy klasszikus példája ennek a drámának Kun váratlan érkezése volt Moszkvából 1928-ban, hogy átszervezze és új életre keltse a bécsi katakombákba szorult emigráns politikát. A csatákban edzett összeesküvő taxit bérelt, hogy titokban bejárja a kávéházakat. Ünnepélyes beszédeket tartott az éberség és fegyelem fontosságáról, majd illúzióival megerősítve a taxiban felejtette aktatáskáját. Az

---

[35] Tamás Aczél és Méray Tibor: Az elme lázadása: Az értelmiségi ellenállás esettörténete a vasfüggöny mögött (Praeger, New York, 1959), 159. oldal.

[36] A Nemzeti Levéltár, Washington, DC, 864.00 B/16. Küldemény számok: 722, 731

[37] Lukács, „Művészet a művészetért és proletár költészet," Die Tat 18 (1926. június), 220–223. oldal.

[38] Uo. 222. o.

[39] Lukács, „Mózes Hess és az idealista dialektika problémái," A szocializmus és a munkásmozgalom történetének archívuma 12 (1926), 104–155. oldalak.

[40] Pál Sándor, A magyar filozófia története (2 kötet, Magvető, Budapest, 1973), 2. kötet, 390. oldal.

éber sofőr átadta azt a rendőrségnek. Az aktatáska által feltárt nyomok elvezették a rendőröket Georg Mayerhofer üzletemberhez, akinek „Ásványvizek és Társai" nevű cége a Komintern bécsi irodáját álcázta. Az ezt követő rendőrségi razzia során az emigráns párt archívumainak, kódjainak, fedőneveinek és levelezésének kincsesbányájára bukkantak. Az elkobzott anyag Lukács letartóztatásához és bírósági tárgyalásához vezetett. Schober rendőrfőnököt különösen az dühítette, hogy Mayerhofer cége állami támogatásokat kapott. Lukácsot és Mayerhofert ki kellett utasítani Ausztriából, máskülönben „Ausztria képe minden civilizált országban súlyosan sérülne. Ezenfelül, ha nem utasítják ki őket, azzal más külföldi ügynököket is megerősítenének abban, hogy büntetlenül folytathatják tevékenységüket Ausztriában."[41]

Az előzetes meghallgatás Lukács ügyében 1928. május 7-én zajlott a bécsi központi büntetőbíróságon, Dr. Meixner elnökletével. Az a jegyzőkönyv, amely az ő kihallgatását rögzíti és Lukács aláírásával van ellátva, tükrözi büszkeségét és nehéz helyzetét. Bár elmondta, hogy büszke arra, hogy „független íróként" keresi a kenyerét, elismerte párttagságát. Azonban,

> A Magyar Kommunista Párt nem titkos szervezet Ausztriában. A rendőrségnek tudomása kell, hogy legyen róla, mivel 1926 óta az osztrák törvényeknek megfelelően három folyóiratot is kiad. A Kominternnek minden országban vannak fiókszervezetei. Ennek megfelelően van egy magyar fiókja is, és véleményem szerint a Magyar Kommunista Párt tevékenysége kívül esik az osztrák hatóságok joghatóságán.

Beismerte, hogy „rendszeres" szemináriumokat tartott budapesti elvtársak számára, de megtagadta, hogy bármilyen információt adjon a Moszkvába küldött titkos jelentésekről és levelekről, amelyek tartalmazták kódolt aláírását (Sándor). Tagadta, hogy bármilyen tudomása lenne Kun bécsi jelenlétéről, valamint, hogy ismerné Georg Mayerhofert.

A katasztrofális aktatáska-ügy meggyőzte Lukácsot arról, hogy Kun bolond. Bár a Lukács elleni bűnügyi vádakat ejtették, ő némileg jogosan úgy érezte, hogy ebben az ügyben inkább elszenvedője, mint elkövetője volt a bűnnek. A rendőrség másképp látta. A titkos pártközpontban egy rejtekhelyre bukkantak, amely nagy összegeket tartalmazott külföldi valutában, beleértve 6000 dollárt kis címletekben, ami állítólag egy elvtárs „családi öröksége" volt. Ez Lukácsra utalt, akinek az apja 1928 januárjában hunyt el. Nővére, Mici, aki egy cseh diplomatához ment férjhez, Bécsben telepedett le, és személyesen kézbesítette Lukács örökségének rá eső részét.

Ez részben magyarázza, hogy Lukács miért utasította vissza Balázs nagylelkű ajánlatát, hogy anyagilag támogassa őt, ha úgy dönt, hogy Berlinben telepedik le. 1927-ben Balázs Berlinben dolgozott a Komintern impresszáriójának, Willi Münzenbergnek (1889–1940), aki többek között szovjet filmeket forgalmazott Németországban. Balázs még Annát is Bécsbe küldte, hogy rábeszélje Lukácsot az ajánlat elfogadására. Lukács azonban azt mondta Annának, hogy nem akarja anyagilag terhelni Balázst, és ezzel „még megalázóbb kompromisszumokra kényszeríteni" a polgársággal. Ez volt az első, de nem az utolsó döfés, amelyet Lukács barátja felé irányított. Ami Balázst elkeserítette, az az, hogy Lukács kevésbé mutatott megvetést saját „polgári" öröksége iránt.

A magyar kommunista emigránsok, akiknek élete állandó egyensúlyozás volt, folyamatos anyagi és pénzügyi nehézségekkel küzdöttek. A bécsi rendőrség tudta, hogy az emigráns párt pénzt kap Budapestről. Balázs levelezésében utalások találhatók egy ilyen pénzátutalásra, az úgynevezett „hajkefe" ügyre. Kun „különleges" bécsi vonatútját követően, 1919-ben a párt megszervezte, hogy pénzt juttasson Budapestről Bécsbe. Az ügylet kódolt megnevezése ez volt: „Elsie-nek szüksége van egy hajkefére." Bár Kun vereséget szenvedett, esze ágában sem volt pénztelenül maradni Bécsben. Ahogyan Schopenhauer aforizmája is mondja: „A pénz az emberi boldogság absztrakt formája; ennélfogva, aki már nem képes a konkrét boldogságra, az egész szívét a pénzre

[41] Időszaktörténeti Intézet (Bécs), Pr. 71. IV-1983/55/28, 1927. június 17.

összpontosítja."[42] Kun még kormányzati pozíciójának feladása előtt is tervet eszelt ki arra, hogy a magyar kormány keményvaluta-tartalékait Bécsbe vigye. Azonban Budapest vezető bankárai, az Antant hatalmak támogatásával, ennek tudatában közbeléptek. A bankár, aki túljárt Kun eszén, Simon Krausz volt, Lukács apajának a barátja.[43] És nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy Lukács József, aki gyűlölte a kommunizmust, együttműködött ebben Krausszal.

A titkos pártközpontban lefoglalt anyagok között egy levelet is találtak, amelyben Lukács egy ismeretlen barátjának írta le Trockij száműzetését. Nyilvánosan jóváhagyta Trockij napóleoni sorsát. A levél azonban saját félelmeiről árulkodik, amikor olyasvalakit lát lezuhanni, mint Lucifer, aki soha többé nem remélhet:

> Nagy valószínűséggel jól tájékozott vagy a pártügyekben. Ha nem, engedd meg, hogy beszámoljak róla, hogy Trockij távozását hétfőre ütemezték. Hatalmas tömeg, becslések szerint öt-hatezer ember gyűlt össze az állomáson, sokan a képét tartva. Ennek következtében a deportálást elhalasztották a következő estére. Másnap délután 2 órakor betörtek a házába, és felszólították, hogy azonnal szálljon be egy autóba a távozáshoz. Ő megtagadta, mondván, hogy csak erőszakkal tudják elmozdítani. Ezután erőszakkal ültették be egy rendőrautóba, és a vasútállomásra vitték. Ott egy tolatóvágányon várakozó kocsiba vonszolták, amely Turkisztán felé tartott.

Ez egy meghökkentően pontos leírás arról, hogyan rabolták el és száműzték Trockijt Sztálin pribékjei. Hogyan tudhatta Lukács Bécsben, hogy mi történt 1927. január 17-én este egy elhagyatott kis állomáson Moszkva közelében? Trockij elrablását titok övezte; erről csak a szovjet titkosszolgálat felsőbb köreiben volt tudomás. Buharin így emlékezett vissza a „fegyvertelen próféta" száműzetésére: „A Történelem vasfüggönye leereszkedik, és te épp időben kikerülted az útjából."[44] Lukács informátora arról, hogyan „ereszkedett le a vasfüggöny", valójában Vajda Sándor (1903–79) volt, aki Bécsben Lukács futáraként és jobbkezéül szolgált.

Később, miután 1930-ban más „visszatelepített" emigránsokkal együtt átlépte a szovjet határt, Vajda így írt: „Ez az én hazám. Többé nem vagyok hontalan bűnöző. A határon a jelszó fogadott minket: 'Világ proletárjai, egyesüljetek!' Senki sem sejtheti, mit éreztünk mi, tudatos kommunisták, amikor átléptük a határt az új világba." Az „új világban" Vajda villámgyors karriert futott be, mint GPU-tiszt. De már Bécsben is a szovjet titkosszolgálatnak dolgozott, és rendszeres kapcsolatot tartott fenn egy bizonyos „Vinarov elvtárssal."

Bécsben Lukács élénk és élő érdeklődést mutatott Vajda iránt, aki egy textilgyárban dolgozott. Akárcsak Lenin, akit Lukács száműzetésben tanulmányozott, kérdéseket tett fel Vajdának a gyári munkakörülményekről, a munkások hangulatáról és olvasási szokásairól, arról, mennyit keresnek és takarítanak meg, valamint arról, mit gondolnak a kommunizmusról és Ignaz Scipel „reakciós" rezsimjéről. Lukács sürgette Vajdát, hogy írja le ezeket a dolgokat. Vajda megtisztelve engedelmeskedett a „híres" író javaslatának:

> „Amikor legközelebb meglátogattam Lukácsot, megmutattam neki a jegyzeteimet a munkások életéről: a nők civakodásairól, az üzemi gyűlésekről, az általunk gyártott textíliák minőségéről, az árakról és a bérekről a textiliparban. Írtam arról is, miről beszélgettek az ebédszünetekben, beleértve néhány érdekes munkásmegjegyzést is." Amikor Lukács olvasta a jegyzeteket, bólintott elismerően: „Látod, erre gondoltam. Minél több a részlet, annál könnyebb írni. Nem kell érdekes és izgalmas dolgokat keresni. Gyakran a jelentéktelennek és látszólag értelmetlennek tűnő emberi cselekedetek válnak fontossá."

Lukács bátorította Vajdát, hogy folytassa jegyzeteinek írását a gyári életről. Azok között a dokumentumok között, amelyeket a rendőrség 1928-ban lefoglalt, volt egy jelentés is, amely

---

[42] Arthur Schopenhauer, Esszék és aforizmák, fordította: R. J. Hollingdate (Penguin, New York, 1970), 170. oldal.

[43] Simon Krausz, más néven raus,tensetepia Életem (Cserépfalvi, Budapest, 1937), 295-306. oldalak

[44] Victor Serge, Egy forradalmár emlékiratai, 1901-1941 (Oxford University Press, New York, 1963), p. 232.

Lukács fedőnevét viselte. Ebben Lukács Vajda „irodalmi jegyzeteit” felhasználva jelentette Moszkvának a bécsi „proletariátus” körében tapasztalható tojás-, vaj-, tea- és szappanhiányt. Mesterien, „szent” Lukács Vajda hiúságát az „irodalmi” teljesítmények eszméjével táplálta, és a GPU legjobb módszereivel bátorította őt arra, hogy kiszimatolja a gyárakban a leggyanúsabb és legbüdösebb ellenállás szagát.

Vajda kéziratban maradt emlékirataiban azt is leírta, hogyan rajzoltak az emigránsok krétával nyilakat az utcasarkokra, hogy jelezzék a legközelebbi népkonyha vagy menedékhely helyét. Azok, akik egykor a lélek táplálékára vágytak, most kézzel rajzolt térképeket cseréltek, amelyek kolostorokat, zárdákat és más jótékonysági szervezeteket jeleztek. Juvenalis jól ismerte ezt az életet:

> Nem ismerek semmit, ami olcsóbban
> Kielégíthető, mint egy gyomor.
> De tegyük fel, hogy a puszta létfenntartáshoz
> Szükséges betöltése hiányzik — nincsenek-e járdák
> Vagy hidak, nincs-e egy negyednyi rész egy koldus szőnyegén,
> Ahonnan megszólíthatod az embereket?[45]

A kivándorlók feleségei az utcáról könyörögtek. Balázs első felesége más asszonyokkal együtt naponta járta a hentesboltokat, koldulva hús- és csontmaradékért.

Miután Bécsben meglátogatta Lukácsot, Michael Károlyi, akit a „Komintern grófjának” is neveztek, szomorúan elmélkedett azon a „nyomorúságos helyzeten,” amelyben azok éltek, akik egykor kényelemben élhettek.[46] De Vajdához képest, aki egy ló takarón aludt, amelyet négy, a szeméttelepről megmentett deszkára szögeltek, Lukács viszonylagos kényelemben élt Gertrud nővérének házában, Hütteldorfban. És akárcsak a Marx-háztartásban, a Lukács-háztartásban is volt cseléd. Ő gondoskodott a három gyermekről, és segített Gertrudnak a házimunkákban. A cseléd a család részévé vált, és rendszeresen elkísérte Lukácsot és Gertrudot a pártgyűlésekre. Lukács irányítása alatt rendszeresen olvasta a Die Rote Fahne című lapot, amelyhez ő és Révai is hozzájárultak. Idővel „értékes” elvtárssá vált, és egy párttaggal kötött házasságot. Paul Ernst felesége élénken írta le Lukács lakóhelyét:

> Egy tábori ágy, egy mosdótál, egy barna fiókos szekrény, egy kifakult kanapé, egy hatalmas íróasztal, valamint könyvállványok és székek. Az egész szoba annyira felfordult és zsúfolt volt, hogy egymáson kellett átmásznunk. Egy vaskályha fullasztó hőt sugárzott. Valahol Lukács felkelt, és küzdve keresztüljutva a szobán, tehetetlen mosollyal üdvözölt minket.

Megérkezett az „új élet”. Bár látszólag változatlan,

> Lukács nem volt hajlandó beszélni filozófiai és esztétikai munkáiról, amelyeket annyira csodáltunk. Rémületünkre ezek elvesztek az események sodrában. A legszomorúbb azonban az volt, hogy emiatt semmiféle megbánást nem tanúsított. Úgy tekintett önmagára, mint az ügy eszközére, amelynek lényegével oly kevés közös vonása volt. Amikor elkerültük ezt a témát, finom és éles elméje életre kelt, humoros oldalpillantásokkal kísérve. Most egy szabad világban éltünk együtt, amely úgy tűnt, eloszlatja a rossz fanatizmus ködét.[47]

Vajda kiadatlan emlékiratai tanúsítják, hogyan bénította meg Lukács elméjét a „rossz fanatizmus” és tompította annak megszokott ragyogását. Miután felhagyott a szovjet nagykövetség kereskedelmi hírlevelének szerkesztésével – amely munkáért kényelmes 100 dollárt kapott havonta –, Lukács energiáit egy unalmas, homályos pártlap, a „100%” című folyóirat kiadására fordította,

---

[45] Juvénál, Tizenhat szatíra, fordította: Peter Green (Penguin, New York, 1974), V Szatíra

[46] Michael Károlvi, Emlékiratok (Jonathan Cape, London, 1956), 229. oldal.

[47] K. A. Kutzenbach (szerk.), Paul Frnst és Georg Lukács (Verlan Lechte, Emsdetten, 1974), 165-166. o.

amelyet Magyarországon jelentettek meg. A folyóirat nyelve ezópusi volt, és Lukács különféle álneveken írt benne.[48] Tolstojról és Gorkijról szóló cikkeiben Lukács hangsúlyozta az irodalom „osztályalapját". Itt már körvonalazta a szocialista realizmus egyik esztétikai-technikai követelményét, nevezetesen azt, hogy az íróknak „tanulniuk kell a klasszikusoktól", pontosabban, hogy az orosz irodalmi klasszikusok technikáit a proletariátus szolgálatába kell állítani.

Figyelemre méltó az is, hogy a szocialista realizmus csírázó körvonalazása is beszivárgott Lukács vitáiba a Nyugattal és szerkesztőivel. Miközben egészségügyi okokból az olaszországi Sorrentóban tartózkodott, Lukács kapcsolatban maradt Gorkijjal. A Nyugat, amely ismerte Gorkij személyes barátságát Leninnel, részleteket közölt Gorkij „Az Artamonov-ügy" (1925) című regényéből még az orosz kiadás előtt. A Nyugat szerkesztői erősen utaltak Gorkij és a poszt-lenini szovjet rezsim közötti konfliktusra, és megjegyezték, hogy Gorkij a Leninről írt cikkében, amely 1924-ben jelent meg a Russzkij Szovremmenik című folyóiratban, kissé tréfásan megemlítette, hogy nem teljesen hisz a tömegek józan eszében. Lukács, vitatva a Nyugat Gorkijról alkotott nézetét, azt állította, hogy Gorkij a szocializmushoz „a polgárság gyűlöletén keresztül" jutott el, amit Az Artamonov-ügy is bizonyít (bár valójában ebben az önmagát felépítő polgárcsalád három generációjának történetében Gorkij, minden polgárság iránti gyűlölete ellenére, ösztönösen vonzódott az öreg Artamonovhoz — a családi vállalkozás alapítójához).

Lukács hozzájárulásai a 100%-hoz (1927–30) nagyrészt – melyek, megjegyzendő, előrevetítettek néhány kulcsfontosságú kulturális és irodalmi gondolatot, amelyeket 1945 után próbált megvalósítani Magyarországon – a magyar kultúra és irodalom radikális újraértékelésének szellemében íródtak. Mindenekelőtt markáns ellenszenvvel és valójában egy marxista „megcsömörléssel" viseltetnek a nemzeti irodalmi klasszikusok iránt. Lukács szerint a magyar fejlődés sajátossága a polgárság és az arisztokrácia történelmi szövetsége volt. Ez akadályozta meg egy valódi középosztály kialakulását, és ennek következtében kedvezőtlen hatással volt a kultúrára és az irodalomra. Ahogyan Lukács fogalmazott: „A magyar történelem és irodalom azon csekély kulturális értékét és nemzetközi presztízsét, amivel bír, valójában a forradalmároknak köszönheti – Petőfinek, Kossuthnak és Adynak."[49]

Ady és Petőfi marxista irodalmi panteonba helyezésével más magyar írók kizárásával Lukács mellőzte olyan irodalmi mestereket, mint Krúdy Gyula (1878–1939) és Babits Mihály (1883–1941). Egy cikkében, amelynek beszédes címe „Két szellem kézfogása egy sír fölött" volt – utalva azokra a polgári-arisztokrata kompromisszumokra, amelyek akadályozták a nemzeti fejlődést –, Lukács megfeddte azokat az írókat, akik nem hajlandók „újat látni az új világ közepén." Ez Babits 1919-es Marx-szal kapcsolatos nézetváltozására utalt. Egy, az emigráns magyar szocialista írók műveiből összeállított antológiában, amely „Sarló és Kalapács Évkönyv" címmel 1925-ben jelent meg, Lukács elítélte Krúdy avantgárdizmusát – „a magyar nyelv bűvészét." Egy éleslátó esszéjében John Lukács azt írta: „Kevés ember tudta Budapesten, hogy Krúdy lesz Magyarország legnagyobb prózaírója a huszadik században, és minden bizonnyal Európa egyik nagy írója."[50]

Tagadhatatlan, hogy az emigráció és száműzetés élete beszűkítette és eltorzította Lukács irodalmi ízlését. Maga Vajda is megerősítette ezt. Amikor bevallotta Lukácsnak, hogy nem tudta befejezni A regény elméletének olvasását, Lukács elmosolyodott, és azt javasolta Vajdának, hogy olvasson valami „érdekesebbet és intelligensebbet." Megnevezte Lenin Mi a teendő? és Egy lépés előre, kettő hátra című műveit. Vajdának „szóról szóra" kellett elolvasnia mindkét művet, mert Lukács szerint ezek határozzák meg a következő olvasmányait.

---

[48] Lukács 100%-os kapcsolatáról a folyóirattal lásd Miklós Lackó: „100%. Ideológia, kultúra, irodalom," Századok 113 (1979), 43–95. o.

[49] Lukács, „Akadémiai jubileumok" [Akadémiai jubileumok], Új Március (1925), 288. o.

[50] John Lukács, „Portrék," The New Yorker (1986. december), 43-60. o.

Politikailag a folyóirat 100%-ban a Landler nézeteit képviselte frakció, amelynek programját, az úgynevezett „Blum-téziseket” Lukács 1928-ban, Landler halála után dolgozta ki a Magyar Kommunista Párt második kongresszusára. Landler halála után Mihály Károlyi is Lukácshoz fordult, hogy támogassa a szociáldemokrata platform „republikánus” irányvonalát. Valójában Lukács és Károlyi 1928 áprilisában Párizsban, majd 1929 júniusában Berlinben is találkoztak, ahol megbeszéléseket folytattak a „revolúciós paraszt” mozgalmat támogató, féllegális havi folyóirat, a Farmers® Journal elindításáról és finanszírozásáról. A lapot külföldön adták volna ki, majd Magyarországra csempészték volna be – végül azonban csak két szám jelent meg. Amikor 1932 júliusában Magyarországon letartóztatták a kommunista vezetőket, Károlyi mozgósította az európai közvéleményt, köztük Marx unokaöccsét, Jean Longuet-t, Henri Barbusse-t, Romain Rolland-t, néhány angol arisztokratát és Ramsay MacDonaldot. Lukács javasolta, hogy Károlyi mozgósítson „jól ismert” írókat, hozzátéve: „Úgy hiszem, ha Barbusse és Romain Rolland cselekednek, akkor az ő támogatásukkal és a tiéddel – írók az írókért – a nem baloldali művészi front is mozgósítható.”[51]

Lukács nekrológja Landlerről egyházi ünnepélyességű hangot ütött meg: rövid terjedelmében Lukács tízszer használta a halál képét. A politikai szenvedély és a személyes érzelem összefonódása a halál lezárt tekercsét a kommunista hit megerősítésévé alakította: „Landler szerette az életet, szerette a családját és barátait. Ehhez a szeretethez hozzáadta nagy megszállottságát: a munkásosztály szenvedélyes szeretetét… Néhány nappal halála előtt megkérte a feleségét, hogy csatlakozzon a párthoz és dolgozzon érte. Nem tudott értékesebb örökséget elképzelni özvegye számára.”[52]

Landler emlékét szem előtt tartva Lukács megfogalmazta a Blum-téziseket, amely név Lukács harci álnevéből származik. A dokumentum a hatodik Komintern-kongresszusból (1928. július-szeptember) nőtt ki, amelyet Buharin elnökölt. Mint később kiderült, nem éppen találó módon Buharin, aki még mindig Sztálin társelnöke volt, a kongresszust a Komintern „Hosszú Parlamentjének” nevezte. A tizenhetedik században a Hosszú Parlament korlátozta a király előjogainak tág értelmezését, és forradalmi módon kijelentette, hogy még a király jogai is csupán a törvény keretein belül érvényesek. Ugyanakkor Sztálin leninizmusának tág értelmezése már igényt tartott Trockijra. A következő áldozat Buharin lett, akinek a Komintern-kongresszus elé terjesztett téziseit Sztálin orosz delegációbeli többsége visszahívta és módosította. Ez Sztálin nemzetközi kommunizmusban való felemelkedését és Buharin politikai halálát jelezte.

Bukharin és Lukács egyaránt saját démonjuk áldozatai voltak, egy démoné, amely kanonikus tekintélyt rendelt a pártnak. 1926-ban, Bukharin azt mondta az ellenzéknek: „Jöjjetek a párt elé lehajtott fejjel, és mondjátok: Bocsássatok meg, mert vétkeztünk a leninizmus szelleme, betűje és lényege ellen.”[53] Lukács a maga részéről megnyitotta a tragédia ajtaját, amikor a Blum-tézisekben alkalmazta Bukharin téziseit Magyarországra. Bukharin szerint a Szovjetunió vagy proletárállam, vagy nem az. Az ellenzék (Trocmij) azzal érvelt, hogy nem az. Bukharin számára nem létezett „harmadik” álláspont. A kongresszuson Bukharin elítélte a szociáldemokráciát, mint a fasizmus egyik változatát, valamint a proletárforradalom elárulását mind Oroszországban, mind Magyarországon. És ami a legfontosabb, a munkás-paraszt szövetséget a teljes kommunizmusra való áttérés „kulcsfontosságú” elemének tartotta. Bukharin külön megemlítette Magyarországot, ahol a félfeudális mezőgazdaság miatt úgy vélte, hogy a polgári forradalomnak „gyorsan szocialista forradalommá” kell alakulnia. Hasonlóképpen, Lukács Blum-tézisei a munkások és parasztok

---

[51] Lásd Hajdu Tibor, Károlyi Mihály (Kossuth, Budapest, 1978), 447. oldal.

[52] Lukács, "Harc a Halállal" [Küzdelem a halállal], in Lukács, Önéletrajz, szerk. János Ambrus (Magvető, Budapest, 1982), 92–93. o.

[53] Stephen F. Cohen, Buharin és a bolsevik forradalom (Random House, New York, 1973), 240. oldal.

„demokratikus diktatúráját” javasolták. Ez azonban sokak számára naivnak és visszalépésnek tűnt, mivel Magyarországon már 1919-ben volt egy „tanácsköztársaság.”

Bukharin bukása megpecsételte a Blum-tézisek sorsát. Tovább rontotta a helyzetet, hogy a Blum-tézisek kettő, a Kun-frakcióhoz tartozó tagot támadtak, akik a Bukharin–Sztálin küzdelemben Sztálint támogatták. Ráadásul a tézisek a munkás-paraszt szövetséget és a „földet a parasztoknak” elvet hirdették abban az időszakban, amikor Sztálin már megindította offenzíváját a parasztok ellen. Mire a magyar párt és a Komintern megvitatta a Blum-téziseket, Moszkvában már eldőlt a kérdés.

Miközben Lukéacs, úgymond, politikai lelkét tárta fel a Blum-tézisekben, Balizs kiadta drámáját, az Emberek a barikádon című művet. A színhely a bolsevik forradalom. A szereplők és eszméik azonban budapestiek. A darabban Lukics az igazság keresőjeként jelenik meg. Dosztojevszkij filozófiai példázatának Krisztusára emlékeztetve, a Lukécs-alak az eszmék melletti elkötelezett élet szimbóluma. Egy német nyelvű Dosztojevszkij-regények kiadásáról írt recenziójában Lukács 1923-ban így fogalmazott:

> Vallásos hitétől függetlenül, vagy éppen amiatt, Dosztojevszkijt úgy ábrázolják, mintha azonosította volna a bolsevikokat az „igaz törvényes Krisztussal.” Ne vitatkozzunk erről, mert végül is ez nem a legfontosabb kérdés. Nem szükséges, hogy a proletariátus Dosztojevszkijben lássa az „igazi prófétáját.” Ő nem volt próféta. A proletariátusnak azonban meg kell tanulnia meglátni benne a belső igazság titánját. Egyénként Dosztojevszkij félreáll, és gyakran figyelmen kívül hagyja a társadalmi kérdéseket. Ennek ellenére mindig úgy adja át belső lényegét, ahogy senki más.[54]

Batázs darabjában az igazságkereső kijelenti, Lukács szerint: „az osztálytudat a mi erkölcsünk”, és végül „gyakorlati”, politikai okokból kivégzik, saját halálos ítéletét is támogatva, mivel meg volt győződve arról, hogy egy forradalmár egy eszméért él vagy hal meg. Lukács ezt nem találta mulatságosnak, és visszavágott. Amikor megkeresték, hogy készítsen dokumentumfilmet a Magyarországi Tanácsköztársaságról, Balázs kérelmet nyújtott be a magyar párt központi bizottságához. Bár támogatta a projektet, Lukács kinevezte Elek Bolgárt, hogy Balázs „ideológiai irányítója” legyen.[55] Ez feldühítette Balázst, és táplálta üldözési mániáját.

Ebben a feszült légkörben Lukács csak túl lelkesnek tűnt, hogy elhagyja Bécset. 1929 februárjában harmadosztályú fekvőhelyet foglalt a berlini expresszen, és tízéves lányával, Annával utazott Budapestre, aki álca gyanánt szolgált. Nem teljesen világos, mi volt ennek a veszélyes utazásnak a fő indítéka. Azonban a magyar emigráns pártkáderek általában három hónapot töltöttek Magyarországon, afféle „gyakornoki időként” a valósággal. Bár a pártvezetők mentesültek ez alól, Lukács önként jelentkezett. Így, meggyőződve arról, hogy a szerencse fia, Lukács, a számkivetett visszatért: „Hittem benne, hogy ha eléggé óvatos vagyok, és elég szerencsés ahhoz, hogy elkerüljem a besúgót, akkor elkerülhetem az elfogást. Ráadásul még ha el is fognának, a nemzetközi tiltakozások megakadályoznák a halálos ítéletemet.”[56]

Titkos szállása Budapesten csak egy kőhajításnyira volt a Nyugat szerkesztőségétől. Főbérlője pedig a rendőrfőkapitány-helyettes rokonaként ismert. A párt találékonyan prostituáltakat, úgynevezett „jártas nőket” alkalmazott, akik közös érzéke kiválóan alkalmas volt Bécsből visszatérő emigráns kommunisták illegális pártmunkájának leplezésére. Egy bordély emberforgalma mindig hiteles, és ki tudná megkülönböztetni az amorózus és a forradalmi arcokat? A párt bensőséges kapcsolata Budapest bordélyaival kíméletlen intelligenciát példázott céljai elérése érdekében.[57]

---

[54] Lukács, "Dosztojevszkij regényei," Die Rote Fahne, március 4.

[55] Lukács Elek Bolgárnak, 1928. augusztus 31., LAK.

[56] Lukács, Egy élet feljegyzése, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 82. o.

[57] Károly Kiss, Nines Nin megállás (Kossuth, Budapest, 1974), 171. oldal.

Ugyanolyan könyörtelen és eredeti volt Lukács alászállása az alvilág homályába abban a városban, ahol egykor az „alvilágon kívüli” világnak hirdette ünnepélyes meggyőződéseit, amelyek európai hírnevet szereztek neki. Földalatti létezésében Lukács, mint gondolkodó, feladta identitását. A filozófus átváltozott egy „törékeny emberré, aki szivarozik.” Lukács saját szavaival:

> Amikor néhány földalatti vezetőnket letartóztatták és börtönbe vetették, a kommunisták megkérdezték, ki érkezett a központból. Azt mondták, egy törékeny férfi, aki szivarozik a pártgyűléseken. Az öreg harcosok nevettek. Felismerték az alakot; azonban megtagadták, hogy azonosítsák őt a rendőrségnek. Következésképpen a rendőrségnek fogalma sem volt arról, hogy Budapesten vagyok.[58]

Közömbösen a halál iránt, Lukécs átlépve a határt az "alvilági" ember világa és a "föld feletti" világ között, elérte azt, amit Mannheim "a lét megkettőződésének" nevezett. De egy filozófus, aki az alvilágba merül, "nem képes megadni a modern embernek azt az iránytűt, amire szüksége van."[59]

Miközben Lukács földalatti életet élt, protezsáltja, Mannheim európai hírnévre tett szert az "Ideológia és utópia" (1929) című művének megjelenésével – amelyben Lukács csupán lábjegyzetként szerepelt. A könyv óriási sikere és kritikai elismerése (mindenki talált benne valamit – történészek, filozófusok, teológusok és közgazdászok egyaránt) egybeesett Lukács életének egyik mélypontjával. Mannheim, aki 1926-ban már magántanár volt Heidelbergben, majd Max Weber egykori tanszékét is betöltötte, ezzel szemben Lukács elfeledett emberré vált. Míg protezsáltja az akadémiai világban[60] szárnyalt, Lukács eltűnt a párt útvesztőiben, és álneveken írt tézisei és cikkei nagyrészt olvasatlanok maradtak.

A kivándorló élet sivár keretei közé zárva Lukács neheztelt amiatt, hogy Mannheim számos ötletét átvette anélkül, hogy ezt teljes mértékben elismerte vagy nyilvánvalóvá tette volna. Lukács jelenléte kétségtelenül érezhető az „Ideológia és utópia” című műben. Kétséges, hogy a könyv megszülethetett volna Lukács „Történelem és osztálytudat” című munkája nélkül. Szokásos éleslátásával Hannah Arendt Mannheim könyvét Lukács művének alternatívájaként értékelte.[61] A huszas évek közepének mély társadalmi és szellemi felfordulásával tisztában lévő Lukács és Mannheim egyaránt „klasszikus” választ adtak erre.

Bár Mannheim 1922-es doktori disszertációja elsősorban ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik, Hegel szelleme – vagy, pontosabban szólva, Lukács történelembe vetett sztoikus bizalma – mégis nyilvánvalóan jelen van. Mannheim számára „a történelem nem csupán egy áramlás, hanem egy irányított folyamat, amely valamilyen végső cél felé tart.”[62] Az első közös évek után Lukács és Mannheim külön utakon jártak. Lukáccsal ellentétben például Mannheim – akinek felesége, Julia Ling, együtt dolgozott Freuddal, később pedig Anna Freuddal – nyitott és fogékony volt a pszichoanalízis iránt. Ennek ellenére baráti gondolkodók maradtak, mint a lánc és vetülék. Bár marxista volt, Lukács szinte áhítattal taposta az idealizmus talaját. Az egyik kezében az igazság pislákoló lámpását tartotta, a másikban pedig egy tömjénfüstölőt lengetett, amelyből a transzcendentalizmus illata szállt fel. Mannheim pedig *Ideológia és utópia* című művét – amelynek fő témája a címében is szereplő fogalmak alapos vizsgálata – nem csupán a titkokat feltáró fény árasztotta el, hanem a transzcendentális áhítat kifejezései. Mannheim Lukácsot az utópikus

---

[58] Borús, A század nagy tanúi, 209. oldal.

[59] Karl Mannheim-tól, szerk. Kurt H. Wolff (Oxford University Press, New York, 1971), 339. oldal.

[60] Mannheim akadémiai pályafutásához Németországban lásd: Henk E. S. Woldring, Karl Mannheim (St Martin's Press, New York, 1987), 18. oldal, különösen. Ch. 2.

[61] Hannah Arendt, "Filozófia és szociológia," A társadalom I (1930), 163. o.

[62] Karl Mannheim, Szociológiai és Szociálpszichológiai esszék, szerkesztette: Kecskeméti (Routledge and Kegan Paul, London, 1953), 39. oldal.

gondolkodás képviselőjeként azonosította, és az orosz és magyar forradalmakat „utópista” valóságtorzításként diagnosztizálta. Ebben azonban Mannheim olyan támadást indított, amelyet saját pajzsával nem tudott volna kivédeni. Végül is Mannheim ideológiafogalma, amely lényegében proteuszi formát öltött, többé-kevésbé egy létezést meghaladó erő. Így, lelkiismeretük tiltakozása ellenére sem Lukács, sem Mannheim nem tudott teljesen megszabadulni attól az eksztatikus chiliázmustól, amely a világot teljesen kifordítja mindennapi kereteiből. Ha a szellem nem képes „egyetlen képpé” dermedni – mondta Mannheim –, akkor nincs, ami lekösse az elmét. Ugyanakkor, Lukácsra gondolva, Mannheim azt is mondta, hogy az „elkötelezettség radikalitása” összeegyeztethetetlen a feddhetetlen élettel.

Az „Ideológia és utópia” utolsó része tulajdonképpen megható tisztelgés Lukács előtt. Itt Mannheim legbelsőbb énje reagál mentorára, aki marxistaként Hegelt idézte és kísérletet tett egy szintézisre Marxszal. Paul Tillich helyesen jegyezte meg Lukács és Mannheim spekulatív idealizmusát, valamint mindenekelőtt a válság metafizikájának erős érzékét.[63] Bár megvetette Lukács bolsevizmus melletti döntését, Mannheim elismerte, hogy „lehetséges termékenységet gondolni bármely nézőpontból, bár az elérhető gyümölcsözőség mértéke nézőpontonként változik.”[64] Mivel számára lehetetlen volt teljes összhangban élni a világ realitásaival, Mannheim együttérzett Lukács marxizmusának transzcendens elemével, ám sajnos az a politikai közeg, amelyet Lukács választott, végzetessé vált eszméi számára.

Prófétai módon Mannheim idézte Lukács kedvenc írójának, Gottfried Kellernek a figyelmeztetését: „A szabadság végső diadala terméketlen lesz.”[65] 1929-re, amikor Buharin megírta végrendeletét, ez a „terméketlenség” baljósan lebegett a láthatáron. Lukács még Budapesten tartózkodott, amikor a Komintern tisztviselője, D. Z. Manuilszkij tájékoztatta Kunt,

> Részletesen tanulmányoztuk a politikai téziseket, és mielőtt döntést hoztunk volna, alaposan elolvastuk a leveledet... Ez segített abban, hogy kijelöljük a helyes utat. A... (Blum-tézisek) rettenetesen hosszúak, és inkább brosúrának tűnnek, mint téziseknek. Egyetlen aktivista sem tudja átlátni a kilométer hosszú téziseket. Azokat rövidíteni és átdolgozni kell. Mindenekelőtt foglalkozni kell azzal a döntő kérdéssel, hogy mi alkotta a magyar forradalom dinamikáját, és mely osztályokat sikerült ott a proletariátusnak mozgósítania...[66]

A Trockij Archívum felfedi, hogy 1929-ben, Lukács „valósággal való ismerkedésének” évében, Trockijnak számos követője volt Budapesten. Budapesti elvtársak levelet írtak Trockijnak, amelyben válaszát kérték a következő pontokra: először is, bizonyos értelmiségiek azzal érveltek, hogy a Szovjetunió gazdasági rendszere államkapitalizmus, nem pedig egy átmeneti rendszer a teljes szocializmus felé vezető úton. Másodszor, ezek az értelmiségiek azt állítják, hogy az NEP tiszta kapitalizmust jelent. Harmadszor, erős az az érzület, hogy a Harmadik Internacionálét egy új forradalmi internacionáléval kellene felváltani. A levélben panaszolták, hogy a magyar párton belül „még minimális ellenzék sem lehetséges.” A pártgyűléseken sem vita, sem eszmecsere nem valósulhatott meg. „Nincs mit kritizálnunk, mert a hivatalos párt egy 100-150 fős szekta, és mi még ennél is gyengébbek vagyunk.” A magyarországi ellenzék – zárta a levél – „belső demokrácia” és kollektív vita megvalósítására törekedett, ahogyan azt a levél címzettje, Trockij is szorgalmazta.[67]

---

[63] Lásd: Die Gesellschaft 6 (1929), 348–355. oldal

[64] Karl Mannheim, Ideológia és utópia (Harcourt, Brace and World, New York, 1936), 252. o.

[65] Uo. 250. o.

[66] D. Z. Manuílsky Béla Kunhoz, 1929. február 28., a Magyar Kommunista Párt Intézeti Archívumában (Budapest), 500. f. 221.

[67] A Trockij Archívum, Houghton Könyvtár, Harvard Egyetem, bMS Russ 13 T-865

Nincs azonban dokumentált bizonyíték arra, hogy a budapesti trockista ellenzék valóban Lukács „bűnei" közé tartozott volna, amikor a párt a Blum-téziseket megvitatta. Valójában a tézisek példányait, amelyeket Bécsből hozott egy külön futár lezárt és számozott borítékokban, soha nem osztották szét a párttagok között. Miután a Komintern nyugat-európai irodája 1929 februárjában megtárgyalta azokat, Kun és Révai titkosított üzenetben utasítást adott a tézisek visszavonására.

Májusban Lukács elismerte tézisei „eklektikus opportunizmusát" és „ellentmondásos állításait". Ez a visszavonás azonban hiábavalónak bizonyult. Októberben a Komintern meghozta ítéletét. Lukácsot „megjavíthatatlan frakcióként" megbélyegezték, kizárták a bécsi pártvezetésből, és szigorúan „Moszkvába rendelték."[68]

[68] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Archívuma (Budapest), 500. f. 2/739.

V. rész

Az ember lelke a szocializmus alatt (1930-1945)

13
Moszkva: Zsarnokság és Erény

A lélek sok megpróbáltatáson megy keresztül a huszadik századi Oroszországban.

Alexander Blok

Rajtam kívül nincs egyetlen magyar író sem, aki épségben túlélte a sztálini korszakot.

Lukács

Egy ragyogó mennyországból száll alá a könyörtelen villám, panaszolta Ovidius száműzetésében. A moszkvai behívó Lukácsot is úgy sújtotta, mint egy könyörtelen villámcsapás. Ez egy új vándorlási ciklust jelölt az életében (1930–1945). Moszkvában „Kominternálva" lenni rosszabb volt, mint a száműzetés. Kétségbeesett lépésként Lukács Bécsben kórházba vonult, látszólag azért, mert sürgősen el kellett távolítani egy cisztát a nyakából. „A férjem" – írta Gertrud Gustav Meyernek 1930 februárjában – „már egy ideje beteg, és távol van otthonról."[1] A bécsi rendőrfőkapitányt azonban nem hatotta meg Lukács „szükséges műtétje", és aláírta a kiutasítási parancsot. Lukács felhívta ügyvédjét, hogy bíróságon támadja meg a kiutasítási határozatot. Miután egy ideig hallgatta ügyvédje mondandóját, dühösen lecsapta a kagylót, és káromkodva mondta: „A francba. Mi értelme van egy ügyvédnek, ha nem tud különbséget tenni egy fenyegetés és egy valódi bírósági ügy között?"[2]

1930 márciusában Lukács és Gertrud Moszkvába utaztak. Mivel csak ideiglenes tartózkodást terveztek, a gyerekeket barátokra és rokonokra bízták. A fiúk Bécsben maradtak, hogy befejezhessék tanulmányaikat, amelyeket Lukács családi öröksége finanszírozott, míg Anna Lukács nővéréhez csatlakozott Pozsonyban. Lukács „új élete" Moszkvában szorosan összefonódott Sztálin termidori időszakával. A magyar emigránsokon kívül — akik egy megtört világ furcsa hírnökei voltak — Lukács nagyon kevés embert ismert Moszkvában. 1921-ben Lunacsarszkij mutatta be Lukácsot Leninnek. De Lenin már halott volt, és Lunacsarszkij, a világfi, aki egykor Lukácshoz hasonlóan Buber eszméin merítkezett, szintén távol volt Haszid legendák Firenzében, most magányos alakot öltve Sztálin bizarr politikai orgiái közepette. Ráadásul, bár Lukács szoros kapcsolatot alakított ki Lunacsarszkij titkárával, Igor Satz-cal, magával Lunacsarszkijjal, aki ugyan szimpatizált Lukács „politikai nézeteivel", nem kedvelte irodalmi és filozófiai tevékenységét. Igor Satz szerint „Lunacsarszkij terhesnek és dogmatikusnak találta Lukácsot. Véleményem szerint ennek köze volt a berlini találkozóikhoz és a húszas években folytatott vitáikhoz, amelyek során Georg Oszipovics [Lukács], aki elutasított minden kompromisszumot az elméleti vitákban, éles megjegyzéseket tett Lunacsarszkij eszményeiről és érdeklődési köréről."[3]

A Marx–Engels Intézethez beosztva Lukácsot annak igazgatója, David Rjazanov fogadta gúnyosan: „Ah, Sie sind Kominterniert?" (Ó, ön kominternizált?). Balázs felesége, Hamvassy Anna szerint „az oroszok sosem szerették igazán Lukácsot. Persze ez sosem zavarta őt."[4] És, akárcsak Marx, Lukács sem kedvelte igazán az oroszokat. Fülep egyszer így jellemezte a Logosz orosz szerkesztőjét Lukácsnak: szemét, hozzátéve: „Óvakodj az oroszoktól, mind tolvajok."[5] Rjazanov, a

---

[1] Gertrud Lukács Gustav Meyernek, 1930. február 16., LAK.

[2] Személyes interjú Jánossy Ferenccel, 1988. július 29-én, Budapesten.

[3] Igor Satz, "Találkozás Moszkvában Georg Lukáccsal," MS in LAK.

[4] Anna Balázs jegyzetei, MS 5024/1 az MTA-ban.

[5] Fülep Lajos Lukácsnak, 1911. január 6., LAK.

maga részéről, nem minden alap nélkül neheztelt amiatt, hogy a Komintern az ő intézetét használta „nemkívánatos" filozófusok lerakóhelyeként. Lukács közeli barátja, Mihail Lifcsic később azt állította, hogy a döntés Lukács „Rjazanov pincéjébe" történő áthelyezéséről – ami a Komintern gúnyneve volt a Marx–Engels Intézetre – „felülről" érkezett.[6]

Rjazanov, egy kivételesen tehetséges marxista tudós, finom intellektust és bátorságot ötvözött. Nemcsak hogy megállta a helyét Lenin ellenében, hanem Sztálinnal szemben is kiállt. Amikor Rjazanov 1921-ben a kommunista frakció ülésén javasolta egy független szakszervezet létrehozását, Sztálin ráförmedt: „Fogd be, te bohóc." Rjazanov nyugodtan felállt a helyéről, és visszaadta a sértést. A tizedik pártkongresszuson Sztálin megjegyezte: „Nagyon tisztelem Rjazanovot, de Marxot jobban." Rjazanov visszavágott: „Koba, ne hozz zavarba másokat. Az elmélet nem az erősséged."[7] Bosszúból Sztálin kinevezte egyik csatlósát a Marx-Engels Intézet igazgatóhelyettesének.

Lukács „új élete" egybeesett Sztálin „nagy fordulópontjának" megrendezésével az orosz történelemben. Az időszakra jellemző volt, hogy az értelmiségiek, köztük Lukács is, régiségboltokat fosztogattak, hogy Dante Poklának és Machiavelli Fejedelmének példányait szerezzék meg. Az élet Sztálin uralma alatt danteszk minőségeket öltött: egy melankolikus veremmé vált, ahol felnőtt férfiak fogai „olyan hangokat adtak ki, mint amilyeneket a gólya hallat."[8] Kamenev, az Akadémiai Kiadó vezetőjeként, kiadta A Fejedelmet, hogy bebizonyítsa: Sztálin módszerei „már az ötödik és hatodik században is ismertek voltak."[9] Az időszakra visszaemlékezve Sinkó naplójában ezt írta: „A harmincas években a bolsevik párt forradalmi szellemet Machiavelli-i leleményességgel vitte véghez."[10]

A Terror „rettenetes karmai" végül elérték a Marx–Engels Intézetet is. Még olyan kutatókat is alaposan átvizsgáltak, mint Lukács, amikor beléptek és távoztak Rjazanov pincéjéből. És Ernd Czobel, egy magyar honfitárs és az intézet könyvtárosa, végül áldozatául esett Sztálin boszorkányüldözéseinek: „elmulasztotta" az 1919–20-as újságkivágások újrakatalogizálását „csak belső használatra". Amikor 1936-ban letartóztatták, tehetséges költőnő felesége ezt írta naplójába: „Milyen tragikusan szerencsétlen! Ha csak tétlenül ült volna az intézetben, semmi sem történt volna."[11] Férje feljelentése és az intézetben osztályellenségként való leleplezése után ezt írta:

> Most bejárjuk az egész Golgotát. Nincs kegyelem. Mennyi terhet bír el az ember? Teljes elszigeteltségben élünk. Barátok – egy lélek sem. Még a párttársaink is úgy kerülik a társaságunkat, mintha leprások lennénk. Ó, Lenin lelke, mondd meg, mit tegyek! Tudom, hogy a férjem és a lányom [akiket szintén letartóztattak] nem osztályellenségek.[12]

Sinkó moszkvai naplója Bulgakov remekművével, *A Mester és Margaritával* vonható párhuzamba,[13] amely zseniálisan ötvözi a disszonáns groteszket. Bulgakov regényében az Ördög egy kísérettel jelenik meg, amely egy meztelen, vörös hajú, foszforeszkáló szemű vámpírlányból és egy hatalmas, szivarozó fekete macskából áll, akit végül egy Browning automata fegyverrel lőnek le — egy vidám, rabelais-i fantázia. Egy ateista költő le akarja tartóztatni Kantot, aki bebizonyította

---

[6] "Sziklai László beszélgetései Mikhail Lifsiccel," 1974, kézirat a LAK-ban.

[7] Anton Antonov Ovszeyenko, A sztálini időszak (Harper and Row, New York, 1981), 129. oldal.

[8] Dante, Pokol, ford. Louis Biancolli (Washington Square Press, New York, 1966), 32, 131.

[9] Anatoli Rybakov, Az Arbat gyermekei, ford. Harold Shukman (Little, Brown, Boston, 1988), 345. oldal.

[10] Ervin Sinkó, Egy regény regénye (2 kötet, Forum, Újvidék, 1961), 1. kötet, 432. oldal.

[11] Anna Czóbel, „A szerelem és hűség költője," Kritika (1981. június), 17. o.

[12] Uo. 18. o.

[13] Mihail Bulgakov, A Mester és Margarita, ford. Michael Glenny (Harper and Row, New York, 1967), 9. o.

Isten létezését, hogy elmegyógyintézetbe zárják. A költő, Ivan Nicolevics, gyanakodni kezd egy furcsa, külföldi professzorra is, aki azt állítja, hogy épp most reggelizett Kanttal, és aki, tudják, valójában nem turista, hanem „kém."[14] Hihetetlen? Vegyük Lifschitz beszámolóját első találkozásáról Lukáccsal, Rjazanov pincéjében: „Egy nap kinyílt az ajtó, és Rjazanov belépett egy törékeny férfival. Megjelenése, a moszkvai környezetben, legalábbis furcsának tűnt. Lukács térdnadrágot és térdzoknit viselt. Ez újdonságnak számított Moszkvában." Rjazanov félrehívta Lifschitzet, és félig tréfásan megkérdezte, Lukács felé bólintva: „Ő ugye nem német kém?" (Rjazanov nem kedvelte sem Lukácsot, sem Lifschitzet.)

Lukács *A fiatal Hegel* című fő művét Lifschitznek dedikálta, és *A történelmi regény* egy példányát parafrazált Shakespeare-idézettel látta el: „Remélem, hogy mindazt, amit írok, a te fényedben olvassák." Lifschitz festőként kezdte pályafutását. A húszas évek forradalmi eufóriájában azonban magával ragadta a filozófiai irány, és ő lett az első „filozófiai" marxizmus-oktató. Életét a maxista esztétikának szentelte, hogy megmentse az emberiség „kulturális örökségét" a szocializmus számára, Lifschitz Marx A tőkéjéből tanult németül, és egyszer, amikor Berlinben járt egy Komintern-küldetésen, Lukács kijavított egy német nyelvű munkáját, majd visszaküldte neki Moszkvába. A két barát németül kommunikált, mivel Lukács sosem tanult meg igazán oroszul — amikor 1941-ben Moszkvában letartóztatták, németül hallgatták ki. Amikor 1945-ben Lifschitz úgy döntött, hogy angolul tanul, ezt írta Lukácsnak: „Lassan olvasom Churchillt, és átkozom az angolokat a borzasztóan nehéz nyelvükért, amit el kell sajátítanom. Jó lenne találkozni egy angolul beszélő Lukácssal."[15]

Volt valami „démoni" – állította Lifschitz –, amivel Lukácsban találkozott. Valóban, mindkettőjüket a harsány antimodernizmus és a kultúrához való manicheus hozzáállás démona szállta meg. Lukács és Lifschitz polémiás írásai a polgári kultúra és a fasizmus ellen olyanok, mint a középkori bestiáriumok. Lifschitz habozás nélkül a fasizmust a modern kultúra „ultima ratio"-jaként határozta meg. Moszkvában pedig együtt dolgoztak a „klasszikus" forma és a szocialista tartalom elméleti irodalmi egyesítésén. A két evezős egy hegelianista csónakban evezett, szembeállítva azt a modernitás áramlatával – a modern művészetet „betegségként" diagnosztizálva, Lifschitz dacos kiáltványt írt „Miért nem vagyok modernista"[16] címmel, és egyenletes ritmusban dolgoztak tovább.

Ahogyan korábban Popper esetében is, Lukács Lifschitzben saját lénye tükröződését látta idegen formában. Izoláltan és gyanakvással, ha nem ellenségesen fogadták a Marx–Engels Intézetben, Lukács örült, hogy ebben a furcsa univerzumban barátra lelhetett. Barátsága Lifschitz-cel, akit saját szavaival „fegyelmezett epikureusnak" nevezett, minden jegyét magán viselte annak, amit Emerson a „rosszul használt bor édes mérgeként" írt le. Edith Hajós éleslátással arra ösztönözte Lukácsot – aki ragaszkodott ahhoz, hogy a barátoknak együtt kell harcolniuk az eszmékért –, hogy olvassa el Emerson barátságról szóló esszéjét. „A barátok, amilyeneket kívánunk" – írta Emerson – „álmok és mesék."[17] Lifschitzben saját visszhangját keresve, nem pedig egy önálló hangot, Lukács megszegte, nem először, a barátság kötelékeit. Moszkvai éveire visszaemlékezve különös ítéletet mondott barátjáról: „Szegény öreg Lifschitz Oroszországban maradt. Ezt nem bírálatként mondom. De végül is, mit érhetett volna el Oroszországban? Az ő eszméi kifejezetten konzervatívvá váltak. Nem

---

[14] Lukács Mikhail Lifschitznek, 1939. április 26., LAK.

[15] Mikhail Lifschitz Lukácshoz, 1945. január 12., LAK.

[16] Mikhail Lifschitz, A formátlanság válsága a kubizmustól a pop-artig (Művészet, Moszkva, 1968), 187–197. oldal.

[17] R. W. Emerson teljes írásai, melyek tartalmazzák minden inspiráló esszéjét, előadását, versét, beszédét, tanulmányát, életrajzi vázlatát és egyéb műveit; egy kötetben teljes egészében (Wm. H. Wise, New York, 1929), 191. oldal.

mondanám, hogy ez véget vetett a barátságunknak. Mindazonáltal Lifschitz még mindig olyan gondolatokon töpreng, amelyeket én már régen magam mögött hagytam."[18]

Értelmetlen lenne úgy tenni, mintha Lukács objektív lett volna a saját múltjával kapcsolatban. Moszkvába érkezése egybeesett Sztálin felemelkedésével, aki az emberiség nagy kulturális tényeinek döntőbírájává vált. „Ami elkeserít engem" – írta Czdbel felesége –, „az az, hogy mi, bevándorlók szenvedtünk a legtöbbet a beteges társadalmi életből itt."[19] Az értelmiségi zsarnokságmánia 1930-ban robbant ki, amikor a Pravda 1930. július 7-i vezércikkében kiemelte a filozófiai vezetést, amiért nem sikerült „szétzúznia" a trockizmust. Az ezt követő eretnekek utáni hajszában Rjazanovot támadták és végül eltávolították az intézet éléről. Szerencsétlenségére azt nyilatkozta: „Nem vagyok sem bolsevik, sem mensevik, sem leninista. Én csak marxista vagyok."[20] 1941-es önéletrajzában Lukács azt írta, hogy mint a Marx-Engels Intézet tagja, követte a „pártvonalat" Abram Moiseyevics Deborin és Rjazanov ellen.[21]

Ebben a feszült légkörben, ahol a hiúság és az irigység filozófiai togát viselt, Lukács háromszor is megtagadta a Történelem és osztálytudat című művét — 1932-ben, 1933-ban és 1934-ben. Az elménk gyermekeit, mondta Platón, megáldja a halhatatlanság; Lukács azonban nemcsak megvonta az elmélkedéseinek gyermekeitől a halhatatlanságot, hanem, mint egy filozófiai Kronosz, el is nyelte őket. Marx soha nem tagadta meg egyetlen művét sem — de hát Marx nem élt Moszkvában, így nem kellett megtanulnia, hogyan hajoljon meg a zsarnok erőszakos szele előtt. Azonban Lukács saját remekműveinek elutasítása mögött több húzódik meg, mint félelem és politikai szükségszerűség. Úgy tűnik, párhuzam húzható Lukács ifjúkori vágyakozása a makulátlan származás iránt, valamint későbbi törekvése között, hogy művei hűséget sugározzanak a marxizmus felé. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy Lukács önmaga és saját művei megtagadásában az önnemesítés és a spirituális felemelkedés elemei is jelen voltak, habár az önmagunk és munkáink megtagadása könnyedén válhat az önámítás legkínosabb formájává. Nem meglepő tehát, hogy Lukács, aki élvezte, ha szigorú és kemény lehet önmagával szemben, és tisztelettel fordult minden iránt, ami szigorú és kemény a világban, a Történelem és osztálytudat elutasításában saját szellemi függetlenségének megerősítését látta. Ráadásul önéletének és műveinek megtagadása volt az egyetlen olyan elem, amely következetességet és folyamatosságot adott egy olyan életben, amely egyébként csak megszakítottságot ismert.

Mégis, az ember habozik kimondani, mi volt Lukács sorsában egzisztenciális, és mi volt annak az eredménye, hogy része volt annak a mozgalomnak, amelyet szolgált. Jobb vagy rosszabb értelemben a Szovjetunió termidori időszaka a hétköznapi embert részesítette előnyben. Valahogyan, egy rövid időszakra, 1917-től 1924-ig, az eszmék és a hatalom, az értelem és a politika olyan módon találkoztak, ami soha többé nem ismétlődött meg a szovjet történelemben. Sztálin felemelkedésével egyre nagyobb lett a szakadék az eszmék és a hatalom, az értelem és a politika között. A sztálinizmus elkerülhetetlen következménye az volt, hogy a rendkívüli embereket - az eszme embereit - kiszorították a hatalomból és a befolyásból. Bár Lukács hízelegni tudott a tömegeknek, soha nem tudott megbékélni egy bérmunkások társadalmával. Inkább ült volna egy hordóban, zárt ég alatt, mintsem, hogy megnyitotta volna szívét az „új" tömegek kulturális hatalma előtt. Ráadásul, míg Lukács társadalmi helyzete megelőzte forradalmi pályafutását, a bolsevik vezetők esetében — vagyis azoknál, akik Sztálinnal emelkedtek fel — forradalmi pályafutásuk teremtette meg társadalmi helyzetüket. Társadalmi helyzetük a forradalmi hatalom következménye

---

[18] Lukács, Egy élet krónikája, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 87. o.

[19] Czóbel, "A szerelem és hűség költője,"

[20] A marxizmus zászlaja alatt, 7-8. szám (1930), 198. oldal.

[21] Lukács, Életrajz, szerk. János Ambrus (Magvető, Budapest, 1982), 466. old.

volt. Míg Lukács forradalmi szerepét arra használta fel, hogy ötletek révén alakítsa és formálja a valóságot, Sztálin emberei a hatalmat társadalmi rang és presztízs eszközeként tekintették. Lukácsban kétségtelenül megvolt a vágy a magánéleti nyugalomra, egy olyan helyre, ahol a lélek mindig talál okot az eszmékkel és értékekkel való szenvedélyes találkozásra. Ennek nyomát sem lehetett felfedezni a bolsevik vezetőkben, akik azonban Lukáccsal ellentétben legalább rituálisan azonosultak a tömegekkel.

Lukács múltja miatt saját proletár értékek melletti kiállásai mindig gyanúsak voltak. Például amikor a harmincas években a „proletár irodalom" volt a norma, bírálta Willi Bredelt (1901–64), amiért olyan regényeket írt, amelyek szereplői nem úgy beszéltek, mint a „gyári munkások". Otto Gotsche Bredel védelmére kelt, és empirikus vizsgálatnak vetette alá a kérdést. Megkérte a gyári munkásokat, hogy olvassák el mind Bredel regényét, mind Lukács kritikáját. Ők úgy vélekedtek, hogy „a könyv jó, a másik dolog meg egy rakás szar." Lukács továbbá azzal érvelt, hogy Bredel az emberi karakterek ábrázolásakor nem alkalmazta a „dialektikát az irodalom területén."[22] Bármit is jelentsen a „dialektika" az irodalom terén, bizonyosan nem jelentette az irodalom spontán gyári megbeszélését. Erről Lukács határozottan nyilatkozott: „Gotsche elvtárs még mindig nagyon bizonytalan a materialista dialektika és annak irodalmi alkalmazása terén."[23]

A józan ész nem tartozott Lukács erényei közé. Az empirikus valóságot a totalitás esztétikájának akadályaként tekintette. Amikor egy bizonyos „Ernst Quwalt" (Ernst Nicolas álnéven, 1901–43) azt mondta Lukácsnak, hogy esztétikai ítélete el van szakadva a valóságtól, ő így válaszolt: Marx is beszélt Homéroszról. „Képzeld csak el! Homérosz!" – tette hozzá gúnyosan.[24] Azt állította, hogy az osztályharc művészi kifejezése egy „magasabb szinten" biztosítaná a homéroszi hagyomány folytonosságát a proletár irodalomban. Eltökélten azon, hogy az életet klasszikus oszlopokkal és márványlépcsőkkel új magasságokba emelje, Lukács az aranyló múltba tekintett, és annak felkavaró szépségei felé vágyódott.

Az 1930-as évek azonban a szovjet élet és kultúra hanyatló szakaszát jelentették. Sinké éleslátó elemzésében így fogalmaz: „Az egész európai kultúra azon az előfeltevésen alapult, hogy minél többet követel az ember önmagától és a társadalomtól, annál valószínűbb, hogy hajótörést szenved. Oroszországban azonban Baudelaire szavai érvényesek: 'Tudom, hogy a szenvedés az egyetlen nemesség jele nem annyira a szenvedő embert, mint inkább a szenvedő társadalmi szervezetet érinti."[25]

Lukács György „Történelem és osztálytudat" című művének kiadója, Wieland Herzfelde visszaemlékezett: „Lukács mindig tudta, mit kell írni és kit kell támadni. Olyan emberekkel barátkozott, akiket én hóhéroknak tartottam, mint Zsdanov... De meg tudok bocsátani neki a moszkvai viselkedéséért. Végül is állandó félelemben éltünk."[26] A félelem valóban átható része volt a moszkvai életnek. Egy éjjel Lukács barátja, Andor Gábor író váratlanul megjelent Lukács lakhelyén. A negyvenes években, az erősödő németellenes hisztéria idején az embereknek be kellett szolgáltatniuk az eretneknek minősített német könyveket. Lukács eleinte figyelmen kívül hagyta ezt a rendeletet, és sok tiltott könyv megmaradt személyes könyvtárában. Ám azon az éjszakán két zsákba gyűjtötték ezeket – köztük Buharin és Trockij műveit is. Mint éjjeli tolvajok, vállukra vették a zsákokat, és a sötét utcákon keresztül siettek a Moszkva folyóhoz, ahol gyorsan belevetették

---

[22] Lukács, Esszék a realizmusról, fordította David Fernbach, szerkesztette Rodney Livingstone (MIT Press, Cambridge, 1981), 26. o.

[23] Uo. 30. o.

[24] Uo. 65. o.

[25] Sinkó, Egy regény regénye, 1. kötet, 358. oldal.

[26] Wieland Herzfelde, "Az emlék," kézirat az LAK-ban.

azokat. Sajnos a zsákok lebegtek! Kétségbeesetten Lukács és Gábor botokat ragadtak, és lenyomták a zsákokat, míg végül elsüllyedtek.

Még a Marx–Engels Intézetben is félelemben élt Lukács. Valójában az intézethez egy heves vita közepette csatlakozott, amely Deborin és Buharin között zajlott. Lukács korábban bírálta Buharin 1921-ben megjelent könyvét, A történelmi materializmus elméletét. Buharin a történelmi materializmust a szociológia egyik ágaként kezelte.[27] Deborin viszont úgy vélte, hogy a történelmi materializmus transzcendens vonatkozásokkal bír. 1929-ben Deborin és követői támadást indítottak Adler és Kautsky ellen is. Sajnos Lukács számára Deborin őt nevezte meg a „dematerializált" marxizmus vezető nyugati képviselőjeként, és a Történelem és osztálytudat című művét is „vulgárisnak" minősítette.[28]

A valódi kérdés az volt, hogy a történelmi materializmus elemző eszköz, módszertan vagy tudomány-e. Deborin azt állította, hogy Lukács „polgári filozófiai szemüvegei" eltorzították marxista ortodoxiáját, amely már eleve „agnosztikus idealizmustól" szenvedett. Mindenképpen poros szavak. Mégis villámcsapásokat rejtenek, amelyek megvilágítják a Lenin öröksége körüli halálos vitát. Miután Sztálin 1929 decemberében megtámadta a közgazdászokat az „elméleti" munka elhanyagolása miatt, 1930 áprilisában a Kommunista Akadémia értékelte a vádakat. Ennek eredményeként Deborint bűnösnek találták, amiért Plekhanovot „filozófusként" dicsérte, és Lenint csupán „politikusra" fokozta le.

Védelmében Deborin az 1924-es Lukács Történelem és osztálytudat kritikájára hivatkozott, mint helyes, „ortodox" nézeteinek bizonyítékára:

> Határozottan elleneztük az idealista irányzatokat a nyugat-európai kommunista pártokban. Mindenekelőtt Lukács elvtársra gondolok, akinek egy jól ismert könyve a marxizmust a hegelianizmus idealizmusa felé fordította. Nem értettünk egyet a hegelianus dialektika idealista értelmezésével, ahogyan Engels bírálatával sem. Következésképpen támadást indítottunk Lukács és társai ellen.[29]

Valójában Deborin 1924-es Lukács-kritikája röpiratként jelent meg, és kötelező olvasmánnyá vált az ötödik Komintern-kongresszus résztvevői számára.

A sztálinizmus kontextusában a filozófiai viták politikai ítéletekké alakultak, amelyeket az embereknek bizalommal és kérdezősködés nélkül kellett elfogadniuk. Elkerülhetetlenül, Lukács „filozófiai" múltja Heidelbergben, amelyet fő riválisa, Rudas hozott elő, baljós fényben tűnt fel. Rudas, aki mestere volt az írók kicsinálásának, életük és munkásságuk szétszabdalásának, Lukács „Történelem és osztálytudat" című művének teremtő lényegét úgy állította be, mint istenekkel való kockajátékot az istenek asztalánál. Nyomatékosan emlékeztetve Lukács kapcsolatára Max Weberrel és Emil Laskkal, Rudas sötét hangon megjegyezte: „Még ha Lukács szakított is társadalmi múltjával, ez aligha mondható el filozófiai múltjáról."[30]

A múltjával kapcsolatos leleplezések Lukácsot úgymond in flagrante delicto érték. Nem is meglepő, hogy a moszkvai közegben Lukács saját tiszteletlen önlealacsonyítása és önsértése az ösztön tökéletes automatizmusát érte el. Az önmaga múltjának és annak eszméinek elítélésére irányuló szükséglettől vezérelve Lukács most személyes számláit rendezte Nietzschével, akit a párt felelősnek tartott az értékek ingatag állapotáért, amely a „fasizmushoz" vezetett. Ahogy Luther már régen panaszkodott: az emberi értelem olyan, mint egy „részeg ember a lóháton: ha az egyik oldalra

---

[27] N. I. Buharin, Történelmi materializmus: Egy szociológiai rendszer (Russell és Russell, New York, 1965), xii–xv. oldalak.

[28] Az újabb marxizmus kritikájával szemben (Gosizdat, Moszkva, 1929), xiv. oldal.

[29] Abram Deborin, "Eredmények és feladatok a filozófiai fronton," A Marxizmus Zászlaja Alatt, 6. szám (1930),

[30] Idézve Miklós Mesterházi: Mü és történelem - viták Lukács György műveiről a húszas években (Gondolat, Budapest, 1985). 147. o.

állítják, átbillen a másikra.” 1936-ban Moszkvában, a német emigráns írók konferenciáján Sinké hallgatta, ahogy az előadók egymás után elítélik Nietzschét, mint a fasizmus előfutárát. Képtelen volt magában tartani, így Sinké emlékeztette a résztvevőket, hogy Nietzsche „vezető” szerepet játszott szellemi fejlődésükben, és hozzátette, hogy Lenin még a „konzervatív” Tolsztojt is dicsérte. Megdöbbent csend fogadta ezt a hirtelen jött eretnekséget.

Moszkvai naplójában Sinkó ezt írta: „A párthoz való vak odaadás tudatos önvakságnak felel meg.” A „tudatos önvakság (Die freiwillige Blinden)” képe Nietzsche Morgenrite című művéből származik. A Hotel Luxban Sinké valóban felolvasott részleteket Nietzsche művéből meghökkent elvtársainak. Sinké szerint Nietzsche csak az önvakság pszichológiáját ismerte, és figyelmen kívül hagyta a „tudatos önvakság” orgiájának lehetőségét, amely Lukácsot és másokat történelmi sorsuk felé sodort. Bár Sinké bejárta az egész kör területét a modern tudatosság szempontjából Nietzsche még csak nem is álmodott olyan politikai experimentum crucis-ról, mint a sztálinizmus, amely alatt, ahogy Sinké megfogalmazta: „A forradalmár, hogy forradalmár maradhasson, nap mint nap kiirtotta magából az erkölcsi undort és a kritikai gondolkodást, mígnem őt magát is fizikailag elpusztították. A túléléshez a forradalmárnak minden egyéni érzését és gondolatát ki kellett irtania. Végül a pártot dicsőítette, mint a legmagasabb emberi eszményt.”[31]

Ez a „forradalmár” nem volt más, mint Lukács — Sinkó jól ismerte Lukács Nietzsche-ánus múltját. Ám Sinkó nem volt az egyetlen, aki megjegyezte az áttérést Nietzschéről Marxra. Ott volt még Fejtő Ferenc is, aki Lukács pályafutásán elmélkedve „sok kapcsolódást talált Marx és Nietzsche között.” Egy éleslátó esszéjében, az „Időszerűtlen párbeszéd”-ben (1936) Fejtő Lukácsot „Károlyként” ábrázolta, aki azt mondta,

Mind Marx, mind Nietzsche szarkasztikus, éles és nagyon francia volt. Szerették Heinét és sokat tanultak tőle. Nietzsche nyelve emlékeztet a fiatal Marx nyelvére. Nietzsche-től Marxig csupán egy rövid lépés, nem pedig ugrás. Iskolás éveimben Nietzsche nyitotta fel a szemem, gyanakvóvá tett a közhelyekkel szemben, bátorított, hogy szembenézzek a világgal, minden hitemet lerombolta, és kikövezte az utat a "credo quia absurdum"-tól a "credo quia verum" felé.

Amikor Charles a történelmi materializmusról mint „módszertanról” beszél, nem pedig hitként, beszélgetőpartnere közbeszól: „Egyszerűen nem tudom felfogni, hogyan fogadhatja el valaki a történelmi materializmust, akinek a könyvtárában ott van Platón és Nietzsche, Hölderlin, Goethe és Kant.” Charles válasza megvilágító erejű:

> Eleinte Marx és Engels nem voltak elfogultak és egyoldalúak. De az idealizmussal szembeni ellenállásuk kényszerítette rá őket. Lukács ezt jól látja. A történelmi materializmusról szóló tanulmányában [Történelem és osztálytudat] így ír: „Nem a gazdasági tényezők felfedezése a történelemben az, ami elválasztja Marxot a polgári gondolkodóktól, hanem az ő totalitás-koncepciója.”[32]

Ez a „totalitás” fogalma Fejtő „a másik oldalra, a középkori skolasztikusokra” emlékeztette. Valóban, Lukács közeli barátja a háború utáni években, Vas Zoltán, aki választ keresett arra, hogyan váltak „mi, elkötelezett kommunisták bűnössé és a sztálinista kultusz cinkosaivá”, az emberi akarat megbénulására hivatkozott a spanyol inkvizíció idején. Ő látta meg Ernő Gerőben — valódi neve Singer, és a magyar emigráns élet valódi hatalma — az abszolút zsarnokság megtestesülését. Egy speciális telefonon keresztül Gerő szinte naponta beszélt Sztálin személyi titkárával, Poszkrebisevvel. Aszketikus fanatikusként Gerőről félelemmel vegyes megvetéssel beszéltek. A spanyol polgárháború idején kiérdemelte a „barcelonai hóhér” gúnynevet, és más fanatikusokkal együtt szétzúzta Spender, Auden, Hemingway és Orwell republikánus illúzióit. Azt is mondják, hogy később kulcsszerepet játszott Trockij meggyilkolásában. Gerő megtestesítette az aszketikus

---

[31] Sinkó, Egy régi regény, I kötet 141. o.

[32] Ferenc Fejtő, „Korszerűtlen beszélgetés,” Szép Szó 2 (1936. szeptember), 358–359. oldal.

forradalmár lényegét. Ellentétben a pártelit hétköznapi tagjaival, ő nem merült el a szex, a bor és az étel élvezetébe. Gerőnek egyetlen szerelme volt — Sztálin. Minden nap hangosan felolvasta a Pravdából Sztálin legfrissebb nyilatkozatait. Elragadtatva kiáltotta: „Zseniális," „Bravó," és „Húha," majd piros ceruzával megjelölte azokat a szakaszokat, amelyeket másoknak el kellett olvasniuk és megjegyezniük.[33]

Lukács a nagy tisztogatásokat, amelyek a Szovjetunióban élő magyar emigránsok csaknem 80 százalékát érintették, „koncepcionális pereknek" nevezte. Néhány egykori, 1919-es elvtársát megkínozták és börtönben haltak meg. Mostohafia, Jánossy Ferenc letartóztatása „antiszovjet" agitáció vádjával személyesen is közel hozta Lukácshoz a Terror rendszerét. Egy szibériai munkatáborban Jánossy megpróbált véget vetni életének azzal, hogy hagyta magát halálra fagyni. Csodával határos módon azonban túlélte. Lukács mindazonáltal mindvégig hallgatott erről. Több tragédiát sajtolt ki Ibsen vadkacsájából egy padlásszobában, mint Sztálin tisztogatásaiból. Ám mostohafia semmilyen illúziót nem táplált:

> Az újságok a nagy perekről írtak. Eleinte kétségeink és aggályaink voltak azzal kapcsolatban, hogy valójában mi is történik. Az életünkbe akkor költözött be a rettegés, amikor letartóztatták az alsó pártszint tagjait, akiket sokan közülünk ismertek. Eleinte próbáltuk megmagyarázni magunknak, hogy talán kapcsolatban álltak nyugati emberekkel. Nem emlékszem pontosan, ki volt az áldozat, amikor Lukács dühösen mormogta: „Ez az." Tudta, hogy az illető ártatlan.[34]

Lukács mostohafiának utazása Sztálin Oroszországán át olyan, mintha Dante Poklának tercináit olvasnánk. Letartóztatása előtt, miközben egy szanatóriumban lábadozott betegségéből, találkozott egy lánnyal, akit később felkeresett Szverdlovszkban. A szegény lányt azonnal elbocsátották, amiért politikai emigránssal tartotta a kapcsolatot. Egy nap egyszerűen megjelent Moszkvában. „Egyszerűen össze kellett házasodnunk" – mondta Janossy. Mérnökként dolgozott, és egy tömegszálláson élt. Házasságkötésük után az egyik közös használatú mellékhelyiséget, amely az egyszobás cellája mellett volt, lakótérré alakította. Ott éltek egészen letartóztatásáig. „Boldogok voltunk, mert volt egy szobánk."

Lukács maga és Gertrud egy harmadik személlyel osztoztak egy lakáson, akit „kijelöltek", hogy ott aludjon. Sanyarú helyzetét tovább fokozta, hogy a közösségi lakás a Moszkva folyóra nézett. Hónapokig elviselhetetlen zajban élt, miközben a területet egy monumentális Lenin-szobor számára tisztították meg. Amikor a projektet elhagyták, betont öntöttek a helyszínre, és az apartmanokat, köztük Lukácséit is, lebontották. „Leninnek köszönhetően" – tréfálkozott Lukács –, akadémiai komplexumba költözött, ahol két szobája volt közös mellékhelyiséggel.

Egy moszkvai lakás megváltás volt a világ felett és a paradicsomban. De nem Gertrud számára. Az ő álmait Hekabé szenvedése emésztette fel:

> Ó, saját boldogtalan gyermekem gyermeke,
> ... mit hagytunk még hátra, hogy szenvedjünk?
> Nem zúdultunk-e már végig
> a katasztrófa teljes hosszán?[35]

Miközben a fia a Gulágon volt, Gertrud az apartman padlóján aludt, hogy osztozzon a szenvedésében.[36] Különleges erővel bírt, hogy elutasítsa az emberi közösség szokványos indítékait, és hitt a nonkonformizmus vas-szükségszerűségében. Szegény lányként egyszer egyszerű blúzban

---

[33] Zoltán Vas, Viszontagságos életem (Magvető, Budapest, 1980), 475. oldal.

[34] "Életútinterjú Jánossy Ferenccel," Medvetánc (1986. április - 1987. február), 241. o.

[35] Euripidész, Euripidész, Trójai nők, ford. Richard Lattimore (University of Chicago Press, Chicago, 1958), 795-800.

[36] Haraszti Sándorá asszony, "Emlékeim," kézirat a LAK-ban,

ment iskolába. A tanár rámutatva így kiáltott fel: „Nézzétek, Borststieher ingben jött iskolába!” Idős korában Gertrud így írt: „Napokra elszigetelt a barátaimtól. Mindenekelőtt megerősített abban, hogy a hagyományokkal szembeni dacolás — akárcsak Galilei, Savonarola és Giordano Bruno esetében — létfontosságú az előrehaladáshoz.”

Gertrud, bár zsidóból lett katolikus, látszólag közömbös volt a vallás iránt. Ennek ellenére Bécsben fia, Ferenc azt mondta Lukácsnak: „Nem szeretnék a mennyben lenni, mert ti, kommunisták, nem lehettek ott.” Lehetséges, hogy Gertrud, akit szenvedései súlya alatt roskadozott, csendes közösséget ápolt az Istenséggel. Amikor évekkel később halálos rákbetegséggel küzdött, elhatározta, hogy megtanul angolul. Gyakorlófüzetébe lemásolta Einstein „belső” monológját Istenről, és helyeslően idézte híres kijelentését, miszerint Istent nem lehet kizárni a fizikai világegyetemből. Kommunistaként büszkén azonosult Jevtusenkó soraival.

> Igen, sok dalt énekeltem
> Mióta alig voltam tizenegy vagy tizenkét éves,
> És ilyen volt és ilyen ma is a dalaim kiáltása:
> Kommunista vagyok.

Ugyanakkor az angol gyakorlófüzete (bár ez talán csak az angol idiómák elsajátítására tett erőfeszítéseit tükrözte) olyan bejegyzéseket tartalmaz, mint: „Öröm, te Isten szikrája.”

Lukács többnyire távol tartotta magát az emigráns köröktől moszkvai évei alatt, bár élvezte Varga Jenő társaságát. Régi barátok új urak alatt, ahogy Nietzsche látta, örömöt találnak egymásban, miközben magányuk mélységeit kutatják. Varga egyik magánnapló-bejegyzése a harmincas évekből így szól: „Magányos és csendes életet élek. A magyar emigránsok lelkileg távol állnak tőlem. Hiányzik a Bembe Kör és annak légköre. Milyen más volt minden úgy tíz évvel ezelőtt!” Ugyanebben az évben Mannheim ezt írta Filepnek Heidelbergből: „Sok mindent láttam a világban. Mégis, a vasárnapi találkozók voltak a legjobbak. Talán az ifjúságunk volt bennük a legszebb.”[37]

Varga magasra emelkedett a szovjet hierarchiában. Nemcsak közeli kapcsolatban állt Leninnel, hanem megalapította a Világgazdasági Intézetet — más néven a Varga Intézetet — és a Vörös Akadémia igazgatója lett. Varga egy érdekes találkozóról számol be Leninnel:

> Tegnap beszéltem Leninnel. Nagyon kellemes ember, szinte gyermeki a megjelenése, és mentes minden póztól és színleléstől. Megpróbált rávenni, hogy írjam meg a magyar forradalom [1919] és az ellenforradalom történetét. Azt mondta, foglalkozzak a tényekkel és az érintett személyekkel, valamint értékeljem kritikusan az eseményeket. Azt válaszoltam, hogy nincs hozzá kedvem, és a körülmények sem ösztönöznek egy ilyen tanulmány elkészítésére. Lenin azt mondta, gondolkodjak rajta egy ideig, és jelezzem vissza, mit gondolok a projektről. Úgy érezte, hogy egy nap talán mégis megpróbálkozom vele.[38]

Lukács moszkvai éveire hivatkozott, melyekben Sinkó egy „tátongó szakadékot a társadalmi valóság és az etikai érzékenység között”[39] vélt felfedezni, és ezeket az éveket élete „legharmonikusabb” időszakaként jellemezte. Bécsben – írta Sinkó – az emigránsok éhesek voltak, és ezt be is vallották. Moszkvában „azt nem lehetett mondani, hogy éhes vagyok, vagy hogy nem vacsoráztam. Úgy kellett tennünk, mintha mindannyian jól lennénk lakva. Tapsolva aludtunk el, és tapsolva ébredtünk.”

---

[37] Karl Mannheim Lajos Fülepnek, 1930. február 26., MS 4588/296 az MTA-ban.

[38] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Levéltára (Budapest), Varga Kézirat, 783 f. l.

[39] Sinkó Ervin, Epikurosz hervadt kertje (Forum, Újvidék, n.d.), 25. oldal.

PROMETHEUS ROSSZ SZABADSÁG

Aiszkhülosz Prométheuszának Zeusz elleni küzdelme lírai monológ. Hiányoznak belőle az igazi drámai pillanatok.

Lukács

A Nagy Terror idején Sinkó egy nyomasztó esszét írt, amelynek címe: „Prométheusz rossz szabadsága” (1938). Marx – írta Sink6 – csodálta Aiszkhülosz Leláncolt Prométheuszát, és párhuzamot vont e lázadó alak és saját nézetei között, mi és a filozófia. Ahogy Prométheusz szembefordult Zeusszal, úgy a filozófiának is szembe kell fordulnia azzal a világgal, amelyet talál. Zeuszt dacolva Prométheusz az emberiségnek adta az alkotó tüzet, amiért egy sziklához láncolták:

> És sok nyögés és fájdalmas kiáltás szakad majd fel belőletek,
> Mind hiábavaló; mert Zeusz szívét nehéz megenyhíteni.
> A frissen szerzett hatalom mindig kegyetlen.
> {Aiszkhülosz, Leláncolt Prométheusz, 14-43}

Sinké üzenete az volt, hogy az a szabadság, amely nem jár együtt minden zsarnok elutasításával, „rossz”. És valóban, Sztálin frissen megszerzett hatalma Lukács „rossz szabadságának” alapjává vált. Prométheusz gyűlölte „minden istent.” Lukács rangsorolta őket — Sztálint Hitlert fölé helyezte. Lukács hite Sztálinban, egy végzetes hozzáállás, a rossz szabadság kifejeződésének számított. Amikor Lukács megfeddte Fejtő Ferencet, amiért „nem tudott” különbséget tenni Hitler és Sztálin között, Fejtő Mussolini vallomását idézte, miszerint a fasiszták és a kommunisták „nagy szellemi rokonságot élveznek.” Ez felháborította Lukácsot.[40]

Lukács „rossz szabadságának” megfelelője az a teljes hit volt a testvéri „mi” általi üdvözülésben, amely út — Sinkó szerint — „végigvezethet a poklon.” Sinkó nem tudott megbocsátani Lukácsnak értelmének elhúzódó öngyilkosságát — önmegtagadó és önmegalázó vallomásait Sinkó alávaló elutasításként értékelte ifjúkori idealizmusukkal szemben, sőt, Lukács saját intellektusának vádirataként is. Lukács moszkvai írásai, amelyeket kérésre és Nietzsche szavaival élve „nagypolitika” szolgálatában írt, mind propagandisztikus csillogással és lakkozással bírnak. Sinkó azt várta tehetséges barátjától, hogy Prométheusz szerepét játssza Sztálin Zeuszával szemben.

Tagadhatatlan Lukács hegeli „megbékélése” a politikai valósággal. Sinkó úgy érezte, hogy Lukácsnak Montaigne példáját kellett volna követnie, aki „megfáradva a dogmákba burkolt hittel és az illúziókba csomagolt meggyőződésekkel, bölcs szkeptikusként maradt meg. Montaigne inkább vállalta volna a szkepticizmus imbecilitásának vádját, mint az igazságtalanságét.” Sinké így írta: „Ellentétben a harmincas évek embereivel, Montaigne nem talált olyan oltárt, amelyen hazugság nélkül feláldozhatta volna önmagát.”[41] Az 1939 augusztusában megkötött Sztálin–Hitler-megnemtámadási paktumot követően Sinké naplójában így írta: „Montaigne nem vont fel zászlót. Nem foglalt állást, saját hazájában száműzte magát.” A sztálini korszaknak saját Montaigne-ját kellett volna kitermelnie. Ez vádirat Lukáccsal szemben, akinek filozófiai munkássága csak bizonyos igazságokat fogadott el – nevezetesen azokat, amelyek művészetének hivatalos jóváhagyást biztosítottak.

Lukács moszkvai írásaiban evangéliumi hangnemmel találkozunk, amint Lukács ítélkezik Sztálin-Aki-a-Történelem nevében. A folyamat dinamikus és eszkatológiai volt. Marx csupán allegorikusan utalt az erőszakra, amikor azt a "történelem bábájaként" emlegette. Sztálin esetében azonban az erőszak maga lett a történelem. És míg Montaigne nem bírta hallgatni "egy nyúl sikolyát kutyáim fogai között", addig Lukács szakrális rangra emelte a párt abszolút politikai

---

[40] Ferenc Fejtő, "Lukács: az ortodox-eretnek politikus," kézirat LAK-ban.

[41] Sinkó, Egy regény regénye, 1. kötet, 441. oldal.

hatalmának erőszakos gyakorlását, mint a társadalom végső döntőbíráját. Hegeli keretrendszerén belül a párt politikai hatalmának abszolút volta, amely Sztálinban testesült meg, nem volt megkérdőjelezhető anélkül, hogy ne kérdőjeleznénk meg a történelmi folyamat "helyességét". Miután összekeverte Sztálint a történelemmel, Lukács, vakon a szolgaság és a szabadság közötti erkölcsi különbségre, beleegyezett az emberi rabságba az erőszak kerekén.

Lukács Sztálin iránti bálványimádása lerombolta az erkölcsi rend emberi valóságát, és ezzel egyszerűen igazolta a totalitarizmust. És bármennyire is csábítóan öltöztette dialektikába, Lukács sztálinizmusa saját maga műve volt. Összefoglalva Lukács moszkvai éveit, Isaac Deutscher arra a következtetésre jutott, hogy Sztálinizmus iránti meghódolása „őszinte" volt.[42] Úgy tűnik, Lukács valamilyen lelki szinten vágyott a „totalitásra", és jó lelkiismerettel elfogadta azokat az áldozatokat, amelyeket ennek megkövetelésének érzett. Sartre Lukácsra gondolt, amikor azt mondta, hogy a „totalizálás azonos a terrorral" annak „hajthatatlan különbségtétel-megtagadásában."[43] Milan Kundera pedig, a sztálinizmust egy hatalmas költeményhez hasonlítva, azt mondta, hogy az a totalitás és az esztétikai egész megszállottjait vonzza. Amikor ajándékba küldte Lukácsnak könyvét, A tréfát, Kundera ezt írta bele: „Avec grande admiration pour son œuvre et pour ses attitudes."

Bár Lukács marxista esztétikája jelentős eredmény, még ez az aranytojás is sztálinista salakkal van pettyezve. Mégis, Lukács nem volt hétköznapi liba. A döntő kérdés az, hogy vajon a sztálinizmus végzetesen károsította-e irodalmi tekintélyét és kritikai ítélőképességét. Kant, amikor feltette a kérdést, mi a felvilágosodás, így szólt: "Sapere aude" — legyen bátorságod használni az értelmedet. Moszkvában azonban, jegyezte meg Sinkó, ennek épp az ellenkezője volt igaz: "Ne legyen bátorságod használni a saját értelmedet." A hit helyettesítette az észt — Lukács barátja, Vás Zoltán "megőrült" Sztálin miatt; és félig megfagyva, éhesen Vás „egy egész napot sorban állt a mauzóleumnál, hogy tiszteletét tegye Lenin holtteste előtt."[44] Így Lukács azon kísérletei, hogy marxista esztétikát hozzon létre és népszerűsítsen Sztálin Oroszországában, mint uralkodó értékrendszert, ironikus módon már a kezdetektől kudarcra voltak ítélve.

Lukács valóság iránti bálványimádása és a történelmi szükségszerűség erkölcsi igazolására tett kísérlete mélyreható következményekkel járt esztétikai-irodalmi nézeteire nézve. Például az „A regény mint polgári eposz" (1935) című esszéjében egyértelműen kijelentette, hogy az irodalmi műfajok alkalmazkodnak a „társadalmi valósághoz."[45] Ennek következtében Sztálin könyörtelen kollektivizációs hajtóereje megkövetelte egy „új típusú regény" létrehozását, amely megragadja és ünnepli a kollektivizálás „epikus hősiességét." Az „epikus hősiesség" rejtett lényege az, hogy az egyén oszthatatlan része a társadalmi valóságnak. Már marxizmus előtti korszakában is Lukács művészetkoncepcióját áthatotta a metafizika. Nagyon hasonlóan Plotinoszhoz, akit Lukács csodált, a művészetet saját metafizikai érvényességgel ruházta fel – a kreatív nous-szal. Valójában Lukács számára a művészet ugyanazért a harcért küzdött, mint a nous – a forma diadaláért az alaktalanság felett. Ahogy Lukács fogalmazott: „Minden nagy művészet leleplezi a diszharmonikus és üres empirizmust, és kategorikus utópikus egységet teremt."[46] És a „*Történelmi regény*" (1947) című művében, amelyet 1937-ben a Literaturny Kritik-ban közöltek sorozatban, Lukács szembeállította a

---

[42] Isaac Deutscher, A marxizmus korunkban (Californiai Egyetemi Kiadó, Los Angeles/Berkeley, 1971), 286. oldal.

[43] Jean-Paul Sartre, A dialektikus ész kritikája (2 kötet, Gallimard, Párizs, 7374 1960), 1. kötet, 40. oldal.

[44] Zoltán Vas, Hazatérés (Szépirodalmi, Budapest, 1970), 56. oldal.

[45] Lukács, "A regény mint polgári eposz," Irodalmi Enciklopédia (? kötetek, Moszkva, 1935), 9. kötet, 795-831. oldalak.

[46] Lukács, Ifjúkori művek (1901-1918), szerk. Árpád Timár (Magvető, Budapest, 1977), 755. oldal.

„klasszikus” történelmi regényt – az emberi fejlődés ellentmondásos természetének műfaját – az „új” történelmi regénnyel – tulajdonképpen a szovjet regénnyel – az „új demokrácia” műfajával.”[47]

Moszkvában Lukács néhány korábbi eszméje furcsa metamorfózison ment keresztül. Például most megfeddte Max Weber szellemét, amiért (életében) „kritikátlan” volt a polgári dekadenciával szemben. Mint neokantiánus, Weber vonakodott ítéletet mondani. „Ennek eredményeként” – írta Lukács – „Weber az etikai cselekvéseket a szabad akarat misztikus elhatározására vezette vissza, amelynek semmi köze nincs a tényekhez.”[48] És Leopold Ziegler filozófus, akinek munkáit Lukács korábban dicsérte A Szellem című művében, most „üresfejű dilettánsnak” nevezte. Az esztétikai területen bekövetkezett változások azonban leginkább Lukács moszkvai munkája, A történelmi regény és a Modern dráma (1911) összehasonlításával érhetők tetten. Az utóbbiban Lukács egyetértett Coleridge-dzsel Shakespeare szereplőinek „történelem nélküli” természetét illetően – például abban, hogy Julius Caesar Brutusának meggyőződése inkább a karakteréből, semmint a történelmi helyzetből fakad – és vitatta Hegel nézetét, miszerint Macbeth tragikus konfliktusának fő oka az örökletes rend. Lukács szerint Hegel „félreértette” Macbethet, amikor megpróbálta „visszavetíteni” a jelent Shakespeare-re. Ám A történelmi regényben Lukács bőségesen dicsérte Shakespeare drámáinak „történetiségét” – például a Lear király a „feudális család felbomlását” ábrázolja és szimbolizálja. A Modern drámában Lukács a drámát a karakterhez kapcsolta; 1938-ban azonban a dráma „két társadalmi rend ütközését” ábrázolja.[49] A Modern drámában Lukács a dráma „metafizikájára” koncentrált; moszkvai munkájában viszont a dráma „történelmi” aspektusát hangsúlyozta.

Lukács védelmében elmondható, hogy A történelmi regény című művében főként a regénnyel foglalkozott, amelyet „a művészeti historizmus” legnépszerűbb és legfontosabb műfajának tekintett. Jó hegeliánusként Lukács Scott és Balzac történelmi regényeiben látta a jelen „szükségszerű előtörténetét.” Chesterton, akit – mint láttuk – Lukács is csodált, úgy vélte, hogy a regény éppen azért népszerű, mert „létezésünk még mindig egy történet.” Ahogy Chesterton fogalmazott: „Az elbeszélő író elküldheti hősét az akasztófára akár az utolsó előtti fejezetben is. Megteheti a szerzői isteni szeszély révén, amely által akár saját magát is az akasztófára küldheti, s utána a pokolba, ha úgy akarja.”[50] Az a bizonyos európai civilizáció, amely a XIII. században hangsúlyozta és magáévá tette a szabad akaratot, a XVIII. században megteremtette az úgynevezett „fikciót.” „Amikor Aquinói Szent Tamás kijelentette az ember szellemi szabadságát – írta Chesterton –, ezzel létrehozta az összes rossz regényt a közkönyvtárakban.”[51] Ezzel szemben Lukács a történelmi regény társadalmi és ideológiai alapjait hangsúlyozta. Végső soron azonban Chesterton regényfelfogása éppoly érdekes és értékes, mint Lukácsé.

A modern drámában Lukács az irodalmi műfajokat azok metafizikai képessége szerint rangsorolta, hogy szembesítik-e az emberiséget a „valósággal.” A történelmi regényben pedig a műfajokat azok „történelmi” képessége alapján sorolta be, hogy képesek-e felülkerekedni a „jelen” válságán. Egy teljesen kidolgozott „marxista nézőpont” – írta Lukács a Modern drámában – eltünteti az összes „egyéni kontúrt,” és komoly kételyének adott hangot afelől, hogy Marx „ragyogó dialektikája” átültethető-e a drámába; Lukács nyíltan „csalódott a szocializmusban” művészeti okokból. Moszkvai éveiben azonban, amikor Sztálin bejelentette az osztályharc „éleződését,”

---

[47] Lukács, A történelmi regény, fordította Hannah Mitchell és Stanley Mitchell (Beacon Press, Boston, 1962), 344. oldal.

[48] Lukács, "Művészet és társadalom", Új Hang (1938. november), 67. oldal.

[49] Lukács, A történelmi regény, 113. oldal.

[50] G. K. Chesterton, Eretnekek (John Lane, New York, 1909), 193. oldal.

[51] Uo. 193-194. o.

Lukács Vajda Sándor álnéven azt írta, hogy az iskolákban tanított irodalomnak az „osztálytudatot” kell ábrázolnia és fejlesztenie. 1919-ben még megalapította a mesék tanszékét. Most viszont elítélte a meséket, mert azok „mérgezik” a gyerekek elméjét. A gyermekkönyveknek az „osztálytudatot” kell megszólítaniuk, nem pedig a képzelőerőt: „Mit adhatnak a légvárak és a tündérkirálynők egy mezítlábas, rongyos gyereknek, aki nappal egy darab kenyeret rágcsál, éjszaka pedig három másik utcagyerekkel osztozik egyetlen ágyon? Hamupipőke csak egy ál-nyugalmat bátorít, ami ellentétes az osztályérdekkel.”[52]

Lukács ünnepélyes értelmezései a szovjet fejlődésről, mint a „demokrácia legmagasabb formájáról” nagy személyes árat követeltek irónia és paradoxon formájában.[53] Fogarasi, visszatekintve saját sztálinista múltjára, beismerte: „Hihetetlen, mire képes az ember szükségből és az ügy érdekében.”[54] Fogarasi bensőségesen ismerte Lukács „a rossz dialektikája” című művében groteszk iróniák és paradoxonok játékát bontakoztatta ki: élet a halálból, szabadság a zsarnokságból, humanizmus a terrorból. De megmérhetjük azt is, mit jelentett a sztálinizmus Lukács számára a megjelent tudományos munkáin keresztül. 1930 és 1945 között főként cikkeket és röpiratokat írt. Az egyetlen könyv, amelyet a Szovjetunióban publikált, egy német nyelvű monográfia volt Gottfried Kellerről (Kijev, 1940). Összességében e korszakának megjelent munkái alig haladták meg az 1000 nyomtatott oldalt. Minden mérce szerint ez csekély termés volt egy olyan termékeny írótól, mint Lukács, bár ekkor írta monumentális művét, „A fiatal Hegelt”, amelyet azonban csak 1948-ban adtak ki, valamint befejezett egy könyv terjedelmű kéziratot Goethéről, amelyet az NKVD 1941-ben lefoglalt, és soha nem került elő.

Egy viharos korszak közepette veszélyes életet élve Lukács felfedezte Keller Svájcát, amelynek polgárai csendesen éltek, és ahogyan Victor Hugo mondta, teheneket fejtek. Svájc megmenekült mind a katasztrófától, mind a diadaltól. Lukács Keller regényét, a Zöld Henriket a tizenkilencedik század egyik igazán nagy művének tartotta. Keller úgy érezte, hogy Svájc bizonyos értelemben ki van zárva a történelemből, de Keller büszkesége és azonosulása a svájci demokráciával – mondta Lukács – megóvta őt a dekadens, 1848 utáni német irodalomtól. Keller hazáját homéroszi értelemben látta, és szenvedélyeit eposzi minőséggel ruházta fel.

Lukács nemcsak tisztelte és azonosult Kellerrel, hanem Rousseau-val együtt a svájci demokratikus hagyomány vezető képviselőjének is tekintette. A Zöld Henrik egyik utolsó fejezete egy lírai részletet tartalmaz a népszuverenitásról. Eredetileg a regényt egy „szomorú kis” történetnek szánták egy fiatal művész karrierjének kudarcáról, amelyben anya és fia is elpusztulnak. Azonban Keller regénye hegelianus értelemben epikus méretűvé nőtte ki magát. Hegel szerint az eposz lényege az, hogy képes megteremteni a látott tárgy teljességét. Mint nevelődési regény, a Zöld Henrik egy fiatalember történetét meséli el, aki elhanyagolja családját és közösségét, hogy fantáziáiban élhessen. A magányból fájdalmasan és lassan tanulja meg az állampolgári kötelességeket. A regény első változatában a nevelési folyamat kudarcot vall, és a fiatalember meghal. Az átdolgozott változatban a hős boldogságot talál másokkal való együttműködésben, sőt, közszolgálati pályára készíti fel magát.

Lukács Kellerrel foglalkozó monográfiájában Rousseau-ra hivatkozott:

> Rousseau társadalmi és politikai eszménye, a genfi demokrácia, fogalmilag összekapcsolódott és alátámasztást nyert Plutarkhosz Spártáról és Rómáról alkotott nézeteivel nemcsak a francia radikális demokrácia, hanem az európai demokrácia zászlaja is. Genf demokratikus eszméi polemikus fegyvereket biztosítanak nemcsak a Bourbonok feudális abszolutizmusa ellen, hanem azok ellen a

---

[52] Lukács: "A proletár ifjúsági irodalomról" [A proletár gyermekirodalomról], Sarló és Kalapács, 6. szám (1932), 73–74. oldal.

[53] Arnold Hauser, Találkozásaim Lukáccsal (Akadémia, Budapest, 1978), 1. p. 52.

[54] Éva Karádi, "Fogarasi Béla egy értelmiségi életpályája a 20. században," Medvetánc, 4. szám (1983).

> „felvilágosult” elmék ellen is, akik az angol alkotmányos monarchiában látták Franciaország társadalmi válságának megoldását.[55]

És, akárcsak Rousseau, Lukács is azt várta a művészettől és az irodalomtól, hogy „polgárokat” teremtsen. A kultúra és az oktatás célja tehát, ahogyan az várható is, az egyén beillesztése egy bizonyos típusú közösségbe és polgári értékekkel való felruházása.

Az a közösségtípus, amelyet Lukács elképzelt, csak a „szocializmus egy országban” nevében folytatott polémiái és propagandatevékenysége révén érthető meg. (Akárcsak Brecht, Lukács is úgy vélte, hogy minden propaganda, amely gondolkodásra ösztönöz, bármely területen, hasznos az elnyomottak ügyének.) Ezekben a német és a Szovjetunió közötti történelmi küzdelem elkerülhetetlenül manicheus méreteket öltött. A kegyetlen fasizmus, a „barbárság enciklopédiája” ellenében a szovjet nép hősi „humanizmusa” állt. A Német Antifasiszta Írók tagjaként Lukács a moszkvai evakuálás idején Taskentben írta meg *A humanizmus és a barbárság harca* (1943) című polemikus értekezését. Bár Lukács 1942 áprilisában befejezte a füzetet, a háborús papírhiány és a „szerkesztői közömbösség” késleltette annak megjelenését.[56] „Hitler és klikkje” – jelentette ki Lukács – „azt akarják, hogy a németek Dosztojevszkij Szmerdjakovjaivá váljanak, akik más nemzetekkel szemben könyörtelenül ravaszak és uralkodók, de a Birodalmon belül passzívak és engedelmesek maradnak.”[57]

Lukács és Gertrud ebben az időben egy kis házban éltek Taskent távoli peremén, ahol orosz barátjuk, Tamara Motiljova minden vasárnap meglátogatta őket. Miközben disszertációját írta Romain Rollandról, Lukács ajánlotta neki, hogy olvassa el Sorel "Elmélkedések az erőszakról" című művét, melynek anarcho-szindikalizmusa hatással volt Rolland "Jean-Christophe" című regényére. Miután megvédte disszertációját, Tamara kifejezte háláját Lukácsnak a segítségért. Lukács mosolyogva megjegyezte: "Egyszer Heidelbergben, amikor én is köszönetet mondtam Max Webernek, ő így válaszolt: 'Hát mi másért is lennék itt?”[58]

A drámaíró, Julius Hay élénk portrét hagyott Lukács „Menekülés Hitler-től” című művéről is:

> A vasúti hatóságok számára ez „mozdonyállomány evakuálása” volt. Számunkra ez azt jelentette: „Menekülés Hitler elől”... A Komintern emberei a Baskír Szovjet Köztársaság felé tartottak, míg kis írói csoportunk és családjaik a Volga gőzhajóval indultak Kazany felé. És azután Senki sem tudta, hová menjünk ezután... A marxista iskola legnagyobb élő filozófusa, Georg Lukács, ott kuporgott csomagjain a marxizmus ideiglenes fővárosának rakpartján egy egész éjszakán át, két egész éjszakán át, álmatlanul, akárcsak az a német síró csecsemő, aki ezeknek az éjszakáknak a felét Gertrud karjaiban töltötte.[59]

Lukácsnak: "A fasizmus vagy a bolsevizmus? nem egy kommunista kitaláció; ez az a vízjel, amely a korunkat jellemzi."[60] Hitler felemelkedésével leszállt az alkony Európára, és a bagoly Lukics — Lukács, aki Komintern küldetésen járt Németországban — kitárta szárnyait és visszatért Moszkvába. De amint Hegel megjegyezte, a filozófia mindig túl későn érkezik a színre, hogy megmondja az aktuális valóságnak, minek "kellene" lennie.

---

[55] Lukács, "Gottfried Keller," a Világirodalomban, szerk. Fehér Ferenc (2 kötet), Gondolat, Budapest, 1969) 1. Kötet 345. o.

[56] Tamara Motiljova Lukácshoz (Georg Oszipovics), 1942. október 6., 1.AK.

[57] Lukács, Borba gvmanisma i barbarisma [A humanizmus és a barbárság küzdelme (Lukács Archívum, Budapest, 1986), 143. oldal.

[58] Tamara Motiljova, "Évtizedek távlatából," MS S in LAK.

[59] Julius Hay, Született 1900: Emlékiratok (Library Press, La Salle, Illinois, 1975), 237-241. oldalak.

[60] Lukács, „Hogyan alakult ki a fasiszta filozófia Németországban?” Kézirat az L.AK-ban.

Miután 1933-ban befejezte Komintern-küldetését Berlinben, Lukács Amerikába is mehetett volna, ahogyan Tolnay és mások is tették. Amerika felé hajózása előestéjén Tolnay így írt: „Hitler veszélye miatt szomorúan gondolunk a jövőre. Mivé lett Európa abból a világból, amely az otthonunknak készült?”[61] Tolnay saját válasza a „hontalan” lelkek tragikus pátoszával cseng: „Minden egyetem politikailag befolyásolt. De egyetem, amely tele van barnaingesekkel, nem egyetem. Leírhatatlan az a légkör Németországban, ahol az értelmiségi munka lehetetlen. Nincs akadémiai szabadság. Bár a jövő bizonytalan, nem bánom, hogy magam mögött hagyom ezt a szörnyű világot.”[62] Így az értelmiségi önbecsülés vitte Tolnayt Amerikába. Lukács is csatlakozhatott volna a New York-i New School of Social Research-hez. De, akárcsak bálványa, Marx – jóllehet Marx 1845-ben kérelmet nyújtott be az Újvilágba való kivándorlásra – Lukács inkább Európát választotta Amerika helyett.[63]

Lukácsban volt valami Marx kényszeres szükségletéből, hogy szolgálja és hirdesse a jövőt. És valóban, ahogy Lukács marxista mentora, Szabó írta,

> Meg lehet ismerni egy ember természetét azáltal, hogy megtudjuk, kik voltak az ideáljai és példaképei, nemcsak az iskolában, hanem az életben is; mi lelkesítette fiatalon, amikor elindult értelmi útján, hol találta meg azt a nagy szellemet, akinek minden szava olyan volt, mint egy varázskulcs, amely feltár minden titkos ajtót, és aki hőstettekre ösztönözte.

Bár Marx soha nem bánta meg, hogy „minden vagyonát feláldozta a forradalmi harc érdekében,” meg akarta óvni lányát „attól a szirtől, amelyen anyja élete hajótörést szenvedett.”[64] Lukács pedig felérte Marx forradalmi kötelességteljesítési készségét. Mégis, érdekes módon Lukács később azt mondta, hogy azért tért vissza Moszkvába, hogy „biztosítsa” családja megélhetését.

Azonban figyelembe kellett venni azt is, hogy Nyugaton ő csak egy „professzor” lenne valamelyik egyetemen. Lukács számára a filozófia már nem jelentette a bölcsesség keresését. A filozófus, miután megszabadult a bölcsesség önzetlen keresésének terhétől, új feladatot kapott. Ahogy Lukács barátja, Fogarasi fogalmazott: „A filozófia csak úgy találhat rá önmagára, ha az emberiség felé fordul, és nem úgy, hogy mindenkit egy sarokba és szakterületre száműz. A filozófusoknak nemcsak a területüket kell megváltoztatniuk, hanem az életstílusukat is. Az akadémiai horizont elkerülhetetlenül eltorzítja a tömegek küzdelmét és szenvedését.”[65] Mivel a szocializmus megkongatja a platonizmus halálharangját, a filozófusnak – mondta Lukács – úgy kell visszahúzódnia a kórusba, mint egy görög dráma főszereplője. Bár Mannheim csodálta mentora bátor elköteleződését a proletár ügy melletti kiállásban, mégis figyelmeztette Lukácsot: „Dicséretes azonosulni a tömegekkel. De látni és felismerni kell a távolságot is.”[66] Ez volt Mannheim módja annak kifejezésére Lukács felé: „Ne ámíts engem.”

Egy Anna Lesznainak írt levelében Lukács, miután moszkvai éveit élete „legtermékenyebb” időszakaként említette, hozzátette: „Az időmet a tudománynak szentelhettem, és valójában ebből éltem meg. Soha nem voltak anyagi gondjaink, mégsem írtam egyetlen sort sem pénzért.”[67] Valóban „jól élt” az 500 rubeles havi fizetéséből, mivel minden más biztosítva volt. Mégis, Lukács magánjegyzetei között találni alkalmi bevásárlólistákat oroszul — szappan, cukor, só, vodka és

---

[61] Charles de Tolnay Lajos Fülepnek, 1933. augusztus 8., MS 4590/45 az MTA-ban.

[62] Charles de Tolnay Lajos Fülepnek, 1933. november 26., MS 4590/46 az MTA-ban.

[63] David McLellan, Karl Marx (Harper and Row, New York, 1973), 138. oldal.

[64] Uo. 358. o.

[65] Béla Fogarasi, "Tömegkultúra és tömegfilozófia," Tüz (1922. július 16.), 1. oldal.

[66] Karl Mannheim, "Heidelbergi levél," Tűz 1 (1921. december), 48. oldal.

[67] Lukács Annához, 1945. december 25., LAK.

konzervételek. És mivel Moszkvában papírhiány volt, gondosan lehámozta a könyvborítók belső borításait, majd ezeknek az apró darabjaira és foltjaira írt mindkét oldalon.

Ami elkerülhetetlen feladatait illeti, Lukács kihallgatta von Paulus tábornagy hadseregének elfogott törzstisztjeit, és előadásokat tartott nekik Spenglerről és Nietzsche-ről – a legyőzhetetlen múltról. Propagandacikkei, amelyeket a háborús szükségletekhez igazított, jelentéktelenségbe süllyedtek, miközben a „jó" Németország erényeit magasztalta. „Antifasiszta" íróként Lukács lényegében parancsra cselekedett. A párt központi bizottsága 1942. május 20-án táviratot küldött a Taskenti Írószövetségnek, amelyben az állt: „Rendeljék (kommandirozzák) Lukács írót Moszkvába ebben a hónapban fontos megbízatásra." A központi bizottság elfelejtett vasúti jegyet kiállítani. Végül az Üzbég Írószövetség kérte Moszkvát, hogy küldjenek „az antifasiszta író, Lukács György" számára vasúti bérletet és engedélyt 250 kilogramm poggyász szállítására, mivel feleségével együtt utazott.

Mondani sem kell, Lukács nem volt az egyetlen író „egyenruhában." Boris Paszternákot akarata ellenére, őrizet alatt rendelték, hogy részt vegyen Münzenberg Szovjet-barát „Írók Kongresszusán a kultúra védelemért." A leendő Zsivágó doktor szerzője számára, aki a sztálinizmusról híres soraiban beszélt,

> Ha Te akarod, Abba, Atyám,
> Vedd el tőlem ezt a poharat,

az elismerés, amit a kongresszuson kapott, megalázó volt. Ellentétben Paszternakkal, Lukács támogatta Sztálint. De ez a fajta támogatás megviselte. Közeli barátja, Johannes R. Becher, a német forradalmi irodalom költőkirálya, több öngyilkossági kísérletet is tett a Szovjetunióban. Lukácshoz hasonlóan Becher sosem tanult meg oroszul. Mindig voltak németül beszélő „szolgálók", és az irodájában mellette ült az NKVD-ügynök, aki a fordítója volt. A hátbatámadások, a kölcsönös feljelentések és a többet-marxistánál viták az oroszországi német írók mindennapi életének részévé váltak.

Amikor Lukács barátja, Gábor Andor közzétette rövid történeteit a náci Németországról, Walter Ulbricht vizsgálóbizottságot hívott össze Gábor Németország "értelmezéséről". Gábor magával vitte Lukácsot tanúskodni:

„Lukács határozottan és hosszan szólalt fel Gábor érdekében. A dialektika ereje magával ragadhatott volna minket, ha nem döntött volna már régen barát és ellenség egyaránt úgy, hogy Lukács előadása túlságosan nehezen érthető, ezért felesleges erőfeszítés meghallgatni."[68] A sztálinizmus pokoli diadala az, hogy még a barátok is úgy viselkednek, mint az elvetemültek, akik dicsősége mások romlásán múlik. Lukács azt állította, hogy Gábor nem tudta megtenni az "átmenetet" a sztálinizmushoz, ezért művei "nem érdemesek olvasásra".

Másrészt Lukács Ilya Ehrenburg iránti dicsérete feldühítette Gábort:

> Mi a szerepe egy vezető kritikusnak, mint ön? Többek között az, hogy ledöntse a bálványokat. Nem elég csak lekaparni Ehrenburg aranyozott múltját, mert az még mindig bálvány marad. Kalapácsot kell ragadni, és fejbe ütni. Nem azt javaslom, hogy úgy harcoljon, mint én — érzelmileg és elvek nélkül. Az ön kalapácsa nemes, hatékony és elemző maradjon. Mégis, kalapács legyen... Azt mondta, hogy Ehrenburg az egyik legtehetségesebb kortárs író. Ilyesmire csak egy polgári gondolkodású ember gondolhat, de nem mi. És igazunk van. Tudta, hogy az angol haditengerészet valaha olyan köteleket használt, amelyekbe vörös szálakat fontak? De mi, a hóhérok, vörös kötelet kell használjunk, nem olyat, amibe csak vörös szálakat szőttek. Pontosan így kell lennie. Ami Ehrenburgot illeti, úgy érzem, ön az angol kötelet használta. Következésképpen ő nincs felakasztva. Micsoda kár![69]

---

[68] Hay, született 1900-ban, oldalszám 210.

[69] Andor Gábor Lukácshoz, dátum nélkül, LAK.

Lukács elutasította volna a kritikus „vörös zsinóros” képét. Ennek ellenére Moszkvában irodalmi ösztönei elsorvadtak, és átalakultak az élet megöregedett formájává. Minél többet áldozott az ügyért, annál kevesebb ideje maradt a tudományos munkára. A tudományosság pedig gyakorlatilag koldussá vált a könyvek súlyos hiánya miatt. Egy emigráns folyóirat kérésére írt hozzájárulás kapcsán Lukács utasította Liszló Sándort, a szerkesztőt: „Egy-két szót a honoráriumról... [Említették], hogy tudnak fizetni. Ez rendben van, de nekem nem pénzre van szükségem. Könyvekre van szükségem, különösen az orosz klasszikusokra német nyelven. A könyvtáram nagy része elveszett, kivéve Tolsztoj műveit. Kérem, jelezze, mit tud tenni ebben a tekintetben.”[70]

Következő levelében Sándornak, amelyben felsorolta azokat az orosz klasszikusokat is, amelyeket német kiadásban szeretett volna (Puskin, Gogol, Turgenev és Dosztojevszkij), Lukács elismerte, hogy a Szovjetunióba való visszatérése, amelyet a helyzet megkövetelt, „személyesen a legköltségesebb” volt. Ahogy Diderot, akinek összegyűjtött művei Lukács könyvtárában megtalálhatók, és amelyekben Lukács jellegzetes ceruzás jegyzetei is láthatók, egyszer mondta: minden ember, aki szerepet vállal, egy „nagy fantomot” hordoz magával, amelyben örökre elrejtőzik. Lukácsnak is megvolt a maga fantomja. Távolságot tartott Kun Bélától és klikkjétől.

„Abbahagytam a pártvezetői tevékenységet. A hetedik Komintern-kongresszus (1935. július–augusztus) idején teljesen kívülálló voltam a magyar pártban. Bár Moszkvában éltem, és tagja voltam a magyar emigráns szervezetnek, távol maradtam a pártgyűlésektől, hogy megőrizzem cselekvési szabadságomat, és nemzetközi szinten képviselhessem az elméletemet.”[71] Ám Lukács „cselekvési szabadsága” inkább belső volt, mint valódi vagy külső. Megjelent művei tükrözték a politikai szükségszerűségeket. Ugyanakkor, amikor Goethéről, Hegelről vagy Shakespeare-ről írt, akik klasszikus státuszuk révén védve voltak a sztálinizmus tolakodó ügyetlenségétől és karmaitól, Lukács gyakran önmagáról írt. Platonistaként egyszer így fogalmazott: „soha nem mer hangosan gondolkodni önmagáról, csak mások művein keresztül élheti meg saját életét, és mások megértése révén közelebb kerül saját magához.”[72] Lukács inkognitóban jelenik meg műveiben, iróniákba burkolva és merev elméletek által leplezve. Moszkvai írásai egy olyan gondolkodó félelmetes magányát közvetítik, aki tudja, hogy politikai keselyűk köröznek a feje fölött. Lényegében Lukács kettős életet élt – nyilvánosat és magánjellegűt. Közügyekre redukálva, vagy ahogy büszkén nevezte magát, ideológusként kulturális harcot vívott a fasizmus ellen. Tudósként, mintha durva polémikáiért kárpótolni akarta volna magát, Európa „haladó” örökségére összpontosított, és megpróbálta közvetíteni azt a fiatal proletár állam felé. Azonban Lukácsnál gyakran az ideológus vezetett, és a filozófus követte.

Bizonyos értelemben Lukács belső feszültsége ebben a tekintetben Kantéra emlékeztet. A porosz király parancsára megtiltották neki, hogy újra írjon erről a vallásról Kant eleget tett az elvárásoknak, mondván, hogy nem ír a vallásról, mivel Őfelsége leghűségesebb alattvalója. A király halála után Kant megmagyarázta viselkedését: „Belső meggyőződésünk megtagadása és elutasítása bűn, de az ilyen esetben való hallgatás az alattvaló kötelessége; és bár mindannak, amit mondunk, igaznak kell lennie, ez nem jelenti azt, hogy kötelességünk nyilvánosan kimondani az igazság teljes egészét.”[73]

Lukács nyilvános és magánéleti polaritása egyértelműen megfigyelhető, ha összehasonlítjuk megjelent műveit a kiadatlan kéziratával. Például publicistaként egyszerre dicsérte Sztálint és fogalmazott meg burkolt kritikákat, míg kiadatlan műveiben Lukács soha nem dicsérte Sztálint. Az

---

[70] Lukács László Sándornak, 1937. június 23., LAK.

[71] Rózsa Borús, A század nagy tanúi (Minerva, Budapest, 1978), 211. oldal.

[72] Lukács, Lélek és formák, ford. Bostock Anna (MIT Press, Cambridge, Mass, 1974), 21. o.

[73] Kant politikai írásai, szerk. Hans Reiss (Cambridge University Press, New York, 1970), 2. o.

1943-ból származó, Fritz Kaufmann *A világ mint akarat és képzet* című művéről, valamint Thomas Mann filozófiai regényeiről szóló terjedelmes, kiadatlan recenzió-esszéje szintén feltárja az „alternatív" Lukácsot. Ellentétben sztálinista értekezéseivel, amelyek dialektikája elnyomja és eltaszítja ellenfeleit, Lukács ebben az esetben udvariasan és tárgyilagosan viszonyult opponenséhez.

Ez az esszérecenzió figyelemre méltó abból a szempontból is, hogy rávilágít Lukács Mann-értelmezésére, valamint arra, hogy ez milyen hatással lehetett magára Lukácsra. Miközben megkérdőjelezi a „fenomenológiai" megközelítés hasznosságát Mann műveinek értelmezésekor, Lukács mégis elismerte, hogy Mann korai műveiben a „reprezentáció" fontos szerepet játszik. Konkrétan, Mann szereplői elidegenedtek saját társadalmi osztályuktól, és rendelkeznek azzal, amit Lukács „attitűdnek" nevezett. Más szavakkal, Mann karakterei erkölcsi menedéket találnak egy olyan attitűdben, amely „reprezentatív" a társadalmi vágyakozás szempontjából. Lukács szerint a Halál Velencében nemcsak az ilyen attitűd teljes „kudarcát" mutatja be, hanem kifejezi Mann saját költői nézetét is a problémáról. Lukács utalt Mann híres, 1937-ben a Bonni Egyetem bölcsészettudományi karának dékánjához írt levelére is, mellyel Mann nevét törölték a díszdoktorok sorából. Akadémiai megfosztására reflektálva Mann így nyilatkozott,

> Soha nem álmodhattam volna, soha nem jövendölhették volna meg a bölcsőmnél, hogy életem későbbi éveit emigránsként, kisajátítva, száműzve és elkerülhetetlen politikai tiltakozásra kényszerülve töltöm majd. Értelmi életem kezdetétől fogva a nemzetem szellemiségével a legnagyobb harmóniában éreztem magam, és otthon voltam annak szellemi hagyományaiban.[74]

Mann, mondta Lukács, inkább ellensége volt a fasiszta Németországnak, mint annak „képviselője". Lukács Mann műveit „önéletrajzinak" nyilvánította, és azt mondta, hogy azok személyes szimbolikus jelentéssel bírnak.[75] Így a Halál Velencében Mann tragikomikus ítélete saját magáról. Figyelembe véve Mann egyedülálló fontosságát Lukács életében, felmerülhet bennünk a kérdés, vajon Mann nem egy tiszteletre méltó álarc volt-e Lukács számára, aki, miután sokan később azt állították, hogy sztálinista külső burka alatt finom kritika rejtőzött a sztálinizmussal szemben. Talán. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy Lukács, a Szülenoszi maszk mestere, egykor az erotikus értékeket aszketikus-spirituális tisztaságba öltöztette, és kimondhatatlan gondolatait olyan szimbólumok és allegóriák révén sugallta, amelyek szinte áthatolhatatlanok voltak a kívülállók számára.

Egy moszkvai antikváriumban Lukics megvásárolta Carlyle Hősök és hősimádat című művét, akit Lukács, a propagandista „dekadens nyomoréknak"[76] nevezett, és mohón olvasta Emerson Napóleonról szóló esszéjét. Lukács, a tudós, Carlyle és Emerson „Nagy emberekről" szóló írásait tanulmányozta, megpróbálva megérteni és elhelyezni Sztálint a történelem perspektívájában. Carlyle megfigyelése szerint a hősimádat — például a nagy emberek iránti — „transzcendens csodálat; csodálat, amelynek nincs határa vagy mértéke."[77]

---

[74] Thomas Mann, Levelezésváltás (Knopf, New York, 1938), 5–6. oldal.

[75] Lukács, "Ismertetés Fritz Kaufmann A világ mint akarat és reprezentáció: Thomas Mann filozófiai regényei című tanulmányáról" (töredék), 1943, kézirat a LAK-ban. Lásd még: Lukács, Esztétikai írások 1930-1945, szerk. Sziklai László (Kossuth, Budapest, 1982), 234–245. oldalak.

[76] Lukács, „A polgári hanyatlás kora", Új Hang (1938. október), 32. oldal.

[77] Thomas Carlyle, Hősök és hősimádat (Mershon Co., New York, 1910), 24. o.

14

A melankólia anatómiája

Miközben a gonoszt várjuk, félünk; de amikor biztos, kétségbeesünk.

Robert Burton

Amint Sztálin terrora tombolt, Lukács alaposan olvasta és jegyzetelte Robert Burton klasszikus művét, a *Melankólia anatómiáját* (1651). A ceruzával megjelölt részek az ő példányában tanúskodnak egy „melankolikus generáció melankóliájáról." Burton címében a „melankólia" egy mentális betegségre utal, amelynek legfőbb tünete a félelem, amely méregként terjed a társadalomban. Valóban, a „Félelem förtelmes démona" istenként imádott, és „sápadttá, remegővé és izzadóvá" teszi az embereket. „Összezavarja a hangot és az emlékezetet."[1] Lukács aláhúzta ezt a részt: „félelmek, rettegések és ijedelmek mindenütt, minden időben és évszakban." A kétségbeesés „tüneteivel" szembesülve, amelyek a „pokol kivonatát" alkotják, az ember vagy Démokritosz módjára nevet, vagy Hérakleitoszhoz hasonlóan sír. Mivel sem nevetni, sem sírni nem tudott, Lukács Burton tanácsát követte: aut lita aut morere — áldozz vagy halj meg. Burton kérdése: „Mi késztetett oly sok ezer keresztényt arra, hogy zarándoklatra induljon Jeruzsálembe, hogy csúszva-mászva… a mártíromságot keresse…" kísértette őt. És Lukács titkos érzései Sztálin iránt sejthetők abból, hogy megjelölte Burton ezen képét:

> Egy szomorúbb szörnyeteg, vagy kegyetlenebb csapás oly rettenetes,
> Vagy az istenek bosszúja, sosem jött a Sztüx vagy a Pokol mélyéből![2]

Lukács egy barátjának elárulta, hogy a tisztogatások idején ő és Gertrúd "suttogva beszélgettek az ágyban". Lukács szerint: "Ha a németek kevésbé lettek volna kegyetlenek az oroszokkal szemben, soha nem váltottak volna ki ilyen erős és spontán ellenállást. Az oroszoknak elegük volt Sztálinból."[3] Lukács, mint gyakorlott dialektikus, dicsérte Sztálin szánalmas gyakorlatát, mint magasabb politikát. De a dialektika lehet önvédelem eszköze is. Azok számára, akiket megfosztottak más fegyverektől, a dialektika az önfenntartás eszközévé válhat. Ahogyan Nietzsche megjegyezte, Róka Rénárd és Szókratész is dialektikusok voltak.

De az ember súlyos árat fizet a lélek önfenntartási ösztönéért.

Bár Lukács meggyőző lehet Marx „emberi lényeg" fogalmáról, mégis vak maradt a saját lényegére. Amikor arra a kérdésre válaszolt, hogy eretnek-e vagy dogmatikus, Lukács egy hasonlatot használt:

> Amikor ilyesmit olvasok, olyan érzésem van, mintha a harmincas években haltam volna meg, vagy, mint V. Károly, saját temetésemen lennék tanú a kolostorban. Az analógia kissé félrevezető. Végül is a császár, aki hajótörést szenvedett az életben, egy kolostorba menekült. Ezzel szemben én élve és aktívan nézem, hogyan temetnek el gondolkodóként.[4]

Kifelé úgy tűnik, hogy Lukács a Szovjetunióban önlealacsonyodást tanúsított.

Belül azonban méltóságteljes érintkezés folyt az általa nyilvánosan elítélt írókkal. Wilde „dekadensnek" való megfeddése nem akadályozta meg Lukácsot abban, hogy Moszkva

---

[1] Robert Burton, A melankólia anatómiája (3 kötet, G. Bell and Sons, London, 1920), 1. kötet, 301. oldal.

[2] Uo.

[3] Emlékezés Haraszti Sándorné asszonyról, MS a LAK-ban.

[4] Frank Benseler, "Egy kulturális lokálpatrióta," in Ünnepi kötet Georg Lukács nyolcvanadik születésnapjára, szerk. Frank Benseler (Luchterhand, Neuwied, 1965), 22. o.

könyvesboltjait járva német nyelvű Wilde-műveket keressen. Kifejezetten elragadtatott volt, amikor a 45-ös számú könyvesboltban rábukkant összegyűjtött műveinek ötödik kötetére. Amikor Wilde „Az ember lelke a szocializmus alatt” című esszéjét olvasta, könyvjelzőként a Szovjet Írószövetség meghívóját használta. Bár Wilde ezt az esszét nem a Tőke, hanem Márk evangéliuma alapján írta, és miközben azt ajánlotta, hogy a zsenialitás vonja vissza veleszületett parazitizmusát az osztályoktól és irányítsa azt a tömegekre, finom humorral és meglepő naivitással üdvözölte a szocializmust az individualizmus érdekében. Lukács teljes mértékben azonosulni tudott e nézettel, hogy

> Az új individualizmus, amelynek szolgálatában a szocializmus – akár akarja, akár nem – dolgozik, a tökéletes harmóniát fogja jelenteni. Ez lesz az, amit a görögök kerestek, de csak gondolatban tudtak teljesen megvalósítani...; ez lesz az, amit a reneszánsz keresett, de csak a művészetben tudott teljesen megvalósítani... Ez teljes lesz, és általa minden ember elérheti saját tökéletességét. Az új individualizmus az új hellenizmus.[5]

De öntudatlan iróniával tette Lukács cirill betűs könyvjelzőjét oda, ahol Wilde ezt írta: „Egy műalkotás egyedi temperamentum egyedi eredménye. Szépsége abból fakad, hogy az alkotó az, aki. Semmi köze ahhoz, hogy más emberek mit akarnak... A művészet a világ által ismert legintenzívebb individualizmus.”[6]

Nyilvánosan Lukács Hobbest az anyagelv képviselőjeként dicsérte. De jegyzeteiben helyeslően idézi T. S. Eliot véleményét, miszerint: „Thomas Hobbes azon rendkívüli kis feltörekvők egyike volt, akiket a reneszánsz kaotikus mozgásai egy jelentős pozícióba sodortak, alig érdemelték meg, és soha nem veszítették el.” Megjelölte ezt a részt Eliot „Essays Ancient and Modern” című könyvében, és lemásolta egy darab papírra. Lukács egyetértett Eliottal abban, hogy egy író egyénisége, Baudelaire esetében is, „torzíthatja vagy elvonhatja” az objektív igazságot, amelyet lát. Legalábbis érdekes, hogy a konzervatív Eliot ennyire lekötötte Lukács figyelmét. Valóban, nagy érdeklődéssel olvasta Eliot „Religion and Literature” című esszéjét, amely a kortárs irodalom egészének érdemeit mérlegelve megállapítja, hogy az „hajlamos lealacsonyító” lenni.[7]

A tisztogatások idején Lukács Milton politikai, illetve állami szonettjeit olvasta, azokat, amelyeket Cromwellnek és Fairfaxnak írt. A költő tudja, mi jár a hatalomnak és a hírnévnek. Kapcsolatba lép hatalmon lévő emberekkel anélkül, hogy önmaga megalázásának veszélye fennállna. Csak találgathatjuk, mi járhatott Lukács fejében, miközben egy darab papírra lemásolta Milton egyik leglelkesebb állami szonettjét, amelynek címe: „A piemonti mészárlás után”.

> Bosszuld meg, Uram, meggyilkolt szentjeidet, kiknek csontjai
> Szétszórtan hevernek a hűvös Alpok hegyein,
> Őket, kik őrizték igazságod tisztán régidőkben,
> Mikor apáink bálványokat imádtak és köveket,
> Ne feledd el; könyvedben jegyezd fel sóhajaikat . . .

Talán ez az átirat Lukács néma azonosulási módja volt Milton prófétai dühével.

Nyilvánosan Lukács a Szovjetunióban töltött évei alatt sztálinistaként viselkedett, és úgy írt, mint egy pártpropagandista. Magánéletében azonban úgy tűnik, legalább valamennyire megőrizte zsenialitását. Ez azonban komoly problémát vet fel. Lényegében azt kérik tőlünk, hogy magánéletét illetően hagyjuk figyelmen kívül a sajnálatos Sztálin-idézeteket és azt a látványt, ahogy ragyogó elméje folyamatosan önmagába mar. Ha a filozófus feladata az, hogy a korszak hegeli szellemét az értelem fogalmaival hálózza be, akkor Lukács jól teljesítette kötelességét. Valóban, moszkvai

---

[5] Oscar Wilde, Összes Művei (12 kötet, Wm. H. Wise, New York, 1927), 10. kötet, 65. oldal.

[6] Uo., 10. kötet, 29. oldal.

[7] T. S. Eliot, Esszék régiekről és modernekről (Faber and Faber, London, 1936), 106. oldal.

írásaiban a „tudat” dominál, nem pedig a „lelkiismeret”. Ahogyan a „lelkiismeretet” erkölcsi és jogi értelemben értjük, az mindig bennünk van, akárcsak a tudat. Lukács azonban nem tesz említést a lelkiismeretről.

Azok az hangtalan, magányos párbeszédek, amelyeket gondolkodásnak nevezünk, és amelyek Lukács önéletrajzában is oly feltűnőek, valójában sosem nélkülözhetik a lelkiismeretet. Bár Lukácsnak igaza volt — egy gondolkodás nélküli élet értelmetlen, hiszen olyan, mint az alvajárás —, mégis, a gondolkodó élet nem járhat lelkiismeret nélkül, az aktív megkülönböztetés képessége nélkül, amelyek emberi akadályok, suttogott óvatosságok nélkül. A lelkiismeret az annak előérzete, ami vár ránk, amikor a „teljesség” megvalósul.

Miért hagyta figyelmen kívül ezt Lukács? És milyen céllal gondolkodott így? Elismerhető, hogy az embereket értelmi képességeiktől függetlenül sodorta magával a terror. Mégis, egy filozófust nem lehet ilyen könnyedén megszabadítani a lelkiismeretétől. Az ítélőképesség, az a képesség, hogy azt mondjuk: „Ez helytelen,” nem ugyanaz, mint a gondolkodás képessége. Lukács elismerte, hogy politikai értelemben is értelmezhető ítélőképessége a leggyengébb vonása volt jellemének. Az „Utam Marxhoz” című művének 1957-es utószavában utal „moszkvai írásai eufóriájára”. Ez az eufória abból a felismerésből származott, hogy „sok szellemi kaland” után végre „szilárd talajt” érzett a lába alatt. „Mint aktív militáns” – írta –, „átéltem Sztálin harcát Lenin örökségéért Trockij, Zinovjev stb. ellen.”

Ez az „és így tovább” Bukharint is magában foglalta. Lukács azt mondta, hogy azért élte túl, mert ellenállt Bukharin barátságos közeledésének Moszkvában. Együttműködése Bukharinnal végzetes lett volna számára. Némileg tréfásan Lukács megjegyezte, hogy Sztálin fennkölt rémuralma megkímélte őt, mert „kis lakása nem érdekelte az NKVD-t.” Lukács azzal indokolta leereszkedését a sztálinista barlangba, hogy minden „gondolkodó” embernek a történelmi helyzetből kell kiindulnia.

> Életem központi feladatának tekintem, hogy a marxista–leninista ideológiát helyesen alkalmazzam a szakterületeimen. Mivel tevékenységem egybeesett az egy országban megvalósuló szocializmus világtörténelmi jelentőségével és az érdekeiért folytatott küzdelemmel, természetes, hogy minden aggodalmam, beleértve a munkámmal kapcsolatosakat is, ennek a szempontnak volt alárendelve.[8]

Lukács ítélete elmaradt gondolkodása mögött. A sztálinizmus sem nyilvános ítéletét nem provokálta, sem magánlelkiismeretét nem ébresztette fel. Ez járhatott Walter Benjamin fejében, amikor megjegyezte, hogy Lukács évszázadokban gondolkodik. „Meg fogom kérdezni Lukácsot” – olvasható Anna Lesznai egyik naplóbejegyzésében –, „mit őrzött meg régi szellemi értékeiből kommunista nézetei számára.”[9] Arra a következtetésre jutott, hogy mindent megőrzött a lélek fogalmából, és átnevezte öntudatnak, hogy megértse a történelmi folyamatot. Megállapítása helytálló. Vegyük figyelembe Lukács azon kijelentését, miszerint „szükségszerűen és helyesen a Kommunista Párt a hétköznapi élet prózai problémáit érti meg, hogy megtalálja a kapcsolatot a világtörténelmivel.”[10] Akárcsak a modern teológia, amely elfogadhatja Isten létezését és halálát is, Lukács totalitásfogalma is igazolhatja vagy elítélheti a sztálinizmust. Ez a hívő engedménye. Lukács Lifsicet emlékeztette „Azok a művelt rómaiak, akik csatlakoztak a barbárokhoz, a plebejusok és rabszolgák mozgalma. Ezt teljes tudatossággal tette, tudva, hogy újra és újra

---

[8] Lukács, Utam Marxhoz [My Road to Marx], szerk. Márkus György (2 kötet, Magvető, Budapest, 1971), 2. kötet, 303. oldal.

[9] Erzsébet Vezér, Vezér, Lesznai Anna élete (Gondolat, Budapest, 1976), 96. oldal.

[10] Lukács, „Pártköltészet” Lukács: Magyar irodalom – Magyar kultúra című művében, szerk. Fehér Ferenc (Gondolat, Budapest, 1970), 303. oldal.

bűntudattal és megbánással fog megbánni."[11] Nem számít, mennyire vitathatatlanul helytelenek voltak Sztálin bűnei, Lukács „erkölcsi szükségszerűséget" talált arra, hogy minden kritikát felfüggesszen a Szovjetunióval szemben. Még akkor is, amikor Sztálin bűneit maga a párt leplezte le, ezt írta: „Régóta vallott álláspontom, hogy még a legrosszabb formájában is jobb szocializmus alatt élni, mint a kapitalizmus legjobb változatában."[12] És amikor azzal mentegette a Gulágot, hogy az „történelmi szükségszerűség" volt, egyik tanítványa visszavágott: „Mi értelme van a hitnek, ha hazugsághoz kötődik?" Lukács hosszú hallgatás után így válaszolt: különbséget kell tenni a „gyűlöletes" és a „mentségül szolgáló" Gulágok között. Nem csoda, hogy Julius Hay fájdalmasan kérdezte: „Egyszer valaki majd színpadra lép, hogy feltárja a Lukács filozófiájának szívében tátongó űrt, és végre elhelyezze a tragikus zárókövet?"[13]

Drámaíróként Hay Lukács életét egy szofoklészi sorsdráma kereteiben látta. És Hevesi leveleiből tudjuk, hogy Oidipusz sorsa mélyen foglalkoztatta Lukácsot. Szophoklész Oidipusza valamiképpen minden ember képviselője. „Mea res agitur." A bölcs Oidipusz, aki megfejtette a Szfinx rejtvényét azáltal, hogy felismerte, az az emberi állapotot ábrázolja, és a válasz „Az ember" volt, vak volt a saját identitására. És Lukács, aki megfejtette Marx rejtvényét azáltal, hogy olvasta párizsi kéziratait a Marx-Engels Intézetben, vak maradt az „autentikus" marxizmus kinyilatkoztatására. Lukács „Történelem és osztálytudat" című művének 1967-es utószava tartalmazza ezt a részletet:

> Rjazanov megmutatta nekem a kéziratot, amelyet Marx írt Párizsban. El tudod képzelni az izgatottságomat? A kézirat teljesen megváltoztatta a marxizmushoz való viszonyomat, és átalakította a filozófiai szemléletemet. Egy Németországban élő német filozófus készítette elő a kéziratot a kiadásra. Az egerek által megrágott kéziratból sok szó hiányzott. Filozófiai háttértudásom lehetővé tette, hogy egy német tudóssal [Hugo Huppert] együtt dolgozzak, és meghatározzuk a hiányzó szavakat vagy kifejezéseket. Gyakran találkoztunk olyan szavakkal, amelyek „g"-vel kezdődtek és „s"-el végződtek, és ki kellett egészítenünk a hiányzó részeket.[14]

Nyitott kérdés, hogy Marx egerektől megrágott kéziratai valóban "megváltoztatták-e" Lukács marxizmusát. A Párizsi Kéziratok "hegeli" szelleme valóban bátorította Lukácsot Hegel kanonizálására. Ám Marx, az „emberbarát és filozófus", aki teljes lázadásban volt az elidegenedéssel szemben, sehol sem található meg Lukácsra gyakorolt hatásként, noha korábban felfedezte őt. Ráadásul Lukács, nem sokkal Marx Kéziratainak felfedezése után, megtagadta a Történelem és osztálytudat című művét, amelynek a metafizikai és episztemológiai problémák elemzése párhuzamba állítható a Kéziratokéval, jóllehet Lukács nem ismerte azokat, amikor ezt írta. Valójában Lukács soha nem foglalkozott kifejezetten azzal a kérdéssel, hogy vajon Marx Kéziratai vezették-e őt, és ha igen, hogyan, hogy megváltoztassa nézeteit a Történelem és osztálytudat kapcsán. "Az, hogy el kellett utasítanom néhány munkámat az igazság megtalálása érdekében, soha nem zavart igazán" – mondta egyszer.[15]

1934 júniusában a Kommunista Akadémia Filozófiai Intézetében tartott előadásában Lukács beismerte tévelygő múltját, és elvetette a "Történelem és osztálytudat" című művét. Azt állította, hogy az „szociáldemokrata fasizmushoz" vezethet. Ez az abszurd értelmezés politikailag motivált volt. Majdnem szó szerinti ismétlése volt annak, amit a "A fasizmus eredete Németországban" című, 1933 augusztusában befejezett, kiadatlan kéziratának előszavában írt, amely nyomon követi

---

[11] "László Sziklai beszélgetése Mikhail Lifsiccsel," 1974, kézirat az LAK-ban.

[12] István Försi, Az utolsó szó jogán (Független Kiadó, Budapest, 1985), 5. oldal.

[13] Julius Hay, Született 1900: Emlékiratok (Library Press, La Salle, Ill., 1975), 292. oldal.

[14] Lukács, Történelem és osztálytudat [bővített kiadás: Történelem és osztálytudat], szerk. Vajda Mihály (Magvető, Budapest, 1971), 732. o.

[15] Tekintse meg András Kovács Lukácsról szóló televíziós dokumentumfilmjének átiratát.

tévelygő lelkét az irracionalizmus és a neokantianizmus bozótjain át. Ez a vallomásos újrarendezése tévelygő életének 1934 júniusi beszédében biztosította Lukácsnak a belépést az Írószövetségbe ugyanabban az évben.

Még rejtélyesebb: ha Marx Kéziratai maradandó hatást gyakoroltak Lukácsra, miért hallgatott róluk szinte teljesen? Hiszen publikációjuk jelentős esemény volt a marxista tudományosságban. Mégis, ebben az időszakban Lukács mindössze egyszer utalt a párizsi kéziratokra.[16] Ennek oka az volt, hogy a harmincas években, amikor Sztálin a tudósokat az életrajzi dicsőítés szolgálatába kényszerítette, a Kéziratok árnyékként tűntek fel. Nem vonhatták magukra Lukács figyelmét, amikor elsődleges feladata az volt, hogy szembeszálljon a modern művészet „dekadencia" iránti morbid vonzalmával, és ami még sürgetőbb, hogy harcoljon a fasizmus közvetlen veszélye ellen — az antifasizmus lendülete, amelynek történelmi jelentősége Lukács egész lényét áthatotta, mintegy elszakította őt Marx Kéziratainak fontosságától. Továbbá felesleges volna úgy tenni, mintha Lukács, az Írószövetség német szekciójának tagja, objektív lett volna a fasizmus veszélye elleni küzdelemben: mint más emigráns „antifasiszta" írók, Lukács utalásai a „klasszikus német humanizmusra" rendre bosszúszomjas célzásokat tartalmaztak Németország múltjára nézve.

Bár Andor Gébor Lukácsot és barátait Taskentben a „legfontosabb" antifasiszta csoportnak tartotta, azt mondta Lukácsnak: „Gyuri, a Szovjetunió összeomlott. Mivel közel vagyunk a határhoz, kötelességed nyugatra menekülni, és elmondani a világnak, mi okozta Oroszország összeomlását."[17] Lukács válasza árulkodó volt: „Először is, Oroszország nem omlott össze. Másodszor, ha meg is tenné, én magam is eltemetném magam a romjai alatt."[18] Az egyik szovjet röpirata, „A harc „Humanizmus a barbárság ellen" bibliai befejezéssel zárult. Idézte Ábrahámot, amint könyörög Jehovának, hogy kímélje meg Szodomát és Gomorát, ha akár csak tíz igaz lelket is talál bennük. Az „antifasiszta" köznyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy csak kevés „jó" német maradt Németországban. A történelem könyörtelen bírósága, mondta Lukács, nem ismer kegyelmet, és a németeknek véres leckére volt szükségük. Hitler Szovjetunió elleni támadása után Lukács írásait düh és megvetés jellemezte a német múlttal szemben. A fasizmust el kellett pusztítani. Ugyanakkor Lukács állandóan összekapcsolta a fasizmust a kapitalizmus „erkölcsi betegségével" és a „dekadens" modern művészettel. Ez pedig néhány bizarr következtetéshez vezetett:

> Az embertelenség, amely a fasiszta országokban tetőfokára hágott, aligha villámcsapás a derült égből. Az emberi égbolt már régóta felhős volt. Az embertelenség gyökerei a kapitalizmusban és annak fejlődésében rejlenek. A középszerű művészek és írók mindig mentegetik és szépítik a kapitalizmus ezen aspektusát. De minden jelentős író az 1850-es évektől kezdve szembeszállt azzal az embertelenséggel, amely elárasztja az emberiséget.[19]

Tagadhatatlan tény, hogy a „tökéletes" barbárság kitörése a huszadik században, valamint az ezt követő fegyverkezési világ mély hatást gyakorolt Lukács gondolkodására. Ám sajátos módon Lukács, miközben igyekezett megerősíteni a klasszikus és humanista európai hagyományok romjait, egyben a szocialista jövő „szükségességét" is hirdette. Ez az elképesztő ugrás a kétségbeeséstől a megalapozatlan remény felé Lukács antifasiszta programjának belső gyengeségét jelentette. Már a Történelem és osztálytudat című művében is a „polgári gondolkodás antinómiái" egyszerre kerültek piedesztálra emelve és elítélve. Moszkvában és Taskentben ezek az antinómiák

---

[16] Lásd Lukács recenzióját a Marx-Engels Gesamtausgabe 6. kötetéről, szerkesztette V. Adorjatski, a Zeitschrift für Socialforschung 2. számában (Párizs, 1934), 280. oldal.

[17] Andor Gábor irodalmi hagyatéka, MS 4479/114 az MTA-ban.

[18] Hermann István idézi, Lukács György élete (Corvina, Budapest, 1985), 159. o.

[19] Lukács, „Mire van szükségünk a klasszikus örökségből?" 1938, kézirat az LAK-ban.

még szemléletesebbé és apokaliptikusabbá váltak, és sajnálatos módon megvetendő érveléssel párosultak.

Mindazonáltal még Lukács legkeményebb kritikusai is elismerték a múlt és annak „nagy" írói — Homérosz, Shakespeare, Goethe, Marx, Hegel és Balzac — iránti mély tiszteletét. Ez az érzékeny, értelmes és érzéki elköteleződés Európa kulturális öröksége iránt bizonyos mértékben kárpótolt Lukács irodalmi értékekkel kapcsolatos szörnyű és nevetséges torzulásaiért. Annak érdekében, hogy megpróbálja megmenteni az embert és művészetét a modern kultúra pusztításaitól, valamint visszanyerje a „realizmust", Lukács nosztalgiát táplált a „klasszikusok" iránt és radikális reményt a szocializmus iránt. Ezzel Lukács elárulta zsidó származását. Nagyjából véve a zsidó származású marxisták, akik rajongtak a klasszikusokért, megpróbálták a klasszikus értékeket közvetíteni a szocializmus felé. Így Lukács marxista esztétikájában felfedezhetjük azt az elképzelést, hogy az igazság keresése mind a klasszikus művészetben, mind a hegeli filozófiában ugyanarra a konvergenciára irányul.

Lukács gyakorlatilag egyedül állt abban a törekvésében, hogy érvényesítse az új szocialista világ esztétikai értékeit anélkül, hogy feladná a régieket, bár Lukács esztétikája - nem különbözve Aiszkhülosz Eumenidészének anyagi talajt őrző alakjaitól - tiltakozással telített:

> Én, a múlt elméje, a föld alá űzve
> kitaszítva, mint diri!
> A szél, amit lélegzem, düh és teljes gyűlölet.[20]

Az igazság az, hogy Lukácsnál esztétikai szempontból a régi világ tisztességesen beépült az új történelmi életbe. Valójában Lukács harmincas évekbeli esztétikája többet köszönhetett Goethe humanizmusának és Hegel idealizmusának, mint Marxnak. Sőt, Goethe és Hegel túlhangsúlyozásával egészségtelennek tartotta Nietzsche, Kafka és Joyce munkásságát.

LUKÁCS ÉS BRECHT

> Az igazság az idő leánya, nem a hatalomé.
>
> Brecht

A modern drámában Lukács dicsérte Nietzsche-t, mint a Wagner által megtestesített „dekadencia" éles szemű elemzőjét. Moszkvai írásaiban Lukács nyilakkal átszúrta Nietzsche-t, és felelőssé tette a modern kultúra korszakos rossz közérzetéért. Bár Lukács hegeliánus látásmódja lenyűgöző a „1848 utáni" szellemi táj áttekintésében, hogy megtalálja a fasizmus „bűnösségét", ez még nem alkot művészetelméletet. Bíráskodása közben Lukács gyakran tévedett. Például az 1848 előtti polgári eszméket „progresszívnek" és céltudatosnak minősítette, míg az 1848-as forradalmak utáni polgárságot „reakciósnak" nevezte. Elemzésében az 1848 utáni polgárság eltávolodott az ember kötelességétől és az élet értelmétől, megvetette a haladást, és örökké a véletlen lábain táncolt. Lukács kifejezése, a „1848 utáni művek" elítélően utalt azokra a szépirodalmi alkotókra, akik módosították és átalakították azokat a „szubjektív" feltételeket, amelyek a „nagy realizmushoz" vezettek. Különösen kritikus volt a „1848 utáni német középosztály fejlődésével" szemben. Állítása szerint ez még Thomas Mannt is megakadályozta abban, hogy a Doktor Faustusban megteremtse azt a „citoyen szellemet", amely képes lett volna megfékezni a fasizmust.[21]

Lukécs Mann iránti rajongásának titka az, hogy Mann regényei megragadták a polgárság eltűnő érzését és hanyatló hagyományait, amelyektől Lukécs marxistaként lemondott. Bár Mannnak nem

---

[20] Aiszkhülosz, Az Eumenidészek, ford. Richard Lattimore (University of Chicago Press, Chicago, 1953) 871-873. o.

[21] Lukács, Essays on Thomas Mann, tr. Stanley Mitchell (Grosset and Dunlap, New York, 1965), 43. o.

sikerült meghaladnia a polgári gondolkodás „antinomikus” ellentmondásait, néhány szereplője, különösen a Doktor Faustus tragikus hőse, „megtalálta az utat, amely Marxhoz vezet.”[22] Milyen rendkívüli értelmezés! (Sok igazság van René Wellek megfigyelésében, miszerint Lukács „saját útja a marxizmushoz” értékelő kifejezés.[23]) Lukács Doktor Faustus politikai vagy akár történelmi regényként való értelmezési kísérlete azt jelzi, hogy kevésbé érdekelte a „művészet önmagában” tökéletessége, mint inkább a művészet hatása, Arisztotelész nyomán, a világot képviselő nézőre.

Ez megteremti a színteret a Brecht–Lukács konfliktushoz, amely éppoly éles, mint amennyire személyes volt. Brecht és Lukács eltérő gondolkodásmódot képviseltek, és életművüket ellentétes értékek határozták meg. Míg Brecht világnézete inkább tudományos és tényszerű volt, addig Lukácsé vallásosabb és erkölcsibb jellegű. Brecht „Galilei élete” című drámájában arra törekedett, hogy bemutassa: a tudomány célja a társadalmi ügyek szolgálata, a szegények és az elnyomottak helyzetének javítása. Lukács ezzel szemben elitistább megközelítést tanúsított az emberek iránt. Már 1919-ben úgy határozta meg a kultúrát, nem mint kollektív terméket, hanem mint rögzített értékek mennyiségi elosztását. Vagyis egy elit értékeli és osztja szét a „klasszikus” művészetet, amelynek szent titkai megváltásként szolgálnak a megrontott társadalom számára. Brecht azonban elutasította az esztétikai elitizmust, és Lukács klasszikus eszményeit „elégtelennek” és a valóságtól elrugaszkodottnak találta.

Ami Lukács íróknak szóló intelmeit illeti, hogy írjanak úgy, mint Tolsztoj vagy Balzac, Brecht csípősen megjegyezte, hogy az életet nem lehet parancsszóra irányítani, majd hozzátette: „Lukács hajlamos azonosítani a világot az elmével, és az életet az intellektuális szférában vizsgálja.”[24] Miközben Brecht csodálta Kafka példázatainak „felfüggesztett jelentését” és Joyce iróniáját, Lukács Thomas Mannra esküdött, akit Brecht megvetett. Brecht gyanította, hogy Mann antifasiszta indíttatása egy művelt, patrícius beállítottságú ember ellenszenvét tükrözi a vad plebejusokkal szemben, a kisburzsoák tombolásával a horogkereszt árnyékában. Lukácstól eltérően Brecht alig látott különbséget a sztálinizmus és a fasizmus között. „A sztálinizmus a fasizmusban – vallotta meg Brecht a naplójában – saját torz tükörképét látta, amelyben semmi erény, de minden bűn megvan.”[25] És bár Brecht támogatta a moszkvai koncepciós pereket, fenntartásainak is hangot adott. Amikor elolvasta Lukács tanulmányát a Schiller–Goethe-levelezésről a francia forradalom kapcsán, Brecht ezt írta: „Mivel nincs sajátunk, beleremegek a gondolatba, hogy az oroszról kelljen értekezni.”[26]

Lukácshoz hasonlóan Brecht is szerencsésnek érezte magát, hogy túlélte. Az a bűntudat, hogy ő életben maradt, míg mások elpusztultak, ihlette egyik legmegrázóbb versét:

> ÉN, A TÚLÉLŐ:
> Természetesen tudom; csak a szerencsének köszönhetem,
> hogy annyi barátomat túléltetem. De múlt éjjel álmomban
> hallottam, amint ezek a barátaim rólam beszélnek:
> „Az erősebbek
> A túlélők.”
> És gyűlöltem magam.[27]

---

[22] Uo. 97. o.

[23] Rene Wellek, Négy kritikus: Croce, Valery, Lukács és Ingarden (University of Washington Press, Seattle, 1981), 43. oldal.

[24] Brecht, Munkanapló, 1. kötet, 26. o.

[25] Walter Benjamin (szerk.), Versuche über Brecht (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1966), 120. o.

[26] Brecht, Munkatársnapló, 2. kötet, 804. oldal (1947 december 26.)

[27] Idézi: James K. Lyon, Bertolt Brecht Amerikában (Princeton University Press, Princeton, 1980), 37. o.

Lukécs Sztálinról szóló dicsőítése Brecht hátborzongató két sorában talált rá a lírájára,

> Öleld át a hentest, de
> Változtasd meg a világot: szüksége van rá![28]

Ezek az ölelések Chesterton megjegyzését juttatják eszünkbe, miszerint a zsiráfot tollazatáért, a bálnát pedig lábai eleganciájáért dicsérni „a hízelgés társadalmi formái." Ugyanakkor Brecht azt írta, hogy Kafka, akit jelentős irodalmi alaknak tartott, előre látta az elidegenedés formáját, amely a szovjet titkosrendőrség tevékenységeiben rejlik. Brechtet nem annyira a rendetlenség vagy káosz zavarta Sztálin Oroszországában, hanem az a rend, „amit valójában célul tűztek ki." Walter Benjaminnak elárulta véleményét, miszerint a Szovjetunió csupán egy „állam, nem pedig egy közösség."

Brecht naplóbejegyzései olyan fékezhetetlen tehetségről tanúskodnak, amely nagy dolgokra hivatott. A sztálinista évek alatt ezek a bejegyzések paradoxonoktól csillognak, melyek az ő különleges védjegyét képezik. Ezzel szemben Lukács leegyszerűsítette a dolgokat, és kizárta a szánalmat a szókincséből. A fasizmus iránti határtalan gyűlölete megakadályozta abban, hogy nyitott legyen a modern művészet iránt. Brecht Háromgarasos operájának zárókórusa figyelmeztet: „Ne vidd túlzásba még az igazságtalanok üldözését sem." Ahogyan Cicero is megfogalmazta, a gyűlölet és a félelem kizárja az emberséget az együttérzésünkből. Bármennyit is beszélt Lukács az „emberiségről" és a „civilizációról," meggyőző ereje nem volt, és a fasizmus felemelkedésére adott magyarázatait sem osztotta sok más gondolkodó. Minden komoly intelmétől függetlenül, amelyek az emberiség örökségének megőrzésére szólítottak fel, Lukács hangja éles és harsány volt. És mindig meggyőzőtlen dolog ilyen hangon beszélni az emberiségről, egy olyan témáról, amely kedvességet és együttérzést feltételez. Ugyanígy, Lukács párbeszédei Brechttel a drámáról vagy Blochhal az expresszionizmusról is halva születtek, mivel kizárólag saját félelmére és gyűlöletére hangolódtak.

Brecht anti-arisztotelészi dramaturgiája, érvelt Lukács, arra késztette, hogy „alávesse magát a modern fejlődésnek." Míg Lukács dicsérte Hay Gyula Havát, az egyetlen marxista darabként méltatva, amely nem prédikálja a marxizmust, Brecht nyomorúságos darabként vetette el, történelmileg kínzott és valóságtól elrugaszkodott."[29] Ironikus módon, amikor Hay történelmi drámáját, az Isten, Császár és Paraszt-ot előadták Max Reinhardt Deutsches Theaterében Berlinben, Goebbels követelte a szerző kizárását, mert „tudja, hogyan foszthatja meg az embereket illúzióiktól." Hay elutasította Brecht kísérletét, amely meg akarta akadályozni „a színészt abban, hogy azonosuljon a szerepével. Vajon a drámai elem a színházban veszélyt jelent a világra, vagy legalábbis a színpadi irodalomra nézve? Az új dramaturgiának valóban ezen az első kézből származó tapasztalattól való félelmen kell alapulnia?"[30] Emellett Lukács sosem igazán kedvelte Brecht darabjait. Amikor 1951-ben Kelet-Berlinben járt, így írt Gertrúdnak: „A színházakban semmi érdekes nincs. Csak Brecht darabjai, amelyekért nem vagyok igazán oda."[31] Úgy vélte, hogy Brecht elutasította a német klasszikusok kánonját Diderot javára. Brecht számára viszont a néző „szabadabb" lesz, ha érzelmi bevonódásából értelmi tevékenységre késztetik. Valójában Brecht drámái az „ötletek" és a gondolkodás drámái, nem pedig az érzelemé vagy az élvezeté. „Brecht intellektuális drámaíró volt" – mondta Eric Bentley –, „de nem azért, mert felkarolta a marxista

---

[28] Idézi: Martin Esslin, Brecht: A Choice of Evils (Methuen, New York, 1959), 137. o.

[29] Bertolt Brecht, Munkatársnapló, szerk. W. Hecht (3 kötet, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973), 1. kötet (1938. október 23.)

[30] Hay, Born 1900, 123. o.

[31] Lukács Gertrud Lukácsnak, 1951. február 20., LAK.

filozófiát. [Azonban] a marxizmus időnként közel vitte őt egy jezsuita jellegű ‘értelmi önfeláldozáshoz’, az autoritás előtti megalázkodáshoz, a ‘elkerülhetetlen’ és a ‘szükséges’ iránti behódoláshoz.”[32] De Brecht intellektusa, Lukácséval ellentétben, inkább elkerülte, semmint ünnepelte az igaz hitet.

Ezzel szemben Brecht kevéssé szimpatizált Lukács azon próbálkozásával, hogy Dosztojevszkij és Nietzsche kulturális kétségbeesését és antikapitalizmusát a marxizmus nyelvére fordítsa. Nem sokban különbözve T. S. Eliottól, Lukács, aki arra törekedett, hogy az írókban fejlessze a történelmi érzéket, a „múlt múltbeliségére” és annak időtlen értékeire helyezte a hangsúlyt. Meg volt győződve arról, hogy a szépségben és művészetben elöl járóknak az erőben is elsőknek kell lenniük: „Teljes mértékben tisztában vagyok azzal, hogy a legtöbb klasszikus mű nem tartalmaz radikális társadalompolitikai nézeteket. De felismerték és kifejezték az emberek rendkívüli potenciálját, amely csak egy katalizátorra vár, hogy beavatkozzon és átalakítsa a társadalmi életet.”[33] Az 1930-as évek végén Lukács a „klasszikusokat” a Népfront kulturális politikájához igazította. Eliot „Hagyomány és az egyéni tehetség” című esszéjében, kiemelve a hagyomány jelentőségét, ezt írta:

> Ez nem örökölhető, és ha akarod, nagy erőfeszítéssel kell megszerezned. Ez elsősorban a történelmi érzéket foglalja magában, ami nemcsak a múlt múltbeli mivoltának, hanem jelenvalóságának érzékelését is jelenti; a történelmi érzék arra készteti az embert, hogy ne csupán saját generációjának hatása alatt írjon, hanem azzal az érzéssel, hogy Európa teljes irodalma Homérosztól kezdve, valamint saját hazájának irodalma is egyidejűleg létezik, és egyidejű rendszert alkot.[34]

E részletet alaposan megjelölve Lukács azt állította — egy annál is élesebb állítás, mivel mély meggyőződését fejezte ki vele —, hogy a „nagy” írók taníthatják a szocialista írókat azokról az emberi lehetőségekről, amelyek a fasizmus „igája” alatt szenvedő népekben rejlenek. Lukács 1938-ban, a klasszikusok védelmében így írt: „Ez talán paradoxnak tűnhet néhány olvasó számára. Mégis merem állítani, hogy a kortárs irodalomban Gorkij kivételével egyetlen író sem teremtett olyan népszerű karaktert, mint Goethe Klärchenje vagy Dorotheája, Walter Scott Jeanie Deans-je vagy Fenimore Cooper Bőrnadrágosa. Ezt kellene a [szocialista] íróknak megtanulniuk a klasszikusoktól.”[35]

Különös, hogy Lukács normatív példaként három női alakot és egy amerikai úttörő felderítőt emelt ki. A „puritán parasztlány” Jeanie Deans-t Scott „A Midlothian szíve” című művéből „a legnagyobb női szereplőnek” nevezte.[36] Műveletlen, pénztelen és a „feudális világgal” ismeretlen Jeanie Deans gyalog megy Londonba, hogy elnyerje féltestvére kegyelmét a királynőtől. Lukács nézete szerint az ilyen „válságos” történelmi időszakok hozzák létre az epikus vagy hősi alakokat. Hűen hitvallásához, Lukács szerint Shakespeare a drámában az, ami Scott a regényben — példa mások számára. A történelmi regényben éppúgy, mint az eposzban, az egyén személyes válsága központi szerepet tölt be a „történelmi” folyamatban. Ez a realizmus.

Brecht azonban úgy vélte, hogy „sok út vezet Athénba” a realizmuson kívül is. „Sajnos maguk a filozófusok (Hegel kivételével talán),” jegyezte meg Kenneth Clark, „ritkán fogékonyak a műalkotásokra, talán azért, mert az absztrakt állítások megalkotásának képessége nem bírja el a folyamatos esztétikai élmények bombázását.”[37] A drámaíró Brecht számára, aki a színházi világ

---

[32] Eric Bentley, A dráma élete (Atheneum, New York, 1983), 141. o.

[33] Lukács, "Miért van szükségünk a klasszikus örökségre?"

[34] T. S. Eliot, A szent erdő (Methuen, London, 1960), 49. o.

[35] Lukács, "Miért van szükségünk a klasszikus örökségre?"

[36] Lukács, *A történelmi regény*, ford. Hannah Mitchell és Stanley Mitchell (Beacon Press, Boston, 1962), 52. o.

[37] Kenneth Clark, *Látomás pillanatok* (Harper and Row, New York, 1981), 89. o.

megváltoztatására törekedett, Lukács realizmusa felesleges absztrakció volt. Brecht zsenialitása, Lukácséval ellentétben, a beszélt német nyelv népi hatalmában gyökerezett — az utcák, piacok, kocsmák és az utca nyelvében —, valamint kulturálisan Luther nyelvi uralmában, amely a Bibliát sajátította ki. Ennek kevés köze volt Lukács arisztoteliánus nézetéhez, miszerint a haladás a belső lehetőségek előre meghatározható kibontakozása.

A harmincas évek elején, miközben Lukács Berlinben tartózkodott, Benjamin, Brecht és Lukács megvitatták a Krisis und Kritik elindításának terveit, amely egy olyan folyóirat lett volna, amely a polgári és marxista nézeteknek egyaránt teret ad. De hamarosan Brecht komoly kételyeket táplált, és levelet írt Lukácsnak.

> Sajnálom, hogy a folyóirat munkálatai leálltak. Igaz, hogy Benjamin és én... kezdettől fogva szkeptikusak voltunk azzal kapcsolatban, hogy megpróbálják politikai alapon megítélni az értelmiségieket. Egy olyan folyóirat, amilyet Ön javasol, nem lenne olyan hatékony, és bizonyos körülmények között úgy gondoljuk, hogy ez helytelen lenne. A tisztán oktatási hozzáállás, amely felvillantja felsőbbrendűségünket, aligha gyakorlati, még akkor is, ha tudnánk, hogy az értelmiségiek, gazdasági helyzetük megrendülése után, érdeklődnének valamilyen vita iránt. Kedves Lukdes, nagyon világossá tetted fölényedet velem és Benjaminnal szemben. Benjamin szenvedélyes kitörése, amikor ragaszkodott ahhoz, hogy meghallgasd érveit, megmutatta, milyen messzire lehet jutni egy tekintélyelvű hozzáállással... Tévedés azt hinni, hogy az értelmiségiek, megrémülve a válságtól, mint egy érett körte, beleesnek a kommunizmus ölébe.[38]

Brecht különösen neheztelt Lukács „Marx és az ideológiai hanyatlás problémái” című cikkére. Ez a modern írókat egy „epikureus intermundum-sziget” lakóihoz hasonlította, amelyet egy keskeny földsáv köt össze a szárazfölddel. Lukács szerint egyedül a realizmus mentheti meg az írókat a keskeny földsávot szegélyező Szkülla és Kharübdisz veszedelmétől. Határozottan elutasítva azt az elképzelést, hogy az egész korszak hanyatló lenne, Brecht azon tűnődött, miért van ilyen hipnotikus hatással Lukácsra a dekadencia fogalma.

A DEKADENCIA GENEALÓGIÁJA

> Talán nem vagyok egy nagyon kortárs férfi.
>
> Lukács

Lukács következetesen szabadon alkalmazta a „dekadencia” jelzőt. A szükségtől függően a „dekadencia” Lukács számára hanyatlást, a formalitás vagy érzékiség iránti túlzott érdeklődést, illetve a polgárság bátortalanságát és a realizmusérzék elvesztését jelentette. Akárcsak korai műveiben a „bűn”, a „dekadencia” is önálló életre kelt. Lukács a „dekadencia” kifejezést az esztétikai csúfság klasszikus formakánon elleni lázadására is használta. A fasizmus a csúfság, a sátáni és a borzalmas élvezet vad élvezetének újjáéledését szimbolizálta. Az 1910-es években már elítélte a patologikus, torz és aberrált jelenségeket, mint művészetre méltatlanokat. Lukács ezeket a kategóriákat most a fasizmusra ruházta át, amelynek külső megnyilvánulása, a barbárság, ellentétes a civilizációval.

Egy éleslátó kritikus a „dekadenciát” úgy határozta meg, mint a „haldokló vagy késői — nem feltétlenül ‘utolsó’ —, romlott állapota a civilizált lét egyik vagy másik aspektusának, egy szakasz, amely legszélesebb értelemben véve magát a civilizációt érinti.”[39] Lukács esetében azonban, bár szándékai a dekadencia fogalmával kapcsolatban egyértelműek, annak tartalma homályos és tisztázatlan. Még a Szovjetunióban is, Lukács nemesietlen és tág értelmezése a dekadencia fogalma heves támadás alá került. Mirszkij herceg, nagytudású ember, aki tökéletesen ismerte a klasszikus

---

[38] Bertolt Brecht, Levelek 1913-1956 (1983), 1. kötet, 145-146. o.

[39] Richard Gilman, *Dekadencia* (Farrar, Straus and Giroux, New York, 1975), 15. o.

és európai irodalmat, valamint magas elismertségnek örvendett az angol irodalmi körökben, rámutatott, hogy Lukács a regényforma történelmi elemzése során eltúlozta annak dekadenciáját, és alábecsülte annak „demokratikus” elemét. Azt is kifogásolta, hogy Lukács a romantikusokat okolta a regény hanyatlásáért, majd ezt az állítást használta fel a klasszikus regény melletti érvei alátámasztására.

Mirsky emlékeztette Lukácsot, aki ragaszkodott a műfajok történetiségéhez, hogy mindig is léteztek eposzok és regények. Ez aligha tette Mirskyt kedveltebbé Lukács szemében, akinek irodalmi kánonja megkérdőjelezhetetlen volt: „Irodalomkritikám korunk szükségletein alapul: azonosulás létrehozása az emberiség forradalmi örökségével; az osztály nélküli társadalom történelmi szükségessége Oroszországban; az antifasiszta front megerősítése és kiterjesztése.”[40] A „történelmi” igazság iránti komoly kötelességtudattal Lukács Mirsky kritikáit „elfogadhatatlannak” nyilvánította.

Már a bűn fogalmával is furcsa elsötétülés jelent meg Lukács világszemléletében. A „dekadencia” és a „fasizmus” viharos képvilágának hozzáadásával Lukács moszkvai írásaiban állandó alkony telepedik az 1848 utáni kultúrára. Bár Lukács továbbra is Európa humanista szelleme mellett szólt, műveiben minden a sír felé vonul, a „fasizmus” felé, hacsak a jó lelkiismeretű európaiak nem ölelik magukhoz Sztálint Hitler ellen.

Nem lehet elkerülni azt a tényt, hogy Lukács történelem iránti hajlama az én Keresztre feszítésem úgynevezett dekadenciájára önellentmondó volt: a marxizmus előre vitte; de ugyanakkor a Keresztre feszített egyén diktálta. Az íróktól elvárt tulajdonságok, a realizmus és a „klasszikusok utánzása” ciklikus mintát sugalltak. Lukács marxista esztétikája lényegében azt implikálta, hogy a művészet önmagában forog – egy olyan mozgás, amely minden bizonnyal akadályozza az irodalmi fejlődést. Lukács ellenfelei gyorsan rámutattak politikai nézetei és irodalmi szemlélete közötti szoros kapcsolatra is. Még barátja, Ernst Bloch is, aki belefáradt Lukács heves támadásaiba az „expresszionizmus” és Nietzsche ellen, gúnyosan megjegyezte, hogy ha Platón német lett volna, Lukács Alfred Rosenberg előfutárának nyilvánította volna.[41] Eléggé csípősen Bloch kijelentette: „Végül a német múlt buzgó kutatói le fogják vezetni a kategorikus imperatívuszból, hogy Sztálin a nemzetközi plutokrácia vezetője.”[42]

Lukács „Kedves Ernst” válasza békülékeny volt:

> Több mint harminc évvel ezelőtt felejthetetlen estéket töltöttünk együtt, gyakran éjfélig beszélgetve Budapest kávézóiban. Később komoly beszélgetéseinket Firenzében, Ravennában, Heidelbergben és Bécsben folytattuk. Beszélgetéseink hangneme mindig ugyanaz maradt, még akkor is, ha mindketten változtunk, ahogyan a témáink is. Mégis, a legtöbbször egyetértettünk a végső célt illetően. Ugyanakkor éles nézeteltéréseink voltak a módszereinkkel kapcsolatban. De úgy gondolom, hogy ez érdekesebbé és eredményesebbé tette a párbeszédeinket. Az Ön cikke arra késztetett, hogy válaszoljak, mert emlékeztet a beszélgetéseinkre. Ismételten a központi kérdés a német fejlődés és a fasizmus közötti kapcsolat...[43]

Érdekes módon Lukács soha nem küldte el „Kedves Ernst” levelét. Valójában háromszor viaskodott papíron Bloch szellemével, és mindháromszor elzárta a gépelt kéziratot. Az a lelki üdvösségben való közös jegygyűrű, amelyet egykor Lukács és Bloch viseltek, eltört. Bloch nemcsak Lukács politikai elkötelezettségét kérdőjelezte meg, mondván, hogy az nem méltó egy filozófushoz, hanem úgy érezte, hogy Lukács túlságosan nagy árat fizetett azért, hogy a történelem

---

[40] Lukács, "Válasz Döblinnek," kézirat a LAK-ban.

[41] Az expresszionizmus vitáról lásd: Ernst Bloch, "Diskussion über Expressionismus," Das Wort, 6. sz. (Moszkva, 1938), 103-112. o., és (Moszkva, 1934), valamint Lukács, "Es geht um den Realismus," uo., 112-138. o.

[42] Ernst Bloch, "Die Na is im Untergrund," Freies Deutschland (Mexikó), 8. sz. (1944), 13-14. o.

[43] Lukács, "Miért van szükségünk a klasszikus örökségre?"

hullámán utazva „megtanulja” a valóságot Moszkvában.[44] Bár Bloch dicsérte Lukács *Történelem és osztálytudat* című művét, mint a Marx középpontjában álló Hegel felé tett filozófiai áttörést, csalódott volt amiatt, hogy Lukács, a szovjet valóság politikai filozófiáját írva, feladta az „igazi” utópia metafizikai törekvéseit. Bloch számára Lukács tudatos és szándékos azonosulása a szovjet valósággal tragédiát jelentett.

Bloch visszautasította, hogy Lukács vádló álláspontjához csatlakozzon a német örökséggel kapcsolatban, amely azt csupán a fasizmus előkészítőjeként látta. A modernizmus elutasításával Lukács arra volt predesztinálva, hogy két fronton harcoljon. Klasszikusként átkot mondott a művészetre, amiért az megadta magát a modern értékeknek. Marxistaként pedig a művészetet politikai célnak rendelte alá. Ugyanakkor Lukács szinte vakmerő optimizmussal szőtte össze a művészetet és a politikát. Valójában a fasizmus elleni népfront iránti megszállottsága aktív hitévé vált a művészet és a politika elválaszthatatlanságában. Figyelemre méltó az is, hogy Lukács moszkvai írásai megerősítik: az üdvözülés szekularizációja egy idealizált politikai élet szakrális jellegűvé válásához vezet. A Lukácsot kísértő eretnekség–ortodoxia probléma összefüggésben állt szakrális politikájával, amely összezavarta az üdvözülés metafizikai elvárásait a társadalmi változás elméletével. Mannheim Lukácshoz írt 1933. január 26-i levele találóan fogalmaz: „Szimpátiával elemző álláspontot képviselünk a marxizmussal szemben. Tanulunk tőle, ahol betekintést nyújt. Úgy véljük azonban, hogy a társadalmi változás nemcsak a barikádokon történik, hanem azok nélkül is.”[45]

Bloch Lukács neoklasszicizmusában a modern művészet gyászbeszédét látta. És az „realizmusról”, amely Lukácsot elbűvölte, Bloch a bennfentes tisztánlátásával beszélt:

> Lukács mindenütt egy zárt, integrált valóságot feltételez, amely nem hagy teret a szubjektív idealizmusnak. Folyamatos „totalitása” leginkább akkor érvényesül, amikor otthon az idealizmusban és a német klasszikus filozófiában. De vajon ez reális? Ha igen, akkor az expresszionizmus és annak montázs technikája értelmetlen. Lehetséges azonban, hogy Lukács valóságfogalma, az áthelyezett „totalitás”, valójában nem objektív. Az expresszionizmus elutasításának ürügyén elutasít minden művészeti kísérletet, amely kihívást jelent az ő „világnézetére”.[46]

Vádlóként Lukács elszigetelte magát barátaitól és ellenségeitől egyaránt. Egy magányos gondolkodót látunk, aki szembenéz azzal, amit egyetemes tévedésnek hitt — a fasizmussal — és egy barbarizmus által elpazarolt kultúrával, egyetemes választ hirdetve, és másoktól való csatlakozást követelve, még akkor is, ha egész élete, amelyet a megtérés váltott meg, a sajátosságot tükrözte. Korai műveiben vádló hangnemét verbális varázslattal és irodalmi eszközökkel tartotta fenn. A marxizmus ezzel szemben nemcsak intézményi alapot nyújtott vádló stílusához, hanem egyetemességet is adott személyes sérelmeinek. Aligha volt véletlen, hogy Balázs és Bloch is hevesen vitatta, hogy Lukács vádlói tekintélye összhangban áll-e a marxizmus egyetemes értékeivel. Balázs egyenesen kijelentette, hogy Lukács vádjai semmi közük Marxhoz, hanem régi énjéből fakadnak.

Lukács soha nem válaszolta meg igazán azt a kérdést, hogy miért „kell” az irodalomnak közvetítenie a totalitást, vagy egyáltalán miért kell bármilyen más területet érintenie az esztétikai dimenzión kívül. Bloch véleménye szerint az irodalom politikai célok alá rendelése víziószerű módon a „területek összezavarodásához” vezet.[47]

---

[44] Miklós Mesterházi, "Bloch és Lukács: az expresszionizmus vita," doktori disszertáció, Budapesti Egyetem, 1978, LAK.

[45] Karl Mannheim Lukácsnak, 1933. január 26., LAK.

[46] Hans-Jürgen Schmit, *Die Expressionismusdebatte* (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973), 186. o.

[47] Richard Gilman, *A birodalmak zűrzavara* (Random House, New York, 1969), 49. o.

Lukács marxizmusának irodalmi „realizmus” megszentelésére való alkalmazásáról szólva Anna Seghers írónő rámutatott, hogy a realizmus sok minden összessége. Nem létezhet egyetlen formula erre a realizmusra. Ahogy Anna Seghers emlékeztette Lukácsot, nyilvánvalóan Voltaire számára a vallás nem volt valóság, de Rousseau számára igen.[48] És ha a „realizmus” azt jelenti, hogy valamit közelebb hozunk hozzánk, tapinthatóvá és élénkké tesszük élesen megjelenített részletek segítségével, akkor Szent Ágoston ábrázolása bűnös ifjúságáról Karthágóban éppoly realisztikus, mint Falstaff halálos ágyán, amint a lepedőkkel babrál. De Lukács számára a realizmus nemcsak az ábrázolást, hanem a tartalmat is jelenti. Lehetetlen megmondani, mikor érti Lukács a „realizmus” alatt az ábrázolás realizmusát, és mikor a tartalom realizmusát. Amikor a tartalom realizmusát hangsúlyozza, mindig a tizenkilencedik századi regényre összpontosít. Saját történelmileg meghatározott preferenciáját elvvé alakítva Lukács megbélyegezhette a modern művészetet, amiért „a néger szobrászatot Pheidiasz szintjére emelte.”[49]

De mire volt jó Lukács olyan írók dekadenciához való kapcsolása, mint Proust, Joyce vagy Kafka? Egy olyan széles és sokszínű kultúrában, mint a 1848 utáni európai, a dekadencia fogalmának használata semmit sem magyaráz meg, és keveset árul el Lukács saját szigorú irodalmi értékein kívül. Közelebbi vizsgálatkor a „realizmus diadala” a dekadencia korszakában olyan műalkotásokat foglal magában, amelyeket Lukács egész életében csodált. Marx egy „vidám búcsúzást” javasolt a múlttól. Lukács saját búcsúja azonban sem nem volt „vidám”, sem pedig valódi búcsú.

Shaw Szovjetunióban

> Shaw a legradikálisabb író a modern irodalomban.
>
> Lukács
>
> A szocializmus tele van csábító zsákutcákkal és tükörből készült, millió oszlopos csarnokokkal. Mindegyiken végigmentem, és mindegyikben jártam.
>
> Shaw

Lukács, aki Berlinben tartózkodott egy Komintern küldetésen, amikor Shaw 1931 júniusában a Szovjetunióba látogatott, mindig is lenyűgözve figyelte őt. A Modern Drámában Lukács dicsérte Shawt

> nyílt hadüzenet minden romantikának. Ő maga vallja, hogy puritán (angol értelemben), aki elutasítja mind a hősiességet, mind a tragédiát. Ez Shaw szocialistaként való irodalmi és pszichológiai megnyilvánulása. Lényegében a tizenkilencedik századi romantikusok polgáriak voltak, csakúgy, mint ellenfeleik. Még Schopenhauer, Flaubert és Ibsen antirromantikus polemikái sem tudták megingatni a romantika alapjait... De Shaw minden romantikától elkülönült.[50]

Akárcsak Lukács, Shaw is középosztálybeli lázadó volt. Mindkettőjük szabad szárnyakkal született, Shaw büszkén állította, hogy „Marx tett belőlem férfit”, míg Lukács az igazi életét attól a pillanattól számította, amikor felfedezte Marxot. Mégis hatalmas különbség volt Shaw és Lukács között. Shaw-t Marx Tőkéje lelkesítette fel, és ez inspirálta kapitalizmus elleni jeremiádjait. Ezzel szemben Lukács már azelőtt is a saját osztályának Misereréjét zengte, mielőtt olvasta volna Marxot.

---

[48] Anna Seghers Lukácsnak, 1938. június 28., LAK.

[49] Lukács Anna Seghersnek, 1938. július 29., LAK.

[50] Lukács, *A modern dráma fejlődésének története* (2 kötet, Franklin, Budapest, 1911), 2. kötet, 387-388. o.

Veleszületett egzisztenciális elégedetlenséggel rendelkezett, így aligha volt szüksége Marx bizonyítékaira ahhoz, hogy érezze a világ „megváltoztatásának” szükségességét.[51] Colin Wilson szerint Marx olvasása betekintést nyújt Shaw megértésébe, de Marx olvasása aligha ad betekintést Lukácsba.

A Szovjetunióban tett látogatását magyarázva Shaw így írt:

> Túlságosan is jól tudtam, hogy amit látni fogok, az nem a kommunizmus dicsősége, hanem a kapitalizmus romjai lesznek. Csak 1931-ben látogattam el a Szovjetunióba; addigra azonban már megfordult az áramlat. Tíz napig tökéletes kényelemben éltem és utaztam (úgy bántak velem, mintha magam Karl Marx lennék), és nem találtam olyan borzalmakat, amilyeneket a kapitalista nyugat nehéz sorsú területein és nyomornegyedeiben találhattam volna.[52]

Amint Shaw vonata átlépte a határt a Szovjetunióba, az étkezőkocsiban dolgozó pincérnők angolul beszéltek, és jól ismerték a darabjait. Ez arra késztette Shaw-t, hogy arra a következtetésre jusson, miszerint az angliai pincérnők nem olyan olvasottak, mint „szovjet nővéreik.” (Ezek a „szovjet nővérek” persze csinos arcú GPU-ügynökök voltak.)[53] Az „Intelligens nők útmutatója a szocializmushoz és a kapitalizmushoz” (1928) című művében, amelyet Lukács is lelkesen olvasott, Shaw kijelentette: „Minél több a kommunizmus, annál nagyobb a civilizáció.” És magában a Szovjetunióban Shaw javasolta egy ötéves „esztétikai terv” beindítását. Lukács azonban fenntartásokkal viseltetett Shaw dicséretével kapcsolatban a szovjet kommunizmusról:

> Shaw mindig szenvedélyes kritikusa volt a kapitalizmusnak, még akkor is, ha elméleti nézetei régimódiak voltak. Ennek következtében Shaw gondolkodása ambivalens, álláspontja ingadozó, következtetései pedig gyakran groteszkek és félrevezetőek. Shaw úgy vélte, hogy a szocializmus elsődleges feladata a vagyon igazságos elosztása. Számára az alapvető probléma nem annyira az osztályharc, hanem az a tény, hogy a kapitalizmus mindenkit becstelenné tesz.[54]

Valóban, Lukács panaszkodott, hogy bár Shaw teljes igazságos felháborodásával bírálta a kapitalizmust és lesújtó jeremiádákat intézett a polgárság ellen, mégis elutasította az „osztályharcot.” És Lukácsnak igaza volt. Shaw kigúnyolta az osztályharcot, mondván, hogy „az egész birtokos osztály a halott emberek cipőire vár.” Ami még rosszabb volt Lukács számára, hogy Shaw bálványai továbbra is Nietzsche és Schopenhauer maradtak.

Lukács így írt Shaw szovjetunióbeli látogatásáról:

> Miután látta, hogy a szovjet rendszer működik, Shaw lelkesedik annak dinamizmusa és ereje iránt. Ez a demokrácia kipróbált védelmezője tudja, hogy a proletárdiktatúra másfajta részvételhez és felelősséghez vezet, mint a demokrácia alatt. A munkásosztály erőfeszítése, áldozathozatala és önérdeke a kommunizmus alatt teljesen különbözik attól, ami a kapitalizmusban jellemző. [Shaw most] tudja, hogy a kényszermunka és a titkosrendőrségi terror ostoba hazugságok...[55]

És talán Shaw valóban hitt ezekben a dolgokban. Valóban, a nagy tisztogatásokat „összeesküvéseknek” nevezte, amelyek miatt néhány régi bolsevikot ki kellett végezni.[56] Emellett a sajátos shawi véleményt is megfogalmazta, miszerint Sztálin alkotmányát akár Tom Paine is írhatta

---

[51] Colin Wilson, *Bernard Shaw* (Atheneum, New York, 1969), 59. o.

[52] George Bernard Shaw, *Az értelmes nő útmutatója a szocializmushoz és a kapit***alizmushoz** (Penguin, New York, 1982), 468. o.

[53] Harry M. Gedult (szerk.), *Oroszország racionalizálása Bernard Shaw által* (Indiana University Press, Bloomington, 1964), 16. o.

[54] Lukács, *Esztétikai írások 1930-1945*, szerk. Sziklai László (Kossuth, Budapest, 1982), 355. o.

[55] Lukács Uo. 354. o.

[56] Shaw, *The Intelligent Woman's Guide*, 470. o.

volna. De minden Shaw-t jellemző, Marx és Lenin iránti szédítő lelkesedése mellett a szíve mélyén egy magának való szocialista maradt, aki gyanította, hogy a proletár talaj sem szűzies, sem különösen termékeny. Shaw szerint a szovjetek Forsyte-okat lőnek agyon látványosan. „Ez tragikus. Végül is nem lehet eltitkolni, hogy Trockij és Lenin osztályuk szerint Forsyte-ok voltak."[57] És ekkor jön a metsző shawi szellemesség: „Azon, hogy az orosz elvek szerint jogosult vagyok likvidálásra, kétség sem férhet."

Lukács végül úgy jellemezte Shaw-t, mint a „polgári dekadencia bohócát."[58] Minden ragyogó „antikapitalista" jeremiádája ellenére Shaw, Lukács szerint, egy „polgári szocialista" volt. Forradalmárként, aki okot keresett, Shaw egyszer magát egy üvegablakon lévő méhéhez hasonlította. A méh,

> …egy virágágyást próbálva elérni egy ablaküvegen keresztül, arra a következtetésre jut, hogy gonosz szellemek áldozata, vagy hogy megőrült, s ezzel a vége kimerülés, kétségbeesés és halál. Pedig ha csak tudná, semmi baja sincs; mindössze annyit kell tennie, hogy ugyanúgy kimegy, ahogy bejött, az ablakon vagy az ajtón keresztül.[59]

A toposzt módosítva azt mondhatjuk, hogy Lukács, miután belépett a kommunizmus "kastélyába", már nem tudott úgy kilépni, ahogy belépett. Sztálin Oroszországában nem volt "nyitott ablak vagy ajtó."

---

[57] Gedult (szerk.), *Oroszország racionalizálása Bernard Shaw által*, 81. o.

[58] Lukács, *Esztétikai írások* 363. o.

[59] Wilson, Bernard Shaw, 56. o.

15
A FIATAL HEGEL

De egy olyan ifjúság, mint az enyém, nem felejthető el.

Lukács

Amikor Lukács megérkezett Moszkvába, a "felülről jövő forradalom" színtere már elő volt készítve, vagy ahogy Lifschitz fogalmazott, egy "új gárda" érkezése várt. Lev Averbakh vezetése alatt az Orosz Proletár Írók Szövetsége (RAPP) létrehozta a proletár irodalom hegemóniáját. Hogy pontosan mit jelentett a "proletár irodalom", az legalábbis vitatott volt. Időnként a proletárokról szóló irodalmat értették alatta. Máskor a proletárok által írt irodalmat. Emellett jelenthette a kommunista vagy forradalmi irodalmat is. Időnként mindhárom kombinációját is elvárták. A RAPP főpapja, Averbakh kijelentette: "A kérdés nem az, hogy a nemzeti kultúrát hozzáférhetővé tegyük a munkások számára. Az osztályharc határozza meg a kultúra tartalmát és irányát."[1]

Lukács cikkei a Moskauer Rundschau-ban, mintegy tizenöt darab 1930-31-ből, semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy legalább két pontban egyetértett a RAPP-pal: a művészet osztályalapú értékelésében és a modern művészettel szembeni erős előítéletében, amelyet teljesen céltalannak és értelmetlennek tartottak. Cikkei meglehetősen felszínes ismereteket árulnak el a szovjet irodalomról, amelyet csak német fordításban olvashatott. Ami lényegében érdekes Lukács szovjet irodalom elemzésében, hogy finom elméje egyszerre volt lenyűgözve és megrendítve az „új szocialista" világ másságától, amely nagymértékben még mindig „a tojáshéj darabjaival volt bevonva, amelyből kikeltek." Az általa értelmezett szovjet regények egy olyan társadalom „dokumentumai," amely a stabilitás és az áramlás dialektikus pólusai között ragadt. És Lukács a realizmust nevezte meg az új szocialista irodalom elsődleges esztétikai módjaként.

A magyar „proletár" írók moszkvai gyűlésén 1931-ben Lukács kifejtette, mit taníthatnak a polgári klasszikusok a proletár íróknak: „A klasszikus írók műveiben megtalálhatók azok az elemek, amelyek materialista és dialektikus világkép. A közgazdaságtanban tanulhatunk Adam Smithtől és Ricardótól; a filozófiában Hobbestól és Hegeltől; az irodalomban a XVII. és XVIII. századi angol klasszikusoktól, valamint a XVIII. századi francia és XIX. századi orosz mesterektől."[2] Lukács mércéje szigorú volt. Kategorikusan megtagadta a „klasszikus" megjelölést bármely magyar irodalmi műtől, amely az 1867-es politikai kiegyezés után íródott. Így egy tollvonással elutasította például Jókai Mór regényeit is — amelyek menekülési útvonalakat kínáltak az 1860-as évek kemény politikai valóságából — „apologetikus" és „romantikus" jelzőkkel illetve. Lukács harcias bizonyossága és önkényes ellenszenvei aligha tették őt kedveltté a magyar írók körében. És kritikai ítélete arról, mit jelent polgári művésznek lenni — Thomas Mann — egy marxista században, jelentős következményekkel járt, amikor Lukács 1945-ben visszatért Magyarországra, hogy marxista hidakat építsen a múzsák felé.

Lukács a Linkskurve (1931-32) című esszéiben, amely a Szovjetunió pártvonalának szócsöve volt, támadta a „tiszta" művészetet és a RAPP „osztály" művészetének irányvonalát támogatta. Az eretnekek elítélésének vágya erős volt. 1929-ben a RAPP szembeszállt az útitárs írókkal. Az első áldozatok Boris Pilnyak és Jevgenyij Zamjatyin voltak. Gorkij tiltakozott, és Pilnyak kegyetlen sorsát – halál egy munkatáborban – az 1918-as tolvajlincselésekhez hasonlította. A bizarr történet jól ismert. Zamjatyin sorsa kevésbé volt végzetes. 1931-ben levelet írt Sztálinnak, melyben kérte,

---

[1] Lev Averbakh, „A proletár irodalom hegemóniájáért a Szovjetunióban," Internationale Literatur, 1. szám (1932), 104–128. oldal.

[2] Lukács, "A régebbi magyar irodalomhoz való viszonyunk", Sarló és Kalapács, 9. szám (1931), 55–57. oldal.

hogy „halálos ítéletét” – amely alatt azt értette, hogy megfosztották az írás és az olvasókhoz való eljutás lehetőségétől – „váltsák ki” száműzetésre a Szovjetunióból. Sztálin teljesítette a kérését, és kiutazási vízumot adott neki. Max Hayward joggal állapította meg, hogy a harmincas évek voltak a szovjet irodalom „legrosszabb” évei.[3]

1932 áprilisában a Központi Bizottság egy rendelete feloszlatta a RAPP-ot. Ennek oka az volt, hogy Sztálin nem bízott a kulturális forradalom fanatikusaiban és a marxista idealistákban, akik vezették azt. A feloszlatás nyomán jelent meg a „szocialista realizmus.” Gorkij dolgozta ki Sztálinnal konzultálva, és megkülönböztette a „társadalmi” és a „kritikai” realizmust, valamint azt állította, hogy egy irodalmi művet a tágabb filozófiai és társadalmi kontextusban kell értékelni.

1933-ban Lukács csatlakozott a Literaturny Kritik című folyóirathoz, amely kulcsszerepet játszott a „klasszikusok” marxizmussal való összehangolásában. Az a gondolat, miszerint a klasszikusok közelítenek a marxista igazsághoz, amelyet Lukács már 1919-ben bevezetett, ekkorra már erőre és világosságra tett szert. Ez különösen nyilvánvaló abban a törekvésében, hogy Goethe Faustját és Hegel Szellem fenomenológiáját az emberi tapasztalat minden formájának összefoglalójaként mutassa be, amelyek a marxizmus felé mutatnak. Lukács csodálatos leleményességet és didaktikai érvelési bravúrokat mutatott be e törekvéseiben, hogy bemutassa Goethe és Hegel hatalmas szellemeit, bár időnként kétségbeeséssel és a világtól való elidegenedéssel voltak tele, vigaszt találtak a kommunizmus eszméjében. Ez az indíttatás lendületet kapott, amikor a Szovjet Írószövetség első kongresszusa (1934) az irodalmi tevékenység ajánlott tárgyaként a kulturális „folytonosság” témáját jelölte meg. De először a német klasszikusokat kellett „nácitlanítani”. Ebben Lukács és barátja, Johannes Becher mindketten vezető szerepet játszottak. Például Hölderlint „antifasiszta” írónak értelmezték, akinek művei, az „alternatív Németország” részeként, a jakobinizmust és a polgári hagyományt szintetizálták. Ez annál meggyőzőbben hangzott, mivel még Thomas Mann is megjegyezte 1922-ben, hogy Marx olvasta Hölderlint.[4]

Lukács nem kevesebb, mint huszonöt esszét írt a Literaturny Kritik számára (1934–40). Hozzájárulásai nagyrészt arra törekedtek, hogy érvényesítsék a „folytonosságot” a kultúrában, állítva, hogy nincs „nagy kínai fal” a múlt és a jelen között. Átértékelte és kisajátította a „klasszikus” értékeket egy proletár állam nevében, amelynek szüksége volt szocialista tömegkultúrára. Érthető módon Lukács a népszerűbb klasszikusokat részesítette előnyben, különösen azokat, amelyek hagyományos művészi kifejezésmódokat alkalmaztak. Irányítása alatt a Literaturny Kritik magáévá tette és terjesztette Hegel klasszikus eszméit, Engels irodalmi nézeteit, Balzac realizmusát, valamint Schiller és Vico esztétikai műveit, többek között.

Lukács esszéje, „A regény mint polgári eposz” (1935) élénk és heves irodalmi vitát váltott ki a Literaturny Kritik hasábjain. Lukács szerint a művészet hivatása az, hogy megtalálja a nép szellemét és az ahhoz illő művészi kifejezési módot. Meggyőződéssel érvelt amellett, hogy a szocialista regény a „átmeneti eposz” egy átmeneti társadalomban, valamint hogy a szocialista regény egyszerre őrzi meg és haladja meg a nagy klasszikus regényeket. Ellenfelei gyorsan rámutattak, hogy ez tiszta hegeli gondolat, hozzátéve, hogy Marx megjegyzései az eposzról kizárólag a klasszikus korszakra vonatkoztak. Ahogy egy kritikus írta: „Marx nem adott nekünk a regényről szóló elméletet. De Lukács elvtárs vállalta a küldetést, hogy adjon egyet. Azonban kétlem, hogy még Marx is elégedett lenne vele.”[5] Összefoglalva a vitát, Lifschitz írta, hogy Lukács regény-fogalmának megvitatása helyett „arra kényszerültünk, hogy Marx irodalmi nézeteit védjük az ellenünk irányuló támadásokkal szemben.”

---

[3] Max Hayward, Oroszországi írók 1917-1978 (Harcourt Brace Jovanovich, Max 119 New York, 1983), pp. 96.

[4] Thomas Mann, Esszék (Vintage Books, New York, 1957), 177. oldal.

[5] László Sziklai, „Lukács moszkvai írásai,” Magyar Filozófiai Szemle (1975), 18.o.

A vita Lukács marxizmusa körül forgott. Ugyanakkor felvetette azt a kulcsfontosságú kérdést is, hogy mit érdemes megtartani és mit elvetni a polgári kultúrából. Ezen túlmenően egy még nagyobb probléma is felmerült, nevezetesen az, hogy mi és ki számít "haladónak". Lukács számára, aki hitt a klasszikusok véglegességében, ez érzékeny és potenciálisan kínos kérdés volt. Végül is múltbeli kapcsolatait is érintette:

> Sokan talán túlzásnak, sőt igazságtalannak tartják, amikor Schopenhauert, Nietzsche-t, Max Webert vagy Stefan George-ot azzal vádoljuk, hogy előkészítették a német barbárság talaját. Egyénileg ezek az emberek többnyire nem voltak barbárok. Éppen ellenkezőleg, magasan képzett értelmiségiek voltak, akik aszketikus önfegyelemmel szentelték életüket a munkának és az eszmék keresésének. A történelemben azonban nem az emberi szándék a döntő, hanem az objektív eredmények. Németországban pedig az objektív eredmények az emberiesség eróziójához és pusztulásához vezettek, amely megakadályozhatta volna a barbárság eluralkodását.[6]

Lukács szoros kapcsolata Weberrel még szomorúbbá tette ezt az átfogó vádat. De ami igazán fontos, az nem annyira az, hogy Lukács emlékezete üres lett, vagy hogy hirtelen késztetést érzett a lelkiismeret csábításától való menekülésre, hanem a filozófiai esztétika uralkodóvá válása az irodalmi szférában Sztálin Oroszországában, amit ő maga is elősegített. A hegeli esztétika dominanciája a Literaturnaja Kritika hasábjain talán furcsának tűnhet. Mégis volt kapcsolat aközött, amit Camus a „valóság totalitárius esztétikájának" nevezett, és Sztálin zsarnoki mániája között. Paul Nizan is felismerte ezt: „A művészet fő törekvése mindig egy kerek egész megalkotása volt, ami inkább az befejezésekben, mint a kezdetekben érzi otthon magát, amit jól mutat a szovjet irodalom gyermekbetegsége is."[7]

Lukács esztétikájának „gyermekbetegségei" a dogmatizmus következményei voltak. Ahogy Kant figyelmeztetett: „Nem erőltethetjük rá másokra semmiféle érv vagy alapvető tétel segítségével azt az ítéletünket, hogy egy kabát, egy ház vagy egy virág szép."[8] Lukács számára a marxista esztétika egyetemes ítéletet jelentett. Egy előre ismert és elfogadott világot feltételezett. Bármennyire is éleslátóak és kifinomultak voltak Lukács irodalmi ítéletei Goethe, Hölderlin, Büchner, Heine, Balzac és Tolsztoj realizmusának példáiról, nem engedtek teret az ellenvéleményeknek. A realizmus marxista célokhoz való igazításával Lukács egy irodalmi kategóriát filozófiai-politikai konstrukcióvá változtatott.

Baljós módon Lukács irodalmi nézeteit politikai hatalom is támogatta. Beismerte, hogy a Literaturny Kritik szerkesztőségének tagjait Pavel Yudin (1889–1968), marxista filozófus és Sztálin bizalmasa védelmezte. Yudin elutasított minden filozófiai kételyt vagy vitát. Egyetlen igazság létezett, és azt kizárólag Lenin és Sztálin műveiben lehetett megtalálni. Ő volt a „erők konszolidációjának" vezető szószólója, melynek értelmében a marxizmust megfelelő idézetek révén arra használták, hogy legitimálják a párt irányelveit. Erős bizonyítékok támasztják alá, hogy Lukács egy olyan „klikkhez" tartozott, amelyet még Brecht is sztálinistának tartott. Hugo Huppert a „Lukács-klicket" (Lukács, Barta Sándor, Becher és Gábor) okolta szerencsétlenségeiért és végső letartóztatásáért.[9]

Lukácsnak erőteljes szövetségese volt Judin, aki a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének igazgatója volt (1938–44), a Cominform főszerkesztője, valamint az Írószövetség központi bizottságának tagja (1952–61). Lukács szövetségesei közé tartozott még Elena Feliksovna

---

[6] Lukács, "A humanizmus és a barbárság harca", 1942, kézirat az LAK-ban.

[7] W. D. Redfern, Paul Nizan (Princeton University Press, Princeton, 1972), 89. oldal.

[8] Kant - Válogatások, szerk. Lewis White Beck, (Macmillan, New York, 1988), p. 361.

[9] Lásd Huppert levelét David Pike-hoz Pike German Writers in Soviet Exile 1933–1945 (University of North Carolina, Chapel Hill, 1982) című művében, 338–339. oldal. Pike dicséretet és elismerést érdemel a harmincas évekbeli Lukács-kutatásáért.

Usevich (1893–1968) is. 1915 óta párttag volt, emellett irodalomkritikus és befolyásos „vörös professzor”. Lukács elmondása szerint Judin, Elena Usevich és ő „csapatként dolgoztak” az Írószövetségben, ahol Alekszandr Fadeyev és mások „könyörtelenül” támadták őket. Fiatal lányként Elena Usevich egy „különleges” vonaton utazott Leninnel. Ez hatalmat, befolyást és hozzáférést biztosított számára Judin belső köréhez. Lukács azt állította, hogy szövetségesei lehetővé tették számára, hogy túlélje „a történelem legnagyobb tisztogatásait.”[10] Nagyon valószínű, hogy Elena Usevich figyelmeztette Gábort arra, hogy Lukácsnak sürgősen el kell távolítania dolgozószobájából azoknak a könyveit, akik „a kerekek alá kerültek.”

Lukács maga is majdnem a kerekek alá került. Elszántan arra törekedett, hogy a klasszikus örökséget átadja a tömegeknek, és a Literaturny Kritik hasábjain látszólag „beleütötte az orrát” olyan dolgokba, amelyekhez keveset értett. Lifschitz szerint: „Jobb lett volna, ha Lukács bizonyos kérdésekben hallgatott volna.” Ez az „realizmus” vitára utal, amely azután robbant ki, hogy a moszkvai Irodalmi Újság megtámadta Lukácsot. Ő elfogadta a kihívást, és összecsapott Alekszandr Fagyejevvel (1901–56), a szovjet irodalom „abszolút diktátorával”. Fagyejev egy levelet terjesztett, amelyben Vaszilij Sztavszkij (1900–43) leváltását sürgette az Írószövetség éléről (akinek kedvenc írókat buzdító felkiáltása az volt: davaj, davaj – gyerünk, gyerünk). Egy alkalommal, a Literaturny Kritik szerkesztőségében zajló megbeszélésen Sztavszkij kapcsán Lukács Fagyejev felé fordult, és törött oroszsággal kijelentette: „Ya poluchitsja chto novaja Fadeyev” – „Úgy tűnik, ő az új Fagyejev.” Ezzel nőneművé tette Fagyejev nevét, aki hírhedt nőcsábász volt, és ettől feldühödött. Elvörösödve odaszólt Lukácsnak: „Kakaja novaja Fadeyev?” – „Miféle új Fagyejev?” Lukács nyugodtan válaszolt: „Ochen pohozhaja na staraja Stavski” – „Az, aki hasonlít a régi Sztavszkijra.” Fagyejev a naplójában ezt írta: „Ma meglátogattam a Literaturny Kritik szerkesztőségét. Ott nem beszélnek oroszul, és eltávolodtak a szovjet irodalomtól.”

Érdekes módon Lukács teljes mértékben támogatta Fadeyev romantikusok elleni hadjáratát a „Le Schillerrel!” jelszó alatt. Lassalle Frang von Sickingen (1859) című tragédiáját elemezve Lukács újraélesztette Marx vádját, miszerint Lassalle „schilleresítette” szereplőit. Amikor Lassalle elküldte Marxnak a darabot véleményezésre, Marx azt javasolta, hogy „shakespeare-ibbé” kellene tenni. Ez a darab, amely színpadon hatalmas kudarcot vallott, majdnem hogy Marx irodalmi és esztétikai nézeteinek próbaköve volt. Az ok nem annyira művészi, mint inkább politikai volt. Lényegében Lassalle drámája a német kérdést vetette fel, egy olyan kérdést, amely Lukácsot is foglalkoztatta Moszkvában.

Lassalle cselekménye a reformáció hátterében bontakozik ki. Sickingen lovag azt javasolja V. Károly császárnak, hogy támogassa Luthert Rómával szemben. Amikor a császár visszautasítja, Sickingen egyesíti a német nemességet Trier választófejedelme (Marx szülőhelye) ellen. Az ostrom elhúzódik, és végül a császári erők diadalmaskodnak. Sickingen utolsó, kétségbeesett taktikája, hogy lemond címéről, és csatlakozik a parasztok felkeléséhez. Túl későn. Sickingen holttestе felett barátja, Hutten szólal meg:

> Az atyaország összeomlik;
> Csak a paraszt marad hű a nagy célhoz,
> Kardért nyúl,
> De saját erejére hagyatkozva
> Csak vonszolja testét a vágóhídra.
> A széles német földet szétmarcangolt csontok borítják
> ... A századokra hagyom bosszúmat.

Amikor Marx arra a következtetésre jutott, hogy a darabot „shakespeare-ibbé” kell tenni, többek között azt értette ez alatt, hogy Sickingen hősként való ábrázolása hiba volt. Ő inkább egy különös figura volt, semmint „forradalmi hős.” Lukács szavaival élve, ő csak képzeletben volt forradalmár.

---

[10] Lukács, Egy élet feljegyzése, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 98. o.

Egy visszahúzódó, de haladó gondolatokkal rendelkező személy tragikomikus. Marx számára Sickingennek kudarcot kellett vallania, mivel lovagként az elbukásra ítélt osztályt képviselte. Röviden: Lassalle-nak Thomas Münzert kellett volna drámai hőseként választania. Azonban Lassalle számára – és ebben rejlik a Marxszal való nézeteltérés lényege – a parasztok sem voltak „haladóbbak" az arisztokratáknál. Tény, hogy mindkét csoport reakciós volt. Lassalle emlékeztette Marxot arra, hogy Münzer távolról sem volt forradalmár, hanem vallási fanatikus. A különbség nyilvánvaló, de alapvető fontosságú. Lassalle szerint az alsóbb osztályok aligha alkották a forradalmi élcsapatot. A nagyobb kérdés azonban az volt, hogy Lassalle a történelmi valóságot és az esztétikát két különálló dologként kezelte. Egy műalkotás – mondta Marxnak nyersen – nem lehet történelmi dokumentum. A történelmi Sickingen és a színpadon megjelenő Sickingen nem azonosak. Lassalle ragaszkodott ahhoz a jogához, hogy „idealizálja" vagy „schillerizálja" hősét, egy „magasabb" tudatot adva neki.

Lukács „Marx és Engels dramaturgiai kérdésekről" (1930) című esszéjében azt írta, hogy Lassalle, mivel figyelmen kívül hagyta Marx tanácsát, miszerint „shakespearetizálja" a darabját, „azon az úton haladt, amely Bismarck fogadóterméhez vezetett."[11] És a Szerelmes Shakespeare (Love's Labour's Lost) című darabot hozta fel példaként arra, hogy Shakespeare, Schillerrel ellentétben, nemcsak „belelátott a történelembe", hanem le is leplezte annak „hamisításait és mítoszait."

Ez megér egy megjegyzést. Ebben a darabban Shakespeare költői és filozófiai ifjú zsenialitása szikrázik és elbűvöl. A szándékosan bemutatott szellemesség mély igazságokat közvetít. Lukács számára azonban a mély igazság mindig történelmi volt. Példaként említette a „Szerelmesek nyara" című darabban szereplő Kilenc Hős Felvonulását, amelyben szerepel Júdás Makkabeus, Nagy Sándor, Herkules, Hektór és Nagy Pompeius. Lukács szerint Shakespeare hőseinek ábrázolása ebben a jelenetben,

> Oly szertelen, mint egy gyermek, ugrándozva és futva;
> A szem alakította, és ezért, mint a szem,
> Tele furcsa formákkal, szokásokkal és alakzatokkal, ...

leleplezi az általános „történelmi fejlődést." Álmaink felett, ahogyan hőseink felett is,

> Éjszakánként dalol a bámuló bagoly,
> „Hu-hú...
> Hu-hú, hu-hú", vidám hangon,
> Míg zsíros Johanna kavargatja a fazekat.
> {Lave's Labour Lost, V. I1.}

Valójában azonban Shakespeare hősök iránti szellemes leleplezése aligha minősül „belátásnak" arra, amit Lukács az általános „történelmi fejlődésnek" nevezett.

Lukács érvelése szerint Shakespeare-nek erősebb „történelmi" érzéke volt, mint a romantikus Schillernek, ezzel támogatva a marxista dramaturgiaelméletet. Lukács nem kedvelte Schiller romantizmusát. Egy Alexander Herzenről szóló emlékcikkében (1945) figyelmen kívül hagyta Schiller rá gyakorolt hatását, amely, Herzen vezető életrajzírója szerint, „hatalmas" volt.[12] Ennek ellenére Lukács szívesen idézte a híres jelenetet Posával és II. Fülöppel a Don Carlosból, mint az emberi méltóság megerősítését — habár a jelenet valójában ugyanannyira az „felvilágosult despotizmus" és a hatalommal való megbékélés melletti érvelés, mint az egyéni méltóság affirmációja. Schiller romantikussága ellenére Lukács osztotta a költő jogfelfogását, amely inkább

---

[11] Lukács, *Esztétikai írások 1930-1945*, szerk. Sziklai László (Kossuth, Budapest, 1982), 44. o.

[12] Martin Malia, Alexander Herzen és az orosz szocializmus születése 1812–1855 (Harvard Egyetemi Kiadó, Cambridge,

esztétikai, mint polgári jellegű volt. Akárcsak Schilleré, Lukács esztétikai humanizmusa is mentes volt a politikai és társadalmi realitások érzékelésétől.

Lukács személyes feljegyzései szerint Moszkvában olvasta Thomas de Quincey botrányosan humoros esszéjét a gyilkosságról, mint „szépművészetről." Swift-i iróniával Quincey megjegyzi a gyilkosság kolosszális fenségességét. Ez Aiszkhüloszra emlékezteti a drámában és Michelangelóra a festészetben. „Mindennek ebben a világban két oldala van. A gyilkosságot például meg lehet ragadni az erkölcsi oldaláról, de másként is lehet kezelni esztétikailag."[13] Quincy arra a következtetésre jut, hogy mivel a nagyszabású gyilkosságból nem lehet erkölcsi célt kovácsolni, kezeljük azt esztétikailag." Ez érzékeny pontot érintett Lukácsnál. Quincy szavaival: „Letöröljük könnyeinket, és talán elégedetten fedezzük fel, hogy egy tranzakció, amely erkölcsi szempontból sokkoló volt, és amelynek nem volt erkölcsi alapja, ha az Ízlés elvei alapján vizsgáljuk, nagyon érdemes teljesítménynek bizonyul."[14]

1931-ben Lukácsot Berlinbe küldték, hogy érvényt szerezzen bizonyos „ízlésbeli elveknek". Pontosabban azért ment oda, hogy segítsen Bechernek felszámolni a Német Proletár Írók Szövetségének ultrabaloldali szárnyát. Kiemelkedő teljesítményének elismeréseként Lukácsot alelnökké választották a szociáldemokrata Heinz Pol mellett. Pártfunkcionáriusként Lukács Dr. Hans Keller néven volt ismert. Ő és Gertrud, valamint Fogarasi és Gábor rendszeresen tartottak előadásokat a Marxista Munkáskollégiumban (Marxistische Arbeiterschule, vagy MASCH), amelynek igazgatója, László Radványi, más néven Johann-Lorenz Schmidt, Anna Seghers férje volt. Gertrud politikai gazdaságtanról tartott előadásokat. Lukács pedig hetente hatszor tartott előadásokat többek között a modern polgári irodalom „fő áramlatairól", a francia forradalom irodalmáról, marxista irodalomkritikáról és Franz Mehring esztétikai felfogásáról. Már Berlinben Lukács az irodalmi realizmus mellett érvelt. Gábor lakásában egyszer olyan dicsérettel illette a realizmust, hogy hallgatósága szótlanul bámult rá. Végül Gábor törte meg a csendet egy tréfás megjegyzéssel: „Szent Ferenc prédikál a halaknak."

Érdekesség, hogy Albert Einstein is tartott előadást a MASCH-on a relativitáselméletről. Egy szemtanú így emlékezett vissza Einstein előadására: „Akkor mutatta meg nagy emberségét. Türelmesen próbált... értéket találni a legnaivabb érvekben is. Kevésbé volt elnéző néhány kommunista értelmiségivel szemben, akik zaklatásaival nyilvánvalóan nem először találkozott."[15]

Lukács berlini küldetése egybeesett a Hegel-centenáriummal, és „az alkalomra" egy marxista kritikát készített Hegel „akadémikus" vagy „polgári" értelmezéséről. Írt Lifschitznek,

> Sajnos körülbelül egy hete rám bízták, hogy írjak egy nagy monográfiát a Hegel-centenáriumra. A mi embereink egy antológia kiadását tervezik az alkalomra. A tanulmányom leadási határideje október eleje. Éppen a Thermidor-kérdést próbálom kifogni a jegyzeteim tengeréből. El tudod képzelni, hogyan fog kinézni ez a tanulmány a háromhetes határidővel és a többi kötelezettségemmel.[16]

Ez a „nagy monográfia", „Thermidor: A fiatal és az idős Hegel" (1931-ben íródott), egy marxista antológiában jelent volna meg, amelynek címe: Hegel és az ő öröksége. Bár a sajtóban „az első marxista tankönyvként" hirdették Hegelről, az antológia soha nem jelent meg. Lukács „jegyzetek tengeréből" azonban megszületett monumentális művének, Az ifjú Hegelnek a magja, melynek témái már ekkor foglalkoztatták őt Berlinben.

1932-ben előadást tartott Frankfurtban Hegel Sir James Steuart „Inquiry into the Principles of Political Economy" című művéről írt terjedelmes kommentárjáról. Lukács kiemelkedő fontosságot

---

[13] Thomas de Quincy, Összegyűjtött írások (14 kötet, Adam és Charles Black, Edinburgh, 1890), 13. kötet, 13. oldal.

[14] Uo., 13. kötet, 16. oldal.

[15] Henry Pachter, Weimari tanulmányok (Columbia University Press, New York, 1982), 37. o.

[16] Lukács Mihail Lifschitznek, 1931. szeptember 20., LAK.

tulajdonított Hegel kommentárjainak. Steuart gazdasági terminológiáját nyomon követve Hegel írásaiban, Lukács briliáns kísérletet tesz annak bizonyítására, hogy Hegel Marx mellett az egyetlen német filozófus, aki világosan és erőteljesen elemezte a gazdasági szférát a politikai, vallási és kulturális élettel összefüggésben.

A Hegel akadémiai értelmezésének helyreállítása érdekében Lukács egy „Hegel–Marx–Lenin" című előadássorozatot is előkészített, amelyet később a moszkvai Marxista Akadémián tartott volna meg. 1933 januárjában „Az ifjú Hegel" című dolgozatát mutatta be egy kantianus konferencián Frankfurtban. Amikor a „dialektikus materializmusról" beszélgetett a Café Hauptwache-ban, élénk vita alakult ki, amelyben Mannheim is felszólalt és megvédte mentorát. Ezenkívül Mannheim egy fogadást is tartott lakásán Lukács tiszteletére. Berlinben tett látogatását felidézve Lukács a következőket mondta Hegelről szóló könyvének eredetéről:

> 1931-ben, Hegel születésének századik évfordulóján Hegel-konferenciát tartottak a Berlini Egyetemen. [Karl August] Wittfogel és én szerettünk volna szervezni egy Hegel-konferenciát, amely a berlini egyetemi rendezvénnyel ellentétben a marxista nézőpontot képviselte volna. Mind Wittfogel, mind én szerettük volna, ha Karl Korsch is részt vesz, de Korsch ekkorra már kiesett a párt kegyeiből. Ezért nem engedélyezték számunkra a konferencia megtartását. Terveztük a konferencia előadásainak kiadását is. Emlékszem, hogy Wittfogel és én megírtuk az előadásainkat, de természetesen a konferenciából nem lett semmi. Természetesen azóta némileg megváltozott a véleményem Hegelről. És miután befejeztem a „Junge Hegel"-t, megsemmisítettem minden kéziratomat Hegellel kapcsolatban. Mindig megsemmisítem az összes kéziratomat, amint a könyveim megjelennek. Nem érzek tiszteletet a kéziratok iránt.[17]

Valójában Lukács soha nem semmisítette meg egyetlen kéziratát sem. Éppen ellenkezőleg, legalább két alkalommal is Tolnay-nál és Hausernél hagyta a kéziratait, hogy biztosítsa azok fennmaradását.

Amikor Lukács visszatért Moszkvába, Kun – láthatóan bosszankodva terhes riválisa váratlan visszatérésén – megtagadta Lukács lakáskérelmét. Dacosan Lukács ülősztrájkot tartott a Komintern székházának lépcsőin. Ez mozgásba hozta az eseményeket. Vissza Moszkvában Lukács Európa sorsa miatti kétségbeesését egy „Grand Hotel Abyss" (1933) című esszébe öntötte. Ebben karikírozta az olyan írókat, mint Shaw és Upton Sinclair, akik képtelenek voltak újragondolni szerepüket, miközben Európára leszállt az alkony.

Mértéktelen és vádló hangvételű a „Grand Hotel Abyss", amelyet kísért a 1933. május 10-én este történt könyvégetés emléke. Dr. Goebbels jóváhagyó tekintete mellett a diákok könyvekből raktak máglyát egész Berlin Egyetem területén. Európában nem láttak hasonlót Savonarola „hiúságok máglyája" óta, ez az égetés mintegy 20 000 kötetet pusztított el. Köztük voltak Lukács, Thomas Mann, Upton Sinclair, Arthur Schnitzler, Freud és Gide művei. Innen ered Lukács „Grand Hotel Abyss" című művének kérlelhetetlen gyűlölete és sértő hangvétele. A könyvégetés emlékére építve (és talán nem észlelve a hasonlóságot a víz általi könyvmegsemmisítéssel), Lukács nem kevesebbet követelt az íróktól, mint egy salto vitalét a kommunizmusba. Rémületére és csalódására az írók megelégedtek azzal, hogy bejelentkeztek a Grand Hotel Abyssba. Ez utóbbi durva gúnyolódás volt Európa felett, amelyet a horogkereszt árnyéka vetett be. Saját bátorságának érzésében fürödve, hogy inkább Sztálint választotta, mint Hitlert, Lukács megpróbálta megszégyeníteni azokat az értelmiségieket, akik haboztak, és nem tudtak dönteni az általa elengedhetetlennek tartott választásban. Ami a Grand Hotel Abysst illeti: „Minden vendég ízlését kielégíti, az intellektuális ekszтázistól az aszkézisig. Nemcsak az önkínzást ösztönzik a hotelben, de fényűző bárjai, kínzóeszközökkel felszerelve, várják a látogatókat. Az igazgatóság nemcsak magányt kínál, hanem mindenféle társas érintkezést is."[18] Lukács csak két választást engedett az értelmiségiek számára:

---

[17] G. L. Ulmen, "Interjú Lukács Györggyel," 1966, kézirat a LAK-ban, 4–5. oldal.

[18] Lukács, Esztétikai írások 87. o.

vagy egy salto mortalét a fasizmusba, vagy egy salto vitalét a kommunizmusba. Ez az „egyszer ez, egyszer az” és a gyötrelmes „ugrás”, amely életet vagy halált jelentett, egyfókuszú célt és szűk erkölcsi látásmódot adott Lukács marxizmusának.

Minden szempontból Lukács moszkvai éveinek csúcsteljesítménye A fiatal Hegel volt. Itt tehetsége a legnagyobb magasságokba emelkedett. De miért a „fiatal” Hegel, és mi motiválta őt a könyv megírására? Erre Lifschitz, akinek a könyv dedikálva van, ad egy támpontot. Ő volt az első, aki Hegel jelentőségét koncepcionálta a szocializmus számára: „a forradalom véget ért. A régi rend megsemmisült, és egy új logikai rendszerre van szükség. A logika kategóriái segítenek megszilárdítani a forradalmi lávát. A hegelianizmus filozófiája elvont formában közvetíti, hogy ahogyan a rend felváltja a harcot, úgy a kreativitás felváltja a forradalom romboló szakaszát.”[19] És az, hogy Lukács párhuzamot látott Sztálin Oroszországa és a forradalom utáni Franciaország között, Lifschitz is megerősíti:

> A Hegelnél bekövetkezett törés, nevezetesen a reakcióval való megbékélése tragikus szükségszerűség volt. Ezt bizonyos mértékig Lukács és én is megértettük, hiszen hasonló helyzettel szembesültünk. Hegellel ellentétben mi hiszünk a történelmi folyamat demokráciájában, amely szintén áldozatot követel, beleértve az emberáldozatot is.[20]

Lukács hasonló meggyőződést fejezett ki, amikor kijelentette, hogy „dialektikus” azt hinni, hogy a szocializmus „egysíkú nyugalmat és problémáktól, küzdelemtől vagy konfliktustól mentes önelégültséget” jelent.[21]

A "Fiatal Hegel" című művében Lukács saját érzéseit álcázta a sztálini világ kifogásolható, mégis „szükséges” súlyos és fárasztó terhe alatt. Ahogyan Hegel is egyszerre mondott igent és nemet a francia forradalom által létrehozott világra, Lukács is egyszerre mondott igent és nemet Sztálin új világára. A Faust-ról írt esszéjében (1940) Lukács a machiavellista úton járt: „A rossz lehet az objektív fejlődés eszköze.” Vagy, ahogyan Hegel fogalmazott Machiavelli védelmében: „A gangrénás végtagokat nem lehet levendulavízzel meggyógyítani.” Csak a „felfegyverzett próféták” – Mózes és Thészeusz – képesek erőszakon alapuló államot létrehozni. Burkoltan Sztálin volt az orosz Thészeusz. Lukács nyilvánvalóan nemcsak történelmi állásfoglalást tett, hanem saját helyzetére is utalt, amikor azt írta, hogy Hegel „nagy történelmi éleslátása révén felismerte, hogy ez a [jakobinus] diktatúra, amelyet oly mélyen megvetett, szükséges és elkerülhetetlen fordulópont volt a világtörténelemben: a modern állam megalapítása.”[22]

A Fiatal Hegel című műben olvashatjuk Lukács saját apológiáját az élete mellett. A „fiatal” Hegel Marx előfutáraként való értelmezése lehetővé tette Lukács számára, hogy saját múltjában felismerje marxistává válásának folyamatát. Ez a folyamat időnként visszaesésekkel járt. Lukács azonban éppen ezekből a visszaesésekből vezette le az önmegértés fontosságát. A „fiatal” Hegel megerősítette Lukács útját Marx felé. Lukács inkább „folytonosságot” látott ifjúkori idealizmusa és kibontakozó marxista realizmusa között, semmint egy „törést”. A Fiatal Hegel című műben rejtve van Lukács meggyőződése, miszerint életében nincs belső ellentmondás. Ebből következtetve azt sugallja, hogy Hegel megismerése révén Lukácsról is többet tudhatunk meg, mivel kettejük hasonlóságai valóban figyelemre méltók. Hegel legeredetibb munkáit még azelőtt írta, hogy Berlinbe költözött volna, ahol növekvő konzervativizmusa együtt járt új ötletek hiányával. Hasonlóképpen Lukács is legfontosabb műveit – A Fiatal Hegelen kívül – még azelőtt alkotta meg,

---

[19] László Sziklai, Proletárforradalom után (Kossuth, Budapest, 1986), 311. oldal.

[20] "Sziklai László beszélgetései Mikhail Lifsiccel", 1974, kézirat a LAK-ban.

[21] Lukács, *A történelmi regény*, fordította Hannah Mitchell és Stanley Mitchell (Beacon Press, Boston, 1962), 99. oldal.

[22] Lukács, A fiatal Hegel, ford. Rodney Livingstone (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1976), 311. oldal.

hogy Moszkvába ment volna. Akárcsak a fiatal Hegel, a fiatal Lukács is nagy jelentőséget tulajdonított a kulturális koherencia és közösség erejének, hogy meggyógyítsa elidegenedett és sérült önmagát. Moszkvában Lukács fiatalos alkotóereje csökkent, a víziók maradandó művekké formálásának képessége szinte teljesen eltűnt. Bizonyos értelemben *A fiatal Hegel* Lukács búcsúja volt saját ifjúságától. Még egy maszk! És talán a legfinomabb, amint saját magát átszűri és elvonatkoztatja.

Gábor önéletrajzi cikkéhez, a „Hungarian Inferno"-hoz (1939) fűzött megjegyzéseiben Lukács kritikusan kiemelte, milyen keveset tudni valójában a magyar forradalmárok „értelmi és szellemi" hátteréről. Hozzátette, hogy az „önarcképek", legyenek akár nyilvánosak, akár privát jellegűek, hajlamosak az idealizálásra. Lukács azonban az imperszonalitást művelte, amely tudatos eszközévé vált önmaga elrejtésére és a közvetlen önfeltáró kommunikáció elkerülésére. Lukács, aki megsejtette ifjúságának végzetességét és vak bizalmát az „új" élet iránt, szinte kimeríthetetlennek bizonyult abban a feladatban, hogy önmagát másokban rejtse el. „Goethe és Hegel nagysága – írta Lukács 1949-ben –, hogy a valósággal való megbékélésük arra kényszerít bennünket, hogy újragondoljuk a valóság racionalitását."[23] Ez Lukács közvetett racionalizálása a sztálinizmussal való megbékélésére.

Képtelen vagy nem hajlandó szembenézni a saját életével, Lukács azt mondta, hogy nem a boldogságot, hanem a fáradságot, a küzdelmet és a munkát választotta. Korai munkáiban megkérdőjelezte azt az elképzelést, hogy a boldogság az emberi lét elsődleges célja. Lukács számára nyilvánvaló volt a világban uralkodó nyomorúság. Legközelebbi barátja korán, vegetatív állapotban halt meg; első igazi szerelme öngyilkosságot követett el; és Lukács maga is többször élt a kétségbeesés és az öngyilkosság határán. Méltatlannak, ha nem egyenesen nem-marxistának tartotta, hogy életének ezen aspektusán időzzön, de ez sosem volt messze a felszíntől. Ez írásaiban fejeződött ki, tragédiák iránti elmélyült érdeklődésében, valamint Sophoklész és Shakespeare iránti élethosszig tartó szeretetében. Itt Lukács Hegellel is azonosult.

Ami további jelentőséget ad "A fiatal Hegel" című műnek, az az, hogy Lukács, a kultúra bolsevizálódásával szembesülve, hegeliánus eszméket használt fel annak érdekében, hogy megpróbálja legitimálni a marxizmust, azzal, hogy felfedezte annak radikális folytonosságát a hegelianizmussal, nem pedig annak megfordítását. Ez volt Lukács maradandó teljesítménye Moszkvában. Ám miközben történetisége, amely nagyon is a transzcendentális igazság evangéliuma volt, elősegítette az eszmék birodalmában való koherencia keresését, tragikusan ugyanilyen koherenciát vitt át a politikai szférába is, ami ahhoz vezetett, hogy követte a történelem halál felé, a Gulág irányába menetelő mozgalmát. Ahogy Nietzsche helyesen sejtette, Hegel filozófiája a sikeresek kedvelt doktrínájává vált. Lukács történelemimádata az aktuális bálványozásához vezetett. Hegel mindenekelőtt a politikai racionalitás bajnoka volt.[24]

Mannheim gyorsan észrevette ezt. Esszéjében, „Konzervatív Gondolat" (1927), állította Lukács nézeteivel szemben, hogy Marx a „konzervatív" Hegeltől vette át a dialektikát. Rámutatva arra, hogy a baloldal a jobboldaltól tanult a polgári gondolkodás elleni küzdelemben, Mannheim találóan ragadta meg Lukács le nem zárt ifjúkori szellemének lényegét: „Az emberi kapcsolatok absztraktsága a kapitalizmus alatt, amelyet Marx és követői folyamatosan hangsúlyoznak, eredetileg a konzervatív tábor megfigyelőinek felfedezése volt."[25]

Egész életében Lukács arra vágyott, hogy megírja fő művét. Mégis volt egy feloldatlan ellentét Lukács és munkái között. Mind a Heidelbergi esztétika, mind a Dosztojevszkijről szóló könyve

---

[23] Lukács, Esztétikai írások, 704. oldal.

[24] G. W. r. Hegel, helyesen G. W. F. Hegel, Politikai írások, ford. T. M. Knox (Clarendon Press, Oxford, 1964), 45. o.

[25] Karl Mannheim-tól, szerk. Kurt H. Wolff (Oxford Egyetemi Kiadó, New York, 1971), 163. oldal.

zátonyra futott és elhagyatott, Az elbeszélés elmélete és A történelem és osztálytudat megtagadásra került, korai esszéi pedig feledésbe merültek. Azonban soha nem gondolta újra, nem vizsgálta felül, és nem tagadta meg Az ifjú Hegelt.

1938-ban ezt írta: „Egy nagy monográfián dolgozom, 'A fiatal Hegel a kapitalista társadalom problémáiról' címmel, a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete számára." 1942 decemberében Lukács sikeresen megvédte doktori disszertációját „A fiatal Hegel" témájában, és a következő év augusztusában doktori fokozatot szerzett a Szovjet Tudományos Akadémián. Amikor a mű oroszra fordításának lehetőségéről beszélgettek, barátja, Igor Satz a frontról ezt írta neki: „Én lefordítom a te Fiatal Hegelt. Gertrud segítségével, Gyuri, előkészítheted a Goethe-életrajzot, amely bizonyára hamarosan előkerül."[26]

A Goethe-életrajz „elkerülhetetlenségére" való utalás Lukács 1941. június 29-i letartóztatására utal vissza, amikor is elkobozták a kéziratot. Még ugyanazon év augusztus 26-án szabadult. Hay visszaemlékezése szerint „Gertrud stoikus volt ebben a helyzetben. Ez Sztálingrád után történt. [Mátyás] Rákosi megígérte, hogy közbenjár. Végül is igencsak kínos lett volna számára, ha Lukáccsal nélkül tér vissza a győztes Magyarországra."[27] Amikor megkérdezték, mi volt a letartóztatásának oka, Lukács azt mondta: „ötödik hadoszlop." Hay azonban másképp látta: „A rendszernek szüksége volt nagy tudósokra. A rendszernek arra is szüksége volt, hogy nagy tudósok börtönben senyvedjenek. A rendszernek szüksége volt Tuhacsevszkij formátumú tábornokokra, de ugyanúgy szüksége volt halott tábornokokra is, mint Tuhacsevszkij."

Nagy csapás volt Lukács számára, hogy az NKVD elkobozta Goethe-kéziratát, amelyet ma elveszettnek tekintenek. Csalódást okozott számára az is, hogy a Fiatal Hegel című művét nem adták ki a Szovjetunióban. A negyvenes évek háborús időszaka aligha volt fogékony Hegel monumentális tanulmányára. Ám ennél többről volt szó, mint a háborús szükségletekről. Lukács Hegelje - egy felvilágosult, vallásellenes gondolkodó, aki élénk érdeklődést mutatott a közgazdaságtan iránt - ellentmondott a sztálinista nézeteknek, amelyek Hegelt „reakciós"-ként jellemezték. Lifschitz doktori disszertációja Hegelről, mint Marx és Lenin előfutáráról csend fogadta. Még Lukács sem védte meg barátját. A zavarban lévő Gertrud levelet írt Lifschitznek,

> Tudom, hogy ez árnyékot vet. Ennek ellenére, ahogy Goethe mondta, azok, akik minden számításon túl vannak, barátok maradnak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mulasztásokat és adósságokat lehetne halmozni, csupán azt, hogy a múlt erőfeszítései és befektetései bizonyos bizalmat érdemelnek a másik fél részéről. Mindketten tudjuk, hogy Gyuri beavatkozása nem segített volna. Azonban helyes lett volna, ha mond néhány csendes, megnyugtató szót neked.[28]

Nem meglepő módon Lukács monumentális munkáját is csend fogadta – az elutasítás baljós nyelve. A Literaturny Kritik 1940-es bezárásával Lukács irodalmi elszigeteltsége szinte teljessé vált. Lifschitz egykor Lukácsot a kor „marxista lelkiismeretének" nevezte, és Elena Usevich, Lifschitz kezét megragadva, felkiáltott: „Halhatatlanok vagyunk."

És alighogy ez a nagyzási hóbort szertefoszlott, máris szakadás történt Lukács és Balázs között. 1939 májusában, amikor Lukács Jaltában nyaralt, képeslapot küldött Balázsnak, amelyben azt írta, hogy a „jó étkezés, séta és alvás" miatt alig marad ideje elolvasni Balázs kéziratát, a „Károly, hol vagy?" című művet.[29] Ez megerősítette Balázs gyanúját, miszerint Lukács már nem veszi őt

---

[26] Igor Satz Lukácsnak. 1942. július 28., LAK.

[27] Julius Hay, Született 1900: Emlékiratok (Library Press, La Salle, Ill., 1975), 263. o.

[28] Idézve László Síklai "Szellemi közösségben: Lukács és Lifsic" című művében, Világosság 25 (1984. február), 86. o.

[29] Lukács Béla Balázshoz, 1939. május 4., LAK.

komolyan íróként. Már eleve elkeserítette felesége, Anna romló egészségi állapota, így Balázs a képeslapot a jellemének becsmérléseként értelmezte.

A fájdalomtól gyötörve Baldzs szánalomra és segítő kézre vágyott. Ehelyett elítélést talált Lukács „Író és kritikus" című cikkében, amely a Literaturny Kritik 1939-es számában jelent meg. Baldzs személyes támadásként értelmezte a cikket írói integritása ellen. Lukács azt állította, hogy a „nagy" írók – Aiszkhülosztól Shakespeare-ig – mély ismeretekkel rendelkeztek a „gazdag életről". Ezzel szemben a modern írók megelégedtek a „felszínes tudással". Egy téves, de talán tiszteletre méltó indíttatásból Lukács hozzátette, hogy a „filozófiai kritikus mély ismeretekkel rendelkezik a társadalmi problémákról, hiszen egyszerre politikus és publicista." Nem volt titok, hogy Lukács Balázs legújabb drámáit, verseit és novelláit, valamint filmszkriptjeit és más írásait „felszínesnek" ítélte.

Tagadva azt az állítást, miszerint a művészetnek társadalmi és politikai kérdéseket kell kifejeznie, Balázs emlékeztette Lukácsot arra, hogy Goethe Faustjának második része a dráma, az opera, az oratórium, a lírai költészet és az allegória keveréke.[30] Ez, kérdezte Balázs, „felszínessé" tette-e Goethét? Álláspontjának nyilvánosságra hozatala érdekében Balázs cikket írt „Tárgy és műfaj" címmel, és benyújtotta az Internationale Literatur folyóiratnak. Azonban a folyóirat szerkesztői „politikailag éretlennek" ítélték, és elutasították a megjelentetését. Megvetve érezve magát és elutasítva, Balázs személyes levélben konfrontálódott Lukécs-sel. Ez a levél Balázs saját érzéseinek színeiben ragyog, ugyanakkor feltárja Lukács jellemének bensőséges vonásait is:

> Úgy döntöttem, hogy megírom ezt az utolsó levelemet három okból. Először is, hűtlenséggel vádolsz, amit nem hagyhatok szó nélkül. Másodszor, az általad tárgyalt elméleti problémák nagyon foglalkoztatnak. Végül pedig van néhány személyes dolog, amit el szeretnék mondani… Megvetően nyilatkoztál Mozart-drámámról, mondván, hogy Mozart nem drámai figura, mert nem harcos. A [Literaturny Kritik] szerkesztőségi ülésén idealizmussal vádoltál. Ha be tudod bizonyítani, hogy nem vagyok marxista, vagy nem úgy viselkedem, mint egy marxista, hálás leszek, mert akkor tanultam valami újat. Azt állítod, hogy egy művésznek csak az objektív valóságot kell ábrázolnia. De a marxista nézetedet Csernyisevszkijre és Hebbelre hivatkozva támasztod alá, akik állítólag ugyanígy vélekedtek. Ők lennének tehát a marxista tekintélyeid? És miért garantálja az önmagaddal, mint Hebbel azonosított identitásod, hogy az elméleted nem idealista?… Végül a személyes elszámolás. Kétségtelenül magánügyként fogod elutasítani, és így lényegtelennek tartod… De régóta fennálló nézeteltérésünk van az irodalomról. Gyakran szemrehányást tettél nekem, mondván, hogy a vitáinkból azt a következtetést vontam le, hogy egyetértünk, és ezért nem ismertem el nézeteltéréseinket. Nos, nem vagyok pontosan inkompetens elméleti szakemberként. Az elméleteid annyira absztraktak és általánosak, hogy bármilyen módon értelmezhetők. Igaz, lassan haladtam a marxizmus felé, és még mindig nem értem el teljesen. De, ahogy Gábor szokta mondani, én vagyok az egyetlen „érdekes" író az emigránsok között. Nem teszek elméleti „ugrásokat" büntetlenül. Fejlődésem mindig spontán, tudatalatti, és soha nem „időszerű." Már Bécsben lemondtál rólam, mint gyógyíthatatlan idealistáról, és ezért elveszettnek tartottál a kommunizmus számára. Évekig nem volt köztünk kapcsolat. Rigid dogmatistának és szektásnak láttalak. De most a drámaíró szemszögéből látom a kapcsolatunkat. Kezdetektől fogva mások voltak a karaktereink, és az értelmi természetünk diametrálisan ellentétes volt. Ami összekötött minket, az az etikai nézőpont volt, amely a problémáink és konfliktusaink ellenére ugyanabba a pártba vitt bennünket. Többször úgy éreztem, hogy ezek az etikai elvek már nem a tieid. Most már nincs kétségem efelől. Soha nem éreztem magam magányosabbnak, mint a barátságunkban. A legfájdalmasabb dolog az, hogy már nem érdekel, mit gondolsz rólam és a munkáimról. Végül rájöttem, hogy nem folytathatjuk a kapcsolatunkat, és harmincéves barátságunk véget ért. Bánat? Csak ha a kapcsolatunk másként alakult volna. Ez a rövid elszámolás bontja ki a drámai sorsunkat.[31]

Lukács válasza, egy önkéntelen önéletrajzi részlet, szintén teljes idézetet érdemel:

> Mélységes undorral tölt el, ha nyilvánosan életrajzi dolgokról kell beszélnem. De a múltunkkal kapcsolatos értékeléseid választ érdemel. Ami a közös dolgainkat illeti, etikai kötelékek, ez egyszerűen nem igaz. Az etikai összeegyeztethetetlenségünk a munkáid tudatos mozgatórugója. Az, hogy

[30] Béla Balázs, "Alany és tárgy," MS 5018/175 az MTA-ban.

[31] Béla Balázs Lukácshoz, 1940. január, MS 5018/181 az MTA-ban.

> mennyire tükröződnek az én etikai nézeteim a munkáidban, nem vita tárgya. Ami fontos, hogy te folyamatosan felhozod ezt. Ha emlékszel a Vasárnapi Körre, heves és érzelmes vitáink voltak etikai kérdésekről. A konfliktus gyakran nagyon éles volt, és az életünkben is felszínre tört. Hadd emlékeztesselek Irma halálára és a szerepedre benne. Azután évekig megszakadt a kapcsolatunk, és később csak Ljena közvetítésével állt helyre. Amikor valamit erkölcsileg visszataszítónak találtam, te mindig arra hajlottál, hogy az én reakciómat alantas indokoknak, például féltékenységnek tulajdonítsd. De nálam sosem ez volt az eset. Már fiatalon megtanultam gyűlölni a polgári bűnöket és képmutatást, és ez formálta az etikai nézeteimet. Társadalmi helyzetem és neveltetésem eredményeként a dolgok idealisztikus-misztikus dimenziót kaptak. Egy ideig, még kommunistaként is, időbe telt, míg leküzdöttem fiatalkori idealizmusomat. Soha nem vesztettem el az egész polgári kultúra iránti gyűlöletemet, és ezt a gyűlöletet tekintem a múltam legjobb örökségének. Most úgy látom, hogy ami lehangoló volt benned, az az intellektualizmusba, bohém életmódba és polgári szennybe való naiv, idealisztikus menekülésed volt. Mindezt magam körül láttam: egy úgynevezett barát gyáva hazugságai az erotikus kaland hajszolása közben, majd a nővel szembeni brutalitása, amikor a kaland véget ért. Ez veszélyeztette a barátságunkat, és mély hatással volt rám. Ma ezeket a dolgokat objektívebben látom. Ez nem egyetlen esemény volt, hanem visszatérő szexuális machiavellizmus, amit Maupassant is többször leírt… Csak a forradalom kínál kiutat az erkölcstelen múltból. De te magasztos romantikát és Dosztojevszkijt idézel, hogy igazold a polgári szexuális erkölcsödet… A párthoz való csatlakozás forradalmi folyamata az irodalmat is érintette… Így számomra Balzac vette át Flaubert helyét, Tolsztoj Dosztojevszkijét, és Fielding Sterne-ét… Emlékezz a szenvedélyes vitáinkra Bécsben, amikor elutasítottam korábbi munkáimat, amelyeket te védelmeztél… Sajnálatos módon irodalmi etikáról kell beszélnem. Az én [intellektuális] elszigeteltségem az 1918 előtti Magyarországon, és az árral szembeni úszásom megakadályozta, hogy sikeres író legyek. Mivel anyagi függetlenséget élveztem, lehetőségem nyílt arra, hogy német íróként és gondolkodóként szerezzek elismerést… És most te drámai sorsot csempészel a mi elidegenedésünkbe. Ez apám meggyőződésére emlékeztet, miszerint azért lettem kommunista, mert Anna [Hamvassy] gonosz intrikái miatt.[32]

Ahogy Cicero bölcsen megjegyezte, egy barátság megszakadása tragédiának is számíthat. „Ne legyenek törések" az igaz barátok között – tanácsolta Cicero. Azonban, ha mégis bekövetkezik egy törés, az nem szabad, hogy sértésekhez és bántó kritikákhoz vezessen. A testvéri pár megszegte a barátság megszakításának szabályait. Lukács aszketikus hajlamai most már ellentétben álltak Balázs érzéki természetével. Balázs számára az a nők ellen elkövetett erőszak, amelyet mások irányába gyakoroltak, párhuzamban állt azzal az önsanyargatással, amelyet Lukács önmagára és saját műveire kényszerített. Ennél is fontosabb azonban, hogy Balázs megkérdőjelezte Lukács teljesítményét azáltal, hogy életét marxista művé formálta, azt sugallta, hogy Lukács mindent önmagában talált meg, amit Marxban állított felfedezni. Továbbá, egy vázlatlevélben Balázs azt mondta: „Nem én voltam az, aki irodalmi politikával és irodalmi diplomáciával foglalkozott, aki szektákat, csoportokat és klikkeket szervezett. Én írtam, és soha nem szerveztem irodalmat..."

Bár Balázs kihagyta ezt a részt, a barátság akkor ért véget, amikor Lukács „Isztria Parszifáljának" nevezte őt, aki Isztriából Moszkvába lovagol, hogy összeesküvéseket szőjön. Egy érzéki szerető, aki vágyai között ingadozik, Parszifált „az a félelmetes idióta" néven ismerik.[33] Senki sem akarja, hogy Parszifálnak nevezzék, egy olyan figurának, aki az erkölcsi gyengeséget és gonoszságot szimbolizálja. Valóban, a szex nagy könyvében sok fejezet található, és Parszifálé az egyik legundorítóbb. Ezt kihasználva Lukács, utalva Balázs erotikus szenvedélyeire, a reiner Tor kifejezést használta, ami nemcsak Parszifálra utal, hanem szójátékként is működik az „átlátszó ajtó" és a „tiszta ostobaság" jelentésekkel, így karikírozva A kékszakállú herceg vára szerzőjét.

Lukács leleplezései Balázs szenzualizmusáról még Annának is túl soknak bizonyultak. Miközben Balázst védte azokkal a vádakkal szemben, miszerint Németországban eltékozolta tehetségét polgári lapoknak írással, a Szovjetunióban pedig „vörös giccset" gyártott, dühösen Lukácsra támadt:

---

[32] Lukács Béla Balázsnak, 1940. január 31., MS 5018/12 az MTA-ban.

[33] Ernest Newman, Wagner (Random House, New York, 1960), 375. oldal.

> Ami a szexuális erkölcsöt illeti, sok mindent mondhatnék. De mivel a kommunista társadalom erkölcse még nem született meg, nincs pontos referenciám arra, hogy mit gondoljak. Mégis, nem hiszem, hogy az új világ erkölcse bohém vagy dogmatikus lesz. És mindenekelőtt nem lesz merev és természetellenes. Nem tudom megállni, hogy ne mondjam el: az évek során sok minden az erkölcsről alkotott kritikádban felkavart. Hadd említsek egy példát. Bécsben, nehéz szívvel meséltem neked, hogy a fiam Amerikában egy szódagyárban dolgozik. Az apja egy kis vállalkozást akart neki vásárolni Magyarországon, de a fiam azt mondta, hogy nincs tehetsége a kizsákmányoláshoz. „Remélem, tudod" – vigasztaltál, „hogy a szódagyárak a háborús erőfeszítéseket szolgálják." „De Erwin új mosószerek fejlesztésén dolgozik" – válaszoltam összetört szívvel. „Mindegy," – intettél le megvetően – „a gyár stratégiai anyagot is előállíthat egy jövőbeli háborúban." Elfelejtetted megmondani, mit kellett volna Erwinnek tennie. Talán rá kellett volna beszélnem, hogy csatlakozzon hozzánk a Szovjetunióban. Sem az értelem, sem a tudás nem képes erkölcsös lényt vagy bírálót formálni, ha az értékrendje nincs egyensúlyban a szeretettel.

Anna megrázó utóirata így szól: „Nem tudtam megmenteni a fiam életét. Idegrendszeri rendellenességet örökölt az apai ágról, és öngyilkossági rohamai voltak. Miután visszatért Amerikából a katonai behívó miatt, kidolgozta egy új mosószer kémiai képletét, és visszaküldte Amerikába. Ezután mérget ivott."[34]

Fia tragikus elvesztése lerombolta Anna hitét Lukáccsal szemben. Barátságot és mindenekelőtt a szeretet ajándékát adta Lukácsnak és Balázsnak. És most, idős korában, a gyásztól megtörve, ő lett a bukott királynő, akitől megfosztották a csodálattól, a büszkeségtől és szinte mindentől, kivéve az életét.

Lukács szerencsésebb volt; sikerült megmentenie mostohafia életét. Amikor a társaság 1945. április 13-án megünnepelte hatvanadik születésnapját, Lukács bizalmasan elmondta Vargának, mennyire zavarja a gondolat, hogy mostohafia nélkül térjen vissza Magyarországra, mint az új parlament tagja. Legnagyobb meglepetésére Varga megígérte, hogy segít. Lukács mostohafia, Janossy Ferenc később így emlékezett vissza az esetre:

> Lukécs zavart arcát látva [Varga] elmagyarázta, hogy minden csütörtök este Berija bridzspartnere. A következő bridzspartin felhozza majd az ügyemet. Két héttel később otthon voltam. Bizonyára nagyon jó bridzsjátszma volt a Kremlben. Egy szép napon a táborparancsnok behívatott az irodájába. Abból, ahogyan hellyel kínált, tudtam, hogy történt valami. Úgy viselkedett, mintha én lennék a táborparancsnok, és ő a fogoly... Később megtudtam, hogy Berija mag/titkára hívta fel a táborparancsnokot. Halálra rémült, amikor megtudta, hogy az egyik fogolynak közvetlen kapcsolata van Berija irodájához.[35]

Gertrudot a sors komor lottója kísértette, és angol gyakorlófüzetében furcsa utalásokat tett a Gondviselésre és kártyajátékokra. A „játék" fogalma — az élet, mint játék és a gondolkodás játéka — úgy tűnt, megszállottan foglalkoztatta Gertrudot. Angolul ezt írta: „Milyen játékot szeret Lukács? Válaszoltam habozás nélkül: a beszélgetést."

---

[34] Anna Balázs Lukácsnak, 1940. február, LAK.

[35] "Életútinterjú Jánossy Ferenccel" Medvetánc (1986 április - 1987 február), 246-247. o.

IV. RÉSZ

Vita Activa (1946-1956)

16
Budapest: Magasztalások

1945-től 1949-ig teljes szabadságot élveztem.

Lukács

Megtalálta az Archimédeszi pontot, de saját maga ellen használta; úgy tűnik, csak ennek a feltételnek a megtalálására volt engedélye.

Kafka

Hazafelé utazva kötelességből és választásból, Lukács 1945-ben fejezte be zarándokútját. "Reményekkel tértem vissza" – mondta egyszerűen. Azt feltételezte, hogy nyugalom és béke, nem pedig rettegés és félelem lesz az osztályrésze. Azonban a zarándoklat negyedszázada megtette a maga hatását. Hatvanéves volt, és élete nagy részét távol töltötte szülőföldjétől. A Német Kommunista Párt vezetője, Walter Ulbricht azt szerette volna, ha Berlinben telepedne le, hogy segítsen „újraoktatni" a németeket. Barátja, Ernst Fischer pedig Bécsbe hívta, hogy ott éljen. Miközben Lukács az ajánlatokon töprengett, József Révai levelet írt neki a szovjetek által felszabadított Debrecenből, Magyarországról:

> Az „hivatalos" üdvözleteken kívül hadd gratuláljak neked a hatvanadik születésnapod alkalmából. Mit is mondhatnék? Huszonhét éve ismerjük egymást. Az ember hajlamos mélabússá válni, ha az életkorára gondol. De az évek semmit sem jelentenek. Nos, nem teljesen. Mindenesetre a legjobbakat kívánom neked, és mindenekelőtt jó munkát a következő húsz évre. Remélem, hogy ez elegendő idő lesz ahhoz, hogy befejezhesd a hátralévő munkáidat.

Ahogy az „hivatalos" gratulációkból is kiderül, megválasztottunk téged a budapesti parlament tagjának. Hamarosan parlamenti képviselőként térhetsz vissza. Nem szeretnék ebben a rövid levélben írni az itteni helyzetről. Éppen földosztást végzünk, és néhány napon belül befejezzük. A döntő dolog megtörtént – visszavonhatatlanul. Ugyanazzal a problémával nézünk szembe itt, mint a fasizmus esetében. Minél közelebb kerül a reakciós földbirtokos osztály a halálhoz, annál erősebben küzd vissza. De ne aggódj, nem feledkezünk meg a reakciósokról. Sajnos a magyar nép inkább statisztaszerepben van a nagy átalakulásban, mintsem főszereplőként ezt meg fogom változtatni... Ami a könyvtáradat illeti, nem lehetek túl hasznos. Különvonattal kellene jönnöd, hogy magaddal hozhasd a könyveidet. Feltételezem, hogy másokhoz hasonlóan te is repülővel érkezel majd. Javaslom, hogy tárold el a könyveidet, és várj az első alkalomra, amikor hazaküldheted őket. Nem tudok mást javasolni. Kedves Gyuri, nagy szükség van rád itt. Az értelmiség biztosan vár téged. Meg fogjuk jelentetni a kis könyvedet az Írók Felelősségéről. Röviden, számítunk rád.[1]

És Mátyás Rákosi hasonlóképpen írt neki: „Várunk Magyarországon, hogy segíts a pártnak befolyásolni az értelmiség legjobb tagjait."[2] Szinte ugyanazon a napon Lukács bizalmasan megosztotta Lifschitz-cel: „Személy szerint ez nem a legszerencsésebb fordulata a sorsnak számomra. Reméltem, hogy Magyarországon félig nyugdíjba vonulhatok, és az életemet a tudománynak szentelhetem, majd később Bécsben telepedhetek le... Minél inkább politikusként tevékenykedem, annál kevésbé valósíthatom meg bécsi álmaimat."[3]

A magyarországi muszkoviták, az 1919-es forradalom maradványai, akik túlélték Sztálin tisztogatásait, nagyrészt 1943 áprilisára visszatértek. Euforikusak és extatikusak voltak, a

---

[1] Révai József Lukácsnak, 1945. április 7., LAK.

[2] Rákosi Mátyás Lukácsnak, 1945. április 17., I.AK.

[3] Lukács levele Mihail Lifschitznek, 1945. április 16., IAK.

történelem hullámán lovagoltak. Lukács késleltette visszatérését egészen augusztus végéig, amikor végül kiszabadította mostohafiát, Janossy Ferencet a Gulágból. Idősen és fáradtan Lukács óvatos volt egy újabb „vita nuova" kilátását illetően egy olyan nemzetben, amely a „lélek teljes válságát" mutatta.[4] Az azonnali háború utáni években írt levelei kényszeredett vidámságot árulnak el a moszkvai évekkel és a budapesti élet újjászervezésének traumájával kapcsolatban. Egy hosszú levélben, amelyet régi barátjának, az akkor New Yorkban élő Lesznai Annának írt, Lukács így fogalmazott:

> Olyan sok minden történt velünk az évek során, és az életünk annyira megváltozott – akárcsak a tiéd –, hogy lehetetlen lenne mindezt egy levélben leírni. Mivel valahol el kell kezdenem, hadd kezdjem a legfontosabbal: a munkával. Azt mondhatom, hogy soha nem volt jobb időszakom, mint Moszkvában. A nyüzsgő bécsi és berlini évek után végre a tudománynak szentelhettem az időmet, és valójában meg is tudtam élni belőle. Soha nem voltak anyagi gondjaink, még úgy sem, hogy soha egy sort sem írtam pénzért. A háború kitöréséig Ferenc [Janossy] egy gyárban dolgozott. Szakmailag és politikailag is fejlődött. Egy orosz lánnyal házasodott össze az „alsóbb rétegekből" (természetesen a Gulagról nem teszünk említést). Anna [a lánya] befejezte az egyetemet, és most vegyészmérnökként dolgozik. Ezalatt két férje volt, és mindkettőtől elvált. Remélem, a harmadik házassága jobban sikerül. Egyedül él Moszkvában, az egyik szomszédunkkal lakik együtt. Nincs tervben, hogy a gyerekek visszatérnének hozzánk Budapestre. A körülmények nehezek és kockázatosak egy biztonságos élethez. Ami a visszatérésemet illeti, magam sem tudom, hogyan érzek és mit gondolok erről, nemhogy le tudnám írni. A külső életünk nagyon ideiglenes. Először egy szerény szállodában laktunk, most pedig egy panzióba. Csak néhány könyvem érkezett meg, és ezek nincsenek kicsomagolva, hogy komoly tudományos munkát lehessen végezni velük. Gertrud idegileg lehangolt állapotban van, mert hiányoznak neki a gyerekek. Ezt megértheted. Hogy itt hogyan alakulnak a dolgok, az a politikai fejleményektől függ. Általában véve a régi és új ismerőseim jól fogadtak. Meglepett, hogy ennyi hűséges olvasója van a régi könyveimnek... Meg vagyok győződve arról, hogy az idősebb generáció reménytelen, és csak az új generációra lehet hatni. Az elmúlt huszonöt év demoralizáló hatással volt, szellemileg és erkölcsileg egyaránt, az értelmiségi elitre. Egy gyakorlati kérés. Kölcsönkérhetnénk néhány bútordarabot, amelyet raktárban hagytál? Kérlek, értesíts minket, és engedélyezd a kiadását.[5]

Anna válasza Amerika „nagyszerű, furcsa világából" tanulságos. Mivel nem tudott alkalmazkodni az amerikai élethez, Anna, aki a háborús évek alatt Bostonban és New Yorkban tanított, magányosnak és elszigeteltnek érezte magát. Amikor életét mesélte el Amerikában Lukácsnak, hozzátette,

> Sok tehetség van itt. De amint bekapcsolódnak a világba, elkapja őket az üzleti szellem, ami eltorzítja és összezsugorítja a legtöbbjüket... Borzalmas honvágy kínoz, mert az ostoba fejem nem tudja elfogadni, hogy az, amiről írtam és amit festettem – Kértvélyes [családi birtoka] – már nincs. A szívemben és a képzeletemben reménytelenül a múltban élek. Csak az igazságérzetem és a józan eszem él a jövőben. És sem az ész, sem az igazságérzet nem tud verset írni. Ráadásul nem tudok irodalmi angolul írni, egy furcsa dialektust beszélek, amit csak a beavatottak értenek. Ezért szellemi halálra vagyok ítélve... Annának nem kellene ilyen gyakran férjet cserélnie. Gyerekeket kellene szülnie. Tanúsítom, hogy ez a nők leghasznosabb feladata. Hogy van Fülep? Mit csinál? Kik a népszerű írók Magyarországon? Jól értem, mire gondolsz az idősebb generációval kapcsolatban. Annyi mérget nyeltek és annyi nyomorúságon diétáztak, hogy sok mindent kell korrigálni és kompenzálni. Öregkoromra jobban értékelem és becsülöm az oktatást, mint fiatalabb éveimben.[6]

A „Szabadság Panzióban" kölcsönbútorok között és még mindig becsomagolt könyvekkel élve Lukács úgy találta, hogy budapesti élete Andor Gábor szavaival élve „az istenek piszkos ölében nyugodott." Talán senki sem ismerte jobban ezt az állapotot, mint Lukács barátja, Szilasi Vilmos (Wilhelm) (1889–1966). Miután Heideggert követte a freiburgi egyetemen, Szilasi, aki a hazatérés gondolatával foglalkozott, Lukács barátjára, Déry Tiborra bízta gondolatait,

---

[4] Magyarok (1949 április)

[5] Lukács Lesznai Annához, 1945. december 25., LAK.

[6] Anna Lesznai Lukácsnak, 1946. április 4. LAK.

> Egy ember nem szakíthatja el a gyökereit. Kultúrája, hajlamai és veleszületett képességei révén az ember szerves része annak az egésznek, amelybe beleszületett. Nyelv és értelem köt össze minket vele. Ami engem illet, én koraiemigrációmban [1919] sajnálatos, még akkor is, ha a maradás aggodalmat, üldöztetést és nyomorúságot jelentett volna. Semmilyen körülmények között nem szép a kortárs élet egy alkotó lélek számára. De ha az ember egy közösséghez tartozik, bármilyen reménytelennek is tűnjön a jövője, érdemes ott élni. Várni és remélni, együtt dolgozni és ébren maradni a hosszú éjszakákon át — erről szól az emberi méltóság. Milyen szomorú, hogy számomra és kortársaim számára a vándorló lét olyan könnyűnek bizonyult! Sem maradni nem tudtunk a gyökereinknél, sem ellenállva nekik növekedni. Ha nem lenne minden ennyire reménytelen, hazatérnék.[7]

Végül Szilasi úgy döntött, hogy Freiburgban marad. Visszavonva jelöltségét a Budapesti Egyetem filozófia tanszékére, ezt írta: „Nehéz betölteni Husserl és Heidegger helyét, különösen, mivel követőik a világ minden tájáról érkeznek, hogy hallják az ortodox fenomenológia és egzisztencializmus autentikus eszméit."[8]

Lukács kulcsszerepet játszott Szilasi döntésében. Függetlenül vagyonos lévén, Szilasi nagylelkű házigazdának bizonyult a magyar értelmiségiek számára fényűző, svájci Brissagóban található Villa Trecipressijében. Lukács imádta Brissagót, és hosszú időket töltött ott európai utazásai során a közvetlen háború utáni években. Amikor 1947 elején meglátogatta Szilasit, Lukács meggyőzte őt arról, hogy az „új demokráciában" kizárólag a marxizmus–leninizmust fogják tanítani, nem pedig Husserlt és Heideggert. Szilasi tehát tudta, hogy Lukács Fogarasit fogja támogatni a Budapesti Egyetem filozófiai tanszékének vezetésére, nem pedig őt. Valójában Szilasinak nem voltak illúziói e téren, és elmondta Lukácsnak: „Tudom, hogy Fogarasit fogod támogatni. Ennek semmi köze hozzám vagy a képességeimhez. Ez egyszerűen az objektív helyzetet tükrözi, és ezért nem hagy bennem tüskét. Csupán azt sajnálom, milyen problémát okozhatott ez számodra."[9]

Mindig szívélyes és barátságos, Szilasi őszintén kedvelte Lukicsot, és csodálta a Goethe és kora című könyvét, különösen az esszéit a Faust-ról. Miután meghívta Lukácsot és Gertrudot, hogy töltsék a nyarat 1947-ben a Villa Trecipressiben, Szilasi hozzátette: „Befejeztem könyved Goetheről szóló utolsó részének olvasását és javítását... Meg vagyok győződve arról, hogy nagy sikert fog aratni. Az esszék a Faust-ról lenyűgözőek. Különösen élveztem A történelmi regényt. Ez nemcsak esztétikát, hanem marxizmust és politikai elméletet is tanított nekem. Ezek a könyvek korszakunk jelentős eseményei."[10]

Nem volt kevésbé lelkes Lukács munkái iránt Mannheim sem. Csak váratlan halála 1947 januárjában akadályozta meg, hogy Mannheim visszatérjen Angliából és elfoglalja a szociológia tanszéket a Budapesti Egyetemen.[11] A Szociológia és Társadalmi Rekonstrukció Nemzetközi Könyvtárának szerkesztőjeként Mannheim Lukács tanácsát kérte, hogy mik a „szovjet tudományos élet reprezentatív eredményei" Az International Library talán kiadja. Lukács felsorolta saját könyvét Goethéről, valamint Kleistről, Schillerről és a Faust-ról írt esszéit. Más szovjet művek tekintetében dicsérte Rubinstein Szociológiáját — egy éles támadást a „dekadens" polgári pszichológia ellen —, amely elnyerte a Sztálin-díjat, valamint Pavel Makarenko pedagógiai munkáit — Makarenko az NKVD, vagyis a Gulag javítótelepein végzett kutatásai alapján két intézményt dicsért, mint a gyermeknevelés mintahelyszíneit: a javító-munkatelep és a hadsereg. Lukács továbbá ajánlotta Lifschitz „marxista esztétikáról" szóló műveit, mint a legjobbakat a területen. Levelét zárva Lukács személyes megjegyzést fűzött hozzá: „Frankfurti találkozónk után a Szovjetunióba mentem, ahol

---

[7] Vilmos Szilasi Tibor Dérynek, 1947. május, LAK.

[8] Szilasi Vilmos Basch Lóránthoz, 1947. november 8., LAK.

[9] Vilmos Szilasi Lukácsnak, 1947. április 28., LAK.

[10] Vilmos Szilasi Lukácsnak, 1947. július 7., LAK.

[11] Hajnal István Karl Mannheimnak, 1945. november 20., LAK.

életem legboldogabb éveit töltöttem. A két gyermek — Anna és Ferenc — most ott dolgozik mérnökként. Lajos [Jánossy] Manchesterben van, így lehet, hogy többet tudsz róla, mint mi itt."[12] Amit Lukács nem mondott el Mannheimnek, az az volt, hogy Ferencet éppen akkor engedték szabadon a Gulagból.

Lukács repülővel tért vissza Budapestre. Európa keleti felének „rettenetes romjai", az elpusztított és éhező pusztaság lenyűgözte. A budapesti repülőtéren visszautasított minden interjút.[13] A Magyarok első száma, amely később ellenezte kulturális politikáját, így írt: „1945 első izgalmas híre, hogy élünk." Élünk, de éhezünk és az elszabadult infláció örvényében vergődünk. Mikor 1946-ban megkapta a Baumgarten-díjat, Lukács aranyban kérte a kifizetését, mivel – amint a Magyar Tudományos Akadémia elnökének közölte – kis adagokban el tudta cserélni azokat a szükséges dolgokra. Egy tanítóképző főiskolán tartott előadásakor pedig pénz helyett könyveket kért fizetségül.[14] Gertrud rendszeresen kapott élelmiszercsomagokat Moszkvából, pontos utasításokkal az elosztásukról. Egy ilyen csomag esetében például Balázs és Gábor egy-egy kiló kávét kaptak, Elek Bolgár kávét és konzervet, míg Rajk László kávét, teát és sűrített tejet. (A csomagot kísérő kézzel írott jegyzet szerint Rajk a Belügyminisztériumban dolgozott. Ez az ártatlan megjegyzés később baljós jelentőséget nyert, amikor Rajkot letartóztatták, bíróság elé állították és kivégezték.)[15]

De minden nehézség és szenvedés ellenére Lukács izgatottságot érzett, amikor néhány, a száműzetést és a háborús éveket túlélő vasárnapista nem vesztegette az időt, hogy felvegye egymással a kapcsolatot. Frigyes Antal írt Lukácsnak Londonból,

> Pontosan úgy, mint a középkorban, az ember valóban kézzel kézbesített leveleket küld. Bár Londonban telepedtem le professzorként, érdekel, mi történik Magyarországon. Örömmel hallottam az elmúlt néhány évben a te tevékenységeidről. Éppen most kaptam meg a könyvedet az orosz realistáról [Nagy orosz realista] és a Dosztojevszkij-tanulmányt [„Fjodor Dosztojevszkij" (1943) |. Közelebb állnak hozzám, mint az összes amerikai vagy angol könyv az elmúlt néhány évben.[16]

Mannheim kapcsolatba lépett Füleppel:

> Örömmel hallom, hogy túlélted ezeket a nehéz éveket. Nagyon is jól tudom, mekkora teljesítmény ez. Remélem, ez a levél ösztönözni fog arra, hogy írj magadról, az aggodalmaidról, a problémáidról, és arról, hogy tehetek-e érted valamit. Kezdetként egy kis információcseréhez: a feleségemmel, bár nehéz időket éltünk meg és a londoni bombázások alatt Londonban maradtunk, minden baj nélkül túléltük. Végig a London School of Economics-ban dolgoztam, és bizonyára érdekesnek fogod találni, hogy nemrég kineveztek a londoni egyetem oktatási tanszékének vezetőjévé. Azon tűnődöm azonban, vajon képes leszek-e megváltoztatni a Brit Birodalom gondolkodásmódját abban a néhány évben, amely még hátravan, mielőtt az atombomba mindent elpusztítana. Biztosan tudsz majd nekem jó tanácsot adni ebben.[17]

És Fülep felvette a kapcsolatot Lukáccsal, amint megérkezett,

> Végre. Olyan sokáig vártam rád, mióta elmentél, különösen az elmúlt néhány hónapban, amikor elterjedt a hír, hogy hazatérsz. 1919-ben, amikor megszöktél Budapestről, meglátogattam azt a házat, amelynek padlásán bújtál el. Évekig aggódtam érted... Feltételezem, hogy aktív leszel a pártban és általa. Össze kell gyűjtenünk a legjobb elméket, mert különben minden összeomlik, beleértve ezt a

---

[12] Lukács Karl Mannheimnak, 1946. november 13., LAK.

[13] Szabadság 1945. augusztus 31., 1. oldal.

[14] Lukács Lóránt Baschnak, 1946. november 23., I.AK.

[15] Bori Gertrud Lukácsnak, 1946. március 26., LAK.

[16] Frigyes Antal Lukácsnak, 1946. november 25., LAK.

[17] Karl Mannheim Lajos Fülepnek, 1946. január 22., MS 4588/299 az MTA-ban.

> nemzetet is. Meg kell őriznünk, mert bármilyen fantasztikusan hangozzon is, nincs más, aki el tudná végezni ezt a feladatot.[18]

Lukács küldetése az volt, hogy meggyőzze és megnyerje az értelmiségieket a nagy „szocialista" berendezkedés számára. A Fórum című folyóiratot, amelynek célja az írók szocializmus felé történő megnyerése volt, kezdetben maga Lukács szerkesztette a saját lakásában. Kezdettől fogva Lukics művészettel kapcsolatos megnyilatkozásai kétértelműek voltak, és dialektikus kifejezésekbe ágyazódtak. Amikor 1947 elején arra kérték, hogy kommentálja a vezető francia marxista, Roger Garaudy állítását, miszerint a pártnak nincs „esztétikai elmélete", Lukács kijelentette,

> Valóban, nem létezik olyan, hogy pártesztétika. A kommunista pártok nem állítanak össze esztétikai alapokmányokat. Ennek ellenére létezik marxista esztétika, amely egyértelműen helyesli a realizmust és elutasítja a dekadens formalizmust. A marxista esztétika építménye még nem készült el. Bár Marx, Engels, Lenin és Sztálin jól meghatározták esztétikai elméletünket, annak rendszeres szervezése, történelmi és tudományos kidolgozása még várat magára.[19]

De ez könnyebb volt mondani, mint megtenni. Például Tibor Déry író egy hosszú, vallomásos levelében ingerülten kérdezte Lukácstól egy évvel korábban: „Marxistaként mit kezdjek egy olyan elmélettel, amely alig törekszik önmaga megvalósítására?" Déry célzatosan felvetette a párt „érzéketlen közönyét" Attila József költő sorsa iránt, aki, keserűen csalódva a kommunizmusban, öngyilkosságot követett el, és idézte Lukácsnak a költő hátborzongató megfigyelését: „Egy eszme nem lehet igaz, ha már a megvalósítása előtt hibás."[20]

Ami az „új világ" íróktól való elvárását illeti, Lukács György 1946 júniusában, az első magyar írókongresszuson tett kijelentése egyértelmű volt: „Az íróknak sem múltjukról, sem alkotói énjükről nem kell lemondaniuk, és nem kell terméketlen önvádaskodásba merülniük. Azt szeretnénk, ha az írók lelkükkel és szívükkel megerősítenék és igent mondanának arra, ami ma születik."[21] A párt szempontjából egyedül Lukács rendelkezett elegendő presztízzsel és tekintéllyel ahhoz, hogy újragondolja és újradefiniálja a magyar kultúrát, valamint – ami a legjelentősebb – megtervezze az összekötő folyosókat az alkotó értelmiség és a marxizmus között.

A párt egyik titkos iránymutatása, amely a háború utáni káosz kihasználását célozta, a kommunisták „demokratikus és nemzeti" arculatának megteremtését írta elő. Például Zoltán Vas (aki a háború utáni években barátságot kötött Lukáccsal), mintegy a Vörös Hadsereg „poggyászában" érkezve, titkos utasításokat kapott arra, hogy a párt céljait „mások és más pártok" révén érje el. A párt háború utáni „demokratikus" és nemzeti imázsával összhangban — amelyet Sztálin az amerikai elégedetlenség csillapítására tervezett Lengyelország miatt — a magyar párt fő ideológusa, Révai József, a nemzeti írókat részesítette előnyben a kommunistákkal szemben. Révai és Rákosi például bemutatták Illyés Gyulát, egy nemzeti írót, Vorosilov marsallnak „Magyarország legnagyobb élő írójaként." Az üzenet egyértelmű volt. Illyés naplójában 1945 márciusában ez áll: „A debreceni Nemzetgyűlés ülésén Révai ténylegesen Rakóczi Ferenchez, Kossuth Lajoshoz és Petőfi Sándorhoz hasonlított. De meg kell őriznem a nyugalmamat és az emberségemet."[22]

Ezek a nevek Magyarország számára ugyanazt jelentik, mint az Alapító Atyák nevei Amerikának. Nem meglepő, hogy Balázs, aki magát Illyés mellé sorolta, mint „nagy költő", keserűen panaszkodott Révainak:

---

[18] Lajos Fülep Lukácsnak, 1945. szeptember 19., LAK.

[19] "Létezik marxista esztétika?" Magyar Köztársaság 11 (1947. március) 4. oldal.

[20] Tibor Déry Lukácsnak, 1946. február 9., LAK.

[21] Lukács György, "A magyar irodalom egysége", Fórum (1946. szeptember) 15. o.

[22] Gyula Illyés, „Naplójegyzetek, 1945," Kortárs (1984. november), 1676. oldal.

> A pártszervek figyelmen kívül hagynak, s úgy tűnik, szándékosan mellőznek engem. Ez az értelmiségi körök beszédtémája. Ahogy a benyújtott bizonyítékok is mutatják, panaszom nem egy érzékeny primadonna siráma. Sok körben „leplezetlen örömöt" vált ki, hogy mellőznek és figyelmen kívül hagynak. Miért szükséges azt a benyomást kelteni, hogy a kommunisták megtagadják tőlem a szolidaritást? Ez egy pártutasítás? Ha nem, akkor milyen ostoba szabály az, ami kizár engem a pártkiadványokból? Nem lenne bölcsebb, ha híd szerepében használnának az értelmiség felé — ha szükséges, megfelelő irányítás mellett? Küldetésem van. Az elefántcsonttorony idealizmusának partjairól érkezve a forradalmi kommunizmus felé, útmutatóként szolgálhatnék mások számára."[23]

Lukács megjelenése a magyar kultúra filozófus-királyaként tovább fokozta Balázs megaláztatását. Felsikoltott Révaihoz: „Többször is megdöbbentett elvtárs Rákosi azzal a kérésével, hogy hallgassak kommunista identitásomról, és kerüljem a nyilvánosságot. Szeretném megérteni ezt. Olyan terhet jelentek és akkora szégyen vagyok, hogy a párt nem vállalhat fel engem? Világos és határozott választ követelök."[24] Révai válasza határozott volt. „Azt tanácsolom," írta Balázsnak, „hogy olvassa figyelmesebben a párt napilapját, a Szabad Nép-et, mielőtt legközelebb panaszkodik nekem." Révai akár idézhette volna az operai bohócot is a Pagliacci-ból: „La commedia è finita." A komédia véget ért; a játék befejeződött; és az álarc lehullt. Elkeseredetten Balázs „megvetendő söpredéknek" nevezte Lukácsot és Révait, akik „uralmat gyakorolnak a film és az irodalom felett."[25]

Lukács közömbös maradt barátja sorsa iránt. Minél hangosabban követelte Balázs az „hivatalos" elismerést, annál inkább megpecsételte sorsát. Azonban utolsó levelében, amelyet 1947 májusában írt Balázsnak, Lukács ezt mondta:

> Örömmel olvastam a Haladds-ban, hogy megünneplik irodalmi debütálásod 40. évfordulóját. Az emlékeimben az én irodalmi debütálásom még régebbinek tűnik. De nem akartalak öregnek beállítani. Dialektikusként tudom, milyen viszonylagos az, hogy mi mikor kezdődött... Remélem, hogy ifjúkori álmod, alkotói tavaszunk idején, megvalósul, és learatod majd azt, amiért olyan sokáig és keményen küzdöttél. Személyesen akartam mindezt elmondani, de sajnos nem lehetek ott.[26]

Balázs 1949. május 17-én halt meg — magányosan és csalódottan. De még a halál sápadt zászlaja sem hatotta meg Lukácsot. Nem vett részt Balázs temetésén, és nem fejezte ki részvétét Annának. Balázs sírkövére egyik versének sorait vésték: „Szerettem ezt az életet, / És ez az élet szeretett engem."[27]

Első nyilvános szereplésén az új rezsim részeként 1945 szeptemberében Lukács művészekhez és írókhoz szólt a Zeneakadémián. „Világhírű" esztétaként mutatták be, és állva tapsolták meg. A szocialista realizmus elsődlegességének kérdésében Lukács kijelentette: „Mi, kommunisták, szabad művészetet kívánunk, és csak a reakciós művészetre vonatkozóan helyezünk korlátozásokat."[28] Kifejtette, hogy bár a párt minden művészetet támogatni és ösztönözni kíván, fenntartja a kritikai jogot megkülönböztetni a jót a „reakciós" művészettől." Nem sokan üdvözölték ezt fuvolákkal és trombitákkal. Ráadásul, Lukács tudományos érdemei és hírneve ellenére, a Budapesti Egyetem esztétikai és „kulturális politikai" tanszékére való kinevezése néhány aggasztó kérdést vetett fel. Fő támogatója mások véleményét is tolmácsolta, amikor azt mondta: „Az összes hazatelepült közül Lukács az egyetlen kiemelkedő intellektus. Alig tudok valamit az emigráns Lukácsról és irodalmi

---

[23] Béla Balázs József Révainak, 1945. július 30., MS 5021/113 az MTA-ban.

[24] Béla Balázs József Révainak, 1945. szeptember 14., MS 5021/114 MT-ben.

[25] Béla Balázs Annának, MS 5021/71 az MTA-ban.

[26] Lukács Béla Balázsnak, 1947. május 25., MS 5071/280 az MTA-ban.

[27] Szabadság, 1945. szeptember 11., 1. oldal.

[28] Uo., 1946. január 9., 4. oldal.

tevékenységéről. De ismerem az egykori Lukácsot: Thomas Mann barátját és a német filozófia vezető magyar kutatóját. Ezt a Lukácsot tiszta lelkiismerettel tudom ajánlani."[29]

Első előadása nyilvános esemény volt. A diákok zsúfolásig megtöltötték az auditóriumot, amelynek ablaküvegeit bombák repesztették ki, és kartonpapírral helyettesítették. Egy diák lépett az előadói emelvényhez, és ünnepélyesen üdvözölte Lukácsot: „A haladó ifjúság üdvözli a haladó professzort." Bevezető megjegyzéseiben a 19. századi realizmusról Lukács azt mondta: „Nem fogunk pártpolitikáról beszélni. De amint látni fogják, mindenkinek állást kell foglalnia."[30] És A szerzők felelőssége című könyv előszavában, amely az első könyv volt, amelyet Lukács Moszkvából való visszatérése után publikált, ezt írta: „Soha nem követeltem vagy vártam el szocialista és kommunista elméleteket az íróktól. Azt sem tartom szükségesnek, hogy pártokhoz csatlakozzanak vagy politikai tevékenységet folytassanak. Az író általános felelőssége más. Ébren kell tartania és tudatosítania a valódi nemzeti problémákat, valamint válaszokat kell találnia rájuk."

Érdekes tény, hogy Szilasi tájékoztatta Heideggert a háború utáni magyar szellemi eseményekről. Valójában ő fordította le Babits metafizikai esszéjét, Az értelmiségiek árulását német nyelvre Heidegger számára. Babits az „árulás" alatt Lukács, Mannheim, Tolnay és mások antidemokratikus gondolkodását értette.[31] Szilasi továbbá összehasonlította Heidegger Lét és idő című művét Babits Halál fiai című művével, mondván, hogy ez egy remekmű, amely „kifejezi egy nemzet problémáit és lelkének szerkezetét."

Lukács számára az első és legfontosabb „nemzeti probléma" az volt, hogy az 1945-ös romokon felépítse az „új demokráciát". Moszkvából barátja, Varga, Roosevelt New Dealjének marxista változatát vázolta fel. Lukács írásaiban a „népi demokrácia" fogalma olyan politikai rendszert jelöl, amely elkötelezett a jövedelem és a vagyon igazságos elosztása mellett, és magában foglalja a tömegek közvetlen részvételét a gazdasági, politikai és kulturális döntéshozatalban.[32] Azonban, ahogyan Lukács fő ellenfele, Bibó István rámutatott, a „népi demokrácia" fogalmának alkalmazása csupán taktikai lépésként szolgált az ellenzék leszerelésére és a „progresszív" erők megnyerésére egy kommunista vezetésű koalíciós kormány támogatására. 1945 végén, egy sor cikk a demokrácia „történelmi" szakaszairól és annak „új" fázisáról, Lukács meglehetősen lenézően utalt azokra a „tudatlan és elkényeztetett" értelmiségiekre, akik „kiváró álláspontra" helyezkedtek az „új demokráciával" szemben.[33]

Bibó válaszában Lukácsnak kifejtette alapvető nézeteltéréseit a kommunistákkal kapcsolatban:

> A magyar demokrácia válsággal néz szembe, mert félelemben él. Fél a diktatúrától egyrészt, és a reakciótól másrészt. A fasizmus iránti félelemhez most hozzáadódott a kommunizmustól való félelem is. Magyarország fasiszta megszállását és annak összeomlását követően most itt van a Vörös Hadsereg — egy megszálló hatalom. Mint elit párt, a kommunisták csak saját magukat okolhatják a félelemkeltésért.

Ami Lukács azon törekvését illeti, hogy a „formális" demokráciát a történelem szemétdombjára száműzze, Bibó emlékeztette őt arra, hogy a jogállamiság, a többségi uralom és a kisebbségi jogok előnyösebbek, mint az „keleti" demokrácia meghatározó jellemzői. A keleti demokrácia tanulsága az volt, hogy lényegében a rezsim „ellenségeinek" tudatos kizárását jelentette a demokráciából, és

---

[29] Lásd Tass-Thienemann Tivadar kari jelentését, 1945. augusztus 31., Budapesti Egyetem Archívuma, 1976/1944-45. 5-6. o

[30] Szabadság, 1946. április 4

[31] Tibor Hanak, Az elfelejtett reneszánsz (Bern, 1981), 31. oldal.

[32] Lukács, Magyar irodalom - Magyar kultúra, szerk. Fehér Ferenc (Gondolat, Budapest, 1970), 313. o.

[33] Lukács, „A magyar értelmiség és a demokrácia" [The Hungarian intellectuals and Democracy], Szabad Nép 1945 szeptember 30

mindenekelőtt az (alávetett) igazságszolgáltatási szervek széleskörű mérlegelési jogkörrel való felruházását. Lényegében Bibó, Madison szellemiségét idézve Lukáccsal szemben, a nyugati demokrácia eljárási szabályait és törvényhozási felsőbbrendűségét hasonlította össze a keleti demokrácia „forradalmi küzdelmének" és terrorjának sötét tanácskozásaival. Olvasói tökéletesen értették, hogy Bibó különösen Felix Dzerzsinszkijre gondolt, a Cseka tisztelt és puritán alapítójára, aki egyszerűen azt mondta: „Számunkra minden megengedett." Bibó prófétikus hangnemben zárta gondolatait:

> Legalább egy évtizeden keresztül a szovjetek figyelmüket és energiájukat a háború utáni újjáépítésre fogják fordítani. A határ menti államokban [Kelet-Európában] a döntő kérdés [a szovjetek számára] nem az azonos politikai rendszerek létrehozása, hanem az, hogy ezek az államok ne váljanak antiszuverén mozgalmak kiindulópontjaivá. Moszkva számára a határ menti államok stabilitása fontosabb, mint az ideológiai azonosság. Ellenkező esetben a szovjetek továbbra is figyelni fognak minket és beavatkoznak.[34]

Amikor Bibé benyújtotta cikkét publikálásra, Révai el akarta nyomni azt. Lukács azonban javasolta a megjelentetését, ugyanakkor válaszcikket is írt. Bibé elemzését „jobboldalinak" minősítve megfeddte őt, amiért a kommunista diktatúra rémével riogatja az embereket. „Magyarországon egyetlen komoly ember sem vágyik igazán proletárdiktatúrára" – írta Lukács. Azonban, miután a Kommunista Párt már 1949-ben megszilárdította hatalmát, Bibó, a háború utáni korszak legélesebb politikai elméje Magyarországon, támadások célpontjává vált. Üldözöttként viszonylag ismeretlen állásokban dolgozott. Halála előtt megkérdezték tőle, mit szeretne sírkövére vésetni, és Bibé azt válaszolta: „Bibé István (1945–1948)" — a háború utáni magyar demokrácia időszaka.

Lukács Bibóval szembeni válasza mélyen gyökerező érzéketlenségét árulta el a demokratikus értékek iránt. Hasonló vonásokat mutatott művészeti és irodalmi megközelítésében is. Azt állítva, hogy az íróknak láthatatlan szövetségük van a demokráciával, Lukács szemrehányást tett a Szép Sz folyóiratnak a fasizmus felé tanúsított engedékenysége miatt. Ez érdekes eszmecseréhez vezetett a demokráciáról Ignotus Pál, a folyóirat volt szerkesztője (aki Londonban élt), és Lukács között, aki még Moszkvában tartózkodott az eszmecsere kezdetén.[35] Neville Chamberlain Hitlerrel szembeni 1938-as müncheni „engedékenységére" hivatkozva Lukács azt állította, hogy ez megmutatta az „úgynevezett demokráciák" valódi arcát. Ignotus ellenezte ezt az álláspontot, mondván, hogy Chamberlain „hibái" aligha zárják ki Angliát a demokráciák sorából. Lukács nem értett egyet: „Antidemokratikusnak tartom III. Napóleon választási rendszerét, nem is beszélve Hitler változatáról. És ha Daladier és Chamberlain a demokrácia és a zsarnokság végzetes küzdelmében aktívan támogatták Hitlert, akkor azt a rendszert antidemokratikusnak tartom, akár van alkotmánya, akár nincs."[36]

Természetesen minden gondolkodónak megvan a saját odúja vagy barlangja, ahonnan a világot szemléli. Lukács sem volt kivétel. Minden művészeti és politikai területen szerzett fogalmi megértése és kritikai éleslátása ellenére gondolatai sokak számára platóniaknak, sőt illuzórikusaknak tűntek. Sokan erkölcsösnek és látomásosnak tartották. A Magyar Nemzet 1947. július 20-i számában megjelent szatirikus cikkében Márai Sándor feltette a kérdést: „Miért szükséges újjáépíteni a világot?" Lukács lappangó szokratizmusát kihasználva Márai Szókratészt idézte, aki azt mondta, hogy a politikai idealizmus az emberi szenvedélyek legrombolóbbika. Ami pedig Platón tökéletes társadalomról szőtt álmát illeti, Márai Szókratészt idézte: „Platónnak volt egy társadalmi terve, és háromszor is meglátogatta Dionüszioszt Szürakuszában. Platón látomásos terve

---

[34] István Bíbó, Válogatott tanulmányok (3 kötet, Magvető, Budapest, 1986), 1. kötet, 71. oldal.

[35] Pál Ignotus Lukácshoz, 1945. március 20., LAK.

[36] Lukács Pál Ignotusnak, 1946. január 6., LAK.

gyakorlatban megbukott, ahogy minden ilyen terv megbukik, amelyben a szellem a valósághoz közelít."

Márai szatírája érzékeny ponton találta el Lukácsot. Platón politikai reformról álmodott, mint filozófus. Lukács pedig, filozófusként, Lenin pártját képviselte, amely nyíltan törekedett a teljes politikai hatalom megszerzésére. Ahogyan Lukács kritikusai gyorsan rámutattak, egy filozófus, aki politikai hatalommal rendelkezik, nem szabadna túlságosan könnyedén elfogadnia Szókratész vidám totalizmusát, nem is beszélve arról, hogy társadalomformáló küldetésbe kezdjen, hogy az a lélek tükörképe legyen. Lukács ellenfelei elismerték, hogy a nemzeti megújulás valóban új elméleti perspektívát és erkölcsi látásmódot követelt. Mindazonáltal sokakat zavart Lukács moralizáló késztetése, hogy azt, amit jónak hitt — a kommunizmust — egyetlen szenvedélyes elkötelezettséggel szeresse, ami ettől kezdve igazolta heves ellenérzését mindazzal szemben, amit rossznak vagy gonosznak tartott. És semmi sem tűnt Lukács számára fenyegetőbb gonosznak, mint Magyarország vigasztalan vonzódása a fasizmushoz. Saját nemzeti kultúrája iránti mély keserűsége, valamint az ítélkezés és hibáztatás iránti belső kötelességérzete megfosztotta attól a melegségtől és nagyvonalúságtól, amelyre szüksége lett volna ahhoz, hogy megszervezze és végül beteljesítse az értelem és a marxizmus házasságát. A magyar irodalom vezető szakértője tömören összefoglalta Lukács kísérletét az értelem és a marxizmus házasságának kikényszerítésére:

> Az irodalom területének ilyen szigorú leszűkítése elkerülhetetlenül ahhoz vezetett, hogy elméletileg elutasították a modern irányzatokat, amelyeket olyan írók képviseltek, mint Joyce, Proust vagy Kafka, és a gyakorlatban heves támadásokat indított az expresszionizmus és a konstruktivizmus ellen. Miközben csak Dantét, Shakespeare-t, Balzacot vagy Thomas Mannt dicsérte „nagy realistákként", Lukács elfeledkezett saját fiatalkori lelkesedéséről az olyan újítók iránt, mint Ady, az egyetlen magyar író, akit ő és más radikális értelmiségiek nagy tiszteletben tartottak.[37]

Gróf Károlyi felesége egy Lukéacsnak írt levélben ezt írta,

> Egyetértettél velem abban, hogy a népkönyvtárat nem szabad pártalapon szervezni, különösen mivel a végrehajtó bizottságban nem kommunista tagok is helyet kapnak, mint például én magam. Pártonkívüliként természetesen nem vehetek részt kizárólag a Kommunista Pártra korlátozódó ügyekben. Természetesen a népkönyvtárban nem lehetnek a Kommunista Pártot vagy más pártokat bíráló könyvek. Én lennék az első, aki tiltakozna. Teljes mértékben megértem az ellenszenvedet az olyan könyvekkel szemben, amelyek bírálják a kommunizmust vagy bármilyen formában támadják a pártot. De nem értem, miért utasítod el Ignazio Silone Fontamara és Bor és kenyér című műveit. Ezek a könyvek, kommunista szemléletükkel, nagy nevelő hatással lennének parasztjainkra. Az a tény, hogy Silone elhagyta a pártot, aligha von le értéket a könyveiből. Igaz, Silone már nem kommunista, de nem is a párt ellenfele.[38]

Minden sztoikus öniróniájával Lukács kisajátította a művészetekben az autoritást, mintegy diktatúrát gyakorolva ebben a szférában. Úgy tűnt, elkerülte Lukács figyelmét, hogy az „igazság" tekintélye, amelyet egy ügy szolgálatába állítanak, nem másra épül, mint néhány bátor és magabiztos ember hozzáállására, valamint azok vélt tudatlanságára és tunyaságára, akik másképp látják a dolgokat. Egy irodalmár aligha túlozta el, amikor megjegyezte,

> Lukács nyomjelző golyókat lő ellenfelei fölé, és lángba borítja az erdőt. Fényszórókat irányít az arcvonalra, telefonon kapcsolatba lép a főhadiszállással, majd géppuskával tüzel... Ahelyett, hogy a szónoki emelvényre támaszkodna, megerősített állásban foglal helyet. És nincs egyedül. A marxista kereteken belül Lukács személyes varázsa abban rejlik, hogy üzenetei és elméletei drámai módon jelennek meg. Minden drámai formát ölt Lukácsnál, akinek ólomból formált szavai szinte átszaggatják a papírt.[39]

---

[37] Lóránt Czigány, A magyar irodalom oxfordi története (Clarendon Press, Oxford, 1984), 268–269. oldal.

[38] Károlyi Katalin Lukácsnak, 1947. június 3., LAK.

[39] Lásd György Faludy megjegyzését a Szivárványban (1948. július 3.).

A "új" demokrácia magyar társadalomba való beültetésének sürgető feladata gyakran olyan ítéleteket szült, amelyek egy törvényszék határozatainak feleltek meg. Lukács túlzott hajlama az általánosításra gyakran vitathatóvá és erőltetetté tette nézeteit. Egy alapvető esszéjében, „Szabad vagy irányított művészet?" (1947), Lukács a szabadságot a „társadalmi" szférára korlátozta:

> A szabadság klasszikus fogalma elsősorban az állampolgár szabadságát jelenti. Ez önfegyelmet, polgári kötelességtudatot és felelősséget takar. Ez ad értelmi jelleget a szabadságnak... Röviden, az ókori gondolkodás mély meggyőződése az volt, hogy a szabadság társadalmi fogalom, és az ember csak a társadalomban és a társadalom által lehet szabad.[40]

Ebből Lukács levezette a „művészet társadalmi aspektusát":

> A művészet az ókorban, a középkorban, sőt még a reneszánsz időszakában is szerves részét képezte a társadalmi életnek. Ennek következtében a művészek levonták a szükséges következtetéseket, nevezetesen, hogy a társadalom formálja a művészi szemléletet, témákat és nyelvezetet. A művészek el sem tudták volna képzelni, hogy ez másképp is lehetne. De vajon ez valóban „irányított" művészetet vagy az alkotói szabadság elvesztését jelentette? Egyáltalán nem.

Ezt olvasva Fillep szárazon megjegyezte: „Bárcsak ilyen könnyű és egyszerű lenne."

Fiilep margóra írt megjegyzései Lukács esszéjéről tanulságosak.

Lukács ezt írta: „Egy nagy átalakulás küszöbén állunk. Ezért a programnyilatkozatok veszélyesek, mert senki sem tudja igazán, mi bizonyulhat a jövőben termékenyebbnek." Fiilep egyetértett, és elcsodálkozott Lukács önámító „programnyilatkozatain a művészet társadalmi aspektusáról." Fiatalkorukban Fiilep és Lukács megpróbálták az életet esztétikai látványként igazolni. És most Fiilep elutasította, hogy a művészetet a „társadalmi szférához" kösse, ahol az alkotó félelem és démoni gyötrelmek nélkül adja el magát. Visszautasította Lukács meggyőződését, miszerint az íróknak le kellene mondaniuk „Dosztojevszkij földalatti emberéről, és vissza kellene állítaniuk a művészet klasszikus látomását, miszerint az ember társadalmi lény."

Elemzve a párt háború utáni politikáit, Fülep egy nyers emlékeztetőt készített Lukacs számára:

> A párt kezdettől fogva nehézségekbe ütközött az értelmiségiekkel kapcsolatban. Ez ma sincs másként. Értelmiségeink három csoportra oszlanak. Először is ott vannak a reakciósok, akikkel semmit sem lehet kezdeni. Másodszor, ott vannak a kommunisták, akik soraikat az 1945 utáni opportunisták is bővítik. Harmadszor, vannak a felvilágosult és haladó szellemű értelmiségiek. Sajnos 1945-ben senki sem törődött azzal, hogy ez a csoport megértse, miről is szól a kommunizmus. Értelmiségeink nincsenek tisztában a marxista történelmi folyamat fogalmával. Most pedig itt van a szocialista és kommunista pártok közös nyilatkozata, amely valójában inkább ártott, mint használt. Ugyanakkor a kommunisták szélesre tárták az ajtót, és beengedték a söpredéket. Ez megijesztette és távol tartotta az értelmiség harmadik csoportját. Személyes tapasztalatból beszélek. Kezdettől fogva Önnek és Révainak vezető szerepet kellett volna játszania. Végül a párt felismerte hibáját, és megpróbálta kijavítani. De már túl késő volt. Időközben ellenségeivé tették azokat az embereket, akiknek a pártban kellett volna lenniük. Egyszer idézte nekem Lenint, miszerint a kommunizmust a meglévő anyagból kell megvalósítani. Ez talán igaz volt Lenin diktatúrájában. De itt más a helyzet. Hadd szemléltessem. Az 1945-ös választásokon falumban a pártnak tizenhat tagja volt. Mégis csak egyetlen szavazatot kaptak az urnáknál, amit egy idős borász tévedésből adott le. Ugyanez igaz máshol is. A kommunisták vörös zászlóba burkolóznak, de nem hajlandók a pártra szavazni. Hogyan lehet akkor kommunizmust építeni a meglévő anyagból? Az Ön kijelentése, miszerint a párt politikáját csak belülről fontos emberek befolyásolhatják, elgondolkodtatott. Vonatkozik ez rám? Nem tudom eldönteni. Ha igen, akkor lenne néhány gondolatom a témáról. De mivel nem tudom, vonatkozik-e rám, hallgatok.[41]

Lukács így válaszolt:

> Objektíven nézve a helyzet nagymértékben megváltozott. A szubjektív tényezők közé tartozott a képzett emberek hiánya közéletünkben. A történelem dialektikája bizonyítja, hogy ami szubjektív

---

[40] Lukács, „Szabad vagy irányított művészet?" Szabad Nép, 1947. április 1., 4. oldal.

[41] Lajos Fülep Lukácsnak, 1947. augusztus 12., LAK.

> okokból történt, objektív ténnyé válik. Képesek vagyunk orvosolni az 1945-ös hibát? Igen, kijelölhetünk egy új politikai irányt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden rendben van. Éppen ellenkezőleg. Minden eddiginél nagyobb szükség van összpontosított erőfeszítésre és koncentrált hatalomra. Természetesen egy kívülálló jobban átlátja ezeket a dolgokat. Mégis torz módon, mivel nem ismeri a döntéshozatali folyamatot. Fenntartom, hogy csak párttagként tudjuk befolyásolni a pártot. Persze, nem mindig. Harminc év tapasztalatával beszélek.[42]

Ez a vallomás megrendítő és hangsúlyozást érdemel. Megerősíti, hogy a párt a legmagasabb tételen játszott 1945-ben, és hogy az ő támogatása A koalíciós kormány és annak pluralista szellemisége taktikai, ideiglenes intézkedések voltak, amelyek célja az ellenzék lefegyverzése és a „teljes" hatalomra irányuló törekvések álcázása volt. Egyéb bizonyítékok is alátámasztják ezt. Például 1945-ös moszkvai visszatérése után Lukács a Hotel Astoriában szállt meg, ahol Hamvas Béla (1897–1968) meglátogatta őt. Hamvas Lukács támogatását kérte egy tervhez, amely olcsó zsebkönyv-kiadásban jelentette volna meg többek között Heideggert, Nietzsche-t és Kierkegaardot. Lukács határozottan elutasította a kérést, mondván, hogy „legalább" ötven évbe telne ezeknek a szerzőknek a kiadása. Ez megdöbbentette Hamvast. És még sok minden következett.

A Balzac, Stendhal, Zola (1945) moszkvai írásaiból készült válogatás magyar kiadásának előszavában Lukács személyes hangot ütött meg:

> Az ebben a kis könyvben található esszék tíz évvel ezelőtt íródtak. Az író és az olvasó is felteheti a kérdést: miért éppen most jelennek meg? Azt hiszem, jogom van egy szubjektív válaszra. Huszonöt év száműzetés után hazatértem. Érthető módon szerettem volna megismertetni a magyar közönséget emigrációban írt munkáimmal. Megérkezésemkor elégedetten vettem észre, hogy korai műveimnek hűséges olvasói vannak. De az elégedettség új problémákat és új felelősségeket hozott magával. Az elmúlt negyedszázad tapasztalata, valamint esztétikai és politikai fejlődésem azt mutatják, hogy korai munkáim elavultak és meghaladottá váltak. Mivel újra kapcsolatba léptem olvasóimmal, meg kell próbálnom őket az óból az új felé vezetni... A misztikus köd, amely korai műveimet körüllengte, minden irodalmi jelenséget meleg, költői színekbe burkolva, mostanra eloszlott. Most a dolgok élesen és hidegen állnak előttünk. Ez a tisztaság a marxizmussal érkezett... Ha a könyvem (A regény elmélete) még megőrizte néhány olvasóját, az azért van, mert ők az ellentétes irányba fejlődtek, mint szerzője 1914 óta.[43]

Ez egy irodalmi szenzáció volt. Az „ultimátus" életfelfogás keresése közben Lukácsot nem az foglalkoztatta, hogy miért kellene hinni a marxizmusban, hanem az, hogy ő személyesen hogyan jutott el a hithez. Miután kidolgozta saját megváltását, Lukács tulajdonképpen egy „ideált" hozott létre, hogy másokat is hasonló tapasztalatra vezessen. Saját megváltásának emlékezetes közvetlensége folyamatosan arra késztette, hogy élőn tartsa annak emlékét, mások számára újra végigjárja saját nyugtalan útját, és ami még fontosabb: megmentse az elfeledéstől. Azonban ez a ciklikus folyamat, amelyben újra és újra elmesélte saját „megváltását" azzal a céllal, hogy annak ismerete másokat is megmentsen, éppen az ellenkező hatást váltotta ki. Egy hitetlenkedő irodalmi kritikus így írt:

> Lukács első könyve [Balzac, Stendhal, Zola] példátlan önmegsemmisítést jelent. Vajon bárkinek joga van-e elpusztítani azt, amit ő maga alkotott, és amely saját autonóm létezését vezetve hatalmat és befolyást gyakorol másokra? Ellentmondani saját műveinknek egy dolog. Megsemmisíteni őket egy másik. És még Lukics sem akadályozhatja meg, hogy mások olvassák, értékeljék, vagy hivatkozzanak az általa elutasított művekre.[44]

Amit Lukács „bűnnek" vagy „misztikus ködnek" nevezett, intellektuális fejlődésének döntő szakaszait jelölte. Első esszéinek megalkotásához elvonult az élettől, ezek az esszék a halált és az

---

[42] Lukács Lajos Fülepnek, 1947. augusztus 18., LAK.

[43] Lukács, Balzac, Stendhal, Zola (Hungária, Budapest, 1945), 5-7. oldalak.

[44] György Somlyó, "Notes to the Book of Lukács," Magyarok 3 (1946), pp. 116-117.

idő múlását szépségbe burkolják. Most viszont meg akarta fosztani másokat ettől a jogtól. Egy író megjegyezte: ha Balzac gyászénekeket zenghetett a francia arisztokrácia hanyatlásáról, miért ne sirathatnák a magyar írók a polgári társadalmat, miközben egy osztálynélküli jövőt várnak? Laszló Németh az „Undor" (1947) című regényében azt állította, hogy a társadalmi káosz közepette maga az erkölcs ajánlja sőt parancsolja a magánéletet. Lukács „társadalmi szférájának" normatív jellegére egyértelmű feddésként Németh azt vallotta, hogy egy szocialista társadalomban csak az egyén birtokolhatja és élvezheti az erkölcsi tisztaságot.

Nem lehet elkerülni azt a tényt, hogy Lukács hosszú száműzetése keményen megpróbáltató prés volt, és olyan keserű bort hozott, amely azonosítható volt a szőlőmag ízével. Ezt támasztják alá esszéi is, amelyeket Moszkvában írt „Az írók felelőssége" című művében. Ezekben megfeddi Babitsot azért, mert nem találta meg a „kijáratot" a polgári társadalomból, és emlékezteti Illyés Gyulát arra, hogy ha Tolsztoj képes volt „elítélni" az avantgárd művészetet, akkor neki is így kellene tennie.

Lukács személyesen dedikált példányt küldött Fülepnek a "Nagy orosz realisták" (1946) című művéből. Tolsztojról beszélve Lukács azt írta benne, hogy egyetlen realista regényíró sem hagyhatja figyelmen kívül a „társadalmi igazságot, és ki kell fejeznie a társadalmi változásokat, még ha ezek anti-művészeti jellegűek is." Fülep egy kétoldalas cáfolatot fűzött Lukács könyvének példányához: „Ha a nagy írók megélték koruk társadalmi igazságát, azt csak azért tették, mert hittek azokban az erkölcsi értékekben, amelyek nélkül hazugok lettek volna... Nem Tolsztoj társadalmi prédikálása tette őt nagy íróvá, hanem tehetsége, látásmódja és utánozhatatlan egyénisége."

Lukács elmélkedései a „társadalmi igazságról" egyfajta drámai monológot alkottak, amely szüntelenül saját korai műveit vizsgálta és éber szemmel mérte azok feltételezett hatását másokra. Akárcsak Hamlet anyjához, Lukács azt mondta olvasóinak: „Nézd csak, ezt a képet, és amazt." Megtagadva korai műveit, Lukács ragaszkodott ahhoz, hogy mások elfogadják az ítéletét. Vallomásai és önmarcangolásai intő példaként szolgáltak mások számára, akár Hamvas esetében.

1918-ig Hamvas és Lukács szellemi élete figyelemre méltó hasonlóságot mutatott. Mindketten elmerültek Kierkegaard, Nietzsche, Strindberg és a vallási misztikusok műveiben. Visszatérve a Szovjetunióból Hamvas, aki 1945-ben hadifogolyként tért vissza hazájába, „menedékre" számított. Azonban a szovjet megszállás idegenként bánt vele, zarándokká tette. Végül a politikai üldöztetés megfosztotta Hamvast munkahelyétől és lakóhelyétől. Elszántan, hogy otthont találjon – egyidejűleg szűkebbet és tágasabbat annál, amely nem fogadta be –, Hamvas olyan helyeken telepedett le, ahol biztonságban érezhette magát az üldöztetéstől: saját elméjében és abban a végtelen szellemi térben, amelyet Kierkegaard és Nietzsche is bejárt. Hamvas gondolatai – amelyek halála után jelentek meg – a legyőzhetetlen önvaló fáklyáját jelentik századunk sötét éjszakájában. Íme egy részlet Hamvas írásaiból:

> Századunk legjellegzetesebb vonása, hogy koncentrációs táboraiból nem születtek új szentek. Irodalmi képzeletünket még mindig Kierkegaard, Dosztojevszkij, Kafka és Nietzsche formálja – ugyanazok, mint a századfordulón... Kierkegaard megmagyarázhatta volna az európai embernek, hogy az emberi pillanat nem az idő, hanem a temps retrouvé, egy spirituális aktus, amelyben az élet átlátszóvá válik. Az ember születése pillanatában hal meg, még ha ez a pillanat nyolcvan évig is tart. Kierkegaard az is megmagyarázhatta volna, hogy a goethei életrajz, akárcsak az élet tudományos felfogása, irracionális koncepció. Az élet nem lehet saját értéke... Rousseau miatt a probléma már nem az, hogyan kellene élni, hanem az, hogyan lehet egy életrajzot megélni, amelyet előre- és visszatekintve is korrigálnak.[45]

Ez utalás Lukács vallomásainak „frissítésére". Lukácsot „konzervatívként" jellemezve, aki elveszítette kapcsolatát a modern európai szellemi fejlődéssel, Hamvas így folytatta:

---

[45] Béla Hamvas, Szellem és egzisztencia (Pannonia, Budapest, 1987), 150-151. oldal.

> A 1920 előtti Európa vezető értelmiségijei azt vallották, hogy a kapitalista társadalommal szembeni kritikus hozzáállás meghatározza, hol áll a kritikus. A kritika meghatározza az egyén egzisztenciális álláspontját. Azonban az 1920-as években a helyzet radikálisan megváltozott, amikor néhány vezető értelmiségi elfogadhatatlannak nyilvánította az individualizmus koncepcióját. Lényegében Európa felfedezte, hogy a kapitalizmus szembenéz a kritikával. Következésképpen megjelent egy személyes, szemtől szembeni kritika az osztálykritikával szemben... Elkerülhetetlen a bizonyíték, hogy egy osztályhelyzet nemcsak meghatározza az igazságot, hanem el is torzítja azt.

Hamvas úgy találta, hogy Lukdcs arca furcsán az 1920-as évek előtti, és ezt írta,

> Az elmúlt negyedszázadban Európa többet jelentett a fasizmusnál, az erőszaknál és a gyűlöletnél. Az európai ember nagy előrelépéseket tett. Oroszország a kollektivizmust használta arra, hogy szétzúzza a hitelét vesztett individualizmust, és ezáltal egy magasabb rendű humanizmust hozzon létre. Ezen az új kollektív humanizmuson próbálták meg felépíteni a szovjet irodalmat. A hagyomány tekintetében Oroszország radikálisan eltérő megközelítést alkalmaz a Nyugathoz képest. Következésképpen irodalmi áttörései is különbözőek. Európa nem tud, és nem is akar megszabadulni a hagyományoktól. Ez a hagyomány, amely Nietzschétől egészen Platónig nyúlik vissza, nem vethető el könnyedén, hiszen Európa önmagát jelenti.[46]

Hamvas merészen nietzschei osztály nélküli közösség-devalvációja végül a vesztét okozta. Amikor megjelent az "A művészet forradalma" (1947) című műve, Lukács azt írta: „Tudjuk, hogy Hamvas absztrakt művészetének ezen éles kritikája [amelyet Lukács éppen most fogalmazott meg] után a legtöbb művész megérti, hogy ez irracionalizmushoz és fasizmushoz vezet."[47] Miután az áldozat azonosítva lett, Lukács „buzgó epigonjai," akik kihúzott karddal őrizték a realizmus kapuját, munkához láttak. Az irodalmat „vérrel borított csatamezővé" változtatták. A sebesültek nyögnek és panaszkodnak a sebek miatt, amelyeket a realizmusért harcoló epigonok ejtettek rajtuk. És mégis, Lukács nézeteinek növekvő nyilvánossága ellenére sincs egyértelmű megértése a realizmusnak."[48]

Hamvas teljes ismeretlenségben halt meg. Egy kétkezi munkás pozíciójára kényszerítve, és élete hátralévő részében egyetlen sort sem publikálhatott, végül üldözött, megtört és meggyötört életet élt. Bár olyan műveket hagyott maga után, amelyek egyfajta magyar Thoreau-t sejtetnek, Hamvas Magyarországán nem volt Walden-tó. Csak komor építkezési területek kényszermunkával. Nem egy vadon, hanem egy ember alkotta terror volt Hamvas univerzumának mércéje. És mégis, esztétikai és humanista örömei továbbra is kísértenek minket. Ahogy egy amerikai irodalmi kritikus nemrég írta: „Minden egyes publikációval nő a hírneve."[49] Hamvas egyik 1950-es naplóbejegyzése így szól: „Kizárva a Nyugatról és képtelenek beilleszkedni a Keletbe, csak a saját szegénységünk marad nekünk." Találó utószó, hogy 1990 márciusában az új Magyar Köztársaság posztumusz Kossuth-díjjal tüntette ki Hamvast.

---

[46] Lásd Hamvas hozzájárulását a "A téma: Lukács György" című műhöz, a Diarium 1946-os 1. számában, 21-22. oldalak.

[47] Lukács, Új magyar kultúráért (Szikra, Budapest, 1948), 150 oldal

[48] Lukácsy Sándor, "Az anti-realizmusról," Fórum (1948), 310-311. oldal.

[49] Ivan Sanders, „Budapesti levél: új témák, új írók," The New York Review of Books, 1988. április 10., 41. oldal.

17
Genf: Karl Jaspers

Amerikára és Oroszországra tekinteni rendkívül tanulságos és felszabadító számunkra, de egyben ijesztő is.

Jaspers

Miközben mások bálványimádó módon táncoltak Lukács félig megértett realizmusnak nevezett emlékműve körül, Hamvas szegénységében Kierkegaard, Nietzsche és Karl Jaspers (1883–1969) munkáival tartotta fenn magát. Hamvas nyílt csodálata Jaspers, a német egzisztencializmus alapítója iránt feldühítette Lukácsot. Mint minden egzisztencialistát, Hamvast is mélyen lenyűgözte az emberi létezés kétértelműsége és feszültsége: „Az európai építmény majdnem összeomlott. Mégis, az ember létezik, és hirdeti: vérzik a szívem, mert minden, amit szerettem, elpusztult. Még ha kényelmetlen rab is voltam, most megépítem az igazi Európát."[1]

De a kérdésre adott válasz, hogy mi is volt a „valódi Európa", nehezen megfogható és ellentmondásos maradt — Genfben éppúgy, mint Budapesten. A Rencontres Internationales de Genève (RIG) 1946 szeptemberére tervezett egy konferenciát, amelynek célja az európai szellem (L'Esprit européen) meghatározása és megvitatása volt. Az európai kiemelkedő gondolkodók, mint Bertrand Russell, Ortega y Gasset, Benedetto Croce, Julien Benda, Stephen Spender, Merleau-Ponty, Karl Jaspers és Denis de Rougemont mellett a svájci házigazdák meghívták Nyikolaj Bergyajevet, Borisz Paszternákot és Ilja Ehrenburgot is. Bergyajevnak a „hiteles" marxista gondolkodást kellett volna képviselnie, míg Paszternak és Ehrenburg a „szovjet nézőpontot". Valamilyen okból Bergyajev sem tudott részt venni, nemcsak Paszternak és Ehrenburg, és a szovjetek „sajnálkozásukat" fejezték ki — a hidegháború első szele.

Ezen a ponton felmerült Lukács neve. A RIG plenáris ülésén, június 8-án Ernest Ansermet karmester javasolta, hogy hívják meg Lukácsot, mint „a szovjet gondolkodás egyik legkiválóbb képviselőjét." Rejtély, miért éppen Ansermet, aki tekintélyes Stravinsky-interpretációiról volt ismert, támogatta volna Lukácsot, aki viszont nem kedvelte Stravinskyt és a modern zenét, mint az európai szellem képviselőjét. Ésszerű feltételezni, hogy Ansermet első választása Bartók (†1945) lett volna, akinek műveit csodálta és repertoárjába is beemelte. Nagy valószínűséggel Ansermet Bartókon keresztül szerzett tudomást Lukácsról, mivel Bartók „belső" ismeretekkel rendelkezett Lukácsról. Mindenesetre Lukács neve végül nem szerepelt az augusztus 8-án, 1946-ban összeállított végleges programban. A Lukácsnak címzett meghívólevelet Antony Babel, az RIG elnöke, és Alexandre Schidlof, a szervezet titkára írták alá, keltezése augusztus 13-ára esik. Bár Lukácsnak címezték, a levelet Szilasira küldték Brissagóba, hogy ő adja át Lukácsnak. Lukács augusztus 21-én visszaigazolta és elfogadta a meghívást. Ugyanezen a napon az RIG bizottsága sürgette vízumának kiadását a berni szövetségi rendőrségnél, és kérte, hogy azt táviratban küldjék el a budapesti svájci követségre. Megmagyarázhatatlan módon az RIG soha nem lépett közvetlen kapcsolatba Lukáccsal. Még a Hotel d'Angleterre-ben történt szállodai foglalását is Szilasin keresztül erősítették meg. A titkárság pedig nem tudta, hogy Lukács egyedül utazik-e, vagy Szilasi vele tart-e Genfbe.[2]

Ironikus módon Lukács, akit a vezető „nyugati marxistaként" ismertek, a RIG végső programjában „a szovjet gondolkodás képviselőjeként" szerepelt. Ez bizonyára gyötörhette őt; magánéletében Lukács megvetette a szovjeteket. Merleau-Ponty volt az, aki Lukácsra reflektálva megalkotta a „nyugati marxizmus" kifejezést, szembeállítva azt a szovjet marxizmussal. Raymond Aron azonban azt mondta, hogy Lukács marxizmusa valójában közép-európai marxizmus

[1] Diárium, 1. szám (1946),

[2] RIG Titkárság Szilasi részére, 1946. augusztus 27., a Nemzetközi Találkozók Archívuma

(marxisme d'Europe Centrale). Ennek ellenére Genfben Lukács képviselte a „szovjet" nézetet a résztvevők között, akik Európa lelkéért és sorsáért küzdöttek. A Les Temps Modernes politikai szerkesztője, Merleau-Ponty mások nevében is szót emelt, amikor azt mondta,

> Nyugaton gyakran panaszkodunk amiatt, hogy nem tudunk párbeszédet folytatni a Szovjetunióval. Örülök, hogy Lukács közöttünk lehet, és talán elmondja nekünk, hogyan látták a háborút a szovjet társadalom különböző rétegei, a hivatalnokok és a professzorok... Nagy értékkel bírna, ha azt is el tudná mondani, hogyan tekintenek a Nyugatra és Amerikára.[3]

Lukács valójában sosem tett igazán egyiket sem ezek közül. Ehelyett később gúnnyal teli rémülettel utalt arra, hogyan tekintettek rá mások Genfben: „Ott nem sokban különbözött a fogadtatásom Ushek úrétól A perzsa levelekben. 'Monsieur est Persan? Comment peut-on être Persan?' Összefoglalva: hogyan lehet bárki, aki több nyelvet beszél, művelt és kulturált, ilyen marxistának lenni?" Az összehasonlítás megvilágító erejű. Montesquieu alteregója, Usbek, egyszerre felvilágosult filozófus és zsarnok. Kezdetben csak a „profán" európaiak bolondságait látja, de később felismeri saját perzsa irracionalitásait is, amelyeket sem irányítani, sem legyőzni nem tud. Lukács okos és metsző szatírái a „dekadens" Nyugatról azonban nem követték a Kelet világos ábrázolását, sőt, arra szolgáltak, hogy elterelják a figyelmet a Kelet „szabadsághiányáról".

Már Genfben is megjelent a hidegháború árnyéka. Még Stephen Spender és Lukács barátságos eszmecseréjén is érződött. Egy ebéd során, amelyen Spender az UNESCO képviseletében vett részt a konferencián, Lukács és Gertrud, akik elkísérték őt Genfbe, megkérdezték, miért nem kommunista már Spender. „Mert ellenzem a koncentrációs táborokat" – válaszolta a költő. Gertrud, akinek a fia éppen akkor tért vissza a Gulágról, fagyásos sérülésekkel az ujjain, felkiáltott: „Ó, mi mindig olyan hálásak voltunk, amikor barátainkat az átnevelő táborokba küldték."[4] Spender az asztal túlsó oldalán ekkor érezte először a hidegháború hűvös szelét. Valóban, a konferenciát Churchill „vasfüggönyös" beszéde után hívták össze. 1946. március 5-én Churchill figyelmeztetett a kelet-európai aggasztó jelekre:

> Stettintől a Balti-tenger partján Triesztig az Adriai-tengeren egy vasfüggöny ereszkedett le a kontinensre. E vonal mögött fekszenek Közép- és Kelet-Európa ősi államainak fővárosai. Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia – mindezek a híres városok és a környező lakosság a szovjet befolyási övezetben találhatók, és különböző formákban, de mind a szovjet befolyás, sőt egyre fokozódó mértékű moszkvai ellenőrzés alá tartoznak... A kommunista pártokat kiemelkedő szerepbe emelték, messze meghaladva létszámukat, és mindenhol arra törekednek, hogy megszerezzék a totális irányítást.[5]

A RIG résztvevőiről, akik valamilyen módon rávilágítottak Churchill sötét képeire a szovjet valóságról, Lukics később ezt írta:

> Már Genfben Jean R. de Salis és Denis de Rougemont olyan elképzeléseket mutattak be, amelyek célja a Szovjetunió kizárása volt az európai kultúrából. Ugyanakkor értelmetlen lenne tagadni, hogy erre a szocialista tábor reakciója egy olyan ideológiát eredményezett, amelyet én és mások is igyekeztünk megszüntetni a szocializmus megerősítésével, a közép-európai népi demokráciák megszületése révén.[6]

Ez egy rendkívül pontos elemzés — bizonyos pontig. Lukács hallgatott a szovjetek „jelenlétéről" Európában, egy olyan jelenlétről, amely jelentős bizonytalanságot, nyugtalanságot és aggodalmat keltett a résztvevők körében. Az európai gondolkodás számára a szovjetek komor jelenléte Európa

---

[3] Az európai szellem (Editions de la Baconniere, Neuchâtel, 1946), 255-256. oldal.

[4] Stephen Spender Árpád Kadarkaynak, 1988. november 8., magánlevél

[5] Idézve Fraser J. Harbutz: A Vasfüggöny (Oxford University Press, New York), 186. oldal.

[6] Lukács, Önéletrajz, szerk. Ambrus János (Magvető, Budapest, 1982), 230–231. o.

szívében új tény volt. Hogy ennek milyen következményei lesznek, még a háború utáni nemzedék vezető elméit is zavarba ejtette. Lukács azonban homályos reményeket táplált ezzel kapcsolatban, míg a többiek pontos félelmekkel rendelkeztek.

A svájci Jean de Salis, Rilke lelkes tanítványa, az európai szellem bizonytalanságát Tocqueville híres jóslatának idézésével fejezte ki:

> Jelenleg két nagy nemzet létezik a világon, amelyek úgy tűnik, ugyanarra a célra törekednek, bár különböző pontokról indultak: az oroszokra és az amerikaiakra utalok... Az [angol-amerikai] fő eszköze a szabadság; az [oroszé] pedig a szolgaság. Kiindulópontjuk eltérő, és útjaik sem azonosak; mégis mindkettő úgy tűnik, az Ég akaratából arra van kijelölve, hogy a földkerekség felének sorsát irányítsa.[7]

A háború sújtotta és elcsüggedt Európa kísértete, amelyet két szuperhatalom szorított közé, kimeríthetetlen kérdéseket vetett fel a Homo Europaeus vallási, politikai és spirituális elemeivel kapcsolatban. Denis de Rougemont, aki a háborús éveket Amerikában töltötte, az új fanatizmusról beszélt, egy olyan fanatizmusról, amely „már nem vallási, hanem politikai. Az az elképzelés, hogy a cél szentesíti az eszközt, már nem jezsuita, hanem leninista és fasiszta."[8] Rougemont a fasizmus helyébe lépő „új konformizmusról" beszélt, és ezt azoknak az értelmiségieknek a „politikai szenvedélyére" vezette vissza, akik Julien Benda kifejezésével élve „isteni rangra emelték a realizmust." A RIG konferencián felszólalva Benda különbséget tett a fórum értelmiségijei és azok között a gondolkodók között, akik már nem voltak idegenek a piactér politikai szenvedélyeitől. La Trahison des clercs (1927) című művének szerzője így fogalmazott:

> Már régen elmúlt az az idő, amikor Platón követelte, hogy a filozófust láncra kell verni, hogy rákényszerítsék az állam ügyeivel való törődésre. Az örök dolgok kutatását tekinteni hivatásának, és mégis azt hinni, hogy nagyszerűbbé válik azáltal, hogy az állammal foglalkozik – ez a modern „írástudók" felfogása... A modern írástudó azáltal, hogy politikai szenvedélyeket vállal magára, óriási befolyást gyakorol: ha művész, az érzékenysége révén, ha gondolkodó, a meggyőző ereje által, és mindkét esetben az erkölcsi tekintélye által.[9]

Szeptember 9-én tartott RIG-beszédében Lukács megvédte az értelmiségiek politikai szenvedélyét. Saját élete szorosan összefonódott a közösségi lelkületű emberekkel — „akik egyáltalán nem él a közösségért, aligha él önmagáért" - Lukács elítélte Max Weber „tömegektől való félelmét" és politikai meggyőződésének hiányát. Lukács nézete szerint,

> Európa ma az új arculatáért küzd. Formálisan ez a küzdelem a demokrácia különböző formái között zajlik. A valós kérdés azonban az, hogy a demokrácia jogi és politikai formában marad-e, vagy a nép valódi életformájává válik. E probléma mögött a politikai hatalom természete áll. Korlátozódjon-e a kétszáz családra, vagy kerüljön-e át a dolgozó tömegekhez? Véleményem szerint csak az ideológiai és politikai azonosság a tömegekkel képes megteremteni az új Európát.[10]

Közvetlenül Lukács esti előadása után a RIG konferencián egy gálaelőadásra került sor Beethoven Fidelio című művéből a genfi Nagyszínházban. Amit a konferencia résztvevői elvont filozófiai nyelvezettel akadozva próbáltak kifejezni, azt Beethoven meztelen igazságként mutatta be a művészet varázsán keresztül. Fidelio a Napóleon bécsi Schönbrunni Palotába költözése idején érzett európai szellemi gyötrelem emlékműve. Beethoven megragadja az elnyomott lélek szabadság iránti vágyát — egy hatalmas crescendo formájában, amely a szenvedéstől az öröm felé emelkedik,

---

[7] Alexis de Tocqueville, A demokrácia Amerikában (2 kötet, Schocken Books, New York, 1970), 1. kötet, 521-522. oldal.

[8] Az európai szellem, 145-146. oldalak.

[9] Az európai szellem, európai, p. 47.

[10] Az európai szellem 193. o.

reményen és harcon keresztül vezet, és az alvilágból a tiszta ég felé ível. Mivel a Vörös Hadsereg még mindig megszállva tartotta Bécset, a történelmi párhuzamok nem kerülték el a közönség figyelmét.

Miután elolvasta Lukács „A regény elmélete" című művét, Jaspers 1916-ban így írt: „Nehézségeim voltak az érveid megértésében, mert nem ismerem az előfeltevéseidet. Röviden szólva, platonizmust látok az elemzésedben."[11] Weber egykori közeli barátai, Jaspers és Lukács, most halálos ellenfélként találkoztak Genfben.[12] Eszmecseréjük heves és csípős volt. Mindketten az emberi szolgaságból a mesterré válás szükségességéről beszéltek, mégis eltértek abban, hogy mi alkotja a szolgaságot és a mesterséget. Európa „szellemére" vonatkozó széleskörű vizsgálódásukat ellentétek és antitézisek formálták át.

Lukács a politikai cselekvést és elkötelezettséget támogatta. Jaspers viszont mindkettőt elborzadtan elutasította:

> A politika, úgymond, az emberiség alacsonyabb szintjéhez, a létezéshez kapcsolódik; ezért, bár minden más tőlük függ – innen ered a beavatkozás felelőssége és hevessége –, nincs közvetlen kapcsolatuk a belső szabadság, a hit és a szellem magasabb értékeivel. Ezekhez csupán az előfeltételeket teremtik meg.[13]

Lukács, Rousseau túláradó egalitárius tiszteletét osztva az általános akarat és a közvetlen demokrácia iránt, elítélte minden „elit" elméletet a demokráciának. Míg Jaspers, aki a tömegeket „mindig" a zsarnoksággal való szövetségben találta, inkább Weber karizmatikus vezetőjét részesítette előnyben, valamint „az ítélet és látomás embereit — kisebbség ugyan, de szó szerint arisztokratikus értelemben vett csoportot..."[14] Csakúgy, mint Rousseau a Társadalmi szerződésben, Lukács Genfben a polgár társadalmi láthatóságára és szabadságára összpontosított. Egyetértett Rousseau-val abban, hogy minden egyén végső soron visszakapja a közösségtől azt, amit önkéntesen átengedett neki. A RIG beszédét zárva Lukács így szólt: „Örömömre szolgál, hogy erről a kérdésről Svájcban beszélhetek, ahol Gottfried Keller példázza a Nyugat számára a polgár-költő fogalmát. Munkája és az elmúlt évtizedek tapasztalatai arra vezetnek bennünket, hogy arra a következtetésre jussunk: az új Európát csak olyan emberek építhetik, akik életüket a polgár mintájára alakítják." Ezzel szemben Jaspers megvédte az egyéni szabadság koncepcióját, amelyet Burke, Benjamin Constant, Tocqueville és Max Weber dolgoztak ki. Lukács és Jaspers ellentétes álláspontjai a szabadságról — nevezetesen a közélethez való szabadság és a belső élet szabadsága — klasszikus feldolgozást kaptak Isaiah Berlin „A szabadság két fogalma" (1958) című művében. Lukács számára a szabadság annyiban volt értékes, amennyiben biztosította a társadalmi harmóniát és a polgár azonosságát a társadalmi egésszel. Jaspers számára az emberi lét „magánjellegű" része független kellett maradjon a társadalmi ellenőrzéstől.

Jaspers helyesen mutatott rá, hogy a marxizmus ellenséges a liberális szabadságfogalommal szemben. Ám tévedett, amikor azt állította, hogy Weber „ragaszkodott" a liberális eszmékhez, és „egzisztencialista filozófus" volt.[15] Jaspers és Lukács barátjukról és mentorukról alkotott nézetei élesen eltértek. Jaspers ezt írta Hannah Arendtnek:

---

[11] Karl Jaspers Lukácshoz, 1916. október 20., LAK.

[12] Lásd Jean Starobinski visszaemlékezését az L'Europe aujourd'hui című műben (Éditions de la Baconnière, Neuchâtel, 1985), 141. oldal.

[13] Karl Jaspers, A történelem eredete és célja, fordította Michael Bullock (Yale Egyetemi Kiadó, New Haven, 1968), 164. oldal.

[14] Karl Jaspers, Németország jövője, ford. és szerk. E. B. Ashton (Chicago Egyetemi Kiadó, Chicago, 1967), 15. old.

[15] Karl Jaspers, Max Weber-ről (Paragon House, New York, 1989), 9. oldal.

> Ismét Max Weber: bár nem volt zseni, és alacsonyabb rendű Nietzsche-nél és Kierkegaard-nál, mégis egyszerűen ember ezekkel az örökké fiatal és kétes emberekkel szemben. És ez még fizikai értelemben is igaz. Mindannyian betegek voltak, de Max Weber más módon: sem bénulás, sem skizofrénia, hanem valami eddig diagnosztizálhatatlan. Életében alapvető, valahogy biológiailag megalapozott fázisok voltak: a legmagasabb munkaképesség és teljesítmény, majd összeomlás, amikor már olvasni sem tudott. Élete utolsó évében „mániás", de teljesen fegyelmezett lelkiállapotban volt — láttuk őt Heidelbergben halála előtt két hónappal az utolsó látogatása alkalmával. Azt mondta, hogy a mondatok és fogalmak soha nem áramlottak ilyen tisztán és megszakítás nélküli folytonossággal és hevességgel a tollából (a híres 170 oldal, amely az „Gazdaság és társadalom" című művet indítja, ezt bizonyítja)[16]

Jasper Weberről készült portréja két megjegyzést érdemel itt. Először is, az "Economy and Society" című mű híres 170 oldala azok az oldalak, ahol Weber, halála közelében, küzdött, miközben a korrektúrákat javította, Lukács forradalmi szellemével. Másodszor, az „örökké fiatal és kétes emberek" — Nietzsche és Kierkegaard — valaha Lukács bálványai voltak, de most Lukács „antidemokratikusnak" bélyegezte őket, és őket tette felelőssé az „értelem pusztulásáért." Pólémikus művében, Az értelem pusztulása (1954), Lukács ezt írta: „Mivel Jaspers egzisztencialista, irracionalista, Kierkegaard-követő és Nietzsche-rajongó volt, Hitler idején senki sem tudott konkrét kifogást emelni ellene. Most, Hitler bukása után, Jaspers felfedezi… az értelmet. Ez természetes: ma az 'értelem' arra hivatott, hogy a marxizmust irracionalizmusként cáfolja, ahogyan korábban az irracionalizmus volt e feladat híve."[17]

Minden másnál jobban a Szovjetunió taszította Jaspers-t és Lukácsot ellentétes pólusok felé. De furcsa módon Lukács Genfben kiűzte saját elméjéből Churchill hidegháborús "kísértetét". Egészen komolyan javasolta, hogy a szovjet-amerikai háborús együttműködést terjesszék ki egy „szocializmus és demokrácia" utáni szövetségre. Figyelmen kívül hagyva Moszkva nyers válaszát Churchill fultoni fellépésére, Lukács egy „demokratikus megújulást" képzelt el Európában. Ez késztette Merleau-Ponty-t kérdések felvetésére:

> Azt vártam Lukácstól, aki szembeállította a valódi és a formális demokráciát, hogy marxista megoldást kínál... De kritikájának következtetése a formális demokráciákról az, hogy ezeknek békében és háborúban is szövetséget kellene kötniük Oroszországgal... De hogyan lehetséges ez? A sztálinista forgatókönyv szerint a szocializmus egy országban épül, és a formális demokráciák más országokban ellenzik a szocializmust. Ezt akarta mondani Lukács?[18]

Nem egészen. Lukács a szovjet rendszert a „közvetlen demokrácia" egyik változataként határozta meg. Természetesen Jaspers tisztában volt a valósággal. Egyetértett Weberrel, aki – látva Németország hatalmának visszafordíthatatlan hanyatlását és Amerika világhatalmi dominanciájának elkerülhetetlenségét – arra a következtetésre jutott: „Abban reménykedik az ember, hogy [Amerika világhatalmi dominanciája] fennmarad, és nem osztozik benne Oroszországgal. Számomra ez a világpolitikánk célja, hiszen az orosz veszélyt csak ideiglenesen sikerült elhárítani, nem véglegesen."[19]

Lukács Jaspers-szel való szembesülése meggyőzte őt arról, hogy filozófiai szempontból a választás az egzisztencializmus és a marxizmus között van. Szilasi filozófiai tanszékre való jelöltségének értékelésekor a Budapesti Egyetemen Lukács megjegyezte,

> Ez nyilvánvaló a pitájából, Szilasi tudja, hogy jelenleg a döntő vita a polgári filozófia [egzisztencializmus] és a dialektikus materializmus között zajlik. Bár nem azonosul Heidegger és

---

[16] Uo. 186. o.

[17] Lukács, Az ész trónfosztása, ford. Peter Palmer (Humanities Press, Atlantic Highlands, NJ, 1981), 829. o.

[18] Az európai szellem, 254. oldal.

[19] Max Weber Crusiusnak, 1918. november 24-én, a Gessammelte politische Schriften (1921) című műben, 483-484. oldalak.

> Sartre szélsőséges nézeteivel „A szubjektivizmussal kapcsolatban nem kritikus az állítólagos filozófiai objektivitásukkal szemben. Véleményem szerint Szilasi ambivalenciája komolyan összezavarhatja a filozófiával ismerkedő kezdőket. Meg kell említenem Heidegger fasiszta múltját is. Nyugaton élénk filozófiai vita bontakozott ki arról, hogy ez vajon Heidegger hibás személyiségéből fakad-e, vagy szorosan összefügg egzisztencializmusával. Én az utóbbi nézetet osztom. Sajnos Szilasi ebben a kérdésben nem foglal állást."[20]

Lukácsot elbűvölte ez az „akár–akár" helyzet. Sajnos, az egzisztencializmusról alkotott kemény ítélete előrevetítette Zsdanov dicstelen „két tábor" megközelítését a háború utáni Európában. 1947 szeptemberében a Kominform megalakult a festői lengyel üdülőhelyen, Szklarska Porębában. Sztálint az „eltérés" és „sokféleség" kísértetei gyötörték a nemzetközi kommunizmusban, és a Kominform kifejezte új stratégiáját a harciasság és ortodoxia terén. Híres „két tábor" beszédében Zsdanov Magyarországot is „népi demokráciának" nevezte. Ez megdöbbentő hír volt még Magyarország pártvezetői számára is, akik – Zoltán Vas emlékiratai szerint – úgy gondolták, hogy Sztálin megengedheti Magyarországon a [nyugati] szövetségesek politikai befolyását cserébe a Szovjetunió igényeinek kielégítéséért Lengyelországban és Németországban.

Sztálin 1947-es döntése, hogy rendet tegyen kelet-európai birodalmában, és félelem és bizalmatlanság révén elszigetelje azt a Nyugattól, sorsfordító események láncolatát indította el. Ennek a láncolatnak része volt az 1948. februári csehszlovák kommunista puccs, valamint Sztálin döntése, hogy Tito „eretneksége" után érvényt szerezzen az ideológiai tisztaságnak. 1949-től kezdődően a szovjet szatellitállamokban rendezett koncepciós perekben Tito kivétel nélkül főbűnösként szerepelt. Lukács azonban, aki továbbra is a „formális" nyugati demokráciák és a „közvetlen" szovjet demokrácia közötti együttműködés eszméjéhez ragaszkodott, látszólag figyelmen kívül hagyta Sztálin 1947-es döntését.

Bár a RIG titkársága meghívta Lukácsot az 1947-es konferenciájára, ő nem vett részt rajta. Magyarországot a író Illyés Gyula és Gyergyai Albert képviselte, aki az 1920-as években Lukács apjának magántitkára volt. Az 1947-es RIG találkozót összegezve Gyergyai azt mondta Lukácsnak: „Az idei Rencontre résztvevői érdekesek voltak, de nem hozták meg a Lukács–Jaspers párbajt."[21]

A háború utáni években Gyergyai, aki Genfben francia irodalmat tanított, szoros kapcsolatban állt Lukáccsal, és valójában az ő irodalmi ügynökeként tevékenykedett Svájcban. 1947 elején Gyergyai Genfből írt levelet Lukácsnak,

> Egy rangos baloldali kiadó, az [Éditions des Collines], szeretné felkérni Önt a Les Classiques de la liberté című kiadványához. A sorozatban megjelennének Sartre írásai Descartes-ról bevezető esszével és válogatott részletekkel; Henri Lefebvre műve Marxról; valamint Simone de Beauvoir tanulmánya Hegelről. A kiadó szeretné, ha írnál valamelyik nagy német íróról, mert az itteni értelmiségi körökben még mindig beszélnek az esszéről a Faust-ról.[22]

Gyergyai levelei tanúsítják, hogy Lukács komolyan vette a Genfben keresett európai "szellemet". Hosszú, terméketlen moszkvai száműzetése után Európa szellemi egységének gondolata érzékeny húrokat pendített meg Lukácsban, különösen Svájcba tett látogatásai alkalmával. Amikor csak lehetősége nyílt rá, amikor csak ideje engedte, Lukács Budapestről Brissagóba menekült. Akárcsak Rousseau, Lukács is nagy magányos sétáló volt, és ki kételkedne abban, hogy Brissago festői környezete inspirálta elmélkedéseit? Brissagóban Lukács, az ősz hajú Faust, igazán szabadnak érezhette magát,

> És aktív. És olyan mozgalmas nyüzsgést látnék,
> Szabad emberek között állva szabad földön.

---

[20] Lásd János Ambrus, „Egy katedra sorsa," Magyar Filozófiai Szemle, 1-2. szám (1985), 296–297. o.

[21] Gyergyai Albert Lukácsnak, 1947. augusztus 23., LAK.

[22] Gyergyai Albert Lukácsnak, 1947. április 24., LAK.

Lukács szerette Svájcot. 1947 decemberében svájci előadókörútra indult. Bázelben Gorkijról tartott előadást – „Lenin és Sztálin barátja és elvtársa” –, Zürichben pedig „Tolsztoj és a nyugat-európai irodalom” volt az előadás témája.[23] Az olasz marxista, Antonio Banfi meglátogatta Lukácsot Brissagóban, majd Milánóba vitte, hogy más marxistákkal találkozzon. Lukács olaszországi bemutatkozása azonban nem volt teljesen felhőtlen. Miután beleegyezett, hogy részt vesz és felszólal a marxista konferencián, Lukács levelet írt Banfinak.

> Hadd foglaljam össze röviden a személyes megfigyeléseimet. Először is, a konferencia csak akkor lehet sikeres, ha a párt szervezi, és ha a meghívókat testvérpártoknak küldik, nem pedig egyéneknek. Másodszor, a nyílt konferencia előtt legyen egy zárt ülés, ahol bizalmasan meg lehet vitatni minden kérdést. Harmadszor, a témák tekintetében javaslom a népi demokrácia és szocializmus; a vallás kérdését; valamint a marxizmus és etika témáit. Végül úgy gondolom, hogy Párizs jobb helyszín lenne, mint Milánó. A keleti elvtársak számára mindkét város egyformán elérhető, de az angol elvtársak részvétele, amelyet kulcsfontosságúnak tartok, közelebb esik Párizshoz.[24]

Lukács Milánóban, a Casa della Cultura zsúfolásig megtelt közönsége előtt tartott előadást. Akárcsak Genfben, ahol az „új demokrácia” erényeit állította szembe a „formális” demokráciával, Lukács élesen bírálta a polgári szabadságfelfogást. Egy meglehetősen sötét képet festve az egzisztencializmus által lealacsonyított világról, felszólította az értelmiségieket, hogy csatlakozzanak a marxizmushoz, és mondjanak le az egzisztencializmus etikai-pesszimista értékeiről. Úgy vélte, ahogyan azt később az 1948-as wroclawi békekonferencián is kifejtette, hogy „Az értelmiség válaszúthoz érkezett… Nem lehet kétség afelől, melyik álláspont tiszteli meg lényegüket, ad hitelt értelmüknek és kultúrájuknak, és melyik az, amelyik szükségszerűen lealacsonyítja azt.”[25]

Akárcsak egy enfant terrible, Lukács is támadta az egzisztencializmust a Jf Politecnico (1947. december) hasábjain, amely korábban közölte Sartre „Bemutatkozás” című írásának fordítását is, egy olyan művet, amely nem kevesebbre vállalkozott, mint „az ember társadalmi helyzetének és önmagáról alkotott felfogásának” megváltoztatására.[26] Sartre, a Les Temps Modernes társszerkesztője kijelentette, hogy a szerkesztőknek nem szabad semmilyen párthoz vagy egyházhoz tartozniuk. Még prokommunistaként is kötelességük pártatlanul vizsgálni a problémákat, anélkül hogy előre elköteleznék magukat bármilyen megoldás mellett. Ezzel szemben Lukács ragaszkodott ahhoz, hogy az értelmiségieknek választaniuk kell. Ez aligha javította hírnevét az olasz marxisták körében, akik kevésbé voltak szűklátókörűek, mint más országok kommunistái.

Nem javította Benedetto Croce kritikája sem Lukács „Goethe és kora” című művéről. Croce nem annyira Lukács Goethe-szemléletét kifogásolta, mint inkább azt, hogy Lukács szerint Goethe – ahogy ő fogalmazott – az „erotikus konfliktusok élesebb kontrasztjára” csak azután jutott, hogy „világosabb betekintést nyert a szeme előtt kibontakozó kapitalista társadalomba”.[27] Ez már egy kicsit sok volt Croce-nak: „Ezután feladtam az egész könyvet. Ez azok közé a könyvek közé tartozik, amelyek monoton módon ismételgetik ugyanazt a formulát, és olyan tényeket közölnek, amelyek soha nem történtek meg. Talán Lukács, mivel nem tudta intellektuálisan meggyőzni az

---

[23] Lásd Szabad Nép, 1947. január 18., 2. oldal, és Szabad Nép, 1947. február 1., 4. oldal.

[24] Lukács Antónió Banfinek, 1947. március 21., LAK.

[25] Lukács, „Fasizmus és demokrácia” Forum (1948. szeptember), 680-684. oldal; német változata megjelent "Von" Az értelmiségiek felelőssége Georg Lukácsnál hetvenedik születésnapján címmel (Aufbau Kiadó, Kelet-Berlin, 1955), 232–242. oldal.

[26] Jean-Paul Sartre, Helyzetek III (Gallimard, Párizs, 1949), 122-123. oldal.

[27] Lukács, Goethe és kora, fordította Robert Anchor (Howard Fertig, New York, 1978), 232-233. oldal.

olvasót, vagy lángra lobbantani a lelkét, inkább mechanikusan akart diadalmaskodni."[28] Lukácsot mindez nem zavarta, és így írt francia kiadójának, Louis Nagelnek: „Úgy hallottam, hogy Croce élesen bírálta a könyvem német változatát a La Criticában. Nem olvastam a cikket. De be kellene szerezni, és felhasználni reklámcélokra. Egy negatív kritika – különösen a mi körünkben – gyakran hatékonyabb, mint egy pozitív értékelés."[29]

Miközben Lukács Európa fővárosaiban terjesztette az „új demokrácia" evangéliumát, Moszkvában barátja, Varga Jenő támadások keresztтüzébe került. Miután az „új demokráciát" a történelemben egyedülálló jelenségként határozta meg, Varga azt a szerencsétlen megjegyzést tette: „Ez alapvető elméleti kérdést vet fel. A kommunista pártokban széles körben elterjedt az a nézet, hogy a munkásosztály politikai uralma, ahogyan a Szovjetunióban is, csak a szovjet rendszeren keresztül valósítható meg. Ez téves, és ellentmond Lenin gondolkodásának."[30] Ez eretnekségnek számított. Azzal vádolták, hogy „félreérti a népi demokrácia fogalmát, és figyelmen kívül hagyja annak társadalmi elemét."[31] Varga bűnösnek vallotta magát „kozmopolitizmusban" és a „kapitalizmus hízelgésében." Lukács a pártlap, a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottságának tagjaként 1949-ben újraközölte Varga visszavonásait az „új demokráciával" kapcsolatos nézeteiről. Varga sorsába azonban Lukács sorsa is bele volt írva.

1948 elején Lukács egy közös bizottságban szolgált, amely előkészítette a A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt „egyesülését" 1948 közepén történt, és szenvedélyes beszédeket tartott az így létrejött koalíció mellett — egy olyan koalíció mellett, amely végül arra kényszerítette a vezető politikai szereplőket, hogy vagy Nyugatra távozzanak, vagy a Rákosi-rezsim szolgálatába álljanak.[32] 1948-ban Lukács megkapta a Kossuth-díj „kiváló" kategóriáját, és később annak bírálóbizottságában is tevékenykedett.

Lukács egy évig kitartóan ellenezte a párt választását, Aczél Tamást, a Kossuth-díjra. Egy napon, miközben Rákosi, Gerd Ernő és Révai Aczél alkalmasságáról tanácskoztak, bejelentették, hogy Lukács kint várakozik, és beszélni szeretne a bizottsággal. Gerd szeme haragtól villant. Rákosi, aki az ülést vezette, így szólt: „Nos, ha itt van, engedjük be." Lukács érvelése, miszerint Aczél Zola-szerű naturalizmusa aláássa a realizmust, hűvös fogadtatásra talált. Révai Lukács felé fordulva cinikus mosollyal megjegyezte: „De kedves Gyuri, nem gondolod, hogy én jobban szeretem Balzacot, mint Zolát?" A bizottság megköszönte Lukácsnak, és elbocsátotta. Aczél megkapta a Kossuth-díjat, később pedig az irodalmi Sztálin-díjat is.[33]

Ez az incidens rávilágít Lukács kapcsolatának tartós paradoxonjára a Kommunista Párttal. Saját ítéletének önelégült bizonyossága, minden erényével és hibájával együtt, eltávolította őt attól az uralkodó klikkből, amelynek szolgálatában ezt az ítéletet teljes szívvel helyezte el. Miközben a párt nyilvánosan dicsérte és kitüntetésekkel halmozta el, zárt ajtók mögött Rikosi készítette elő azt a kritikai akadálypályát, amelyen Lukácsnak végig kellett mennie. Amikor 1948 elején a budapesti Politikai Akadémián előadást tartott, a párt ideológusa, Horváth Márton, „a koalíciós demokrácia irodalompolitikáját egy londoni bolhapiac-hoz" hasonlította, és baljósan kijelentette, hogy csak a

---

[28] Benedetto Croce Lukács György Goethe és kora (1947) című művéről a La Critica című folyóiratban (1949. július), 111–112. oldalak.

[29] Lukács Louis Nagelnek, 1949. július 23., LAK.

[30] Jenő Varga, Válogatott írások, 1945-1954 (Gondolat, Budapest, 1981), p. 298.

[31] Andor Berei, "Varga elvtárs könyve," Társadalmi Szemle (1948. március), p. 210.

[32] György Marosán, Az úton végig kell menni (Budapest, 1972)

[33] Tekintse meg Kovács András televíziós dokumentumfilmjének átiratát Lukácsról, LAR. Lukács,

szocializmus „garantálja” a művészi szabadságot.[34] 1949 januárjában Párizsba indulva, hogy részt vegyen egy Hegel-konferencián, Lukács kijelentette,

> Korunk kulturális válságában nem állíthatjuk mereven szembe Keletet és Nyugatot. Konkrét értelemben a kapitalista társadalmakban zajló állandó küzdelemről kell beszélnünk a haladás és a reakció, az életerő és a dekadencia között. Még ha a monopolkapitalizmus csődöt is mondott, továbbra is ellenállást vált ki a legjobb írók körében... Kultúránk [magyar] legnagyobb gyengesége, hogy értelmiségünk nagy része még mindig elidegenedett az új szovjet valóságtól.[35]

[34] Szabad Nép, 1948. február 15.

[35] Interjú Lukáccsal a Népszavában, 1949. január 1., 11. oldal.

PÁRIZS: SARTRE ÉS AZ EGZISZTENCIALIZMUS

A Föld többé nem forog Lukácsért.

Sartre

De elsősorban Sartre, nem pedig Hegel volt az, aki Lukácsot Párizsba hozta. Ugyanakkor eszmecserét folytatott Jean Hyppolite-tal, a vezető francia hegeliánussal, valamint Jean Wahl-lal a „Les nouveaux problémes de la recherche hégélienne" témájában. Lukács „Ifjú Hegel" című művével szemben Hyppolite azt állította, hogy Hegel számára az „emberi létezés" feszültséget jelent, és az „belső életet" úgy fogta fel, mint ami ellenáll a külső kifejeződésnek. (Később, amikor visszatért Budapestre, Lukács kissé gúnyosan megjegyezte: „Nem olvasták az Ifjú Hegelt, mert a svájci kiadás 3500 frankba kerül, és a győzedelmes Franciaországban egyetlen professzor sem engedheti meg magának, hogy megvásárolja.")[36] A háború utáni Franciaországban a háború fájdalmas tapasztalata és a közvetlen poszthábórús évek bizonytalansága az önismeret iránti koncentrációhoz és a nemzeti megújulás kereséséhez vezetett. Ez pedig Hegel felfedezését eredményezte. Végül is, a „Szellem fenomenológiájában" az önismerő lény rájön, hogy önmaga teljes megvalósításához meg kell változtatnia a külvilágot, és sajátjává kell tennie azt. Hegel számára az önismeret fogalma kulcsfontosságú volt, és különböző módon nagy hatással volt mind a marxista, mind az egzisztencialista gondolkodókra. Hyppolite számára Hegel „Fenomenológiája" Rousseau „Emile"-jét idézte fel. Mindkét műben az önmagát kereső egyén szakaszokon megy keresztül, hogy elérje teljes potenciálját. Ebben rejlett a fő probléma. A franciák számára Hegel újfajta individualitás-érzetet közvetített. Lukács számára Hegel a szocializmust vetítette előre. Amint az a Sartre-ral folytatott vitájából kiderült, Lukács a descartes-i cogito-t társadalmi kategóriának tekintette. Ezek a „különböző" Hegel-értelmezések alapozták meg a Lukács–Sartre-konfrontációt, amely lényegében a huszadik század szellemi szelleméért folytatott küzdelem volt.

Érthető módon Lukács francia kiadója, a Nagel bátorította Lukács párizsi utazását. Ő üdvözölte a Lukács és Sartre közötti könyörtelen és folyamatos ágyúzást. Az egzisztencializmus népszerűségének csúcsán volt, és Sartre - ahogy egyik életrajzírója fogalmazott - alig volt „kevésbé vonzó a turisták számára, mint az Eiffel-torony."[37]

Sartre és Simone de Beauvoir voltak az egzisztencializmus elismert „sztárjai". Közös hírnévhez vezető útjukra visszatekintve egy életrajzíró így írt,

> A turisták zarándoklatokat tettek a Flore-ba és a Deux Magots-ba abban a reményben, hogy megpillanthatják a két mandarint. Az egzisztencializmus valami volt, amit Juliette Gréco énekelt az új Saint-Germain-des-Prés-i boítákban. Az egzisztencializmus Franciaország legújabb exportcikke volt a haute couture mellett, amelyet neveztek már tiltakozó mozgalomnak, azok menedékének, akik nem tudtak dönteni, pikáns sikknek és „exkrementializmusnak" is. Az egzisztencializmus volt La Nausée, harminc nyelvre lefordítva, és Simone L'Invitée-je, amelyet most „a metafizikai regények egyik mesterművének" neveztek. Ez volt Albert Camus Sziszüphosz mítosza és Sartre kettős bemutatója az Antoine színházban — Morts sans sépultures (A győztesek), amelyet amerikai szeretőjének ajánlott, valamint La Putain respectueuse — amelyet a Le Figaro szerint a kormánynak be kellett volna tiltania. Az Egyesült Államokban A tisztelettudó prostituáltnak cenzúrázási problémái voltak Chicagóban (Moszkvában boldog befejezést adtak az egyfelvonásos darabnak, és szemérmesen átnevezték Lizzie McKay-re). A Les Temps Modernes első számában, amelyet ők alapítottak, Sartre megpróbált mindent elmagyarázni, Simone pedig egy négycikkes sorozattal folytatta, amely most könyv formájában jelent meg Nagel kiadásában, mivel a Gallimard nem tudta elég gyorsan nyomtatni.[38]

---

[36] Szabad Nép, 1949. február 16., 11. oldal.

[37] Ronald Hayman, Sartre (Simon and Schuster, New York, 1987) 257. oldal.

[38] Axel Madsen, Szívek és elmék (William Morrow, New York, 1977), 96. oldal.

Miután megkereste őt Nagel, Lukics nem meglepő módon lelkes volt, hogy vele publikáljon. 1947 elején írt neki,

> Megállapodtunk abban, hogy március 1-jéig összeállítunk egy kis kötetet Existentialisme ou marxisme? címmel... Megígérted, hogy elküldesz nekem néhány példányt a Les Temps Modernes-ből és Arthur Koestler regényeiből. Ezen kívül küldd el nekem Gabriel Marcel Homo viator című művét és egy-két fontos kommunista kritikát az egzisztencializmusról. Úgy tudom, hogy Henri Lefebvre is írt róla. Jól jönne G. Friedman La crise du progrès című munkája és Malraux Scénes choisies című műve is. Az az ötlet, hogy írjak egy könyvet Silonéról, Malraux-ról és Koestlerről, továbbra is érdekel... A [francia] Hegel-fordítás [A fiatal Hegel] jól halad. Kérésedre a bevezetőt két részre fogom osztani... Ha lehetséges, idén nyáron be kellene fejeznem a Die Zerstörung der Vernunft [Az ész pusztulása] című művemet, amelyet megígértél átgondolni. Ezen kívül fel kell készülnöd az őszi szezonra az én Rövid német irodalomtörténet című munkámmal... Az általad adott csokoládé nagyon jól jött. A vonatút Bécsből a magyar határig körülbelül harminc óráig tartott, és nem volt étkezőkocsi.[39]

De már a kezdetektől problémák adódtak. Lukács panaszkodott az „csekély" előlegre, és eleinte legalábbis visszautasította, hogy aláírja művei francia szerzői jogainak átruházását Nagelre. „Emlékeztetnem kell önt" – tájékoztatta Nagelt –, „hogy ön keresett meg engem azzal, hogy a Nagelnél publikáljak. Örömmel teszem ezt. Ennek ellenére ön pontosan tisztában van azzal, hogy bármelyik pillanatban találhatnék egy másik francia kiadót."[40] Valóban, Lukács tárgyalásokat folytatott a Gallimard kiadóval, amely Sartre kiadójaként érdeklődést mutatott az „*Egzisztencializmus és mmarxizmus?*" című műve iránt.

Fő kapcsolata a Gallimard kiadóval György Szekeres (1914–73) volt, a Magyar Kommunista Párt napilapjának párizsi tudósítója. Valójában Lukács Szekerest nevezte ki párizsi irodalmi ügynökének. Egy 1943. november 25-én kelt levelében így írt: „Felhatalmazom György Szekerest, aki birtokában van párizsi kéziratomnak, hogy tárgyaljon kiadókkal, szerződést írjon alá, és ha szükséges, azt fel is bontsa." A szóban forgó kézirat az egzisztencializmusról szóló munkája volt.

Egy Brissagóból írt levélben, ahol éppen az 1947-es karácsonyt töltötte, Lukács azt írta Szekeresnek, hogy bár lehet, hogy Szilasinak van egy példánya Sartre "A lét és a semmi" című művéből, a munkájához szüksége van azokra a jegyzetekre, amelyeket Budapesten hagyott, és hozzátette,

> Merleau-Ponty ősszel tájékoztatott, hogy az [Egzisztencializmus vagy marxizmus?] című könyvnek karácsonyra kellett volna elkészülnie. Most megtudtam, hogy a kézirat még nincs is lefordítva, és legjobb esetben is csak nyárra fog megjelenni. A szerzői jogi szempontok bonyolultak. Hegel-könyvem érdekében átadtam Nagelnek az kizárólagos jogokat. Nyilvánvaló, hogy Nagel nem szívesen mond le ezekről. Hiszen éppen az ilyen típusú könyvet szeretné kiadni még a Hegel-könyvem előtt. Csak egy kiutat láttam a dilemmából. Őszintén elmondtam Nagelnek, hogy a [Egzisztencializmus vagy marxizmus?] kéziratát odaadtam egy barátomnak, aki továbbította Gallimard-nak.[41]

Ez megmagyarázza, hogy miért jelent meg az Existencializmus vagy marxizmus? című mű, amelyet 1947-re terveztek, egy évvel később (végül a Nagel kiadó gondozásában). Nagel maga is felismerte, hogy Lukács stílusa és gondolkodása problémákat jelentett. És ezek a problémák Merleau-Ponty gondolataiban is erősen jelen voltak, amikor Lukácsnak írt:

> Tisztáznod kellene a francia közönség számára az álláspontodat a marxista módszerrel kapcsolatban. Ez azt jelenti, hogy megtaláljuk az egyén történelmi gyökereit anélkül, hogy megfeledkeznénk arról, amit az író valójában mondott. Az író szavai teszik lehetővé, hogy felismerjük a döntő kérdéseket, és

---

[39] Lukács Louis Nagelnek, 1947. február 11., LAK.

[40] Lukács Louis Nagelnek, 1947. október 29., LAK.

[41] Lukács György Szekeres Györgynek, 1948. január 7., LAK.

> beszélhessünk a létfilozófiáról. Ismerem az értelmezésed Montaigne-ről és Stendhalról, akik jó példái ennek a módszernek.[42]

1946-ban Szekeresnek írt levelében Merleau-Ponty egy gyakorlati problémát fejtett ki, amelyet Lukács munkájával kapcsolatban tapasztalt:

> A következő télen egy Galtimard-típusú egyetemi kurzust tervezek szervezni marxista és nem-markszista filozófiáról. Szeretnék több előadást is szentelni Lukácsnak, feltéve, hogy el tudok olvasni néhány esszéjét — különösen azt a két jelentősebbet, amely az ő „külső" és „belső" beállítottságával foglalkozik. Talán meg tudnád győzni Lukácsot arról, hogy az egyetlen munkája ismert és elérhető itt a *Történelem és osztálytudat*. Kétségtelenül tennie kellene valamit erről az elviselhetetlen helyzetről, és legalább biztosítania kellene számomra a műveinek német nyelvű bibliográfiáját. Írok neki erről.[43]

Szorongva próbálta összeegyeztetni az egzisztencializmust és a marxizmust, Merleau-Ponty nehezményezte Lukács lesújtó támadásait az egzisztencializmus ellen. Emlékeztette Lukácsot, hogy

> Az ember nem lesz "egzisztencialista" minden ok nélkül, és ugyanannyi "egzisztencializmus" — a paradoxon, megosztottság, szorongás és döntés értelmében — található a Moszkvai Bírósági Jegyzőkönyvekben, mint Heidegger műveiben. Az egzisztencialista filozófia, mondják, a diszlokált világ kifejezése. Valóban, és ez az, ami igazságát alkotja.[44]

És bár osztozott Lukács ellenszenvében Arthur Koestler "Sötétség délben" című művével szemben – egy regénnyel, amely egyszer s mindenkorra hiteltelenné tette a moszkvai kirakatperek igazolását –, Merleau-Ponty kifogásolta Lukács ingadozását a kétféle politika között, amelyet a kommunisták egyszerre gyakorolnak, anélkül, hogy bármelyiket teljesen ki tudnák fejleszteni.[45] Egyetértve Lukáccsal abban, hogy a marxizmus "a [valódi] történelemfilozófia, és [hogy] annak elvetése az Ész sírjának megásása a történelemben," Merleau-Ponty emlékeztette Lukácsot arra is, hogy

> A kommunista értelmiségiek annyira nincsenek hozzászokva a párbeszédhez, hogy megtagadják az együttműködést bármilyen közös vállalkozásban, amelyet nem ők ellenőriznek közvetlenül vagy közvetve. Ez az óvatosság és az érdeklődés alábecsülése a kortárs kommunizmus mélyreható változásának következménye, amely már nem a spontán történelem magabiztos értelmezésére támaszkodik, hanem a Szovjetunió védelmére épül.[46]

Öntudatlan iróniával Merleau-Ponty azt tanácsolta Lukácsnak, hogy „újítsa meg" Montaigne „klasszikus szkepticizmusát." Meglehetősen mulatságos látni, hogy azok az emberek, akik szimpatizáltak Lukáccsal, kitartóan Montaigne arcvonásait vélték felfedezni az ő arcában. Montaigne-nel ellentétben Lukács soha nem fogadta el a szkeptikus fideizmust. Jobb vagy rosszabb értelemben, de visszautasította, hogy az ember kételyeinek igazságértéket tulajdonítson. A szkepticizmus persze megfosztotta volna őt az abszolúttól. Továbbá „Lukácsnak sohasem volt igazán Montaigne azon ajándéka, hogy a másik embert beszélgetés közben „alter egóként" kezelje."[47]

Nagel egyszer megkérdezte, mit tehetne érte, míg Párizsban tartózkodik. Lukács jelezte, hogy egy karórát tudna hasznosítani, mert mindig megfázott télen, miközben régi zsebóráját keresgélte.

---

[42] Maurice Merleau-Ponty Lukácshoz, dátum nélkül, LAK.

[43] Maurice Merleau-Ponty György Szekeresnek, 1946 nyara, LAK.

[44] Maurice Merleau-Ponty, Humanizmus és terror (Beacon Press, Boston, 1969), 187. oldal.

[45] Uo., xxvi–xxvii. old.

[46] Uo., xxvii. o.

[47] Uo. 188. o.

Nagel egy arany Omega karórát vásárolt neki. Miután megnézte, Lukács egy fanyar mosollyal visszaadta: „Kérem, bocsásson meg, de én mindig a Patek Philippe-et részesítem előnyben." Ez aligha teremtett barátságos kapcsolatot a szerző és kiadója között. Derűsebb oldalon azonban Lukács párizsi érkezését és tevékenységét övező nyilvánosság végül fellendítette könyveinek eladását. A sajtó óriások csatáját hirdette. „A magyar Anti-Sartre, Lukács professzor Párizsban" – hirdette a La Libération 1949. január 13-án; „Ez az ember könyörtelen háborút vív Sartre ellen" – jelentette ki a Ce Soir ugyanazon a napon. Újságírók özönlöttek a rue de Berri-n található magyar követségre, hogy interjút készítsenek Lukáccsal – „az egyik legnagyobb kortárs filozófussal."

Lukács megfelelt az elvárásoknak. Egy sor előadáson és interjún kihívást intézett Sartre-hoz. A Sorbonne Salle Richelieu termében tartott előadásán, amely zsúfolásig megtelt – a diákok még az ajtót is betörték, hogy bejussanak –, Lukács elmondta, hogy többek között Sartre és Samuel Beckett is egy jövő nélküli társadalmat tükröznek, mivel az egzisztencialista ember nem rendelkezik kapcsolatokkal embertársaihoz. Sartre később a Combat című lapnak adott interjújában úgy válaszolt, hogy Lukácsot jobban érdekli a társadalomtörténet, mint a filozófia, hozzátéve, hogy Lukács marxizmusa valójában csak a skolasztika új köntösben. Lukács és Sartre szócsatái örömteli hírek voltak Nagel számára. „Megállapodtunk" – írta korábban Lukács Nagelnek –, „hogy az egzisztencializmus körül kialakuló vita és polémia segíteni fogja *A fiatal Hegel* eladásait."[48] Miközben a kommunista Louis Aragon dicsérte Lukácsot, Sartre így jegyezte meg: „Moszkva megnyitotta a nehéztüzérséget ellenem. Lukács azért jött Párizsba, hogy letaszítson a trónról és Aragon fejére tegye a koronát."[49]

Lukács két ponton támadta Sartre szabadságfogalmát, felismerve, hogy az az egzisztencializmus népszerűségének kulcsa volt. Először is rámutatott arra, hogy az egyén döntéshozatala során mindig „bizonyos fokú" szabadságot élvez. Sartre számára azonban az egyéni választás abszolút volt, minden társadalmi és történelmi kontextustól mentesen. Ez az abszolút szabadság, amely a descartes-i cogitón alapult, Lukács szerint a szolipszizmus és a nihilizmus határát súrolta. Mindenekelőtt elriasztotta az egyént attól, hogy társadalmi kapcsolatokon keresztül formálja és befolyásolja másokat, mivel az egzisztencializmus szolipszisztikus pszichológiája csupán a serdülőkor politikája volt. Lukács szerint a nyugati ember valóban vis-à-vis de rien, semmi másra nem vágyik, csak szabadságra, ám a szabadság üres eszmény – amit azonban Lukács figyelmen kívül hagyott, az az, hogy Sartre elsődleges fontosságot tulajdonított az egyénnek, nehogy az bármilyen történelmi rendszer vagy számítás martalékává váljon.

Bármilyen meglepőnek is hangzik, Lukács Sartre támadásakor arra támaszkodott, hogy Mill „A szabadságról" című művének záró része — különösen az a gondolat, hogy a szabadság túlmutat az önmagával kapcsolatos magatartáson. Millhez hasonlóan Lukács is felismerte, hogy az egyén szabadsága magában foglalja azt a megfelelő szabadságot is, hogy „kapcsolatokba lépjenek egymással; és amikor ezt megteszik, általános szabályként helyénvaló, hogy ezeket a kapcsolatokat tartsák is fenn."[50] Lukács kategorikusan kijelentette, hogy Sartre tagadta „az egyént a társadalommal összekötő valódi kapcsolatokat."[51]

A második érv, amellyel Lukács megpróbálta hitelteleníteni Sartre szabadságfilozófiáját, annak eredetiségére vonatkozott. Azt állította, hogy Sartre egzisztencializmusában nincs semmi olyan, ami ne lenne megtalálható Kierkegaardnál, Husserlnél és Heideggernél. Lukács jól ismert epigrammája

---

[48] Lukács Louis Nagelnek, 1948. május 8., LAK.

[49] Sartre interjúja a Samedi-Soir-ban, 1949. január 29-én

[50] John Stuart Mill, A szabadságról (Penguin, New York, 19??), 172. oldal.

[51] Lukács, Egzisztencializmus vagy marxizmus? (Nagel, Párizs, 1948), 106. oldal.

szerint ezek a gondolkodók megteremtették a „fetišizált belső világosság állandó karneváljá̀t,”[52] egy karnevált, amely továbbra is bűvöletben tartotta és félrevezette a polgári értelmiséget.

Mégis érezhető a feszített gondolkodás és az erőltetett szóhasználat Lukács anti-egzisztencialista keresztes hadjáratában. Amikor a budapesti Nemzeti Színház bemutatta Sartre *A tisztelettudó utcalány* (1947) című darabját — egy darabot, amelyről Simone de Beauvoir azt mondta, hogy „közel áll a fiatal Lukács esztétikai elképzeléseihez... a hős, mint problémás lény, aki abszolútumokat keres egy romlott és hiteltelen világban”[53] — Lukács elítélte az „egzisztencialista” Sartre-ot. A darab Alabamában játszódik, és az 1931-es híres Scottsboro-ügyön alapul. Egy jószándékú utcalány, Lizzie, beleegyezik, hogy hamis tanúvallomást tegyen egy ártatlan fekete férfi ellen, hogy megvédjen egy előkelő származású fehér férfit, aki ittasan lelőtt egy másik feketét. Egy tekintélyes külsejű szenátor megpróbálja meggyőzni Lizzie-t, hogy egy fehér ember élete többet ér Amerikának, mint egy feketéé. Lukács számára, akárcsak Sartre-nak, a fekete férfi az autentikus hős a déli úriemberek lincselőinek hiteltelen világában. Mégis, Lukács, minden marxista eszköze gazdagsága ellenére, zavaróan erőltetettnek tűnt ebben az anti-egzisztencialista keresztes hadjáratban. Egyszerűen fogalmazva, nem tudta szembesíteni az egzisztencializmust a saját terepén anélkül, hogy ne merített volna bőségesen az általa megtagadott *Történelem és osztálytudat* című művéből.

Amikor a Történelem és osztálytudat 1961-es francia kiadása megjelent, Lukács egy erőteljes hangvételű levélben tiltakozott:

> Irodalmi és politikai okokból egyaránt rendkívül fontos, hogy a közvélemény tudja, hogy az én akaratom ellenére jelent meg. A kiadó azzal akarta legitimálni a kalózkiadást, hogy jogdíjat fizet nekem. Ezt határozottan visszautasítom. Még a saját példányomat is barátaim segítségével és saját költségemen szereztem be. Ezért nem szabad jogdíjat kérnie a francia kiadótól. Ami a Történelem és osztálytudat japán és izraeli kiadásait illeti, gyakran előfordul, hogy küzdő baloldali kiadók esetében lemondok a jogdíjról.[54]

És ez a hozzáállás nem kerülte el Sartre figyelmét sem, aki kijelentette,

> Egy igazi filozófusnak semmiféle szükségét nem érzi annak, hogy lemondjon korai munkáiról, miközben gondolkodása fejlődik; Marx is megváltoztatta tanait, de anélkül, hogy bűnbánatot tanúsított volna, amit Lukács őszinteségének bizonyítékaként értelmez. Továbbá már önmagában a „lemondás” kifejezés is elegendő ahhoz, hogy megmutassa: egy nem szabad gondolkodásmódban vagyunk; ez egy középkori és vallásos hozzáállásból ered, és csak egy skolasztikus filozófiában képzelhető el.[55]

Sartre találóan „titkos” egzisztencialistának nevezte Lukácsot. Valóban, Heidegger Dasein-ja nem kevésbé jelenik meg Lukács „Történelem és osztálytudat” című művében, mint Sartre „A lét és a semmi” című művében, amelyet George Steiner találóan Heidegger „A lét és az idő” című művének lábjegyzeteként emlegetett. Lukács egyébként egyszer megkérte Nagelt, hogy küldjön neki Gide olyan műveiből, amelyek a „d’action gratuite”-tal foglalkoznak. Ez meglehetősen ironikus kérés egy olyan embertől, aki hitt abban, hogy marxistává válva teljesen felfegyverkezett az abszurd ellen. Gide műveiben az „öncélú cselekedetek” fényes jövő elé néztek, mert az abszurd az emberi lét középpontjába költözött. Gide óriási jelentőséget tulajdonított az öncélúságnak,

---

[52] Uo. 84. o.

[53] Simone de Beauvoir, A körülmények hatalma, fordította Richard Howard (Putnam, New York, 1965), 115. oldal.

[54] Lukács Dománnak, 1961. december 22., LAK.

[55] Michel Contat és Michael Rybalka, "Jean-Paul Sartre írásai", fordította Richard C. McCleary (2 kötet, Northwestern University Press, Evanston, 1974), 1. kötet, 221. oldal.

mondván, senki sem tudja, bátor-e vagy gyáva, amíg nem néz szembe a veszéllyel. Lukács saját abszurd létezése azonban kevés öncélú cselekedetre sarkallta.

Egy Ernest Ansermet-nek írt levelében Lukács elismerte, hogy az ő fenomenológiával szembeni ellenállása „megelőzi" marxizmusát. Ansermet A zene alapjai az emberi tudatban (1961) című könyvéről szólva Lukács így írt,

> Amíg a zene belső aspektusait elemzed, intellektuális mélységed és zenei ismereteid felülmúlják a fenomenológiai szubjektivizmust... De más a helyzet, amikor a zene fenomenológiáját Isten fenomenológiájával kapcsolod össze... Nem tudtam megállni, hogy ne mosolyogjak, amikor láttam, hogy vallási motívumokat fedezel fel az ateista Bartókban... Nem akarok példákat idézni, vagy hosszasan időzni azon a tényen, hogy a fenomenológiai ontológiában te, Max Scheler és Gabriel Marcel egy ontológiai „bizonyíték" felé haladtatok Isten [létezésére]. Ezzel szemben Heidegger és Sartre ugyanazzal a módszertannal nyíltan ateisták, és Jaspers is ellentmondásos következtetésekre jutott... Csak röviden szeretném megjegyezni, hogy a fenomenológia önkényes szubjektivizmusa szorosan összefügg az ember aszociális fogalmával. Sem Heidegger, sem Sartre Geworfenheit-fogalmainak használata nem véletlen.[56]

Elfogadva Lukács axiómáját, miszerint az ember a társadalom terméke, Ansermet sietett hozzátenni, hogy az ember először csak a szülei révén ismeri fel önmagát. Lukács válasza klasszikus volt:

> Természetesen minden ember a szülei terméke. De az a tény, hogy szülei őt megfoganták, egy hosszú, objektív társadalmi tényezők láncolatának eredménye, amelyet a fenomenológia, az esszenciára koncentrálva, figyelmen kívül hagy. Nemcsak a marxisták hívják fel erre a figyelmet. Ha elolvassa az amerikai etnográfia legújabb munkáit — Ruth Benedict és Margaret Mead —, felfedezheti, hogy a kutatások megerősítik, hogy az emberi szexuális kapcsolatok társadalmilag meghatározottak. Ha ez igaz az ősi társadalmakra, akkor még inkább igaz a mi korunkban.[57]

Lukács levelei Ansermet-hez segítenek tisztázni, miért támadta Sartre Lét és Semmi (1943) és Egzisztencializmus és humanizmus (1948) című műveit úgy, ahogy tette. Mindkét mű központi témája az egyén szabadsága arra, hogy válasszon — különösen arra, hogy önmagát válassza — egy olyan történelmi helyzetben, amely hajlamos rabságba dönteni őt. Sartre támogatta Descartes tanácsát, miszerint az embernek önmagát kell legyőznie, nem pedig a sorsot. Az egzisztencializmus népszerűségét éppen az a gondolat nyerte el, amit Lukács kifogásolt: az egyén abszolút szükségessége önmaga kiválasztására és felelősségvállalására saját kora iránt, amelyben Isten és a történelem elhagyta őt. Sartre valóban hangsúlyozta a személy és a pillanat abszolút értékét, az egyént a pillanatban — hogy minden pillanat egyenlő távolságban van az örökkévalóságtól. És Sartre valóban megtette ezt az állítást vallási vagy politikai hit támogatása nélkül.

Az "Existencializmus vagy marxizmus?" című műben Lukács egyértelmű volt:

> Elemezte Sartre szabadságának filozófiai tévedését, mivel ez adja az egzisztencializmus titkos tömegvonzerejének kulcsát. Ez az absztrakt, abszurd és irracionális szabadságfogalom leértékeli a közéletet, és vonzóvá teszi a semmisség és az erkölcsi nihilizmus mítoszát. Sartre szabadsága hasznos azok számára, akik elutasítják a demokratikus fejlődésben való részvételt.[58]

A Lukács–Sartre vitát drámaivá tette a két meghatározó elme ingerlékenysége. Mindketten meg voltak győződve saját nagyságukról, miközben lenyűgözte őket saját gondolataik áradása, és hajlamosak voltak babonásságra és fanatizmusra. Az „elkötelezett" életmód vezető szószólóiként Lukács és Sartre önző könyörtelenséget mutattak, amely fordított arányban állt hirdetett humanizmusukkal. Horatius régi szarkazmusa, a Genus irritabile vatum, próbára került, amikor

---

[56] Lukács Ernest Ansermet-nek, 1962. szeptember 16., LAK.

[57] Lukács Ernest Ansermet-nek, 1962. november 3., LAK.

[58] Lukács, Egzisztencializmus vagy marxizmus? 108. o.

Lukács nyilvánosan megkérdőjelezte Sartre „értelmi tisztességét”. Ezalatt azt értette, hogy Sartre megváltoztatta véleményét a szabadságról.

Lukács:

> Sartre azt mondta, hogy olvasta Marxot. De az a Marx, aki jelen van a műveiben, aligha jogosítja fel Sartre-t arra, hogy tudományos ítéletet mondjon arról, aki Marxista. Talán Sartre elrejtette a Marxról szerzett tudását, hogy megcáfoljon egy képzeletbeli ellenfelet. Ebben az esetben nincs erkölcsi joga véleményt alkotni. Milyen groteszk, amikor engem rejtett egzisztencialistának nevez! A vádja érthető. Az átlagos tudósok, akik másoktól kölcsönzött új módszerekre hivatkoznak, előszeretettel fedezik fel ugyanazt a módszert mindenhol, önelégült megelégedettséggel.

Sartre:

> Amikor Lukács egy átlagos tudósról beszél, tökéletes leírást ad önmagáról... Marxista esztétikáról tartott előadásában kétségbeesett kísérleteket tett arra, hogy a „beteg” művészetet érvénytelenítse a „egészséges” művészettel szemben. Ezt azért tette, hogy bizonyos politikai parancsoknak eleget tegyen. Kíváncsi lennék, milyen akrobatikus mozdulatokkal és miniatűr tánclépésekkel tudná megmagyarázni Racine Phaedrájának, Dosztojevszkijnek, Baudelaire-nek és Proust-nak az időtlen értékeit... Lukács nem alkalmas arra, hogy az intellektuális integritásról beszéljen. Ő az, aki alkalmazkodott a közönségéhez. A Sorbonne-on értelmiségiként beszélt értelmiségiekhez. A városházán pedig idióta megjegyzései még a kommunistákat is zavarba hozták... Lukács saját tevékenységei azt mutatják, hogy napról napra képes változni. Viselkedése igazolja azt a szabadságfogalmat, amelyet oly félrevezetően elutasít az egzisztencializmusban... Galilei is kénytelen volt visszavonni nézeteit, de legalább volt bátorsága kijelenteni: „és mégis mozog.” Lukács számára a Föld már nem forog. Talán lelke egy titkos zugában mégis forog egy kicsit. Akárcsak Kierkegaard, Lukácsnak is van egy titka. Gondolkodik annak ellenére, amit hirdet, és ez magyarázza gyanakvó természetét és kétes filozófiáját... Végezetül hadd jegyezzem meg, hogy amikor egy amerikai értelmiségi kritizál egy francia értelmiségit, a kommunista értelmiségiek panaszkodnak, hogy külföldről oktatják őket. Ez az érzékenység egyoldalúnak tűnik. Személy szerint támogatom az intellektuális párbeszédet, amennyiben Lukács kijelentéseit eszméknek lehet nevezni. Remélem, hogy egyszer ellátogathatok Budapestre, előadást tarthatok és szabadon vitázhatok a sajtóban, ahogyan Lukács tette Párizsban.[59]

Sartre sosem tartott előadást Budapesten. És ha Lukács tudta volna, mi vár rá hazatérésekor, talán úgy döntött volna, hogy Párizsban marad, Sartre ide vagy oda. Visszatérve Budapestre, Lukács lekicsinyelte a francia értelmiségieket, akik – ahogy kijelentette – egy-két „nagy név” kivételével nyomorúságos életet éltek. „Két interjút adtam a párizsi rádiónak” – mondta Lukács –, „és semmilyen honoráriumot nem kaptam. Azt hiszik, hogy a tudósok és művészek megélnek a nyilvánosságból. Ez elképzelhetetlen lenne Magyarországon, ahol interjúkért is fizetnek nekem.”[60] Ennek ellenére Gertrud Párizsból így írt Déry Tibornak: „Gyuri apró panaszaitól eltekintve elégedettek vagyunk a sikerünkkel.”[61]

Visszatérésekor Lukécs izgatottan megtudta, hogy amíg ő távol volt, megkapta Thomas Mann dicséretét. Egy levélben Jenő Kerpelynek (1885-1953), a híres Waldbauer Kvartett és a Dohnányi Trió tagjának, Mann ezt írta:

> Nagy meglepetéssel és örömmel értesültem arról, hogy Georg Lukács professzor könyvet jelentetett meg az én munkásságomról, és hogy ez a tanulmány hamarosan hozzám is eljut. Már régóta nagy megelégedéssel tölt el, hogy ez a rendkívüli elme és kiemelkedő kritikus ismételten foglalkozott életem munkásságával. Feltételezem, hogy az említett könyv az én munkámnak szentelt esszékből áll, különböző nézőpontokból megközelítve; ezek közül a legjelentősebbnek azt az esszét tartom, amelyet hetvenedik születésnapom alkalmából írt, és amely „Auf der Suche nach dem Bürger” [A polgár keresése] címmel jelent meg az Internationale Literatur folyóiratban. Ha birtokomban lenne a címe, már régóta írtam volna neki, hogy kifejezzem hálámat. Megkérhetem Önt, hogy tolmácsolja számára

---

[59] Lukács és Sartre vitájához lásd a Combat 1949. február 3-i számát, 3–4. oldal.

[60] Szabad Nép, 1949. február 16., 11. oldal.

[61] Gertrud Lukács Tibor Dérynek, 1949, LAK.

> legjobb kívánságaimat és legmelegebb üdvözletemet, valamint mondja el neki, hogy kellemes emlékként őriztem meg egyetlen személyes találkozásunkat; őszintén kívánom, hogy legyen lehetőség egy második találkozásra is.[62]

Ebben az esszében, „A polgári ember nyomában”, idézte Lukács önleleplező módon mottójaként Ibsen sorait,

> Élni annyit jelent, mint küzdeni önmagadban
> A sötét erők szellemeivel;
> Írni pedig azt jelenti, hogy
> Próbára teszed legbensőbb éned.

Érdekes módon Gertrud válaszolt arra a levélre, amelyet Mann röviddel ezután küldött Lukácsnak, mondván, hogy férje a kimerítő párizsi útja után nyaralni ment. Tájékoztatta Mannt, hogy férje éppen befejezte a Doktor Faustus című regényéről szóló átfogó tanulmányát.[63] Mann válaszában azt írta, hogy már olvasta Lukács tanulmányát a Doktor Faustrusról, „A modern művészet tragédiája” (1948) című írást, és „őszinte csodálattal” tekint rá. Mann levelét azzal zárta, hogy „sajnálattal közlöm, hogy az a levél, amelyről említést tett, és amelyet férje küldött, soha nem jutott el hozzám. Bárcsak lenne róla egy másolata, hogy egyszer elolvashassam.” Sem ez a levél, sem annak másolata – ha valóban létezett – soha nem került elő.

---

[62] Thomas Mann Dr. Jenö Kerpelyhez, 1949. február, LAK. A részletesebb feldolgozáshoz lásd Judith Marcus: Georg Lukács és Thomas Mann (University of Massachusetts Press, Amherst, 1987), 43–45. oldalak.

[63] Gertrud Lukács Thomas Mannnak, 1949. február 12., LAK.

18
A Szerencse Kerekén

A szerencse olyan, mint a piac, ahol sokszor, ha egy kicsit várasz, az ár csökkenni fog.

Francis Bacon

Miközben Lukács európai hírnevében fürdött, Rákosi 1949 áprilisában utasította Rudast, hogy készítsen elő egy „bírálatot" Lukácsról. Rudas készségesen eleget tett a kérésnek, és Rákosi hamarosan kéziratot kapott tőle egy levél kíséretében:

> Nem akarván megváratni téged és megszegni az ígéretemet, mellékelem Lukács kritikám első részét. A második részt az irodalmi kérdésekről jövő héten fejezem be, mivel eléggé elfoglalt vagyok, és őszintén szólva, ez a huszonhét oldal kimerített. A cikk éles hangvételű. De én megélem, amit írok, és nem tudok közömbös maradni a marxizmus elferdítésével szemben. Ahogy én látom, a kritika belső használatra szánt, nem publikálásra. Ezért nem éreztem szükségét, hogy visszafogjam magam. Ha a cikket mégis publikálnák, kérlek, jelezd, mit szeretnél megváltoztatni vagy hozzáadni. Szívesen változtatok a hangnemén, de a tartalmán nem. Kérlek, tájékoztass a harmadik részről. Csak akkor írom meg, ha publikálni fogják, mert nem akarok ilyen fárasztó és kellemetlen feladatra időt pazarolni. Amit eddig írtam, világos képet ad Lukácsról.[1]

Kétség sem fér hozzá, hogy egy párt triumvirátus — Rékosi, Gerő és a biztonsági főnök, Mihály Farkas — irányította az anti-Lukács kampányt. Rikosi kiváló politikus volt. 1946-ban, a koalíciós kormány miniszterelnök-helyetteseként ellátogatott Washingtonba, ahol nagy benyomást tett Truman elnökre. Hazatérve Moszkvába rendelték, ahol Sztálin dühösen „imperialista ügynöknek" nevezte. Félelemtől gyötörve, Rákosinak bizonyítania kellett alkalmasságát Sztálin új kelet-európai államvezetési elvei szerint, amelyek központi eleme volt Gerd szavaival élve az a gondolat, hogy a diktatúra „a szocializmus előfeltétele,"[2] vagy ahogyan Révai fogalmazott, hogy egy „Az emberek demokráciája szovjet forma nélküli diktatúra" – ez zavarba hozta és érintette Rákosit. Ő Lukácsot választotta bűnbakként az engesztelő rítusokhoz. Végül is Lukács egész Európában előadásokat tartott a konszenzuson és progresszív értékeken alapuló szocializmusról. Miközben Rudas és Rákosi együtt dolgoztak a vádiraton, Révai május elején figyelmeztette Lukácsot. Ismerve Rudast, Lukács vállat vont rá.

> Hagyjátok, hadd dühöngjön:
> Szolgálataim, melyeket a signorénak tettem,
> Felülmúlják panaszait,
> {Shakespeare, Othello, 1. felvonás, 2. jelenet}

Május 30-án letartóztatták az akkori belügyminisztert, Rajk Lászlót. Lukács baráti viszonyban állt Rajkkal, akinek neve – amint azt már említettük – szerepelt egy Moszkvából érkezett listán, amely egy élelmiszercsomag tartalmának elosztására vonatkozott. Bár Lukács láthatóan megviselt volt, nyilvánosan megőrizte higgadtságát. Rajk letartóztatása borzalmas volt. Az ÁVO rettegett biztonsági emberei betörtek a dolgozószobájába, és a földre teperték őt a felesége szeme láttára, aki éppen a csecsemőjét szoptatta, amikor beléptek. Ezután Rajkot egy várakozó autóhoz hurcolták. Amikor Rajk letartóztatását Lukács bizalmas körében megvitatták, csupán annyit jegyzett meg, hogy volt egy időszak a Szovjetunióban, amikor a barátok nem úgy üdvözölték egymást, hogy „mi újság?", hanem úgy, hogy „ki az újság?".

---

[1] László Rudas Mátyás Rákosihoz, 1949. április 29., LAK.

[2] A Magyar Kommunista Párt Intézeti Levéltára (Budapest), MS 274/720.

Rajk tragédiája – letartóztatása, pere és kivégzése – Lukács néma drámájával párhuzamosan zajlott. A két esemény nagyrészt párhuzamosan haladt, de bizonyos pontokon mégis metszették egymást. Rajk bukásának általános történelmi háttere röviden az volt, hogy Sztálin, mivel nem tudta megtörni Titót, Budapestre helyezte át a színteret, ahol Rákosi volt Tito kiközösítésének egyik fő mozgatórugója. Rajk, aki kapcsolatban állt a Kominternnel és Titóval, elleni csapással Sztálin valójában Titót támadta. Ami kibontakozott, az nem politika, hanem történelmi dráma volt.

1948-ban Budapestre látogatva Louis Aragon azt mondta Rákosinak, hogy sokan panaszkodnak a politikai helyzetre. Rákosi — egy túlnőtt törpe — lehúzta Aragon fejét a saját szintjére, és barátságosan megsimogatta: „Nos, nos, kedves Louis. Amíg ez a kedves barátom felelős a belbiztonságért, nincs okunk aggodalomra."[3] Ez a „kedves barát" nem volt más, mint Rajk. Miután Rajkot 1949 elején interjúvolta meg az amerikai újságíró, John Gunther, azt írta,

> Belügyminiszterként Rajk messzebbre ment, mint bármelyik kollégája, merészelve törvényt szabni az oroszoknak; ragaszkodott hozzá, hogy a fosztogatók a Vörös Hadseregből származókat megbüntethetik, sőt, akár le is lőhetik. Ha valaha is nagy változás következne be Magyarországon, Rajk könnyen nemzeti vezetőként tűnhetne fel. Legalábbis, kiemelkedik a tömegből, mint valaki, aki élesen egyéni és különbözik másoktól.[4]

Nem csoda, hogy Rákosi készségesen feláldozta „kedves barátját", Rajkot!

Valójában az NKVD vezetője, Berija, valamint jobbkeze, Fjodor Bielkin Budapestre érkeztek, és előkészítették Rajk perét. 1949 júniusának közepén, amikor Rudas „kritikája" Lukáccsal szemben már nyomdakész volt, Rákosi a párt központi bizottsága előtt meglengette Rajk kézzel írott vallomását, amely minden oldalon alá volt írva. Gerd, az NKVD budapesti főügynöke felállt, és Rajkot valamint Titót összekapcsolta, mint Sztálin elleni vezető „összeesküvőket". És ami a legszomorúbb, Julien Benda Franciaországban szintén jóváhagyta a Rajk elleni halálos ítéletet. A Les Lettres Françaises-ben (1949. november 17.) Benda ezt írta: „Voltaire hű maradt szerepéhez, amikor kiállt a calais-i ügy mellett. Ugyanígy tett Zola a Dreyfus-botrányban. Azt állítom, hogy hozzájuk hasonlóan járok el, amikor megvédem a magyar ítéletet, amelynek igazságosságát csak az elfogultak tagadják."

Az ezt követő tisztogatások során Lukács néhány barátját – például Aczél Györgyöt és Ujhelyi Szilárdot – letartóztatták és eltüntették. Ujhelyi, aki kabinettitkárként dolgozott, egyszer fogadott egy bizonyos Kovács ezredest az Egyesült Államokból, aki arról érdeklődött, mire van szüksége Magyarországnak az UNRRA-n keresztül. Ujhelyi egy Szabad Nép példányra mutatott, amelynek címlapján az állt, hogy 40 000 árva gyermeknek van szüksége élelmiszerre és ruházatra. Letartóztatásakor Ujhelyit azzal vádolták, hogy „információkat adott egy CIA-ügynöknek Magyarország szociális problémáiról." Tiltakozását, miszerint az információ a pártlapban jelent meg, gyorsan elutasították: „Lényegtelen, felhívtad az ezredes figyelmét a cikkre, és nélküled nem olvasta volna el."[5]

Hogy megtudja, milyen helyzetben áll a párt szemében, Lukács Rajkhoz fordult tanácsért Rajk letartóztatása előtt. Rajk megnyugtatta Lukácsot, hogy a párt csupán „el akarja hallgattatni" őt, és semmi „komolyabbat" nem terveznek. De Rajk már akkor bukásra volt ítélve. Ahogy Budapest volt rendőrfőnöke fogalmazott: „Bielkin állványokat állíttatott fel, koporsókat készíttetett elő, és meszet halmozott fel egy pincében. A szovjetek megparancsolták, hogy a fő vádlottak ne hagyhassák el élve a tárgyalásaikat."[6]

---

[3] György Aczél, „Megélt szocializmus," kézirat a LAK-ban, 89. oldal.

[4] John Gunther, *A vasfüggöny mögött* (Harper and Brothers, New York, 1948), 209. o.

[5] Szilárd Ujhelyi, "Kolostor és barikád," Kritika (1982. március), 8–12. oldal.

[6] Sándor Kopacsi, A munkásosztály nevében (Grove Press, New York, 1986), 34. oldal.

Ebben a felfokozott légkörben Lukács azzal a kéréssel fordult a párttitkársághoz, hogy engedélyezzenek számára egy év fizetett szabadságot (1949-50). Hivatkozva korára — hatvanötödik életévét töltötte be —, kijelentette, hogy be szeretné fejezni régóta esedékes marxista „etikáját", és kérte, hogy erre az időszakra mentesítsék minden pártbeli és akadémiai kötelezettsége alól. Rikosi továbbította Lukács kérését Gerő egy megjegyzéssel: „Nem vagyok különösebben lelkes. A marxista etika aligha prioritásunk." Gerő válasza határozott volt: „Úgy gondolom, fel kellene mentenünk Lukácsot a Politikai Akadémián betöltött feladatai alól, és közölni vele, hogy a titkárság azt szeretné, ha egy másik könyvet írna – egy önkritikai könyvet. Ennek le kellene írnia súlyos politikai hibáit. Ez elengedhetetlenné teszi a Lukács-kérdés nyilvánosságra hozatalát a sajtóban."[7] Ez meghiúsította Lukács kísérletét arra, hogy „visszavonuljon" a magánszférába, és így tompítsa Rudas támadását. Gerd ragaszkodott a „nyilvános vallomáshoz", és politikai taktikának minősítette az alkotói szabadság kérését. De Lukács védelmében valóban volt irodalmi oka is kérésének: szabadidejét arra szerette volna használni, hogy felkészüljön műveinek francia kiadására Nagel számára.

Amikor Croce filozófiai esszéi, a "Hozzájárulás a saját kritikámhoz" megjelentek Nagel "Kortárs filozófusok" sorozatában, Nagel küldött egy példányt Lukácsnak egy üzenettel:

> Remélem, hogy számos kötelezettséged ellenére lesz egy kis szabadidőd, hogy megírd a saját kritikai életrajzodat. Ez nagyon fontos számunkra. Talán Croce könyvének mély nyugalma sugallhatja a követendő formát. Mindenesetre a te munkád sokkal kidolgozottabb lehetne. Kérlek, mielőbb jelezd, mikor tudod elküldeni a kéziratot.[8]

A nápolyi Croce megengedhette magának a „mély derűt", mivel a varázslatos tenger mellett élt, ahol egykor Ulysses hajózott. Kritikai művében Croce azt a gondolatot vetette fel, hogy az ember akkor filozófus a „kiemelkedő értelemben", ha eloszlatja az emberi horizont felett lebegő felhőket, és „megvilágítja az egyik sötétséget".[9] De Lukács egy olyan városban élt, amely Croce ragyogó képe szerint szenvedett „ennek a kiszárító keleti szélnek a sorvasztó hatásától".[10] Lukács Nagelhez írt, 1949. június 29-i válaszából már felépíthető egy halk búcsú a derűtől:

> Megkaptam a leveledet és Croce könyvét. Croce jobb helyzetben van, mint én itt. Először is, alig van valami új a könyvében – többnyire régi önéletrajzi esszék gyűjteménye. Ezzel szemben én sosem írtam önéletrajzi dolgokat. Másodszor, Croce nyolcvanéves, és visszatekint az életművére. Az én reményem az, hogy az előkészítő történelmi munkák után néhány pozitív művet tudok írni. Harmadszor, évtizedek óta nem olvastam a saját könyveimet. Újra kellene tanulmányoznom őket, hogy komolyan tudjak róluk írni. A nehézségek jelentősek a zsúfolt időbeosztásom és változó egészségi állapotom miatt. Ennek ellenére nem adom fel a tervet; de lehetetlen kitűzni az időpontot.[11]

Néhány nappal később megjelent Rudas „kritikája" a Társadalmi Szemlében (1949. július). Azzal vádolta Lukácsot, hogy idealista, kozmopolita, és istentiszteletlenség Lenin ellen, megjegyezve, hogy Lukács egyszer azt írta: „Lenin hatalmas életművében nincs egyetlen mondat sem, amely a szokásos értelemben patetikus lenne. Lenin életének és tevékenységeinek többsége prózai javaslatokból és döntésekből állt." Lenin „prózainak" nevezése Rudas szerint tünete volt Lukács szovjet eredmények leértékelésének. Ezen a ponton Lukács vitája összefonódott a Rajk-perrel. Rudas támadása gyakorlatilag Lukács perét jelentette. Rákosi egyszerűen Rudas-t használta

---

[7] Ernő Gerő Mátyás Rákosihoz, 1949. május 28., LAK.

[8] Louis Nagel Lukácsnak, 1949. június 21., LAK.

[9] Benedetto Croce, Az én filozófiám és egyéb esszék korunk erkölcsi és politikai problémáiról, fordította E. F. Carritt (Allen and Unwin, London, 1949), 10. o., 12. oldal.

[10] Uo. 164.o.

[11] Lukács Louis Nagelnek, 1949. június 29., LAK.

fel arra, hogy Lukács nyilvános perét filozófiai vitaként tüntesse fel. Rudas vértelen kategóriái mögött szégyen és akár halál is leselkedett. (Rajk pere halállal végződött.) Visszatekintve emlékirataiban, Aczél György egyenesen kijelentette, hogy ez „per volt, nem vita."[12] A „Megélt gondolatban" Lukács úgy beszél, mint egy ember, aki sikló szellemeket látott: „A vitát befolyásolta az a próbálkozásom, hogy úgy vonuljak vissza, hogy ne essek áldozatul a Rajk-korszaknak."

Lukács gyors önkritikája szolgalelkű félelmet sugall. Azonban Gerő "elégtelennek" találta, és ezt közölte Rákosival,

> Természetesen nem kényszeríthetjük Lukácsot arra, hogy bármi mást írjon, mint amit írni akar. De úgy gondolom, el kell mondanunk neki a véleményünket, és lehetőséget kell adnunk neki arra, hogy újraírja a cikkét. Ha visszautasítja, a cikket akkor is le kell közölni, és a [Társadalmi Szemle] következő számában szerkesztőségi cikkben nyilvánosságra kell hoznunk a párt hivatalos álláspontját. Ez akkor is szükséges lesz, ha Lukács hajlandó újraírni a cikkét, mert úgy tűnik, képtelen feltétel nélkül szembenézni saját hibáival.[13]

Valójában Rákosi segített Lukácsnak megírni a vallomását — még Sztálinnak sem volt bátorsága ahhoz, hogy „segítsen" Buharinnak megfogalmazni önvádló nyilatkozatát, majd pedig védőügyvédként lépjen fel mellette.

Visszavonulva kedvenc pihenőhelyére, Dobogókőre, a Pilis hegységbe, ahonnan rálátás nyílik a Dunára, Lukács 1949 augusztusának elején levelet írt Rákosinak:

> Miután eltávolodtam Budapest nyüzsgésétől, volt időm nyugodtan átgondolni a problémákat. Továbbra is elmélkedem az értelmi indíttatáson a két beszélgetésünk során. Újragondolva a kérdéseket és hosszan megvitatva azokat elvtárs Ernst Fischerrel, arra a következtetésre jutottam, hogy alapvetően újra kell fogalmaznom válaszomat az építő jellegű önkritika irányába. Ennek eredményeként a harminckét oldalas Rudas-ellenes polemikus írásomat mintegy öt oldalra csökkentettem. Emellett a többi részt is átdolgoztam. Nagyon hálás vagyok Rákosi elvtársnak, hogy lehetőséget adott számomra az átdolgozásra.[14]

Lukécs levert, nyomorult és fázós volt. Dobogókőn a kora őszi napok hűvösek lettek, és otthon hagyta a kabátját. Visszatérve Budapestre, elvonult. Amikor közeli barátja, az író Déry Tibor megpróbálta meglátogatni, Gertrud azt mondta neki, hogy jöjjön vissza „jövő héten."[15]

Lukács „Kritika és önkritika" című írása, amely a Társadalmi Szemle 1949. augusztusi számában jelent meg, a következő kijelentéssel zárul: „Nyilvánvaló, hogy bármilyen irodalmi problémát érintünk a szocialista realizmusban, ugyanarra a következtetésre jutunk: 'Vessétek éber szemeteket Moszkvára.' Ez hiányzott kritikai tevékenységemből. Remélem, hogy a közeljövőben kárpótolhatom ezért." A „Vessétek éber szemeteket Moszkvára" — amely a magyar irodalomban olyan híres, mint Hamlet „Lenni vagy nem lenni" mondata — a tragédiát komédiává fordította. Szókratész módszereiben jártas Lukács a személyes gyötrelmet komikus iróniává alakította. Látszólag meghajolva Rudas féktelen önhittsége előtt, Lukács kijelentette: „A marxizmus-leninizmus valóban a világnézetek Himalájája. De ez nem teszi a csúcsán ugráló pamutfarkút nagyobbá, mint a síkság elefántját." És az emberek Budapesten nevettek, mert nem volt nehéz felismerni Rudast „pamutfarkúként." Lukács, lényegében ellentmondva Hobbesnak, aki minden gondolkodónak azt tanácsolta, hogy küzdje le a nevetést mint „az emberi természet rossz fogyatékosságát," felismerte, hogy a nevetés egy kiváltságokra és hatalomra épülő társadalomban felvilágosító katarzisként szolgálhat.

---

[12] Aczél, "Megélt szocializmus" 112-113. o.

[13] Ernö Gerő Mátyás Rákosihoz, 1949. július 25., LAK.

[14] Lukács Mátyás Rákosinak, született 1949. augusztus 10-én, LAK.

[15] Gertrud Lukács Tibor Dérynek, 1949. augusztus 5., LAK.

De az elefánt elleni bosszú, amelyet a gyapjas farkúak — Rudas és mások — hajtottak végre, keltett feltűnést Európában. Párizsban François Fejtő írta,

> Lukács élő bizonyítéka volt annak, hogy az ortodoxia tolerálja a nyugati eszméket. Valóban, tanúskodott a Párt nagylelkűségéről, amely lehetővé tette ortodox elitjének, hogy fenntartsa a nyugati kapcsolatokat, és ezáltal növelje kiadványaik színvonalát és presztízsét – egy olyan nagylelkűség, amelyről a rezsim ellenségei azt állították, hogy a múlté. Lukács a nagyszabású marxizmus legjobbját képviselte Jaspers, Merleau-Ponty, Sartre és a dekadens filozófusok ellenében... Most a Kelet úgy döntött, hogy visszavonhatatlanul megszakítja kapcsolatait a Nyugattal. Lukács nemcsak minden áron igyekezett ezt elkerülni, hanem szükségtelennek és abszurdnak is ítélte. Akár elismeri, akár nem, Lukács sorsa fenyeget minden kommunista értelmiségit, aki nem fejleszt ki elég gyorsan csodálatot a felsőbbrendű moszkvai kultúra iránt.[16]

És Londonban Eric Hobsbawm megjegyezte, hogy Lukács nem látta tisztán a „jövő útját," és azon tűnődött, hogyan „eshet rövidre egy ilyen kiemelkedő és tapasztalt marxista a marxista elemzésben," ahogy Rudas vádolta.[17] De Párizsban Merleau-Ponty egy aggasztóbb kérdést vetett fel:

> 1946 szemszögéből nézve Lukács önkritikája [abban az évben] kulturális tett volt... 1937-ben Buharin bűnösnek nevezte [saját] ellenzékiségét történelmi szempontból. De ő visszautasította, hogy kémnek vagy szabotőrnek nevezze magát. 1949-ben Rajk, annak ellenére, amit róla tudunk, beismerte, hogy amerikai ügynök volt. 1946-ban Lukács ragaszkodott ahhoz a jogához, mint író, hogy lemondjon a múltjáról. 1949-ben arra kényszerítették, hogy lemondjon kritikai-esztétikai munkáiról, mintha Goethe és Tolsztoj dicsérete felelőtlen cselekedet lett volna. Ily módon válik a kommunista történelmi felelősség puszta fegyelmezéssé, az önkritika lemondássá, és a marxizmus babonává.[18]

Lukács úgy tűnt, hogy több támogatást élvezett Nyugaton, mint Magyarországon, ahol bukását szinte teljes hallgatás övezte. Sem cselekedetei, sem elméletei nem voltak különösebben népszerűek a magyar írók körében. Már 1947 decemberében mintegy ötven író gyűlt össze a Café Operában, és megalakították az anti-Lukács mozgalmat. Ennek nagy részét Lukács maga idézte elő. Kevés olyan téma volt, amelyhez nagyobb kitartással tért volna vissza, mint a „kreatív én" és annak kapcsolata az „egész valósággal". Ahogy Dérynek fogalmazott,

> Amit példamutatónak találok Goethében, az az, hogy felismerte ezt és levonta a következtetéseket. Senki sem mondhatja például, hogy az Iphigenia kevésbé "goethei", mint a Werther. Goethe mégis más irodalmi stílust használt az utóbbiban, éppen azért, mert a világhoz való viszonya megváltozott. Úgy vélem, hogy az 1945 utáni időszak döntően megváltoztatta a hozzáállásunkat, különösen az írókét. Veszélyesnek tartom, ha az írók ezt nem veszik komolyan.[19]

Az olimpiai bűn. Nem csoda, hogy kevés író közeledett szorosabban Lukácshoz, és követte őt a goethei gondolat és szellem csúcsára!

Amikor kegyvesztetté vált, néhány barátja elkerülte Lukácsot, és a diákok távol maradtak az óráitól. Egy este, Rudas támadása után, Lukács színházba ment. Az első szünetben üres tér alakult ki körülötte. Korábban mindig emberekből álló gyűrű vette körül. Azok az emberek, akik elkerülték Lukácsot, önérdekből és félelemből tették. Még beszédesebb volt az a jelenet a Zeneakadémián, ahol Lukács a nyilvános elítélés célpontjává vált. Miután helyet foglalt, az egész sor üres maradt. Amikor egykori diákja, István Sötér odalépett hozzá, és megkérdezte, leülhet-e mellé, Lukács így válaszolt: „Ne tedd. De ha mégis, húzd rá a koporsó fedelet a fejedre." Higgadtan és csendben ült

---

[16] François Fejtö, „Georg Lukács kegyvesztettségben," Paru (1949. október), 128–131. o.

[17] Eric Hobsbawm, "A Lukács-vita," Az Új Közép-európai Megfigyelő, 1949. november 26., 291-292. oldal.

[18] François Erval Maurice Merleau-Ponty, „George Lukács és az öntisztánlátás – kommentár", Les Temps Modernes (1949. december), 1120–1121. oldalak.

[19] Lukács Tibor Dérynek, 1948. január 20., LAK.

Lukács, jegyzetelt, miközben az előadó sorban újabb és újabb sebeket ejtett rajta. De ami Lukácsnak a legjobban fájt, az néhány diákjának viselkedése volt, akik - ahogy keserűen mondta - „úgy kerültek, mintha leprás lettem volna. Néhányan még az utcát is átszelték, hogy ne találkozzanak velem."[20]

Amikor Gertrud egyenesen megkérdezte Julius Hay-t, mit gondol Rudas támadásáról, ő azt válaszolta, hogy több időre van szüksége, hogy átgondolja. Később azonban egy hosszú levélben Hay elmagyarázta Lukácsnak, mi „nyugtalanította" őt;

> Először is, soha nem titkoltam, hogy a szovjet irodalom három képviselőjét — Lifschitzet, Usevichet, Satzot — meglehetősen visszataszítónak találtam emberileg... Másodsorban ott van Déry istenítése. Ő maradt „a" kommunista író. Művészi tehetsége abban rejlik, hogy vörös szadizmust kapcsol purgatóriumi drámáinak végéhez... Ismétlem, Gertrud nem tudhatta, mire gondolok, és természetesen ez felzaklatta őt, ahogyan téged is. De biztos vagyok benne, hogy hosszú barátságunk meggyőzött mindkettőtöket arról, hogy nem árulnálak el félelemből.[21]

Ebben a kegyetlen és fájdalmas időszakban Lukács azzal vigasztalta magát, hogy idézte Lucanus tömör epigrammáját: „Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni" (Ha a győztes az istenek támogatását élvezte, a legyőzött Catóval állt). Csábító rejtvény, miért éppen Catóval azonosította magát Lukács — vagy valóban így volt? — Lucanus Pharsaliájában. Talán azért, mert Lukács aszketikus eszménye mindig is a „Diadal a gyötrelemben" mottójú zászló alatt harcolt.

Minden megaláztatás közepette, amit elszenvedett, Lukics örömmel hagyta maga mögött Budapestet, hogy Rómába utazzon az 1949-es Világbéke-konferenciára. Október 25-én felszállva a repülőre váratlanul összefutott Gábor Tolnaival, Magyarország olaszországi nagykövetével, aki valójában csak a repülőn értesült arról, hogy Lukics az ő vendége lesz Rómában. Egy bécsi megálló során Lukács helyet cserélt, és Tolnai mellé ült. Emlékirataiban Tolnai így írt,

> Az osztrák Alpok felett repülve éjszaka beszélgetni kezdtünk. Lukács felháborodott, és gúnyos lett, amikor szóba került Rudas. „Tudatlanok" volt a legenyhébb jelzője, és nyomdafestéket nem tűrő kifejezéseket használt... Aztán furcsa dolog történt. Bécsi megállónk során Lukács a pártlapot, amit olvasott, a ülés zsebébe süllyesztette. Beszélgetésünk közben Lukács a régi ülésére pillantott, és elsápadt. Az új utas, aki Lukács helyét elfoglalta, éppen a pártlapot olvasta. Lukács hangja és viselkedése azonnal megváltozott. Úgy nézett ki, mint egy ijedt gyerek.[22]

Az örök város új életre keltette Lukács lelkét. Kétségbeesetten szerette volna látni Signorelli freskóciklusát az orvietói katedrálisban, amelyben Signorelli — Michelangelo Utolsó ítéletének előképeként — megragadja az ördögök és az elkárhozottak emberi vonásait — egy téma, amely nagyon sokat járt Lukács fejében. De sajnos Lukács soha nem jutott el Orvietóba. Az nagykövetség személyzete, egy sor félreértés következtében, helyette Viterbóba vitte, amely híres vörösboráról. Lukács nevetve vette az egészet, és nagylelkűen dicsérte az „isteni" bort.

Amikor, amint az I Paese 1949. október 30-i számában beszámolták, Lukácst egy interjú során megkérdezték, hogy igaz-e, amit jelentettek, miszerint nem volt szabad elhagynia Magyarországot, és letartóztatás fenyegette hazatérése esetén, Lukács mosolyogva így válaszolt,

> Csak annyit mondhatok, hogy miközben nyugati „barátaim" az életem miatt aggódtak, én egy csodálatos üdülőhelyen nyaraltam, amelyet tudósok számára tartottak fenn. És miközben pletykák terjedtek letartóztatásomról, valójában hazámat képviseltem a weimari Goethe-fesztiválon és előadást tartottam Berlinben. És miközben a nyugati híradások azt állították, hogy megfosztottak akadémiai tanszékemtől, rendszeresen tartottam előadásokat az egyetemen.

---

[20] Gábor Tolnai, Szóbeli jegyzék (Magvető, Budapest, 1987), 224–225. oldal.

[21] Julius Hay Lukácshoz, 1949. augusztus 28., LAK.

[22] Tolnai, Szóbeli jegyzék, 220–221. oldal.

Arra a kérdésre, hogy miért fordított a nyugati sajtó különös figyelmet rá, Lukacs egy pillanatra elgondolkodott, majd azt mondta,

> Anélkül, hogy fennhéjázónak hangzanék, azt hiszem, hogy a hanyatló nyugati filozófiával és művészettel folytatott kérlelhetetlen küzdelmem tövist jelent bizonyos urak oldalában. Mivel nem tudják megállítani ezt a küzdelmet, befeketítik a népi demokráciát. Sartre például bírál engem a folyóiratában, abban a hiú reményben, hogy ha hibázom, az valahogy hiteltelenné teszi az egzisztencializmus marxista kritikáját. A nyugatnémet sajtó pedig annyira elment az ellenem folytatott kampányában, hogy megkérte a kiadómat, hogy ne adja ki a műveimet.

Ezek az állítások tartalmaztak némi féligazságot. A „csodálatos üdülőhely" nem más volt, mint Dobogókő, ahol Lukács Rákosi távoli felügyelete alatt felülvizsgálta vallomását. Ami az „állandó" egyetemi előadásait illeti, Lukács maga mondta Révainak, hogy azok „teljesen értelmetlenek", és valójában fizetett szabadságot kért. Az sem feltétlenül igaz, hogy kizárólag „politikai" nyomás befolyásolta Lukács nyugati kiadóit. Valójában Lukács 1949. október 4-én kelt levele Nagelhez más történetet sugall:

> A szerkesztőd panaszkodott nekem, hogy a könyveim nem fogynak Franciaországban, és így a Goethe-ről szóló könyvemnek sincs sok esélye. Emlékeztetnélek rá, hogy nem én futottam hozzád, hogy kiadj engem, hanem te kerestél meg engem. Amikor beleegyeztél, hogy kiadod a műveimet, feltételeztem, hogy tudod, milyen jellegű könyveket szerződtettél. Bizonyára nem vártál amerikai bestsellereket vagy Sartre-féle divatos könyveket. Semmilyen körülmények között sem tudok anyagi áldozatot hozni egy olyan könyvért, amelynek erkölcsi sikere nyilvánvaló.[23]

1949 utolsó hónapjai csak tovább mélyítették azt a szakadékot, amelybe zuhant. Ő és Gertrud az év végét Dérynél töltötték, akinek háza Csobiankán, a Pilis-hegység lábánál fekvő festői faluban volt, és gyakori megállóhelyévé vált Lukács számára, amikor Budapest és Dobogókő között utazott. Bizonyos értelemben Déry töltötte be azt az űrt Lukács életében, amelyet Balázs hagyott maga után, akit kitagadtak, és aki immár halott volt. Déry és Lukács hátterében számos közös vonás volt. Lukács apjához hasonlóan Déry apja is Szegeden született, és felesége inkább német volt, mint magyar. Nem meglepő módon Déry, aki polgárból kommunistává vált, rejtély maradt a párton belül. Így a Lukács-Déry levelezések olykor kódolt vallomásokat tartalmaztak azokról a gyötrelmekről és kegyetlen sorsról, amelyek a nagy ügy szolgálatát kísérték. 1919-ben Déry csatlakozott Lukács írói igazgatóságához. Amikor a kommunisták elkobozták Déry családi otthonát, apja öngyilkos lett. Búcsúlevelében Déry apjának utolsó szavai ezek voltak: „Légy okos, és ne korlátozd magad a jelenre. Minden tettedben gondolj a jövőre. Légy boldog, ölelés és csókok szerencsétlen apádtól."[24]

Lukács és Déry kapcsolatában ugyanazt a fájdalmas irodalmi vakságot láthatjuk, mint ami kezdetben Balázsnál is megmutatkozott. Déry hatvanadik születésnapján Lukács odáig ment, hogy kijelentette: Déry A befejezetlen mondat című trilógiájával "csatlakozott a világirodalomhoz".[25] Ez emlékeztet Tolsztoj véleményére, aki Harriet Beecher Stowe asszonyt Shakespeare fölé helyezte. Az efféle végzetes irodalmi ítéletek Lukács állandó és kétségbeesett lélektestvér iránti vágyát árulták el. És hogy ne maradjon alul, Déry is nyilvánosságra akarta hozni csodálatát Lukács iránt annak hetvenedik születésnapja alkalmából. Miután az Írószövetség irodalmi folyóirata megtagadta a közlését, Déry levelet írt Lukácsnak:

> Ez a levél nem szolgál más célt, mint hogy kifejezze azt, amit a viselkedésem már úgyis elárult – hogy milyen egyedi szerepet töltesz be kissé kiábrándult érzelmi életemben. Amikor 19453-ban (vagy 19467-ben) találkoztunk, aligha vártam, hogy összehúzódott szívemben helyet találjak a barátságnak.

---

[23] Lukács Louis Nagelnek, 1949. október 4., LAK.

[24] Tamás Ungvári, Déry Tibor (Szépirodalmi, Budapest, 1973), 45. oldal.

[25] Lukács, "Déry Tibor hatvanéves" [Déry Tibor hatvanadik születésnapjára], Irodalmi Újság, 1954. október 23.

> Még ha szellemi érdeklődésem más irányt is vett, az, hogy szeretlek megalázottság érzése nélkül, a személyiségednek köszönhető. Éppen a gyarlóságod tesz érthetővé. Életed és munkáid hősies példái annak, milyen magaslatokra juthat egy nagy író. Küzdelmeid hősiesek, botlásaid pedig szánalmasak.[26]

Hogy Lukács és Déry időnként úgy hangzottak, mint egy tisztább szféra hírnökei, és szigorú erény őrzőiként viselkedtek, azt levelezésük tanúsítja. Mindketten ösztönösen értettek az olyan fogalmak, mint a „bűnösség" és „bűn" paradox és kifinomult kezeléséhez „bűnösség", „kárhozat" és „elkárhozás". És mindenekelőtt filozófiai és irodalmi szférájukban mindketten a személyiség szocializmus általi rehabilitációját keresték. Ugyanakkor személyiségükhöz egy könnyedebb vonás is társult. Például Lukács, akinek volt egy kis villája Ábrahámhegyen – Ábrahám hegye – a Balatonnál, ahol Déry és néhány barátja időnként megszállt, a következő beszámolót kapta Dérytől, amelyet a villában írt:

> Minden rendben volt a házban. Csak egy kis baleset történt. Kis Angelánk betörte a hálószoba ablakát. Ez önmagában nem lett volna probléma, de hirtelen lehült az idő, és megpróbáltuk felfűteni a helyet. Nem találtunk tűzifát, ezért kivágtuk az almafát. Nem akart égni. Ezután kivágtuk a cseresznyefát is. Még mindig nem sikerült rendesen fűteni, mert a kályha csak füstölt. Végül úgy döntöttünk, hogy elégetjük a vesszős székeket. Ez sem hozott sikert. Így szétszedtük a kályhát. Sajnos nem tudtuk újra összerakni. Aztán a kémény összedőlt, és eltörte a vízvezetékeket. Kihívtuk a tűzoltókat, akik körülbelül egy óra alatt eloltották a tüzet. A tető teljesen leégett, de a falak állnak, és néhány bútordarabot megtalálhatsz a falusi parasztoknál, akik megígérték, hogy megőrzik neked. Mi a pincében ülünk, jól érezzük magunkat. Takarítunk, mielőtt elmegyünk.[27]

Gertrud, ál-dühösen, visszaírt,

> Kedves Elvtársak,
>
> Megkaptam a leveleteket. Nagy szomorúsággal töltött el, nemcsak a pótolhatatlan veszteség miatt, hanem barátainkban való csalódásom okán is. Soha nem hittem volna, hogy a legbizalmasabb barátaim ilyen udvariatlanul viselkedhetnek. Nem kell meglepődnötök azon, hogy megkértem az ügyvédünket az ügy kivizsgálására, különösen mivel két héttel ezen incidens előtt rejtélyesen eltűnt a kovácsoltvas kapunk. Később megtudtam, hogy abban az időben a környéken tartózkodtatok. Nem kétséges, hová vezetnek a lábnyomok.
>
> Tisztelettel,
>
> A Lukács villa volt tulajdonosa és egykori barát.[28]

Kedvelt visszavonulási helyén, Ábrahámhegyen, amely békés és távol esik Budapesttől, Lukács megszabadulhatott annak a világnak a terhétől és feszültségétől, amely – ahogyan Machiavelli írta korábbi korszakáról a Firenzéi történetekben – „kizökkent az időből". És valóban, Lukács is egy „kizökkent" világban élt. Amikor 1950-ben egyik tanítványát pártvizsgálat elé állították, Lukács levelet írt Révainak,

> Úgy értesültem, hogy Szigeti József kivégzése napirendre került. Ez természetesen semmi más, mint saját temetésem folytatása... A jelenlegi körülmények között a kérdés már nem csak rólam szól. Évekre el lehet hallgattatni. Amit pozitívumként elértem – és amit magányomban még el fogok érni – nem lehet bemocskolni Rudas és a többiek szennyével. De sokkal könnyebb lejáratni Szigetit... Valóban annyira bővelkedünk tehetséges káderekben, hogy őt és hozzá hasonlókat el lehet pusztítani? Tényleg Rudas lányát kell feleségül venni ahhoz, hogy – bármennyire ostoba is az ember – előreléphessen? Ez egy másik fontos kérdéshez vezet. Az elmúlt hat hónapban az antikapitalista kampány kizárólag a Lukács-kérdésre szorítkozott... Milyen valós célt szolgál ez a pártban?[29]

---

[26] Tibor Déry Lukácsnak, 1955. április 10., LAK.

[27] Tibor Déry Lukácshoz, 1954. szeptember 18., LAK.

[28] Tibor Déry Lukácshoz, 1954. szeptember 18., LAK.

[29] Lukács József Révainak, 1950. január 3., LAK.

Aztán februárban Alekszandr Fagyejev nyilvánosan visszautasította Lukácsot. A Szovjet Írószövetség plenáris ülésén, Leningrádban Fagyejev kijelentette, hogy azok az írók, akik „reakciós ideológiát" vallanak, nem lehetnek haladók. Ezzel elintézte Lukács polgári klasszikusokkal kapcsolatos elméletét. Fagyejev „világosabb" képet követelt a nyugati irodalomról, majd rátért a lényegre:

> Minden nemzetközi konferencián találkozunk a magyar teoretikussal, Lukácssal. Műveiben sok minden kétségeket ébreszt. Azt gondolhatnánk, hogy Lukács, aki sok évet töltött a Szovjetunióban és ismeri annak szellemi életét, jobban tájékozott a szovjet kultúráról. Ám hallgat kulturális eredményeinkről. El kell utasítanunk az irodalom pártvezetéséről alkotott koncepcióját, amelyet az "Irodalom és demokrácia" című művében fejt ki. Az egzisztencializmusban pedig még racionális magot is találhat. Röviden, Lukács igazolást keres egy olyan polgári ideológiának, amely együtt tud létezni a miénkkel.[30]

Fadeyev támadásában jó adag személyes ellenszenv volt. Korábban Lukács írt Fadeyevnek,

> Van egy Esprit (Párizs) számom, amely tartalmaz egy veled készített interjút. Az egyik kérdező azt sugallta, hogy támogatom a művészet szabadságát, és ellenzem a szocialista vezetésről alkotott nézeteidet. Az interjúkészítő hivatkozott az 1947 elején tartott előadásomra. Valóban, megtartottam ezt az előadást. De ez majdnem egy évvel azelőtt volt, hogy a két munkáspárt egyesült volna. Következésképpen az előadásomban a szocialista szemléletmódot óvatosan kezeltem, és az akkori pártstratégiát követtem. Ennek ellenére az előadás azt mutatja, hogy a „művészet szabadsága" a művészet és a művészek lealacsonyodásához vezet, és hogy az új népi demokrácia a társadalom és a művészet egyesülése felé mutat. Ez a művészet kognitív, nem pedig bürokratikus irányítását jelenti.[31]

Fadeyev nem volt hozzászokva ahhoz, hogy kioktassák.

Fadeyev nyilvános feddése után a legrosszabbra számítva Lukács és Gertrud csaknem három hónapra elvonultak Dobogókőre. 1950 áprilisában Gertrud ezt írta Dérynek: „Most már jól vagyunk, mintha semmi sem történt volna." Nos, nem egészen. Miután Moszkva megszólalt, Révai a szószékre állt, és Fagyejev vádjait ismételve arra a következtetésre jutott, hogy Lukács önkritikája nem volt „elég mély".[32] Azzal vádolta Lukácsot, hogy elefántcsonttorony-gondolkodó, akinek követői „inkább szektát, mint hadsereget" alkotnak. Et tu, Brute? Révai egykor a Lukács-szekta tagja volt. Mindenekelőtt Révai hálátlansága keményítette meg Lukácsot. Eleinte dacos volt, azt állítva, hogy egyetlen hibája az volt, hogy „későn" ismerte fel a párt megváltozott politikáját. Végül Lukács megírta „második" vallomását. Révai törölte a neki nem tetsző részeket, majd visszaadta Lukácsnak, aki így válaszolt,

> Amint látod, elfogadtam a törléseid nagy részét... Néhány részt átdolgoztam, teljes mértékben tudatában annak, hogy Rudas Richelieu-módszerében alig akad tíz olyan mondat, ami nem indokolná halálos ítéletemet. Végül alapvető fontosságú, hogy legalább önkritikám egy részében kijelentsem: nem azonosulok az ebben a vitában felhozott vádakkal és ostobaságokkal.

A levelet Luther szavaival zárta: „Itt állok, másként nem tehetek."[33] Ám nyilvános vallomása kevésbé volt dacos:

> Teljes mértékben egyetértek Révai cikkével. Önkritikámban ismertettem a hibáimat. De meg vagyok győződve arról, hogy ennél tovább kell menni és mélyebbre kell ásni. Röviden fogalmazva, tévedtem

---

[30] Lásd Alexander Fadeyev: "Az irodalomkritika feladata", Pravda, 1950. február.

[31] Lukács levele Alexander Fadeyevnek, dátum nélkül, LAK.

[32] József Révai, "Lukács és a szocialista realizmus," Szabad Nép, 1950. március 18-19. Angol nyelvű kiadásért, Eric Hobsbawm bevezetőjével, lásd: József Révai, Lukács and Socialist Realism (Fore Publications, London 1950).

[33] Lukács József Révainak, 1950. május 18., LAK.

> abban a hitemben, hogy a népi demokráciákban a szocializmus eléréséért folytatott döntő osztályharc nem lesz olyan gyors ütemű, mint amilyen valójában lett.[34]

Mostanra a vallomások Lukács második természetévé váltak: „por és hamu" szavai szokásláncot alkottak — Bécs, Berlin, Moszkva, Budapest. Családja, mostohafia szavaival élve, „rutin"-ként kezelte vallomásait.[35] Kétségtelen, hogy Lukács akaratára brutális, külső kényszer nehezedett. Ahogy Merleau-Ponty írta,

> Amikor valakinek az a szerencsétlensége vagy szerencséje, hogy egy olyan korszakban vagy egy olyan pillanatban él, amikor egy nemzet vagy társadalom hagyományos alapja megrendül, és ahol – akár jóra, akár rosszra – magának az embernek kell újjáépítenie az emberi kapcsolatokat, akkor minden egyes ember szabadsága halálos fenyegetést jelent a többiek számára, és az erőszak újra megjelenik.[36]

Már korai műveiben is Lukács gyötrődő alak, szinte megbénulva és tehetetlenül a bűntudat terhe alatt. És, akárcsak Ágoston esetében, Lukács tudatos elméjét is árnyak övezték. Saját példányában Hannah Arendt Az emberi állapot című könyvében ezt a részt jelölte meg: „Az emberi természet problémája, az augusztini questio mihi factus sum [kérdéssé lettem önmagam számára], megválaszolhatatlannak tűnik mind egyéni pszichológiai, mind általános filozófiai értelemben."[37]

Lukács saját sorsát Schiller idézésével foglalta össze: „A mór megtette kötelességét, a mór mehet." (Fiesco, III.5) Van ebben valami kísérteties. Schiller Fiesco című darabja a személyiség tragikus hanyatlását ábrázolja egy olyan társadalomban, amelyet a totális hatalom elsorvasztott. Jelentőségteljes, hogy a mórt az „belső köztársaság" becsapott rabszolgájaként írják le, akinek szabadsága és az élet teljessége csak azáltal válik valósággá, hogy elveszíti azt.

Lukács önfeltárásai, bár családja számára „rutinszerűek" voltak, testvéri családja tágabb, történelmi kontextusban látta őket. Jugoszláviában élve Sinkd határozottan fogalmazott: Rema locuta, causa finita (Róma beszélt, az ügy lezárva).[38] Sinkó Lukács „földi poklára" utalva megjegyezte: „Lukács nem olyan naiv, mint a mesebeli utcagyerek, aki merészen kimondja, hogy a király meztelen. Lukács diszkréciója abban rejlik, hogy óvatosan megfigyelte, hogy a meztelen király kissé hiányosan van felöltözve."

A jugoszlávok számára Lukács kudarca egy rabságban lévő nemzetet szimbolizált. Dusan Popovic a párt napilapjában, a Borbában, 1950. június 24-én így fogalmazta meg a történelmi ítéletet:

> Az a vezető, aki a hódítók tankjaiban tér vissza saját nemzetéhez, amely romokban hever, azok érdekeit kell szolgálnia, akik hatalomra juttatták. Révai ugyanannak a kiváltságos bürokráciának a szószólója, amely a Szovjetunióban már megteremtette és élvezi monopolhelyzetét. Révai irodalmi előírásai csupán a szovjet gyakorlat másolatai. Ez Kelet-Európa szovjetizálását és kultúrájának lealacsonyítását jelenti.

Milovan Djilas elismerte, hogy amikor klasszikus művét, Az új osztályt írta, „szem előtt tartotta" Rajkot, akinek tragikus sorsa összefonódott Lukácséval.[39] Djilas szerint Lukács „másodlagos" jelentőséggel bírt könyvében. Djilas történelmi perspektívája azonban egy másik művében, amely a

---

[34] Lukács, "Következtetések az irodalmi vitából", Társadalmi Szemle (1950. augusztus-szeptember), 613. oldal.

[35] Lásd: „Életútinterjú Jánossy Ferenccel," Medvetánc (1986. április–1987. február), 258. oldal.

[36] Merleau-Ponty, Humanizmus és terror, xvii. oldal.

[37] Hannah Arendt, Az emberi állapot (University of Chicago Press, Chicago, 1958), 10. o.

[38] Ervin Sinkó, "Hazugságok és igazságok," Híd (1950. december), pp. 848–868.

[39] Milovan Djilas Árpád Kadarkaynak, 1989. január 30., magánjellegű

Lukács bukásához vezető időszak jugoszláv vonatkozásait vizsgálja, tanulságos ellentétet nyújt a magyar szemlélettel szemben:

> 1949 végétől 1953 nyaráig a jugoszláv pártvezetés a szovjet modellek és doktrínák korlátaitól való szellemi felszabadulás állapotában volt. Nemcsak a párt elméleti szakembereinek többsége – Kardelj, Bakaric, Pijade, jómagam és mások – érezte szabadnak magát a szovjet rendszer bírálatára, hanem figyelmünket Jugoszlávia valóságának értékelésére is fordítottuk.[40]

Magyarországon ez volt Lukács „visszavonulásának" időszaka a nyilvános élettől. Saját szavaival élve: „Ideológus maradtam, de csak magánemberként, nem pedig tisztségviselőként."[41]

Az „ideológus" kifejezés díszítő jelzőként szerepelt Lukács számára. Goethe-t is ideológusként emlegette, nagyrészt azért, mert Goethe felismerte és normatívvá tette az ember univerzalitását. Lukács szerint az ideológus, még ha ki is van zárva a hivatalos nyilvános szférából, ugyanazon okból folytat vita activát, mint ahogyan a selyemhernyó selymet termel. Ezért, bár Moszkva bírálta, Lukács hűségesen védelmezte a szovjet külpolitikát a kor különböző békekonferenciáin. Például az 1931-es berlini békekonferencián Lukács kijelentette,

> Vannak jó szándékú emberek, akik úgy hiszik, hogy a NATO védi a nyugati kultúrát. Ők félre vannak vezetve. A kérdés nem is az, hogy mi történne az európai kultúrával, ha az amerikai évszázad győzedelmeskedne — a Reader's Digest felváltaná Shakespeare-t és Molière-t, valamint a gengsztertörténetek Balzacot és Tolsztojt —, hanem az, hogy Amerika készen áll Európát Koreává változtatni, és nukleáris fegyvereket bevetni ott.[42]

Megvetve és kigúnyolva, neve átok volt saját egyetemén — mégis Lukács támogatta Révai kulturális politikáját.

Mint a legtöbb jó tanár, Lukics szoros kapcsolatot ápolt kiemelkedő diákjaival. Saját élete folyamatos próbatétel volt, Lukics ragaszkodott tanítványaihoz, és védelmezően terjesztette ki szárnyait föléjük. István Örkény (1912–79) író egyszer így írt Lukácsnak:

> György Konrád, az egyik tanítványod és csodálód, felhívott engem, és elmondta, hogy ki akarják zárni az egyetemről. Ez hiba lenne. Ismerem Konrád írásait, és olvasva ezeket, őt magát is megismertem. Intelligens és tehetséges. Ha Déry Budapesten lenne, biztos vagyok benne, hogy ő is arra kérne, hogy segíts a fiatalembernek. Olyan kevés tehetségünk van, és amúgy is elpazaroljuk őket.[43]

És Lukács valóban megmentette Konrádot attól, hogy kirúgják az egyetemről, ahogyan Fehér Ferencet is, aki később egyik kiemelkedő diákjává és értékes barátjává vált. 1955. június 4-én Gertrud ezt írta Dérynek: „Mondd meg Örkénynek, hogy Lukács közbenjárt Konrád érdekében." Konrád, aki ragyogó tehetségű író volt, nemcsak Amerikában publikál, hanem számos egyetemen tart előadásokat is, és ma már szinte ugyanolyan presztízsnek örvend az újjászületett Magyar Köztársaságban, mint Václav Havel Csehszlovákiában.

Lukács különösen szoros kapcsolatban állt Mészáros Istvánnal, aki talán a legtehetségesebb tanítványa volt az ötvenes években. Amikor megkapta a az 1952-53-as tanévre szóló távollét idejét Mészáros írt Lukácsnak,

> A Fausttal kapcsolatos tanulmányaidról nem esik szó az egyetemen. Csak a polemikus megjegyzésekben hivatkoznak rád, például az oktatók ilyen mondatokkal: „túl kell lépnünk Lukicson." Az iskolázatlanok lázadása. Az akadémiai színtéren Lukics bírálói jelennek meg

---

[40] Milovan Djilas, Tito (Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1980), 155. oldal.

[41] Lukács, Életrajzi vázlat, szerk. Ambrus János (Magvető, Budapest, 1982), p. 37.

[42] Lásd Társadalmi Szemle (1951. június), 265. oldal.

[43] Örkény István Lukácsnak, 1955. június 1., I.AK.

különböző álruhákban és pózokban... Ez még a drezdai egyetemen is így van, ahogy egy barátom írta nekem.[44]

Válaszul Mészáros Goethe iránti erős érdeklődésére, Lukács figyelmeztette, hogy még Eckermann is gyakran „félreértette" Goethét. Amikor pedig Mészáros nyilvánosan akarta dicsérni Lukácsot, ő óvatosságra intette: „Ami a dicséretedet illeti, fenntartásaim vannak, mivel kellemetlen következményei lehetnek. Ha például Thomas Mann dicsérne meg egy cikkben, ami valószínűtlen, nem lenne ellenvetésem. De az, hogy te, mint a tanítványom, tedd ezt, más dolog."[45]

Révai egyszer megdorgálta Lukácsot, amiért „a Holdon él". Volt ebben némi igazság. Amikor 1952 januárjában a Magyar Írószövetséghez szólt, Lukács megjegyezte,

> Mostanában sok szó esik az irodalomban a félelemről; a kritikától és a dorgálástól való félelemről... Ellenségeinknek természetesen van okuk a félelemre és a pánikkeltésre. De az őszinte íróknak nincs mitől félniük. Ha sok íróban él ilyen félelem, az azért van, mert ideológiai bizonytalanságban élnek, és túlérzékenyek a kritikára. Ha a kritika helytálló — még ha nem is százszázalékosan —, tanulni lehet és kell belőle. Az alaptalan kritika viszont idővel elveszíti erejét.[46]

Miközben megtanulta uralni saját félelmeit, Lukács hasonlót várt el másoktól is. Lukács könyvtárában Diogenész Laertiosz „Életéről" szóló, Epikuroszról szóló példányában több található, mint felületes olvasás nyomai. Akárcsak Epikurosz, Lukács is megtanulta, hogy az önellátás szabadságot jelent egy szabadnak nem mondható világban. A sztoikus és epikureus filozófiák a boldogság kifejeződései voltak boldogtalan időkben. Egy politikailag ingatag világban élve Lukács a sztoicizmust „az önvédelem ideológiájaként" írta le azok számára, akik védtelenül ki voltak szolgáltatva erősebb hatalmaknak.[47]

Mint minden sztoikus, Lukács is nagyra értékelte a barátságot. Azonban, bár erősen kötődött barátaihoz, nem mindig állta ki a barátság próbáját. Amikor gróf Károlyi Mihály lemondott a párizsi magyar követség vezetéséről Rajk kivégzése miatt tiltakozásul, Lukács közeli barátja, Szántó Zoltán váltotta őt. Szántó feleségül vette Révai nővérét. És amikor Révai csillaga elhalványult 1952-ben, Szintó felesége 1952. november 26-án írt Gertrudnak,

> Annyira örülünk, hogy Lukács megkapta a kreatív szabadságát. 1945-ben, amikor depresszióval küzdöttél, azt tanácsoltam, hogy ne gondolj a jövőbe. Lukács meg is dicsért ezért. Próbálom követni a saját tanácsomat; nappal elvégzem a házimunkát, éjszaka pedig kétségbe esem. Valamelyest igazságtalannak éreztük, amikor néhány évvel ezelőtt Lukács azt mondta, hogy bár Rómeó mélyen szerelmes, nem érezheti Júlia fogfájását. Akkor miért is töltsük a nyári hónapokat Budapesten, csak hogy egyedül legyünk? Sajnálom, Gertrud, hogy így kitörtem, de gyakran gondolom, hogy magunkra maradtunk a tragédiánkkal.[48]

---

[44] Mészáros István Lukácshoz, 1952. október 28., LAK.

[45] Lukács István Mészárosnak, 1952. november 18., LAK.

[46] Lásd Irodalmi Újság, 1952. január 31., 5. oldal.

[47] Lukács, „Lessing Minna von Barnhelm" című művében, in Marxizmus és emberi felszabadulás, szerk. San Juan Jr. (Delta Books, New York, 1973), 234. o.

[48] Emma Szántó Gertrud Lukácsnak, 1952. november 26., LAK.

VII. rész
Magányos Becsület
(1956-1971)

19
A forradalom: 1956

A lázadás feje soha fel ne emelkedjék,
míg Birnam erdeje fel nem kél...

Shakespeare, Macbeth

Az események megérnek, és forradalmak következnek.
Montesquieu

Rajk kivégzésével és Lukács megszégyenítésével Rákosi hatalma megingathatatlannak tűnt. Erődje, Magyarország, olyan legyőzhetetlennek látszott, mint Macbeth Dunsinane vára. Shakespeare drámájában azt mondják Macbethnek, hogy csak akkor fogják legyőzni, amikor „Nagy Birnam erdeje / Dunsinane magas dombjára / Felvonul ellene." És Macbeth ujjongva fogadja ezt:

Ez soha nem lesz:
Ki tudja lenyűgözni az erdőt, parancsolni a fának,
Hogy kitépje földhöz kötött gyökerét?...

De megtörtént, és Magyarországon is "az erdők" felkeltek, és megmozdították a rettegés béklyójában tartott nemzetet. Sztálin 1953. március 5-i halálával "az erdők" lengeni és vonulni kezdtek. Berija későbbi letartóztatása és kivégzése megpecsételte budapesti csatlósainak sorsát, akiket Rajk és mások vérével szennyeztek be.

Ebben az időszakban jelent meg Lukács "Az ész trónfosztása" (1954), amelyet az általános vélekedés szerint a legrosszabb, és messze a legnevetségesebb sztálinista írásának tartanak. A könyv szándékos igazságtorzítása, ahogyan George Lichtheim állítja, "egy szellemi bűncselekményt képvisel."[1] Kétségtelen, hogy a könyv beárnyékolta Lukács hírnevét. De az emberi értelem maga okozza a nehézségeit. A könyv történelmi dokumentuma a sztálini idők szellemi tévútjainak. Lényegében legalább két fejezet azokra az előadásokra épül, amelyeket Lukács a Német Kommunista Párt moszkvai "antifasiszta" iskolájában tartott 1945 elején. A 6. fejezet nagy része ("A birodalmi korszak német szociológiája") és a 7. fejezet („A szociáldarwinizmus, fajelmélet és fasizmus") 1944 végén íródott Moszkvában. {Az ezen időszak vezető kutatója Lukács eredeti szövegét a Német Kommunista Párt archívumában találta meg Kelet-Berlinben.[2])

Az *Az ész trónfosztása* néhány érdekes megvilágítást nyújt a hidegháborúról, amelyet Lukács ebben a művében „Washingtonból megrendezett színjátéknak" nevezett.[3] Ám e mű eredete arra utal, hogy Churchill csupán megfogalmazta azt, amit Lukács és mások már korábban elmondtak Moszkvában. Az ész elpusztításában Lukács a Nyugat hidegháborús ideológiáját a fasizmus egy változatának tartotta. Mint írta, az antifasiszta koalíció összeomlott, és „a hitleri propaganda fő vezérmotívumát a demokraták vették át." Az amerikai demokráciáról szóló ítélete szerint „lényegében mindent megvalósíthatott, amit Hitler keresett, anélkül, hogy formálisan szakítania kellett volna a demokráciával."[4]

Még furcsább ebben a műben Lukács Wittgenstein „irracionalista" és az egzisztenciális kétségbeesés képviselőjeként való bemutatása. Amikor Lukács sürgette Az ész trónfosztása angol

---

[1] Lásd: Encounter (1963. augusztus), 95. oldal.

[2] Károly Urbán, György Lukács és a magyar munkásmozgalom (Kossuth, Budapest, 1985), 94-95. o.

[3] Lukács, Az ész trónfosztása, ford. Peter Palmer (Humanities Press, Atlantic Highlands, NJ, 1981), 767. o.

[4] Uo. 770.o.

fordítását, Mészáros 1962-ben így írt neki: „Fejtsd ki bővebben a Wittgensteinről szóló részt. A ‘késői’ Wittgenstein népszerű. A Filozófiai vizsgálódásokban nyíltan elutasította korábbi műveit. Mégis van egy folytonosság, amit senki sem vesz észre. Ha úgy döntesz, hogy bővebben írsz Wittgensteinről, elküldöm neked a szükséges könyveket.”[5] Lukács soha nem bővítette ki a Wittgensteinről szóló részt, és figyelmen kívül hagyta Wittgenstein Filozófiai vizsgálódásait. Ennek okai Lukács saját múltjához való hozzáállásában keresendők. Akárcsak Lukács, Wittgenstein is kritikusan tekintett vissza korábbi filozófiai zavarodottságára, amely, ahogy ő maga írta a Vizsgálódásokban, az őrjöngő „légy” zümmögésére emlékeztette a „légycsapdában.” Valójában Vizsgálódások nagy része – hasonlóan Lukács marxista műveihez Lukács korábbi írásaihoz képest – Wittgenstein korábbi gondolkodásának elutasítását jelenti. Ám Wittgensteinnel ellentétben, aki elismerte a folytonosságot korábbi és későbbi gondolatai között, Lukács kategorikusan tagadta az ilyen „folytonosságot” a saját esetében. Wittgenstein nyíltan szembenézett a kérdéssel: „Minden gondolkodóra ráragadnak a héj darabkái, amelyből kikeltek. Az emberek meg tudják mondani, mi ellen harcoltál, miközben felnőttél. Milyen nézetek tükröződnek a sajátjaidban; melyektől kellett később megszabadulnod.”[6]

Bármilyen furcsán is hangzik, Lukács vitairatát, *Az ész trónfosztását* többre tartotta, mint tudományos művét, *A fiatal Hegelt*. Mészárosnak így írt: „Jobban szeretném, ha *Az ész trónfosztása* lenne az első filozófiai munkám angolul, mint *A fiatal Hegel*. Lehet, hogy optimista vagyok, de talán hasonló visszhangot váltana ki, mint *A történelmi regény*.”[7] Valójában Lukács határtalan hite *Az ész trónfosztásá*ban, egy munka, amely a nyugati gondolkodást az irracionalizmus börtönébe zárja, lenyűgöző megerősítése a „folytonosságnak” az ő szemléletében. Akár fiatal, akár idős, a végső etika embere nem tudta elviselni a világ irracionalitását.

Lukács maga is ilyen folytonosságot látott Marx gondolkodásában. Egy meghatározó esszéjében, „A fiatal Marx filozófiai fejlődése” (1954) című írásában, amelyben a fiatal Marxot „költő-filozófusként” értékeli, tele romantikus viharokkal és feszültségekkel, Lukács azt állította, hogy „Marx későbbi döntő jellemzői már korai éveiben is jelen vannak.”[8] Azonban annak érdekében, hogy megalapozza Marx gondolkodásának folytonosságát, Lukács Hegelt „ateista forradalmárként” írta le. (Ugyanebben a szellemben Lukács azt is állította, hogy Marx doktori disszertációjában Epikuroszt „felvilágosult ateistaként” értelmezte.) Ám ahogy Marx legjelentősebb életrajzírója, David McLellan megjegyezte, Hegel valójában „átitatódott a protestáns kereszténységgel.”[9]

Lukács esszéje Marx párizsi kéziratairól, melynek humanizmusa visszafogja a politikai körülményeket, erőteljes tiltakozásként szolgál Rákosi polgári életet lealacsonyító hatása ellen. Lukács Rákosit okolta a társadalom egészét átható erkölcsi hanyatlásért. Ahogy a Nagy–Rákosi hatalmi harc döntő szakaszába lépett, Lukács 1954 végén levelet írt Fülöpnek,

> Az urak teljes mértékben arra számítanak, hogy a politikai helyzet megváltozik, így nem kell kiinniuk ezt a keserű poharat. De majd meglátjuk. Ha befolyásolni akarom a dolgokat az előadásaimmal, vagy tanítványokat akarok nevelni, akkor ezt éppoly jól megtehetem az egyetemen kívül is... Még ha nem is ismered azokat a dolgokat, amelyeket az elmúlt tizenöt évben tettem, hidd el nekem, hogy a gondolkodásom nem pusztán gyakorlati.[10]

---

[5] Mészáros István Lukácshoz, 1962. június 17., LAK.

[6] Idézve Garth Hallett: Kísérő Wittgenstein Filozófiai Vizsgálódásaihoz (Cornell University Press, Ithaca, 1977), 23. oldal.

[7] Lukács István Mészárosnak, 1962. május 10., LAK.

[8] Lukács, "A fiatal Marx filozófiai fejlődéséről," Német Filozófiai Folyóirat 2, 2. szám (1954), 288–289. oldal.

[9] David McLellan, Marxizmus és vallás (Harper and Row, New York, 1987), 15. o.

[10] Lukács Lajos Fülepnek, 1954. október 14., LAK.

1955-ben, ugyanabban az évben, amikor Rákosi utolsó, kétségbeesett próbálkozásként kizárta Nagy Imrét a pártból, a párt Lukács Györgyöt hetvenedik születésnapja alkalmából másodszor is Kossuth-díjjal tüntette ki. Az indoklás így szólt: „egy életműért, amelynek központi témája a marxista esztétika fejlesztése és a polgári filozófia harcos bírálata."[11] Lukács azonban úgy döntött, hogy születésnapját a családjával ünnepli. Ez magában foglalta lányát, Annát, annak férjét és mostohafiát, Jánossy Lajost, aki atomfizikus volt, 1950-ben tért vissza Angliából, és vezető szerepet töltött be Magyarország tudományos életében. Mivel Lukácsnak nem volt rádiója a lakásában, a szomszédok kopogtattak az ajtaján, hogy közöljék vele: különleges rádióműsorban szerepel. De minden tiszteletadás közül, amelyben Lukács részesült, a legértékesebb számára Thomas Mann születésnapi üdvözlete volt. Mann Lukács „rendkívüli esztétikai érzékenységét" dicsérve hozzátette: „Elemzése az irodalmi örökségünk régebbi részére összpontosít, amelyet a legkonzervatívabb történészként is ismer... Munkássága úgy tűnik, hogy egy olyan ötlet inspirálta, amelyet manapság sajnálatos módon alábecsülnek — a Bildung eszméje.[12]

Mann jól összefoglalta Lukács gondolkodásmódját, amely a Bildung bűvöletében a jellemformálást példamutató művészeten keresztül hirdette. Ezt mutatja 1955-ös kritikája a Nemzeti Színház előadásáról, amely Madách Imre Az ember tragédiája című drámai költeményét dolgozta fel – egy nemzeti klasszikust, amelyet tizenéves korában már lenézett. Eredetileg Révainak kellett volna véleményeznie az előadást, de romló egészségi állapota miatt erre nem volt képes, így Lukács írta meg a kritikát. Ez irodalmi felháborodást keltett. Ismét központi kérdésként merült fel Hegel, aki mély hatást gyakorolt Madáchra, noha Madách történelemszemlélete ciklikus volt, nem lineáris. Azonban Hegel kérdése itt nem bír nagy jelentőséggel. Sokkal fontosabb, hogy Madách drámai formába öntötte Hobbes sötét pesszimizmusát. Miután Athéntól Rómán és Londonon (a kapitalizmus „csúnya arca") át bejárta és megtapasztalta a civilizációt, Madách Ádámja a szocializmusban arctalan bürokráciát talál. Akárcsak Hobbes, Madách is ostrom alá vette az emberi eszményeket.

> A cél a halál, az élet küzdelem,
> És az ember célja maga a küzdelem.
> {Jelenet xiii}

Lukács Madách pesszimizmusát Flaubert Szent Antal megkísértése című művéhez hasonlította. Érdekes, hogy Flaubert Temptation-ja, amelyet Sartre egy modern Bruegelnek nevezett — egy olyan művésznek, akit Lukács nagyra becsült —, egy egyiptomi korai keresztény remetéről szól. A lényeg az, hogy Madách drámája, amely Lukácsot Mill és Burckhardt tömegellenes gyanakvására emlékeztette, antidemokratikus.[13] Különösen Lukács emelte fel szavát Madách azon kijelentése ellen, miszerint „gyáva népek között a nagy emberek szövik a történelmet."

Természetesen véletlen egybeesés volt, de mindazonáltal érdekes, hogy Lukács Madách-elemzése közvetlenül Hruscsov „titkos beszéde" előtt zajlott le 1956 februárjában, a huszadik pártkongresszus zárt ülésén, amely Sztálin „személyi kultuszáról és annak következményeiről" szólt. A „titkos beszéd" megpecsételte a kelet-európai sztálinizmus sorsát. Magyarországon Rajk özvegye, Júlia, előbújt rejtekéből, és férje rehabilitálását követelte. 1956 nyarára a rab elme elvesztette szokásos alázatát a párt iránt, és helyette az élet szolgálójává vált. A magyar nemzet

---

[11] Lásd Akadémiai Értesítő (1955. április), 162. oldal.

[12] Georg Lukács hetvenedik születésnapjára (Aufbau Verlag, Kelet-Berlin, 1955).

[13] Lukács, Lukacs, Magyar irodalom Magyar kultúra (Magyar irodalom - Magyar kultúra), szerk. Fehér Ferenc (Gondolat, Budapest, 1970), 563. oldal.

számára, amely megcsömörlött az üres frázisoktól, gyanakvó volt a párt szentségi igényeivel szemben, és még mindig érzékeny volt Rákosi zsarnoksága miatt, Lukács vitte tovább a fáklyát.

Minden pontján ki volt téve a száműzött nemzeti szellem bosszúálló csapásainak, Rakosi, tisztában lévén azzal, hogy az ellenzék Imre Nagy köré tömörült, Lukicshoz fordult segítségért. Lukics azonban határozottan elutasította. Mintha független szellemét akarta volna bizonyítani, Lukács 1956 áprilisának és májusának nagy részét Európa más részein töltötte, előadásokat tartva Rómában, Firenzében, Bolognában és Bécsben. Ezen az előadókörúton részt vett a stockholmi kommunista világ békekonferencián is. Amikor ott megkérdezték tőle, mit tett Sztálin terrorkorszakában, Lukics az abbé Sieyès híres mondatát idézte a francia forradalomról: „Túléltem." Amikor a Dagens Nyheter napilap interjút készített a „legendás Lukáccsal," leleplezte Sztálint egy történettel, amely szerint Sztálin egyszer ellátogatott a Gorkij Múzeumba, ahol Gorkij egyik versének margójára ezt firkantotta: „Ez felülmúlja Goethe Faustját." Ettől kezdve, mondta Lukács, „az embereknek ugyanezt kellett mondaniuk Gorkij verséről."[14]

Lukács „realizmus"-ról szóló európai előadókörútjának jegyzetei képezték az alapját a nagyra értékelt A mi korunk realizmusa című művének. Az 1956 szeptemberében írt előszóban a magyar kiadáshoz Lukács kijelentette, hogy nézetei a realizmusról semmi „újat" nem tartalmaznak. Valóban, az egész A mi korunk realizmusa még mindig át van itatva Arisztotelész zoon politikon-elméletével. Lukács számára Arisztotelész axiómája, miszerint az ember politikai lény, „minden irodalmi kérdést" érint, és ellentétben áll a modernizmus szétesett személyiségével, amit Eliot Az üreges emberekben ábrázolt,

> Alak forma nélkül, árnyék szín nélkül,
> Merev erő, mozdulat nélküli gesztus.[15]

De a „Realizmus a mi időnkben" Lukács munkásságában is finom és radikális elmozdulást tár fel. Egyrészt nyelve pontosabb és világosabb, mint korábbi műveiben. Mondatai pedig már nem silányulnak puszta marxista dogmává. Az igazság most a legtisztább formájában jelenik meg. Irodalomkritikusként Lukács inkább a művészet igazságtartalmával törődik, mint annak teológiájával. Nemcsak örömét leli abban, hogy a realizmusról „nem-Aiszóposzi nyelven"[16] beszélhet, hanem most már vonakodva ugyan, de elismeréssel szól Kafkáról is. Igaz, Kafka individuációs drámája Lukács szemében továbbra is Schopenhauer és Nietzsche mintájára épül. Ám a „Realizmus a mi időnkben" (1956) magyar változatában Lukács így ír Kafkáról: „Kafka munkássága a modern művészet tehetetlenségét szimbolizálja, a szorongás rémisztő vízióját, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy az ember teljes mértékben kiszolgáltatott a felfoghatatlan és áthatolhatatlan rettegésnek. Egy idegen valóság látványa iránti elemi platóni borzalmat fejez ki. Kafka tehetetlenségének érzelmi intenzitása páratlan az irodalomban."

Amikor Lukács június elején visszatért Magyarországra, miután elbúcsúzott szeretett Firenzéjétől, egy szellemi pezsgésben lévő nemzetet talált. Június 15-én a Petőfi Kör, egy polgári fórum, ahol különféle marxista tehetségek fordították kritikai és gúnyos arzenáljukat a rezsim ellen, filozófiai vitát tartott a Karl Marx Egyetemen. Az emberekkel zsúfolt hatalmas előadóterem, készen arra, hogy elhagyja a hanyatló ügyet, hatalmas tapssal üdvözölte Lukácsot, a „ősz hajú, fiatal szívű" bölcset.

A Petőfi Kör filozófiai vitája lényegében egy intellektuális törvényszék volt, ahol a hosszú ideig dogmákba zárt magyar szellemet állították bíróság elé. Ugyanakkor azonban a vita keserű viszállyá

---

[14] Lásd Dagens Nyheter, 1956. április 8., 1. oldal.

[15] Lukács, A realizmus korunkban, fordította John Mander és Necke Mander, előszóval George Steiner-től (Harper and Row, New York, 1964), 25. oldal.

[16] Lukács, A kritika realizmusának különlegessége ma (Szépirodalmi, Budapest, 1985), 6. oldal.

fajult a párt elitjének „belső” és „külső” tagjai között. Mint mindig, az elme kerekei együtt forogtak a hatalom kerekeivel. A „belsők” nevében felszólaló Elemér Balogh, a pártintézet igazgatója figyelmeztetett: „A kérdést nem az dönti el, hogy mennyi tapsot kap Lukács. És ügyeljenek rá, hogy a vita a megfelelő irányba haladjon.”[17] (Egy hang a közönségből: „Ne fenyegessen minket!”) Miközben Lukács „teljes politikai rehabilitálását” javasolta, Balogh azzal vádolta őt, hogy „személyi kultuszt” teremtett „durva, arrogáns és öntelt” követői körében. Balogh határozottan érvelt amellett, hogy Lukács saját filozófiai Alkibiadészjeit nevelte ki – Mészáros Istvánt és Heller Ágnest –, akiknek viselkedése és nyelvezete bántó és megosztó volt. E ponton a vita személyeskedő mocsárrá változott. Valóban, Lukács támogatta Mészárost a Kossuth-díjra. Amikor a bizottság két tagja – Horváth Márton és Király István – megvétózta a választását, Lukács 1956 márciusában Rákosihoz fordult az ügyben: „Nem vagyok szerény. De nem tudom, nevessek vagy sírjak, amikor látom, hogy ez a két ember esztétikai tekintélynek adja ki magát.”[18]

A Petőfi Kör vitán Lukács egy érzékeny kérdést érintett, amikor felhívta a figyelmet a marxizmus teljes lealacsonyodására és annak „enciklopédikus tudatlanságára” a gyakorlói körében. Szokásához híven iróniát használt néhány kegyetlen igazság közvetítésére. Például elmesélt egy anekdotát egy diákról, aki „A” osztályzatot kapott marxizmus-leninizmusból, és akit barátai gratulálva köszöntöttek a folyosón, de aki maga csak legyintett: „Áh, marxizmus? Semmi más, mint ostobaság. Csak Heideggert és Huxleyt érdemes olvasni.” Ugyanilyen pusztító volt Lukács humoros figyelmeztetése a marxisták „enciklopédikus tudatlanságával” kapcsolatban: „Ne tegyünk úgy, mintha minden bölcsesség birtokában lennénk. Ha valaki megkérdez Piero della Francescáról, egy marxista, aki először hallja ezt a nevet, ne válaszolja azt, hogy ő a sienai burzsoázia ideológusa volt. Valójában Francesca még csak nem is Siennából származott.

Egy kívülálló számára mindez természetesen úgy tűnhetett, mint egy vihar a marxista teáscsészében. Ám 1956 októberére a vihar hurrikánná erősödött, és már nem volt ily módon korlátozva. Lukács saját kijelentései ebben az időszakban árulkodnak a radikális-konzervatív dilemmájáról. A reform és a változás mellett érvelve, a marxizmus „reneszánszát” sürgetve Lukács olyan értelmiségiekkel azonosult, akik a vak hit nélküli reményt, a fanatizmus nélküli bátorságot és a közöny nélküli intelligenciát hirdették. De minden egyes kérdésben Lukács hozzátette a maga pontosító „de” szócskáját. A művészet adminisztratív irányításának véget kell vetni, de ez nem jelenthette „minden” irodalmi irányzat egyenlőségét. A marxistáknak és nem-marxistáknak együtt kellene működniük és párbeszédet folytatniuk, de az ötletek „szabad versenye” nem volt elfogadható. A modern mesterek művei hozzáférhetők kellene, hogy legyenek, de ez nem jelenthette Joyce és Kafka műveinek „terjesztését.” A diákoknak olvasniuk kellene Heideggert vagy Sartre-t, de „eredetiben,” ahogyan az a filozófiai művekkel „világszerte” szokás. Természetesen szabad hozzáférést kellene biztosítani a könyvtári anyagokhoz is, de ez nem jelenthette Hitler Mein Kampfjához való „szabad hozzáférést.”

Lukács temperamentumának némiképp javára írható, hogy bár politikai és személyes ellenszenvvel viseltetett Rákosi és uralkodó klikkje iránt, mégis hű maradt hozzájuk. Ám ezek a kötelékek elszakadtak, amikor Lukács csatlakozott a Rajk újratemetését irányító bizottsághoz. 1956. október 6-án Rajkot Budapesten, a hősök parcellájában temették el. Mintegy 200 000 ember változtatta az temetőt emberi tengerévé. A „porból porrá” szavakkal született meg az 1956-os magyar forradalom:

> És tiszta, szennytelen hamvaiból
> Sarjadjanak ibolyák!
> (Hamlet, V.1.)

---

[17] A Petőfi Kör filozófiai vitájának átiratáért lásd: Filozófiai Értesítő (1956. szeptember), 119–163. oldalak.

[18] Lukács Mátyás Rákosihoz, 1956. március 4., LAK.

Ekkorra a párt annyira hiteltelenné vált és olyan zűrzavaros állapotban volt, hogy Lukács véleménye szerint egy népszavazáson „öt százaléknál" is kevesebb szavazatot kapott volna. Rikosi pártja egyszerűen elpárolgott. Lukács elsődleges fontosságot tulajdonított a párt sztálinista elemeinek megtisztításának. Valójában Lukács tagja volt annak a bizottságnak, amelyet egy új kommunista párt megalapítására összehívandó nemzeti kongresszus előkészítésére neveztek ki. Lukács 1956. október 25-én lépte át a Rubicont, amikor elfogadta az Imre Nagy kormányában betöltött miniszteri posztot. Döntését, ahogy később az Élt Gondolatban elmondta, az a meggyőződés vezérelte, hogy Nagy képes lesz „a társadalmi keretek között tartani" a népi nyugtalanságot. „Csatlakoztam, és elfogadtam a miniszteri posztot, hogy segítsem" ezt a folyamatot. Első kulturális miniszteri intézkedéseként helyettesévé nevezte ki Ujhelyi Szilárdot, akit, amint láttuk, Rákosi bebörtönöztetett. Október 28-án, ahogy a forradalmi hangulat fokozódott, Lukács a magyar ifjúsághoz intézett beszédet;

> Sajnos az indokolt elégedetlenség olyan formát öltött, amely áldozatokat követel, és lehetőséget adott a nemzet reakciós erőinek. Ez a megállapítás azonban nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy az ifjúság demokratikus és nemzeti függetlenségre irányuló követeléseinek többsége jogos és elérhető. Az új kormány fő feladata egy demokratikus, nemzeti program kidolgozása és megvalósítása. Mindenkinek tanulnia kell az elmúlt napok szörnyű tanulságaiból. A legsürgetőbb feladatok: nemzeti, társadalmi, gazdasági és kulturális életünk valódi demokratikus megújítása. Ez a valódi demokrácia alkalmas arra, hogy elsöpörje a sztálinizmus minden maradványát. A demokratikus jogrend és a népi önkormányzat fejlődése képezi az igazi alapját a magyar útnak a szocializmushoz, és ennek sikeres kiterjesztéséhez életünk minden területére.[19]

Lukács és Nagy Imre egyetértettek abban, hogy az új kormánynak magába kell foglalnia a Rákosi-terror kiemelkedő áldozatait. De ez könnyebb volt mondani, mint megvalósítani. Déry például visszautasított bármilyen kormányzati pozíciót. Az első komoly próbatétel, amellyel Nagy Imrének szembe kellett néznie, az volt, hogy eldöntse, demokratikus forradalmat vagy ellenforradalmat vezet-e. Egyelőre maga a Kreml is megosztott volt egy machiavellista „simogatás vagy elnyomás" között. Ahogyan Hruscsov fogalmazott: „Nem tudom, hányszor változtattuk meg az álláspontunkat oda-vissza."[20]

Végül Moszkva úgy döntött, hogy „leveri" az ellenforradalmat. De Nagy Imre visszautasította, hogy „magyar vérrel" szennyezze be a kezét. Ez végül őt és társait a bitófa alá vezette. 1956. október 30-án a Parlament épületéhez érkezve Lukics megtudta, hogy Nagy Imre és Kádár János Mihail Szuszlovval és Anasztasz Ivanovics Mikojannal, Hruscsov budapesti különmegbízottaival tárgyaltak a válság politikai megoldásának megtalálásáról. A megbeszélt legsürgetőbb kérdések közé tartozott az 1945-ös négy pártból álló koalíciós kormány újjáalakítása – valami, ami megfelelt volna a forradalom legfőbb politikai követelésének –, a szovjet csapatok azonnali kivonása Magyarországról, valamint Magyarország Varsói Szerződésből való kilépésének tárgyalása. Jelentették József Kovagnak, Budapest frissen kinevezett polgármesterének, hogy Mikojan „mindent elfogadott." Később aznap egy érdekes esemény történt:

> Egy vállalkozó szellemű újságíró az új, forradalmi fgazsdg újságtól bejutott a pártközpontba az Akadémia utcán, ahol ő szemtől szemben találta magát Mikojannal és Szuszlovval (akiknek jelenlétét Budapesten nem jelentették be). A fiatal újságírónak nem mondtak sokat, de arról be tudott számolni, hogy minden rendben tűnt. Mikojan és Szuszlov mosolyogtak, sőt még kezet is ráztak vele, amikor kiment az épületből.[21]

---

[19] Lukács üzenete a magyar ifjúságnak, Szabad Nép, 1952. október 28.

[20] Khrushchev emlékezik, fordította és szerkesztette Strobe Talbott (Little, Brown, Boston, 1970), 418. oldal.

[21] Charles Gati, Magyarország és a szovjet blokk (Duke University Press, 1986), 146. oldal.

Hruscsov maga mondta:

> 1356-ban, amikor arról vitáztunk, hogy alkalmazzunk-e katonai erőt a magyarországi ellenforradalommal szemben, éles nézeteltérésbe kerültem egy másik elvtársammal, Anasztasz Ivanovics Mikojannal, ami őszinte szomorúsággal töltött el. Anasztasz Ivanovics és én nagyon közel álltunk egymáshoz. Sem ő, sem Mihail Szuszlov, a párt vezető ideológusa nem volt jelen azon az ülésen, ahol a szovjet vezetők úgy döntöttek, hogy tankokkal leverik a magyar forradalmat. Ők Magyarországon tartózkodtak, és próbálták kezelni az ott kialakuló helyzetet. Mikojan csak azután repült haza, hogy meghoztuk a döntést.
> Amikor elmondtam neki a döntésünket, hevesen tiltakozott, mondván, hogy a fegyveres beavatkozás helytelen, és aláássa kormányunk és pártunk hírnevét.
> Így válaszoltam: „A döntés már megszületett. Ráadásul egyetértek vele." Anasztasz Ivanovics nagyon zaklatott volt. Még azzal is fenyegetőzött, hogy valami végzetes dolgot tesz tiltakozásképp — nem akarom idézni fenyegető szavait —, valami olyasmit, ami a végső pontot jelentené.
> „Ez ostobaság lenne" — mondtam neki. „Tudom, hogy ha átgondolod, belátod majd döntésünk szükségességét." Szerencsére megnyugodott.
> Bevittük a csapatainkat. Budapest komoly ellenállást tanúsított, de néhány napon belül minden véget ért.[22]

Azon a napon, amikor Mikojan elhagyta Budapestet, Nagy Imre bejelentette a nemzetnek, hogy „kormánya megszüntette az egy pártrendszert", és az új kormány egy demokratikus koalíción fog alapulni. És most a filozófus, aki szükségszerűen a jövő embere, ellentmondásba került a jelennel. Ugyanazon a napon, amikor Nagy Imre eltörölte az egy pártrendszert, Lukács megírta kézzel írott lemondó nyilatkozatát. Ez állt benne:

> Nem tudok egyetérteni a Magyar Kommunista Párt döntésével. Nincs radikális szakítás a sztálinizmussal. A sztálinizmus aktív ellenfeleit kihagyták a pártból. Ennek a pártnak az összetétele nem egyezik a lelkiismeretemmel. Ezért benyújtom lemondásomat Nagy Imre kormányából.

Úgy tűnik, hogy Lukács Nagy kabinetjéből való lemondásának oka az volt, hogy az sztalinista tagokat tartalmazott. De mivel Lukács lemondó nyilatkozata közvetlenül azután íródott, hogy a Kreml — ahogy azt Hruscsov titkos felvételein leírta — úgy döntött, hogy tankokkal leveri a magyar forradalmat. Ez spekulációkat váltott ki arról, hogy Lukács esetleg értesülhetett erről előre. Ezt a spekulációt azonban nem sikerült igazolni, és semmilyen dokumentált bizonyítékkal nem támasztható alá. A legvalószínűbb magyarázat továbbra is Lukács saját indoklása marad. Azonban van még egy lehetséges magyarázat. Az októberi feszült napokban Valter Roman, „a román Vöröskereszt igazgatójaként" látogatást tett a parlament épületében. Valter Roman, aki Ernst Neulander néven született egy régi rabbinikus családban Nagyváradon, Erdélyben, a spanyol polgárháborúban az Internacionálé brigádjaiban harcolt, és jól ismerte Lukácsot a Komintern moszkvai időszakából. Amikor Roman 1956 októberében ellátogatott a parlament épületébe, valójában „titkos" küldetésen volt a Román Kommunista Párt központi bizottsága megbízásából. Amikor megkérdezte, kihez fordulhat az segélycsomagok ügyében, Ferenc Münnich, Imre Nagy kabinetjének vezető sztálinistája és egykori moszkvai nagykövet, gúnyos mosollyal Lukácsra mutatott, akit nem kedvelt: „Kérdezd őt, ha tudni akarod, mi folyik itt, és mire számíthatunk. Ő segíthet. Elvégre ő a mi nagy marxista gondolkodónk. Mindent tud, és látja a jövőt."[23] Lukács talán éppen azért mondott le, mert „előre látta", hogy Moszkva „visszavonulásról" szóló ígéretei csupán csel voltak. Más bizonyítékok is alátámasztani látszanak ezt. Amikor megerősítést nyert, hogy a szovjet csapatok újból bevonulnak Magyarországra és gyülekeznek Budapest körül, Imre Nagy összehívta a párt hétfős végrehajtó bizottságát. Öt tag támogatta a Varsói Szerződésből való kilépésre vonatkozó javaslatot, míg ketten – Lukács és Szántó Zoltán – ellenezték azt.

---

[22] Idézve a "Hruscsov titkos felvételei" című műben, Time, 1990. október 1., 74. oldal.

[23] Valter Roman, „Találkozások Lukács Györggyel," Kritika (1982. június), 3. o.

1956 novemberének egyik estéjén Nagy Imre a rádióban bejelentette, hogy a nemzet immár „szabad, független, demokratikus és semleges.” Nem sokkal Nagy rádiós beszéde után Münnich felkereste Kádárt, majd együtt elmentek a szovjet nagykövetségre. Másnap reggel Kádár felesége nyíltan sírt az Országház folyosóin, mondván, hogy férje nem marad „önként” a szovjet nagykövetségen. Valóban, Kádár korábban odakiáltotta a szovjet nagykövetnek, Jurij Andropovnak: „Ha kell, puszta kézzel harcolok a tankjaik ellen.”

Ugyanazon a napon, amikor a Kreml úgy döntött, hogy "leveri" a forradalmat, Mikojan meglátogatta Lukics barátját, Zoltin Vast, hogy búcsút vegyen tőle. Vas felesége és fia úgy döntöttek, hogy visszatérnek Moszkvába. Vas visszautasította: "Mikojan megértette az álláspontomat. Barátságosan búcsúztunk el. Így szakítottam meg a kapcsolatomat a feleségemmel. Én és a fiam, aki jobban beszélt oroszul, mint magyarul, heves vitába bonyolódtunk. Azzal vádolt, hogy ellenforradalmár vagyok. Kidobtam az irodámból.”[24]

Lukács tudta nélkül, Kelet-Berlinben barátja, Anna Seghers megpróbált megszervezni egy mentőakciót. Ahogyan Walter Janka, az Aufbau Verlag szerkesztője – amely Lukács műveit adta ki – elmeséli, ez a bizarr történet egy kémthrillerre emlékeztet:

> Anna Seghers őszintén aggódott Lukács miatt. Tanakodtunk, mit tegyünk. Seghers arra a következtetésre jutott, hogy valahogy segítenünk kell Lukácsnak, aki idős volt, rossz egészségi állapotban, és nem tudta egyedül megvédeni magát. Mivel nem sikerült kapcsolatba lépnünk egy nyugatnémet személlyel, aki kihozta volna Lukácsot, úgy döntöttünk, hogy én megyek. Seghers javasolta, hogy Johannes R. Becher szerezze be a szükséges papírokat. Valóban, Becher beszerezte a szükséges papírokat, így másnap reggel 10 órakor el tudtam indulni. Nyugat-Berlinben egy sofőrös autó állt készenlétben. Bechernek mindig volt autója, ahogyan más miniszteretnek is, csak mi nem tudtunk róla. Küldetésem reggelén Becher felhívott, és közölte, hogy beszélnie kell Walter Ulbrichttal, mielőtt elindulok... Pár óra múlva visszahívott, és azt mondta, hogy Ulbricht megvétózta a mentőakciót. Ami engem illet, ezzel véget ért az ügy. De most jön a legfontosabb rész. Sem én, sem Becher, sem Seghers nem akartuk Lukácsot Berlinbe hozni. Csupán azt akartuk tudni, hogy életben van-e, és ha beleegyezik, intézkedni a biztonságáról. Becher azt javasolta, hogy vigyem Lukácsot Ernst Fischerhez Bécsbe. Ha ez nem sikerülne, próbálkozzunk Jugoszláviával. Nem volt kísérlet Lukács Berlinbe hozatalára. Ezt a vádat később, a tárgyalásunk során találták ki, nevezetesen, hogy Lukácsot Berlinbe akartuk vinni, hogy a forradalomellenes mozgalom szellemi vezetője legyen.[25]

Így hát ez a mentőakció kudarcba fulladt. Amikor a szovjet csapatok 1956. november 4-én hajnalban támadást indítottak, Lukács ősellensége, Sartre a whiskysüveghez nyúlt, és izgatottan kijelentette, hogy a Szovjetunió a szocializmus utolsó esélye volt, és elárulta azt.[26] A kommunisták eliszkoltak a parlament épületéből, és szétszóródtak. Emlékirataiban Vas hitetlenkedve kérdezte: „Miért nem vezették a nemzetet a megszállók ellen? A sokat szidott arisztokrácia a tizenhetedik században vezette a nemzetet a törökök ellen.”

Ahogy a szovjet tankok Budapest felé vonultak, Emma Szántó hajnali 3 órakor felhívta Lukácsot, és azt tanácsolta neki, hogy kérjen menedéket a jugoszláv nagykövetségen. Mintegy negyvenkét ember, köztük Nagy legközelebbi barátai, ott találtak menedéket. Egyelőre semmit sem lehetett tudni Lukács hollétéről, mivel a nagykövetségen teljes hírzárlatot vezettek be. Amikor Heller Ágnes, Lukács egyik legtehetségesebb tanítványa és későbbi munkatársa, Lukács lányának társaságában megjelent amikor az após megpróbált érdeklődni a nagykövetségen, hallgatás falába

---

[24] Zoltán Vas, Emlékiratok, 3. kötet, 434. oldal.

[25] Iván Bedö. "A Lukács György-krimi," 168 óra, 1990. március 20., 22. oldal.

[26] Simone de Beauvoir, A körülmények hatalma (Putnam's, New York, 1965), 357. oldal

ütközött.[27] Később, Moszkvában, Hruscsov, akit feldühített és zavarba hozott Tito döntése, hogy menedékjogot adjon Nagy Imrének és társainak, tiltakozott, mondván, hogy „nem érti azt a kommunista erkölcsi kódexet, amely védi az ellenforradalom cinkosait."[28] A Kreml eleinte fenyegetésekkel próbálta rávenni Titót, hogy tagadja meg Nagyot és csoportját. Szovjet tankok gyűrűje vette körül a jugoszláv nagykövetséget. A nagykövetség egyik alkalmazottja, Milovanov, aki hasonlított Nagy Imrére, óvatlanul felhúzta a második emeleti redőnyt, és azonnal lelőtték a nagykövetséggel szemben lévő háztetőkről tüzelő szovjet mesterlövészek.

Lukács és Szantó, aki korábban Jugoszláviában volt nagykövet, az egyik vendégszobát foglalták el a nagykövetségen. Mások a padlón vagy íróasztalok tetején aludtak. A nagykövetség alig volt felszerelve arra, hogy elszállásolja és ellássa a körülbelül negyvenkét extra embert, akik közül huszonkettő gyermek volt. Ezek a menekültek, akiket bizonytalanság és félelem gyötört, teljesen elszigetelődtek a külvilágtól, bár néhány budapesti akkreditált jugoszláv újságíró szabadon bejárhatott a nagykövetségre, amelyet szovjet tankok vettek körül. Minden beszámoló szerint Lukács sztoikus nyugalmat és makacs bátorságot mutatott. Szivarfüstbe burkolózva folyton azt kérdezgette: „Mit tegyünk?" A csoport megállíthatatlan bonhomme-ja, György Fazekas végül úgy válaszolt a kérdésére, hogy kifosztotta a nagykövet italos szekrényét. Ennek eredményeként „Gyuri bácsi kissé becsípett, és be kellett kísérni a szobájába, majd lefektetni."[29] Az unalom enyhítése és a lelkesedés fenntartása érdekében Lukács „vicces történetekkel szórakoztatta a csoportot Marx és Engels emigrációs életéről."

Időközben a Kreml könyörtelen diplomáciai nyomást gyakorolt a patthelyzet megoldása érdekében. 1956. november 7-én Hruscsov a magyarországi eseményekről beszélt:

> Két-három budapesti pont kivételével az egész dolgot egyetlen nap alatt leverték... Gyakorlatilag nem volt ellenállás. Kidar nagyon jó kommunista volt, és most kiterjesztené és megerősítené a kormányt. Miinnich kijelentette, hogy ez az első magyar kormány, amelyben nincsenek zsidók. Kelet-Németországból arról számoltak be, hogy a szovjet tervet ott is nagyon jól fogadták. Hruscsov elmondta, hogy telefonon értesítették Judint, aki továbbította Mao Ce-tungnak, aki összehívta a Kínai Kommunista Párt Politikai Bizottságát, és meghívta Judint, hogy tájékoztassa az összes tagot az eseményekről. A kínaiak gratuláló táviratot küldtek az oroszoknak.[30]

Van legalább körülményes bizonyíték arra, hogy Yudin, Lukács régi barátja, aki a Szovjetunió nagyköveteként szolgált Kínában (1953–1959), talán azt tanácsolhatta neki, hogy távolodjon el Nagytól. És valóban, ahogy Moszkva nyomást gyakorolt Nagy Imrére, hogy ismerje el Kádárt a kormányfőként, míg Lukács a Kádárral való megbékélést szorgalmazta. Nagy azonban megtagadta Kádár törvényes kormányfőként való elismerését. Ezen a ponton Tito elfordult Nagy Imrétől. Az 1956. november 11-i pulai beszédében Tito dicsérte Kádárt, és Nagyot hibáztatta a tragédiáért. (Amikor egy magas rangú jugoszláv diplomata meglátogatta a nagykövetséget és megpróbálta „megmagyarázni" Tito pulai beszédét a csoportnak, Lukács nyugodtan félbeszakította: „Kérem, bocsásson meg. De amikor egy idegenvezető előadását hallgatom a londoni Szent Pál-székesegyházról, és hirtelen egy tégla esik a fejemre, akkor nyilván véget ér az érdeklődésem az építészet iránt.")

---

[27] István Hermann szerint (Lukács György élete, Corvina, Budapest, 1985, 193. oldal) Lukács az egyik nagykövetségről felhívta őt és Heller Ágnest, aki akkor Hermann felesége volt, és megkérte őket, hogy távolítsák el a kéziratát esztétika a lakásából. Hálás vagyok Ágnes Hellernek, hogy tisztázta a helyzetet: egy személyes közlésben azt írta: "Lukács soha nem hívta fel Hermant vagy bárki mást a nagykövetségről, ezért nem is adhatott utasítást senkinek, ahogyan semmilyen feladatot sem oszthatott ki senkinek..."

[28] Veljko Micunovic, Moszkvai napló, fordította David Floyd (Doubleday, New York, 1980), 150. oldal.

[29] György Fazekas, "Death at the Yugoslav Embassy," Magyar Hírlap, 1989. április 11.

[30] Micunovic, Moszkvai napló, 148–149. oldalak.

Egy héttel Tito pulai beszéde után Lukács, Szántó és Vas, akiket "moszkovitáknak" neveztek, diplomáciai autókban hagyták el a nagykövetség területét. Ez volt a "politikai felvezetése a Kádárral való együttműködésnek".[31] Távozása előtt Lukács nyíltan hencegett: "Bárcsak a Kádár-rezsim letartóztatna. Felháborítaná a világot. Hadd tegyék meg, és megtanulják, mit jelent letartóztatni Georg Lukácsot."[32] De másféle dráma várt Lukácsra, amikor szovjet tisztek feltartóztatták a konvojt, és "biztonsági okokból" páncélozott járművekbe parancsolták az utasokat. Ezek a járművek a városon áthaladva heves tűz alá kerültek attól a forradalomtól, amelyről Hruscsov azt állította, hogy "leverésre került". Ez adta az alapját a fekete humornak, miszerint Lukács egy "tanktaxiban" utazott. Az egyik páncélozott járműben Vas szeretője félelmében reszketett. Gertrúd megfogta a kezét: "Ne aggódj, Edit. Mi, öreg kommunisták már átéltünk és túléltünk hasonló dolgokat néhányszor. Ne aggódj. Minden rendben lesz."

Foglyai elvitték Lukicsot egy régi katonai iskolába Budapest peremén, amely a szovjet általános katonai parancsnokságként szolgált. Egy tanári irodába zárták, és felfegyverzett katonák őrizték. Testmozgásként a folyosón sétált összekulcsolt kézzel a háta mögött. Később Imre Nagy is csatlakozott Lukácshoz. Engedélyt kapva, hogy visszatérjenek otthonaikba, Nagy és kísérete elhagyta a jugoszláv nagykövetséget. De a jugoszláv moszkvai nagykövet szavaival élve: „Ugyanazon az estén, amikor elhagyták nagykövetségünket, a szovjet csapatok elfogták őket. Úgy tűnik, hogy vagy senki sem kérdezte meg a Kádár-kormányt erről, vagy az oroszok velük összejátszottak. A magyar kormány és a jugoszláv kormány által aláírt megállapodás szokás szerint csak egy darab papírrá vált."[33] A tragikus eseményeket felidézve Miklós Vásárhelyi aligha túlzott, amikor azt mondta,

> Az embereket erőszakkal, akaratuk ellenére vitték egy idegen országba. Ott zárt helyekre zárták őket, és elválasztották egymástól a rokonokat és a gyerekeket.. A legfiatalabb gyermek három, a legidősebb kilenc éves volt. A huszadik századi Európában a szovjet-magyar-jugoszláv együttműködés ebben a nagyszabású emberrablásban példátlan tett volt.[34]

Teljesen elszigetelve, Lukács sem kommunikálni nem tudott a külvilággal, sem újságokat olvasni. Azonban, míg fogvatartói az elméjét éheztették, a gyomrát bőségesen táplálták, kaviárt, hidegtálakat és pezsgőt szolgálva fel a raboknak. Egy KGB-tiszt minden tanszéki irodát felkeresett, és megkérdezte az ott tartózkodót, van-e fegyvere. Lukács nyugodtan átnyújtotta a tollát. Az megalázottak bosszúja egy olyan világban, amelyben nincs fellebbezés sem Istenhez, sem a Történelemhez, az, hogy bolondot játszanak. Lukács tréfálkozása ironikus leszámolás volt egy kibillent világgal.

Snagov: A KASTÉLY

> Kafka a nagy realista írók közé tartozik.
>
> Lukács

Amikor Münnich meglátogatta a foglyokat a szovjet általános hadsereg főhadiszállásán, úgy tett, mintha nem tudná, mi történt: „Egy szerencsétlen hiba. Fél óra múlva otthon lesznek. Szükségem

---

[31] Vas, Emlékiratok, 3. kötet, 478. oldal.

[32] Ember, Menedékjog, 43. o.

[33] Micunovic, Moszkvai napló, 170. oldal.

[34] Judit Ember, Menedékjog (Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989), 149. oldal.

van magukra, Vas, Szántó és Lukács. Beszélni fogok velük."[35] Ugyanazon a repülőúton, amelyen Miinnich megígérte, hogy „rendet tesz" a szovjetekkel, a foglyokat egy elfüggönyözött ablakú buszra tették. A legrosszabbra számítva Vas felállt, és állandó szeretőjére, akit Dicinek becéztek, mutatva bejelentette: „Elvtársak, ettől a pillanattól kezdve Dicire úgy tekintsenek, mint a feleségemre." Lukács szarkasztikus hangja törte meg a csendet: „Ez természetesen most a legfontosabb dolog." Felfegyverzett terepjárókkal és páncélozott személyszállítókkal, tisztek kíséretében a konvoj letért a főútról, és az éjszakán át durva terepen haladt tovább.

> Sötétben parancsoltak le minket. A busz és egy személyszállító jármű elindult, hátsó lámpáik fokozatosan eltűntek a látóhatárban. Fenyegető gépfegyverek előtt sorakoztattak fel minket, és dermedten, félelemmel telve álltunk ott. Tömeges kivégzésre számítottunk bármelyik pillanatban. Csendes búcsúként átöleltem a feleségem. A percek örökkévalóságnak tűntek. A gyerekek is elcsendesedtek. Borzalmas volt. Hirtelen egy repülőgép vörösen villogó fényei tűntek fel. Egy magas rangú tiszt parancsot adott, hogy szálljunk fel a gépre, ahol K.GB tisztek civil ruhában vártak ránk. Kétórás repülés után a gép egy hóval borított mezőn landolt, amit Kijevnek hittünk.[36]

A repülőgép valójában Bukarestben szállt le. Az ablakokon kitekintve Nagy Imre azt mondta, hogy Kijevben vannak. Hruscsov később felháborodottan vonta le a következtetést, hogy Nagy „félt" a Szovjetunióba menni. Amikor magas rangú román pártfunkcionáriusok üdvözölték a foglyokat, Nagy odavetette: „Mi nem a vendégeitek vagyunk. Fogolyként hoztak ide minket." Nem volt hajlandó kezet rázni házigazdáival. Ahogy Hobbes megjegyezte, az ember nyilvános értéke a méltósága. A foglyokat Snagovba vitték, Bukarest közelébe, ahol a tóparti villák, egykor királyi pihenőhelyek, most a pártelit otthonai voltak. Amikor a kivilágított kastély hullámlemez kapui bezárultak a foglyok mögött, Lukács odasúgta: „Végül is Kafkának igaza volt." A boltozatos kastélyban oroszul beszélő, ünnepélyesen öltözött pincérek szolgálták ki az újonnan érkezett „vendégeket" és érdeklődtek vacsorarendelésükről. A pincérek úgy tettek, mintha nem értenének magyarul. De Lukács barátja, Vas felismerte az egyik pincérben az ÁVH — a rettegett magyar titkosrendőrség — egyik tisztjét, aki úgy hordozta a tányérokat, mintha kézigránátok lennének.

Másnap reggel az „vendégek" engedélyt kaptak, hogy levelet küldjenek rokonaiknak, nyitott borítékban. Gertrud levele István Hermannak utalásokat tartalmazott arra, hogy Lukács Snagovban tartózkodik. Lukács pedig, amikor nevelőfiának, a magfizikus Janossy Lajosnak írt, említést tett egy kastélyról. Szorgalmasan, Janossy elküldte Kafka „A kastély" című regényét Lukácsnak Snagovba. És valóban, Kafka regényének kastélya figyelemre méltó hasonlóságot mutatott a snagovi kastéllyal.

Ahogy a fikcióban, úgy a valóságban is. A kastély és tornya, amely körül varjak tömege keringett, élesen kiemelkedett a hó és az azt körülvevő erdő háttérképe előtt. Kafka regényében a kastély egy erősen megerősített helyőrség, amelynek tisztjeiben nyoma sincs szeretetnek, irgalomnak, jótékonyságnak vagy fenségnek. Snagovban az őrök készenlétben tartották fegyvereiket, miközben Lukács a kastélyt körülvevő parkban sétálgatott. Kafka regényében a kastély küldöncét Barnabásnak hívják, mely név bibliai jelentése „Vigasztalás fia" vagy „Buzdítás fia." Snagovban egy börtönőr volt kijelölve Lukács „újra-nevelésére." (Amikor később megkérdezték, igaz-e, hogy „nevelője" végül egy pszichiátriai klinikán kötött ki, Lukács így válaszolt: „Amikor elhagytam Romániát, még nem került pszichiátriai klinikára.")

A kastély azt szimbolizálja, amit a kastélyok szimbolizálnak: a hatalom és tekintély önkényes megszilárdítását, amelynek álnok nagylelkűsége és határtalan álnoksága felforgatja az igazságot és a valóságot. Kafka Kastélya, ahogyan Lukács írta, egy „teljesen meggyőző, ugyanakkor

---

[35] Vas. Emlékiratok, Emlékiratok. 3. kötet, 479–480. oldal.

[36] Uo., 480–483. old.

folyamatosan megdöbbentő bemutatása az általa kitalált világnak."[37] De Lukács kastélya mindkettő volt valóságos és kafkai: egy börtön tükrös csarnokkal, márványlépcsővel, csillárokkal és műalkotásokkal. Itt a művészet egy utálatos zsarnokságot szolgált, melynek kiszámított leleményessége nem ismert határokat.

Történelmi megjegyzésként szolgálhat, hogy Snagov Románia későbbi diktátora, Ceausescu és felesége kedvenc visszavonulási helye is volt. Villájukban, amely vetekedett Hadrianuséval, a Ceausescu-házaspár "hihetetlen luxusban"[38] élt. Irgalmas módon Shakespeare képzeletének istenei "szórakozásból ölnek meg minket." Azonban Snagovban az apró istenek hideg közönnyel végezték megtévesztésből és ravaszságból álló rítusaikat. Zabolátlanságuk illetlen légkört árasztott.

Kafka Kastélya egy filozófiai példázat az ember és az ő eszének lemondásáról. Lukács vára valóságos volt, és értékromlást valamint értékrendi fordulatot hozott. A vendégek foglyok voltak; az őrök pincérként szolgáltak; az észt prostituálták, hogy „helyes" válaszokat adjanak a végtelen interjúk során; a szabadság azt jelentette, hogy „elkísérték" Bukarestbe, hogy megvásárolják azt a túlméretezett kabátot, amelyet Lukács a parkban viselt, miközben a varjak keringtek az égbolton.

Kafka egyszer a hatalmáról beszélt, amely egyetlen varjúban rejlik: képes elpusztítani az eget. Hozzátette azonban, hogy ez semmit sem bizonyít az ég ellen, mert az ég egyszerűen a varjak lehetetlenségét jelképezi. Ez az a megszokott világ, amelyet Kafka megteremtett, tudás státuszával ruházott fel, majd örökre elátkozott. Valódi értelemben Kafka Lukács filozófiai idealizmusának fordítottját képviseli. Lukács számára az abszolútum és az igazság egy és ugyanaz; Kafka számára az abszolútum örökre elidegenedett az igazságtól. Lukács hitt az emberi haladásban; Kafka tagadta azt. Lukács meghatározta a célt és az ahhoz vezető utat; Kafka látta a célt, de számára az ahhoz vezető út a semmibe vezetett.

1957 márciusára Hruscsov arra a következtetésre jutott, hogy Nagy Imre további létezése állandó fenyegetést jelentene a szovjetek által értelmezett pacifikációs folyamatra. Ez döntötte el Nagy Imre sorsát. Őt és közeli munkatársait megbilincselve és bekötött szemmel Budapestre szállították, hogy „hazaárulás" vádjával a „népbíróság" elé álljanak. A Kádár-rezsim egyik küldötte, Gyula Kállai, ellátogatott Snagovba és megpróbálta rávenni Lukácsot, hogy tanúskodjon Nagy Imre ellen. Ő azonban visszautasította. Ugyanakkor hozzátette, hogy szívesen kifejtené véleményét nyilvánosan Nagy Imréről, amint mindketten „szabadon sétálhatnak" Budapest utcáin. Szántó azonban szakított a csoporttal, és később ténylegesen tanúskodott Nagy Imre ellen. A következő vacsorán Lukács, aki korábban mindig Szántó asztaltársaságát kereste, felvette a tányérját, és Gertrúddal együtt egy másik asztalhoz ült. Ez jelentősen lehűtötte Lukács és Szántó ötven éve tartó barátságát.

Ahogy az egyik fogoly helyesen megjegyezte: „Lukács egy lenyűgöző, történelmi csoda volt száműzetésben." Egy bizonyos finomsággal és erővel, amely segítette őt a megpróbáltatások elviselésében, Lukács – állítva, hogy „teljesen kívülálló" a politikától – figyelte a politikai játszmák halálos menetét Snagovban, mintha csak „gyerekeket nézne a homokozóban."[39] És valóban sok ilyen játszmát lehetett látni Snagovban, ahol az igazi emberi ragadozók túlszárnyalták Brecht mintáját, Gay Koldusoperáját.

> Mint az éhségtől sovány csukák, kik célt tévesztenek,
> Társaikba harapnak, barátaikon élősködnek.

Szantó ragadozó cselekedete, hogy fogságban saját társait harapdálta, kifizetődött. Őt vitték ki elsőként a kastélyból egy különálló villába a festői tóparton. Később Lukácsot, Vas-t és annak

---

[37] Lukács, Realizmus a mi időnkben, 77.o.

[38] Ottó Oltványi és Tamás Oltványi, A vég (Szféra, Budapest, 1990), 138. oldal.

[39] Ember, Menedékjog, 71. o.

szeretőjét, aki „feleséggé” vált, szintén átköltöztették egy villába, közvetlenül Szántó villája mellé. Szomszédként a három család rendszeresen látogatta egymást, és hetente kétszer közösen néztek filmeket. Lukács „sztoikus nyugalommal” alkalmazkodott aranykalitkájához.[40]

Imre Nagy is sztoikus nyugalommal nézett szembe fogvatartóival. De a sorsa más volt.

> Egy reggel Nagyot megbilincselték, és egy szovjet katonai repülőgépre vitték, ahol miniszterei már ott voltak — bilincsben és hegesztőszemüveget viselve. Ezek a szemüvegek a KGB szokásos kellékei közé tartoztak különleges utakhoz. Nagynak is fel kellett vennie őket. A foglyoknak nem volt szabad beszélniük egymással. Mindegyiküket egy szovjet KGB-ügynök és egy magyar ÁVH-tiszt kísérte. A repülőgép a budapesti katonai repülőtéren landolt, és a csoportot az F5 utcába vitték. Az átszállítást éjszaka, teljes titoktartás mellett hajtották végre, kizárólag gondosan kiválasztott ÁVH-tisztek jelenlétében.[41]

Megalázva és gyalázva, Nagyot 1958. június 16-án árulóként felakasztották. Ezek voltak Nagy utolsó szavai a bíráihoz:

> Ha az életemre van szükség annak bizonyítására, hogy nem minden kommunista az emberek ellensége, örömmel hozom meg ezt az áldozatot. Tudom, hogy egy napon lesz egy másik Nagy-per, amely rehabilitálni fog engem. Azt is tudom, hogy újratemetésen lesz részem. Csak attól félek, hogy a gyászbeszédet azok fogják mondani, akik elárultak engem.

Imre Nagy nevével a "méltóság" új értelmet nyert. De a vége kegyetlen volt. A főhóhér visszautasította Nagy kivégzését, mondván, hogy már kivégzett egy minisztert — Rajkot — és ez semmi mást nem hozott számára, csak bajt. Ezért az asszisztense szolgált hóhérként. Később leitta magát, és hencegett azzal, ami történt. A szovjetek arra kényszerítették Nagyot, hogy tanúja legyen két barátja felakasztásának, ahogy 1949-ben Rákosi is rábírta Rajk felakasztásának szemtanújául. 1958. június 16-án hajnalban Nagy testét levágták az akasztófáról, és egy teherautóra dobták. Az ő és a többiek holttestét koporsó nélkül, jelöletlen sírokba dobták a budapesti Új köztemető árkában.

Lukács soha nem nyilvánította ki nyilvánosan nézeteit az 1956-os forradalomról, egy olyan forradalomról, amely mészárlást és saját magányát eredményezte. Magányának nincs szüksége színezésre. Gimes Miklós kivégzése, aki csodálta Lukácsot és elkísérte őt a wrocławi békekonferenciára, mélyen érintette. Annak ellenére, hogy sztoikus maszkot viselt, Lukács Snagovban idegesnek és feszültnek tűnt. „Nyílt” nyilvános vitát akart Nagy Imréről és az 1956-os forradalomban betöltött szerepéről. Lukács 1956-ot népfelkelésnek tekintette, nem pedig ellenforradalomnak. A megkülönböztetés döntő volt. Snagovban életet és halált döntött el. Lukács 1956 eseményeiről szóló elmélkedései azonban kivételesen nélkülöztek minden sajnálatot vagy önsajnálatot. Marxista lévén a sajnálatot gyengítőnek találta, és, mint Blake, felfogta azt a tényt, hogy áldozatot csinál az emberből. Néhány, magánjellegű megfigyelése 1956-ról példázza egy tragikus esemény filozófiai feldolgozását:

> Tudjuk, hogy sok hiba történt. De véleményem szerint e hibák rangsora fontos ahhoz, hogy megpróbáljuk kijavítani őket. Meglátásom szerint az első hiba az 1949-53-as Rákosi által szervezett elnyomás és a szörnyű perek voltak. Ezzel ártatlan emberek százait likvidálták, köztük becsületes és befolyásos kommunistákat, mindenekelőtt Rajk Lászlót. Ahogy Talleyrand fogalmazott, ez nemcsak bűncselekmény, hanem hiba is volt. Személy szerint úgy érzem, hogy a nemzeti büszkeség megsértése volt az 1956-hoz vezető események fő oka.[42]:

---

[40] Vas, Emlékeim 3. kötet, 495. o.

[41] Sándor Kopácsi, A munkásosztály nevében (Grove Press, New York, 1986) 240. o.

[42] Roman, "Találkozások Lukács Györggyel," 3. o.

Most ismét Fortuna rámosolygott Lukácsra. Hetvenkettedik születésnapját 1957. április 13-án akarta megünnepelni Budapesten. A megbékélés jegyében – bár nem a megbocsátásában – a Kádár-rezsim egy boldog befejezéssel akart lezárni egy tragédiát. Lukács április 11-én elhagyta Snagovot.

Lukács tudtán kívül Bertrand Russell drámaian beavatkozott a sorsába. Azzal fenyegetőzött, hogy lemond a Béke Világtanács elnöki posztjáról, ha Lukácsot nem engedik szabadon. A szovjetek a magyar forradalom leverésével akadályozták az Kelet-Nyugat együttműködést, amelyet Russell különböző tevékenységeivel igyekezett előmozdítani. A Russell-Einstein Manifesztum társszerzőjeként, amely részletesen leírta a Vasfüggöny mindkét oldaláról érkező tudósok rendszeres találkozóit, Russell nagy tekintélynek örvendett Moszkvában. Emellett hallgatott a magyar forradalomról. Önéletrajzában Russell ezt írta: „Néha megkérdezik tőlem, miért nem dühöngtem akkor a magyar forradalom orosz elnyomása ellen. Nem tettem, mert nem volt rá szükség. A legtöbb úgynevezett nyugati világ dühöngött."[43] Az 1956-os forradalom miatt a világközvélemény szemében zavarba hozott és megalázott Moszkva remélte, hogy visszaszerezheti presztízsének egy részét az 1957-es Pugwash tudományos konferencián. 1957 első heteiben Russell aktívan támogatta a kommunista országok tudósainak bevonását a Pugwash konferenciába, amelyet Moszkva melegen támogatott. A júliusra tervezett Pugwash konferencia fontosabb volt Moszkvának és Budapestnek, mint Lukács snagovi tétlensége.

Russell lemondással kapcsolatos fenyegetése kényes kérdést érintett. A Béke Világtanácsot sokan Moszkva baloldali oszlopának tekintették Nyugaton. Még Russell is elismerte ezt. Amikor 1957 végén a tanács felterjesztette őt a Nemzetközi Béke Díjra, így válaszolt,

> Az elmúlt évek során mindent megtettem, hogy minden nyilvános cselekedetemben szigorúan pártatlan maradjak Kelet és Nyugat között. A Béke Világtanácsot – nem tudom, mennyire jogosan – prokommunista szervezetnek tekintik... Ennek a díjnak az esetében, még inkább, ha elfogadnám, nagymértékben csökkenteném az amerikai közvélemény befolyásolásának esélyét, márpedig az amerikai közvéleményt befolyásolni kell, ha el akarjuk kerülni a katasztrófát.[44]

Ironikus módon Lukács egyszer azt írta: „Az olyan emberek számára, mint Bertrand Russell, az emberiség pusztulása elviselhetőbb, mint egy szocialista győzelem kilátása."[45]

Snagov elhagyása előtt Lukács látszólag bizalmasan elmondta Romannak,

> Nem akarok többé félelemben élni és bátorságot színlelni; hallgatni és a túlélés igényeinek alárendelni az elméletet; hátat fordítani a kartéziánus módszernek, és feketének nyilvánítani a fehéret, fehérnek a feketét; többé nem leszek homo duplex; nem akarom korlátozni a saját kutatásaimat; és szeretném „egyensúlyba hozni" életművemet, bár tudom, hogy az ember soha nem tekintheti befejezettnek a saját munkáját. Hozzáteszem azt is, hogy teljes szívemből remélem, bizonyos dolgok gyökeresen megváltoznak a közeljövőben. Azt hiszem, elérjük az egyenes utat. Fenntartom a győzelem koncepciójába vetett hitemet. Hiszem, hogy vannak Magyarországon olyan emberek, különösen a vezetők között, akik a múlt keserű tanulságaiból tanulva meg tudnak felelni annak a kihívásnak, hogy tiszteljék a nép akaratát.[46]

---

[43] Bertrand Russell önéletrajza 1944–1969 (Simon and Schuster, New York, 1969), 106. oldal.

[44] Ronald W. Clark, Bertrand Russell élete (Knopf, New York, 1976), 546. oldal.

[45] Lukács, Az ész trónfosztása, 809. oldal.

[46] Román, „Találkozások Lukács Györggyel" 5. o.

20

Budapest: Prometheus Bound

Do you think I quake and cower before these upstart gods?

Aeschylus

Commenting on the Prometheus legend, Kafka wrote, „everyone grew weary of the meaningless affair. The gods grew weary, the eagle grew weary, the wound closed wearily."[1] This image of all-engulfing weariness sums up Lukács's feelings on his return to Budapest from Snagov. Calling on Révai, Lukács vowed never to touch politics. „But you did in 1956," said Révai. „I was duped, but never again," replied Lukács. He maintained that mental fatigue had caused his „terrible mistake" of seeking refuge in the Yugoslav embassy. A notorious night-owl, who during the day smoked cigars and drank espresso coffe, Lukács was a late riser, and used to grumble about getting used to existence before noon. On 3 November 1956, Lukács had returned rather late from an exhausting session in Parliament. He had barely fallen asleep when Szántó's wife rang him up, warning him that Soviet tanks were converging on Budapest. Recalling his decision, Lukács said, „I confess that in my exhausted condition I acquiesced in their reasoning (that of Szántó and his wife), even though – and I say this in defense of my action – as soon as I had had a couple of hours' sleep in the embassy, I began to regret my decision. But by then it was too late and it was impossible to leave."[2]

Marxistaként Lukács tudta, hogy az embert nem a felmentő körülmények, hanem a tettei határozzák meg bűnössége szempontjából. Amikor Révai telefonon megkérdezte tőle, mit gondol, mit fognak mondani az emberek a visszatéréséről, Lukács így válaszolt: „Nem tudom. Évtizedek múlva eldöntik, hogy igazam volt-e vagy sem. De önkritika nem lesz," majd letette a telefont. Ez önmagában is elég rossz volt. Lukács számára azonban sokkal súlyosabb volt a tény, hogy dacát bátorsággal és akaraterővel támasztotta alá. Ez tették őt veszélyes, intellektuális lázadóvá. A párt, amely igyekezett megszabadulni Lukácstól, nyomást gyakorolt rá, hogy emigráljon. Egy olyan ember számára, akinek egész életét akaratlan száműzetés formálta, ez már túl sok volt. „Volt idő," vágta vissza Lukács, „amikor el kellett menekülnöm ebből az országból (1919), de többé nem. Száműzhetnek. De nem emigrálok."

Lukács abszurd helyzettel szembesült, amikor – saját szavaival élve – „hitelessége" megőrzése érdekében visszautasította az emigrálást. Ahogyan ő fogalmazott: „Megakadtam a torkukon, és sem lenyelni, sem kiköpni nem tudtak." 1919 óta párttagként tapasztalta, hogy a párt újjászervezése után benyújtott hivatalos kérelmére, miszerint továbbra is tag kíván maradni, mintegy tíz éven át nem érkezett válasz. Hogy ezzel kizárták-e a pártból, vagy kérelmét egyszerűen „nem válaszolták meg", ahogyan ő állította, az vitatható. Az eredmény az volt, hogy bár ő magát párttagnak tekintette, a párt szabad ügynökként kezelte, mivel megtagadta az önkritikájára és emigrálására vonatkozó utasítások végrehajtását. Ebben rejlett Lukács „eretneksége az ortodoxiában": amit felülről tagadtak meg tőle, azt belső meggyőződésből teljesítette. Bár gyakorlatilag kiátkozták, hitében hű maradt. Valahányszor a párt ítéletei elítélték, Lukács egy ismerős világban talált menedéket – saját elméjében.

1957 májusában Mészáros Olaszországból írt Lukácsnak, hogy „nem tud hazamenni, amíg olyan emberek, mint Déry és (István) Eörsi börtönben vannak." Még 1956 decemberében is Déry gyárakat látogatott, és sztrájkra buzdította a munkásokat, amíg az „utolsó" szovjet katona el nem

---

[1] Erich Heller, Kafka (Fontana, London, 1974), 115. oldal.

[2] Lukács, Egy élet krónikája, szerk. Eörsi István (Schocken Books, New York, 1983), 131. o.

hagyja Magyarországot. Miután a forradalmat leverték, Kádár János ezt mondta Dérynek: „Tudom, hogy nem akarsz ellenforradalmat vagy a kapitalizmus visszaállítását. De objektíve, azzal, hogy erre vagy arra buzdítottad az embereket, ellenforradalmat provokáltál. Következésképpen intézkedéseket kellett tennünk veled és másokkal szemben."[3] Déry kilencéves börtönbüntetést kapott. 1960-ban amnesztiával szabadult, majd megírta a „Számvetés" (1963) című művét, amely egy idős professzor megrázó története, aki a levert 1956-os forradalom után elhatározta, hogy megszökik. Miután derékig érő hóban küzdötte át magát az osztrák határig, a professzor „hátat fordított a határnak, és mintegy jelképesen néhány lépést visszatett a belső terület felé. Aztán leült egy hóval teli árok szélére. Fáradt volt, és alig érezte már a hideget."[4] A szabadság látótávolságán belül, de mégis a hazában, az idős professzor halálára vár. Ez a metafizikus történet a halálban való szabadságról nem igényelt magyarázatot, legkevésbé Lukács részéről,

> Az évtizedek, amelyeket átéltünk – az emberi történelem egyik legmeghatározóbb időszaka – erős felelősségtudatot ébresztettek bennünk. Nemcsak számos olyan dolgot láttunk, amit csak mi tapasztalhattunk meg – hiszen nemcsak a jelenben éltünk, hanem a tegnapban és a tegnapelőttben is –, hanem egy olyan kifejezésmódot is kialakítottak bennünk, amely e tapasztalatok nélkül elképzelhetetlen lett volna. A goethei panasz: „Istenem, hangot adnott nekem, hogy elmondhassam mit szenvedek" – ez minden alkotó lélek panasza. Tudjuk, mit szenvedett az apa fia halála miatt, mert Homérosz leírta Priamosz látogatását Akhilleusznál. De nem tudjuk, milyen szenvedéseken mentünk keresztül az elmúlt néhány évtizedben, és hogyan formálták ezek az emberi jellemeket. Az élők közül csak te tudod leírni ezeket.[5]

Amikor Lukács itt „az elmúlt néhány évtized szenvedéseire" utalt, bizonyára saját részesedésére is gondolt azokból az évek keserű terméséből. Snagovból visszatérve Lukácsnak minden oka megvolt egyetérteni Oscar Wilde-dal: „Mindenki királynak születik, és a legtöbben száműzetésben halnak meg – akárcsak a legtöbb király."

1957 májusában, mindössze egy hónappal a Snagovból való visszatérése után, Lukics levelet írt Mészárosnak,

> Reményekkel és csalódással olvastam a leveledet. Örülök, hogy az események nem változtatták meg a kapcsolatunkat. Szomorú vagyok a helyzeted miatt. Személy szerint sajnálom, hogy nem tértem vissza hamarabb, amikor a visszatérésed még megoldható lett volna. Ez lett volna a legjobb a jövőd szempontjából. Soha ne add fel marxista módszeredet és orientációd. Ez a veszély már korábban is fennállt, és súlyosbodni fog, ahogy az általános és személyes helyzeted romlik. A történelem nem ismer enyhítő körülményeket. Csak az utat látja, amelyen járunk, és azt, hová vezet… Nem akarok írni a személyes ügyeimről. Megvan a véleményem bizonyos fejleményekről. Aggódtam, hogy hazatérjek, hogy befejezzem az esztétikáról szóló munkámat [Az esztétikai sajátosság]… Ennek megfelelően nincs vágyam más dolgokba belefolyni, és nem engedem, hogy vitákba rángassanak.[6]

De ez nem volt az ő sorsa. „Új élete" 1958 elején, ahogyan Lukács Mészárosnak fogalmazott, keserű hangon kezdődött. Egy élesen megfogalmazott cikkben, „Marxizmus vagy revizionizmus?" címmel, Fogarasi revizionista vezetőként bírálta Lukácsot, aki – szerinte – Bernsteinhez hasonlóan „polgári" eszméket csempészett be a marxizmusba. Még baljósabban hangzott, hogy szerinte Lukács „tudománytalan sztálinizmus-elmélete" nemcsak a revizionisták kalapjaira szolgált díszként, hanem az 1956-os „ellenforradalmárok" tegezében is nyilaként funkcionált. Ebben, jelentette ki Fogarasi, „elsődleges felelősség Lukácsot terheli."[7] Nem volt jelentéktelen ügy, hogy

---

[3] György Aczél, „Megélt szocializmus," 196. oldal, kézirat az LAK-ban.

[4] Tibor Déry, "Elszámolás," Encounter (1963. január), 3–19. oldal.

[5] Lukács Tibor Dérynek, 1963. november 12., LAK.

[6] Lukács levele Mészáros Istvánnak, 1957. május 31., LAK.

[7] Béla Fogarasi, "Marizmus vagy revizionizmus?" Magyar Filozófiai Szemle (1958 tavasz), 269. oldal.

Lukácsot, mint a „fő” revizionistát, összekapcsolták Kolakowskival Lengyelországban és Lefebvrerel Franciaországban. E hármat – állította Fogarasi – hegeliánus módon értelmezték Marxot, tudatközpontúságot hirdettek, és miközben a sztálinizmust támadták, „eltorzították” a marxizmus–leninizmust. Amikor Moszkva kiátkozta Lukácsot,[8] mint az 1956-os forradalom „vezető filozófusát,” mérgező nyilak kezdtek záporozni rá minden irányból. A hivatalos magyar kommunista pártlap vádat emelt ellene 1956-ban Lukács nyíltan hangoztatta, hogy egy „rosszul begombolt kabátot ki kell gombolni.”[9] Aztán egy keletnémet írókongresszuson – amint azt a France Observateur 1958. augusztus 7-i száma beszámolta – Lukács „hibáit” 1956-ban egészen az 1930-as évek közepéig vezették vissza. „Nem titok” – írta a Magyar Nemzet 1958. október 11-én –, „hogy Lukács irodalom- és esztétikafelfogása nem megfelelő a szocialista ifjúság nevelésére.” E körülmények között a legundorítóbb rágalmak Józsefi Szigetitől származtak, aki Lukácsot, tanárát és mentorát „az ellenforradalom mögött álló elméleti pajzsnak” nevezte. Szigeti megkapta jutalmát és a párt Filozófiai Intézetének igazgatója lett. Szigeti viselkedésére Lukács maró megjegyzése volt a válasz: „Az egyetlen eredeti ötlet, amit Szigeti nem tőlem lopott, az az volt, hogy nekem nyugdíjba kellene mennem.”

1956 után Lukács a kommunizmus Prométheuszát jelképezte. Ő volt a bölcs Lukács, az előrelátás és prófétai tudás tulajdonságaival, aki fellázadt 1956-ban. Ami figyelmünket Lukácsban megragadja, az az ő belső, mozdíthatatlan főhősi természete. Makacs és megbánást nem tanúsító, Lukács a saját kemény abszolutizmusának útját választotta. Déry szerint Lukács „saját énjét és gondolatait” fontosabbnak tartotta, mint azt a „hatalmat”, amit a társadalom ruházott rá. A politikai rágalmazás olyan volt számára, mint egy idegen irritáló tényező, az az homokszem az osztrigában, amelyből Lukács remélte, hogy gyöngyöt formálhat. 1960 végén a testvérének így vallott:

> Mióta tavaly átestem azon a komoly gyomorműtéten, sokkal jobban érzem magam, mint az előző években. Rendszeresen tudom dolgozni a napi tíz órámat anélkül, hogy kimerülnék. A kérdés csak az, meddig tarthat ez? Ez az életem lényegi kérdése. A külső körülmények másodlagosak. Emlékezhetsz arra a régi tőzsdei viccre, amit Papa mesélt nekünk úgy ötven évvel ezelőtt. A tőzsde olyan, mint egy lavina, ami fel-le mozog. Gertrud és én mindig ezt idézzük, amikor az életünket jellemezzük, amelyben legalább hatszor átéltünk ilyen "lavinákat". Ezúttal a lavina lefelé ment. Néhány jel arra utal, hogy talán túljutottunk a mélyponton, de sosem lehet biztosan tudni. Gertrud és én soha nem kérdőjelezzük meg ezeket a hullámvölgyeket. Neki csodálatos képessége van alkalmazkodni a körülményekhez, ami lehetővé teszi számunkra, hogy kellemes környezetben éljünk anélkül, hogy aggódnánk a megélhetésünk miatt. Személy szerint ez a "lavina" megszabadított sok megterhelő és bosszantó felelősségtől. Most legalább a munkámra tudok koncentrálni.[10]

Mindazonáltal Lukács Budapest sziklájához volt láncolva. Ami Prométheuszi volt Lukácsban, az nem a „tűz” — a forradalom — ajándékozása volt, hanem az, hogy áthágta a régi rendet, és

> Ezt az ésszerűtlen hangulatot már korábban is mutattad,
> És ismét itt horgonyoztad le magad a nyomorúságban.[11]

Fogarasi kifejtette a párt álláspontját Lukács kapcsán: „1956 után vártunk és vártunk, hogy Lukács elismerje hibáit. Reméltük, hogy egy ilyen tiszteletre méltó párttag és marxista felismeri ezeket. A Magyar Tudományos Akadémia sok tagja képes volt elismerni saját tévedéseit. De Lukács megőrizte nézeteit az 1956-os forradalomról.”

---

[8] A filozófia kérdései, 1956. június..

[9] Nagy László, „A Lukács-vitáról,” Pártélet (1959. augusztus), 46–48. oldal.

[10] Lukács Micinek, 1960. december 24., LAK.

[11] Aiszkhülosz, Leláncolt Prométheusz, ford. Warren D. Anderson (Bobbs-Merrill, New York, 1963), 45. o.

Ugyanakkor a párt ideológusa, András Gedd felfedte a titkot: „Az antistálinizmus lendületet és mélységet nyert, mert Lukács tudományos presztízst adott neki. Bevezette ezt a fogalmat, és beépítette az értelmiségi pezsgésbe. Lukács volt az első, aki a sztálinizmust rendszerként és módszerként határozta meg."[12] 1962 elején Lukács egy Alberto Caroceinek írt levelében – aki feleségül vette Vedres Évát, a Pollacsek család második generációs leszármazottját – így fogalmazott: „Ostobaság egy világ-történelmi korszakot egyetlen személy alapján meghatározni és korlátozni. Az apparátus hozta létre és indította el a sztálinizmust. Mint egy fordított piramis, a sztálinizmus széles alapja kis Sztálinokon nyugodott."[13] Miközben támogatta Sztálin áldozatainak rehabilitációját, Lukács megtagadta ezt Trockijtól és követőitől, mondván, hogy Sztálin „de facto" Trockij politikáját valósította meg. „Trockijnak igaza volt" – írta Lukács –, „amikor azzal vádolta Sztálint, hogy eltulajdonította politikáját." Carocceihez írt levelében Lukács prófétikusan hozzátette: „Csak az oroszok képesek teljes mértékben elemezni és feltárni a sztálinizmust." Előre látta a hosszú és nehéz „átmenetet az igazi, demokratikus szocializmushoz", mivel a sztálinizmus a „középszerűek és opportunisták paradicsoma" volt.

Kolakowski megjegyezte, hogy „Lukács soha nem kérdőjelezte meg azokat a leninista alapokat, amelyekre a sztálinizmus egész építménye épült."[14] Ez igaz. Mégis, az 1956-os forradalom próbára tette még Lukács szövetségét is Lenin unalmas és nehézkes politikai rendszerével. Szellemi világa már nem volt bezárva a régi dogmák szűk határai közé. Semmi sem illusztrálja ezt jobban, mint Lukács műve, a „Sajátosság mint esztétikai kategória" (1957). Eredetileg magyarul jelent meg, német változata csak 1967-ben látott napvilágot, és eleinte figyelmen kívül hagyták, majd háttérbe szorította nagy műve, „Az esztétikai sajátosság" (1963). Időközben azonban Lukács kritikusai elítélték az 1957-es művét, mint a revizionizmus méltatlan forrását. Legalábbis rejtélyes, hogy Lukács „sajátosság" fogalmának ezoterikus kezelése, amely messze a legvitatottabb fogalom az esztétikájában, miért váltott ki ilyen ortodox haragot, bár igaz, hogy látszólag politikailag kifogástalan esztétikájában néhány robbanásveszélyes politikai gondolatot rejtett el.

Jelentőségteljes módon Lukács 1957-es művét, amely Kant esztétikájával foglalkozott, a „prolegomena"-nak nevezte az „Esztétikai sajátosság" című művéhez. Kant is a „Prolegomena minden jövendő metafizikához" című művében jegyezte meg, hogy Hume-nak köszönhetően felébredt dogmatikus szendergéséből. Ahogyan Kant fogalmazott: Hume „először szakította meg dogmatikus szendergésemet, és adta spekulatív filozófiai vizsgálódásaimnak egészen új irányt."[15] Hume kihívást intézett az Értelem felé, amiért az saját belső forrásából próbálta kifejleszteni eszméit. Az Értelem helyébe Hume az érzékszervek kizárólagos termékenységét állította. Amit Hume tett Kanttal, azt tette az 1956-os forradalom Lukáccsal. Őt is felébresztette „dogmatikus szendergéséből." Határozottan állította, hogy Descartes „omnis determinatio est negatio" (minden meghatározás tagadás) kifejezése a „helyes" megértés kulcsa a partikuláris, azaz a különös tekintetében.[16] Esztétikai nyelvre fordítva ez azt jelentette, hogy a sztálinista kommunizmus meghatározása tagadta a magyar szocializmus „különösségét." Lukács Hobbes-t nevezte a „különös dialektikája" első képviselőjének. 1957-ben, egy levert forradalom árnyékában Lukács a hobbesi

---

[12] András Gedö, „A jelenkori osztályharc néhány elméleti problémájához," Partélet (1957. november), 44. o. Kolakowski másképp látja: „Az 1950-es évek végén, amikor a politikai és ideológiai forrongás Kelet-Európában tetőfokára hágott, Lukács a sztálinizmus egyik legfélénkebb és legóvatosabb kritikusa volt, soha nem kérdőjelezve meg annak alapelveit, csupán bizonyos megnyilvánulásait." Főbb marxista áramlatok, 3. kötet, 302–303. o.

[13] Lukács Alberto Caroccinak, 1962. február 3., LAK.

[14] Leszek Kołakowski, A marxizmus fő áramlatai, ford. P. S. Falla (3 kötet, Oxford University Press, New York, 1981), 3. kötet, 301. oldal.

[15] Kant - Válogatások, szerk. Lewis White Beck (Macmillan, New York, 1988), 157. o.

[16] Lukács, A különösség mint esztétikai kategória (Akadémia, Budapest, 1957), 10. o.

átmenetre gondolt a háború állapotából a béke és a törvényen alapuló rend állapota felé. Bár esztétikai köntösbe burkolva, Lukács gondolatai az „Esztétikai kategória sajátosságában” egy olyan „élet” konceptualizálására irányultak, amely tönkrement, és most egy hódító lába alatt hevert.

Sartre figyelmét elkerülte, hogy Lukács ezzel tulajdonképpen egy magyar útról beszélt a szocializmus felé, és megkérdőjelezte, hogy léteznek univerzálisan alkalmazható „általános” kommunista törvények. 1957 végén Mészáros Párizsból írt levelet Lukácsnak,

> Találkoztam Sartre-ral. Meghívott az apartmanjába, és két órán át beszélgettünk. Feltételezem, hogy megkaptad a levelét. Talán láttad a Les Temps Modernes legutóbbi számát, amelyben „La Question de Méthode” című esszéjében bírálta a marxizmust. Beszélgetésünk végén Sartre sajnálatát fejezte ki emiatt, mondván, hogy félrevezették, és korrigálni fogja a sértő megjegyzéseket. A legnagyobb készséget láttam benne a párbeszéd folytatására, és a levele az első lépés ebbe az irányba.[17]

Sartre valójában soha nem küldte el azt a levelet. Lukács viszont lelkesnek tűnt a „párbeszéd” folytatására. Miután megkapta Simone de Beauvoir Les Mandarins című regényének egy példányát, így írt neki: „Az ön gesztusát úgy értelmezem, mint a helsinki megszakadt párbeszédünk folytatását. Remélem, lehetőségem nyílik folytatni azt önnel és Sartre-ral. Annak érdekében, hogy megőrizzük párbeszédünk folytonosságát, megkértem a kiadómat, hogy juttassa el önhöz Az ész trónfosztása című művem egy példányát.”[18] Lukács dicsérte De Beauvoirt azért, mert felismerte, hogy a kortárs világban csak egyetlen erkölcsi probléma létezett: mit kezdjünk a kommunizmussal. Valóban, Az kétértelműség etikája (1948) című könyvében De Beauvoir a marxizmust és a kommunizmust a „kétértelműség etikájával” kapcsolatban tárgyalta, amely – mint mondta – „olyan etika lesz, amely nem fogja előre kizárni annak lehetőségét, hogy a különálló létezők egyidejűleg kötődhetnek egymáshoz, hogy egyéni szabadságaik olyan törvényeket alkothatnak, amelyek mindenki számára érvényesek.”[19]

A radikalizmus kérdését tárgyalva Marx kapcsán A kétértelműség etikája című művében – egy Lukács számára is fontos témában – De Beauvoir élesen megjegyezte, hogy „Marx nem tartja úgy, hogy bizonyos emberi helyzetek önmagukban és abszolút módon előnyösebbek lennének másoknál.”[20] És miután megerősítette Sartre szabadságfogalmát – egy olyan szabadságot, amely, mint mondta, „nem tudja önmagát akarni anélkül, hogy egy nyitott jövőt célozna meg” –, hozzátette: „ha hinni akarunk a keresztény teremtésmítoszban, maga Isten is egyetértett ebben a pontban az egzisztencialista doktrínával...”[21] Pontosan ez a kísérlet, amely Istent és az emberi szabadságot próbálta összekapcsolni, az, ami Lukácsnak nem tetszett az egzisztencializmusban. Egyetértett Chesterton szellemes paradoxonjával, miszerint a „belső fény a legrosszabb világítási forma.”[22]

Lukács valószínűleg elégedettséggel töltötte el a tudat, hogy Sartre egyre közelebbi kapcsolatba került a marxizmussal. Sartre fő filozófiai esszéjében, a "Módszer keresése" című művében az egzisztencializmust „a tudás peremén élő parazita rendszerként” jellemezte, és hozzátette: „Mi

---

[17] István Mészáros Lukácshoz, 1957. november 29., LAK.

[18] Lukács Simone de Beauvoir-nak, 1955. október 18., LAK.

[19] Simone de Beauvoir, Az kétértelműség etikája, fordította Bernard Frechtman (Philosophical Library, New York, 1948), 18. oldal.

[20] Uo.

[21] Uo. 71. o.

[22] Lukács, Tanulmányok az európai realizmusról, bevezetés (Grosset and Dunlap, New York, 1964), 8. oldal.

Marxhoz valljuk rokonságunkat."[23] Sajnálatos módon Sartre, mint marxista, nemcsak „sértő megjegyzéseket" tett Lukácsról, hanem félre is vezették a Magyarországon lezajlott későbbi eseményekkel kapcsolatban. Sartre elsődleges forrásaként François Fejtőt használta az 1956-os magyar forradalomról szóló írásában, aki személyes ellenszenvet táplált Lukács iránt. Így nem meglepő, hogy Sartre képes volt azt írni az 1956-os forradalomról: „Nem hallottam olyat mondani, hogy akár egy marxista is megváltoztatta volna a véleményét."[24] Sartre szerint Lukács olyan filozófusra emlékeztette, aki „eszmebeli palotákat épít," miközben kunyhóban él. Sartre végső ítélete pedig tájékozatlan és kissé igazságtalan volt: „Nem véletlen, hogy Lukács – Lukács, aki oly gyakran eltorzítja a történelmet – 1956-ban találta meg lefagyott marxizmusának legjobb meghatározását. Húsz év gyakorlat elegendő tekintélyt adott neki ahhoz, hogy ezt az álf filozófiát voluntarista idealizmusnak nevezze."[25] Ráadásul, ha Sartre elolvasta volna Lukács „A specifikus mint esztétikai kategória" című művét, talán nehezebben írta volna le: „A marxisták többsége számára gondolkodni annyit jelent, mint azt állítani, hogy totalizálunk, és ezzel az ürüggyel a sajátosságot univerzalitással helyettesítjük."[26]

Összességében Lukács szkeptikus maradt Sartre marxizmusával kapcsolatban. Mészárosra reagálva megjegyezte,

> Sok érdekes problémát vetettél fel a leveledben, mindenekelőtt Sartre-t illetően. Egyetértek abban, hogy az értelmi közeledést komolyan kell venni. Gyorsan átolvastam a cikkeit, és várom a könyvét, hogy kiderüljön, tartalmaz-e valami újat. Azonban a legfontosabb kérdésekben Sartre továbbra is egzisztencialista marad, annak ellenére, hogy kacérkodik a marxizmussal.[27]

Amikor a marxizmusról volt szó, Lukács hajthatatlan volt. Amikor Mészáros csatlakozott a Párizsban megjelenő Irodalmi Újsághoz, amely az 1956 után Magyarországról távozott írók fő fóruma volt, Lukács megszakította a kapcsolatot szeretett tanítványával, aki így írt vissza: „Sem a harag, sem az elutasítás nem fogja megváltoztatni azt a nézetemet, hogy te tanítottál engem."[28] Lukács ünnepélyes válasza tanulságos:

> Üdvözlöm a marxizmus iránti hűségedet... Amikor elfoglaltad a pozíciódat az Irodalmi Újságnál, minden kapcsolatot megszakítottam veled. Remélem, belátod, milyen hiábavaló együtt dolgozni ezekkel az emberekkel. Nincs különbség aközött, hogy polgári demokratákkal van-e dolgunk, akik behódolnak az imperializmusnak, vagy kommunista renegátokkal, akik Dosztojevszkij bűnbánó forradalmárjaihoz hasonlóan viselkednek. Mindannyian, akár tudatosan, akár tudattalanul, akadályozzák az utat a jövő felé, és az egyetlen lehetséges haladás ellenségei.[29]

Dérynek igaza volt. Lukács valóban „szent rémület" volt az eszmék terén, akinek titkos végtelenségeit túlzottan is üldözte. Ebből fakadt Lukács gyakran emlegetett hűvössége és távolságtartása. Mégis, személyesen érzékeny és együttérző volt, különösen természetesen barátai és megbízható tanítványai iránt. De mindenekelőtt Gertrud volt az, aki rendkívüli hatásával Lukácsra kegyes hidat képezett közte és az emberi világ között.

---

[23] Jean-Paul Sartre, Módszerkeresés (Knopf, New York, 1963), 17. oldal.

[24] Uo. 23. o.

[25] Uo. 28. o.

[26] Uo. 48. o.

[27] Lukács István Mészároshoz, 1958. február 23., LAK.

[28] István Mészáros Lukácsnak, 1961. december 13., LAK.

[29] Lukács István Mészárosnak, 1962. január 30., LAK.

Gertrud egészségi állapotának 1958 óta bekövetkezett romlása fokozatosan megfosztotta Lukácsot a „kettős igazságtól". Barátainak és rokonainak írt levelei ebben az időszakban gyakran tartalmaznak utalásokat Gertrud egészségi állapotára. Azonban ő és a családi orvos eltitkolták Lukács elől azt a tényt, hogy Gertrud torokrákban szenvedett. Őszintén hitte, hogy Gertrud „klasszikus influenzában" szenved. 1963 januárjában Lukács így írt Micinek,

> Gertrudnak teljesen igaza van, hogy megszid engem a levelezési szokásom miatt. Minél idősebb leszek, annál rosszabb lesz ez a rossz szokás. Ráadásul idén a körülmények szokásosnál is kedvezőtlenebbek. Ott van Gertrud állapota, amiről már mesélt neked. Nagy gondban vagyok a munkámmal kapcsolatban. Reméltem, hogy elkezdhetek dolgozni az Esztétikámon (1963), de még mindig sok problémát találok az anyaggal kapcsolatban. Jelenleg egyik problémáról a másikra rohanok. És minden megoldott probléma egy újabbra mutat, amely megoldandó. Ez aligha a megfelelő helyzet ahhoz, hogy leküzdjem a rossz szokásomat. Egyébként jól vagyok. De nincs több beszámolnivalóm erről.[30]

Márciusra Gertrud alig tudott beszélni. Amikor Lukács felismerte az igazságot, heves összetűzésbe keveredett a családi orvossal, amiért elhallgatta előle Gertrud betegségét. Ragaszkodott hozzá, hogy ha ő maga megbetegedne, akkor neki az „abszolút igazságot" mondják el. Április 15-én tájékoztatta Déryt: „Hazahoztuk Gertrudot [a kórházból]. Javult az állapota. A szédülés elmúlt, és az étvágya is valamelyest javult. De minden reggel fejfájással küzd." Gertrud 1963. április 28-án hunyt el. Lukács Az esztétikum sajátossága című művét, amely életének erkölcsről és esztétikáról szóló gondolkodásának összefoglalása, Gertrudnak ajánlotta „szerény kísérletként, hogy kifejezze háláját a több mint negyven évnyi közös életért, gondolkodásért, munkáért és küzdelemért."

Gertrud halála, mondta Lukács Micinek, „sötét árnyékokat vetett a túlélőre." Amikor pedig Déry Párizsból azt írta neki, hogy „tovább kell élnie," Lukács így válaszolt: „Igazad van. Nehéz hozzászokni a mindennapi élethez, különösen a munkához. De az intenzív gondolkodás csak az élet ürességét idézi elő, annyira, hogy az elme, félve a sokktól, nem hajlandó dolgozni. De meg kell találnom a módját a munkának. Egyedül nekem kell megtalálnom az utat."[31] De ez nem volt könnyű.

Mélyebb és jobb megértést nyerünk arról, hogy mit jelentett Gertrud Lukács számára az 1963 nyarán írt „Lessing Minna von Barnhelm" című esszéjéből. Ebben Lukács Lessing vígjátékát használta fel legbensőbb gondolatainak kifejezésére Gertrudról és a szerelemről. Mint a szerelemnek szentelt tisztelgés, Lukács esszéje minden idők legnagyobbjai közé sorolható. Egyszer azt írta, hogy „Platón Lakomája és Dante Beatricéje óta a szerelem soha nem kapott ekkora jelentőséget a zseni világképében", mint Goethénél.[32] Ugyanez elmondható Lukácsról is ebben a művében.

Ebben az esszében Lukács dicsérte Lessing vígjátékának mozarti légkörét, amelyben az özvegy Minna feleségül megy a társadalmilag alacsonyabb rangú Tellheimhez, egy leszerelt őrnagyhoz és rokkant férfihoz. Minna és Tellheim házassága megerősítette Lukács azon elméletét, miszerint a dráma a „morál dialektikája".[33] Ez a sajátos dialektika az osztályalapú társadalmon alapul, amelynek klasszikus drámái az Oreszteia és az Antigoné. Lukács számára axióma volt, hogy „az etikus viselkedés ellentétes erkölcsi kötelességekből fakad," amit az Antigoné és természetesen a Minna von Barnhelm is bizonyít. Saját osztályával szakítva Minna feleségül megy Tellheimhez, aki

---

[30] Lukács Micinek, 1963. január, LAK.

[31] Lukács Tibor Dérynek, 1963. május, LAK.

[32] Lukács, Goethe és kora, ford. Robert Anchor (Howard Fertig, New York, 1978), 234. o.

[33] Lukács, „Lessing Minna von Barnhelm című műve," in Lukács Marxizmus és emberi felszabadulás, szerk. San Juan jun., (Delta Books, New York, 1973), 228. o.

mint szerencsekatona, Lukács hangján is megszólal: „Általam, Minna, elvesztetted barátaidat és rokonaidat, vagyonodat és hazádat. Általam, bennem kell mindezt megtalálnod megint, vagy a lelkemre száll a legbájosabb nő pusztulása."[34]

Tellheim problémái, egy erényes ember problémái, aki a machiavellista reálpolitika és a sztoikus erkölcsiség között rekedt, Lukács saját problémái voltak:

> Számára [Tellheim] esetében szó sincs arról, hogy „Hazám, akár jó, akár rossz," ugyanúgy, mint egy „jó ügy"-ről, amelyért esetleg mindent fel kellene áldoznia, még a becsületét is bizonyos körülmények között... [Ő] teljesen világossá teszi nézeteit: „A hatalmasokat szolgálni veszélyes, és nem éri meg az ezzel járó fáradságot, kényszert és megaláztatást."[35]

A döntő kérdés az „emberi magatartás" volt egy machiavellista világban. Vagyis milyen etikus viselkedés lehetséges akkor, amikor – ahogyan Lukács fogalmazott – nemcsak a gonoszság választható, hanem „egy erkölcsileg helyes, erényes döntés is rejthet egy embertelenségi elvet"?[36] Megfigyelte, hogy „Shakespeare társadalmi cselekvésdialektikája Machiavelli által felfedezett valós struktúrákból ered", és analóg módon Lukács saját „cselekvésdialektikája" egy machiavellista hatalmi politikát folytató kommunista államból származott. Az „emberi magatartás" Lukács értelmezésében – amint láttuk – magában foglalta a nevetést és a komédiát, mint az erőtlenek védekezési eszközét. Emellett Lukács elfogadta a sztoikus magatartást is, amely az „belső integritást" állította szembe a „külső embertelenséggel". Figyelembe véve Lukács állandó elkötelezettségét a kommunista ügy iránt, a sztoicizmus adta neki azt az „erőt", hogy szembenézzen a párt machiavellista hatalmi politikájával. Mint már megjegyeztük, a sztoicizmust úgy írta le, mint „az önvédelem ideológiáját a védtelenek számára, akik erősebb erőknek vannak kiszolgáltatva."[37]

Lukács sztoicizmusa hatékonynak bizonyult az „ellenséges világ" ellen, de csődöt mondott Gertruddal való kapcsolatában. Felesége előtt Lukács, félretéve sztoikus álarcát, szabadjára engedte régóta elfojtott „tehetetlen felháborodásérzéseit" saját megaláztatásai és az őt érő korlátozások miatt. Ami meggyógyította Lukács felháborodását, az Gertrud „bölcsessége és józan esze" volt, amely egy mélyen átélt és asszimilált élettapasztalatból fakadt. Ahogy Lukács írta: „Ha közelebbről megnézzük, Minna bölcsessége valójában nem is bölcsesség, csupán egy igazi emberi lény töretlen vágya egy értelmes lét iránt, amely csak társkapcsolatban és szeretetben lehetséges."[38]

Lukács így tisztelgett felesége előtt Lessing hősnője, Minna portréján keresztül. Amikor Gertrud közeledett a halálához, Lukács Shakespeare XVIII. szonettjének sorait másolta A művészet sajátossága címoldalára.

> ...örök nyarad sosem múlik el,
> S nem veszíted el azt a szépséget, mi tied;
> Halál sem dicsekedhet, hogy árnyékában jársz,
> Mert örök sorokban idővel növekszel:
> Amíg emberek lélegeznek, vagy szemek látnak,
> Addig él ez, s ez ad életet néked.

---

[34] G. E. Lessing drámai művei, szerk. Ernest Bell (George Bell és Fiai, London, 1678), p. Sons, London, 1878), 401. o.

[35] Lukács, "Lessing Minna von Barnhelm című műve," 234. o.

[36] Uo. 230. o.

[37] Uo. 234. o.

[38] Uo. 236. o.

New Yorkból érkezett Lesznai Anna megható vallomása: „Milyen fájdalmas, hogy hatalmas földrajzi távolság választ el minket, ami barátságunkat absztrakt levelezéssé redukálja!”[39] És egy korábbi levelében finoman megfeddte Lukácsot: „Azt hiszem, tévedsz, amikor azt mondod, hogy idősebb korunkban bölcsebbek vagyunk és beletörődöttebbek a szomorúságba. Éppen ellenkezőleg.”[40]

Miközben megpróbálta visszanyerni munkakedvét Gertrud halála után, Lukács bécsi barátjának, Ernst Fischernek vallotta be,

> Azok közé tartozom, akik képesek a múltat, jelent és jövőt hídként felfogni. A múlt alatt elsősorban a marxista klasszikusokat és az ő múltérzéküket értem. Manapság senki sem tud olyan hidat építeni, mint az én esztétikám... Természetesen előfordulhat, hogy ez inkább egy lebegő híd, amelynek helyén a marxista reneszánsz majd egy szilárd hidat épít.[41]

Lukács „Az esztétikum sajátossága” című műve zavarba ejtő és kíváncsiságot keltő alkotás. Nyíltan beszélt azokról a „problémákról”, amelyekkel a munka során szembesült. Ezek a problémák saját magának köszönhetők, és nagyrészt a művészet Hegeli megközelítésében gyökereznek. Matthew Arnold magasztos szellemiségével Lukács, miközben az esztétikum „sajátosságával” birkózott, igyekezett „édes harmóniát és világosságot” terjeszteni a sötétségben élők között. A szellem hegeli polaritásai – belső és külső fordulatai, valamint az általánostól az egyedi felé való mozgása – alapvető szerepet játszanak Lukács esztétikai felfogásában a Besonderheit, azaz a sajátosság fogalmának megközelítésében. Ez az, ami zökkenőmentesen közvetít az egyén és az összesség között, egyszerre tükrözve mindkettőt. Lukács számára, aki a művészet terén Hegel névjegyét viselte, létezett a szellem értelmes „önmozgása”, amely valódi történelmi egészeket eredményez az eseményekben. A művészet Lukács szerint tehát egyszerre volt „az adott kor kifejeződése” és a világlélek bármely adott ponton elért fejlődési szakaszának tünete. Ezen utóbbi pontról Karl Popper azt mondta,

> Nincs a legcsekélyebb szimpátiám sem ezekkel a „szellemekkel”; sem idealista prototípusukkal, sem dialektikus és materialista megtestesüléseikkel, és teljes mértékben együttérzek azokkal, akik megvetéssel kezelik őket. Mégis úgy érzem, hogy ezek legalább egy vákuum létezésére utalnak, egy olyan helyre, amelyet a szociológiának kellene betölteni valami értelmesebbel, például a hagyományból fakadó problémák elemzésével.[42]

Nem csoda, hogy Lukács a „problémákról” beszélt, amelyekkel A művészet sajátosságai című művén dolgozva szembesült! Érdekes módon eredetileg az etikáról akart írni. Azonban erőfeszítései kimerítő esztétikai elemzésbe torkolltak, ahol újabb nehézségekbe ütközött. Egyebek mellett rájött, hogy a művészet éppúgy nem szolgálhat etikai normatív értékek forrásaként, ahogyan a marxista „faj” fogalma sem szolgálhat az etikai személyiség fogalmaként; bármilyen kapcsolat a művészet és az erkölcs között, amint az Platónnál is nyilvánvaló, problémás, mert két autonóm világot kapcsol össze. Az erkölcs szempontjából az emberi élet javáért visel felelősséget. Ennélfogva a művészetnek és az erkölcsnek nincs mondanivalója a művész munkájának vagy a szépség jóságáról, ahogyan a művészetnek sincs mondanivalója az emberi élet jóságáról.[43] Lukács azon állítására reagálva, miszerint a művészetben megjelenő irracionalizmus az „ész pusztulásához” vezetett, Arnold Hauser emlékeztette nagyra becsült barátját, hogy

---

[39] Anna Lesznai Lukácsnak, 1963. október 26., LAK.

[40] Anne Lesznai Lukácsnak, 1963. augusztus 1., LAK.

[41] Lukács Ernst Fischernek, 1963. május 5., LAK.

[42] Idézve Ernst H. Gombrich, Művészet és illúzió (Phaidon Press, London, 1959), 17. oldal.

[43] Jacques Maritain, A művész felelőssége (Scribner, New York, 1960), 40-41. oldal.

> A baloldali művészeti kritika, helyesen felismerve, hogy életfilozófia, politikai eszmék és társadalmi hozzáállás, valamint a művészi alkotás között ok-okozati összefüggés áll fenn, gyakran esik abba a hibába, hogy arra a következtetésre jut, miszerint a vitathatatlanul magas színvonal az előbbiek terén elkerülhetetlenül hasonlóan magas színvonalhoz vezet az utóbbi tekintetében is. Az a jelenség azonban, hogy egy jó ember lehet rossz zenész, vagy fordítva, társadalmi szinten egyáltalán nem ismeretlen. A művészi intelligencia egészen más, mint az elméleti intelligencia, és a paradoxon, akárcsak az irracionalizmus általában, teljesen mást jelent a művész és a filozófus számára.[44]

Lukács egész „Az esztétikum sajátossága" című művét a mimézis fogalmára alapozza. Erről a fogalomról ő és Charles de Tolnay leveleztek egymással. Lukács 1964 februárjában Tolnaynak írt levelében így fogalmazott: „Minden komoly művészettörténet a mimézisre épül, az eszmék utánzására, ahogyan azt Platón és Arisztotelész meghatározta." Tolnay, aki művészettörténész és a reneszánsz művészet, különösen Michelangelo elismert szakértője volt, élénk érdeklődéssel követte Lukács marxista megközelítését a reneszánsz művészet, főként Michelangelo és Tintoretto művészetének elemzésében. Lukács pedig, akit a mimetikus művészet erősen foglalkoztatott, Tolnay segítségével szerette volna megérteni, miként sikerült például Michelangelónak és Tintorettónak a kereszténység metafizikai rendszerén belül egyensúlyt teremteniük a realizmus és a szépségről alkotott etikai ítéletek között. Ugyanebben a Tolnaynak írt levelében Lukács így ír: „Ez a probléma (a mimetikus művészet) nagyon érdekel. Bár több mint tíz év telt el azóta, hogy felejthetetlen napot töltöttem a Scuola di San Roccóban, Tintoretto és az ő paradoxona még mindig érdekel."[45]

Lukács különösen érdeklődött a festészet mimetikus hatása iránt, és különösen az iránt, amit a reneszánsz művészetben „funkcionális változásnak" nevezett. Ez a „funkcionális változás" gondolata a reneszánsz művészetben Lukács drámakoncepciójához kapcsolódott, amelyet a „Tragédia metafizikája" című művében fejlesztett ki. Lukács szerint az antik tragédiában az istenek részt vettek a drámai cselekményben, és valós szereplői voltak a darabnak. Ezzel szemben a modern drámában a keresztény Isten elhagyta a színpadot. Lukács elemzésében:

> A dráma egy olyan színdarab, amely az emberről és a sorsról szól – egy darab, amelyben Isten a néző. Ő csak néző, és nem több; szavai és gesztusai soha nem keverednek a szereplők szavaival és gesztusaival. Tekintete rájuk szegeződik: ennyi az egész. „Aki látja Istent, meghal" – írta egyszer Ibsen; „de vajon tovább élhet-e az, akire Isten tekintete ráesett?"[46]

És most láthatjuk Tintoretto „paradoxonát", akinek Keresztrefeszítése a Scuola di San Roccóban olyan nagy hatással volt Lukácsra. Azt mondta, hogy Tintoretto ebben a festményben megragadta „Isten tragikusan boldogtalan szeretetét" az ember iránt. De a kereszten függő alak, akit nemcsak a kereszt magassága, hanem az arany glória is elszigetel, sápadt az ijesztő égbolt hátterében, csupán egy néző – egy olyan személy, aki, ahogyan Lukács megfigyelte, csak figyel, de soha nem avatkozik be. Isten, mint puszta szemlélője egy vallási drámának, tehát ez a paradoxon – a paradoxon, amelyet Tintoretto megragadott. Isten nem halt meg; ő csak egy néző volt. A kereszt körül álló mintegy hetven alak túlságosan el van merülve a saját feladataiban ahhoz, hogy észrevegye a felettük zajló szenvedést. Lukács rámutatott, hogy egyetlen más keresztre feszítési jelenet sem próbálta meg előidézni azt a különleges hatást, amelyben a Megváltó – akit a világ elítélt és keresztre feszített – csendes közönnyel figyeli a világ kegyetlen tetteit és személyes fájdalmait, miközben az továbbra is saját ügyeivel van elfoglalva. Lukács szerint Tintoretto

---

[44] Arnold Hauser, Manierizmus: A reneszánsz válsága és a modern művészet eredete (2 kötet, Knopf, New York, 1965), 1. kötet, 16. oldal.

[45] Lukács Charles de Tolnaynak, 1964. február 29., LAK.

[46] Lukács, Lélek és forma, ford. Bostock Anna (MIT Press, Cambridge, Mass., 1974), 152. o.

Keresztrefeszítésének üzenete az, hogy a keresztény mítoszok nem olyan fontosak vagy központiak, mint ahogyan azt az egyház feltételezi vagy állítja. Ennek következtében Lukács számára, Tintoretto remekműve előtt állva, a vallási színház a legteljesebb értelemben véve egy Theatrum Mundi volt. És Sartre, zseniális esszéjében, amely Tintorettóról szól, úgy tűnik, visszhangozza Lukács gondolatait:

> A művész először a történelemben tudatosította magában a magányát. Ki ruházta fel őt ezzel? Honnan kapta azt a jogot, amit önkényesen magának tulajdonított? Isten kioltódott, sötétség uralkodott. Hogyan festhetett volna a sötétben? Kinek? És miért? És mi okból? A művészet tárgya továbbra is a világ maradt, az abszolútum.[47]

Lukács esztétikája valójában inkább Arisztotelésznek és Hegelnek köszönhető, mint Marxnak. Ami alapvetően marxista az ő esztétikájában, amint azt Kolakowski is rámutatott, az az állítás, hogy létezik egy „szükségszerű kapcsolat" az adott társadalomban fennálló osztályviszonyok állapota és annak művészeti termékei között.[48] Nem támaszkodhatott szent marxista szövegekre, amelyekből művészetelméletet lehetne levezetni; mert ilyenek nem léteznek. Lukács esztétikája felfogható úgy is, mint egy stratégiai válasz a kommunizmusra, amelyet a sztálini gyakorlatok eltorzítottak és elcsúfítottak. A műalkotások – azok, amelyeket Lukács egész életében csodált – arra hivatottak, hogy megváltsák és megmentsék a kommunizmust bukott kegyéből. Sajnos Lukács, aki egy polgári örökség bénító ellentmondásai és egy szocialista jövő között rekedt, időnként súlyosan leegyszerűsítette a múltat, és csupán a jövő mentegetőjévé vált. Mindazonáltal, ha elfogadjuk John Dewey nézetét, miszerint az esztétika a „végső ítélet a civilizáció minőségéről", akkor Lukács esztétikája a modern, polgári civilizáció minőségéről alkotott legátfogóbb ítéletet képviseli.[49]

Lukács maga is nagy jelentőséget tulajdonított az „Esztétikum sajátossága" című művének. Mészárosnak írt levelében megjegyezte: „Ami az esztétikám angliai hatását illeti, örömmel fogadnám. Mert megingatná (F. R.) Leavis tanítványainak alapjait és szűklátókörű előítéleteiket. De nyilvánvalóan időbe telik majd."[50] Valóban, Lukács élénk érdeklődéssel követte a C. P. Snow által a cambridge-i Rede előadásán (1959) keltett vitát, amely „A két kultúra" címen megjelentetve élénk vitát váltott ki Angliában és Amerikában egyaránt. Leavis, talán a legbefolyásosabb és legvitatottabb figura, a kultúra természetét illető kérdéseket boncolgatta. Különösen azt, hogy mit is jelent a „kultúra". Lukács számára a kultúra, ez az óriási elágazó és sokrétű jelenség, nagy intellektuális és gyakorlati hűséget követelt meg. Hallgatólagosan egyetértett Snow-val abban, hogy a „hagyományos" kultúra nagyrészt ellenséges a jövővel szemben, míg Snow szerint a tudósok „csontjaikban hordozzák a jövőt." Így a Snow-Leavis vitában Lukács, aki levelezésében mindig „tudományosnak" nevezte irodalmi elméleteit, közelebb állt Snow nézeteihez.

Érdekes módon Snow kíváncsi déja vu érzésről számolt be, amikor Trilling 'A modern elem a modern irodalomban' és Lukács 'A kortárs realizmus jelentése' című művét olvasta. Amit az egyik jóváhagy, azt a másik elutasítja, és mégis van egy kapcsolat, mert

> Mindkettőjük okos ember, és hasonló szempontból okosak. Mindketten szándékosan hoznak az irodalomkritikába olyan eszköztárat, amelyet nem irodalmi diszciplínákból merítenek: Lukács a filozófiából és közgazdaságtanból, Trilling pedig a freudi pszichológiából. Gyakran keltenek közös benyomást arról, hogy nem empirikusak: amikor megpróbálnak empirikusak lenni, hajlamosak túlozni. A modernizmusról Lukács mértékletesen és udvariasan ellenséges, Trilling odaadóan támogató. Egy hosszú és alapos modernizmuselemzésben Lukács a következőket látja annak jellemző

---

[47] Jean-Paul Sartre, Helyzetek (Fawcett Világkönyvtár, New York, 1966), 39. oldal.

[48] Kolakowski, A marxizmus fő áramlatai, 2. kötet, 345. oldal

[49] John Dewey, Művészet és tapasztalat (Capricorn Books, New York, 1958), 326. o.

[50] Lukács levele Mészáros Istvánnak, 1964. április 11., LAK.

> vonásaként: az elbeszélői objektivitás elutasítása, a személyiség feloldódása, történetietlenség, az emberi állapot statikus szemlélete.[51]

Ellentétben Snow-val, Leavis, aki önmagát "anti-filozófusnak"[52] nevezte, komoly fenntartásokat fogalmazott meg a marxizmussal kapcsolatban, mint az irodalomkritika segédeszközével szemben. Egy befolyásos esszéjében, a „Marxizmus és kulturális folytonosság” (1933) című írásában Leavis nemcsak a marxizmusban rejlő „ortodoxia” fogalmát kérdőjelezte meg, hanem a marxista dialektikát is illuzórikusnak minősítette. Ahogyan Leavis írta: „Biztos, hogy a legtöbb marxista számára a marxizmus vonzereje az egyszerűségben rejlik: felmenti őket az összetettséggel való küzdelem kötelessége alól; mindenekelőtt azoktól az összetettségektől, amelyek abból fakadnak, ha elfogadjuk, hogy a kulturális értékek — az emberi célok — több figyelmet érdemelnek, mint amennyit a Tan, a stratégia és az Osztályharc taktikája biztosít számukra.”[53]

Amikor Mészáros elküldte Lukácsnak a Leavis–Snow-vitáról szóló szövegeket és William Empson "A kétértelműség hét típusa" című művét, megjegyezte, hogy az utóbbi "kiegészíti Leavist — az ellenséget."[54] Empson a "kétértelműséget" bármilyen nyelvi árnyalatként határozta meg, bármilyen csekély is legyen az, amely lehetőséget ad ugyanannak a nyelvi egységnek az eltérő értelmezésére. Bár Empson Shakespeare-t használja a kétértelműség "hét típusának" illusztrálására, ezt a kétértelműségi spektrumot alapvetően a normális, racionális-deduktív gondolkodásmód részének tekinti. Noha Lukács "Az esztétikum sajátossága" című műve elismeri az ember és az őt körülvevő objektív világ kimeríthetetlenségét, Lukács marxista nézőpontja nem volt barátságos a kétértelműségekkel és az "antinomákkal" szemben, legyenek azok akár költői, akár irodalmi művekben jelen. Már klasszikus művében, a "Történelem és osztálytudat"-ban is elutasította a "polgári gondolkodás antinómiáit."

Azt a vendégszeretetlenséget mutatta meg Jan Kott Shakespeare, a kortársunk (1964) című művére adott kritikai válaszában is. Kott, a Varsói Egyetem irodalomprofesszora, Lukácshoz hasonlóan 1956-ban szakított a sztálinizmussal. Kott számára a shakespeare-i dráma az a kelet-európai valóság, ahol a tragédia világa és az abszurd világa nemcsak hajlamos összemosódni, hanem valójában „hasonló szerkezettel” is bír. Valóban, Kelet-Európa börtönében — Kott „Az évszázad közepi Hamlet” című esszéjének kulcskifejezése „Dánia börtön” — az abszurd magába olvasztja a tragédiát. Ennek következtében Kott értelmezésében a könyv, amit Hamlet magánál hord, nem Montaigne Esszéi, hanem Sartre, Camus vagy Kafka egy műve. Ez az értelmezés zavarba hozta és bosszantotta Lukácsot. Miután megkapta Kott könyvének dedikált példányát, Lukács így válaszolt,

> Nagy érdemed, hogy radikálisan leromboltad a romantikus mítoszt Shakespeare drámáiról. Már ifjúságomban sem tetszett, amikor a Szentivánéji álmot Mendelssohn szellemében és zenéjével adták elő. Ahol leginkább nem értek egyet veled, az Shakespeare történelemszemléletének kafkaista nézőpontból való értelmezése. Ahogyan én értem Shakespeare-t, ő a feudális rendszer felbomlását a pusztító Rózsák háborúján keresztül központi történelmi problémának tekintette. Megértette, hogy a Tudor-korszak előrelépést jelentett ebből a küzdelemből. Hozzá kell tennem, hogy munkádból teljesen hiányzik az új etika, a reneszánsz új embere. Aligha véletlen, hogy képes voltál intelligens, ám nagyon torz elemzést adni a Hamlet-ről anélkül, hogy akár csak megemlítetted volna Horatiót. Véleményem szerint a Hamlet csak Horatióhoz, Fortinbrashoz és Laertészhez viszonyítva érthető meg. Az sem véletlen, hogy Julius Caesar hiányzik a római drámák elemzéséből. Végül is Brutus alakja a kulcs Shakespeare reneszánsz-korszakbeli megértéséhez, politikai, valamint barátság és szerelem

---

[51] C. P. Snow, A két kultúra és egy második pillantás (Cambridge University Press, Cambridge, 1964), 95. oldal.

[52] F. R. Leavis, Az irodalomkritikus mint anti-filozófus, szerk. G. Singh (Georgia Egyetemi Kiadó, Athén, Georgia, 1982); lásd különösen a "Kölcsönösen szükséges szükségszerű" című esszét.

[53] F. R. Leavis, Értékelés az Irodalomkritikában és Más Esszékben (Cambridge University Press, Cambridge, 1986), 33. oldal.

[54] István Mészáros Lukácshoz, 1962. június 17., LAK.

> szempontjából egyaránt. Shakespeare néphez, az alsóbb osztályokhoz való viszonyának fejlődése is teljesen hiányzik. A Lear királyban ez Gloucester megvakításáért való szolgai bosszún keresztül, valamint Lear saját katarzisában a viharjelenetben fejeződik ki.[55]

Lukács Kott kritikáját, miszerint figyelmen kívül hagyta Shakespeare nézőpontját az „alsóbb osztályokkal" kapcsolatban, meglehetősen intenzív és személyes reakciónak tekinthetjük.[56] Lukács mindig is figyelemmel volt a művészet kötelességére az alsóbb osztályok iránt. Egy nővérének, Micinek írt levelében így fogalmazott: „A fontos műalkotásoknak — előbb vagy utóbb — az egész nép tulajdonává kell válniuk."[57] Ugyanilyen intenzív és személyes volt Lukács hozzáállása a romantikához is. Egy beszélgetésben Eric Hobsbawmmal Lukács a romantikát „reakciósnak" nevezte. Hobsbawm, visszaemlékezve Lukács meglátogatására, megjegyezte: „Ez nem az én nézőpontom volt, sem Ernst Fischeré, akivel nemrég vitattam meg a kérdést, pontosabban hallgattam briliáns monológját. Akkoriban A forradalom kora című munkámon dolgoztam, így foglalkoznom kellett a romantikával."[58] Amikor elolvasta Hobsbawm A forradalom korát, Lukács a tényeket és érveket „nagyrészt" meggyőzőnek találta. Kevésbé győzte meg azonban Hobsbawm érvelése, miszerint a hegeli filozófia furcsán párhuzamos Rousseau dilemmákkal teli világképével, „bár ellentétben vele, a [hegelianizmus]

Philosophers made titanic efforts to include their contradictions in single, all-embaracing, intellektually coherent system."[59] In particular, Lukács disagreed with Hobsbawm's view that the Romantics were „on left and right. They were against the middle." As Hobsbawm wrote, „The heroes of the Romantics were Faustus and Don Juan – need for extremes."[60]

Ahogy láttuk, Lukács különösen Kott Hamlet-értelmezésével nem értett egyet. Az "Esztétikai sajátosság" című művében, amely tele van érdekes kommentárokkal Shakespeare-ről, Lukács már érvelt amellett, hogy Hamlet „párbeszédei" határozzák meg a karakterét. És éppen az egyik ilyen „párbeszéddel", Horatióval folytatott beszélgetésével azonosult Lukács és Dmitrij Sosztakovics is, akiket egy sajátos szenvedés és megaláztatás kötött össze:

> ...áldottak azok,
> Kiknek vére és ítélőképessége oly jól elegyül,
> Hogy nem válnak a szerencse ujjának sípjává,
> Hogy azt a hangot szólaltassa meg, melyet ő kíván...

Writing to his sister in June 1964, Lukács remarked,

> Amit Sosztakovics ír, az meglehetősen érdekes. Nem hiszem, hogy valaha is megérintette volna az esztétikai ízlésemet. Az ilyen könyvek mindig meglehetősen lassan terjednek. Erősen valószínűtlen, hogy már eljutott volna a Szovjetunióba. Érdekes megjegyzéseiben nem találtam semmi olyat, ami arra utalna, hogy valóban olvasta volna a műveimet.[61]

Lukács itt Sosztakovics Hamlethez fűzött megjegyzéseire utalt, aki kétszer is (1932-ben és 1964-ben) zenét komponált az előadás kíséretére. Sosztakovics Hamletet olyan értelmiségiként látta, aki a

---

[55] Lukács Jan Kottnak, 1964. augusztus 15., LAK.

[56] További kritikai észrevételekért Kott-tal kapcsolatban lásd Harry Levin: "Reducing Shakespeare," Yale Review (1965 tél), 261-265. oldal. "

[57] Lukács Micinek, 1963. július 21., LAK.

[58] Eric Hobsbawm Árpád Kadarkaynak, 1989. február 9., magánjellegű

[59] Eric Hobsbawm, A forradalom kora (World Publishing Co., New York, 1962), 251. oldal.

[60] Uo. 259. o.

[61] Lukács Micinek, 1964. június 12., L.AK.

politikai küzdelem hálójában vergődik. És ahogyan Sosztakovics zenéje is nehéz utat járt be a politikai elkötelezettség tövises bozótjában, úgy Lukács filozófiája is. Ha meg akarjuk érteni Lukács és Sosztakovics Hamlethez fűződő azonosulását, azt is meg kell értenünk, hogy közös sorsuk volt: vagy hősökként, vagy megfeddett eretnekekként tekintettek rájuk. Sosztakovics zenei lelkiismeretének megtisztítása annyi fájdalmas formát öltött és annyi különböző szakaszon ment keresztül, mint Lukács saját filozófiai lelkiismeretének megtisztítása. Mindkét esetben az önkritika vasfoga mélyen belemart lelkükbe. Mindkét férfinél a szocialista realizmus követelményei szembementek a klasszikus értékekhez való érzelmi kötődéssel. Ez az ebből fakadó feszültség – forradalmi művészet klasszikus formában – Lukácsot éppúgy érintette, mint Sosztakovicsot. Azonban Lukács számára az esztétikai szféra csak annyiban őrizte meg méltóságát és jelentőségét, amennyiben marxista felszabadítási képeket inspirált.

Végül az a megterhelő feladat, amelyet Lukács maga elé tűzött, hogy kidolgozzon egy szisztematikus marxista esztétikát, egy olyan esztétikát, amely átalakítaná a kommunizmust, beteljesítetlen maradt. Az „Az esztétikai sajátosság" stílusa sietséget árul el, ahogy az idővel versenyt futott. Amikor hetvenhét éves lett (1962), Lukács tízéves tervet készített, és keveset gondolt a halálra. Osztotta Epikurosz nézetét, miszerint a halál, a legfélelmetesebb baj, „semmi számunkra, hiszen amíg létezünk, nem érint bennünket. Nem érinti sem az élőket, sem a holtakat, mert az előbbiek számára még nincs, az utóbbiak pedig már nincsenek."[62]

Lukács azt állította, hogy „Az esztétikai sajátosság" című műve egy marxista etika előtanulmányait tartalmazza. Egy évvel később azonban nővérének ezt írta: „Az Etika tervezett bevezetője külön könyvvé bővült. Eddig két fejezetet fejeztem be, és a harmadikon dolgozom."[63] Lukács azonban soha nem írta meg az Etikáját. Kant egyszer megjegyezte, hogy a tervek készítése gyakran egy bőkezű és kérkedő elme foglalatossága, hozzátéve: „Így szerez magának a kreatív zsenialitás hírnevét azáltal, hogy olyasmit követel, amit maga sem tud megvalósítani, olyat bírál, amit nem tud jobbá tenni, és olyat javasol, amiről nem tudja, hol található."[64] Lukácsnak nem okozott nehézséget, hogy marxista esztétikájához inspirációt találjon Arisztotelész, Hegel és még Shaftesbury műveiben is, akiket alaposan olvasott és jegyzetelt. Ám a marxista etika mindvégig elkerülte őt. „Bármilyen paradox módon hangzik is," mondta Lukács 1969-ben, „nyolcvanévesen még mindig be kell fejeznem fő művemet." Bár sürgette az idő, gyakran letért fő munkájának útjáról. A legtöbbször azonban képes volt visszautasítani a kéréseket. Például amikor Eric Fromm felkérte, hogy írjon esszét a közelgő „Szocialista humanizmus" antológiához, Lukács azt mondta, hogy a projektet „nagyon érdekesnek" találja. Sajnos az Etikán végzett munkája megakadályozta, hogy hozzájáruljon.[65] Nyitottabb volt Karl Polányi kanadai kérésére, hogy működjön közre egy új, Joan Robinson és Gynnar Myrdal által támogatott negyedéves folyóirat, a „Co-Existence" elindításában. Lukács egy példányt kért a folyóiratból, hogy „lássa, milyen irányt vesz," mielőtt döntést hozott volna.[66]

Miután 1964 őszén Budapesten meglátogatta Lukácsot, Stephen Spender megjegyezte: „Az ő esete pontosan ellentétes volt Bertrand Russellével, aki viszonylag fiatalon írta meg filozófiai műveit, és most szabadon tehetett kijelentéseket és vehetett részt a cselekvés világában."[67] Majd,

---

[62] A sztoikus és epikureus filozófusok, szerk. Whitney J. Oates (Modern Library, New York, 1940), 31. o.

[63] Lukács Micinek, 1964. június 12., LAK.

[64] Kant – Válogatások, 161. o.

[65] Lukács Erich Frommnak, 1963. október 19., LAK.

[66] Lukács Karl Polányinak, 1963. június 9., LAK.

[67] Stephen Spender, "Lukács társaságában Budapesten," Encounter (1964. december), 53–57. oldal.

miután felidézte genfi találkozójukat...1946-ban Spender egy bensőséges portrét rajzolt a „kissé megkopott, de egészen kortalan” Lukácsról:

> Modora a legudvariasabb és legfigyelmesebb, tanult milliomosé volt. Goethével nemcsak előtte, hanem kötetekben mögötte is, beszélgetve, meghódította a parancsoló magaslatokat. Azok a csúcsok, amelyek között könnyedén mozog, — Dante, Goethe, Tolsztoj, Proust, Mann. Az az emelkedett érzés maradt bennem, amelyet akkor érez az ember, miután valaki nálánál intelligensebb társaságában volt, aki ezt az intelligenciát nem rejti el (ahogy az angol értelmiségiek gyakran teszik).[68]

Egy Lukicsnak írt személyes levélben Spender ezt írta:

> Nagyon köszönöm, hogy több mint egy órát szánt rám a napjából. Remélem, nem fárasztotta ki Önt. Nagy örömömre szolgált és sokat tanultam, ahogy azt remélhetőleg ezek a jegyzetek is tükrözik. Azon gondolkodtam, amikor eljöttem, hogy ha fiatalkoromban lett volna egy olyan tanárom, mint Ön, most kevésbé lennék tudatlan.[69]

Spenderrel folytatott irodalmi eszmecseréje során Lukács rávilágított arra, miért maradt megíratlan marxista etikai rendszere. Arra a kérdésre, hogy a marxizmus nyújthat-e a költészet számára olyan sémát, mint amilyet Aquinói Tamás adott Danténak, Lukács nemmel válaszolt. Dante korában – mondta – az emberi jellemet „rögzítettnek, statikusnak, azoktól az eszméktől és érdekektől függetlennek tekintették, amelyek a társadalomban érvényesültek.” Ezzel szemben a marxizmus úgy véli, hogy az emberekre bizonyos történelmi tendenciák, a társadalom irányai hatnak, nem pedig „kristályosodott karakterekként” léteznek, akiket ki lehet emelni a történelemből és etikai lényekként vizsgálni. Lukács nézete szerint: „Nincs rögzített fogalmunk a morális jellemről, mint feketéről vagy fehérről, jóról vagy rosszról, csupán az irányról a történelmi folyamat dialektikájában.”[70]

A kortárs írók közül Lukács Spendernek elmondta, hogy csodálja Szolzsenyicint, és regényét, az "Egy nap Ivan Gyenyiszovics életéből" (1962) a marxista írás "jó példájának" nevezte. Valóban, amikor korábban Ralph Miliband megkereste Lukácsot, hogy járuljon hozzá a Socialist Register folyóirathoz, Lukács egy Szolzsenyicinről szóló esszéjét küldte el. Miliband válaszlevelében elismerte ezt, és írt Lukácsnak,

> Gondoskodom annak angol nyelvre történő fordításáról. Ismételten szeretném kifejezni hálánkat azért, hogy engedélyezte számunkra a kiadását Angliában és az Egyesült Államokban. Ez rendkívül értékes kiegészítése lesz az 1965-ös kötetünknek, és valóban megtiszteltetés számunkra, hogy Önt a hozzájárulóink között tudhatjuk.[71]

És Lukács esszéje, „Szolzsenyicin és az új realizmus” címmel, a tervek szerint 1965-ben jelent meg a Socialist Registerben. Lukács állítása szerint Szolzsenyicin művei a „marxizmus kortárs megújulásának” előjátéka sokakat meglepett, köztük Spendert is.[72]

Az Encounter társszerkesztőjeként Spender is némileg meglepődött Lukács bírálatán azzal a folyóirattal kapcsolatban. Később levelet írt Lukácsnak,

> Remélem, nem gondolja, hogy visszaéltem egy személyes beszélgetéssel azzal a szándékkal, hogy riporttá alakítsam. Ha ilyen gondolata van, és inkább nem szeretné, hogy közzétegyem, kérem, jelezze, és nem fogom megtenni. Természetesen kihúzom az „apologetic” szót – nem úgy értettem,

---

[68] Uo. 54. o.

[69] Stephen Spender Lukácsnak, 1964. szeptember 18., LAK.

[70] Spender, „Lukáccsal Budapesten” 55. o.

[71] Ralph Miliband Lukácshoz, 1964. augusztus 8., LAK.

[72] Lukács, Szolzsenyicin, fordította William David Graf (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1971), 30. oldal.

> hogy Ön rendkívül udvarias volt, és nem lelt örömöt abban, hogy ezt a megjegyzést bevezesse a beszélgetésünkbe. Azonban egyetértek abban, hogy az „apologetic" szónak nem szabad megjelennie az Encounter kritikájának közvetlen közelében.[73]

A feszültséget az okozta, hogy George Lichtheim 1963 májusában az Encounter című folyóiratban „tragikus" alaknak nevezte Lukácsot, és műveit „szellemi katasztrófának" minősítette. Mészáros azonnal tájékoztatta Lukácsot erről a „csúnya támadásról", és sürgette, hogy jelentessen meg újra legalább néhány részt a "Történelem és osztálytudat" című művéből, hogy „megakadályozza az efféle vádaskodásokat" és az „első művei hiteltelenítésére"[74] irányuló kísérleteket. Valóban, Lichtheim le is bontotta a babérokat Lukács feje körül:

> Egy kritikus, aki minden kérdést politizál – egészen odáig, hogy Kafka rémálmait ünnepélyesen a „modern kapitalizmus világának ördögi jellegének" bizonyítékaként kezeli –, bajt keres... Lukács nyilvánvalóan nem tudta megtenni a kelet-európai marxizmusért azt, amit Sartre, Lefebvre, Ernst Bloch, T. W. Adorno, Walter Benjamin és az olasz marxista Gramsci iskolájából – nem is beszélve a New York-i Partisan Review-ról – megtettek a kulturális szociológia terén Nyugat-Európában és Amerikában.[75]

Lichtheim cikke jelentős vitákat váltott ki. Lichtheim vádjait „arrogáns kitalációknak" minősítve George Steiner megvédte Lukácsot, mondván, hogy „ő a huszadik század egyik legnagyobb irodalomkritikusa. Lessing és Sainte-Beuve örököse, ugyanúgy, mint Hegelé és Marxé, olyan elméleti és gyakorlati kritikai munkásságot hozott létre, amely hatásának tartósságában T. S. Eliotéval, terjedelmét tekintve pedig Edmund Wilsonéval hasonlítható össze."[76]

Roy Pascal, Lichtheim és Steiner között középutat választva, hangsúlyozta Lukács életének „különös drámáját":

> Lukics kitartóan próbálta megalapozni a kommunista mozgalom jogát a múlt nagy kultúrájának „örökségére" — innen ered Shakespeare, Goethe, Balzac, Tolsztoj marxista értelmezése, valamint a marxista esztétika elemei... Nem volt hajlandó figyelmen kívül hagyni vagy elutasítani azokat az írókat, akik nem illeszkedtek a Párt kívánalmaihoz. Innen ered munkásságának egészének drámája is. Újra és újra, nagy és még bátor kitartással áttörte az ortodox és tekintélyelvű marxizmus membránját.[77]

Az "Az ész pusztulása" című művében, amelyet Steiner az Encounter című folyóiratban készségesen elismert, mint a "legrosszabb" könyvét, Lukács démonizálta Russellt, mint "irracionalistát". Ám 1968-ban a két idős filozófus közös nevezőre jutott, és mindketten erőteljesen elítélték a Szovjetunió által vezetett csehszlovákiai inváziót 1968. augusztus 21-én. A kilencvenhat éves Russell, mint a Bertrand Russell Béke Alapítvány elnöke, levelet írt a nyolcvanhárom éves Lukácsnak: „Mellékelek egy felhívást, amelyet Csehszlovákia védelmében terjesztek. Hallottam a bátor nyilatkozatáról, amely hasonló szellemben íródott, és nagyon remélem, hogy Ön is csatlakozni tud a mellékelt felhíváshoz. Várom mielőbbi válaszát."[78]

Lukács nemcsak nyilvánosan elítélte a „emberarcú szocializmus" szovjet elnyomását, hanem bizalmas levelet is küldött a pártban lévő elsődleges kapcsolatának, Aczél Györgynek, aki Magyarország miniszterelnök-helyettese volt, és 1956 óta kulcsfigurája a magyar kulturális

---

[73] Stephen Spender Lukácsnak, 1964. szeptember 20., LAK.

[74] István Mészáros Lukácshoz, 1963. május 5., LAK.

[75] George Lichtheim, „Egy intellektuális katasztrófa," Encounter (1963. május), 76-77. oldalak

[76] George Steiner, "Georg Lukács tiszteletére," Encounter (1963. június), 92. o.

[77] Lásd „Georg Lukács esete", Encounter (1963. augusztus), 92. o.

[78] Bertrand Russell Lukácsnak, 1968. október 3., LAK.

politikának. Három nappal azután, hogy a csehszlovák Politikai Bizottság tagjait elfogták és Moszkvába szállították, Lukics levelet írt Aczélnak,

> Kommunista kötelességemnek érzem tájékoztatni Önt, hogy nem értek egyet pártom álláspontjával a csehszlovák kérdésben. Ennek következtében visszalépek nyilvános szerepvállalásomtól. Bízom benne, hogy a magyarországi fejlemények nem vezetnek oda, hogy az igazi marxistákat belső száműzetésbe kényszerítsék, ahogyan az elmúlt tíz évben történt. Kérem, mutassa meg ezt a levelet Kádár Jánosnak.[79]

Aczél visszafogott választ adott Lukácsnak:

> Megkaptam a leveledet, és kérésedre megmutattam János Kádárnak. Tudom, milyen nehéz volt számodra megírni. Felesleges mondani, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt [az egykori Magyar Kommunista Párt új neve] is nehezen hozta meg a döntést. Úgy hiszem, hogy tágabb nézőpontból elfogadod az álláspontunkat... Szeretném, ha segítenél abban is, hogy tanítványaid nyilatkozatai megfeleljenek a párt elvárásainak.[80]

Röviddel az intervenció után Lukács interjút adott Bernie Taftnak, az Ausztrál Kommunista Párt tagjának, de csak azzal a feltétellel, hogy azt élete során nem hozzák nyilvánosságra; ugyanis bár Lukács nézeteltérése a párttal kétségtelen volt, az Aczél levelében említett „pártnormák" még mindig visszatartották őt. Ebben az interjúban Lukács a szovjet vezetőket „butus amatőröknek" nevezte, és azt mondta, hogy „a csehszlovákiai intervenció következményeként" nemcsak hogy évtizedekre hiteltelenné tették „a kommunizmus vonzerejét," de Brezsnyev tette Nixont az Egyesült Államok elnökévé is.[81] Kétségeit fejezte ki a desztalinizáció folyamatának terjedelmével kapcsolatban, nagyrészt azért, mert az ötvenes éveikben járó szovjet vezetők „harminc évnyi sztálinizmust éltek meg életük során." A jövőt illetően kijelentette, hogy 1917-et „nem lehet eltörölni," hozzátéve: „Az oroszok hatalmas tekintéllyel bírtak 1917-ben. Ma már nincs meg ez a tekintélyük. Ahogy a pápa sem tudja megakadályozni a fogamzásgátló tabletta használatát, úgy Brezsnyev sem tudja helyreállítani azt a kapcsolatot, amelyet Lenin ápolt a kommunista mozgalommal 1917-ben."[82]

Ez Lukács kettősségének tanúbizonysága, hogy képes volt kommunista valóság iránti elégedetlenségét – amely valóságok „elsötétítették" a szocialista eszméket – átalakítani abba a meggyőződésbe, hogy a „marxizmus reneszánsza" közeleg. Bár ez a megújulás vagy újjászületés hosszadalmas folyamat lenne, amely „lehet, hogy 100 vagy 300 évig is eltart, míg a szocializmus kifejlődik," Lukács megingathatatlan hitet táplált a marxizmus iránt, és merész dialektikus vonásokkal a megváltás jeleit éppen a kommunizmus megújulásra képtelenségében találta meg. Miközben tiszteletét fejezte ki Taftnak adott interjújában Kolakowski iránt, Lukács hozzátette: „Nem értek egyet Kolakowskival... Nem hiszem, hogy magának a marxizmusnak szüksége lenne felülvizsgálatra, a marxista módszereket kell megérteni és alkalmazni, különösen azokon a területeken, ahol le vagyunk maradva, mint például a politikai gazdaságtanban. Marcuse és Bloch utópisták, én marxista vagyok."[83]

Marxistaként, minden radikalizmusa ellenére, Lukács, amint láthattuk, bizonyos pártvezérelt korlátokat szabott magának. Egy másik példa akkor merült fel, amikor Russell felkérte, hogy

---

[79] Lukács György Aczélnak, 1968. augusztus 24., LAK.

[80] Aczél György Lukácshoz, 1968. október 10., LAK.

[81] Bernie Taft, „Lukács György testamentuma," Australian Left Review (1971. szeptember), 45. o.

[82] Uo. 49. o.

[83] Uo. 46. o.

vegyen részt egy közös tiltakozásban a Szovjetunió által vezetett csehszlovákiai invázió ellen. Lukács visszaírt,

> Bocsáss meg, hogy kicsit késve válaszolok a leveledre. Az utóbbi események miatt nem vettem részt semmilyen közös tiltakozásban. Sajnálom, hogy mostanában olyan dolgok történtek, amelyek az őszinte kritikámat a hidegháború eszközévé változtatták. Természetesen nem a te megjegyzéseidre vagy tetteidre gondolok. Mégis, úgy érzem, szükséges tartózkodnom minden közös tiltakozástól. Terveim szerint egy külön írást fogok megjelentetni, amelyben kifejtem a nézeteimet a mai demokratizálódás központi kérdéséről.[84]

Az így létrejött monográfia, a Demokratizálódás: Jelene és jövője (1968), több okból is történelmi dokumentum. Először is, a szocializmus válságát és annak megújításának szükségességét a filozófiai napirendre tűzte. Lukács számára a szovjet típusú kommunizmus már nem egy erős tölgyfa volt, hanem egy halálos fa. Újra kellett ültetni, különben a kihalás fenyegette. Ez tette Lukácsot Gorbacsov és reformjai filozófiai előfutárává. 1966-ban Lukács kijelentette,

> Mondtam nekik Moszkvában és sok más helyen is, hogy kissé nincsenek tisztában a valódi helyzettel. Ott ülnek, és arra várnak, hogy új gazdasági válság alakuljon ki a Nyugaton. Ülnek és várnak, [mondom nekik, hogy örökké fognak várni. Nem lesz új gazdasági válság a Nyugaton. A dolgok folyamatosan javultak, ahogyan azt tudod is. Ma már tudjuk, hogy Marx gazdasági elméletei valójában nem helytállóak. Marx lényegét valójában a történelemszemlélete és a társadalmi tudat elemzése jelenti.[85]

De, mint Lukács legtöbb munkájában, a Demokratizálódásban is keveredik a radikalizmus és az ortodoxia, akárcsak Gorbacsov reformjaiban. Lukács bizonyosan előrevetítette Gorbacsov reformstratégiáját a sztálinizmus maradványainak eltávolítása tekintetében egyrészt, másrészt pedig a népi részvétel ösztönzésében szóban és tettben, amelyet a sztálinista rendszer közel hatvan évig sikeresen elfojtott. Mint a közvetlen demokrácia régóta elkötelezett híve, Lukács nagy jelentőséget tulajdonított a népi részvételnek a szocializmus demokratizálódásában. Kritikus megállapítása az volt, hogy a tömegek egyszerűen eltűntek a kommunista politikából, és ennek következtében a „közvélemény" csak „magánbeszélgetésekben" létezett. Lukács prófétai szavaival élve nem lehetett a szocializmus „demokratizálódása", amíg a magánvélemény „néma földalattija" nem vált „nyílt közvéleménnyé", amely független volt az olyan „kollektív dogmatizmustól", amelynek diktatórikus hatalmát Leviatánná fújták fel.[86] Lukács Demokratizálódása, amelyet 1988-ban újra kiadtak az 1985-ös, korlátozott példányszámú első kiadás után, amikor „betiltott könyvét" visszavonták a forgalomból, így gyakorlatilag Gorbacsov reformjainak filozófiai megszentelésévé vált. De csak egy bizonyos pontig.

Sok tekintetben Lukács gondolkodása a Demokratizálódásban, belső égő látomásával a „marxizmus reneszánszáról", ortodox és mentes a konkrét politikai javaslatoktól. Gorbacsovhoz hasonlóan elutasítva a többpártrendszert és a pluralizmust mint a pártállam „alternatíváit", Lukács „demokratizálódása" az ember „teljes átalakulásának" eszméje köré épül. Bár a Demokratizálódás látszólagos témája a politikai reform, Lukács valójában megfogalmazott egy doktrínát az emberi természet reformációjáról, amely – hite szerint – a sztálinizmus és annak öröksége által szinte minden önjavítási reményen túlmutatóan torzult. „A szocializmus demokratizálásának feladata" – mondta Lukács –, „hogy leküzdje az embertelenség utolsó, legfejlettebb szakaszát, amely az embert

---

[84] Lukács Bertrand Russellnek, 1968. november 4., LAK.

[85] G. L. Ulmen, „Egy interjú Lukács Györggyel", kézirat a LAK-ban, 16. oldal.

[86] Lukács, A demokratizálódás jelene és jövője [A demokratizálódás jelene és jövője], szerk. Sziklai László (Magvető, Budapest, 1988), 172-175. oldalak.

puszta akadállyá, tárggyá, potenciális ellenféllé vagy ellenséggé redukálja."[87] (Vagyis Kant kategorikus imperatívusza csak azután tér vissza, hogy a „gonosz dialektikáját" leküzdöttük.) Ahogyan Lukács könyvének egyik recenzense helyesen megjegyezte,

> Egy szomorú történelemben a könyveknek is szomorú történelmük van. Lukács utolsó politikai tanulmánya 1968-ban íródott. Ez egy olyan időszak volt, amikor a prágai reformpolitika lángra kapott; a vietnami háború radikalizálta az amerikai és európai diákmozgalmakat; a nyugati értelmiségi körök érdeklődést mutattak a marxizmus iránt; Franciaországban pedig mintegy tízmillió ember vett részt sztrájkokban. Úgy tűnt, hogy Nyugaton, a Népi Front óta először, a politikailag haladó gondolkodású emberek szerveződni fognak, és ezzel megoldhatják a kelet-nyugati konfliktust. Úgy tűnt, hogy Hruscsov bukása után a befagyott keleti blokk valódi társadalmi fejlődés felé mozdul el. A prágai események és a bejelentett magyar gazdasági reformok mind ebbe az irányba mutattak. De mire Lukács 1968 novemberében befejezte tanulmányát, ez az illúzió szertefoszlott, és ismét azok, akik hittek abban, hogy az értelem irányíthatja történelmünket, megfosztattak álmuktól. 1968 után Kelet-Európában megállt az idő. Ez az egész könyv disszonáns az 1968 utáni szellemiséggel... Minden Marx- és Lenin-idézet ellenére Lukács Demokratizációja közelebb áll More Utópiájához, mint bármely más mű a századunkban. Mondhatjuk, hogy a disztópiák és kiábrándulások nagy korszakában Lukács volt az utolsó európai utopista.[88]

És valóban, Lukács társadalmi víziója egyfajta utópia volt. Azonban az ő értelme mindig az utópia áramló köntösébe öltöztette az események testét. Jobb vagy rosszabb értelemben, az efféle víziók határozták meg zsenialitásának fejlődését, teljes karakterét. És éppen ez az utópikus érzület volt az, ami Lukácsot inkább az értelmiségi, semmint a politikai szférához kötötte.

Egy 1966-ban húgához, Micihez írt levelében Lukács, Isaac Deutscher azon kijelentésére reagálva, miszerint ő, Lukács, az „egyedüli sztálinista irodalomkritikus, aki magas színvonalat képvisel," így írt: „de, mint tudod, íróként eltöltött mintegy hatvan év után eléggé közömbös vagyok a kritikával szemben." Ebben a „kritikával szembeni közömbösség"[89] iránti állítás fényében Lukács döntése, hogy nem publikálja a Demokratizációt, kissé zavarba ejtő. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, mit írt pártba való visszafogadása után Aczélnak 1968 januárjában:

> A fő elméleti nézeteltérés köztem és a hivatalos körök között az, hogy nem ismerem el a marxizmus folytonosságát, amely a kortárs kulturális politika forrásaként szolgál... Harcolunk a marxizmus hegemóniájáért, de ezt nem szabad összekeverni a monopóliummal. A marxista hegemóniát el kell nyerni, ha a marxista módszertan felül akar kerekedni a nem-markszista megközelítéseken. A hegemónia önmagában kevés, ha nem párosul radikális egyetemi tantervi reformokkal. Nem javaslok kiváltságos helyzetet a marxisták számára, csupán azt, hogy a jól képzett és felkészült marxisták tanítsák ifjúságunkat. Egyetértek Önnel a cenzúra kérdésében is. A nyilvánosságnak kell eldöntenie, hogy mit lehet publikálni. De amint valami „érzékeny" témává válik, fellebbezni kell egy magasabb hatósághoz [azaz a párthoz]. Szakítanunk kell azzal a még mindig elterjedt sztálinista felfogással, amely szerint a helytelen nézeteket képviselő irodalmi művek veszélyeztetik a kommunizmust. A történelmi legenda szerint a Figaro házassága előkészítette a francia forradalmat. Orosz barátaink ezzel kapcsolatos sok ostoba hibája károsította és hiteltelenné tette nemzetközi presztízsüket.[90]

Egyszerű nyelvezet tiltott témákról. Lukács azonban soha nem hozta nyilvánosságra felhívását a „szocialista demokrácia reneszánszáért." Az „A szocializmus: a radikális kritikai reformok korszaka" (1969) című cikkben Lukács, életére reflektálva, azt mondta, hogy „nem véletlen, hogy a szocializmus radikális reformjainak szükségességét szorgalmaztam és továbbra is szorgalmazom."[91] Elismerve számos csalódását a szocializmus reformjának kísérleteiben, Lukács kijelentette:

---

[87] Uo. 197. o.

[88] Olvasd el Zoltán Kenyeres értékelését Lukács Demokratizálódás című művéről. 1989 március 16. Ms in LAK.

[89] Lukács Micinek 1966. december 28. LAK

[90] Lukács György levele Aczél Györgyhöz, 1968. január 22., LAK.

[91] Lukács: „A szocializmus mint radikális kritikai reformok kora", in: Lukács, *Curriculum Vitae*, szerk. Ambrus János (Magvető, Budapest, 1982), 379. o.

„Minden változásom és fejlődésem ellenére ma is annyira kommunista vagyok, mint 1918-ban, amikor csatlakoztam a párthoz... Írásaim soha nem arra irányultak, hogy eltávolodjak a szocializmustól.”[92] Az örökké nyugtalan radikális, aki ortodox szemléletével küzdött éjjel-nappal, évről évre. Az eredmény bizalmas ellentétek és diskurzusok voltak a szocializmus reformjairól. Például Lukács írta Aczélnak: „Sajnos, ez olyasmi, amiről nyilvánosan nem beszélhetünk. És nem is ragaszkodom hozzá, hogy tegyük. Nincsenek radikális vágyaim. Csak annyit szeretnék, hogy tudjuk, miről kell hallgatnunk.”[93] Ugyanez a Lukács, halálához közeledve, őszintén beszélt Aczéllal:

> Bárcsak azok, akik a nevemet használják és az ötleteimet követik, problémák nélkül publikálhatnának! Bárcsak a tehetséges fiatal filozófusok, akik az én módszeremet követik, előre tudnának lépni az akadémiai életben! Bárcsak kiváló művek, amelyeket nem én írtam, de az én szellemiségemben készültek, megjelenhetnének! Fiatalságomban ezt a kívánságot így fejezték ki: „A te szád Isten fülébe.”[94]

A másik téma, amely nagyon foglalkoztatta Lukácsot 1968-ban, a kétezer oldalas kézirata volt, amelynek címe: A társadalmi valóság ontológiájáról. Az 1960-as évek elején folytatta az etikai munkáját, amelyet korábban elkezdett *A heidelbergi kéziratokban* tett kísérletek után végül Lukács hatalmas „Etikai jegyzeteiből” nőtt ki az Ontológia. Az „Etikai jegyzetekben” van egy mondat: „Keine Ethik ohne Ontologie” [Nincs etika ontológia nélkül]. Vagyis meg kellett fogalmaznia a „társadalmi lét” alapvető jellemzőit, mielőtt megkísérelte volna a marxista etika rendszeres tárgyalását. Az 1968–69-es tél folyamán Lukács tanítványai elolvasták az Ontológia kéziratát. Kiterjedt kritikai megjegyzéseket fűztek hozzá, majd megvitatták Lukáccsal. Ezek a viták, ahogy Heller Ágnes megfogalmazta, „mindig késő estig elhúzódtak, és az elméleti merevség mindkét oldalon gyakran éles vitákat eredményezett, bár a mi oldalunk mindig visszafogott volt barátságunk, szeretetünk és tiszteletünk miatt Lukács iránt.”[95] Ennek ellenére Lukács tanítványai „rendkívül” kritikusak voltak az Ontológiával szemben, amely nem tartalmaz felismerhető erkölcsi értékek magyarázatát, és amelyben az egyéni autonómia fogalma egyszerűen nem létezik. Ennek ellenére Lukács megpróbálja meghatározni a „létezést” és megadni etikájának alapjait. Halálát várva Lukács elutasította a kézirat átdolgozásában nyújtott bármilyen segítséget, mondván: „Magamnak kell kitisztítanom a saját szennyesemet.”

Heller Ágnes ebben az időszakban írt a mentoráról:

> Az a férfi, aki később spártai nyugalommal nézett szembe a halállal, utolsó éveiben gyakran hivatkozott Goethe arisztotelészi tapasztalatára, és ismételten azt mondta: „A kifejlett entelecheiának valóban joga van a halhatatlansághoz.” Az ő „valóban” szavában megértettük azt a megható flörtölést a fizikai halhatatlanság gondolatával, amelyet a személytelen professzionalizmus köpenye mögé rejtett.[96]

Egy sztoikus halála

> Amikor meghalok, kevés dolgot fogok megbánni.
>
> Lukács

---

[92] Uo. 378. o.

[93] Lukács György levele Aczél Györgyhöz, 1968. november 5., LAK.

[94] Lukács György levele Aczél Györgyhöz, 1970. szeptember 19., LAK.

[95] Heller Ágnes (szerk.): *Lukács újraértékelve* (Columbia University Press, New York, 1983), 126. o.

[96] Uo. 136. o.

Lukács utolsó éveit kísértette és átszőtte szeretett és „halhatatlan” barátja, Lco Popper emléke. Azért, hogy barátja emlékét megőrizze a köztudatban, Lukács 1969 októberében Tolnaynak írt: „Popper gyönyörű cikkeit újraolvasva ifjúságom kedves emlékei elevenednek fel. Mit gondolsz, javasolhatnánk a magyar művészettörténészeknek, hogy legalább két írását publikálják? Talán ha te említenéd meg, sikerülhetne.” Még Lukács esztétikai főműve, az „Esztétikum sajátossága” is egyszerre rekviem és ereklyetartó Popper számára. Popper hasonlított, mint egy daimon, egy védőszellem volt, aki Lukácsot egész életében elkísérte.

De Lukácsnak volt egy másik védőszelleme is Goethe személyében. Találó módon 1970-ben Lukács megkapta a Goethe-díjat, amelynek első kitüntetettje 1928-ban Albert Schweitzer volt. Mivel nem tudott elutazni Frankfurtba, hogy átvegye a díjat, Lukácsot augusztus 28-án Budapesten tüntették ki. Az ünnepi beszédet, amely az emberről szólt, nem pedig a munkásságáról, Iring Fetscher mondta el.

> Amikor Frankfurt városa ezt a kitüntetést Georg Lukácsnak adományozta, önmagát is megtisztelte vele. A Goethe-díjat egy világhírű marxista tudósnak ítélte oda, akinek politikai meggyőződését a magisztrátus egyetlen tagja sem osztja. Ez visszatérést jelez ahhoz a haladó szellemű, bátor és toleráns hozzáálláshoz, amely 1930-ban is megnyilvánult, amikor a város Sigmund Freudnak adományozta a Goethe-díjat. De ha Frankfurt magisztrátusa nem is tud azonosulni a kommunista Lukáccsal, az emberbarát, antifasiszta Lukáccsal mégis egy oldalon áll.[97]

Lukácsot meghatotta a Goethe-díj odaítélése. Nagylelkűen az akkor mintegy 50 000 német márkát kitevő díjat legközelebbi egykori tanítványai között osztotta szét, köztük Vajda Mihállyal, aki a saját részéből régóta szükséges lakását vásárolta meg. A Goethe-díj átvételi beszédében Lukács megerősítette, hogy egy olyan zseni, mint Goethe, tehetségei által szinte kényszerítve van a közélet felé fordulni. És a Goethe-vel való egyetértés kényes kérdésében Lukács kecsesen fogalmazott:

> Remélem, megengedik, hogy nosztalgikus önéletrajzi visszaemlékezésekbe bocsátkozzak rég elmúlt ifjúságomról. 1907-ben, több mint hatvan évvel ezelőtt, publikáltam első igazán jelentős tanulmányomat Novalisról. Mivel azonban elsősorban Novalis életfilozófiája érdekelt, valójában Goethéről beszéltem, mint az emberi lényeg mércéjéről. Kijelenthetem, hogy gondolkodásomban és tevékenységeimben a goethei élet- és világfelfogás sosem veszítette el központi szerepét.[98]

Goethe egyetemességéről tanúskodik, hogy „megvilágította” mind Schweitzer fáradságos keresztény életét, mind Lukács marxista életét. Mind Schweitzer, mind Lukács azt mondták, hogy Goethe tanította meg őket az emberiség szolgálatára. A Goethe-díj átvételekor Lukács Faust fogadásáról elmélkedett:

> Ha valaha is mondom a múló pillanatnak:
> "Maradj még! Oly szép vagy!"
> Akkor bilincsbe verhetsz engem,
> Örömmel halok meg akkor, ott!
> Akkor megkondíthatod a halálharangot...[99]

Lukéics azt mondta, hogy a Mephisto–Faust fogadás az élet „különböző” felfogásairól szól. Mephisto az élet érzéki élvezeteit kínálja Faustnak. De Faust valójában valami „magasabbra” gondol. Ahogy Lukács fogalmazott, az emberiség szolgálatára. És Lukács számára az emberiség szolgálata azt jelentette, hogy

---

[97] Iring Fetscher: „Laudáció Lukács Györgyhöz”, *Korláts* (1971. január), 95. o.

[98] Lukács: „Goethe példája” [Goethe példaképként], in Lukács: *Curriculum Vitae*, 402. o.

[99] J. W. von Goethe: *Faust*, ford. Louis MacNeice (Oxford University Press, New York, 1951), 59. o.

> ... belevetjük magunkat az idő áradatába
> Az eseménydús forgatagba
> ... A nyughatatlan cselekvés teszi az embert.

A sztoikus szabályhoz hűen Lukács dolgozva akart meghalni. Személyes orvosa, Dr. János Werkner, tiszteletben tartva kívánságát, hogy ilyen esetben az igazságról tájékoztassák, 1970 decemberében közölte vele, hogy végstádiumú rákja van. Mivel azt akarta, hogy a halál valamilyen emberi tevékenység közben érje, Lukács belevetette magát az „események forgatagába", amely Angela Davis ügyére összpontosult.

1970 végén a Kaliforniai Egyetem kormányzói elbocsátották Angela Davist, a fekete militáns kommunistát és a Kaliforniai Egyetem, Los Angeles filozófia professzorát. Ezt követően gyilkossággal és emberrablással vádolták meg San Rafaelben, és felkerült az FBI tíz legkeresettebb személyének listájára. Az ügy széleskörű nyilvánosságot kapott az amerikai és európai médiában. Az Egyesült Államok elnöke, Richard Nixon országos televíziós adásban gratulált J. Edgar Hoover FBI-főnöknek Angela Davis elfogásához. Egy éjszaka alatt „Free Angela Davis" bizottságok alakultak. Párizsból James Baldwin „Nyílt levelet" írt „nővérének", Angela Davisnek. Magányát egy „zsidó háziasszonyéhoz" hasonlította, aki egy Dachau felé tartó vagonban utazik, és ezt írta: „Annyi zajt csapok, amennyit csak tudok, itt Európában, rádióban és televízióban — valójában épp most tértem vissza egy országból, Németországból, amelyet nem is olyan régen egy néma többség tett hírhedtté."[100]

Budapesten Lukács egy fellebbezést fogalmazott meg, amelyben Angela Davis esetét összehasonlította a Dreyfus-üggyel, valamint Sacco és Vanzetti amerikai esetével. Fellebbezését európai vezető értelmiségiekhez küldve, Lukács nemzetközi fellépésre szólított fel a „készülő bírói gyilkosság" ellen. 1970. december 2-án Lukács levelet küldött Heinrich Böllnek:

> Úgy gondolom, felesleges hangsúlyozni ennek a tárgyalásnak a jelentőségét egy baloldali ember számára. Az ítélet kiszámítható, és csak egy tiltakozás kényszerítheti visszavonulásra a reakciós demagógiát. Ezért kérem, csatlakozzon akciónkhoz, és kérje meg más neves értelmiségieket is, hogy tegyenek ugyanígy... Kérem, küldjön nekem táviratot, ha részt kíván venni az akcióban, ésazok neveit is, akik jelzik, hogy részt kívánnak venni az akcióban.

Lukács „felhívása" azonban kevés támogatásra talált az európai értelmiségiek körében. Angliából írva Mészáros egyenesen megfogalmazta a nehézséget Lukácsnak: „Ami az Angela Davis kampányt illeti, sajnos a legtöbben visszautasították az aláírást, mondván, hogy a szövegnek a tényekkel kellene foglalkoznia. Rajtam kívül csak ketten írták alá a felhívást: Thomas Hodges és Ralph Miliband."[101] Oxfordból Sir Alfred Ayer, Bertrand Russell barátja, mások nevében szólva, így írt Lukácsnak:

> Megkaptam a december 4-i levelét. Bizonyos mértékig egyetértek Önnel Angela Davis ügyében. Úgy gondolom, hogy az a tény, hogy ő fekete militáns és baloldali nézeteket vall az uralkodó amerikai légkörben, megnehezíti számára a tisztességes tárgyalás biztosítását. Másrészt azonban nem tudom ezt annyira súlyosnak ítélni, hogy egy újabb Dreyfus-ügyként írjam le, amíg nincs bizonyítékom arra, hogy ártatlan az ellene felhozott vádakban. Ha van ilyen bizonyítéka, és el tudja azt juttatni hozzám, és meggyőzőnek találom, természetesen mindent megteszek annak érdekében, hogy ne szenvedjen igazságtalanságot.[102]

Ezután következett Boll késői válasza 1971. január 28-án:

---

[100] Angela Y. Davis: *Ha hajnalban jönnek* (The Third Press, New York, 1971), 13. o.

[101] István Mészáros levele Lukácshoz, 1971. március 9., LAK.

[102] Sir Alfred Aver levele Lukácshoz, 1970. december 18., LAK.

> Bizonyára azon tűnődsz, miért nem jelent meg még a határozatod. Megpróbálom elmagyarázni a késedelem okát. Először is, úgy tűnt, hogy minden német értelmiségi szabadságon volt az advent negyedik vasárnapja és vízkereszt között, és nem lehetett őket elérni. Hosszan beszéltem Angela Davisről egy barátommal, aki a düsseldorfi akadémia filozófiaprofesszora. Ő megpróbálja rávenni a filozófia és teológia professzorait, hogy írják alá a felhívást. Jó lenne, ha ezen az akción keresztül érhetnénk el előrelépést a sajtó baloldali közhelyei helyett. Mivel Angela Davis filozófus, lehetséges, hogy sikerül mozgósítani az általában „nagyon lassú" német filozófiaprofesszorokat.[103]

Mire néhány „nagyon lassú" német professzor ténylegesen aláírta a felhívást, Lukács alig tudott járni. Elutasította a segítséget, és ragaszkodott ahhoz, hogy betegségéről csak a barátai legszűkebb köre tudjon. „Normális életet csak úgy lehet élni, ha mások nem tudnak a betegségemről" – mondta. 1971. március 6-án lediktálta és aláírta végrendeletét. Könyvtárát és kéziratait a Magyar Tudományos Akadémiára hagyva, Lukács felhatalmazta két legközelebbi volt tanítványát, Fehér Ferencet és Heller Ágnest, hogy válasszanak ki bármely könyvet és bútorokat a lakásából a „memoria"-ban. Műgyűjteményét, beleértve egy ritka tizenötödik századi tiroli fából készült lovat két alakjával, a budapesti Szépművészeti Múzeumnak hagyta. Minden fennálló kölcsönét „ajándékká" nyilvánította, és havi 1 000 forint jövedelmet biztosított a házvezetőnőjének élete végéig.

Magánorvosa később beszámolt Lukács rendkívüli bátorságáról és „őszinte nyitottságáról" egészen a végsőkig. Szivarozva Lukács alaposan olvasta és jegyzetelte Freud összegyűjtött műveit, amelyek az ágya mellett sorakoztak. Egész életében Lukács tagadta – barátjához, Max Weberhez hasonlóan –, hogy a gyermekkori vonások befolyásolnák és alakítanák azt, amit ő „az értelem életének" nevezett. És amikor Freud műveiben szembesült az ego és a valóság, a sors és a jellem titokzatos egységével, már késő volt, és Lukács magában tartotta, amit ott talált. Freudhoz hasonlóan azonban Lukács is leértékelte a vallás törekvéseit és a túlvilág gondolatát:

> A marxizmusnak semmi köze a halál utáni élethez; az elme a testtel együtt lebomlik, és nincs mit tovább mondani. Soha nem értettem igazán ezt a vigasztalás és kényelem iránti igényt. Soha nem éreztem a legcsekélyebb vágyat sem arra, hogy bármilyen kapcsolatot keressek természetfeletti erőkkel, legyen az templomban vagy máshol… Amikor meghalok, ami egy-két éven belül meg fog történni, kevés megbánásom lesz. Nincs szükségem vigaszra, és nem is keresek vigaszt, legkevésbé valamilyen túlvilági forrásból.[104]

Amikor már nem tudott járni vagy gondoskodni magáról, Lukácsot kórházba helyezték, ahol különleges ápoló gondoskodott róla. Elképesztő fájdalmainak enyhítésére — tüdőrákja volt — morfiumot kapott. 1971. június 4-én hunyt el. Legyen Lukács nagy ellenlábasának, Lengyel Józsefnek az alábbi naplóbejegyzése az ő sírfelirata:

> Lukics halott. Körülbelül hat évtizeden át soha nem értettem egyet vele, kivéve az 1968-as csehszlovákiai álláspontját és Szolzsenyicin értékelését. Elismerem a tehetségét, de úgy gondoltam, hogy az ítélőképessége hibás. Mégis ma nagy ürességet érzek. Sok mindent el tudok képzelni, de Lukics halálát nem. Ő volt az utolsó komisszár.

---

[103] Heinrich Böll levele Lukácshoz, 1971. január 28., LAK.

[104] Urbán György, „Beszélgatések Lukáccsal," Encounter (1971. október), 32. o.

Jegyzetek

Rövidítések

LAK
Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézet, Lukács Archívum és Könyvtár (Budapest).
OSZK
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Budapest).
MTA
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (Budapest).
PIM
Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest).